İÇİNDEKİLER

İKTİSAT

Elektronik Veri Değişimi (EDI) Ve Bilgisayarlı Gümrük Etkinliklerin (BİLGE) Sisteminin Verimliliğinin Değerlendirilmesi
Yrd. Doc. Dr. Ergin Uzgören – Arş. Grv. Oğuz Kara 7

Kalkınmanın Hem Amacı Hem Aracı Olarak İnsan Faktörü
Yrd.Doç.Dr Mustafa Durman 35

Yükseköğretim Mal/Hizmetinin Nitelikleri
Yrd.Doç.Dr Ramazan Kılıç..... 51

Finansal Kriz Türleri Ve Krizlerin Öngörülmesinde Kullanılan Temel Ve Öncü Göstergeler
Yrd.Doç.Dr Ali Tekinşen..... 69

Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Mali Protokollerin Yeri Ve Önemi
Yrd.Doç.Dr Mevlüde Şimşek - Arş Grv Erdal Ergün..... 85

Kurumsal Yatırımcılar Açısından Finansal Türevler
Yrd.Doç.Dr Muharrem Afşar - . Yrd.Doç.Dr Aslı Afşar..... 107

Elektronik Paranın Para Politikası Üzerine Etkileri
Yrd. Doç. Dr. Ayla Yazıcı 127

İŞLETME

Belediyelerde Muhasebe Bilgilerinin Gelir-Gider Rasyoları Analizi İle Finansal Kontrol Ve Yönetim Amaçlı Olarak Kullanılması
Prof.Dr Şerafettin Sevim - Öğr.Grv Ali Haydar Güngörmüş 143

Pazarlama Paradigmasının Dönüşümü: Temel Aşamalar
Prof.Dr Rıdvan Karalar – Dr. Ercan Taşkın..... 169

Paradigmik Dönüşümde Örgüt Tasarımı
Yrd.Doç.Dr M. Kemal Demirci 191

Türkiye'de Hayat Sigortaları Alanının Güncel Sorunları Ve Bu Sorunların Pazarlama Disiplini Açısından Yorumlanması
Öğr. Grv. Hakan Çelik- Yrd. Doç. Dr. B. Zafer Erdoğan..... 205

İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Etik Kaygıları
Yrd.Doç.Dr. C. Gazi Uçkun -Yrd. Doç.Dr Hasan Latif - Arş. Grv. Tamer Cömert..... 225

Eskişehir Sanayi Sektöründe Ücret Gelirleri Farklılıklarını Belirleyen Etmenler (İnsan Sermayesi Modeli)
Yrd. Doç. Dr. Filiz Tepecik.....247

Küçük İşletmelerde İş Ahlakının Kurumsallaştırılmasında Önder-İzleyen İlişkilerinin Rolü
Arş Grv Muzaffer Aydemir 267

KAMU YÖNETİMİ

Avrasya'da Çin-Rusya Yakınlaşması Ve Şanghay İşbirliği Örgütü Arş. Grv.
Prof. Dr. M. Sami Denker – Arş.Grv. Oktay Karakurt 287

Devlet Kavramı Ve Strateji İlişkisi
Prof. Dr. M. Sami Denker - Arş.Grv Cantürk Caner 305

XVI.Yüzyılda Orta Asya'da Oluşan Siyasi Gelişmeler Ve Kazakların Uluslar Arası Platformda Ortaya Çıkışları
Doç. Dr. Mediha Akarslan 325

TÜRK DİLİ EDEBİYATI

Kitab-ı Dede Korkut'ta Ak ve Kara İle İlgili Unsurlar
Doç.Dr Ali Torun 335

XVI. Yüzyıl Divan Ve Halk Şiirinde Bahar Kavramı
Dr. Kadir Güler 347

XX. Yüzyıl Divan Şairi Yozgatlı Hüzni
Yrd.Doç.Dr Mustafa Güneş 363

Aşık Veysel Tipolojisinden Hareketle Klasik Kültürün Sözlü Kültüre Yansıması
Yrd.Doç.Dr Mustafa Güneş 381

Nevruz Bayramı Ve Atatürk
Yrd.Doç.Dr G. Tarıman Cenikoğlu 389

SOSYOLOJİ

Platon'da Bir Estetik Sorunu Olarak İyi Ve Güzel
Yrd. Doç.Dr Hasan Yıldız 397

Etken Ve Edilgen Bağlamında Sosyal Değişme Ve Eğitim
Yrd.Doç.Dr. Recep Yıldız 417

TARİH

18. Yüzyıl Kütahya Çiniciliği
Opr. Dr. Cahit Yılmaz..... 435

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesinin Sporcu Yetiştirme Faaliyet Ve Projeleri
Prof.Dr. İbrahim Yıldıran - Okutman Adnan Ersoy- Okutman A. Korkut Yapıcı..... 441

Günümüze Kadar Düzenlenen Modern Olimpiyat Oyunlarında Olimpizm Felsefesine Ters Düşen Politik Ve Irkçı Uygulamalar
Yrd. Doç. Dr Çetin Özdilek - Arş. Grv. Aydın Şentürk – Sedat Bektaş 465

Kara Harp Okulu Güreş Takımında Yer Alan Türk Ve Azeri Öğrencilerin Bazı Fiziksel Özelliklerinin Karşılaştırılması
Yrd. Doç. Dr. Kemal Filiz 483

Sporcu Sağlığı Ve Olimpiyat Oyunlarında Sağlık Organizasyon
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Göral – Dr. Harun Özmaden – Okutman Hürmüz Koç..... 495

Selim Sırrı Tarcan'ır Jimnastik Ve Spor Anlayışı
Okt. Ö. Alparslan Gençay, Okt. Mehmet Acet, Okt. Fatih Kılınç 513

Dumlupınar Üniversitesi İİBD İS Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^ 1 I L p Haziran 2002

ELEKTRONİK VERİ DEĞİŞİMİ (EDI) VE BİLGİSAYARLI GÜMRÜK ETKİNLİKLERİ (BİLGE) SİSTEMİNİN VERİMLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Ergin UZGÖREN*
Arş. Grv. Oğuz KARA**

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim bilginin(verinin) en verimli şekilde ileülebilmesi için çeşitli sistemlerin geliştirilmesine neden olmuştur. Bu sistemlerden birisi olan Elektronik Veri Değişimi Sistemi (EDI) tüm özel ve kamu kuruluşları arasındaki bilgi iletimi uygulamalarında maliyet, zaman ve kalite verimliliği etkileri yaratmaktadır.

Söz konusu verimlilik etkileri EDI'nın gümrük işlemlerinin otomasyonu amacıyla kullanımında da yaratılmaktadır.

Türkiye'de gümrük işlemlerinde EDI sistemi uygulaması olarak Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri Yazılımı (BİLGE) sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Elde edilen ilk sonuçlara göre dış ticaret işlemlerinde maliyet, zaman ve kalite verimliliği yönünden elde edilen avantajların sınırlı kaldığı görülmektedir. BİLGE sisteminden elde edilen avantajların arttırılabilmesi için; diğer kamu kurumlarının da sisteme dahil edilmesi ve çeşitli hukuksal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

* Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
* Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

ABSTRACT

The rapid change in information technologies caused the development of a various types of systems for carrying out the data most efficiently. As one of these systems, Electronic Data Interchange (EDI) creates a timely and jow-cost yet guality effects in data transfers among ali public and private enterprises.

Mentioned efficiencies also arise in making the customs practices automated.

To carry out EDI in Turkish custom practices, Computurized Custom Activities Sofhvore (BİLGE) systems has been put in to use. Gathered first results indicate that advantages of cost, time and quality effectiveness in foreing trade operations have been limited. in order to promote the advantages of BİLGE system, other state enterprises should be included in the system and should the legal framework be complated.

GİRİŞ

Bilgileri toplamak, işlemek, düzenlemek, depolamak, bir yerden bir yere aktarmak ve bu bilgilere erişmek için kullanılan bilgi teknolojileri ekonomik yapıda bir dönüşüm yaratmıştır. Doğru ve güncel bilgilere zamanında erişmek verimliliğin, ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet edebilirliğin önemli bir koşulu haline gelmiştir.

Ticaret yapan iki veya daha fazla kuruluş arasında, insan faktörü olmaksızın bilgisayar ağları aracılığıyla belge ve bilgi değişimini sağlayan bir sistem olan Elektronik Veri Değişimi (EDI), elektronik ticaretin önemli bir aracıdır. EDI kamu ve özel sektör kuruluşlarının verimli bir biçimde iletişim kurma ihtiyacından doğmuş olup, modern bilgi teknolojilerinin getirdiği avantajlardan yararlanmaktadır. EDI kullanımı, özel bir telekomünikasyon altyapısı ve standart formlar gerektirmektedir. Sadece kayıtlı kullanıcılara açık olduğu için (kapalı ağ) çok güvenli bir sistemdir

EDI gümrük idarelerinin otomasyonunda da verimli bir biçimde kullanılmaktadır. Bu otomasyon sistemiyle eşyanın gümrük sahasına girişinden çıkışına kadar tüm gümrük işlemlerinin

gerçek zamanlı olarak bilgisayar ortamında yürütülmesine ve denetlenmesine olanak sağlamaktadır.

Yapılan çalışmada ilk olarak bilişim teknolojilerinin verimliliği ve verimliliğinin değerlendirilmesi konusuna değinilmiştir. Daha sonra Elektronik Veri Değişim Sisteminin ve bu sistemin dış ticaret işlemlerinin otomasyonunda kullanılmasının verimliliği değerlendirilmiştir.

Son olarak Türkiye'de 2001 yılında uygulanmaya başlanan ve dış ticaret işlemlerinin otomasyonuna yönelik somut bir çalışma olan Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri Yazılımı (BİLGE) sisteminin işleyişi incelenerek verimliliği değerlendirilmiştir.

1. VERİMLİLİK VE BİLİŞİM SİSTEMLERİNİN VERİMLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Verimlilik, -genel bir tanımlama olarak- bir üretim ya da hizmet sisteminin ürettiği çıktı ile, bu çıktıyı yaratmak için kullanılan girdi arasındaki ilişkidir. Bu nedenle verimlilik, çeşitli mal ve hizmetlerin üretimindeki kaynakların -emek, sermaye, toprak, aramalı, hammadde, enerji, bilgi vb.- etken kullanımı olarak tanımlanabilir.[1]

Yüksek verimlilik, aynı miktar kaynakla daha çok üretmek ya da aynı girdi ile daha çok çıktı elde etmektir.

Verimlilik = Çıktı / Girdi[2]

Verimlilik, ulaşılan sonuçlarla bu sonucu elde etmek için harcanan zaman arasındaki ilişki olarak da tanımlanabilir. Bu tanımlama esas alındığında görülmektedir ki; verimlilik artışının temeli daha çok çalışmak değil, daha akılcı çalışmaktır.

Verimlilik Ölçümü, çeşitli ekonomik sektörler arasındaki gelir ve yatırım dağılımına etki eden faktörlerin bilinmesine ve

[1] MPM, **Verimlilik Yönetimi,** Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:476, Ankara, 1992

[2] TOKAT Bülent- ŞERBETÇİ Derya, **İşletmecilik Bilgisi,** İstanbul, 2000

karar almada kullanılacak önceliklerin saptanmasına yardımcı olur.[3]

Sermaye yoğun sektör ve işletmelerde, verimlilik artışı, iş saati ihtiyacını azaltır ve verimlilik artışı emek girdisi ile değil, ek sabit sermaye yatırımları ile sağlanır. Burada verimlilik, yalnızca sermaye, zaman ve maliyete göre ölçülebilir.

Verimlilik Ölçümünde üç düzeyde karşılaştırma yapılmasını içeren farklı yaklaşımlar söz konusudur.

i. Mevcut uygulamaların performansı ile, daha önceki uygulamaların performansının karşılaştırılması,
ii. Bir birimin, (bir birey, bir iş, bir bölüm, bir süreç vs.) performansı ile diğer bir birimin performansının karşılaştırılması,
iii. Cari performans ile hedeflenen performansın karşılaştırılması.

Maliyet-Fayda Analizi: Doğrudan para cinsinden ölçülemeyecek fayda ve maliyetleri de hesaba katarak, verili bir projenin faydalarının maliyetlerine oranını belirlemede kullanılan güçlü bir verimlilik artırma tekniğidir. Verimlilik artırma tekniğinin yöneldiği asıl amaç, genel olarak maliyetlerinin azaltılmasıdır.

Kalite yolu ile verimliliğin artması; Kalite, gereksinimlere uygunluk olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle kalite, bir hizmetin veya ürünün verili bir gereksinimi karşılayabilme yeteneği ile ilgili vasıf ve kendisine has özelliklerin toplamıdır.[4]

Bilişim Sistemlerinin verimliliğinin değerlendirilmesinde ise; mevcut sistemin nispi verimliliği ve yeterliliğinin araştırılması esastır. Bu çalışmada temel amaç, mevcut sistemin alternatif bir bilişim sistemi ile kıyaslanmasına olanak sağlayacak ölçütleri belirlemektir.

Bilişim sistemlerinin verimliliğinin değerlemesinde kullanılabilecek üç önemli ölçüt belirlenmiştir.[5] Bu ölçütler;

[3] MPM, A.g.e.
[4] ESEN önder, iş.etme Y[illegible] > Alfa Yayınları 1[illegible]

- Maliyet Verimliliği Ölçütü
- Zaman Verimliliği Ölçütü,
- Kalite Verimliliği Ölçütüdür.

- **Maliyet Verimliliği Ölçütü:** Maliyet verimliliğinin ölçülmesinde iki farklı yaklaşım söz konusu olabilir. Bunların ilkinde önerilen yeni sisteme ilişkin maliyet, belirli bir periyoda göre belirlenir. Bu durumda ulaşılan toplam değer, maliyet hakkında en önemli kaynaktır.

İkinci yaklaşımda ise, her bir kaydın işlenmesine ilişkin birim maliyetler bulunur. Her kaydın birim maliyetleri belirlenirken genel giderler ve demirbaş (makine, teçhizat, yan hizmetler ve kırtasiye vb.) maliyetleri de dikkate alınmalıdır. Böylelikle belirlenen periyot veya kayıt maliyetleri daha önceki sistem maliyetleri ile karşılaştırılarak, bilişim sisteminin verimliliği değerlendirilmesine çalışılabilir.

Zaman Verimliliği Ölçütü: Bir bilişim sistemi için zaman verimliliği ölçütü oldukça önemli bir değerleme öğesidir. Böyle bir ölçütün hesaplanmasının temel amacı belirli bir kayıt topluluğunu işlemek için gereken sürenin belirlenmesidir.

Örneğin bir satın alma talebinin ortaya çıkıp satın alma bölümüne iletilmesinden satın alma emrinin gönderilmesi ve bir kopyasının dosyaya girmesi arasındaki süre, zaman verimliliğinin bir ölçütü olarak kullanılabilir. Analist, raporların zamanında üretilip üretilmediğini araştırmak üzere, yeteri kadar kaydın bilgi işlem sürecinde ortalama ne kadar sürede işlendiğini araştırır. Çeşitli işleme kayıtları tiplerini temsil eden örnek kütleye ilişkin olarak yapılan araştırma sonucunda raporların zamanında üretilip üretilmediği veya ne kadarlık bir süre avantajı ile rapor üretiminin gerçekleştiği yönünde karar verilebilir.

- **Kalite Verimliliği Ölçütü:** Kalite verimliliğinin ölçülmesi diğerleri arasında belki de en güç olanıdır. Bilgi sistemi bu yolla belirlendiğinde, hangi bilginin gelişmeye elverişli olduğunu veya hangi bilginin hatalara neden olduğunu belirlemek amacıyla gereksinim vardır. Ancak ne yazık ki böyle bir araştırmanın sonuçları çoğu kez mükemmel, iyi, kabul edilebilir veya zayıf gibi

sübjektif deyimlerle ifade edilmek zorundadır. Bu deyimler aynı zamanda mevcut sistemin kalitesini de belirlemeye yardımcı olurlar.[6]

2. ELEKTRONİK VERİ DEĞİŞİM (EDI) SİSTEMİ VE VERİMLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özel ve Kamu sektör kuruluşları gerek kurum için gerekse kurumlar arasındaki iktisadi ilişkilerinde veri (bilgi) alışının en verimli şekilde iletimini hedeflemektedirler.

Aşağıda öncelikle bu hedefe yönelik olarak geliştirilen elektronik veri değişim sistemi (EDI) genel olarak tanıtıldıktan sonra, verimlilik üzerindeki etkileri incelenecektir.

2.1. ELEKTRONİK VERİ DEĞİŞİM (EDI) SİSTEMİ

2.1.1. Elektronik Veri Değişim (EDI) Sisteminin Genel Tanıtımı

Elektronik Veri Değişim (EDI) Sistemi; aralarında ticari ilişki bulunan birden fazla kuruluşun, insan faktörü olmaksızın bilgisayar ağları aracılığıyla belge ve bilgi değişimini sağlayan bir sistem olarak tanımlanabilir. EDI kamu ve özel sektör kuruluşlarının etkin ve güvenilir biçimde iletişim kurmaları ihtiyacından doğmuş olup, modern bilgi teknolojilerinin araçlarından yararlanmaktadır.

EDI, firma-firma arası elektronik ticaretin en eski ve en »elişmiş şekillerinden biri olarak, 1970'lerin başından beri cullanılmasına rağmen, elektronik ticaretin ve internetin gelişimi le yenileştirilmiştir.[7]

ESEN Önder, İşletme Yönetiminde Sistem Yaklaşımı, Alfa Yayınlan, 1998

http://www.igeme.org.tr/TUR/etrade/estop/estop.pdf

EDI ile iki firma, önceden belirlenmiş bir mesaj formatı, bu formata yerleştirilecek veri ve bu veriyi anlamlı bir dile çeviren bir sözdizim (syntax) ile bilgisayarlar arasında bilgi değişimi yapabilir. Mesajlar veya işlem setleri, bir dizi standart iş dokümanı ile ilgilidir. Örneğin bir EDI mesajı bir alım siparişi veya müşteri faturası olabilir. EDI, bilgi transferi ve ödemeler gibi ticari işlemlerde önemli bir gerekliliktir. EDI için her iki ticari ortağın bilgisayarında da veriyi EDI'ye ve EDI'den çevirecek bir yazılım ve bir haberleşme hattı (doğrudan hat, Katma Değerli Network-VAN, Internet) olması gerekir.

Yukarıda bahsedilen Elektronik Veri Değişimi kapsamındaki mesajlar Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen UN/EDIFACT standartları kullanılarak gönderilecektir. Bu standart kapsamında çeşitli kuruluşlar tarafından kullanılmak üzere mesajlar yayınlanmaktadır. Kuruluşlar veri alışverişlerinde bu standartları kullanan yazılımlar ile kendi verilerini standart mesajlara dönüştürerek, çeşitli iletişim ortamlarından veri transferlerini yapmaktadır. Bu transferlerde kullanılan iletişim protokolleri, ISO (Uluslararası Standartlar Örgütü) tarafından onaylanan ve tanınan X25, X400 gibi protokollerdir. Fiziksel bağlantılarda ise kiralık hatlar,TURPAK veya Dial-Up bağlantılar tercih edilmektedir.[9]

EDI uygulamaları da, bazı alt yazılımlarla yapılır. Kapalı ağ üzerinde iki işletme arasında, güvenli postane hizmeti gören bir servis sunucu vardır. Bir işletmeden diğerine gönderilen EDI mesajı önce bu servis sunucusuna gelir. Servis sunucusu, mesajı alıcı işletmenin posta kutusuna yerleştirir ve alıcıya mesajı alması gerektiğini bildirir. Alıcı mesajı kendi posta kutusundan aldığında, hem alıcıya hem de mesajı gönderene geri bildirimle bunu bildirir. Kapalı ağdaki her işletme ancak kendi posta kutusuna erişebilir. Servis sunucu, mesajın iletimini de başından sonuna izler. Böylelikle veri iletimi güvenli bir şekilde sağlanmış olur. Alıcı ve gönderen tarafında ise, işletmelerin kullandığı uygulama yazılımları ile uyumlu bir EDI mesajlama ve EDI mesaj yollama alt yazılımları bulunur. Daha açık bir ifade ile, örneğin fatura

[6] Zeynep ERSOY, "Elektronik ticaret ve Ticaret noktalan", İGEME'den Bakış, Ekim 1999, Elektronik Ticaret Özel sayısı
[7] htt D://www.igeme.org.tr/TUR/etrade/estop/estop.pdf

bilgilerinin girildiği muhasebe yazılımından fatura verileri, otomatik olarak bu yazılım aracılığı ile EDI mesajına dönüştürülür ve gönderilmeye hazır hale getirilir.[10]

Bir uygulama programının çıktılarını EDI standardına dönüştürmek, ve EDI standardındaki verileri alıp uygulama programının kabul edebileceği girdi şekline getirebilmek için gereken yazılımlara genel olarak EDI yazılımları denir. EDI yazılımı başlıca üç bölümde incelenebilir

i. Biçimlendirme: Bu işlem ile EDI ile gönderilecek yada alınacak verilerin standarda dönüştürülmesi için gereken dönüştürme tabloları hazırlanmaktadır. EDI'nın ilk kuruluşunda yapılmaktadır.

ii. Dönüştürme: EDI ile gönderilen yada alman verilerin standart biçimde uygulama programının istediği biçime dönüştürülmesi sağlanır. Dönüştürme işlemi; her iletişim sonrasında, EDI yazılımı tarafından, kullanıcıya görünmeden gerçekleştirilir.

iii. İletişim: Gerçekte EDI yazılımının bir parçası olmayan iletişim yordamları, EDI yazılımının verdiği olanaklar ve desteklediği yöntemler çerçevesinde kullanılır. EDI yazılımları var olan hemen her tür iletişim standartlarını desteklemektedir.[11]

2.1.2. Elektronik Veri Değişim (EDI) Sisteminin Kullanım Alanları

İktisadi faaliyetlerde verimlilik artışı yaratmak amacıyla "tam zamanında" (Just in Time-JIT) ve "hızlı yanıt" (Quik Reipense QR) gibi anlayışlar geliştirilmiştir. Bu anlayışların gerçekleştirilebilmesi için iş akışında katma değer yaratmayacak çeşitli veri (bilgi) veya işlemlerin elimine edilmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaçlara ulaşmak için birçok uluslar arası kuruluş ve büyük bölgesel organizasyonlar tarafından kullanılmakta olan

[10] A.g.e

[11] SİGURA Jack- KESİKTAŞ Hüseyin İ.Halil-SELEN Bengi, "Dokümanların Elektronik Aktarımında Gelişmiş Bir Sistem Olarak EDI: Teknik, Uygulama ve Hukuksal Açılardan", Gümrük Dergisi, Haziran 1999, Sayı:28

EDI'nin ticari faaliyette bulunan tüm iktisadi birimler tarafından da yaygın olarak kullanılması önem kazanmaktadır.

EDI Sistemi; Ulusal veya uluslar arası ticaret yapan işletmeler, nakliyeciler, komisyoncular, barkalar, sigortacılar, gümrük idareleri, kısaca ticari faaliyette bululan tüm firmalar ile devletin tüm hizmet birimlerinin katıldığı bir süreç olarak algılanmaktadır.

EDI kullanım alanlarının sistemi kullanılan geleneksel sektörler, taşımacılık, sağlık ve eczacılık, ticaret ve sanayi, dağıtım, fınans kesimi ve kamu kesiminde gümrüklerdir[13]

- Ticaret alanında; endüstri, üretim, fınans, bankacılık, sigortacılık,
- Ulaştırma alanında; kara, demir, hava, denizyolu, dağıtım, yer hizmetleri ve depolama,
- Kamu sektöründe; gümrük, uluslararası ve ulusal ticaret, istatistik, alanlarında kullanılmaktadır.

EDI sistemi günümüzde, geleneksel kullanım alanları dışında da yaygmlaşarak, çok sayıda ülkenin kamu hizmetlerinde ve özellikle büyük şirketlerin ticari faaliyetlerinde kağıda dayalı belge değişimi yerine geçerek yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.[14]

2.1.3. Elektronik Veri Değişim (EDI) Sisteminin Yararları

EDI'in en genel ve klasik anlamda yararı , belgelerin varacakları yere ulaşma süreleri ve buna bağlı olarak sipariş sürelerinin azaltılması şeklinde belirlenmiştir. Bir başka anlatımla, her şeyin zamanında yapılarak hiçbir kaynağın boşa harcanmaması planlanmaktadır. EDI'in doğrudan sağladığı diğer bir yarar da , iletişimde insan unsuruna olan gereksinimi ortadan kaldırmasıdır.

[13] hhtp:// www.igeme.org.tr/TUR/etrade/estop/estop.pdf
http://www.customs-edi.gov.tr/edigcnel.htm

[14] TÜZMEN Kürşat, "Dış Ticarette Gündemimizde Olması Gereken Bir Konu Elektronik Ticaret" İGEME'den Bakış, Ekim-Arahk 1997, s.8

Dolayısıyla , büyük sorunlara neden olabilecek insan hataları ve diğer hatalar azaltılabilecektir.[15]

Tüm bu yararları başlıklar halinde özetlemek gerekirse EDI;

- Hızlı ve doğru veri akışını,
- Daha etkin denetim yöntemlerinin geliştirilmesini,
- Üretkenliğin ve karlılığın artmasını,
- İş ilişkilerinin geliştirilmesini,
- Müşteri memnuniyetinin ve rekabet gücünün arttırılmasını sağlayacaktır.[16]

2.2. ELEKTRONİK VERİ DEĞİŞİM (EDI) SİSTEMİNİN VERİMLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Geleneksel yöntemlerle çalışan (bürokratik) devlet kurumları ve işletmeler üstlendikleri görevleri yerine getirmekte güçlüklerle karşılaşabilmektedirler. Görevlerin ve sunulması gereken hizmetlerin yürütülebilmesi için gerekli olan kağıda dayalı emek yoğun çalışma sistemi; -birim işlem süresinin uzun olması, -sabit ve işletme masraflarının yüksekliği ve fire oranının fazla olması nedeniyle, işletmelerde üretim maliyetlerinin, kamu kesiminde ise kamu cari harcamalarının artışına neden olmaktadır.[17]

Ayrıca geleneksel çalışma sistemi kalitatif yönden değerlendirildiğinde; görevlerin ve sunulması gereken hizmetlerin yüksek kalite standartlarına ulaşmasında önemli problemlerle karşılaşıldığı görülmektedir.

Elektronik veri değişim sisteminin verimliliğinin değerlendirilmesinde temel yaklaşım olarak, bilişim sistemlerinin verimliliğinin değerlendirilmesinde yararlanılan ölçütler (Maliyet Verimliliği, Zaman Verimliliği ve Kalite Verimliliği ölçütleri) kullanılabilir.

[15] http://www.igeme.org.tr/TURyetrade/cstop/estop.pdf
[16] http://www.customs-edi.gov.tr/cdigenel.htm
[17] İNCE Murat, http://www.ekutup.dpt.gov.tr/bilisim/inceleme/e-devlet.pdf

A- Maliyet Verimliliği Ölçütü Yönünden Değerlendirme

a- Sabit maliyetler yönünden değerlendirme

- İhtiyaç duyulan fiziki mekan daha küçüktür.
  İşlem sayısı arttıkça fiziki mekanda önemli değişiklik gerekmemektedir.
  Makine ve teçhizat yatırımı başlangıçta sistemi kurarken yüksek olmasına rağmen, işlem sayısına bağlı olarak sürekli azalacaktır,

b- Değişken Maliyetler yönünden değerlendirme

- Bilgilerin en kısa sürede düzenlemesi, iletimi ve onayı mümkün olduğu için;
- Bilgilerin düzenlenmesi, iletimi ve onayında insan faktöründen kaynaklanabilecek hatalar ortadan kalktığı için;
- Belgelerde standartlaşmaya gidildiğinden, yanlış belge düzenleyerek zaman ve mal kaybına neden olma olasılığı ortadan kalktığı için;
- Elektronik Veri Değişim Sistemi içinde sadece veri değişimi değil sektör firmaları, ürünler ve özellikleri gibi ulaşmada belirli bir ilave maliyete katlanılması gereken diğer bilgilere de ulaşılabileceği için; değişken maliyetlerde azalma meydana gelecektir.

B- Zaman Verimliliği Ölçütü Yönünden Değerlendirme

Veri iletim hızı çok yüksek olduğu için;

- Veri girişinde hata söz konusu olsa bile en kısa sürede düzeltilmesi mümkün olduğu için;
- Belgelerin onay için fiziki olarak elden ele dolaşması söz konusu olmadığından işlemlerin tamamlanmasının çok kısa sürede gerçekleştiği için;

Birim zamanda geleneksel sisteme göre çok daha fazla işlem yapıldığı için; zamanın en verimli şekilde kullanımı ve bir zaman ekonomisi yaratımı söz konusudur.

C- Kalite Verimliliği Ölçütü Yönünden Değerlendirme

a- Kamu hizmetlerinde elektronik veri değişim sistemi uygulandığında:

Kişiler ellerinde bir kayıt parçasını onaylatmak için kapı kapı dolaşmak zorunda kalmayıp, belki de evlerindeki bilgisayardan resmi işlemleri tamamlayabilecekleri için;

Pek çok kamu kuruluşlarında şahsen iş takibinin yapılmasında problemle karşılaşıldığından kişilerin başvurmak zorunda kaldıkları aracılara gerek kalmayacağı için;

Hatalı bir belge kullanılmasının söz konusu olmayacağı için;

Bazı kurumlarda ağır işleyen bürokratik yapı içinde işlemleri hızlandırmak amacıyla başvurulan rüşvet uygulamasına gerek duyulmayacağı için; hizmet kalitesinde artış meydana gelecektir,

b- İşletmelerde elektronik veri değişim sistemi uygulaması sonucu hatasız ve hızlı veri iletimi gerçekleştiği için, özellikle hizmet işletmelerinde hizmet kalitesinde artış meydana gelecektir. İmalat işletmelerinde ise, ürün kalitesinin artırılması ve piyasa yapısındaki değişmeye uygun yeni ürünlerin geliştirilmesi mümkün olabilecektir.

Elektronik veri değişim sisteminin verimliliğinin değerlendirilmesi sonucu belirlenebilen avantajların, çeşitli uygulamalarda somut olarak elde edildiği gözlenmektedir.

Örneğin:

- General Motors şirketi, posta ve materyal yerine EDI kullanarak yılda 336 milyon S'lık tasarruf sağlamaktadır.

- ABD gümrük işlemlerini elektronik gümrük sistemi kullanmak suretiyle hata yapma oranını % 17'den % 1,7'ye düşürmüştür.[18]

- Singapur, tüm ticari işlemlerini EDI kullanarak yürüten ilk ülkedir. İhracatçılar, ithalatçılar, nakliye şirketleri ve dış ticaret işlemleriyle ilgili yirmiden fazla kuruluş arasında 1989 yılında Singapur Network Sistemi (SNS) kurulmuştur. İlgili resmi

[18] TÜZMEN Kürşat, "Dış Ticarette Gündemimizde Olması Gereken Bir Konu Elektronik Ticaret" İGEME'den Bakış, Ekim-Aralık 1997, s.8 http://www.igeme.org.tr /TU R/etrade/estop/estop.pdf

kuruluşların her birine ayrı ayrı müracaat edip izin almak yerine, EDI uygulamasıyla bilgisayar ağında tek bir elektronik belge oluşmakta, SNS'in kuruluşundan önce 2-3 gün süren işlemler 15-20 dakika içinde tamamlanmaktadır. Halen ticari işlemlerin %98'inden fazlası bu ortamda yapılmakta ve %50 civarında tasarruf sağlanmakta, verimlilik artışının ise %20-30 arasında olduğu tahmin edilmektedir.

- Singapur Limanı SNS uygulaması sonucu dünyada en hızlı mal sevkıyatının gerçekleştirildiği liman niteliği kazanmıştır.[19]

3- ELEKTRONİK VERİ DEĞİŞİM (EDI) SİSTEMİNİN DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDE KULLANILMASI VE BİLGİSAYARLI GÜMRÜK ETKİNLİKLERİ (BİLGE) SİSTEMİNİN VERİMLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Elektronik veri değişim sisteminin geleneksel ve yaygın uygulama alanlarından birisinin de dış ticaret işlemleri olduğu görülmektedir. Bu araştırma kapsamında Dış ticaret işlemlerinde EDI sisteminin kullanımı üzerinde genel bilgiler verildikten sonra, örnek bir uygulama olarak Türkiye'de dış ticaret işlemlerinin yürütülmesinde kullanımı planlanan ve yaygınlaştırılan Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri (BİLGE) sistemi analiz edilecektir.

3.1. ELEKTRONİK VERİ DEĞİŞİM SİSTEMİNİN DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDE KULLANILMASI

EDI dış ticaret işlemlerinin yürütülmesinde oldukça etkin biçimde kullanılmaktadır. Dış ticaret işlemlerinde EDI kullanımı ile; gümrük idaresi ile gümrük partnerleri, (ithalatçı/ihracatçı şirketler, gümrük komisyoncuları) bankalar, diğer kamu kuruluşları ve uluslararası kuruluşlar arasında elektronik olarak veri alışverişi sağlanmaktadır.[20]

http://www.customs-edi.gov.tr/edigenel.htm

Geleneksel ticari işlemlerde, mektuplar, notlar gibi yapılanmamış (unstructured) dokümanlarla birlikte faturalar, sipariş formları, teslim belgeleri gibi standart şekilde yapılanmış (structured) dokümanlar kullanılmaktadır. Elektronik posta (e-mail) yapılanmamış dokümanların iletilmesinde kullanılırken EDI yapılanmış mesaj değişimini sağlamaktadır. Böylece standart bilgilerin diğer bilgisayar sistemlerine kolayca aktarılmasını olanaklı kılmaktadır. EDI'de amaç; sipariş alınması, ticari sözleşmelerin ve faturaların hazırlanması gibi işlemler ile gümrük, bankacılık ve buna benzer işlemlerin yapılmasında tekrarların önlenmesi ve böylelikle işlemleri en az hatayla en kısa sürede tamamlayarak maliyet azaltımı gerçekleştirmektedir.[21]

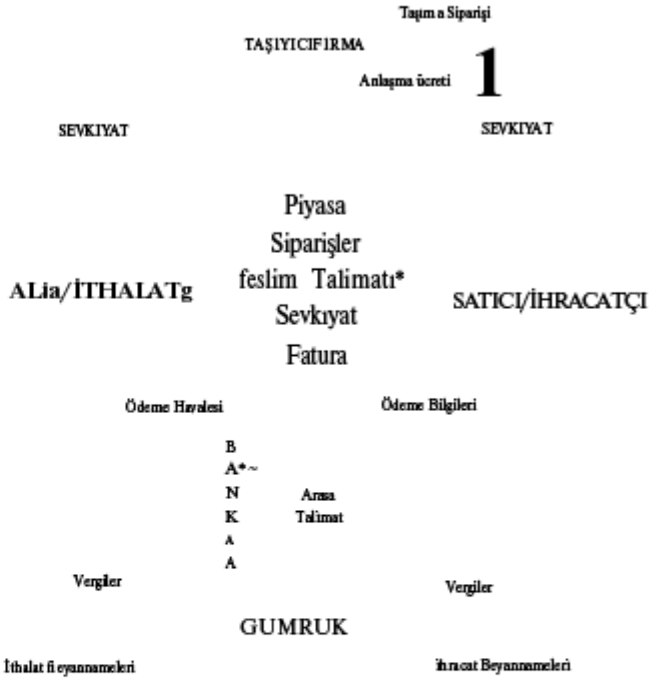
Bir malın siparişinden başlayarak, sevkıyatından, banka işlemlerine ve en son gümrük işlemlerine kadar her aşamada EDI kullanımı mümkündür. Bu kullanımı gümrük işlemleri açısından ele alırsak, EDI'nin amacı gümrük işlemlerini yapmaya yetkili gümrük komisyoncuları veya ithalatçı/ihracatçı firma temsilcilerinin beyan bilgilerini gümrük bilgisayarına elektronik ortamda kendi bürolarından belli standartta transfer etmelerini sağlamaktır.[22]

Şekil 1:EDI'nin Dış Ticaret İşlemlerinde Uygulama Şeması

[1] http://www.igeme.org.tr ./TUR/etrade/cstop/cstop.pdf

http://www.customs-edi.gov.tr/edigenel.htm

Kaynak: http://www.customs-edi.gov.tr/edigenel.htm

EDI'nin dış ticaret işlemlerinde uygulanması ile elde edilebilecek yararlar şu şekilde sıralanabilir:

i. Gümrüklü sahaya eşyaların gelişi ile ithalatçı ve ihracatçılar beyanlarını hızlı bir şekilde gümrük idaresine verebilecekler ve gümrük idaresi beyanı ve gerekirse eşyayı minimum gecikme ile kontrol edebilecektir.

ii. Gümrük beyannameleri gümrük idaresinin bilgisayarına yeniden veri girişi yapılmadan aktarılacak ve vergiler sistem tarafından hesaplandıktan sonra rahatlıkla kontrol edilebilecektir.

iii. Daha gerçekçi istatistikler alınabilecektir.

iv. İşlemler basitleşecektir.

v. Gümrük Müdürlüklerinde her gün iş takip eden yüzlerce komisyoncu ve firma görevlisi sayısı EDI uygulaması ile süratle azalacak ve gümrük personeli üzerindeki fiziki iş yükü minimum seviyeye inecektir.[23] Personelin verimliliği artacaktır.

vi. İşlemler basitleşip, hızlandığı için özellikle az gelişmiş ülkelerde yaygın olan komisyoncuların iş takibi ve dolayısıyla rüşvet verilerek işlemlerin tamamlatılabilmesi ihtiyacı minimize edilecektir.

UN/EDİFACT mesajları içerisinde dış ticaret işlemleri ile ilgili olarak gümrük sektöründe kullanılan uluslararası mesajlar şunlardır:

CUSCAR (Customs Cargo Messages) : Gümrük Kargo Mesajları; Gümrük İdaresi ve taşıyıcı firmalar arasında kullanılan mesajdır. İçeriğinde taşıyıcı firma tarafından gümrük idaresine gönderilen özet beyan (manifesto) bilgileri vardır.

CUSDEC (Customs Decleration Messages) : Gümrük Beyannamesi Mesaj lan; İthalatçı/İhracatçı ve Gümrük Komisyoncuları ile Gümrük İdaresi arasında kullanılan mesajdır. İçeriğinde gümrük idaresine verilen gümrük beyannamesi bilgileri vardır.

CUSRES (Customs Response Messages) : Gümrük Cevap Mesajları; Gümrük İdarelerinden CUSDEC ve CUSCAR mesajlanna yöneltilen cevapları içeren mesajlardır.

CUSREP (Customs Report Messages) : Gümrük Taşıma Raporu Mesajları; Her tür taşıma şekli için detaylı bilgileri içerir. Taşıyıcı firma ile gümrük idaresi arasında kullanılır. Her bir mesaj sadece bir taşımanın verilerini içerir ve aracın varışından sonra gönderilir. Boş konteyner ve yolcu sayısının da gümrük idaresine rapor edilmesinde kullanılır.[24]

3.2.BİLGİSAYARLI GÜMRÜK ETKİNLİKLERİ (BİLGE) SİSTEMİNİN GENEL TANITIMI VE VERİMLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri (BİLGE) sistemi Türkiye'de tüm dış ticaret işlemlerini bilgisayar ortamında

http://www.customs-edi.gov.tr/edigenel.htm
A.g.e.

Elektronik Veri Değişim Sistemi (EDI) mantığı içinde gerçekleştirmeyi hedefleyen bir uygulamadır.

Bu çalışmada BİLGE sistemi tanıtılarak, kullanım ve verimlilik yönünden analiz edilmiştir.

3.2.1.Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri (BİLGE) Sisteminin Genel Tanıtımı

Bilgisayarlı gümrük etkinlikleri yazılımı, malların gümrük sahasına girişinden çıkışına kadar tüm gümrük işlemlerinin gerçek zamanlı olarak bilgisayar ortamında yürütülmesine ilişkin olarak kullanılan bir sistemdir.[25] BİLGE, Client/Server mimarisinde C++ programlama dili, İlişkisel Veri Tabanı Yönetim Sistemi (RDBMS) ve object-oriented Library kullanılarak geliştirilmiştir.

BİLGE sistemi, Türkiye'de ilk kez 1998 yılı başlarında Atatürk Havalimanı Gümrük Müdürlüğü'nde uygulanmaya başlanmıştır. Bu sisteme bürolarından erişmek isteyen firmaların talepleri ise; 1998 yılı ikinci yarısında EDI sisteminin devreye alınmasıyla karşılanabilmiştir.

Özellikle AB ile Gümrük Birliği anlaşmasının uygulaması ve Türkiye'deki gümrük sisteminin Avrupa Birliği Gümrük mevzuatına entegre hale getirilmesi çalışmaları kapsamında; BİLGE sistemi uygulamasına hız verilmiştir.

Tüm Gümrük İdarelerinin modernizasyonuna ve Otomasyonuna yönelik çalışmalar içeren proje için Dünya Bankasından mali kaynak sağlanmış ve proje Dünya Bankasının "Kamu Mali Yönetimi" projesine dahil edilmiştir. Dünya bankası ile yapılan çalışmalarda, Fransız Gümrük İdaresinin de ortak olduğu Douan Export tarafından geliştirilen SOFIX Gümrük yazılımı önerilmiş ve kredinin ikraz şartı öngörülmüştür. SOFIX yazılımının Türkiye'deki gümrüklerde karşılaşılabilecek özel durumlar dikkate alınarak, kullanıcı istekleri doğrultusunda adaptasyonu yapılmış ve BİLGE adı verilmiştir. BİLGE

http://www.gumruk.gov.tr/proje/gimop.htm
A.g.e

yazılımmdaki ilaveler, TIR-Transit Kontrol, Teşvikler, Kaçak Bilgi Bankası, Yolcu İşlemleri ve Dış Ticaret İstatistikleridir.[27]

İlgili kişi veya kurum temsilcileri BİLGE Sistemi'ne, Gümrük îdaresi'nde bulunan veri giriş salonlarındaki bilgisayarlardan veri girişi yapabilecekleri gibi EDI (Elektronik Data İnterchange) aracılığıyla kendi bürolarından veya internet üzerinden de veri girişi gerçekleştirebilmektedirler.

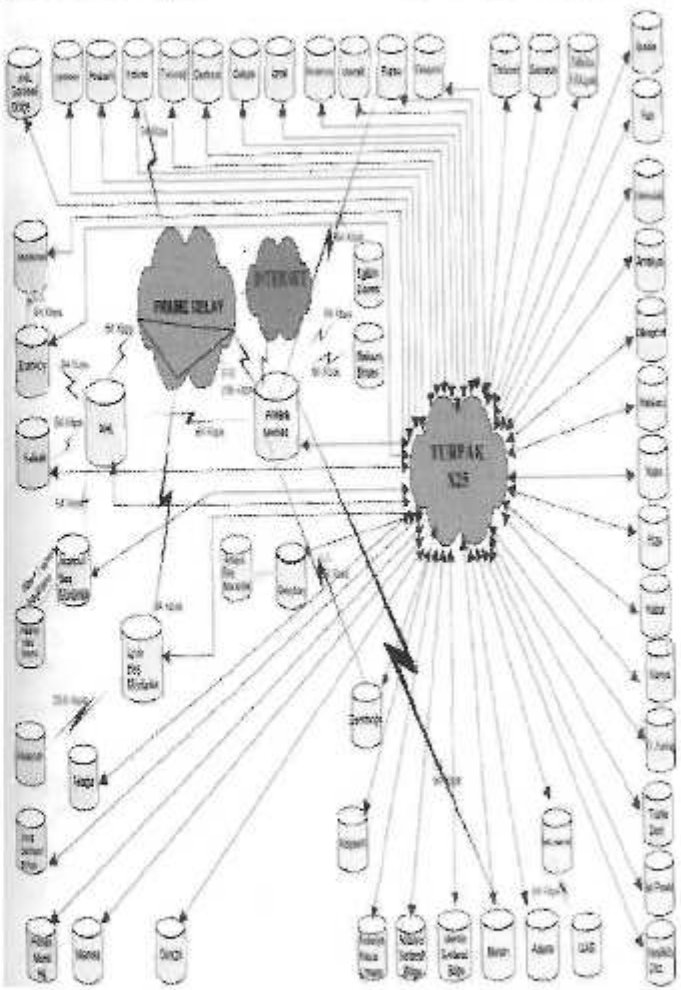
Yazılım;

- Özet Beyan Modülü (ambar yönetimi de dahil)
- Detaylı Beyan Modülü (giriş, çıkış transit ve antrepo beyannameleri, ekonomik etkili rejimlere ilişkin takip ve kapatma işlemleri)
- Muhasebe Modülü (transit ve ödeme işlemleri, vezne ve menkul kıymet alındıları, tahsilat bordrosu ve kasa işlemleri)
- Tarife (ithalat rejimi vergi ve fon oranlan, ithalat ve ihracat tebliğleri, serbest ticaret anlaşmaları, standardizasyon tebliğleri ulusal ve uluslararası muafiyetler ve işlemleri)
- Referans Tabloları (ülke ve döviz kodları, gümrük kodları, banka kodlan, belge kodlan, ölçü birimleri v.b.)
- Lisans ve Kota Takipleri
- Risk Analizler ve Seçme Kriterleri

şeklinde alt modüllerden oluşmaktadır.[28]

Şekil:2 BİLGE Sisteminin Geniş Alan Ağı (WAN) Görünümü

Kaynak: http://www.gumruk.gov.tr/proje/wanagi.htm

http://www.gumruk.gov.tr/proje/bilgenel.htm
A.g.e

Otomasyona geçecek olan gümrük idarelerinde Geniş Alan Ağı (WAN) oluşturmak için;
- İstemci-Sunucu(Client-Server) Tabanlı Yerel Alan Ağları (LAN) birbirine bağlanmakta,
- SUN Sunucu (Server), SOLARIS İşletim Sistemi altında çalışmakta,
- BİLGE yazılımı dahil olmak üzere, tüm uygulamalar ORACLE Veri Tabanı Yönetim Sistemi'ne bağlanmakta,
- %95'den fazla ithalat, ihracat ve transit işlemleri on-line ve gerçek zamanlı(real-time) olarak işlenmekte,
- Harici sistemlerde EDI kanalıyla iletişim kurulmakta,
- Gümrük WAN'ında TURP AK, Frame-Relay, Leased-Line ve Dial-Up hatlar kullanılmaktadır.[29]

3.2.2.Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri (BİLGE) Sisteminin Verimliliğinin Değerlendirilmesi

3.2.2.1.Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri Sisteminin Kullanımı

BİLGE EDI-WEB Kullanımı:

EDI-WEB, Gümrük Müşavirlerinin, İthalat ve İhracat Şirketlerinin beyanname bilgilerini Gümrük bilgisayar sistemine WEB üzerinden aktarmalarını sağlayan internet çözümüdür. EDI-WEB çözümünü kullanabilmek için kullanıcılar şu özelliklere sahip olmalıdır:

- BİLGE ve EDI kodlarına sahip olmak
- İnternet kullanıcısı olmak
- Java destekli bir tarayıcı (browser) kullanmak. (Tercihen Internet Explorer 4.0, Netscape 4.6 ve üst versiyonları.)
- Çıktı alabilmek için nokta vuruşlu (dot matrix), Windows'a IBM Proprinter olarak tanıtılmış bir yazıcı (printer) kullanmak.

http://www.gumruk.gov.tr/proje/bilgenel.htm

Siteye Giriş: EDI-WEB'e , http://www.customs-edi.gov.tr adresinden ulaşılabilmektedir. İlgili linklerden EDI-WEB'e ulaşıldığında sitenin güvenilirliğini belgeleyen bir sertifika çıkar. Bu sertifika, kullanıcı tarafından kabul edilmelidir.[30]

Şekil 1 : EDI-WEB Giriş Ekranı

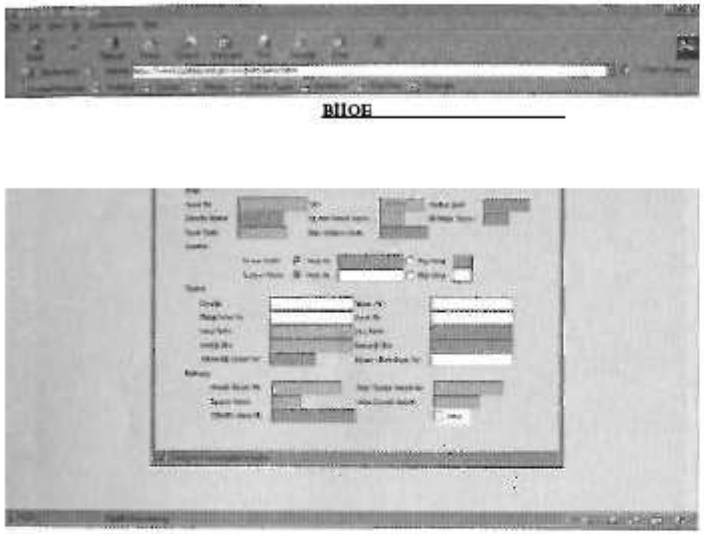
"EDI Kullanıcı Kodu", "EDI Mesaj Şifresi" girilerek, işlem seçimi yapılır ve "Gönder" butonuna basılarak bilgilerin sisteme gönderimi sağlanır.

Bilge EDI-Web sistemine giren bir kullanıcı artık elektronik belgeleri yaptığı işleme göre doldurarak sisteme göndermektedir. Sistem gönderilen mesajı onaylar veya düzeltilmesini isteyebilir. Her iki durumda da bir mesaj olarak kullanıcıya bunu iletir.

Aşağıda örnek olarak bir Özet Beyan Girişini gösteren ana ekran verilmiştir.

http://www.customs-edi.gov.tr/ediwebkilavuz.htm

Şekil 2 : Özet Beyan (ÖZBY) Ana Ekran

ÖZBY ana ekranı giriş işlemleri bittiğinde "Taşıma Senetleri" butonuna basılarak taşıma senedi ekranına geçilir. Buradaki giriş işlemleri de tamamlanınca "ÖZBY Tescili" butonuna basılarak tescil için bilgiler sisteme aktarılır. Eğer yapılan işlemin hatalı olduğu tespit edilirse "İptal" butonuna basılarak ÖZBY girişi işlemi iptal edilir.

EDI-WEB giriş ekranından ÖZBY giriş işlemi seçildiğinde bu bölüme gelinir. ÖZBY giriş işlemi ve kullanılan ekranlar BİLGE'deki gibidir. Kod olarak girilecek alanlarda kullanılacak kodlar **EDI Referans Tablolarında** açıklanmıştır. Yeşil alanlar zorunlu, beyaz alanlar seçimlik, gri alanlar yasaklı alanlardır. "BİLGE Kullanıcı Kodu" alanı hariç tüm alanlar büyük harfle doldurulmalıdır. ÖZBY doldurulup tescil için sisteme gönderildiğinde sistem bir "Referans Numarası" verir. Bu numara unutulmamalıdır; çünkü "CEVAP" işleminde kullanılacaktır.[31]

[31] http://www.customs-edi.gov.tr/edi/webkilavuz.htm

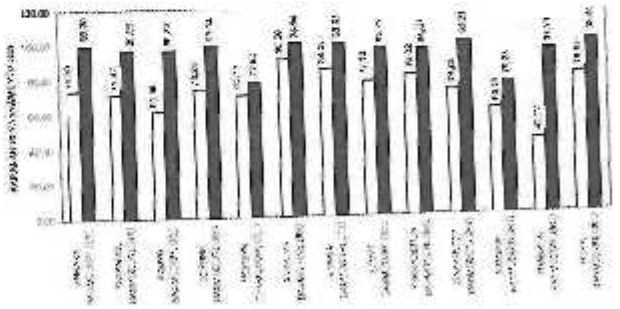

3.2.2.2. Bilgisayarh Gümrük Etkinlikleri (BİLGE) Sisteminin Verimliliğinin Değerlendirilmesi

Türkiye'de BİLGE sistemi kullanılarak gümrük işlemlerinin yürütülmesinde ele edilen verimlilik artışları genel olarak incelenmiştir. Uygulamanın henüz yeni olması nedeniyle, sonuçlarının somut ve ayrıntılı bir şekilde tüm Ölçütler temelinde değerlendirilmesi yerine; genel olarak uygulama ile elde edilen avantajlar ve bu avantajların sınırlı kalmasının nedenleri değerlendirilmiştir.

BİLGE sisteminin 2001 yılında kullanılması sonucu geleneksel sisteme göre günlerce sürebilecek gümrük işlemlerinin, işleme alınıp neticelendirilmesine kadar geçen sürenin 24 saate kadar indirildiği belirlenmiştir. Gümrük başmüdürlüklerinin verilerine göre 2001 yılında ortalama olarak ihracat beyannamelerinin %94'ü, ithalat beyannamelerinin ise %71.99'u 24 saat içinde kapatılmıştır.

Şekil 3: 2001 Yılı Yıllık İlk 24 Saatte Kapanan Beyanname Yüzdesi (İthalat ve İhracat)

Kaynak: Gümrük Müsteşarlığı Bilge Destek Şube Müdürlüğü Performans İstatistiklerinden şahsen elde edilmiştir, Ankara, 2002

Diğer yandan uygulama sonuçlan, BİLGE uygulaması sonucunda yapılan işlemlerdeki hata oranının çok azaldığını ve

hatayı belirleyerek düzeltme süresinin de kısaldığını göstermektedir.

Türkiye'deki geleneksel çalışma sisteminde beyannamelerin 1 ile 5 gün arasında tamamladığı ve hata oranının daha yüksek olduğu bilindiğinde; BİLGE uygulaması ile henüz sınırlı kalsa da maliyet ve zaman verimliliği avantajları yaratıldığı ortaya çıkmaktadır. Yaratılan avantajların sınırlı olarak değerlendirilmesinin nedeni; **EDI** sistemi ile hedeflenen ulaşılabilecek işlem hızına henüz ulaşılamamasıdır. Örneğin; ihracat beyannamelerinin %94'ü 24 saat içinde kapanmıştır. Ancak bu sürenin pratikte 15 dakikaya kadar indirilmesi mümkündür.

Türkiye'de 2001 yılı BİLGE uygulaması sonucunda elde edilen avantajın sınırlı kalması; BİLGE sistemi ile doğrudan ilgili olmayan ancak EDI sisteminin tüm kamu kuruluşlarında uygulanmamasından ve mevzuattaki çeşitli sınırlamalardan kaynaklanan dışsal faktörlerin etkisi ile açıklanabilir.

Bir dış ticaret işlemi yapılırken ticareti yapılan malın cinsine göre bazı kurumların denetiminden veya izninden geçmiş olması gerekmektedir. Örneğin; bazı malların dış ticaretinin yapılabilmesi için; o mallar ile ilgili olarak Tarım Bakanlığından veya Sağlık Bakanlığından ithal/ihraç izinlerinin alınmış veya denetimlerden geçirilmiş olması gerekir.

Ancak Türkiye'de henüz örnekte bahsedilen kurumlar gibi dış ticarette yetkili konumda olabilecek kamu veya özel bazı kurumlann henüz EDI sistemi içinde BİLGE kapsamında on-line erişimleri sağlanamamaktadır. Bu nedenle BİLGE sisteminin uygulanması sonucunda beyanname kapatma süresi 24 saatin altına indirilememiştir.

Karşılaşılan diğer bir sorun da; ilgili mevzuatlara göre elektronik ortamdaki belgelerin onayının yanısıra, kağıda dayalı dokümanların da ilgili kurumlarda onayının gerekmesidir. Bu durumda, elektronik ortamda onaylanan bir belgeyi aynı kuruma yazılı olarak da onaylatmak için ilave bir çaba ve zaman harcanmakta ve beyanname kapatma süreleri azaltılamamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Elektronik veri değişim sisteminin (EDI), özel veya kamu kuruluşlarının piyasa mekanizması içinde iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirmede en verimli iletişim ortamını yarattığı görülmektedir.

EDI sisteminin kullanımı sonucu; doğrudan sistemi kullananlar, dolaylı olarak tüm ekonomi maliyet, zaman ve kalite verimliliği avantajı elde etmektedir. Bu avantajlar EDI' nin yaygın kullanım alanlarından birisi olan dış ticaret işlemlerinin gerçekleştirilmesinde ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de EDI'nın somut kullanım örneği olan BİLGE sisteminin uygulanması sonucu;

-2001 yılında yaklaşık olarak ihracat beyannamelerinin %94'ünün ithalat beyannamelerinin %71,99'unun 24 saat içinde kapatıldığı,

-belge düzenleme ve iletimde hataların azaldığı,

-gerçekleşen hataları belirleme ve düzeltme hızının arttığı belirlenmiştir.

BİLGE'nin uygulaması sonucu Türkiye'nin dış ticaret işlemlerinde elde etmiş olduğu bu verimlilik avantajlarının henüz hedeflere göre yetersiz olduğu ve bu yetersizliğin dışsal faktörlerden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin BİLGE sisteminin uygulamasında verimliliği arttırarak, daha fazla avantaj elde edebilmesi için; çeşitli hukuksal düzenlemelerin yapılması ve e-devlet alt yapısının süratle oluşturulması gerekmektedir.

Hukuksal düzenlemeler ile;

-Resmi belgelerin elektronik ortamda arşivlenebilmesi ve delil niteliği taşıması sağlanmalıdır.

-Resmi belgelerin elektronik ortamda onaylanabilmesi ve ilgili kurumların yöneticilerinin elektronik imzaları yasal olarak kabul edilmelidir.

-Elektronik ortamda işlenen suçlara ilişkin düzenlemeler yapılarak, elektronik ortamdaki bilgiler (veriler) koruma altına alınmalıdır.

Devletin tüm hizmet birimlerinin elektronik veri değişim sistemi ile birleştirilmeleri ve e-devlet sisteminin süratle oluşturulmasının verimlilik etkilerini arttıracağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

DEVRİM Jon - Özbay Adem, **İnternet Terimleri Sözlüğü**, Bilgi Teknolojileri Dizisi - 9, Hayat Yayınları, İstanbul, Kasım 2000

ESEN Önder, **İşletme Yönetiminde Sistem Yaklaşımı**, Alfa Yayınlan, 1998

Gümrük Customs, "Modernizasyon Projesi İle Hedeflenenler" yıl 2, sayı 7, Gümrük Vakfı Yayınları, Ocak 2002

İNCE Murat, http://www.ekutup.dpt.gov.tr/bilisim/inceleme/e-devlet.pdf

MPV, **Verimlilik Yönetimi**, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:476, Ankara, 1992

KAPLAN Yasin, **Veri Haberleşmesi Kavramları**, Papatya yayıncılık, Eylül 2000

SİGURA Jack- KESİKTAŞ Hüseyin İ.Halil-SELEN Bengi, "Dokümanların Elektronik Aktarımında Gelişmiş Bir Sistem Olarak EDI: Teknik, Uygulama ve Hukuksal Açılardan", **Gümrük Dergisi,** Haziran 1999, Sayı:28

TOKAT Bülent, **İşletmecilik Bilgisi,** İstanbul, 2000

TÜZMEN Kürşat, "Dış Ticarette Gündemimizde Olması Gereken Bir Konu Elektronik Ticaret" **İGEME'den Bakış,** Ekim-Aralık 1997, s.8

Zeynep ERSOY, "Elektronik ticaret ve Ticaret noktalan", **İGEME'den Bakış,Ekim** 1999, Elektronik Ticaret **Özel** sayısı

http://www.igeme.org.tr/TUR/etrade/estop/estop.pdf

http://www.customs-edi.gov.tr/edigenel.htm

http://www.gumruk.gov.tr/proje/gimop.htm

http://www.gumruk.gov.tr/proje/bilgenel.htm

http://www.customs-edi.gov.tr/ediwebkilavuz.htm

Dunılupınar Üniversitesi § M H 3 PS Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^d¿id(P Haziran 2002

KALKINMANIN AMACI VE ARACI OLARAK İNSAN FAKTÖRÜ

Mustafa Durman

ÖZET

Son yüzyılda ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasında önemli farklar ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu farkın nasıl kapatılabileceği ve gelişme düzeyini belirleyen faktörlerin neler olduğu yoğun şekilde tartışılmıştır. Kalkınma bir toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yönden gelişerek yapısal değişim göstermesi olarak tanımlanabilir. Kalkınmaya konu olan az gelişmiş toplumların sektörel yapısı, üretim fonksiyonu, demografik özellikleri ve teknolojik düzeyi benzerdir. Az gelişmiş ülkelerin gelişmesi bu özelliklerini geliştirmesine bağlıdır. Kalkınma sürecinde en kritik faktörün insan olduğu anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

in the last century important gaps have raised betvveen level of countries' development. Also it was discussed that hovv this gap could be closed and vvhich factors determine level of development. Development can be described as developing of a community economically, socially and politically and showing structural change. in terms of development under developed countries' structure of sectors, function of production, demographic feature and level of technological levels are similar. Development of under developed countries depends on improving this feature. Its understood that in developing process the most critical factor is human.

Yrd. Doç. Dr. DPÜ İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Kalkınma kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın bir kullanıma ulaşmıştır. Son yarım yüzyılda ise sosyal bilimler alanının en çok kullanılan kavramlarından biri olmuştur. Kalkınmanın tanımı yapılırken tek bir tanım üzerinde görüş birliğine varılamamıştır. Görüş birliğine varılan konu, kalkınmanın tek bir değişkene bağlı olmadığı, tam tersine kalkınma tanımının birçok değişkeni içerdiğidir. İngilizce'de dcvelopment olarak geçen kalkınma kavramı Türkçe'de "gelişme" kavramının Özdeşi olarak da kullanılmaktadır. Literatürde kalkınma kavramı, önceden varolanların nicel bir şekilde büyümesi olan genişlemeden daha kapsamlıdır.

Kalkınma amacına ulaşılmaya çalışılırken az gelişmiş ekonomilerin farklı ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarından bahsedilmektedir. Üretim faktörlerinin kalkınma açısından durumu ortaya konulmaktadır. Bu yazıda "insan" faktörünün kalkınma açısından önemi ortaya konulacaktır.

1. Kalkınmanın Tanımı

Kalkınma; üretimin ve fert başına gelirin arttırılması, ekonomik ve sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi, yenileştirilmesidir.[1] Genellikle de az gelişmiş ülkelerin durumlarının iyileştirilmesi anlamında kullanılır. Bir ekonomideki niceliksel ve niteliksel iyileşmeleri ifade eder.

Kalkınma, yeni bir dünyanın belirmesini öngörür. Nicel büyüme, kalkınmadan değil genişlemeden doğar. Kalkınma, basit bir ekonomik başarının kapsamını geniş ölçüde aşar. Ekonomik ve sosyal yapıda derin bir değişmeyi ifade eder. Kalkınma gelir düzeyi düşük, ekonomisi geri kalmış ekonomilerin, modern sanayi toplumuna ve ardından da bilgi toplumuna dönüşme sürecidir.

Kalkınma sürecinin konusu, az gelişmiş ekonomilerdir. Bu ekonomileri gelişmiş bir ekonomik yapıya ulaşması için gerekli değişim ve dönüşümlerin dikkate alınması, bu kavrama daha kapsamlı bir içerik kazandırmıştır. Bu nedenle kalkınma

Vural SAVAŞ,Kalkınma Ekonoraisi,4.baskı, Beta Basım dağıtım A.Ş İstanbul 1986 s:5,

[2]Mustafa ALTİNTAŞ, Türkiyede kalkınma ve Uygulama Sonuçlan, Muğla İşletmecilik Yüksekokulu, Kalite Matbası, Ankara 1978 s:38,

"ekonomik büyüme ile beraber yapısal değişme" olarak tanımlanabilir. Öte yandan kalkınma, toplumda meydana gelen bünye değişmelerini ve buradan üretim hacminde ortaya çıkan büyük artışları gösterir.

Kalkınma, toplumun ekonomik, siyasal, sosyal kurumlarının, insanların düşünce ve davranışlarının, insanlar arasındaki ve insanlarla kurumlar arasındaki ilişkilerin değişmesi sonucunda ortaya çıkar. Üretimdeki büyük artış, toplumun düşük bir prodüktivite düzeyinden daha yüksek bir prodüktivite düzeyine çıkması sayesinde olur. Kalkınma, sadece herkesin okur-yazar durumuna getirilmesi demek değildir. Kalkınma, toplumun üretim yapısını, üretim tekniğini, üretimdeki kurumsal temelleri ve dış bağlantıları değiştirmek demektir.[3]

2. Az Gelişmiş Ülkelerin Temel Özellikleri

Kalkınma sürecinde ülkeler çok önemli sorunlar ile uğraşmak durumundadır. Bu sorunlar ülkeden ülkeye değişmekle birlikte bazı özellikler az gelişmiş toplumların tümünde aynıdır. Bunlar sırasıyla üretim ve istihdam yapısını tayin eden sektörel yapı, üretim üzerindeki en önemli kısıtı oluşturan sermaye stoku, demografik özellikler ve kaynakların verimliliği üzerinde önemli etkisi olan teknik ve teknolojik bilgi düzeyidir.

2.1. Sektörel Yapı

Ekonominin üç önemli sektörü vardır. Bu sektörler de tarım, sanayi ve hizmetlerden oluşmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde sanayi ve hizmetler ekonomi içinde önemli bir paya sahip iken, tarım sektörü nispî olarak daha az pay alır. Az gelişmiş ülkelerde ise, durum bunun tersidir. Sanayi ve hizmetler sektörü, tarım sektörüne göre ekonomi içinde daha az yer alır. Az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün ekonomi içinde önemli bir yeri vardır. Nüfusun önemli bir kısmı da, tarım sektöründe istihdam edilir. Çoğu zaman bu sektörde gizli işsizliğe rastlanır. Az gelişmiş ülkelerde kapital birikiminin yetersizliğinin de etkisiyle emek yoğun teknikler tercih edilir. Buna bağlı olarak ekonomide gelişmiş ülkelere oranla daha az kapital ve daha çok emek kullanılır.

'ALTINTAŞ, a.g.e.s:38,

*SAVAŞ, a.g.e. s: 170

Yeni teknikler, sermaye ve teknik bilgi yetersizliği ile yeniliğe karşı direnen toplum yapısı nedeniyle uygulanamamaktadır. Tarımsal üretim ise, çoğunlukla kalori yönünden zayıf hububattan meydana gelmektedir. Firmalar, sermaye şirketlerinden daha çok aile şirketlerinden oluşmaktadır.[3]

2.2. Sermaye Stoku

Kişi başına gelir düzeyinin düşük olması sermaye birikimini artırmak için gerekli yatırımları finanse edecek olan tasarrufların oluşumuna engeldir. Düşük olan gelir düzeyi marjinal tüketim eğiliminin yüksek olmasına ve marjinal tasarruf eğiliminin düşük olmasına neden olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin en önemli özelliği; üretim için gerekli sermaye birikiminden mahrum olmalarıdır. Oysa sermaye, üretimde kullanılan en önemli faktörlerden biridir.

2.3. Demografik Özellikler

Nüfus, üretimin temel faktörlerinden emeğin kaynağıdır. Az gelişmiş ülkelerde gerek toplam nüfusun ulaşmış olduğu yoğunluk, gerekse yüksek artış hızıyla önemli problemler oluşturmaktadır. Yüksek nüfus yoğunluğu ekonomik büyüme için gerekli olan sermaye teçhizatını arttırmaktadır. Toplam üretiminin artmasına rağmen, fert başına üretim nüfustaki hızlı artış nedeniyle aynı kalabilmektedir.

Bu ülkelerde doğum oranları çok yüksektir. Buna ilaveten de sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden dolayı ölüm oranlan yüksektir. Ortalama ömür kısadır. Nüfusun büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşadığı için tarımda istihdam edilmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin sosyal yapılan gelişmiş ülkelere oranla farklılık göstermektedir. Bu, ekonomik yapının ortaya çıkardığı bir durum olarak düşünülebilir. Az gelişmiş ülkelerin sosyal yapısının genel görünümü şöyle özetlenebilir:

Sosyal gruplar arasındaki farkın fazlalığı bireylerin bağlı olduğu gruptan diğerine geçmesini kısıtlamaktadır. Az gelişmiş ülkelerin sosyal yapısı otoriter devlet sisteminin etkisi altında kaldığından, bireyler güncel işlerin işlemesini bile devletten

[3]SAVAŞ, a.g.e. s: 16

bekleyen bir tavır almaya yönelmiştir. Bu kamucu yapı bireyin girişim yeteneğini körletmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise bireycilik önde gelir. Oysa az gelişmiş ülkelerde gerek aile, gerek çalışma düzeninde ataerkil aile yapısı, gerekse yönetimdeki otoriter yapı bireyciliği engellemektedir.

Ekonomik gelişmeyle birlikte, geleneksel yapıda çözülmeler görünür ve yeni yasalar ile işlemeye başlayan makine toplumuna bireylerin uyum sağlayamaması nedeniyle sosyal huzursuzluklar ortaya çıkar. Bunun yanı sıra modern teknik ve koşulların oluşturduğu yeni topluma karşı geleneksel yapının direnci güçlü olmaktadır. Sözü edilen bu direnç de sosyal kurumların gelişmesini çağdaş bir düzeye ulaşmalarını olumsuz yönden etkilemektedir.

Bu ülkelerde eğitim seviyesi düşüktür. Bunun sonucu da bir çok sorun yaşanmaktadır. Bu sorunların başhealan şunlardır: Kadın toplum içinde daima ikinci plandadır ve kadına gereken değer verilmemektedir. Toplumda geleneksel davranışlar yaygındır. Çocuklar işçi olarak çalıştırılmaktadır.[6] Gelişmiş ülkelerde toplumda önemli bir yer tutan orta sınıf yok denecek kadar azdır.

Bu ülke toplumlarında ikili bir yapı da görülür. Bir tarafta yüksek öğrenim görmüş, bir veya birkaç yabancı dil bilen kişiler vardır. Bunun yanında hiçbir eğitim alamamış veya eğitim seviyesi oldukça düşük, kendi lehçesinden ayrı bir dil bilmeyen kişiler vardır.

2.4. Teknik Gelişme

Teknolojik değişmeler ekonominin hem arz cephesini hem de talep cephesini ilgilendirir.[7] Az gelişmiş ülkelerde kullanılan teknolojide bir düalite görülür. Petrol, maden gibi belirli sektörlerde son derece gelişmiş tekniklerin kullanılmasına karşın, ilkel teknoloji ile üretim yapan geleneksel sektörler de mevcuttur. Bu ülkelerin teknik üretimi ve teknoloji kullanımı azdır. Buna bağlı

[6]Denis KANDİYOTİ, "Women and Rural Development Policy: The Changing Agende", WILBER Kısmen. Charles, JAMESON P. Kenneth, **The Politikal Economy of Development And Under Development**, Fifth Edition, McGrav-Hill, Singapur, 1992, s: 518

[7]Gardner ACLEY, **Macro Ekonomics: Theory and Policiy**, McMillan Publishing Co., Inc., Newyork, London, 1978, S: 662

olarak teknik elemanları da azdır. Tüm bunların sonucu olarak kullanılan teknoloji ilkeldir. Haberleşme ve ulaşım araçları yetersiz kalmaktadır.

Teknoloji, bir üretimde bulunmak için kullanılması gerekli üretim faktörlerini ve bunlar arasındaki birleşim oranlarını gösteren üretim fonksiyonudur.

Y=f(K,E) şeklinde gösterebileceğimiz bir üretim fonksiyonu, aynı zamanda bir teknolojiyi de belirleyecektir. Herhangi bir maldan belli bir miktar (Y) üretmek için ne kadar kapital (K) ve ne kadar emek (E) gerekli olduğu ve bu iki faktörün ne oranda (K/Y) birleşeceğini gösteren üretim fonksiyonu aynı zamanda bir üretim tekniğini veya teknolojisini gösterir. Teknoloji, toprağın, emeğin ve kapitalin verimliliklerini artırır. Teknoloji düzeyindeki değişmeler, üretim faktörlerini daha etkin kullanılmasına yol açar.[9]

Hem sermaye birikiminin yetersizliği, hem de eğitimdeki gerilik nedeniyle az gelişmiş ülkelerin bir çoğu üretimlerinde modası geçmiş ya da tamamen ilkel yöntemler kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu da iş gücünün marjinal verimliliğini oldukça küçültmektedir.

Ekonomik kalkınmada en Önemli konulardan biri üretim yapısının değiştirilmesidir. Bir ekonomide üretimin yapısı denildiğinde, kullanılan teknolojinin özellikleriyle, ülke ekonomisinin sahip olduğu üretim faktörlerinin birbirlerine oranı, kullanılma durumları anlaşılır.

Kalkınmayı basit bir üretim artışı değil de, ekonomik ve sosyal yapıda değişmeyi de içine alacak şekilde, bir ülkedeki "sosyo-ekonomik etkinlik" düzeyinin artışı olarak tanımlarsak o zaman, bunu sağlayacak "büyüme kaynaklarının başında "bilim ve teknolojinin" gelişmesi ile "kurumsal çerçevenin" iyileşmesinin geldiği görülecektir.

İmalat sanayinde, teknolojik ilerlemeler tarım sektörüne kıyasla daha devamlı ve sistematik olacağından ve büyük işletmeden doğacak tasarruflar daha geniş ölçüde yine bu sektörde

[8]SAVAŞ,a.g.e.s:16
[9]SAVAŞ, ,.g.e. s:35

ortaya çıkacağından, sanayileşme, başarılı bir kalkınma programının önemli bir kısmını teşkil etmelidir. Bununla beraber, imalat sanayiindeki ücretlerle en az geçim masrafı arasındaki ilişki sanayileşme hareketinden önce veya sanayileşme ile birlikte tarımsal prodüktivitenin artmasını gerektirir.

Üretimde kullanılan teknoloji, üretimin yapısını o da ekonomik kalkınma düzeyini belirleyen faktörlerden biridir.

3. Farklı Kalkınma Çeşitleri

Kalkınma kavramının basit bir üretim artışından daha fazlasını kapsadığı yukarıda belirtilmişti. Kalkınmayı üç başlık altında toparlamak mümkündür. Bunlar da sırasıyla üretim artışı yanında ekonomik yapının değişimi anlamında ekonomik kalkınma, toplumun hayatı algılama, yaşam tarzı ve düşünme biçimlerini geliştirmesi anlamında sosyal kalkınma, son olarak da katılımcı bir yönetim anlayışı ile beraber hukukun üstünlüğünün benimsendiği demokratik bir yönetim anlamında siyasal kalkınmadır.

3.1. Ekonomik Kalkınma

Bir ülkede ekonomik kalkınmanın varlığından bahsedebilmek için o ülkede "kişi başına düşen gelir seviyesinde devamlı ve önemli artışların kaydedilmiş olması" şarttır. Gelir artışı devamlılık göstermiyorsa yada önemli sayılabilecek miktarda değilse o ülkede ekonomik kalkınmanın olduğu söylenmez. Ayrıca gelişmenin ölçüsü olarak yaygın bir şekilde kişi başına düşen gelir seviyesi esas alındığı için kişinin refah seviyesindeki artışlarla ekonomik yapı ve toplum düzeni arasında da sıkı bir bağ kurulmuş olmaktadır.

Gelir seviyesi artan kişinin, satın almak isteyeceği mal ve hizmetlerin kompozisyonunun da zamanla değişmesi, bu mal ve hizmetleri sağlamak durumunda olan ekonominin de farklı bir yapıya dönüşmesini zorunlu kılacaktır. Yine aynı şekilde gelir seviyesi devamlı olarak değişen fertlerin psikolojileri, bilgi ve görgü seviyeleri, değer yargıları ve sosyal ilişkileri farklı olacağı için gelişen ekonomilerin toplumsal yapısı da devamlı olarak

değişmek zorunda kalacaktır.[10] Toplumda ekonomik ilişkiler daha rasyonel bir yapıya kavuşacaktır.

3.2. Sosyal Kalkınma

Sosyal kalkınmanın başlıca özellikleri şunlardır: Gelir dağılımının düzelmesi, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sosyal devlet ilkesi gereği, kişilere asgarî yaşama imkanlarının sunulması,ve tüketim imkanlarının artırılmasıdır.

Sosyal kalkınma düzeyini belirleyen faktörlerden biri, kültürel yapıdır. Kültürel yapıyı ise, önemli ölçüde eğitim düzeyi belirlemektedir. Eğitim düzeyi ülkeden ülkeye değişmekle beraber az gelişmiş ülkelerde eğitim seviyesi düşüktür ve okuma - yazma bilmeyenler nüfus içinde önemli bir yer tutarlar. Eğitim, resmi okul ve üniversite eğitimi, yetişkin eğitimi ve iş eğitimi gibi çeşitli şekillerde olabilir. Bir ülkede kişi başına düşen gazete, kitap ve dergi gibi ürünlerin tüketimi kültürel yapı hakkında bilgi verir.[11]

Kalkınmış ülkelerde kültürel yönden fertler, yüksek öğrenim görmüş, yabancı bir dil öğrenmiş ve diğer milletler hakkında geniş bilgiye sahip, kısaca; dünyaya açık insanlardır.

İktisadi gelişmenin gerekli kıldığı düşünüş ve davranış biçimi az gelişmiş ülkelerde benimsenmemektedir. Tarım üreticileri yeni üretim biçimlerine karşı çekingen durmaktadırlar. Gösteriş tüketimi yaygındır. Tasarruflar, yatırımlar yerine spekülatif alanlara kaymaktadır.[14] Az gelişmiş ülkelerin özelliklerinden biri de; ekonomik düşünce ve davranışların yeteri kadar akılcı (rasyonel) olmamasıdır. Az gelişmiş ülkelerde yok olan veya yetersiz olan kaynakların yanında, bu kaynakların verimli şekilde kullanılmasını gerçekleştirecek düşünce ve organizasyondur.

[10] Besim ÜSTÜNEL, **Kalkınmanın Neresindeyiz**, Sevinç matbaası, Ankara 1966 s:7,

[11] Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayını, **Türkiye'de Bölgesel Planlamanın Evreleri**, Ankara, 1993 s:30

[12] SAVAŞ, a.g.e. s:22

[13] Zeyyat HATİPOGLU - **Makro İktisat Dış Ticaret ve Gelişme, İşletme** yönetimi ihtisas dizisi no:8, İstanbul, 1987 s:374

[14] Özhan ULU ATAM, **Makroiktisat**, 7.Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1993, s:459, s-460

Sosyal yapı, ekonomik yapı tarafından belirlenir. Az gelişmiş ülkelerde bireylerde "kamucu" bir anlayış varıdır. Bundan dolayı insanlar güncel işlerin işlenmesini bile devletten beklerler. Aile yapısı ataerkil bir özellik taşıdığı için bireycilik zayıftır. Bunun sonucu girişimcilik gelişmemiştir.[15]

3.3. Siyasal Kalkınma

Bugün en gelişmiş yönetim şekli demokrasidir. Küçük farklılıklarla beraber, halkın kendi seçtiği temsilciler eliyle kendini yönetmesi anlamına gelir.

Bir toplumun siyasal kalkınmışlık düzeyini belirleyen başlıca üç faktör vardır. Bunlar sırasıyla, devletin hukuk devleti olması, yönetime halkın katılımı veya demokratik yönetim şekli ve güçler ayrılığı ilkesidir.

Siyasal yapıda sosyo-ekonomik yapı tarafından belirlendiği için az gelişmiş ülkelerde, batı tipi demokrasi yerleşmemektedir. Bu ülkelerde yönetimler katılımcı olamamaktadır. Batı ülkelerinden alınarak uygulanan yönetimler, kısa sürede bir diktatörlüğe dönüşebilmektedir.[16]

"Özgürlük, insan gelişiminde hayati öneme sahiptir."[17] Siyasal yapının değişmesi, insanların gerek merkezi, gerekse yerel yönetim sürecine daha çok ve etkin bir şekilde katılması anlamına gelir. Refah devletinin temelinde kişi haysiyet ve vakarının tanınması bulunmaktadır. Bu klasik siyasi demokrasiye de uygundur.[18]

Demokratik düzenin egemen olduğu ülkelerde, yönetimin hukuka bağlılığı ilkesi benimsenmiştir. Günümüzde yönetim, ülkede egemen olan hukuk düzeni içinde, hukuka uygun olarak görevlerini yürütmek zorundadır. Hukuk devleti anlayışı, bir ülkede

[15] Akın İLKİN, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları no:3175, Güray Matbası, İstanbul, 1983, s:9

[16] İLKİN, a.g.e., s:30

[17] Peter GALL, "What Really Matters-Human Development", WILBER Kısmen. Charles, JAMESON P. Kenneth, **The Political Economy of Development And Under Development**, Fifth Edition, McGraw-Hill, Singapur, 1992, s:541

[18] Cahit TALAŞ, **Kalkınmamızda Sistem Münakaşaları**, Aldeniz Matbası, Rovioithir 1963

yerleşmiş hukuk düzenine, yalnız bireylerin değil yönetimin de uymasını gerekli kılmaktadır. Hukuk devleti ilkesinin bir anlam kazanabilmesi için, devlete karşı yönetilenlere hukuk güvencesi sağlaması gerekir. Bunun için de yasama ve yürütme güçlerine bazı sınırlamalar getirilmesi, hukukun herhangi bir sınıf egemenliğinin aracı olmaması, demokratik toplumun gereklerine cevap vermesi gerekir.[1]

4. Az Gelişmiş Ülkelerin Üretim Yapıları

Üretim süreci farklı üretim araçlarının belli bir teknoloji ile bir araya getirilerek ürün oluşturulmasını kapsar. Bu süreç içinde bazı ülkeler gerek miktar olarak, gerekse birim girdi başına daha fazla üretmesinden dolayı toplumlar arası gelişmişlik farkları oluşur. Gelişmişlik farklarının hangi nedenlerden ve nasıl oluştuğunun anlaşılması için üretim fonksiyonunun ve üretim sürecinde temel değişkenleri içeren fakirliğin kısır döngüsünün incelenmesi faydalı olacaktır.

4.1. Üretim Fonksiyonu

Üretim faktörlerinin farklı miktarlardaki bileşimleri ile ürün (üretim) düzeyi arasındaki ilişkiye üretim fonksiyonu denilmektedir.[20] Diğer bir deyişle, üretim fonksiyonu belli bir devrede ekonominin üretim seviyesi (Yt) ile üretimde kullanılan çeşitli girdi miktarlarını ve üretim faktörlerinin verimliliklerini tayin eden temel unsurlar arasında fonksiyonel ilişkiyi gösterir.

Üretim fonksiyonu;

Yt=f(Kt, Nt, Lt, St, Ut) şeklinde gösterilebilir. Burada Yt, t devresindeki üretim miktarını, Kt, t devresindeki sermaye stokunu, Nt, t devresindeki doğal kaynakların kullanılan miktarını, Lt, t devresindeki istihdam edilen emek miktarını gösterir. St, t devresinde o toplumdaki teknolojik bilgi düzeyini gösterir. Ut ise t devresindeki ekonomik olayların oluştuğu sosyo-kültürel ortamı gösterir.

[19]Şeref GÖZÜBÜYÜK-Tekin AKILLIOĞLU, **Yönetim Hukuku,** Turhan Kitabevi, Ankara, s:20

[20]*A.* Paul SAMUELSON, Economics, McGraw-Hi!l Book Company, United Stade of Amerika, 1976, s:537

[21]SAVAŞ, a.g.e., s:41

Ekonomilerin gelişmişlik farkını açıklamak için üretim fonksiyonundan şu şekilde yararlanabiliriz:

Her hangi bir ülkenin başlangıçtaki üretim fonksiyonu;

Y=(K0, N0, S0, U0; eti,……..aj) şeklinde gösterilebilir. Bu gösterim, bir ekonominin başlangıçta sahip olduğu üretim fonksiyonu ve yapısal parametreleri temsil eder. Bu noktada da ekonomilerin gelişmişlik farklarını açıklamak mümkün olur. Ekonomi üzerinde dış etkenlerin dikkate alınmadığı varsayılsın. Bugün gelişme düzeyi farklı ekonomilerin gelişmişlik farkları, ya başlangıç şartlarının farklı olmasından, ya içinde bulunulan yapısal parametrelerin farklı oluşundan, yada her iki nedenin birlikte bulunmasından kaynaklanabilir.[22]

Bir ekonomide üretimin yapısı, yani hangi malların ne kadar üretileceği, o ekonominin tüketim davranışlannca (talep yapısı tarafından) belirlenir. Zaman içerisinde talepteki değişmelere göre üretim yapısı da değişebilir. Bazı malların üretimi artarken bazı malların üretimi azalabilir.

Üretim artışı ilk olarak üretim faktörlerinin artışına bağlıdır. İkinci olarak da üretim faktörlerinin marjinal prodüktivitelerindeki artışa bağlıdır. Üretim fonksiyonu da kullanılan sembollerle ifade edilecek olursa, üretim faktörlerinin miktarındaki artışı şöyle gösterilebilir;

AK/At, AN/At, AL/At, AS/At, AU/At

Üretim artışı, sermaye birikimindeki artışa, doğal kaynakların kullanılan miktarının artışına, emek artış hızına, teknolojik ve kurumsal değişim hızına bağlıdır.

Üretim artışı, faktörlerin marjinal prodüktivitelerindeki artış ile şu şekilde ifade edilebilir[23]:

AY/AK ; AY/AN ; AY/AL ; AY/AS ve AY/AU

Üretim artışının bağlı bulunduğu unsurları toplu olarak ;

$$\frac{AK}{M} = \frac{p}{Z}\frac{AY}{AKj}\frac{AKj}{Al} + \frac{q}{1}\frac{AY}{ANj}\frac{APS}{M} + \frac{r}{S}\frac{AK}{Alj}\frac{ALj}{Al} + \frac{v}{1}\frac{AY}{ASj}\frac{ASj}{Al} + \frac{w}{E}\frac{AY}{AUj}\frac{AUj}{Al}$$

şeklinde gösterebiliriz. Burada her ifadenin ilk terimi ilgili faktörün marjinal verimliliğini gösterir. İkinci terim ilgili faktörün miktarında meydana gelen değişimi gösterir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise üretim fonksiyonu içindeki her faktörün diğer faktörleri de etkilediğidir. Faktör miktarlarındaki meydana gelen değişmeleri toplu olarak şu şekilde gösterilebilir;

$$AKj7At = k(Y,K,N,L,S,U,t) j=1,2,\ldots\ldots\ldots\ldots p$$

$$ANj/At = n(Y,K,N,L,S,U,t)\ i=1,2,\ldots\ldots\ldots\ldots q$$

$$ALj7At = l(Y,K,N,L,S,U,t) j=1,2,\ldots\ldots\ldots\ldots r$$

$$ASj7At = s(Y,K,N,L,S,U,t) j=1,2,\ldots\ldots\ldots\ldots v$$

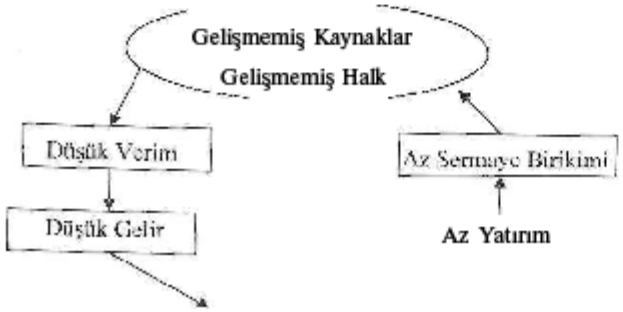
$$AUj/At = u(Y,K,N,L,S,U,t) j=1,2,\ldots\ldots\ldots\ldots w$$

Ekonominin yaşı, üretim faktörleri üzerinde önemli etki yaptığından dolayı zaman (t) da denklemlere dahil edilmiştir.

4.2. Fakirliğin Kısır Döngüsü

Kalkınma ile ilgili literatürde sıkça kullanılan "fakir ülkeler fakir oldukları için fakirdir" cümlesi bir espriden öte bir gerçeğin ifadesidir. Çünkü ekonomik, sosyal ve kültürel yönden az gelişmiş toplumların bu yapıları yine aynı yapının kendini sürekli tekrarlamasına neden olmaktadır. Bu durum aşağıdaki çizim ile daha net gösterilebilir.

Şekil 1: Fakirliğin Kısır Döngüsü

Az Tasarruf

Az Talep

Üretimin varlığı ve devamlılığı, doğal kaynaklar ve bunu değerlendirebilecek insan gücünün varlığına bağlıdır. Ancak hiçbir araç kullanmadan ve insan gücünün etkinliğini artırmadan, doğal kaynaklardan sağlanabilecek ürün oldukça sınırlıdır. Üretim sermayesi de denen bu araçların verimli bir şekilde kullanılması emeğin niteliğinin artırılmasına bağlıdır.[24]

Az gelişmiş ülkelerin en önemli özelliği düşük bir gelir düzeyine sahip olmalarıdır. Bunun sonucu ise, hem tasarruflar az, hem de talep seviyesi düşük olmaktadır. Tasarruflar ve talebin yetersiz olması istihdam ve üretim için en Önemli unsur olan yatırımların da yetersiz kalmasına neden olur. Yatırımın az olması ise toplumun sahip olduğu sermaye birikiminin az olmasına neden olmaktadır. Sermaye birikiminin azlığı da sahip olunan beşeri ve doğal kaynakların tam olarak kullanılmamasına, geliştirilememesine neden olmakta, halkın da, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olarak yeterli düzeyde gelişimi sağlanamamaktadır. Bütün bunların sonucunda da, ekonomi düşük verim ve gelir düzeyinde takılıp kalmaktadır.[25]

5.Kalkınmada İnsan Unsurunun Yeri

Kalkınmanın temel amacı insanın yaşam koşullarını iyileştirerek refah düzeyini yükseltmektir. Üretimin hem nicelik hem de nitelik olarak gelişme göstermesi ve çeşitlilik açısından da daha çok zenginleşmesi toplumun tatmin düzeyinin artmasına neden olacaktır.

Kalkınma amacına ulaşmaya çalışırken araçların şunlar olduğu görülmektedir. İlk olarak üretim faktörlerinin hem miktarı hem de verimi artırılmaya çalışılmaktadır. Üretim faktörlerini emek, sermaye, müteşebbis ve doğal kaynaklar olarak ortaya koyduğumuz zaman, bu faktörlerden ikisi olan emek ve müteşebbisin insan olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman insanın önemli bir yeri vardır. Çünkü üretim faktörlerinden

HAN Ergül, **Kalkınmada Alt yapı Yatırımları,** Eskişehir Ticari Ve İktisadi İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1975, s:7

'SAVAŞ, a.g.e., s:47

emek sermaye ve doğal kaynaklar olarak üçü miktar açısından yeterli miktarda bulunsa bile müteşebbis unsuru yeterli olmazsa yada verimi düşük olursa istenen kalkınmanın sağlanması ya gecikir veya gerçekleşmez. Aynı şekilde emek faktörü de üretim sürecinde hem işi yapan, hem de sermayeyi, teknolojiyi kullanan aktör olarak kalkınma sürecinde önemli yeri vardır.

Üretim faktörlerinden sermaye doğal kaynakların veriminin artırılması ve özellikle de sermaye miktarının artışı yine insan faktörünün tutum, davranış ve düşüncesine bağlıdır.

Kalkınma sürecinde önemli yeri olan sosyal yapının değişmesi yine insan faktörüne dayanmaktadır. Çünkü eğitim ve öğretim düzeyinin artırılarak kültürlü bir toplum oluşturmada temel öğe insandır. Düşünüş, yaşayış ve iletişim tarzının değiştirilerek geliştirilmesi, modern bir toplum oluşturmada insan faktörünün önemi tartışılamaz.

Gelişmiş bir toplum yaratılırken yönetim şeklinin de bu gelişmeye paralel olarak katılımcı bir yönetime dönüştürülmesinde, yasal devletten hukuki devlete doğru gidişin sağlanmasında insan unsuru yine birinci derecede önemlidir.

Az gelişmiş bir ekonomide sektörel yapının değişerek hizmetler sektörü ve sanayi sektörünün genişlemesi gerekirken, tarımsal üretimde istihdam azalırken katma değer ve verim artışı sağlanmalıdır. Bunun yolu da insan unsurunun geliştirilmesinden geçmektedir.

Kalkınmakta olan toplumlarda demografik yapıdaki yüksek doğum ve ölüm oranlarının normal bir düzeye çekilmesi, kadın nüfusunun üretime katkısı olacak şekilde geliştirilmesi, çalışma yaşamında çocuk işçiler ve cinsiyet ayrımı gibi sorunların çözülmesi gerekir. Tüm bu sorunların çözümünde insan unsurunun tartışılmaz bir yeri olduğu açıktır.

Kalkınma sürecinde doğal olarak bilgi, üretim tekniği ve teknolojisinin gelişmesi de beklenir. Bilgi ve teknoloji kalkınmanın hem bir aracı hem de. sonucudur. Fakat bilgiyi üretip bunu bir üretim tekniği ve teknolojisine dönüştürerek üretim sürecinde de uygulayacak olan faktör insandır. Üretim fonksiyonu içinde yer alan değişkenlerin sermaye, doğal kaynaklar, emek, teknoloji düzeyi ve ekonomik olayların içinde oluştuğu sosyo-ekonomik

kültürel ortamın kalkınma ile ilişki vardır ve bunların da her biri insan unsuruna dayanmaktadır.

Fakirliğin kısır döngüsünün kırılması, doğurgan bir döngü haline getirilmesi için insan kaynaklarının geliştirilmesi en sağlıklı ve güvenli yoldur. İnsanların gelişmesi, ekonomideki kaynakların geliştirilerek verimin artmasına neden olacaktır. Artan verim de önce geliri artırarak, sonra da tasarruf, yatırım ve sermaye birikimini sırasıyla çoğaltarak insan kaynaklarının daha da geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

ACLEY Gardner, **Macro Ekonomics: Theory and Policiy,** McMillan Publishing Co., Inc., Newyork, London, 1978, s: 662

ALTİNTAŞ Mustafa, **Türkiyede kalkınma ve Uygulama Sonuçları,** Muğla İşletmecilik Yüksekokulu, Kalite Matbası, Ankara 1978 s:38,

GALL Peter, "What Rcally Metters-Humen Development", WILBER Kısmen. Charles, JAMESON P. Kenneth, **The Politikal Economy of Development And Under Development,** Fifth Edition, McGrav-Hill, Singapur, 1992, s:541

GÖZÜBÜYÜK Şeref- AKILLIOĞLU Tekin, **Yönetim Hukuku,** Turhan Kitabevi, Ankara, s:20

HAN Ergül, **Kalkınmada Alt yapı Yatırımları,** Eskişehir Ticari Ve İktisadi İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir, 1975s:7

HATİPOGLU Zeyyat, **Makro İktisat Dış Ticaret ve Gelişme,** İşletme yönetimi ihtisas dizisi no:8, İstanbul, 1987 s:374

İLKİN Akın, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi,** İstanbul Üniversitesi Yayınları no:3175, Güray Matbası, İstanbul, 1983, *s:9*

KANDİYOTİ Deniş, "Women and Rural Development Policy: The Changing Agende", WILBER Kısmen. Charles, JAMESON P. Kenneth, **The Politikal Economy of Development And Under Development,** Fifth Edition, McGrav-Hill, Singapur, 1992, *s:* 518

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayını, **Türkiye'de Bölgesel Planlamanın Evreleri,** Ankara, 1993 s:30

SAMUELSON A. Paul, **Economics,** McGraw-Hill Book Company, United Stade of Amerika, 1976, *s:*537

SAVAŞ Vural.**Kalkınma Ekonomisi,4,**baskı, Beta Basım dağıtım A.Ş İstanbul 1986 s:5,

TALAŞ Cahit, **Kalkınmamızda Sistem Münakaşaları,** Aldeniz Matbı, Eskişehir, 1963

ULU ATAM Özhan, **Makroiktisat,** 7.Basky, Savab Yayynlary, Ankara, 1993,s:459,s:460,

ÜSTÜNEL Besim, **Kalkınmanın Neresindeyiz,** Sevinç matbaası, Ankara 1966 s:7,

Dumlupınar Üniversitesi M Hİ Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^^M'y Haziran 2002

YÜKSEKÖĞRETİM MAL/HİZMETİNİN NİTELİKLERİ

Yrd.Doç.Dr. Ramazan KILIÇ*

ÖZET

Bu çalışmada, kamu harcamaları açısından eğitim mal/hizmetinin niteliği ele alınmış ve eğitim mal/hizmetinin, yarı kamusal mal ve hizmetler sınıfına girdiği sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede, yarı kamusal yükseköğretim hizmetinin nitelikleri ele alınarak incelenmiştir.

ABSTRACT

in this study,education goods and services are taken-up in terms of public expenditures and it is concluded that education goods and services go into semi-public goods and services. in this regard,semi-public high education service's qualities are examincd.

GİRİŞ

Kamusal yükseköğretim hizmetinin gerekçesini anlamak ve devlet, birey ya da özel kesim tarafından ne ölçüde finanse edilmesi gerektiği ile ilgili soruların cevaplandırılabilmesi için, kamusal mal ve hizmetlerin mahiyetinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle, öncelikle kamu harcamalarının tanımı ve kapsamı ile kamusal mal ve hizmetlerin kapsamı ele alınarak, yükseköğretim hizmetinin niteliği bu çerçevede ele alınacaktır.

1. KAMU HARCAMALARI TEORİSİ

1.1. Kamu Harcamalarının Tanımı ve Kapsamı

Devletin, vatandaşlarına karşı yüklendiği ve devlet olmanın esas amacı olan güvenlik, asayiş, sağlık, eğitim vb. görevlerini yerine getirebilmesi için bazı harcamalara katlanması gerekmektedir.

Bu zorunlu harcamalar dışında her ekonominin ortak sorunlarından olan; tam istihdamı sağlama, adaletli gelir

dağılımının sağlanması, büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirme, fiyat istikrarını sağlama ve ekonomide etkin kullanımın gerçekleştirilmesi amaçları doğrultusunda devletin katlanmak zorunda olduğu harcamalar gün gittikçe artmaktadır.

Ancak, yapılan bu harcamalardan, hangi harcamaların kamu harcaması sayılacağı ile ilgili görüş birliği sağlanamamakla birlikte, kamu harcamaları dar ve geniş anlamda olmak üzere iki açıdan tanımlanabilir.[1] Dar anlamdaki tanım; harcamayı yapan kuruluşun hukuki kişiliğine göre yapılmaktadır. Eğer harcama, bir kamu tüzel kişisi tarafından yapılırsa kamu harcaması sayılacak, gerçek kişilerle özel hukuka tabi tüzel kişiler tarafından yapılırsa, harcamanın ne amaçla yapıldığına bakılmaksızın, özel harcama sayılacaktır.

Geniş anlamda ise, kamu harcamaları; başta devlet olmak üzere kamu tüzel kişilerinin ve devredilen yetkilere sahip diğer kamu kuruluşlarının emretme yetkilerine bağlı olarak yaptıkları harcamalardır.[2] Buna karşılık özel harcamalar ise; Kamu tüzel kişilerinin, gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerinkine benzer koşullar dahilinde (karşılıklı anlaşmaya dayalı) yapacakları harcamalardır. Kamu harcamalarının geniş anlamdaki bu tanımına, kamu harcamalarının ekonomik tanımı adı da verilmektedir.

Kamu harcamalarının zaman içerisinde gelişimi artış şeklinde olmuştur. Bu artışı ekonomik yapı ile ilişkilendirerek 19. yüzyılda ilk olarak ortaya atan Alman iktisatçı Adolph Wagner olmuştur. Wagner, 1880 yılında sosyal, ekonomik, ve siyasi yapısı ne olursa olsun, hizmetin yerel ve merkezi hükümet arasında dağılımı ne şekilde olursa olsun, harcamaların sürekli bir artış göstereceğini XIX. Yüzyılda çeşitli ülkeler için yaptığı araştırmalar sonucunda bulmuştur.

VVagner'e göre, sanayi işletmelerinin sayısının zamanla artmasıyla birlikte, sosyal düzenlemeler de artacak, bu durumda denetim amacıyla devlet daha fazla kaynak harcayacaktır.

'Halil NADAROĞLU, **Kamu Maliyesi Teorisi**, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1992, s. 134-136.
[2]Şerafettin AKSOY, **Kamu Maliyesi**, İkinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 103.
[3]Richard A.MUSGRAVE-Peggy B.MUSGRAVE, **Public Finance in Theory And Practice**, Fifth Edition, Mc Graw-Hill, International Edition, 1989. p.114.; Kenan BULUTOĞLU, **Kamu Ekonomisine Giriş**, Filiz Kitabevi , İstanbul, 1988, s.221.

Denetimin imkansızlaşması durumunda da, devletin bazı işletmeleri devralmasıyla birlikte, kamu kesimi harcamaları giderek artmaktadır.[4]

Ancak, kamu sektörünün büyüklüğü GSYH'ya göre kamu harcamalarının oranı olarak ölçüldüğünde, gelişmiş ülkelerin kamu sektörü payı, gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında daha büyük olmaktadır.

VVagner yasası, 1961 yılında, Peacock ve VViseman tarafından, İngiltere için test edilmiş ve bu ülke için de geçerli olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de de kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin Wagner kanunu açısından test edilmesi sonucunda; Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir.[6]

İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, genel hükümet harcamaları GSMH'nın ancak %9'nu oluştururken, yüz yıl sonra bu oran %40'lara çıkmıştır.[7] İngiltere'deki bu gelişme de bize kamu harcamalarının zaman içerisinde önemli artışlar kaydettiğini göstermektedir.

Devletin yapmış olduğu bütün bu harcamaların temelinde, gerçekleştirilmesi düşünülen belirli hedefler yatmaktadır. Bu durumda, kamu harcamalan, belirli amaçlara (mal ve hizmet üretimi, sosyal adalet vb.) yönelik olarak, devletin yapmış olduğu harcamaların bütünü olarak tanımlanabilir.[8]

Bununla birlikte, kamu harcamaları hukuki ve sosyo-ekonomik yönlerden hareketle de tanımlanmaktadır.[9] Hukuki yönden, harcamayı yapanın hukuki kişiliğine bakılarak tanım yapılmaktadır.

"Kenan BULUTOĞLU, A.g.e., s.221-222.
[5]Beyhan ATAÇ, **Maliye Politikas.**, Anadolu Üniversitesi Egıtim, SagUk ve BİHmsel Araştırma Çalışmalar. Vakn Yayınlan No,86 Eskişehir **1990£2tf.** debiye YAMAK-Yakup KÜÇUKKALE, "Türkiye'de Kamu Haklan Ekonomik Büyüme İlişkisi", **İktisat- işletme Ve Fınans Dergisi**, Yıl.12, Say,. 131, Şubat 1997, s.7-13.
[7]Stepnen J.BAILEY, **Public Sector Economics**, Macmülan Press Ltd., 3 Edition, Londan, 1995, p.42.
«Engin ATAÇ, **Türkiye'de Eğitim Humet.enn.n Kamu Harcamalan Açandan Analizi**, E.İ.T.İ.A. Yayınlan, Eskişehir, 1979 , 1 1.
'Aykut HEREKMAN, **Kamu Maliyesi**, Cilt I, 2. Basıcı, Ankara, 1988, s.54-55.

Buna göre, harcama kamu tüzel kişisi tarafından yapılırsa harcama kamu harcamasıdır. Harcamayı yapan özel gerçek veya tüzel kişi ise, harcama Özel harcama olarak tanımlanmaktadır.

Sosyo-Ekonomik yönden yapılan tanımlamada ise; zorla ve tek taraflı hukuki antlaşmalar ile yürütülen faaliyetler için yapılan harcamalar kamu harcamaları, özel hukuk kurallarına göre ve çift taraflı olarak yürütülen faaliyetler için yapılan harcamalar özel harcamalar olarak tanımlanmaktadır.

1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamaları, çeşitli kriterlere göre değişik şekillerde tasnif edilmektedir. Kamu harcamalarının tasnif edilmesindeki amaç, kamu hizmetlerinin tayin ve tespit edilerek gruplandırılması ve buna göre kamu kaynaklarının dağıtılması ya da harcanmasıdır.

Kamu harcamaları, idari ve ekonomik açılardan tasnif edilerek incelenecektir.

1.2.1. Kamu Harcamalarının İdari Tasnifi

Kamu harcamalarının idari tasnifi, harcama birimine göre tasnif ve fonksiyonel tasnif şeklinde incelenecektir.

1.2.1.1. Harcama Birimine Göre

Kamu harcamalarının bu açıdan tasnifi, esas itibariyle harcamanın devletin organik yapısına, başka bir değişle kamu kuruluşları bakımından gruplandırılmasına dayanmaktadır. Örneğin; harcamaların Milli Savunma Bakanlığı, Mili Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı gibi idari birimler arasında bölünmesi gibi.

1.2.1.2. Fonksiyonel Tasnif

Fonksiyonel tasnifte ise; harcamayı yapan kamu kuruluşu değil, harcamanın hangi amaçla yapıldığı önem taşımaktadır. Değişik kamu kuruluşlarının belli sektörler veya hizmet türleri itibariyle yaptıkları harcamalar tasnif edilerek, hizmetlerin toplam miktarı tespit edilmiş olmaktadır. Örneğin; değişik kamu kuruluşları tarafından yapılan eğitim hizmeti harcamaları toplamı, eğitim sektörü toplamını oluşturur.

Fonksiyonel tasnifi oluşturan hizmetler üç ana başlık altında toplanabilir. *"Genel hizmetler* " başlığı altında sayılabilecek, devlet düzeninin devamı, korunması ve yönetilmesini sağlayan hizmetlerin finansmanı, kişilere doğrudan yardım yerine, ekonomik amaçlı yardım, sanayi, bayındırlık, tarım, enerji gibi *"ekonomik hizmetler* " ve kişilere doğrudan fayda sağlayan sağlık, eğitim,

kültür, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve konut gibi *"sosyal hizmetler"* olarak değerlendirilebilir.[10]

1.2.2. Kamu Harcamalarının Ekonomik Tasnifi

Devlet faaliyetlerinin V/agner'in de ifade ettiği gibi zaman içerisinde artmasıyla birlikte, kamu harcamalarının miktarı da artış göstermiştir.

Devlet, ekonomik faaliyetlere öncelikle, doğrudan kurduğu ekonomik birimler aracılığıyla girmektedir. Diğer taraftan devletin, ülkede büyüme ve kalkınma çabaları, istikrar sağlayıcı politikalar ve bazı kesimler lehine yaptığı mali transferler nedeniyle girdiği ekonomik faaliyetler söz konusudur. Devletin bu ekonomik faaliyetleri, kamu harcamalarının ekonomik açıdan tasnifini zorunlu kılmaktadır.

Ekonomik tasnifte harcamalar; cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklinde bir ayırıma göre incelebilir.

1.2.2.1. Cari Harcamalar

Ekonominin üretim kapasitesini (gücünü) etkilemeyen, fayda yönüyle ömrü bir yıldan az mal ve hizmetler için yapılan harcamalardır. Cari harcamalara örnek olarak; personel giderleri, kırtasiye, kira ve badana, boya gibi harcamalar verilebilir.

1.2.2.2. Yatırım Harcamaları

Faydalı ömrü bir yılı aşan ve üretim kapasitesini arttıran harcamalardır. Yatırım harcamalarına Örnek olarak; her türlü bina ve yol yapımı, barajlar, büyük onarımlar ve teçhizat alımı verilebilir.

Ancak, uzun dönemde yatırımları ve üretim gücünü arttıran, eğitim ve sağlık gibi bazı yarı kamusal hizmetlere yapılan harcamalar ise; *"yatırım carileri"* olarak tanımlanmaktadır.

1.2.2.3. Transfer Harcamaları

Devletin (hükümetin) kişi ve kuruluşlara yaptığı ve karşılığında herhangi bir gelir veya hizmet talep etmediği harcamalardır. Örneğin; devletin yaptığı sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası ödemeleri bu nitelikteki harcamalardır. Başka bir deyişle, devletten alıcılara herhangi bir satın alma karşılığı olmadan para transfer edilmektedir." "Doğrudan gelir arttırıcı ödemelere gelir

[10]Öner KABASAKAL, **Kamu Yükseköğretim Harcamalarının Analizi Ve Yükseköğretimde Alternatif Finansman Yolları,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s.17-18.; Kenan BULUTOĞLUA.g.e., s.219.
"Stephen J.BAILEY, ,A.g.e.,s.43.; Paul A.SAMUELSON- Wılham D.NORDHAUS,A.g.e.,s.748.

transferi, bir mal ya da hizmetin üretimine veya tüketimine bağlı olarak yapılanlara da sübvansiyon denilmektedir".[12]

Transfer harcamaları, yapılış amacına göre; ekonomik, mali, sosyal ve diğer amaçlar şeklinde bir ayırıma tabi tutularak incelenebilir.

Ekonomik Transferler

Devletin başta Kamu İktisadi Teşebbüsleri olmak üzere, bazı kuruluşlara yatırımlarına katkı sağlamak amacıyla yaptığı karşılıksız gelir transferleridir.

Mali Transferler

Katma bütçeli kuruluşlar (üniversiteler gibi) ile diğer kuruluşlara yapılan mali nitelikteki transferlerdir. Bir malın tüketimini arttırmak amacıyla, o malın üreticisine yapılan sübvansiyonlar, tüketimi arttırılmak istenen ithal mallar ile ihracatta uygulanan sübvansiyonlar ve taban uygulaması yoluyla yapılan tarım sübvansiyonları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Sosyal Transferler

Sosyal amaçlarla kişi ve kuruluşlara yapılan karşılıksız transferlerdir. Herhangi bir güvenceye sahip olmayan yaşlılara yapılan 65 yaş maaşı, dernekler, vakıflar, sosyal sigorta kuruluşlarına yapılan ödemeler ile öğrencilere yapılan yemek yardımı ile karşılıksız burslar sosyal transferler kapsamındadır.

Diğer Amaçlarla Yapılan Transferler

Yabancı ülkelere yapılan karşılıksız (ayni veya nakdi) ödemeler ile iç ve dış borç ve faiz ödemeleri bu tür transferler kapsamında değerlendirilebilir.[13]

2. KAMUSAL MAL VE HİZMETLER

"Devletin en başta gelen varlık nedeni kolektif ihtiyaçların giderilmesi, toplum için gerekli ve faydalı olan şeylerin yapılması" olarak belirtilebilir. Bu bağlamda devletin mal ve hizmet üretimine geniş anlamda kamu hizmeti denilmektedir.[14]

Kamusal malların faydaları bölünemez, faydalan tüm toplum bireyleri arasında yayılmaktadır. Bu nedenle, kamusal

Sevim GÖRGÜN, Maliye Politikası Ders Notları, İ.Ü.S.B.F., istanbul, 1988 s. 14.

[12]Öner KABASAKAL, A.g.e., s. 19.

[13]Aykut HEREKMAN, Kamu Maliyesi , Cilt I, 2. Baskı, Sevinç Matbaası Ankara, 1988, s.23.

mallara bireysel talebin olup olmaması önemli değildir. Örneğin; çiçek hastalığını yok etmeyi ve hastalıktan korunmayı amaçlayan bir kamusal sağlık programının faydası tüm topluma yayılmaktadır.

Bu nedenle bu programla ilgili ödemeleri sadece aşılananlar yapmaz (bu doğru da değildir).[15]

Özel mallar ise, kamusal malların tersine, farklı kişiler arasında bölünüp birbirinden ayrılabilirler. Bu malların dışsal faydaları olmadığı gibi, başkalarına maliyet de yüklemezler. Örneğin; bir ekmek tüketimi söz konusu olduğunda, sadece bir kişi faydalanır. Bu tüketimin başkasına faydası olmadığı gibi onlara bir maliyet de yüklemez.[16]

Kamu hizmetlerinin yapılmasında karar organı, siyasal süreç yoluyla belirlenen siyasi iradedir. Piyasa ekonomisinde ise; hangi mal ve hizmetlerin ne kadar üretileceğine tüketiciler karar verir. O halde piyasa ekonomisinde belirleyici olan piyasa talebi iken, kamu ekonomisinde siyasal taleptir. Kamu ekonomisi ile, piyasa ekonomisi arasındaki ortak ve farklı yönleri ekonomik açıdan aşağıdaki şemada Özetlemek mümkündür.[17]

Kıt Kaynaklar

Kamu Ekonomisi	Özel Ekonomi
Bütçe	Piyasa
Siyasal Süreç	Fiyat Süreci
Kamu ihtiyaçları	Özel İhtiyaçlar

Beşeri İhtiyaçlar

Klasik iktisatçılar; devletin kötü bir girişimci olması nedeniyle piyasaya müdahalesinin ve ekonomik payının en aza indirilmesi görüşünü savunmuşlardır. Dolayısıyla, genel ekonomiye piyasa ekonomisinin hakim olmasını savunmuşlardır. Ancak, piyasa ekonomisi bazı mal ve hizmetlerin üretimini hiç yapamaz, bazılarının üretimini de iyi yapamaz.

Bu durumda, piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ortadan kaldırmak ve toplum için mutlaka gerekli olan mal ve hizmetlerin üretimi amacıyla kamu ekonomisi devreye girer. Kamusal mal ve

[15]Paul A.SAMUELSON-William D.NORDHAUS, Economics, Fourtecnth Edition, Mc Graw-Hill, International Editions, 1992, P. 311, 745.

[16]Paul A.SAMUELSON-William D.NORDHAUS, A.g.e., s.411,745.

[17]Halil NADAROĞLU, Kamu Maliyesi Teorisi, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1992, s.48.

hizmetlerin gerekçesini açıklayabilmek için bu tür mal ve hizmetlerin niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Topluma sunulan hizmetler, Kamusal, yarı kamusal ve özel mal ve hizmetler (bölünemez, yarı bölünebilir ve tam bölünebilir) mal ve hizmetler şeklinde incelenebilir.

2.1. Tam Kamusal Mal Ve Hizmetler

Tam kamusal mal ve hizmetler; sosyal mal ve hizmetler, salt ortak mallar, bölünemez ve toplumsal (kolektif) mal ve hizmetler şeklinde de değişik yazarlar tarafından ifade edilmektedir.

Stepnen J. BAILEY, sadece hizmetleri veya kamunun ürettiği malları kamusal inal ve hizmet olarak tanımlamanın yanlış olacağını ifade ederek, P. SAMUELSON'dan hareketle kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerini iki başlık altında toplamıştır;[19]

i. Bölünmezlik özelliği; mal veya hizmetin bedelini ödemeyenler bu mal veya hizmetin kullanım hakkından mahrum edilemezler,

ii. Tüketimde rekabetin olmaması; Kamusal mal ve hizmetlerin önemli özelliklerinden birisi de tüketicilerin rekabet içinde olmamalarıdır. Hiç bir birey kamusal mal veya hizmetten başkalarının da aynı oranda faydalanmasına engel olamaz. Ayrıca, bir kişinin bu mal ve hizmetleri kullanması diğer bir kişinin tüketimini de olumsuz yönde etkilemez. Örneğin; iç ve dış güvenlik hizmetlerinden kimin ne kadar faydalandığı ile ilgili olarak kişiler arasında bir rekabet söz konusu değildir.

Yukarıda sayılan iki özellik özel mal ve hizmetler için geçerli değildir. Kamusal mal ve hizmetlere örnek olarak; cadde ışıklandırılması, bilgi, ulusal savunma ile endüstriyel ve ticari atıkların temizlenmesi verilebilir.[20]

BAILEY'in yukarıda saydığı iki özellikten başka kamusal mal ve hizmetlerin diğer önemli özellikleri ise şunlardır;[21]

i. Kamusal malların arzı düzenlenmektedir;

[18]Güneri AKALIN, Kamu Ekonomisi, A.Ü.S.B.F. Yayınlan, No:486, Ankara, 1981, s.44; Abdurrahman AKDOĞAN, Kamu Maliyesi, Gazi Büro Kitabevi, Dördüncü Baskı, Ankara, 1993,s.32;Sinan SÖNMEZ, Kamu Ekonomisi Teorisi, Teori Yayınları, Ankara, 1987, s.111; Halil NADAROGLU, A.g.e., s.48;Aykut HEREKMAN, A.g.e., s.43; Kenan BULUTOĞLU, A.g.e., s.51, vd.

[19]Stephen J. BAILEY, A.g.e.,s.29.

[20]BAILEY, A.g.e., s.29.

[21]Halil NADAROGLU, Kamu Maliyesi Teorisi, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1992, s.50-55.

Böl (inemeyen ve pazarlanamayan bir mala özel mallar gibi talep olmayacağından dolayı, fiyatı ortaya çıkmaz. Bu nedenle, piyasa ekonomisi içinde bu tür mal ve hizmetler üretilemeyeceğinden, zorunlu olarak üretim, dağıtım ve tüketimle ilgili konularda kamu ekonomisi piyasa ekonomisinin yerini alacak ve arzı düzenleyecektir,

ü. Faydalarının bölünememesi ve tüketimden mahrum bir akı lamama;

Kamusal mal veya hizmetin bedelini ödemeyenler bu mal veya hizmetten mahrum edilemezler (mahrum edilmeleri mümkün ise bile bu durum arzu edilir değildir). Bu tür mal ve hizmetlerin faydası tüm topluma yönelik olmasına rağmen, faydanın bireysel değerinin ölçülmesi mümkün değildir. Bu nedenle, kişisel olarak bu mal veya hizmetlere yönelik bir fiyat ödettirilcmez.

Savunma ve güvenlik gibi kamusal hizmetlerden bazı vatandaşların kısmen veya tamamen mahrum edilmeleri mümkün olmadığı gibi arzu edilen bir durum da değildir. Bütün toplum bu tür mal ve hizmetlerden herhangi bir ayırıma gidilmeksizin fay dal anmaktadır,

iii. Kolektif olarak finanse edilirler;

Kamusal mal ve hizmetler piyasada arz ve talep şartları içerisinde üretilmemeleri nedeniyle fiyatları da belirlenemez. Bu tür mal ve hizmetlerin kural olarak pazarlanamaması onların kolektif olarak, vergilerle finansmanını zorunlu kılmaktadır. Özel mal ve hizmetlerde ise, kişiler mal veya hizmetin kendilerine sağlayacağı faydayı düşünerek bir ödemede bulunur.

Kamusal mal ve hizmetlerin sunulmasında, hizmetten faydalanan kişiler kullanım sırasında herhangi bir ödemede bulunmamaktadırlar. Maliyetlerin tespiti ve kişiler arasında paylaşımı, hizmetlerin çeşit ve miktarının belirlenmesi tamamen siyasal otorite tarafından gerçekleştirilmektedir.[22]

iv. Kamusal mal ve hizmetlerde tüketim bazen zorunlu kılınabilmektedir,

Piyasa ekonomisi içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin tüketimi konusunda kişiler tamamen serbesttirler. Kişinin tüketim konusundaki kararını tamamen iktisadi gerekçeler ile fayda maksimizasyonu etkilemektedir. Kamusal mal ve hizmetlerde ise

[22]Abdurrahman AKDOĞAN, A.g.e., s.35.

durum farklıdır, siyasal talep bazı mal ve hizmetlerin tüketimini kişi istemese bile zorunlu hale getirebilir.

Bu zorunluluk kamu yaran gerekçesiyle olacağından hukuksal bir nitelik taşımaktadır. Örneğin; ilköğretimin belli yaş grubundaki çocuklar için zorunlu olması genel kamu yararı gözetilerek alınmış siyasi bir karardır. Kamusal mal ve hizmetlerin iktisadi özellikleri daha teknik olarak şu şekilde ifade edebilir; "bu faaliyetlerden sağlanan marjinal sosyal fayda, marjinal özel faydadan daha yüksektir, başka bir ifadeyle bu tür mal ve hizmetlerin kamu tarafından topluma sunulmasından dolayı, toplumun sağladığı fayda kişilerin sağladıkları faydadan yüksek olmaktadır "

Kamusal mal ve hizmetlere saf kamu malları da denilmektedir. Joseph E. STIGLITZ saf kamu mallarını iki kritik özelliklerinden hareketle tanımlamıştır. Bu iki özellikten birincisi, bu malların kullanımını tayınlamak mümkün değildir, ikincisi ise, bu malların kullanımını tayınlamak arzuya şayan değildir.

Tayınlamanın* mümkün olmadığı malların en belirgin örneği, milli savunmadır. Bir ülkeye dışarıdan gelecek bir tehdide karşılık yapılacak savunmadan o ülkede yaşayan herkes fayda sağlar. Ayrıca savunma hizmetinden bazı kişileri mahrum etmek, hem mümkün değildir hem de arzulanır bir durum da değildir.

Aynı şekilde, yurt içi güvenlik (asayiş) ve savunma hizmetleri de saf kamu mallarına örnek gösterilebilir. Bu tür mal ve hizmetlerin üretimi yukarıda sayılan dört özellikten dolayı kamu ekonomisi tarafından üretilmelidir.

2.2. Yarı Kamusal Mal Ve Hizmetler

Bazı mal ve hizmetler yapı itibariyle kamusal mal ve hizmet gibi görünmelerine rağmen, rahatlıkla pazarlanabilmeleri ve fiyatlandırılabilmeleri nedeniyle ayrı bir özelliğe sahiptirler. Bu özelliklerinden dolayı bir yönüyle özel mal niteliği de taşımaktadırlar.

Yarı kamusal mal ve hizmetlerin temel özelliği ise; tüm topluma fayda sağladıkları gibi, toplumda bazı kişiler bu tür

^Halil NADAROĞLU, A.g.e., s.54-55.

[24]Joseph E.STIGLITZ, **Kamu kesimi Ekonomisi,** (Çev. Ömer Faruk Batırcl), İkinci Baskı, MÜ. Yayın No:549, İstanbul, 1994, s. 150-153.

*Tayınlamak:"Talebi arz imkanlarına intibak edecek düzeye kadar kısmak için kişi, aile veya daha geniş grupların her biri için belli bir miktarını belirlemektir".

en

faaliyetlerden ilave bir fayda sağlıyorlarsa, bu faaliyetler yan kamusal mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır.[25]

Bu bağlamda eğitim ve dolayısıyla da yükseköğretim hizmeti, toplumun tümüne bir fayda sağladığı gibi doğrudan bu hizmetten faydalanan bireyler de ilave bir fayda sağladığından yarı kamusal mal ve hizmetler kapsamında değerlendirilebilir.[26] Örneğin; Yükseköğretim kurumlarının herhangi birisinden mezun olan bir kişi, öncelikle kendisi doğrudan bir fayda sağlayacaktır. Bu kişinin artan eğitim ' seviyesi doğrultusunda gelirinde ve yeteneklerinde olumlu gelişmeler olacaktır. Ancak, bu kişi aynı zamanda topluma da dolaylı bir fayda sağlayacaktır. Çünkü bir ülkenin iktisadi, sosyal, ve siyasal sorunlarını aşmasında ve topyekün bir kalkınmayı sağlamasında eğitimin rolü büyük olmaktadır.[27]

Yükseköğretim hizmetinin yarı kamusal mal **olduğunu** gösteren diğer bazı Özellikler de vardır. İlk olarak, eğitim hizmetinden faydalanan kişiler birbirleriyle rekabet halinde olmalarına rağmen, bu durum genellikle rakiplerinin tüketimini engellemez. Ancak, sınavla eleman alan yükseköğretim gibi eğitim kurumlarında rakiplerin tüketimi engellenmektedir. İkinci olarak, yükseköğretim hizmeti, piyasa şartları içerisinde fiyatlandırılıp, pazarlanabilmesi nedeniyle özel kesim tarafından da verilebilmektedir. Bu nedenle, günümüzde hemen hemen her ülkede özel sektörün eğitimdeki payı gittikçe artmaktadır.

Ancak, eğitimin kişisel faydası yanında sosyal faydasının (toplumsal yarar) da olması nedeniyle, devlet eğitimin tamamen özel kesim tarafından üretilmesine izin vermemekte ve kendisi

[25]Aykut HEREKMAN, **Kamu Maliyesi,** Cilt I, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1988, s.43.

[26]M. Burhan ERDEM, "Yükseköğretimde Finansman Sorunu", **Yeni Türkiye Dergisi,** Eğitim Özel Sayısı, Yıl:2, Sayı:7, Ocak-Şubat 1996, s.259.;Uğur YILDIRIM, A.g.e.,s.l.

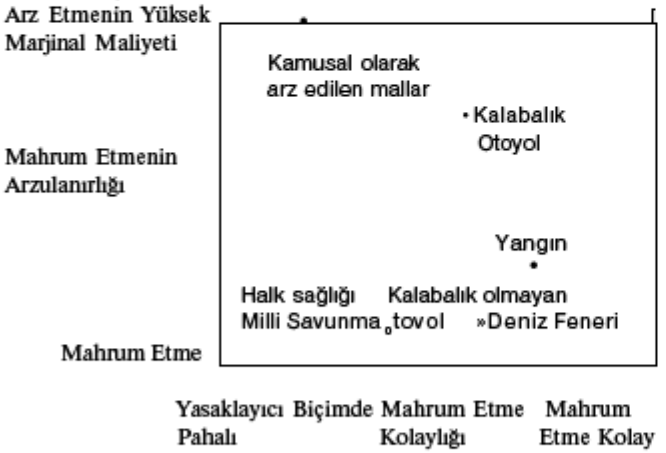
[27]Gero LENBARDT, "Education On The Road to The 21'st Century", **Deutschland,** Germany, February 1997, p.50.; DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Eğitim Ö.İ.K. Eğitim Yapıları ve Donatımı Alt Komisyonu Raporu,** Ankara, Şubat 1983, s.3.; , Halil NADAROĞLU, A.g.e., s.55.; , Mustafa ERKAL, **Orta Teknik Eğitim Sanayi İlişkileri,** İ.Ü. Yayınları No:2448, İstanbul, 1978, s.42.; Deniz GÜLBEDEN, **Eğitimin Etkinliği ve Türkiye'de Öğretim İle Ekonomik Gelişme Ölçüleri Arasındaki İlişkiler,** MPM Yayınları, No:450, Ankara, 1991, s.7,65.

üretimin büyük bölümünü üstlenmektedir. Eğitimin hem sosyal hem de kişisel (özel) faydasının olması nedeniyle yükseköğretim hizmetleri yan kamusal hizmetler kapsamında değerlendirilmektedir.[2]

Kamu ekonomisinin sınırları çizilirken, kamusal mal ve hizmetlerin kamu ekonomisi tarafından, yarı kamusal mal ve hizmetlerin ise, hem kamu hem de piyasa ekonomisi tarafından üretilmesi görüşü ağırlıklı olarak kabul edilmektedir.[29]

Bu konuda J.E.STIGLİTZ saf ve saf olmayan kamu malları şeklinde bir ayırım yaparak kamu ekonomisinin sınırlarını çizmeye çalışmıştır.[30] Bu durum aşağıdaki şekil yardımıyla açıklanmaktadır.

Şekil.1. Saf ve Saf Olmayan Kamu Malları

Yukarıdaki şekilde, yatay eksen mahrum etme kolaylığını, dikey eksen ise; malı kullanan ek bireyin (marjinal) maliyetini

[28]C.BENSON, "Educational Financing", **Economics of Education Research and Studies**, Pergamon Press, 1987, Eğitim Ekonomisi...,s. 1.; , Uğur YILDIRIM, "Eğitim Sektöründe Kamunun Konumu ve Rolüne Eleştirisel Bir Yaklaşım", Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, **21.Vüzyılda Nasd Bir Kamu Yönetimi Sempozyomu,** Mayıs, 1997, Ankara, s.79.
[29] Aykut HEREKMAN, A.g.e., s.43.

göstermektedir. Şeklin aşağı sol kısmı, mahrum etme maliyetinin yasaklayıcı ve malı tüketen ek bireyin marjinal maliyetinin sıfır olduğu saf (bölünemez) bir kamu malını temsil etmektedir. Üst sağ köşede ise, mahrum etme maliyetinin sıfır, malı tüketen ek bireyin marjinal maliyetinin yüksek olduğu saf (bölünebilir) bir özel malı temsil, etmektedir.

2.3. Özel Mal Ve Hizmetler

Kamusal mal ve hizmetlerin tam tersi ise, özel mal ve hizmetlerdir. Dolayısıyla bu tür mal ve hizmetlerin faydası bireysel olup , sadece faydalananları kapsamaktadır. Bu tür mallara örnek olarak, her türlü tüketim malları gösterilebilir.

Özel mal ve hizmetlerin faydası bireysel olduğundan, ağırlıklı olarak piyasa ekonomisi tarafından üretilmeleri tercih edilirken, kamu ekonomisi tarafından da üretilmeleri mümkündür.

3. YARI KAMUSAL YÜKSEKÖĞRETİM HİZMETİ'NİN NİTELİKLERİ

Günümüzde eğitim hizmetleri, gerek kapitalist ekonomilerde, gerekse kollektivist ekonomilerde genellikle kamu ekonomisi tarafından sunulmaktadır. Kapitalist ekonomiye sahip ülkelerde, eğitime ayrılan kaynaklarda, kişilerin kendi gelirlerinden kaynaklanan taleplerinin büyük bir etkisinin olduğu kabul edilmekle birlikte, asıl belirleyici faktörün siyasal talepten kaynaklandığı söylenebilir. [1]

Bunun nedeni, daha önce de ifade edildiği gibi yükseköğretim hizmetinden kişinin doğrudan bir fayda sağlaması yanında toplumun da bu eğitimden dolaylı bir fayda sağlamasıdır. Günümüzde, yükseköğretim hizmetlerinin yarı kamusal mal ve hizmetler içerisinde yer aldığı genel olarak kabul edilmektedir.[32]

Yarı kamusal yükseköğretim hizmeti ' şu özellikleri taşımaktadır.[33]

i. *Salt sosyal mal:* Araştırma-geliştirme, ulusal teknik ve kültürün üretilmesi, transferi, depolanması ve vatandaşların yetiştirilmesi.
ii. *Kişisel mal:* Yükseköğretim mezunlarının diğer alt kademedeki mezunlarla olan beşeri sermaye farkları.
iii. *Erdemli mal:* Sanat, kültür, spor,tedavi (sağlık) olanakları.

[31]Kenan BULUTOĞLU,A.g.e., s.305.
[32]Şerafettin AKSOY, A.g.e.,s.67.
[33]SİSL-1 A^Aim A «.«.«72.: ATAC. Engin, A.g.e., s.92-93.

Yükseköğretim hizmetleri genel olarak yarı kamusal mal kapsamında değerlendirmektedir. Ancak, eğitim hizmetlerinin, kısmen özel olarak finanse edilebildiği ülkeler olduğu gibi, eğitimin her düzeyde özel kesim tarafından piyasaya sunulduğu ülkeler de vardır. Başka bir ifadeyle, eğitim girdileri ve çıktıları (eğitime yapılan harcamaların fiyatlarının tespit edilmesi gibi) doğrudan veya dolaylı olarak, belirli bir ölçüde piyasada satılabilmektedir. [4]

Ancak, tam kamusal ve kolektif malların finansmanında vergi gelirleri temel kaynağı oluştururken, yarı kamusal malların karma yöntemlerle finansmanı geçerli olmaktadır. Bu durumda, toplumsal fayda karşılığında devlet finansmanın belli bir kısmını üstlenirken, hizmetten doğrudan yararlanan kişiler de geri kalan kısmını üstlenmektedirler.[35]

Yükseköğretim hizmetinden doğrudan ve dolaylı olarak faydalanan kesimler şunlardır;[36]

i. *Birey:* Yükseköğretimden ve genel olarak eğitim hizmetinden başta öğrenci yani birey faydalanmaktadır. Yükseköğretim hizmetinden doğrudan yararlanan öğrenci veya ailesi; hayat boyu gelir, prestij, sosyal ve siyasal birçok avantajlar elde etmektedir. Eğitimin bireyden başka özel sektöre ve tüm topluma sağladığı doğrudan ve dolaylı yararlar vardır.

ii. *Toplum:* Yükseköğretim hizmetinden doğrudan yararlanmış nitelikli (kalifiye) insan gücünün üretim, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel kalkınma üzerindeki etkisi yoluyla Yükseköğretimden faydalanmaktadır.

iii. *Özel Sektör:* Yükseköğretim yoluyla yetişmiş nitelikli insan gücünden teknoloji kullanımı ve geliştirilmesi, üretimin organizasyonu, kalite, tasarım ve personel yönetimi vb. konularda özel sektör doğrudan yararlanmaktadır.

Bu nedenle eğitim, kişiden başka toplumun değişik kesimlerine de fayda sağlamaktadır. Ancak, yüksek eğitim düzeyine sahip kişilerce, toplumun değişik kesimlerine yapılan

Engin ATAÇ, A.g.e., s.93-94.

[35] M. Burhan ERDEM, A.g.e., s.259.

[36] Öner KABASAKAL, "Yükseköğretim Finansmanında Yeni Eğilimler Ya Da Yüksek Öğretimin Kamu Dışı Kaynaklarla Finansmanı", Türk Yurdu, Cilt 16, Sayı:l 11, Kasım 1996, s.35.

pozitif dışsalhklardan diğer kesimleri mahrum etmekte imkansızdır.

Ayrıca devletin ideolojik ve siyası gerekçelerle de eğitimin büvük bölümünü üstlenmesi gerekmektedir. Bu yolla devletin temel politikalarını (kültürel, siyasi ve iktisadi) uygulaması mümkün olmaktadır.

[4] Mark BLAUG, Economics Of Education, Penguin Books Middles, 1968, s.107, (, Engin ATAÇ, A.g.e.,s.94'ten naklen).

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abdurrahman AKDOĞAN, **Kamu Maliyesi,** Gazi Büro Kitabevi, Dördüncü Baskı, Ankara, 1993.

Aykut HEREKMAN, **Kamu Maliyesi,** Cilt I, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1988.

Beyhan ATAÇ, **Maliye Politikası,** Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No: 86, Eskişehir, 1990.

C.BENSON, "Educational Financing", **Economics of Education Research and Studies,** Pergamon Press, 1987.

Deniz GÜLBEDEN, **Eğitimin Etkinliği ve Türkiye'de Öğretim İle Ekonomik Gelişme Ölçüleri Arasındaki İlişkiler,** MPM Yayınlan, No:450, Ankara, 1991.

DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Eğitim Ö.İ.K. Eğitim Yapıları ve Donatımı Alt Komisyonu Raporu,** Ankara, Şubat 1983.

Engin ATAÇ, **Türkiye'de Eğitim Hizmetlerinin Kamu Harcamaları Açısından Analizi,** E.İ.T.İ.A. Yayınları, Eskişehir, 1979.

Gero LENBARDT, "Education On The Road to The 21 'st Century", **Deutschland,** Germany, February 1997.

Güneri AKALIN, **Kamu Ekonomisi,** A.Ü.S.B.F. Yayınları, No:486, Ankara, 1981.

Halil NADAROĞLU, **Kamu Maliyesi Teorisi,** Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1992.

Joseph E.STIGLITZ, **Kamu kesimi Ekonomisi,** (Çev. Ömer Faruk Batırel), İkinci Baskı, M.Ü. Yayın No:549, İstanbul, 1994.

Kenan BULUTOGLU, **Kamu Ekonomisine Giriş,** Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.

Mark BLAUG, **Economics Of Education,** Penguin Books Middles, 1968.

Mustafa ERKAL, **Orta Teknik Eğitim Sanayi İlişkileri,** İ.fj. Yayınları No:2448, İstanbul, 1978.

Paul A.SAMUELSON-William D.NORDHAUS, **Economics,** Fourteenth Edition, Mc Graw-Hill, International Editions, 1992.

Richard A.MUSGRAVE-Peggy B.MUSGRAVE, **Public Finance in Theory And Practice,** Fifth Edition, Mc Graw-Hıll, International Edition, 1989.

Şerafettin AKSOY, **Kamu Maliyesi,** İkinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

Sevim GÖRGÜN, **Maliye Politikası Ders Notları,** İ.Ü.S.B.F., İstanbul, 1988.

Sinan SÖNMEZ, **Kamu Ekonomisi Teorisi,** Teori Yayınları, Ankara, 1987.

Stephen J.BAILEY, **Public Sector Economics,** Macmillan Press Ltd., 3'rd Edition, Londan, 1995.

MAKALELER VE DİĞER YAYINLAR

M. Burhan ERDEM, "Yükseköğretimde Finansman Sorunu", **Yeni Türkiye Dergisi,** Eğitim Özel Sayısı, Yıl:2, Sayı:7, Ocak-Şubat 1996.

Nebiye YAMAK-Yakup KÜÇÜKKALE, "Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi", **İktisat- İşletme Ve Finans Dergisi,** Yıl: 12, Sayı: 131, Şubat 1997.

Öner KABASAKAL, "Yükseköğretim Finansmanında Yeni Eğilimler Ya Da Yüksek Öğretimin Kamu Dışı Kaynaklarla Finansmanı", **Türk Yurdu,** Cilt 16, Sayı: 111, Kasım 1996.

Öner KABASAKAL, **Kamu Yükseköğretim Harcamalarının Analizi Ve Yükseköğretimde Alternatif Finansman Yo™** Yayınlanmamış Doktora Tezi, istanbul, 1995

Uğur YILDIRIM, "Eğitim Sektöründe Kamunun Konumu ve Rolüne Eleştirisel Bir Yaklaşım», Türkiye ve Orta DoğuTmrle idaresi Enstitüsü, **21.Yüzyı«da Nasıl Bir Kamu YöneZi Sempozyomu,** Mayıs, 1997.

Dumlupınar Üniversitesi **BffJ|9H§** Sosyal Bilimler Dergisi
SayiTö ^ e f L ^ Haziran 2002

FİNANSAL KRİZ TÜRLERİ VE KRİZLERİN ÖNGÖRÜLMESİNDE KULLANİLAN TEMEL VE ÖNCÜ GÖSTERGELER

Yrd. Doç. Dr. Ali TEKİNŞEN*

ÖZET

20. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde, dünyanın birçok bölgesinde finansal krizler yaşanmıştır. Finansal piyasaların küreselleşmesi bu piyasalarda kırılganlığı ve risk oranını artırmıştır. Bu da ülke ekonomilerine büyük maliyet yükleri getirmektedir. Bunda hükümetlerin yanlış makro ekonomik politikalarının da önemli rolü bulunmaktadır. Öncü göstergeler iyi değerlendirildiğinde yurtiçi ve uluslararası işbirliği politikalarıyla krizlerin gerçekleşme ihtimalleri veya ortaya çıkaracağı maliyetleri azaltmak mümkün görülmektedir.

1. GİRİŞ

Dünyada büyük bir hızla gelişme gösteren ulaşım ve iletişim teknolojileri finansal piyasaların küreselleşmesinde önemli rol oynamıştır. Finansal piyasaların küreselleşmesi sonucunda uluslar arası ticari ilişkilerin kolaylaştığı, bankacılık sisteminin dünyanın her köşesi ile iletişim kurarak hizmetlerini sunabileceği bir duruma gelmiştir. Bu gelişmeler dünya ticaret hacmini hızla genişletirken sermaye ve teknolojide meydana gelen olumlu değişmeler uluslar arası mal ve sermaye akımlarına artan ölçüde hareketlilik kazandırmıştır.

Bütün bu gelişmelere paralel olarak 1990'lı yılların başından itibaren uluslar arası düzeyde etkili olan finansal ağırlıklı krizler baş göstermeye başlamıştır. Ağırlıklı olarak para ve bankacılık krizleri şeklinde ortaya çıkan krizlerin önlenebilmesi için para ve bankacılık sistemlerini düzenlemek ve parasal krizleri önlemeye

Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

Öner KABASAKAL, **Kamu Yükseköğretim Harcamalarının Analizi Ve Yükseköğretimde Alternatif Finansman Yo™** Yayınlanmamış Doktora Tezi, istanbul, 1995

Uğur YILDIRIM, "Eğitim Sektöründe Kamunun Konumu ve Rolüne Eleştirisel Bir Yaklaşım», Türkiye ve Orta DoğuTmrle idaresi Enstitüsü, **21.Yüzyı«da Nasıl Bir Kamu YöneZi Sempozyomu,** Mayıs, 1997.

Dumlupınar Üniversitesi **BffJ|9H§** Sosyal Bilimler Dergisi
SayiTö ^ e f L ^ Haziran 2002

FİNANSAL KRİZ TÜRLERİ VE KRİZLERİN ÖNGÖRÜLMESİNDE KULLANİLAN TEMEL VE ÖNCÜ GÖSTERGELER

Yrd. Doç. Dr. Ali TEKİNŞEN*

ÖZET

20. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde, dünyanın birçok bölgesinde finansal krizler yaşanmıştır. Finansal piyasaların küreselleşmesi bu piyasalarda kırılganlığı ve risk oranını artırmıştır. Bu da ülke ekonomilerine büyük maliyet yükleri getirmektedir. Bunda hükümetlerin yanlış makro ekonomik politikalarının da önemli rolü bulunmaktadır. Öncü göstergeler iyi değerlendirildiğinde yurtiçi ve uluslararası işbirliği politikalarıyla krizlerin gerçekleşme ihtimalleri veya ortaya çıkaracağı maliyetleri azaltmak mümkün görülmektedir.

1. GİRİŞ

Dünyada büyük bir hızla gelişme gösteren ulaşım ve iletişim teknolojileri finansal piyasaların küreselleşmesinde önemli rol oynamıştır. Finansal piyasaların küreselleşmesi sonucunda uluslar arası ticari ilişkilerin kolaylaştığı, bankacılık sisteminin dünyanın her köşesi ile iletişim kurarak hizmetlerini sunabileceği bir duruma gelmiştir. Bu gelişmeler dünya ticaret hacmini hızla genişletirken sermaye ve teknolojide meydana gelen olumlu değişmeler uluslar arası mal ve sermaye akımlarına artan ölçüde hareketlilik kazandırmıştır.

Bütün bu gelişmelere paralel olarak 1990'lı yılların başından itibaren uluslar arası düzeyde etkili olan finansal ağırlıklı krizler baş göstermeye başlamıştır. Ağırlıklı olarak para ve bankacılık krizleri şeklinde ortaya çıkan krizlerin önlenebilmesi için para ve bankacılık sistemlerini düzenlemek ve parasal krizleri önlemeye

Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

çalışmakla birlikte krizlerin maliyetlerini azaltmaya yönelik temel ve öncü göstergeler önerilmektedir.

Özellikle finansal küreselleşme sonucunda ortaya çıkan krizlerin etkileri yayılma özelliği göstermiştir. Yeni fmansal araçların gelişmesi, piyasalar arasında işlem hacminin artması ülkeler arasındaki sermaye akımlarını yoğunlaştırmıştır. Bu da fmansal piyasalarda riski arttırmıştır.

1990'lı yılların başından itibaren bir çok ülkede fmansal krizler yaşanmıştır. Meksika Krizi (1994), Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi (1992-93), Güneydoğu Asya Krizi (1997), Rusya Krizi (1998), Türkiye Krizi (2000-2001) gibi fmansal nitelikli krizlerin yaşanması bilim adamlarını bu yönde çalışmalara teşvik etmiştir.

1990'lı yılların başından itibaren yaşanmaya başlanan finansal krizler uluslararası alanda boyutlarının genişlemesi ve yayılma etkisi göstermesi nedeniyle ciddi etkiler yaratmıştır. Çalışmamızda 1990'h yılların başından itibaren dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan krizlerin ışığında kriz türlerini belirleyerek krizlerin ortaya çıkmadan önce krizlerin öngörülmesinde kullanılan temel ve öncü göstergeleri tespit ederek tanımaya çalışmak ve krizlerin, ülkelere ya da bölgelere çıkardığı maliyetlerin azalmasına katkıda bulunmaya yöneliktir.

2. Finansal Kriz Türleri ve Tanımları

1990 öncesinde ve sonrasında farklı dönemlerde yaşanan krizlerde farklı kriz türleri ile karşılaşılmıştır. Bunlar içerisinde en önemlileri olarak para krizleri, bankacılık krizleri, sistemik finansal krizler, ahlaki tehlike krizleri, dış borç krizleri dış ödemeler bilançosu krizleri ve kur krizleri gösterilmektedir. Bu kriz türlerini sırasıyla açıklamaya çalışalım.

2.1 Para Krizleri

Para krizi, bir spekülatif etki sonucunda herhangi bir ülke parasının devalüe edilmesiyle veya değer kaybetmesiyle sonuçlanan veya spekülatif atak sonucunda ülke yetkililerinin uluslar arası rezervleri önemli ölçüde harcayarak, faiz oranlarını hızlı bir biçimde yükselterek paralarını zorlaması sonucunda

oluşur. Para krizleri döviz kurunda ani bir hareket ve sermaye akımında kesin bir değişmeyi içerir.[2] Para krizi bir ülke parasına güvenin kaybolması dolayısıyla spekülatif fonların yoğun biçimde ülkeyi terk etmeye başlaması ve merkez bankasının tüm destekleme çabalarına karşın mevcut kurun sürdürülemeyerek ulusal paranın devalüe edilmesi veya tümden dalgalanmaya bırakılması biçiminde de tanımlanabilir.[3]

Bir ülke parasının değer kaybetmesi (devalüe olması), uluslar arası rezervlerinin erimeye başlaması, döviz kurunun aşırı yükselmesi, merkez bankasının iç kredi genişlemesine yol açan politikaları ve bütçe. açıklarını para basarak finanse etmeye çalışması para krizine yol açar. Bununla beraber döviz kurları dış ticaret açığının artmasına yani dış ticaret hadlerinin kötüleşmesine yol açıyorsa ülke parasına yönelik spekülatif ataklar artar. Bunun sonucunda da ülke parasının değer kaybetmesiyle ülke de para krizi başlamasına yol açar.

Serbest döviz kuru sistemine sahip bir ülke parası cari işlemler hesabı fazla verse de ulusal para değer kaybetme problemleriyle yüz yüze gelebilir.[4] Bunun nedeni ülkenin sahip olduğu kısa dönem özel ve kamu borçlarının, uluslararası rezervlerinden fazla olmasından kaynaklanabilir. Ancak mevcut durumda dış borç geri ödemelerini karşılayacak düzeyde uluslar arası rezerve sahip olamayabilir.[5]

Para krizinin en önemli göstergeleri döviz kurunda ve sermaye hareketlerinde ortaya çıkan ani ve hızlı yön değiştirmelerdir.[6] Bir ülkede uygulanan para, maliye, istihdam ve kalkınma gibi makro ekonomik politikalardaki uygulamalarda

[1] Mustafa ÖZER, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikran Sağlamaya Yönelik Politikalar,** Anadolu Üniversitesi yayınları, yayın No: 1096, Eskişehir, 1999, s.29

[2] Turan YAY, G.Gürkan YAY ve Ensar YILMAZ, **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler,** İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın NO: 2001-47, İstanbul, 2001, s.20

[3] Halil SEYİTOĞLU, **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama,** 14. Baskı İstanbul, 2001, s.583

[4] Martin FELDSTEİN, "Self-Protection for Emerging Market Economies", NBER VVorking, Paper No: 6907. S.9.

[5] ÖZER, s.31

[6] Gerard CAPRİO, Banking on crises: Expensive Lessons from Recent Financial Crises, World Bank, Dcvelopment Research Group. S.3.

parasal krizlere yol açabilir. Çünkü yukarıda belirtilen makro ekonomik politikalar ülkenin ulusal parasının aşırı değerlenmesine, dış ödemeler bilançosu açıklarına, dış borçların artmasına neden olabileceğinden dolayı ülkeyi bir para krizine götürebilir.

2.2. Bankacılık Krizleri

Bankacılık Krizi, ticari bankaların piyasa araçları üzerindeki kontrolleri kaybetmesi ya da vadesiz mevduattaki ani çekilme ile fonlarını karşılama yeteneğini kaybetmesidir.[7] Bankacılık krizinin bir başka tanımı da, bir yada birden fazla bankaya güvenin sarsılması, halkın birdenbire ve yaygın bir şekilde mevduatlarını çekmek için hücum etmesi olayı olarak da ifade edilebilir. Bankacılık krizine yol açan nedenler farklılıklar göstermektedir. Bankaların sorumsuzluğu, bankacılık sisteminin zayıflığı, finansal piyasaların kırılganlığı, ülkelerin izlediği ulusal kur politikalara ve ahlaki tehlikeler bankacılık krizlerine davetiye çıkarmaktadır.

Bankaların kısa vade ve uzun vade uyumsuzluğu bankaların döviz cinsinden borçlanarak ulusal para ile kredi vermeleri, kısa vadeli borç alıp uzun vadeli yatırımlar için borç vermeleri durumunda döviz kurlarında meydana gelecek büyük oranda değer kaybı bankaların iflaslarına yol açabilecektir. Bir ülke de kurlar sabit ya da yönetimli dalgalı bir kur politikası gereği denge değerlerinden sapma gösterdiğinde bankalar kısa vadeli borçlarını ödeyememekle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu gibi durumlar bankacılık krizlerine yol açabileceği sinyallerini verebilir.

Bir bankanın işi vade dönüşümünü iyi sağlamaktır. Kısa vadeli borçlarını uzun vadeye taşımalarla karşılamaya çalışırsa bu vade dönüştürme bankalarda mevduat kaçışma yol açabilir.[9] Bu durumda banka başarısızlıklarından dolayı mevduatlarının kendilerine ödenmeyeceği algısı ve korkusu nedeniyle mevduat sahipleri mevduatlarını bankadan çekmeye başlarlar. Çünkü bankanın kısa vade de mevduat borçlarını karşılayamayacağını tahmin ederler. Büyük ölçüde ödenmeyen mevduatlar ve kredilerin varlığı halinde bankacılık krizi ortaya çıkabilir. Bankacılık krizlerinde banka mevduat kaçışları dışında son yıllarda geri

Jeffiy D. SACHS, Altarnative Appreaches to Financial C rises in Emerging Crises, Basel, December, 9-10,1995, s.2

[8] İlker PARASIZ, **Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü,** Ezgi Kitabeyi, Bursa, 1999, s.53

[9] Jeffiy D.SACHS, s.4

dönmeyen borçların ödenmemesi, gayrimenkul ve borsa fiyatlarında dalgalanmalar, firma başarısızlıkları da bankacılık krizlerinde bir gösterge olarak kullanılabilmesi mümkündür.

Türkiye'de olduğu gibi banka iflasları kapanmayla, birleşme ile önlenemiyor veya devlet tarafından kontrol altına almamıyorsa veya iflas etmeden bile birleşme, satılma, büyük ölçekli hazine yardımı yapılıyorsa bu durumlar da bankacılık krizi olarak değerlendirilebilir.[10]

2.3. Sistemik Kriz (Sistemik Risk)

Bankacılık ve kur risklerinin sıklığı ve büyüklüğü sistemik kriz (risk) olarak atfedilir[11]. Sistemik kriz yerel ekonomide zıt etkiler yaratan büyük bir şok olarakta tanımlanır. Yani sistemik kavramı bir yerde birkaç kurdan çok tüm bankacılık ve ekonomik sistem üzerindeki etkileri de ifade eder." sistemik finansal krizler sistemde ortaya çıkan finansal sistemin varlık değerlemesi, kredi tahsisi, ödeme işlevlerinin kesintiye uğratan bir şok şeklinde de açıklanabilir.[12]

Sistemik kriz firmalardaki soruların çözümsüzlüğe veya iflasa gitmesi, merkez bankasının likidite sağlamadaki başarısızlığı, finansal piyasanın dışsal sorunları, banka iflaslarını içine alır ve tüm ekonomik sistemi etkiler. Sistemik kriz dönemlerinde yatırımcılar umutsuzdur, kendilerine güvenlerini kaybeder ve firmaların kredibiliteleri azalma gösterir. Bankaların faaliyetlerinde kötüleşme başlaması tüm ekonomik faaliyetleri etkilediğinden sonuçta ülke de üretim kayıpları meydana gelir milli gelir düşer, ekonomik kayıplar büyür ve ülke ekonomik faaliyetleri ekonomik etkinlikten uzaklaşır. Sistemik krizler ortaya çıkış nedenleriyle finansal piyasalarda ortaya çıkar büyür gelişir ve yayılma özelliği olması dolayısıyla tüm ekonomik sistemi etkisi altına aldığında, mutlaka bir politik müdahaleyi gerektirir. [13]

[10] ÖZER, s.33

[11] George G.,KAUFMAN, Banking and Currency Crises and Sistemic Risk: A Taxanomy and Review, 1999, s.16

[12] David MARSHALL, Understanding the Asian Crises: Syistemic Risk as Co-ordination Failure, **Economic Perspectives**, Federal Reserve Bank of Chicago 3 RD Quarter, s.13

[13] ÖZER, s.36

2.4. Ahlaki Tehlike Krizi

Ahlaki tehlike olarak öne sürülen olgu, mevduat sigortasının hem de mevduat sahiplerinin banka risklerine karşı duyarlılığının azalması ve piyasadaki genel risk düzeyinin artmasıdır. [4] Şirketler ve bankalar finansal alanda daha çok fmansal kırılganlığın yoğun olduğu tarafa doğru hareket ederler. Bu durum firmaların ve bankaların daha yüksek kar aramalarına yol açmaktadır. Fiyat ve satışlarda düşme korkusu olmadan yüksek risk yüksek getiri projelerini daha cazip hale getirmektedir. Bu da firma ve bankaların finansal yenilikleri takip ederek daha riskli kaynaklar aramaya itmiştir.

Ahlaki tehlike krizi, bankaların çöküşünün engellenmesi sonucu yani hükümetlerin yüksek risk alan ve kötü yönetilmeleri sonucu iflas etmeleri gereken bankaların iflasına izin vermemesi veya sigorta primlerinin banka bilançolarına riskini yansıtmaması sonucu meydana gelmektedir. [15] Mevduat sahipleri herhangi bir bankanın faaliyetine son vermesi durumunda, devletin kurtaracağına inanması kayıplarının olmayacağı teminatını vermektedir. Bunun içinde paralarını yatıracakları bankaları seçmekte dikkatli davranmazlar. Dolayısıyla bankaların faaliyetleriyle yakından ilgilenmezler. Devletin banka mevduatlarını garanti altına alması bankaları daha çok risk almaya ve yüksek getirişi olan projelere teşvik edecektir. Yüksek riskli aktifler bankalara yüksek getiri sağlayacak ödenmemesi durumunda ise banka varlıklarının zayıflamasına neden olabilecektir. İyi durumlarda karların cazip hale geldiği kötü durumlarda ise bu zararlardan ve riskten kurtulabileceğini düşünen (devlet güvencesi nedeniyle) yatırımcılar için bankacılık sektörüne ilgi artacaktır.

Finansal serbestleşmenin mevduat sigortası ile birlikte uygulandığı bankacılık sisteminin zayıf olduğu ülkelerde bankalar kendi çıkarlarını düşünerek yüksek risk alabilecekler ve bu da bankacılık krizine yol açabilecektir. Bu durumlarda devletin bankalara verdiği sigorta mevduat güvencesi ile bankaların yüksek riske girme ihtimalleri ve bankacılık krizlerinin artmasına yol açmaktadır.

C a ^ a l M ^ ? ' L « P u b . j , « S e c t o r > Destabilizing private Sector Org ms of
^ s S S S S S S I ter for Economic Policy Analysis Working

[15] YAY ve YILMAZ, s.59

2.5. Kur Krizleri

Finansal kriz Öncesinde ülkeler döviz kuru politikalarını gözden geçirmeleri ve daha dikkatli kur politikaları uygulamaları gerekmektedir. Hükümetler aşırı değerlenmiş kur politikası uyguluyorlarsa, yüksek işsizliği düşük enflasyonla karşılayarak önlemeye çalışıyorlarsa bu durumda döviz kurlarına saldırılar başlar. Merkez Bankası'nın kısa vadeli işsizliği önlemek için devalüasyon yapılacağına dair inanç varsa, merkez bankası döviz kurunu savunmak için faiz oranlarını hızla yükseltecektir. Bu da genel ekonomiye ve bankacılık kesimine zarar verebilecektir. Bu gibi durumlarda döviz kurlarına spekülatif ataklar artarsa merkez bankası resmi döviz rezervlerini kullanmaya başlar. Spekülatif atakları karşılayacak döviz rezervlerine sahip değilse ülkede kriz başgösterir.

2.6. Dış Borç Krizleri

Bir ülkenin devamlı surette artan kamu ve özel kesime ait dış borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi durumunda meydana gelir. Dış borçlarını düzenli olarak ödemekte olan bir ülkenin karşılaştığı dış ödeme sorunlarıyla bu borçların ana para ve faizlerini ödeyemeyeceğini ilan etmesi durumu olarak da tanımlanabilir.[17] Dış borç krizleri genellikle resmi dış borç için kullanılır.

2. Para ve Bankacılık Krizlerinin Kökenleri

Günümüzde para ve bankacılık krizlerinin kökenlerinde farklılıklar görülmesine rağmen çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların küreselleşmesine paralel olarak finansal piyasaların kırılganlığının artması ve risklerin önemli ölçüde yükselmesi, aşırı değerlenmiş kur politikalarının uygulanması, uluslararası sermaye akımlarının tersine çevrilmesi sonucunda uluslararası faiz oranlarındaki değişmeler, makro ekonomik politikaların istikrarsız olması, fmansal şoklar öne çıkmaktadır.

Endüstrileşmiş olan gelişmiş ülkelerin sermaye piyasalarında faiz oranlarının düşmesi, fonları gelişmekte olan ülke piyasalarına

[16] Jeffiy D. SACHS, s.2
[17] SEYİTOĞLU, s. 583

yönlendirirken, firmaların kendilerini fonlama maliyetleri artış göstermekte, yanlış yatırım kararları ahlaki risk problemleri finansal piyasalarda kırılganlığı arttırmıştır.

Son yıllarda Meksika'da, Latin Amerikan ülkelerinde ve Türkiye'de hükümetlerin sıkı para ve maliye politikaları uygulamaları ülkede faiz oranlarını yükseltmekle kalmayıp ülkenin dış borçlarının da katlanarak büyümesine yol açmıştır. Bununla birlikte son Meksika ve Güneydoğu Asya Krizlerinde cari hesap açıklarının artması uzun vadeli yatırımların kısa vadeli borçlanma ile finanse edilmeye çalışılması, finansal piyasalarda sermaye akımlarını tersine çevirerek bu ülkeleri finansal krize sürüklemiştir.

Finansal serbestleşme adına hükümetler yabancı borçlanma faaliyetlerini kontrol edemediği zaman Özellikle ticari bankaların başarısızlıkları buna eklenince reel döviz kurunun zayıflamasına yol açmaktadır. Reel döviz kurunu güçlendirmeye çalışan hükümetler döviz rezervlerinin azalmasına neden olurlar. Bunun sonucunda da ülke parasına süpekülatif ataklar artar ve ülkenin devalüasyona zorlanması finansal krizleri tetikler.[17]

3. Finansal Krizlerin Temel ve Öncü Göstergeleri

Finansal piyasaların küreselleşmesine yönelik gelişmelerle birlikte finansal piyasaların kırılganlığının artması, yüksek getiri, yüksek risk paylaşımının artması ve ortaya çıkan finansal krizlerin maliyetlerinin artmasından dolayı krizlerin önceden tahmin edilmesine yönelik çalışmaları yoğunlaştırmıştır. Her ne kadar bu değişkenler en son Güneydoğu Asya Krizinde olduğu gibi krizlerin öngörülmesinde sınırlı işleve sahip olsalar da geçmiş bazı krizlerin öngörülmesinde önemli yararlar sağlamışlardır. Krizlerin önceden öngörülmesinde kullanılan öncü göstergeler krize en çok hangi etkenlerin neden olacağı konusundaki inançlarla yakından ilişkilidir.[18]

Finansal krizlerin önceden tahmin edilebilirliği konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden birisi de Kamin'e aittir.(1998) Kamin çalışmasında, reel kurlarını, dış ticaret

[17] Ute PİEPER and Lance TAYLOR, The revival of the Liberal Creed: The IMF, The World Bank and inequality in a Globalized Economy, Cepa Center for Economic policy Analysis Working Paper 1, Working Paper No: 4, 1998, s.l 1
[18] ÖZER, s.47

hadlerindeki değişmeleri, dünya ve yurtiçi faiz oranları arasındaki farkları öncü değişkenler olarak göstermektedir.[18]

Bu konuda bir başka görüş de Velasco'nundur; Ödemeler dengesine bağlı olarak ortaya çıkan krizlerin temelinde bankacılık sistemindeki başarısızlıkların önlenmesi ile giderilebileceğini ifade etmiştir.[19]

Finansal Krizlerin temelinde finansal bünyenin zaaflarından kaynaklandığı kanısı hakimse, bankacılık sisteminin kısa dönem borç durumu, yurtiçi faiz oranlarının yapısı ve hisse senetleri fiyatlarındaki değişimler öncü göstergeler olarak kullanılabilir.[20] Finansal krizin sorunlarının nedeni olarak para krizinin kaynaklarından biri olarak görülüyorsa, kredi artış oranları, finansal serbestleşme ölçümleri, kısa dönem borç durumu, hisse senetlerindeki dalgalanmalar gösterge olarak alınabilirler. Bunların dışında istihdam oranı, büyüme oranı, kuramsal yapıdaki değişmelerde politik gelişmelerde öncü göstergeler olarak değerlendirilir.

[18] Steven B. KAMİN, Devaluation External Balance and Macroeconomic Performance: A Look at the Numbers,Studies in International Finance, NO: 62 .1998,8.12
[19] Andres VELASCO, "Financial and Balance of Payments Crises: A simple Model of the Southern Cone Experience", Journal of Development Economics, 1987, s.282-283
[20] Greciela KAMİNSKY, Saul LİZONDO and Carmen M.REİNHARD, "Leading İndicators of Currency Crises", IMF Staff Papers, vol: 45 No.1,1998, s.9-10

Tablo. 1 Krizlerle ilgili Çalışmalarda Kullanılan Temel Göstergeler

Kategori	Göstergeler
	Uluslar arası rezerviler, sermaye akımları, kısa-dönem sermaye
Sermaye Hesabı	akımları, doğrudan yabancı yatırımlar ve yurtiçi ve yurt dışı
	faiz oranları arasındaki farklılıklar.
	Kamunun dış borcu, toplam dış borç, kısa dönem borç, borcun
Borç Profili	borç verene ve faiz yapısına göre oranları, borç servisi ve dış
	yardım.
Cari Hesap	Reel döviz kuru, cari hesep dengesi, ticaret dengesi,ihracat,
	İthalat, ticaret hadleri, ihracat fiyatları, tasarruf ve yatırımlar
Uluslar arası Değişkenler	Yabancı reel GDP büyüme oranı, faiz oranları ve fiyat düzeyleri
Finansal Serbestleşme	Kredi artış oranı, para çarpanda değişme, reel faiz oranları ve
	banka kredi faizleri ile mevduat faizleri arasındaki fark.
	Bankacılık sistemine merkez bankası tarafından açılan krediler,
	para arzı ve para talebi arasındaki açık, paranın artış oranı, bono
Diğer Finansal	getirileri, yurt içi enflasyon oranı, gölge döviz kuru, paralel
Değişkenler	piyasa döviz kuru primi, merkez bankasının parite döviz kuru,
	resmi bant da döviz kurunun durumu ve M2/uluslar arası
	rezerviler.
Reel Sektör	Reel GDP büyüme oranı, çıktı açığı, istihdam/işsizlik, ücretler ve
	hisse senedi fiyatlarında değişme.
Mali Değişkenler	Mali açık, kamu tüketimi ve kamu kesimine açılan krediler.
Kurumsal/Yapısal	Dışa açıklık, ticarette yoğunlaşma ve çoklu dövizkurları, döviz
Etkenler	kontrolleri, sabit döviz kurlarının süresi, finansal serbestleşme,
	bankacılık krizleri, geçmiş döviz piyasası krizleri.
	Seçimler, seçim zaferi veya yenilgisi, devletteki değişim, yasal
Politik Değişkenler	yönetici transferi, yasa dışı yönetici transferi, sol görüşlü hükümet
	ve yeni maliye bakanını temsilen kukla değişkenler, politik

Kaynak : Greciela KAMİNSKY, Saul LİZONDO and Carmen M.REİNHARD, "Leading İndicators of Currency Crises", IMF Staff Papers, vol: 45 No.1, 1998, s.9-10; Mustafa ÖZER, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar,** Anadolu Üniversitesi yayınları, yayın No: 1096, Eskişehir, 1999, s.53

Tablo: 2 Para ve Bankacılık Krizlerinden Seçilmiş Bazı Öncü Göstergeler

Gösterge	Dönüşüm	^eri Frekansı
Reel Çıktı	12 aylık büyüme oranı	Aylık
Hisse senedi fiyatları	12 aylık büyüme oranı	Aylık
Uluslar arası Rezerviler	12 aylık büyüme oranı	Aylık
Yurtiçi/Yurdışı faiz oranı farklılığı	Düzey	Aylık
Aşırı reel M1 Balansları	D ü/ev	Aylık
M2/Uluslar arası rezerviler	12 aylık büyüme oranı	Aylık
Banka mevduatları	12 aylık büyünie oranı	Aylık
M 2 Çarpanı	12 aylık büyüme oranı	Aylık
İç kredi /GDP	12 aylık büyüme oranı	Aylık
Reel mevduat faiz oranı	Düzey	Aylık
Kredi faiz oranı/mevduat f. Oranı	Düzey	Aylık
Reel döviz kuru	Trendinden sapma	Aylık
İhracat	12 aylık büyüme oranı	Aylık
İthalat	12 aylık büyüme oranı	Aylık
Modds kredi notu	12 aylık büyüme oranı 1 aylık değişim	Aylık Aylık
Kurumsal Yatırımcı Kredi notu	6 aylık değişim	6 Aylık
Kamu/Tüketimi/ GDP	Yıllık artış oranı	Yıllık
Bütçe açığı/GDP	Düzey	Yıllık
Kamu Sektörüne açılan reel kredi/GDP	Yıllık artış oranı	Yıllık
Kısa dön. sermaye girişi/GDP	Düzey	Yıllık
Yabancı doğrudan yalinin. GDP	Düzey	Yıllık
Cari hesap dengesizliği/GDP	Düzey	Yıllık
Cari Hesap Dengesizliği yatırını	Düzey	Yıllık

Kaynak: Mustafa ÖZER, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar,** Anadolu Üniversitesi yayınları, yayın No: 1096, Eskişehir, 1999, s.51-52

Tablo: l'de krizlerle ilgili olarak yapılan ampirik çalışmalarda kullanılan temel göstergeler katagorilerine uygun olarak sınıflandırılmıştır. Bir ülkenin krizlerin öngörülmesinde temel aldıkları göstergeler finansal serbestleşmeye bağlı olan göstergeler, uluslar arası değişkenleri içeren göstergeler, diğer finansal değişkenler, iç ve dış borç profili, sermaye hareketleri, reel

sektörler, kuramsal yapı ve politik gelişmeler krizlerde temel gösterge olarak kullanılabilmeleri mümkündür.

Ayrıca Tablo:2'de finansal krizler içerisinde yer alan bazı para ve bankacılık krizinde etkili olan seçilmiş öncü kriz göstergelerine yer verilmiştir. Makro ekonomik göstergeler, mikro göstergeler ve fmansal göstergelere yer verilerek bunların krize dönüşüm süreleri ve veri frekansları değerlendirilerek krizde birer öncü gösterge olarak düşünülebilirler. Geliştirilen öncü göstergeler içerisinde reel döviz kuru, kredi genişlemesi, M2/uluslar arası rezerv oranlarının tahmin edilebilirliği güçlü göstergeler olarak değerlendirilebilir.

Banka sisteminin kısa dönem borç kompozisyonu, faiz oranlan, hisse senedi fiyatları gösterge olarak değerlendirilebilir. Yahut dış ekonomik ilişkiler krize kaynaklık ediyorsa yabancı sermaye hareketlerinin vadelerinde değişmeler, dünya faiz oranları ile yurtiçi faiz oranları arasındaki farklar sinyal değişken olarak kullanılabilir.[21]

[21] Ufuk BAŞOĞLU, **"Krizlerin Öngörülmesinde Sinyal Yaklaşımı"** http:iktisat.uludag.edu.tr/dergi79/5-ufuk/ufuk.htm.Bursa, 1999, s.4

Tablo: 3. Öncü Gösterge Değişkenlerinin Önceden Öngörülmesindeki Anlamlılıklar

GÖSTERGE	ÜLKE GRUBU	3 Ay Önceden	3 Ay Önceden	3 Ay Önceden
Reel döviz kurunun değerlenmesi	Sanayileşmiş • G.Y.Ü	X X	X X	X X
İç kredi Genişlemesi	Sanayileşmiş G.Y.Ü		X X	X X
M2/rezerv Oranının artması	Sanayileşmiş G.Y.Ü.	X X	X X	X X
Hisse senedi Fiyatında düşme	Sanayileşmiş G.Y.Ü,	X	X	X
Düşük yurtiçi faiz oranları	Sanayileşmiş G.Y.Ü	X	X	
Ticaret hadlerinde kötüleşme	Sanayileşmiş G.Y.Ü.		X	
Dünya faiz Oranlarında artış	Sanayileşmiş G.Y.Ü.			X X

Kaynak: IMF, World Economic outlook, 1998, s.95. Ayrıca Özer, s.53

Tablo : 3'de krizlerin öngörülmesini destekleyen verilerin 3, 8 ve 13 aylık süreler içinde krizi öngörmede ne ölçüde anlamı olduğu konusunda bir fikir verebilmektedir. Tablo: 3 de, hisse senetleri fiyatında bir düşme gelişmiş ülke ekonomileri için anlamlı

bir değişken olurken yine gelişmiş ülkelerde 3 ve 8 aylık dönemlerde görülen düşük faiz oranlan genişletici bir para politikasının habercisi gibi gözükmektedir. Bunun yanı sıra ticaret hadlerindeki kötüleşmeler de gelişmekte olan ülkeler için anlamlı bir değişken olarak görülebilir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

1990'h yıllardan bugüne kadar ortaya çıkan finansal karakterli krizlere neden olan ya da krizin kökeninde yer alan kriz türleri hakkında açıklayıcı bilgiler sunulmuştur. Günümüzün temel sorunlarının başında gelen para ve bankacılık krizlerinin ekonomik maliyetler üzerinde yapmış olduğu tahribatı azaltabilmek için önce tanıtılarak daha sonra da geçmiş krizlerin ışığında yapılan çalışmaları göz önüne alarak krizin çıkmadan önce öngörülmesinde yarar sağlayıcı göstergeler üzerinde durulmuştur.

Krizlerin önceden tahmin edilebilirliği üzerinde oldukça yarar sağlayacak göstergeler ve yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Önemli olan öne sürülen, krizi öngörmede yarar sağlayan göstergelerle ilgili verilerin güvenilir, istikrarlı olması gerekir. Bu verilerin zamanında yayımlanmaması, gecikmesi ve yanlış bilgilendirmeler krizlerle ilgili ön değerlendirmelerde amacından saptırabilir.

Ayrıca ülkelerin kendine özgü coğrafi, tarihi kültürel, kuramsal ve politik yapılarının farklı olması dolayısıyla yaşanan siyasi huzursuzluklar öncü göstergeler üzerinde etkili olabilirler. Politik şiddetin artması durumunda dikkatler başka noktalara yoğunlaştığından bu göstergeler göz ardı edilebilmektedir.

Günümüz şartlarında finansal piyasaların sağlıklı bir yapıya sahip olduğunu söylememiz mümkün görülmemektedir. Çünkü 1990'h yıllardan bugüne kadar yoğun krizler yaşanmazdı. Finansal yapının güçlendirilmesi ve daha sağlam temellere oturtulması gerekmektedir. Finansal piyasalar, ekonomide önemli işlevleri yerine getirmelerine rağmen bilgi akışının yanlış, tersine seçim, ahlaki tehlike ve piyasa zayıflıkları nedeniyle başarısızlıklarıyla dikkati çekmektedir. Hükümetlerin de bu piyasalarda uygulamaya koymuş oldukları yanlış makro ekonomik politikalarında bunda önemli rolü bulunmaktadır.

Eldeki göstergelerin iyi değerlendirildiğinde, iyi bir bilgi alış verişi yapıldığında, uygulanacak yurtiçi ve uluslar arası işbirliği politikaları ile birlikte, politik istikrar sağlandığında krizlerin

gerçekleşme ihtimalleri veya ortaya çıkaracağı maliyetleri azaltabilmek mümkün görülmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

-Başoğlu, Ufuk; **"Krizlerin Öngörülmesinde Sinyal Yaklaşımı"** Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1999.

-Capiro, Gerard; Banking of Crises: Expensive Lesson form Resent Financial Crises, World Bank, DevalopmentResearch Croup.1998.

-Feldstein, Martin; "Şelf Protection for Emerging Market Ecomomies", NBER, Working, Paper, No: 6907.1997.

-Goldstein, Morris; Commentary,Maintaining **Financial Stability in a Global Economy,** Federal Reserve Bank of Kansas City, 1997.

-Karnin, B.Steven; Devaluation External balance and Macroeconomic Performance: A Look at the Numbers, **Studies in international Finance,** No:62, 1998.

-Kaminsky,Greciela, Lizondo, Saul and Reinhard, M. Carmen; "Leading İndicators of Currency Crises", IMF, Staff Paper, vol.45 No: 1,1998.

-Kaufman, G.George; "Banking and Currency Crises and Systemic Risk: A Taxanomus and review, 1999.

-Marshall, David; Understanding Asian Crises: Systemic Risk as Coordination Failure, Economic Perspective, Federal Reserve Bank of Chicago RD, Quarter, 1998.

-Özer, Mustafa; **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ye Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar,** Anadolu Üniversitesi yayınları, Yayın No: 1096, Eskişehir, 1999

-Parasız, İlker; **Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü,** Ezgi Kitabevi, Bursa, 1999.

-Pieper, Ute, and Taylor, Lance; The Revival of the Liberal Creed: The IMF, The World Bank and İnquality in a Globazed Economy, Cepa Center for Economic Policy Analysis Working Paper, No: 4,1998.

-Sachs, D.Jeffry; Alternative Appreaches to Financial Crisesin emerging Crises, Basel, 1995

-Seyitoğlu, Halil; **Uluslar arası İktisat, Teori, Politika, Uygulama,** H.Baskı, İstanbul, 2001

-Taylor, Lance; Lax Public Sector, Destabilizing Prevate Sector: Orginis of Capital Market Crises, Cepa Center for Economic Policy Analiysis Working paper, No.6, 1998

-Yay, Turan, Yay, G.,Gürkan, Yılmaz, Ensar; **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Düzenlemeler**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2001-47, 2001.

-Velasco, Andres; "Financial of Balance of Payments Crises: A Sımple Model of the Southern Cone Experience", Journal of Devalopment Economic, 1987.

Dumlupınar Üniversitesi Sayı: 6 **Sosyal Bilimler Dergisi** **Haziran 2002**

AVRUPA BİRLİĞİ - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE MALİ PROTOKOLLERİN YERİ ve ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. Mevlüde Şimşek*
Arş. Gör. Erdal Ergün

ÖZET

Türkiye Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler Ankara Anlaşması ile başlamış ve Ankara Anlaşması 1964 yılında imzalanmıştır. Ankara Anlaşmasına göre Avrupa Birliği Türkiye'ye tam üyeliğini desteklemek üzere kredi imkanı sağlayacaktı. Bu doğrultuda ilk üç mali protokol çerçevesinde Avrupa Birliği Türkiye'ye 752 milyon euro kredi vermiştir. Ancak dördüncü mali protokolden sonra Türkiye'nin insan haklan ve demokrasi kurallarını işletmediği gerekçesi ile mali protokollerle kredi verme işlemini dondurmuştur.

SUMMARY

Ankara treaty was signatured in 1964. Thıs treaty has been between the Turkey and European Union. According the Ankara treaty, European Union wıll have given credit to Turkey. Four financial protocol was signatured between the turkey and european union. Fourty financial protocol of these hasn' been of a law. European Union gave credit of752 million wıth financial protocols to Turkey. Fourth financial prptocol has been an importent problem to relatıonshıp between the Turkey and European Union. Fourth financial protocol hasn't been of a law..because, Europen Union thınks that democracy rules doesn't operate in Turkey.

Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi.
"' Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İ.İ.B.F. İktisat Bölümü

-Taylor, Lance; Lax Public Sector, Destabilizing Prevate Sector: Orginis of Capital Market Crises, Cepa Center for Economic Policy Analiysis Working paper, No.6, 1998

-Yay, Turan, Yay, G.,Gürkan, Yılmaz, Ensar; **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Düzenlemeler**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2001-47, 2001.

-Velasco, Andres; "Financial of Balance of Payments Crises: A Sımple Model of the Southern Cone Experience", Journal of Devalopment Economic, 1987.

Dumlupınar Üniversitesi Sayı: 6 **Sosyal Bilimler Dergisi** **Haziran 2002**

AVRUPA BİRLİĞİ - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE MALİ PROTOKOLLERİN YERİ ve ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. Mevlüde Şimşek*
Arş. Gör. Erdal Ergün

ÖZET

Türkiye Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler Ankara Anlaşması ile başlamış ve Ankara Anlaşması 1964 yılında imzalanmıştır. Ankara Anlaşmasına göre Avrupa Birliği Türkiye'ye tam üyeliğini desteklemek üzere kredi imkanı sağlayacaktı. Bu doğrultuda ilk üç mali protokol çerçevesinde Avrupa Birliği Türkiye'ye 752 milyon euro kredi vermiştir. Ancak dördüncü mali protokolden sonra Türkiye'nin insan haklan ve demokrasi kurallarını işletmediği gerekçesi ile mali protokollerle kredi verme işlemini dondurmuştur.

SUMMARY

Ankara treaty was signatured in 1964. Thıs treaty has been between the Turkey and European Union. According the Ankara treaty, European Union wıll have given credit to Turkey. Four financial protocol was signatured between the turkey and european union. Fourty financial protocol of these hasn' been of a law. European Union gave credit of752 million wıth financial protocols to Turkey. Fourth financial prptocol has been an importent problem to relatıonshıp between the Turkey and European Union. Fourth financial protocol hasn't been of a law..because, Europen Union thınks that democracy rules doesn't operate in Turkey.

Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi.
"' Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İ.İ.B.F. İktisat Bölümü

GİRİŞ

İkinci dünya savaşından önceki dönemde Avrupa ülkeleri arasındaki geleneksel düşmanlıklar, aşırı milliyetçilik ve emperyalizm akımları Avrupa'da gerçek bir birleşmeyi engellemiştir. Ancak savaş sonrasında bu ülkelerin uğradıkları ekonomik ve politik çöküntüler Avrupa'nın birleştirilmesi için yeni bir fırsatın başlangıcı olmuştur. 1957 de kurularak sonraki yıllarda dünyadaki en büyük ticari bloklardan biri haline gelmiştir.

1959 yılından itibaren ise AB ile Türkiye ilişkileri başlamıştır. Türkiye-AB ilişkilerinin çeşitli yönleri vardır. Bunlardan başlı çaları, tarım, sanayi, gümrük, istihdam ve dış ticaret gibi konulardır. Kredi ve finansman konusu da bunlardan birisidir. Her iki taraf arasındaki ilişkinin nihai hedefi gümrük birliğini kurmak, ekonomik farklılıkları gidermek ve Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğini sağlamaktı. Türkiye-AB ilişkilerinin kredi ve finansman yönü bu bütünleşmenin amacı değil sadece bir aracıdır.

Türkiye-AB ilişkilerinin finansal yönü Ankara anlaşmasına dayanmaktadır.Bu çalışmada AB'nin Türkiye'ye verdiği krediler mali protokoller çerçevesinde incelenecektir. Mali protokoller AB'nin amaçlarını göz önünde bulundurarak Türkiye'ye açtığı kredileri düzenleyen bir belgedir.. Günümüze kadar iki taraf arasında dört mali protokol imzalanmıştır. AB mali protokollerle Türkiye'ye kredi verirken çeşitli amaçlar gözetmektedir. Bunlardan en önemlisi Türkiye'nin ortak üyeliğini desteklemek ve bu çerçevede mali kaynak sağlamaktır.. Bunu yaparken bazı ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkeler[1]; Türk ekonomisinin verimliliğini artırmak, ortaklık anlaşmasının amaçlarına uygun davranmak, geçerli süre içindeki Türk kalkınma planlarına uymak, Türkiye'nin ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyen projelere özel bir önem vermektir.

AB'nin Türkiye'ye vereceği krediler Avrupa Yatırım Bankası (AYB) tarafından yürütülmektedir. AYB'nın Türkiye'ye açtığı krediler üç başlık altında toplanabilir. Bunlar, AB ülkelerinin kendi kaynaklarından AYB aracılığı ile verdiği krediler, Bankanın kendi kaynaklarından sağladığı normal krediler ve Döner fon işlemleridir.

' EIB, Avrupa Yatırım Bankasının Türkiye'deki Faaliyetleri(1965-1974), EIB, 1975, s. 14.

AB ülkelerinin AYB kanalı ile Türkiye'ye verdiği krediler hükümetten hükümete şeklindedir. Yani, bu tip krediler resmi bir Özellik taşımaktadır. Bu yöndeki krediler üye ülkelerin kendi bütçelerinden AB bütçesine tahsis ettikleri fonlardan verilmektedir. Kredi işlemlerinde AYB aracılık fonksiyonunu üstlenir.

AB'nin Türkiye'ye verdiği kredilerin ikinci türü AYB'nın kendi kaynaklarından sağladığı kredilerdir. Bunlara normal krediler adı verilmektedir. Bu krediler özel sektör tarafından gerçekleştirilecek projelerin finansmanına yöneliktir. Doğrudan Türk hükümetine verilen krediler sonraki aşamada bazı aracı kuruluşlar vasıtasıyla özel kesime aktarılır. Bu aracı kuruluşlar Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) ve Sınai Yatırım ve Kredi Bankasıdır.

AYB'nın Türkiye'ye dönük üçüncü grup kredileri içinde döner fon işlemleri yer almaktadır. Bu tür kredilerin farklı bir özelliği vardır. Döner fon işlemleriyle verilen krediler özel sektöre yönelik krediler olup Türk Lirası cinsinden verilir[2]. Türk hükümeti ya da aracı kuruluşlar kanalıyla özel kesime verilen AYB kredilerinin vadesi Bankanın Türk hükümeti için belirlediği vadeden daha kısa olabilir. Bu durumda Türk müteşebbisinin TL olarak ödediği tutarlar AYB'na ödenmeyerek Merkez Bankasına açılan özel bir hesapta toplanır. Bu miktar AYB 'nın onayı alınarak başka projelerde kullanılabilir.

1. Mali Protokoller

Türkiye-AB ilişkilerinin başladığı 1964'den günümüze kadar ülkemiz ile AB arasında dört adet mali protokol imzalanmış ve bunlardan ilk üç mali protokol ile Türkiye'ye kredi verilmiştir. Bu mali protokoller çerçevesinde verilen krediler ve bunların kullanım alanları aşağıda incelenmiştir.

1.1. Birinci Mali Protokol

Yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye'nin AB'ne ortak üye olmak içinEylül1963'de Ankara Anlaşması imzalanmış ve 1964'de de yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma hükümleri çerçevesinde belirlenen geçiş dönemi ve son dönem esnasında Türkiye'nin

Selçuk Cingi, **Avrupa Yatırım Bankası ve Türkiye ile İlişkileri**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 1984, s.45.
3 Selahattin Tuncer, "Türkiye-AET İlişkilerinde Kredi ve Finansman Sorunları" **Türkiye-AET İlişkileri**, Der. İktisadi Araştırma Vakfı, İktisadi Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, 1977, s.220.

kendisine düşen yükümlülükleri yerine getirebilmesi için hazırlık döneminde AB yardımlarıyla Türk ekonomisinin güçlendirilmesi öngörülmüştür. Bu çerçevede Ankara anlaşmasına Türk ekonomisinin gelişmesini sağlayacak AB yardımlarını içeren bir mali protokol ilave edilmiştir.

Bu mali protokolün birinci maddesine göre Türkiye'ye verilecek Kredilerin amacı, "Ankara Anlaşması amaçlarının takip edilmesini kolaylaştırma Türk ekonomisinin hızlı bir şekilde kalkınmasını sağlamak için Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde yer alan projelerin finansmanına katkıda bulunmaktır"[4]. Birinci mali protokol 1964-1969 dönemini içermiştir. Bu yıllar arasında tahsis edilen kredi miktarı 175 milyon eurodur. Protokol hükümlerine göre, verilecek kredinin lehdarı Türk Hükümeti olabildiği gibi özel teşebbüs de olabilecekti. Ancak kredi talebi Türk müteşebbisi tarafından yapıldığı zaman Türk hükümetinin garanti vermesi gerekmektedir.

Birinci mali protokol çerçevesindeki krediler, finanse edilecek projelerin özelliklerine göre verilmiştir. Örneğin, karlılığı uzun vadeli olan yatırımlar, indirilmiş faiz haddi, ödeme süresinin uzatılması, Türkiye'nin ödemesini kolaylaştırmak gibi özelliklerle donatılmıştır . Birinci mali protokol kredileri beş yıllık süre içinde 35'er milyon euroluk dilimler halinde verilmiştir[5].Birinci mali protokol uyarınca verilen kredilerin sektörel dağılımı aşağıda incelenmiştir.

[4] **Ankara Anlaşması,** Mad.1, 1964.
[5] **Ankara anlaşmasına Ekli Mali Protokol,** Mad.4/2.
[6] Rıdvan Karluk, **Avrupa Toplulukları ve Türkiye,** Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990, s.248.

Tablo 1: Birinci Mali Protokol Kredilerinin Sektörel Dağılımı

Sektörler	Kamu	Özel	Toplam
Altyapı			
Tarım	15,0		15,0
Enerji	60,0		60,0
Ulaştırma	31,0		31,0
-Demiryolu	11,0		
-Karayolu	20,0		
Sanayi			
Çelik		0.7	0.7
Tel		1.5	1.5
Boru		0.4	0.4
Alüminyum		0.5	0.5
Tes. ve İnş. Malz.		6.0	6.0
Ağaç		2.0	2.0
Cam		2.0	2.0
Kimya	6.0	1,0	7.0
Elektrik-elektronik		1,0	1,0
Tekstil		11,0	11,0
Kağıt ve kağıt hamuru	24,0	1,3	25.3
Kauçuk			
Gıda	9.0	0.5	9.5
Ambalaj		0.4	0.4
Diğerleri		0.7	0.7
-Kibrit		1,0	1,0
-El Aletleri			
-Kalem			
Genel Toplam	**145.0**	**30.0**	**175.0**

Kaynak: "Türkiye-AYB İlişkileri", **Ortak Pazar Bülteni,** No:54, Ocak 1973, s.33.

Tablo 1 incelendiğinde şu gözlemlere ulaşmak mümkündür. Birinci mali protokol ile AYB'nın Türkiye'ye tahsis etmiş olduğu 175 milyon EURO kredinin 106 milyonu altyapı sektörüne ve 69 milyon EURO'su da sanayi sektörüne yöneltilmiştir. Altyapı sektörü içinde en fazla krediyi enerji sektörü almıştır. Diğerleri ise sırasıyla ulaştırma ve tarım sektörleridir. Sanayi sektörü için ayrılan kredi miktarı ise 69 milyon Euro dur. Bu kredilerden en fazla yararlanan sektörler ise kağıt ve tekstil sanayii olmuştur. Sanayi sektörüne tahsis edilen kredilerin 39 milyon Eurosu kamu sektöründe 30 milyonu da özel sektörce kullanılmıştır. Genel olarak ifade edilirse 175 milyon EUROluk kredinin 30 milyonu özel sektörce 145 milyonu da kamu sektöründe kullanılmıştır.Birinci

mali protokol kredilerinden en fazla pay alan sektör yüzde 39 ile sanayi sektörü olmuştur. Diğerleri ise sırasıyla enerji(%34), ulaştınna(%18) ve tarım(%9) sektörleridir. Birinci mali protokol kredilerinin projeler arasındaki dağılımı ise tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2:Birinci Mali Protokol Kredilerinin Projeler arası Dağı ımı

Sıra No	Projenin Kapsamı ve Adı	İlgili kuruluş	öngörülen kredi mik.	ödenen Kredi mik.	Bakiye
1	Kovoda Gölü Hidroelektrik Santrali (Kovoda 11)	DSİ	5.00	5.00	
2	Zonguldak Çaycuma kağıt hamuru fabrikasının kurulması (SEKA-Çaycuma)	SEKA-Çaycuma müessesi	10.30	10.30	
3	Gediz vadisinin sulanması (Gediz sulama)	DSİ Toprak su	15.00	15.00	
4	Fırat nehri üzerinde baraj ve elektrik santrali kurulması (Keban)	DSİ	30.00	27.50	2.50
5	Fırat nehri üzerinde baraj kurulması (Gökçekaya)	DSİ	7.30	7.30	
6	Dalamanda kağıt hamuru, kağıt ve karton imalatı fabrikası (SEKA-dalaman)	SEKA	14.00	14.00	
7	Samsunda kimyevi gübre fabrikasının kurulması (samsun azot sanayii)	A/ot san. T.A.Ş.	5.60	5.60	
8	60 adet dizel lokomotif alımı ve yapımı(Eskişehir-Adapazarı) (TCDD dizelizasyon)	TCDD	11.00	11.00	
9	Enerji nakil hattının kurulması (Gökçekaya Seyit Ömer İzmir elektrik eni. Nakil hattı)	Etibank	7.60	7.38	0.22
10	İstanbul boğazı üzerinde köprü yapımı (Boğaz Köprüsü)	Karayolları	20.00	12.14	7.86
11	Yarımca'da sentetik kauçuk imalatı için fabrika kurulması (Petkim sentetik kauçuk)	Petkim kauçuk a.ş.	9.29	9.29	
12	Fırat nehri üzerinde baraj ve elektrik santralirin kurulması (Keban projesi ek)	DSİ	10.00	6.10	3.90
13	İzmit de çelik halat ve tel sanayii kurulması (çelik-halat)	Çelik halat ve tel san. A.Ş	1.50	1.50	
14	İzmir'de tekstil fabrikasının modernleştirilmesi (taç projesi)	Taç.san. ve Tic. A.ş.	0.19	0.19	
15	Çayırovada emaye tesisinin kurulması (Arçelik)	Arçelik a.ş	0.25	0.25	
16	İzmit de çelik boru fabrikasının kurulması (mannesman-sümerbank)	Mannesman Sümerbank boru end.T.A.Ş	0.43	0.43	
17	Çayırovada pencere camı fabrikasının tevsii (şişecam)	Türkiye şişe cam fab. a.ş.	2.13	2.13	

18	İzmit de lastik fabrikasının kurulması (Pirelli)	Pirelli a.ş.	0.50	0.50	
19	Bursa'da sentetik iplik tab.tevsii (sifaş I)	Güney san.TİC.A.Ş	1.30	1.30	
20	Adana-Çukurova tekstil fab.tevsii (Güney)	Güney san.TİC.A.Ş	0.396	0.396	
21	İstanbul-Topkapıda pamuk artıklarından iplik imali atölyesi kurulması (mensucat santral)	Mensucat sant.a.ş.	0.72	0.72	
22	Alibeyköyde saç fab.tevsii (Çelik End.)	Çelik End. T.A.Ş.	0.70	0.70	
23	İstanbul kartalda çimento fab. Tevsii (Anadolu çimentoları)	Anadolu çimentoları T.A.Ş.	2.25	2.25	
24	İstanbul'da mukavva ve karton fab. Kurulması(mukawa projesi)	Mukavva san.ve tic .a.ş.	0.74	0.74	
25	İstanbul'da iplik fab.tevsii(aksu iplik)	Aksu iplik ve dokuma fab.a.ş.	0.45	0.45	
26	Hcrekede çimento fabrikası (Nuh çimento fabrikaları)	Nuh çimento fab.a.ş.	2.50	2.50	
27	Bursa'da sentetik iplik fabrikası (sifaş 11)	Sentetik iplik .fab. a.ş.	2.00	2.00	
28	istanbul'da kalem fabrikası (Adel projesi)	Adel kurşun kalem tic.ve sanç a.ş.	0.55	0.55	
29	Büyükçekmecede çimento fabrikası tevsii (akçimento)	Akçimento tic.a.ş.	0.70	0.70	
30	İzmit de akrilik elyaf fabrikası (aksa projesi)	Aksa akrilik kimya san. A.ş.	5.00	5.00	
31	istanbul'da karton ve ambalaj kağıdı imalatı (kartonsan)	Kartonsan san.ve tic.a.ş.	1.35	1.35	
32	Ampul ve çeşitli elektrik malzemesi imalatı (birleşik aydınlatma)	Birleşik aydınlatma san a.ş.	0.84	0.84	
33	istanbul'da kibrit fab. Tevsii (türkay projesi)	Türkay san.ve tic.a.ş.	0.35	0.35	
34	istanbul Mecidiyeköyde tetra siklin ve oksitetrasiklin fabrikası (ansa projesi)	antibiyotik ve ilaç hammaddeleri san. A.ş.	0.47	0.47	
35	Kartal-İstanbul'da alüminyum profil imalatı (aksan metal)	Aksan metal san.tic. a.ş.	0.42	0.42	
36	Phdalik anhidrit atölyesi kurulması (plastifay)	Plastifay kimya snd. a.ş.	0.53	0.53	
37	İsparta'da yonga-levha kaplama ve kapplı plak (terakki)	Terakki koll.şti	1.20	1.20	
38	Bursa'da naylon iplığı fabrikasının tevsii (sifaş ili)	Sentetik iplik fab. a.ş.	0.45	0.45	
39	Aliiminyum profil imalatı (Aksan metal)	Aksan metal san .tic.a.ş	0.69	0.69	
40	Gebze'de el aletleri fabrikasının kurulması (altaş projesi)	Altaşchaletleridövm e çelik san .tic .a.ş .	0.42	0.42	
41	Gürmüçay-Bigada domates püresi fab. İnşaatı(demirci konservecilik)	Demirci konserve	0.44	044	
42	İstanbul-Eyüpte elektro-teknik malzeme imali fabrikası (kale porselen)	Kale porselen elektro teknik san.a.ş.	0.30	0.30	
43	İstanbul-Eyüpte kontrplak imali fab. Modernizasyonu (yeni kontrplak)	Yeni kontrplak a.ş.	0.36	0.36	
	İzmit de akrilik elyaf imalatı için	Aksa akrilik kimya			

44	gerekli likit azot imalatı(aksa II)	san a.ş.	0.17	0.17	
45	İstanbul-kartalda temper pikinden rokor imalatı (haymak projesi)	Haymak döküm ve fitting san.	0.25	025	
Top.			175.636	161.156	14.48

Not: yüzde sütunu tarafımızdan hesaplanmıştır.
Kaynak:"Türkiye-AYB İlişkileri", **Ortak Pazar Bülteni,** a.g.m.,ss.34-40.

Tablodaki projelerin her biri için ayrı ayrı finansman anlaşması yapılmıştır. Tablo 2'den görüleceği üzere öngörülen kredi miktarı ile ödenen kredi miktarı arasında 14.48 milyon EURO'luk bir bakiye kalmıştır. Ancak bu tutarın 13.8 milyonu sonraki dönemlerde kullanılmış ve geriye kalan 636 bin EURO'su iptal edilmiştir.AB'nin AYB kanalıyla Türkiye'ye sağladığı krediler proje maliyetinin tamamını karşılar nitelikte olmamıştır. Bunu AYB'nın projelere katılma paylarından görebiliriz.

Tablo 3: Birinci Mali Protokol Kredileriyle Finanse Edilen Projeler ve AYB'nın Katkısı

Sanayi Projelerinin Adı	Proje maliyeti	AYB katkısı	Yüzde
SEKA-Çaycuma	36.11	10.30	28.5
SEKA-dalaman	71.80	14.00	19.5
Azot sanayii-samsun	15.20	5.60	37.0
Petkim-kauçuk	25.00	9.29	37.2
Çelik halat	3.95	1.50	38.0
Taç	0.50	0.19	38.0
Arçelik	1.00	0.23	23.0
Mannesman	0.85	0.43	50.6
Şişe cam	7.89	2.12	26.9
Pirelli	3.84	0.50	13.0
SifaşI	4.93	1.30	26.4
Güney	9.00	0.40	4.4
Mensucat santral	1.95	0.72	36.9
Çelik endüstrisi	1.70	0.70	41.2
Anadolu çimento	5.56	2.25	40.5
Mukavva	2.20	0.74	33.6
Aksu iplik	1.10	0.45	40.9
Nuh çimento	10.00	2.50	25.0
Sifaş II	4.80	2.00	41.7
Adel	1.52	0.55	36.2
Akçimento	10.00	0.70	7.0
Aksa	11.90	5.00	42.0
Kartonsan	5.72	1.35	23.6
Birleşik aydınlatma	2.70	0.84	31.1
Türkay	0.90	0.35	38.9
Ansa	1.50	0.47	31.3
Aksan metal	1.40	0.42	30.0
Plastifay	1.50	0.53	35.3
Terakki	2.90	1.20	41.4
Sifaşll	4.90	0.45	9.2
Aksan metal		0.07	-
Altaş	1.70	0.42	24.7
Demirci konservecilik	1.40	0.44	31.4
Kale porselen	1.50	0.30	20.0

Yeni kontrplak	0.86	0.36	41.9
Aksall	3.77	0.17	4.5
Haymak	0.73	0.25	34.2
Toplam	262.28	69.09	26.3

Not: yüzde sütunu tarafımızdan hesaplanmıştır.
Kaynak:"Türkiyc-AYB İlişkileri",Ortak Pazar Bülteni, a.g.m,, ss.43-44.

Tablo 3 e göre birinci mali protokol çerçevesinde finanse edilen projelerin toplam maliyeti 262.28 milyon eurodur.buna karşılık AYB'nın buna katılımı 69 milyon eurodur.AYB'nın verdiği krediler sanayi projelerinin maliyetini yaklaşık yüzde 26 oranında karşılamıştır. Sanayi alanında AYB kaynaklarından en fazla payı yüzde 42 ile Aksa, Sifaş II ve Yeni kontrplak projeleri almıştır.

Birinci mali protokol ile finanse edilen altyapı projeleri ve buna AYB'nın katılım oranları da tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4:Birinci Mali Protokol Çerçevesinde Finanse Edilen Altyapı Projelerinin Maliyeti ve AYB'nın Katkısı

Altyapı Projelerinin Adı	Proje Maliyeti	AYB Katkısı	Yüzde
Kovada II	10.6	5.0	47.0
Gediz sulama	90.0	15.0	16.6
Keban	337.7	30.0	8.9
Gökçekaya	64.8	7.3	11.2
TCDD dizelizasyon	25.1	11.0	43.8
Gökçekaya hattı	13.1	7.6	58.0
Boğaz köprüsü	185.0	20.0	10.8
Keban ek.	_	10.0	-
Toplam	**726.3**	**105.9**	**14.6**

Not: yüzde sütunu tarafımızdan hesaplanmıştır.
Kaynak: "Türkiye-AYB İlişkileri", **Ortak Pazar Bülteni, a.g.m...** s.43.

Tablo 4'den de anlaşılacağı üzere Birinci mali protokol döneminde altyapı projelerinin toplam maliyeti 262.28 milyon eurodur.Buna AYB'nın katkısı ise 105.9 milyon Eurodur. AYB'nın verdiği krediler altyapı projelerini yüzde 15 oranında finanse etmiştir.

1.2. İkinci Mali Protokol

Birinci mali protokol döneminin uygulandığı hazırlık safhasının 1969 yılında son bulmasıyla Türkiye geçiş dönemini başlatmak üzere girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede 1970'de imzalanan Katma protokole ikinci mali protokol ilave edilmiştir.İkinci mali protokol on üç maddeden oluşan bir belgedir.

Amacı, Türkiye'nin ekonomik kalkınma faaliyetlerine katkıda bulunmaktır. İkinci mali protokol kredileri Türkiye'nin altyapısını iyileştirmeye, tarımda verimliliği artırmaya, sanayi ve hizmet sektöründeki teşebbüslerin rasyonel bir şekilde çalıştırılmasına yöneliktir.

İkinci mali protokol kredilerini AB'nin temel finansal kuruluşlarından olan AYB açmıştır. Bu çerçevedeki krediler hem kamu hem de Özel sektör kuruluşlarına yöneltilmiştir. Bu dönem boyunca Türkiye'ye tahsis edilen toplam kredi tutarı 220 milyon eurodur. Türkiye'nin kalkınmasına yönelik olan bu kredilerin 195 milyonu özel koşullu ve 25 milyonu da AYB kaynaklı kredilerdir[7]. Ancak İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın 1973'de AB'ne tam üye olmaları ikinci mali protokol çerçevesinde tahsisi edilecek kredi tutarının artırılması sonucunu doğurmuştur. Bunun nedeni, diğer üye ülkeler gibi bu ülkelerin de kendi bütçelerinden belli oranlarda kaynak tahsisi etmeleri gereğidir. Bu doğrultuda 30 Haziran 1973 tarihinde bu ülkelerle tamamlayıcı protokol imzalanmıştır. Bu protokolün hükümlerine göre Türkiye'ye açılacak kredi miktarı 47 milyon Euro artırılmıştır. "Tamamlayıcı Protokol" 30 Haziran 1973 tarihinde imzalanmasına rağmen 1 Mart 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. "Tamamlayıcı Protokolün" 13 yıllık bir gecikmeyle yürürlüğe girmesinin nedeni üç yeni üye ülkenin 47 milyonluk krediye katılma paylarının belirlenememesi ve bu ülkelerin parlamentolarının protokolü onaylamamasından kaynaklanmıştır.

Türkiye'ye Tamamlayıcı protokol çerçevesinde açılan 47 milyon euroluk krediye 1986'da İngiltere yüzde 87, Danimarka yüzde 11 ve İrlanda yüzde 2 oranında katılmıştır[8].

Birinci ve ikinci mali protokol arasında önemli sayılabilecek bir fark vardır. Bu fark, ikinci maki protokol doğrultusunda AYB'nın kendi öz kaynaklarından 25 milyon euro tutarında kredi tahsisi etmesidir. Birinci mali protokol kredilerinin tamamı özel koşullu kredi niteliğindedir. AYB kaynaklarından verilen 25 milyonluk kredi için 1973'de Türkiye ile AB arsında iki anlaşma yapılmıştır. Bu çerçevede 25 milyon euroluk kredinin 20 milyonu TSKB'na ve 5 milyonu da SYKB'na verilmiştir[9]. Bu kredilerin proje bazında dağılımı aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

^ özel koşullu krediler AB ülkelerinin bütçe kaynaklarından sağlanan kredilerdir.

Cingi, a.g.e., s. 49.

AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Fourteenth Annual Report of the Assocation Council to the Parliamentary Committe of the Association,** 1 January to Dcember 1978, s.33.

Tablo 5: AYB Kaynaklı 20 Milyon EURO Kredinin Projeler arası Dağılımı(1974-1975)

Sıra no	Proje adı ve özelliği	Bölge	Maliyet	AYB Katkısı
1	**Anadolu Sabun** zeytinyağı sabun fabrikasının kurulması	Muğla	2,10	1,10
2	**Van Yaprak** yün halı üreten fabrikanın kurulması	Van	2,30	1,10
3	**Yibitaş** çimento, fabrikasının yapılması	Yozgat	20,00	6,40
4	**Kartonsan** kağıt ve mukavva fabrikasının genişletilmesi	İzmit	7,60	2,00
5	**İzmir pamuk** pamuk eğirme ve dokuma fabrikasının modernizasyonu ve genişletilmesi	İzmir	4,06	1,10
6	UPAŞ kiremit fabrikasının yapılması	Uşak	4,06	1,20
7	Filiz makarna fabrikasının yapılması	Bolu	4,50	2,00
8	**Tomsan Tomruk** Mobilya imalat birimlerini düzenleyerek tahta fabrikasının genişletilmesi	Hendek	2,70	1,00
9	**Kidaş** yün halı ipi imalatı fabrikasının kurulması	Mardin	2,80	1,20
10	**Petonsan** Prefabrik evler için döşemelik ve tahta üreten fabrikanın kurulması	Manisa	3,60	1,50
11	**Doğu** ayakkabı fabrikasının yapılması	Erzurum	2,76	1,00
	Toplam		**6.48**	**19.60** ^j

Kaynak: AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Elventh Annual Report of the Assocation Council to the Parliamentary Committe of the Association,** 1 January to December 1975, *s.57.*

Tablo 6: AYB'nın Verdiği 5 Milyon EURO'luk Kredinin Projeler arası Dağılımı (1974-1975)

No	Projenin adı ve özelliği	Bölge	Maliyet	AYB katkısı
1	Pemko Buzdolabı kompresörünü üreten fabrikasının kurulması	Çerkezköy	4,9Ü	0,80
2	Eltor sağlık malzemesi üreten fabrikanın modernizasyonu ve genişletilmesi	Edirne	0,70	0,40
3	Doysan ayçiçekyağı fabrikasının kurulması	Lüleburgaz	4,90	0,50
4	Çanakkale seramik porselen fincan üreten fabrikanın kurulması	Çanakkale	2,20	0,60
5	Alpres alüminyum radyatör fabrikasının değiştirilmesi ve yenilenmesi	Ankara	1,10	0,60
6	Esas transformatör fabrikasının genişletilmesi	Kartal-İstanbul	3,30	0,60
7	Ara radyatör fabrikasının yapılması	Uşak	2,90	0,40
8	Yıldırım tarım aletleri üreten fabrikanın yapılması	Ankara	1,20	0,30
	Toplam		**21.20**	**4.20**

Kaynak: AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Eleventh Annual Report of the Association Council...**, a.g.e., s.58.

İkinci mali protokolün kredi koşulları Türkiye yararına olmak üzere nispeten düzeltilmiştir. Buna göre, ikinci mali protokolün beşinci maddesi çerçevesinde karlılığı uzun vadeli yatırımlarda azami vade otuz yıl olarak belirlenmiştir. Bununla beraber, 8 yıla kadar uzatılabilen ödemesiz bir süre kabul edilmiştir. Bu kredilerin faiz oranları yüzde 2.5 olarak belirlendi. Normal karlılıktaki yatırımlarda ise vade ve ödemesiz süre Türkiye'nin borç ödemelerini kolaylaştıracak şekilde düzenlenmiştir. Bu çerçevedeki kredilerin faiz oranlan ise yüzde 4.5'dur.

1.2.1. İkinci Mali Protokolün Uygulanması

AB Türkiye'nin kalkınmasına dönük olmak üzere ikinci mali protokol gereği bazı projelerin finansmanını sağlamıştır. Bu projeler tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: İkinci Mali Protokol Çerçevesinde Finanse Edilen projeler(1973-1976)

Sıra no	Projenin adı ve özellikleri	ilgili kuruluş	Kredi tutarı
1	**Petkim kauçuk:** İzmit yakınlarında sentetik kauçuk üreten fabrikanın kurulması	Petkim kauçuk a.ş	6,40
2	**TCDD-Elektrifikasyon.** İstanbul-Adapazarı arasında demiryolu hattının elektrifikasyonu ve 15 elektrik lokomotifinin getirilmesi	TCDD	4,35
3	**THY-F-28 alımı.** Türk hava yollarının iç hatlarını modernleştirmek amacıyla beş adet fooker F-28 Fellovvship uçağı satın alınması	THY	8,65
4	**TCDD Dizelizasyon II.** Türk demiryollarının dizelizasyonu için programın ikinci safhasını gerçekleştirmek	TCDD	23,50
5	**Gediz II.** İzmir'in kuzeyindeki Gediz vadisini sulama ve toprağı geliştirme	DSİ, TOPRAKSU	10,00
6	**Berdan** vadisinin sulanmasını sağlamak	DSITOPRAKSU	11,00
7	**Afşin-Elbistanı.** Adananın kuzeydoğusundaki Elbistan'da termik santrali yapımı ve linyit yatağının açılması	TMİ/TEK	58.00
8	**Afşin Elbistan II.** Elbistan termik santrali için ikinci program	TMI, TEK	19,00
9	**SEKA-Akdeniz I.** Silifke'de kağıt hamuru ve kraft kağıdı fabrikası ile birlikte tomruk kesim ünitesi kurulması	T.C Orman Bakanlığı SEKA-Akdeniz müessesi	20,00
10	**SEKA-Akdeniz II.** Silifke'de kağıt fabrikası için ikinci borç.	T..C. Orman Bak. SEKA-Akdeniz M.	5,00
11	**SEKA-dalaman II**	_	6,30
12	**On yatırım I.** Kamu sektörü ön yatırım harcamalarının finansmanı için Türk hükümetine global borç	–	2,00
13	**Ön yatırım II.(İKİNCİ BORÇ)**	_	1,01
14 ,	**TSKB 1973 GLOBAL KREDİSİ**	.	14,79
15	**SYKB 1976 GLOBAL KREDİSİ**	_	5,00
-	**Toplam**		195.00

Kaynak: AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Tvvelth Annual Report of the Association Council to the Parliamentary Committee of the Association,** 1 January-31 Decomber 1976, ss. 65-67.

Tablo 7'de gösterilen kredilerin tamamı özel koşullu krediler olup toplam miktarı 195 milyon Eurodur. Bu çerçevedeki kredilerden en fazla yaralanan projeler Afşin Elbistan I, TCDD Dizelizasyon II ve SEKA-Akdeniz projeleridir. Özel koşullu kredilerin 175 milyon Eurosu kamu sektörüne ve 20 milyonluk kısmı da özel sektör projelerine tahsis edilmiştir. Buna göre, bu

kredilerden en fazla yararlanan kesim kamu sektörü olmuştur. Özel kesime yönelik krediler, Tablo 5 ve 6 da gösterildiği gibi 25 milyon euro tutarındadır.

AYB'nın tarım sektörüne yönelik finansal faaliyetleri genellikle büyük ölçekli projeleri içerir. Buna örnek olarak Gediz projesi verilebilir.Gediz projesi İzmir'in kuzeyindeki Aşağı Gediz Vadisi'nde 107 bin hektar arazinin sulanmasını, nehir ve kolları üzerinde sel kontrol çalışması yapılmasını ve enerji üretimini içerir. Bu projeye AB, ilk iki mali protokolle 25 milyon Euro tutarında finansal kaynak sağlamıştır İkinci mali protokol kredilerinin büyük bölümü 1973-1975 döneminde kullanılmıştır.

1.2.2. Mali Protokollerle 1965-1974 Döneminde Yaratılan İstihdam

Türkiye'de 1965-1974 döneminde belli oranda istihdam imkanı yaratılmıştır. Bu istihdamın bir kısmı da AYB tarafından sağlanan desteklenen projeler çerçevesinde meydana gelmiştir. Burada, diğer sektörlere ait veriler elde edilemediği için sadece sanayi sektörü içine giren projelerin meydana getirdiği istihdam imkanı incelenmiştir. Bu çerçevedeki veriler aşağıda tabloda sunulmuştur.

Tablo 8: Mali Protokollerle 1965-1974 Döneminde Yaratılan İstihdam

Sektörler	istihdam
Madencilik	230
Metal üretim ve yan mamul	480
Yapı malzemeleri	850
Ağaç işleri	180
Cam ve seramik	505
Kimyasal maddeler	1641
Metal işleri ve makine sanayii	630
Elektrik sanayii ve elektronik	380
Tekstil	2713
Gıda maddeleri	196
Kağıt hamuru ve kağıt(1)	6939
kauçuk ve plastik maddeler	60
TOPLAM	**14,804**

(1) Ormancılık alanında oluşturulan 4300 kişilik işgücünü içermektedir.
Kaynak: EIB, AYB'nın Türkiye'deki Faaliyetleri...a.g.e., s.39

[18] **EIB, European Investment Bank(1958-1978),** Brussels, 31 December 1978, s.59.

1965-1974 döneminde en fazla istihdam imkanı yaratan sektör 6939 kişi ile kağıt sektörü olmuştur. Bu sektöre ait projeler selüloz ve kağıt üretimine dayalı olup, tarım ürünleri ihracatında kullanılmak üzere Türkiye'nin paketleme ihtiyacını karşılamaya yardımcı olmuştur. Tekstil kimya sektörlerinde de önemli ölçüde istihdam imkanı sağlamıştır. Tekstil sektörü için 1965-1974 yılları arasında 37.3 milyon euro kredi açılmıştır. Bu çerçevedeki projeler ile 2713 işgücüne istihdam imkanı yaratılmıştır. En az istihdam imkanı yaratan alan kauçuk ve plastik maddeler yapımı ile ilgili projelerdir. Bu yönde 1965-1974 döneminde tek proje gerçekleşmiştir. Bu projeye sağlanan finansman imkanı ise 55 bin eurodur. Dolayısıyla bu alanda ancak 60 kişiye iş imkanı verilmiştir.

1965-1974 döneminde yaratılan istihdam Türkiye'nin batısında ve Orta Anadolu'da yoğunlaşmıştır. Örneğin, işgücünün yüzde 53'ü batıda yüzde 47 si iç Anadolu Bölgesinde çalışmalarını sürdürmüştür. AYB'nın açtığı kredilerle gerçekleştirilen projeler çerçevesinde yaratılan istihdam imkanı Doğu Anadolu Bölgesinde oldukça yetersizdir. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan başlıcalan, Doğu Anadolu Bölgesindeki altyapı yetersizliği, gelir ve buna olarak talep yetersizliği, kalifiye eleman bulma güçlüğü ve asayiş bozukluğudur.

1.3. Üçüncü Mali Protokol

İkinci mali protokolün uygulama süresi 1976'da son bulmuştur. Bununla beraber AB, Türkiye'nin kalkınma çalışmalarına finansal destek sağlamaya 1976'dan sonra da devam etmiştir. Bunun temeli ikinci mali protokolün onuncu maddesine dayanmaktadır. Onuncu maddeye göre, Türkiye ve AB 1975'de yeni bir mali protokolün yürürlüğe girmesi için gerekli çalışmaları başlatabileceklerdi.

Türk delegasyonu ikinci mali protokolün yukarıda belirtilen maddesine dayanarak 6 Haziran 1975 tarihli Ortaklık Komitesi toplantısında yeni mali protokol için gerekli girişimlerde bulunmuştur. Toplantı esnasında yeni mali işbirliği dönemi için öngörülecek hususların incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili bir toplantı da 16 Eylül 1975'de ortaklık konseyi tarafından yapılmıştır. Görüşmeler sırasında üçüncü mali protokol ile ilgili çalışmaların bir an önce başlatılması istenmiştir. Bu doğrultuda 5 Aralık 1975 tarihli ortaklık komitesi toplantısında AB delegasyonu AB Komisyonunun üçüncü mali protokol ile ilgili

bildirisinin Konseye sunulduğunu açıklamış ve sonra da bu tebliği, AB'NİN yetkili kuruluşları tarafından incelenmeye alınmıştır". Üçüncü mali protokol Mayıs 1977'de Brüksel'de imzalanmış ve 1.5.1979'da da yürürlüğe girmiştir(Tüzük no:79/281/AET)[12].

Üçüncü mali protokol on yedi maddeden oluşan bir belgedir. Bu protokolün birinci maddesine göre AB iki taraf arasında mevcut olan ortaklık anlaşması çerçevesinde Türkiye'nin kalkınma çabasına katkı sağlayacaktı. Bununla beraber AB Türkiye'ye kredi tahsis ederken katılımda bulunacağı projelerde bazı temel özellikler arar. Daha önce de belirtildiği üzere ağırlık verilen projeler daha iyi altyapı oluşturan, sanayi ve hizmet sektörlerini modernize etmek suretiyle etkinliğini artıran ve daha yüksek oranda tarımsal çıktı sağlayan projelerdir. Üçüncü mali protokolün uygulama süresi 31 Ekim 1981'e kadar devam etmiştir. AB mali işbirliği anlaşması çerçevesinde 1979-1981 döneminde 310 milyon euro kredi açmıştır. Bunun 90 milyonu AYB kaynaklarından ve 220 milyon eurosu da AB bütçesinden sağlanmıştır[13].

AB'nin üçüncü mali protokol çerçevesinde Türkiye'ye tahsis ettiği 310 milyonluk kredinin 220 milyon eurosu kamu sektörü yatırımlarına 90 milyonu da özel sektör projelerine yöneltilmiş ve krediler için bazı şartlar belirlenmiştir. Buna göre, kamu sektörüne açılan kredilerin vadesi 10 yılı ödemesiz dönem olmak üzere 40 yıl olarak belirlenmiştir. Bu çerçevedeki kredilerin faiz oranları ise yüzde 2.5 olarak kabul edilmiştir.Özel sektöre yönelik kredilerin vadesi de projelerin ekonomik özelliklerine ve piyasa şartlarına göre belirlenecekti. Bu kredilerin faiz oranları genellikle kredi anlaşmasının yapıldığı sırada AYB'nın uyguladığı faiz oranlarına göre belirlendi. Üçüncü mali protokol yönündeki kredilerin vadesi önceki mali protokollerin vadesinden daha uzundur. Faiz oranları daha düşüktür. Buna göre, kredi şartlarının Türkiye lehine giderek düzeltildiği söylenebilir.

AT Komisyonu Enformasyonu Bürosu, **Eleventh Annual Report...a.g.e.**, s.46.

[12] Uğur **Kılınç,Türkiye-Avrupa Toplulukları** İlişkileri, TOBB Yayını, Ankara, 1990, s.52.

[13] AB Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Financial Protocol Between the European Economic Communiry and Turkey**, 5 March 1979, s. 176.

AB'nin Türkiye'ye üçüncü mali protokol uyarınca verdiği kredilerin projeler arasındaki dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 9: Üçüncü Mali Protokol Kredilerinin Projeler arası dağılımı.

Proje adı	Kredi miktarı	Yüzde
SEKA-Akdeniz	10,0	5
Keban-hidroelektrik santrali	36,0	16
Afşin-Elbistan	75,0	34
Karakaya	85,0	39
Yük tevzii	14,0	6
Özel koşullu krediler toplamı	220,0	100
SEKA-Akdcniz	16,0	18
SEKA-dalaman	4,0	4
TSKB 1979(I)global kredisi	15,0	17
SYKB 1979(1) global kredisi	5,0	6
TSKB 1979(11) global kredisi	30,0	33
SYKB 1979(11) global kredisi	10,0	11
İletim hatları	10,0	11
AYB Oz kaynaklarından sağlanan krediler	90,0	100
Üçüncü Mali protokol Toplamı	310,0	

Kaynak: Cingi, a.g.e. s.51.
Not: Yüzde sütunu tarafımızdan hesaplanmıştır.

Özel koşullu kredilerden en fazla yararlanan projeler Karakaya, Afşin-Elbistan ve Keban Hidroelektrik santrali olmuştur. Buna göre Karakaya projesi yüzde 39 oranla ilk sırada yer almaktadır. Diğerleri ise sırasıyla Afşin-Elbistan(%34) ve Keban hidroelektrik santrali(%16) projeleridir. SEKA -Akdeniz ve yük tevzii projeleri özel koşullu kredilerden yüzde 11 Oranında pay almıştır.AYB kaynaklarından ise en fazla yardım SEKA-Akdeniz projesine tahsis edildi. Özel sektör için ayrılan global kredilerin yüzde 75'i TSKB aracılığıyla ve yüzde 25'i SYKB kanalıyla aktarılmıştır. Global kredilerin AYB kaynaklarından sağlanan krediler içindeki payı ise yüzde 66.6 dır. Bu krediler genellikle küçük sanayi projelerinin finansmanında kullanılmıştır.Üçüncü mali protokol çerçevesindeki kredi işlemlerinin sonuncusu, 198i'de gerçekleştirilmiştir. Buna göre AB 1981'de Türkiye'ye 49 milyon Euro kredi tahsis etmiştir. Bu krediler Ankara civarındaki

bir elektrik kontrol merkezinin oluşturulmasına Karakaya Projesine ve küçük sanayi projelerinin finansmanına yönelik olmuştur[14].

1.4.Dördüncü Mali Protokol

Yukarıda da belirtildiği üzere yürürlükteki mali protokol süresinin sona ermesinden bir yıl önce yeni bir mali protokolün hazırlanması çalışmasına başlanabilirdi. Bu çerçevede dördüncü mali protokol ile ilgili ilk görüşme Ekim 1978'de gerçekleştirildi. Ancak, bu toplantı sonucunda somut bir adım atılamadı. Türkiye ve AB'nin dördüncü mali protokol konusunda anlaşamamalarının temelinde, Türkiye'nin talep ettiği kredi miktarı yatmaktadır.

Türkiye'nin 1978'lerdeki ekonomik konjonktürü iyi bir görünüm arz etmiyordu. Özellikle dış borç konusu o dönemin en belirgin sorunu idi. Örneğin, 1978'de ödenmesi gereken dış borç miktarı yaklaşık 8 milyar dolar civarındaydı. Bütün uluslararası finansman kuruluşları da Türkiye'ye kredi imkanını kapatmıştı. Türkiye dış borç sorunundan kurtulmanın tek yolunu AB'nde bulmuştur[15]. Burada AB'nden kredi sağlayarak dış borç ödemelerinin kolaylaştırılacağı düşüncesi yatmaktaydı. Bunun sonucunda yukarıda da bahsedildiği üzere Ekim 1978'de Türk hükümeti ev AB komisyonu arasında bir toplantı düzenlendi. Bu görüşmeler sırasında Türkiye, AB'nden 8 milyar dolar kredi talebinde bulundu. Türkiye'nin talebine göre 8 milyarlık kredinin ilk yarısı yeni bir mali protokol ile diğer yarısı da AB'nin özel finansal kaynaklarından sağlanacaktı. AB, bu kadar yüksek miktardaki kredi talebini reddetmiştir. Bununla beraber AB yeni bir öneride bulunmuştur. Teklife göre Türkiye'ye 600 milyon euro'luk kredi açılacaktı.

Bu dönemden sonra Haziran 1980'de Ortaklık Konseyi bir toplantı yaparak iki önemli karar almıştır. Bunlardan birincisi 75 milyon euro civarındaki özel işbirliği fonu ile ikincisi de 1982-1986 dönemini kapsayacak dördüncü mali protokol ile ilgiliydi. Bu doğrultuda başlayan müzakereler dördüncü mali protokolün 19.6.1981 tarihinde parafe edilmesiyle son bulmuştur[16]. Dördüncü mali protokol uyarınca Türkiye'ye 600 milyon Euro kredi tahsis

EIB, **European Investment Bank Annual Report** 1981, Luxembourg, 1982, s.51.
* Kılınç, a.g.e., s.53.
Martin Bangemann, "Relations Belween thc European Economic Community and Turkey", **Turkey Economy**, No: **4**, December 1989, s. 15.

edilmesi öngörülmüştü. Bu miktarın 225 milyon eurosu AYB kaynaklarından 325 milyon eurosu da AB bütçesinden sağlanacaktı. Geriye kalan 50 milyon euro ise hibe olarak verilecekti[17]. Dördüncü mali protokol Haziranl981'de parafe edilmekle beraber Kasım 1981'de siyasal nedenlerden dolayı dondurulmuştur. Dördüncü mali protokol 6 Haziran 1990'da Komisyon tarafından imza için konseye sunulmuştur[18]. Ancak, bu konuyla ilgili somut bir adım anlamamıştır.

Dördüncü mali protokolün 1981'de parafe edilmesine rağmen imzalanıp yürürlüğe girmesinin bazı nedenleri vardır. Bunlardan ilki, 12 Eylül 19.80 tarihinde Türkiye'de meydana gelen askeri harekattır. Bu harekat Türkiye içindeki barışı sağlamayı amaçlamakla birlikte dördüncü mali protokolün askıya alınması sonucunu doğurmuştur[19]. Bunun nedeni, AB'nin bu harekatı demokrasi kurallarına aykırı bulmasıdır. Yalnız burada vurgulanması gereken bir nokta vardır, "askeri harekat Eylül 1980'de olmasına rağmen dördüncü mali protokol neden 1981'dc parafe edilmiştir ?" diye bir soru sorulabilir. Bu konuya şu şekilde bir açıklama getirmek mümkündür. Yukarıda da belirtildiği üzere dördüncü mali protokol ile ilgili karar Haziran 1980'deki ortaklık konseyi toplantısında alınmıştı. Bu karardan dönmek söz konusu olamamıştır. Ancak, 12 Eylül 1980 tarihli askeri harekat protokolün imzalanarak yürürlüğe girmesini de engellemiştir.

Dördüncü mali protokolün yürürlüğe girmesini engelleyen ikinci neden Yunanistan'ın AB'ne üye olduktan sonra(1981) dördüncü mali protokolü sürekli veto etmesidir. Yunanistan'ın bu tutumuna Kıbrıs sorunu neden olmuştur[20]. Ayrıca Türkiye'de 1983 yılında yapılan seçimlerle çok partili demokratik hayata yeniden dönülmesine rağmen Danimarka ve Lüxemburg'un Türkiye'de demokrasinin tam işlemediği şeklindeki düşünceleri de dördüncü mali protokolün yürürlüğe girmesini engellemiştir.

Bütün bu olumsuz gelişmeler AB'nin Akdeniz işleri komiserinin Eylül 1988'de Türkiye'ye gelmesi sonucunda yumuşamıştır. Bu doğrultuda, dördüncü mali protokol kredilerinin Güneydoğu Anadolu projesinde (GAP) kullanılmak üzere serbest

"600 Million ECU for Customs Union", **European Report**, 30 May 1990, s.7.
J* HDTM, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, IIDTM Yayını, Ankara, 1991, s.152.
İKV, **Geleceğin Avrupası ve Türkiye Paneli (27 Kasım 1990)**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, İstanbul, 1991, s.5.
[20] **Turkish Daily** News, 9 Ocak 1991.

bırakılacağı kararlaştırılmıştır. Bu gelişme Yunanistan tarafından engellenmiştir. Dördüncü mali protokolle bir başka gelişme yine 1988'de gerçekleşmiştir. Buna göre AB komisyonu AB'nin 1988 bütçe tasarısında dördüncü mali protokol doğrultusunda Türkiye'ye 50 milyon Euro kadar kredi verilmesini öngörmüştür. Bununla beraber, Yunanistan'ın Türkiye'nin insan hakları şartlarına uygun davranmadığı şeklindeki görüşü Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilince 50 milyonluk kredi iptal edilmiştir. Ancak, AB konseyi kendi yetkilerini kullanarak 50 milyonluk ödeneği 1988 bütçe tasarısına yeniden koymuş; ancak, AB konsey başkanlığının Yunanistan'a geçmesiyle kredinin verilmesi yeniden engellenmiştir[1].

Dördüncü mali protokol ile ilgili bir başka gelişme ise AB Komisyonunun 7.6.1990 tarihinde konseye sunduğu bildiri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Buna göre, sadece gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi değil iki taraf arasındaki mevcut farklılığı kapatmak imkanını sağlayacak işbirliği programının uygulanması ve 1981'de askıya alınan dördüncü mali protokolün başlatılması amaçlanmıştı. Bu çerçevede komisyon dördüncü mali protokol tasarısını imza için konseye sunmuştur[22]. Buna rağmen bu konuda somut bir adım atılamamıştır. Temmuz 1992'de ise dördüncü mali protokolün yürürlüğe girmesiyle ilgili yeni bir ümit doğmuştur. AB komisyonu üyesi temmuz 1992'de Türkiye'yi ziyaret ederek dördüncü mali protokolün 1992 içinde uygulanmaya başlanacağını dile getirmiş ancak yine somut bir sonuç alınamamıştır. Hala da dördüncü mali protokol ile verilmesi öngörülen 600 milyon euroluk kredi AB tarafından verilmemiştir.

SONUÇ

Ankara anlaşmasının yürürlüğe girmesinden günümüze kadar Türkiye ile AB arasında dört mali işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede AB Türkiye'ye 752 milyon Euro Kredi verilmiştir. Bu miktardaki kredi de üç mali protokol ve bir de tamamlayıcı protokol çerçevesinde verilmiştir.Birinci mali protokolün 752 milyonluk kredi içindeki payı yüzde 23, ikinci mali protokolün payı yüzde 29, üçüncü mali protokolün payı yüzde 41 ve tamamlayıcı protokolün payı da yüzde 6'dır.

[21]Kıhnç,a.g.e.,s._103-104.

Türkiye ile İlişkiler Hakkında Komisyonun Konseye Bildirisi ve IV, Mali Protokolün Akdine İlişkin Konsey Karar Tasarısı, 7.6.1990, s. 12.

AB'nin Türkiye'ye verdiği bu krediler bir dizi şarta tabii tutulmuştur. Bunlardan başlıcaları, Türkiye'nin kalkınmasını olumlu yönde etkileyecek projelerin sunulması, projeler için gerekli yatırım malları ithalatının belli piyasalardan yapılması gibi şartlardır. Ancak vurgulayalım ki bu koşul AYB için geçerli değildir. Dolayısıyla AYB kredi verme bakımından AB bütçesine göre daha esnektir. Aslında, kredilerin bazı şartlara tabii tutulmasının hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Bu tip krediler kalkınmayı olumlu yönde etkileyecek projelere yöneltildiği için kalkınmanın hızlanması mümkündür. Bu bakış açısından AB kredilerinin bir dizi şarta" bağlı olması avantajlıdır.Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi kredilerle ilgili özel şartların içinde belli bir proje için gerekli yatırım malları ithalatının belli piyasalardan yapılması şartı da vardır. Böyle bir şart olması daha ucuz piyasalara yönelmek mümkündür. Bu şart nedeniyle yatırımların maliyeti yükselir. Bu durum da bir dezavantajdır.

Türkiye'nin AB'nden almış olduğu krediler ağırlıklı olarak özel şartlı kredilerden oluştuğu için genellikle verimli projelerde kullanıldığı söylenebilir. Bu projeler altyapı, tarım, sanayi sektörlerini içermiştir. Kredilerin sektörel dağılımına bakıldığında çok büyük dengesizlik olmadığı görülmektedir. Ancak kamu ve özel sektör ayırımı yapıldığında AB kredileri ağırlıklı olarak kamu sektörü projelerini finanse etmiştir. Avrupa Birliğinin kredilerindeki en önemli dengesizlik Türkiye'nin bölgeleri arasında görülmektedir. AB kredileri genellikle orta ve batı anadoludaki projelerin finansmanında kullanılmıştır. Kuşkusuz bu sorun Türkiye'den kaynaklanan bir sorundur.Türkiye diğer bölgelerle Özellikle Doğu Anadolu Bölgesiyle ilgili somut projeler hazırlamada yetersiz kalmıştır.

Avrupa Birliği Türkiye'ye yönelik finansal faaliyetini siyasi bir sorun haline getirmiştir. Kıbrıs sorunu nedeniyle Yunanistan dördüncü mali protokolü sürekli veto etmiş, Avrupa Parlamentosu Türkiye'de insan hakları ve demokrasi kurallarına uyulmadığı görüşünde ısrar etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'ye 1980'de verilmesi gereken dördüncü mali protokol hala verilememiştir. Oysa gerçek anlamda öngörülen taahhütlere uysalardı şu an altıncı hatta yedinci mali protokol kredileri verilmiş olacaktı.

Kaynakçalar

AB Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Financial Protocol Between the European Economic Community and Turkey,** 5 March 1979.

Ankara Anlaşması, Mad.1, 1964.

Ankara anlaşmasına Ekli Mali Protokol, Mad.4/2.

AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Fourteenth Annual Report of the Assocation Council to the Parliamentary Committe of the Association,** 1 January to Dcember 1978.

AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Elventh Annual Report of the Assocation Council to the Parliamentary Committe of the Association,** 1 January to Deccmber 1975.

AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Twelth Annual Report of the Association Council to the Parliamentary Committee of the Association,** 1 January-31 Deccmber 1976.

Bangcmann Martin, "Relations Betvveen the European Economic Community and Turkey", **Turkey Economy,** No: 4, December 1989.

Cingi Selçuk, **Avrupa Yatırım Bankası ve Türkiye ile İlişkileri,** Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 1984.

EIB, **Avrupa Yatırım Bankasının Türkiye'deki Faaliyetleri(1965-1974), EIB,1975**

EIB, European Investment Bank(l958-1978), Brussels, 31 December 1978.

EIB, European Investment Bank Annual Report 1981, Luxembourg, 1982.

HDTM, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye,** HDTM Yayını, Ankara, 1991

İKV, **Geleceğin Avrupa'sı ve Türkiye Paneli (27 Kasım 1990),** İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, İstanbul, 1991.

Karluk Rıdvan, **Avrupa Toplulukları ve Türkiye,** Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990.

Tuncer Sclahattin, "Türkiye-AET İlişkilerinde Kredi ve Finansman Sorunları" **Türkiye-AET İlişkileri,** Der. İktisadi Araştırma Vakfı, İktisadi Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, 1977.

"Türkiye-AYB İlişkileri", **Ortak Pazar Bülteni,** No:54, **Ocak 1973.**

Turkısh Daily News, 9 Ocak 1991.

Türkiye ile İlişkiler Hakkında Komisyonun Konseye Bildirisi ve IV. Mali Protokolün Akdine İlişkin Konsey Karar Tasarısı, 7.6.1990.

Uğur Kılınç,Türkiye-Avrupa **Toplulukları İlişkileri,** TOBB Yayını, Ankara, 1990.

"600 Million ECU for Customs Union", **European Report,** 30 May 1990.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 4 Haziran 2002

KURUMSAL YATIRIMCILAR AÇISINDAN FİNANSAL TÜREVLER

Yard.Doç.Dr.Muharrem AFŞAR
Yard.Doç.Dr.Ash AFŞAR *'

ÖZET

Bu çalışmada, kurumsal yatırımcıların sermaye piyasasının gelişimindeki önemi ile kurumsal yatırımcıların sermaye piyasasına katılımını özendirmek amacıyla alternatif bir araç olarak, finansal türevlerin önemi açıklanmaya çalışılmaktadır. Kurumsal yatırımcılar, özellikle, endekse dayalı flıtures ve opsiyon kontratları kullanarak sistematik riskten korunabilmektedirler.

ABSTRACT

This paper tries to emphasis the significance of corporate investors in the development process of financial markets and to explain the importance of financial derivatives as an alternative tool for motivating corporate investors. Corporate investors can avoid systematic risk by particularly using index based futures and ûptions contraets.

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak.
* Anadolu Üniversitesi Eskişehir Mes.Yük.Okulu İktisat Bölümü

Kaynakçalar

AB Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Financial Protocol Between the European Economic Community and Turkey,** 5 March 1979.

Ankara Anlaşması, Mad.1, 1964.

Ankara anlaşmasına Ekli Mali Protokol, Mad.4/2.

AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Fourteenth Annual Report of the Assocation Council to the Parliamentary Committe of the Association,** 1 January to Dcember 1978.

AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Elventh Annual Report of the Assocation Council to the Parliamentary Committe of the Association,** 1 January to Deccmber 1975.

AT Komisyonu Enformasyon Bürosu, **Twelth Annual Report of the Association Council to the Parliamentary Committee of the Association,** 1 January-31 Deccmber 1976.

Bangcmann Martin, "Relations Betvveen the European Economic Community and Turkey", **Turkey Economy,** No: 4, December 1989.

Cingi Selçuk, **Avrupa Yatırım Bankası ve Türkiye ile İlişkileri,** Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 1984.

EIB, **Avrupa Yatırım Bankasının Türkiye'deki Faaliyetleri(1965-1974), EIB,1975**

EIB, European Investment Bank(l958-1978), Brussels, 31 December 1978.

EIB, European Investment Bank Annual Report 1981, Luxembourg, 1982.

HDTM, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye,** HDTM Yayını, Ankara, 1991

İKV, **Geleceğin Avrupa'sı ve Türkiye Paneli (27 Kasım 1990),** İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, İstanbul, 1991.

Karluk Rıdvan, **Avrupa Toplulukları ve Türkiye,** Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990.

Tuncer Sclahattin, "Türkiye-AET İlişkilerinde Kredi ve Finansman Sorunları" **Türkiye-AET İlişkileri,** Der. İktisadi Araştırma Vakfı, İktisadi Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, 1977.

"Türkiye-AYB İlişkileri", **Ortak Pazar Bülteni,** No:54, **Ocak 1973.**

Turkısh Daily News, 9 Ocak 1991.

Türkiye ile İlişkiler Hakkında Komisyonun Konseye Bildirisi ve IV. Mali Protokolün Akdine İlişkin Konsey Karar Tasarısı, 7.6.1990.

Uğur Kılınç,Türkiye-Avrupa **Toplulukları İlişkileri,** TOBB Yayını, Ankara, 1990.

"600 Million ECU for Customs Union", **European Report,** 30 May 1990.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 4 Haziran 2002

KURUMSAL YATIRIMCILAR AÇISINDAN FİNANSAL TÜREVLER

Yard.Doç.Dr.Muharrem AFŞAR
Yard.Doç.Dr.Ash AFŞAR *'

ÖZET

Bu çalışmada, kurumsal yatırımcıların sermaye piyasasının gelişimindeki önemi ile kurumsal yatırımcıların sermaye piyasasına katılımını özendirmek amacıyla alternatif bir araç olarak, finansal türevlerin önemi açıklanmaya çalışılmaktadır. Kurumsal yatırımcılar, özellikle, endekse dayalı flıtures ve opsiyon kontratları kullanarak sistematik riskten korunabilmektedirler.

ABSTRACT

This paper tries to emphasis the significance of corporate investors in the development process of financial markets and to explain the importance of financial derivatives as an alternative tool for motivating corporate investors. Corporate investors can avoid systematic risk by particularly using index based futures and ûptions contraets.

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak.
* Anadolu Üniversitesi Eskişehir Mes.Yük.Okulu İktisat Bölümü

A. GİRİŞ

Kurumsal yatırımcılar, kalkınmanın istikrarlı bir şekilde gerçekleşmesi bağlamında, gerekli olan tasarruf hacminin artırılması ve etkin yatırım alanlarına aktarılmasında önemli işlevlere sahip finansal kurumlardır. Küçük tasarruf sahiplerinin sınırlı birikimlerini bir araya getirerek verimliliği yüksek yatırımlara yönlendirmeye çalışan kurumsal yatırımcılar, tüm dünyada sermaye piyasalarının gelişimin ve sermayenin tabana yayılmasına katkı sağlamaktadırlar. Türkiye'de kurumsal yatırımcıların sayısı son yıllarda artmakla birlikte, gelişmiş sermaye piyasalarına sahip ülkelerle karşılaştırıldığında gerek sayıları, gerekse sahip oldukları finansal varlıklar açısından yetersiz durumdadır.

Para ve sermaye piyasalarında, finans yöneticileri finansal türev ürünlerle, risklerini kontrol altında tutmaya çalışarak, istenilen risk seviyesine ulaşmayı amaçlamaktadırlar. Ayrıca, bu piyasalardaki ürünlere dayalı yatırım, risk ve finansman alternatiflerini içeren çeşitli bileşimler oluşturarak, istikrarlı ve tahmin edilebilir getiri elde edebilmektedirler. Başlangıçta sadece korunma amacına yönelik geliştirilen fmansal türevler, daha sonra, arbitraj yapmak amacıyla ve spekülatörlerin katılımıyla aynı zamanda spekülasyon amacıyla da kullanılmaya başlanmıştır.

Gelişmiş ülkelerde yoğun kullanımlara rağmen, aynı gelişmenin ülkemizde olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye'de futures ve opsiyon piyasalarının olmaması, kurumsal yatınmcılann vadeye göre risk ayarlamalarını olanaksız kılmaktadır. Kuramsal yatırımcıların risk ayarlamalannda yön gösterici özelliği olan endekse dayalı futures ve opsiyon sözleşmelerinin önemi, gelişmiş piyasalarda yoğun uygulama görmesinden de anlaşılmaktadır.

Finans yazınında eksikliğini hissettiğimiz fınansal türevlerin kurumsal yatırımcılar açısından önemini açıklamaya yönelik bu çalışma şu şekilde planlanmıştır. Önce fınansal türevler ve bunların kullanımı ile ilgili bilgiler verilmiş, ardından finansal türevlerin avantaj ve dezavantaşlarma değinilmiş, son olarak da endeks futures ve opsiyon sözleşmelerinin kurumsal yatırımcılar açısından önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

ine

B. FINANSAL TÜREVLER VE KULLANIMI

Yazında, finansal türevler farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Bir tanıma göre; fmansal türevler, diğer finansal araçların fiyatlarından türetilen fiyatlara sahip finansal araçlardır (WINSTONE, 1995, s. 3). Yani, herhangi bir spot üründen türetilmiş ürün anlamına gelen fmansal ürünlerdir.

Bir başka tanıma göre ise; ABD'de son yıllarda geliştirilen finansal araçlar için, daha önce mevcut fmansal araçlardan türetildiği için değil, piyasanın gereksinimlerinden türetildikleri için türev fınansal araçlar ifadeleri kullanılmaktadır (CANBAŞ-DOĞUKANLI, 1995, s. 106).

Günümüzde birçok bireysel yatırımcı ve/veya işletme, başarılı işletmelerin bile hayatta kalmalarını tehdit eden çeşitli finansal riskler ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, etkin bir risk yönetimi için fınansal türevler olarak bilinen çeşitli fmansal araçlar geliştirilmiştir (FABOZZI-MODIGLIANI-FERRI, 1994, s. 12).

Ulusal ve uluslararası ticaretteki gelişmeler nedeniyle işletmelerin karşılaştıkları fiyat, faiz ve döviz risklerindeki artışlar, yatırımcıları bu risklere karşı koruyacak yeni fmansal araçların geliştirilmesini zorunlu kılmıştır (KONURALP, 2001, 8-15 ve BOLAK, 2001, s. 171). Yatırımcıların bu gereksinimleri fmansal türevler denilen opsiyon, futures, forvvard ve svvapların gelişiminde en önemli etken olmuştur.

Finansal türevler, uzun bir süredir var olmalanna rağmen, ancak, 1970'lerde finansal piyasalarda yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1970'ler finansal piyasalar için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü, 1972 yılında Bretton Woods sisteminin yıkılması sonucunda, o güne kadar sabit kurlara dayalı uluslararası para sistemi, yerini dalgalı kur sistemine bırakmıştır. Bu yeni sistemle, sürekli değişen döviz kurları karşısında, dış ticaret şirketleri ile döviz pozisyonuna sahip mali kuruluşlar ciddi boyutlarda kur riski ile yüz yüze kalmışlardır. Yine bu yıllarda uluslararası para piyasalarında başlayan faiz oranındaki dalgalanmalar, beraberinde faiz riski sorununu da getirmiştir. Özellikle sabit faizli borç verme

eğiliminin giderek azaldığı 1980'li yıllarda, önemli bir sorun haline gelen faiz riski, kur riski ile birleşince, risk yönetimi önem kazanmış ve sözkonusu riskleri ortadan kaldıracak veya minimize edecek ürün ve teknolojilere gereksinim duyulmuştur

(REDHEAD, 1997, s. 1-2). Bu bağlamda, finansal türevler gelişerek finansal piyasalardaki yerini almıştır.

Yeni bir türev borsasının kurulması için ekonomik, finansal ve bazı durumlarda ulusal gurur gibi nedenler öne sürülmektedir. Finansal piyasaların gelişimi ve serbestleşmesi, yeni yatırım fırsatları ile birlikte bazı riskleri de yaratmaktadır. Türev piyasalar, pek çok ülkede hisse senetleri piyasası içinde gelişmekte ve birbirlerini tamamlamaktadırlar. Pek çok gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde, uluslararası yatırımcılar türev borsalarının gelişimini hisse senedi piyasalarına bakarak değerlendirirler (TSETSEKOS -VARANGİS, s. 23).

Türev borsalarının yararları, ülkede riskin yeniden dağıtımı ve fiyat tahmini ile sınırlı değildir. Bunun yanında aşağıda yer alan ek yararları da içermektedir. Bunlar;

- Kamuya açıklanan daha çok bilgi,
- Gelişmiş kredi sistemleri,
- Gelişmiş fiyat ve diğer piyasalarla ilgili bilgilerin nakli,
- Daha uyumlu sermaye piyasaları,
- Ödeme şekillerinde ve piyasa gözetiminde daha yüksek benzerlik,
- Azaltılmış işlem maliyetleri,
- Daha doğru gelecek fiyatları,
- Daha iyi kaynak dağılımı olarak sıralanmaktadır (TSETSEKOS - VARANGİS, 1997, s. 24).

Finansal türevler, kullanılmaya başlandıktan çok kısa bir süre sonra, hızla yaygınlaşarak finansal piyasalardaki en büyük işlem hacimli enstrümanlar haline gelmişlerdir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde bu durum daha açık görülmektedir

Dünyada Finansal Türevlerin Hacmi ve Gelişimi
(Trilyon US Dolar)

Enstrümanlar	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Faiz Oranı Future'ları	177.3	271,9	266.4	253,6	274,8	296,6	263,8
Kısa Dönemli Faiz Future'ları	*138.9*	*222.4*	*218.2*	*204.9*	*223.4*	*241.4*	*213,5*
Uzun Dönemli Faiz Future'lar-	*38.5*	*49.6*	*48.2*	*48.7*	*51.4*	*55.2*	*50,3*
Faiz Oranı Opsiyonları	32,8	46,7	43,3	41,0	48,6	55,8	45.6
Yabancı Para Future'ları	*ZÂ*	13	*İZ*	26	2J	2o	*U*
Yabancı Para Opsiyonları	14	14	*Ll*	u	09	05	&3
Hisse Senedi Endeks Future'ları	*II*	*İA*	10,6	12,9	16,4	19,6	21,7
Hisse Senedi Endeks Opsiyonları	63	*M*	9^3	10,2	13,1	14,7	16,1
TOPLAM	227.8	340.7	334.2	321.7	356.4	389.7	350.1
Kuzey Amerika	113,1	175,9	161,1	153,9	182,0	200,9	175,4
Avrupa	61,4	83,9	87,5	100.1	114.9	133,9	121,5
Asya	53,0	77,8	81.1	63,8	56,3	51,4	50,7
Diğer	0,4	3,2	4.6	3,9	3,2	3,5	2,4

Kaynak: BIS Quarterly Rewiev, August 2000, s. 29.

Tablo dan görüldüğü gibi organize borsalarda işlem gören finansal türevlerin işlem hacmi 1993 yılı itibariyle 227,8 Trilyon S iken, ilerleyen yıllarda aratarak 1999 yılında 350,1 trilyon $ düzeyine ulaşmıştır. Finansal türevler içinde en yoğun kullanıma sahip aracın ise, faiz oranı future'ları olduğu da yine tablo aracılığıyla ortaya konulmaktadır. Gözlemlenen bir diğer sonuç ise, bu araçların daha çok gelişmiş ekonomilere ve bu anlamda gelişmiş borsalara sahip Amerika ve Avrupa ülkelerinde daha yoğun kullanıldığıdır.

Dünyada türev ürünler piyasasına geçişte dikkati çeken unsurlar, ekonominin ve piyasanın gelişmişlik düzeyi ve ürün tercihi üzerinedir. Gelişmiş ülkelerde, sözkonusu piyasaların gelişmekte olan ülkelere göre daha önce kurulduğu ve faiz ve dövize ilişkin futures ve opsiyon piyasalarının daha çok tercih edildiği anlaşılmaktadır (ERDOĞAN-KAYACAN, 1998, s. 31).

Dünya borsalarında endekse dayalı futures ve opsiyon kontratlarının kullanımı artmıştır. Bu gelişimin nedeni son yıllarda kurumsal fon yönetiminin giderek önem kazanmasıdır. Kurumsal yatırımcılar dünya borsalarında işlem gören hisse senetlerinin yarıdan fazlasını ellerinde bulundurmaktadır. Yatırım fonları ve özel bir tür yatırım fonu olarak nitelendirilen 'hedge fon'ları portföy yönetimi açısından türev ürünlere ve endeks futures kontratlara sıcak bakmakta ve bu da pazarın hızlı gelişimine neden olmaktadır.

Türkiye'de ise henüz organize olmuş futures borsaları ve opsiyon piyasaları mevcut değildir. Ancak, son yıllarda kur riskinden korunmak amacıyla birçok işletme, bankalar ve aracı kurumlar aracılığı ile uluslararası futures ve opsiyon piyasalarına başvurmakta, fonvard sözleşmeler satın almakta ve swap işlemleri yapmaktadırlar. Bu nedenle, opsiyon ve futures'larm da Türk mali sisteminde yer aldığı yorumları yapılmaktadır. Oysa mevcut durum sadece uluslararası piyasalarda varolan futures kontratlara ve opsiyonlara yatırım yapmaktan ibarettir. (CANBAŞ-DOGUKANLI, s. 106).

C. FİNANSAL TÜREVLERİN YARAR VE SAKINCALARI

Para ve sermaye piyasaları ve mal piyasalarında, finansal türev ürünlerle, fınans yöneticileri, risklerini kontrol altında tutarak, istenilen risk seviyesine ulaşabilmektedir. Diğer yandan, bu piyasalardaki ürünlere dayalı yatırım, risk ve finansman alternatiflerini içeren çeşitli bileşimler oluşturarak, istikrarlı ve tahmin edilebilir getiri elde edebilmektedirler (CHANCE, 1995, s. 12-13). Önceleri, korunma amacına yönelik geliştirilen finansal türevler, daha sonraları, arbitraj yapmak amacıyla ve spekülatörlerin katılımıyla aynı zamanda spekülasyon amacıyla da kullanılmaya başlanmıştır.

Finansal sistemde türev menkul değerlerin yararların ortaya koyarken tercih edilen yaklaşım, endekse dayalı futures ve/veya opsiyonların tanıtılmasını da içermektedir. Özellikle, hisse senetleri piyasasında Markowitz'in portföy yaklaşımı dikkate alındığında, pazar endeksi sistematik risk kabul edilerek, etkin portföyler oluşturma yoluna gidilmektedir. Sermaye piyasalarında yaygın olarak kabul gören Sharbe'ın CAPM'ine bağlı olarak gerçekleştirilen analizler piyasa endekslerini piyasa portföyü olarak

değerlendirmektedir. Bu çerçevede, piyasada piyasayı temsil edebilecek ve fiyatlandırmaya konu olabilecek, ilk akla gelen türev araç sistematik risklere karşı korunmayı ön plana çıkaran endekse dayalı türev sözleşmelerdir. Brenner hisse senetleri endeksine dayalı futures veya opsiyonların piyasa fiyatı volatilitesi ve faiz oranları risklerine karşı yatırımcıyı koruduğunu, sadece volatilitedeki değişikliklere karşı yetersiz kalabileceğini belirtmektedir (ERDOĞAN-KAYACAN, s. 35).

Endekse dayalı finansal türev sözleşmeleri, yatırımcılara piyasanın gelecekteki yönü hakkında yatırım yapma fırsatı tanır. Öncelikle alınacak ve/veya satılacak hisse senetlerini seçme zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Dahası, uzun vadede yükseliş beklentisine sahip ancak kısa vadede düşüş bekleyen yatırımcılar endekse dayalı türev sözleşmesi satarak portföylerini koruyabilirler. Endekse dayalı türev sözleşmeleri için yapılacak işlem maliyeti, genellikle %0.1'dir. Oysa, aynı işlem spot piyasada yapıldığında, işlem maliyeti hisse senetlerinin değerinin %1'ine karşılık gelebilmektedir (ERGİNCAN, 1996, s. 49).

Finansal türev ürünlerin risklerine iki noktadan yaklaşmak mümkündür. Birinci yaklaşım, işlemlere yeni başlanmış bir fınansal türev ürün piyasasına ilişkin iken, ikinci yaklaşım belirli bir tecrübeyi edinmiş, vadeli işlemler pazarı bir süredir faaliyette olan bir piyasada risklere ilişkindir. Yeni başlanılan bir piyasada henüz sözkonusu kıymetlere bilgi bakımından uzak olan yatırımcıların riskten çok, olası avantajları değerlendirememek gibi maliyetleri olacaktır (ERDOĞAN-KAYACAN, s.31).

Finansal türev ürünler, diğer ürünlere oranla çok daha bilgili yatırımcıları gerektirmektedir. Yani, yatırımcıların daha fazla matematik ve analitik düşünceye sahip olmaları gerekir. Çünkü, sözkonusu ürünlerde kaldıraç etkisinden dolayı, daha fazla risk vardır, daha fazla kuralları olmak zorundadır (Yeni Yüzyıl Gazetesi, 29 Eylül 1997, s. 12). Finansal türevler, piyasada ilk başladığı zamanlarda, spot piyasadaki volatiliteyi artırabilmektedir. Ancak, orta ve uzun vadede daha düzenli bir piyasa olmasını sağlamaktadır (Yeni Yüzyıl Gazetesi, 22 Eylül 1997, s. 13).

Finansal türevler birer sözleşme olduklarından, hukuki riskleri de içermektedir. Ayrıca, türev ürünler sözleşmenin bir tarafının edinimleri yerine getirmemesi nedeni ile kredi riski de

taşımaktadır (ERDOĞAN-KAYACAN, s.33). Sonuçta, fmansal araçların tümünde mevcut olan riskler burada da sözkonusudur.

D. KURUMSAL YATIRIMCILAR AÇISINDAN ENDEKS FUTURES VE OPSİYONLARIN ÖNEMİ

Kurumsal yatırımcılar, sermaye piyasalarının sağlıklı ve istikrarlı biçimde büyümesinde çok önemli işlevlere sahip olan yatırım fonları, yatırım ortaklıkları, portföy yönetim şirketleri, özel emeklilik fonlan ve sigorta şirketleridir. Kurumsal yatırımcılar, hisse senedi piyasasındaki hisse senedi fiyatlarının dalgalanmasından oluşan riskten kaygılanırlar (MISHKIN-EAKINS 1998, s. 542). Fiyat istikrarsızlıkları sonucu hisse senedi yatırımlarına kurumsal fonların yönelmemesi, borsanın daha sığ, spekülatif ve bireysel bir tabana oturmasına neden olmaktadır.

Kurumsal yatırımcıların piyasaya katılması, borsada spekülatif hareketlerden kaçman, sağlam ve kitlesel bir tabanın oluşmasını sağlayacaktır (ÜNAL, 1995, s. 47). Son yıllarda kurumsal yatırım fonları sahipleri ve onlar adına yatırım yapanlarca risk yönetimi konusuna çok daha fazla önem verilmektedir. Emekli sandıklan, vakıflar, kurumsal yatırım yöneticileri ve sigorta şirketlerinin zararları hakkında bir çok rapor hazırlanmıştır. Söz konusu zararların nedenleri arasında beklenmedik piyasa hareketleri, başarılı olmayan riskten korunma yöntemleri, teorik modellere fazla bağlı kalınması, kredi azalmaları gibi birçok neden sıralanmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık ve Araştırma Grubu, Temmuz 2000, s. 1).

Genel kabule göre, günümüzde Türkiye'de tasarruf sahiplerinin yaklaşık 50 milyar dolarlık döviz mevduatı ve çoğu birikim amaçlı 50-60 milyar dolarlık altını bulunmasına karşın, kurumsal yatırımcı portföyü sadece 4-5 milyar dolar düzeyindedir . Tasarrufların sermaye piyasaları yoluyla ekonomiye kazandırılmasında, piyasalara derinlik ve fiyat istikrarı sağlanabilmesinde, kurumsal yatırımcıların önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu anlamda eğer, ülkemizde 20-30 milyar dolarlık kurumsal yatırım portföyü bulunsaydı, borsada görülen aşırı dalgalanmaların da bu denli keskin ve sık olarak ortaya çıkması mümkün olmayabilirdi denilebilir.

Ayrıntılı bilgi için www.ntvmsnbc.com/news/56718.asp

Kurumsal yatırımcılar tüm piyasanın karşı karşıya kaldığı risklere (sistematik) maruz kalabilecek derecede büyük çaplı portföylere sahip olabilirler. Çeşitlendirme, portföylerdeki sistematik olmayan riskin büyük kısmını azaltsa bile sistematik riski azaltmamaktadır. Yatırımcılar endekse dayalı vadeli işlem sözleşmelerini (futures ve opsiyon) piyasadaki genel düşüşe karşı korumak için kullanabilirler. Yani, yatırımcılar sistematik riske karşı koruma sağlamış olurlar (ERGİNCAN, s. 50).

Endeks futures kontratları, kurumsal yatırım yöneticilerinin portföylerinin piyasa risklerini transfer ederek portföylerini korumalarına yardımcı olmak suretiyle bu derece önemli bir ekonomik işlevi yerine getirirler. Futures kontratları sermaye oluşumuna da yardım ederler. Çünkü, piyasa katılımcıları riski daha iyi yönetebilmek için endeks futures kontratları kullanırlar ve böylece yeni ihraç edilmiş hisse senetlerinden oluşan portföyleri oluşturmaya daha istekli olurlar (KIDWELL-PETERSON-BLACKVVELL 1997, s. 336). Ayrıca, endeks futures kontratları fiyat oluşumu sürecini kolaylaştırırlar, çünkü rekabet ortamında ortaya çıkan futures işlem fiyatları gelecekteki arz ve talep durumlarını yansıtırlar ve çok hızlı bir şekilde yeni bilgileri içerirler. Yatırımcılar vadeli işlem piyasası kanalıyla risklerini ayarlayarak değişen piyasa koşullarına çabucak cevap verirler. Bunu portföy bileşimlerini değiştirmeden ve düşük bir maliyetle başarırlar (FABOZZI-MODIGLIAN1, 1996, s. 379).

SEC'nin (Securities and Exchange Commission) Piyasa Düzenleme Dairesi'nin yaptığı bir çalışmasının sonuç bölümünde (FABOZZI-MODIGLIANI, s. 380.);

"Kurumlar, spot piyasada portföylerindeki hisse senetlerini satmak yerine, endeks futures kontratlarını kullanarak portföylerinin belirli kısımlarını hızlı ve ucuz bir şekilde satabilirler.

Futures kontratları, vadeli işlem piyasasında yapılan alım satım işlemlerindeki hız ve azalan işlem maliyetleri nedeniyle hisse senetleri yerine kullanılmaya başlanmıştır.

Futures piyasası likiditesinin sonucu olarak, yatırımcıların büyük tutarlı işlemleri, piyasaya etkileri spot piyasadaki kadar büyük olmadan kolaylıkla yapabilirler" sonucuna varılmıştır.

Sermaye piyasalarında likidite ve etkinliği sağlamada en önemli etkenlerden biri olan kurumsal yatırımcılar, endeks fütures kontratlarını kullanarak amaçlarına daha etkin, güvenli, düşük maliyetli ve hızlı bir şekilde ulaşabilmektedirler (FABOZZI-MODIGLIANI, s. 380.).

Gelişmiş borsalarda genellikle kurumsal yatırımcıların hedger olduğu yani, futures pozisyonlarını karşılayacak büyük portföyler tuttukları kabul edilir. Bireysel yatırımcılar ise spekülatör olarak kabul edilir (EROL, 1999, s. 193). Hedging ve spekülasyon piyasanın iki ana ayağıdır. Bilindiği gibi hedging az ya da makul risk içerirken, spekülasyon yüksek riskler içeren bir alım-satım faaliyetidir. Hedging zarar riskini azaltırken, aynı zamanda korunmamış bir pozisyona göre kar olasılıklarını da azaltır (STOLL-VVHALEY, 1993, s. 47). Futures borsasının esas işlevi, büyük kurumsal yatırımcılara risk satabilecekleri ve pozisyon hedge edebilecekleri bir ortam yaratmaktır. Her ne kadar spekülasyon gelecekteki fiyat hareketlerine ilişkin olarak kumar oynamak gibi düşünülse de, spekülatörler likidite sağladıkları için mali piyasalarda önemli bir görevi yerine getirirler. Likidite sayesinde risklerden korunmak için türevleri kullanan diğer yatırımcıların türev sözleşmeleri kolayca almaları ve satmaları mümkün olmaktadır. Spekülatörler işlemlerde dengesizliğe neden oldukları kadar, derinliği ve akışkanlığı artırdıkları için bir anlamda denge sağlamış olurlar. Spekülatörler alım-satım yapmak suretiyle düşüşte destek, yükselişte direnç oluşmasına neden olabilirler; ayrıca riskten korunan yatırımcıların aşırı arz ve talebine belirli zamanlarda karşılık vererek futures piyasalarının etkin çalışmalarına ve likiditesine katkıda bulunurlar ve uzun vadede fiyatlardaki değişkenliği azaltırlar (STOLL-VVHALEY, s. 63). Ancak, bir hedger risk satmak istediğinde, satmak istediği riski almayı kabul edecek bir başka hedger bulması çoğu kez kolay değildir. Bu açıdan; hedger'ın satmak istediği riski almaya istekli bir spekülatörün olması, piyasanın işlerliği açısından bir gereksinimdir (EROL, 1999, s. 195). Spekülatör endeks futures piyasalarında endeksin yönü üstüne oynayan kişi veya kurumdur. Bu oyunda kazanma şansı ise istatiksel olarak düşüktür. Bu düşük şansa karşın her iki insan profilini sık sık görmemiz iki ana etkene dayanır. Riski sevmeleri ve esas olarak da küçük paralarla kısa sürede büyük paralar kazanma olasılığıdır. Futures borsasında spekülatöre bu olanağı kaldıraç faktörünün birden büyük olması

sağlar. Borsanın belirlemesi gereken kaldıraç faktörü, p i y ^ ,. her iki grubu da tatmin edecek düzeyde olmalıdır. K ^ ³ faktörünün çok yükselmesi ve piyasanın çok riskli ve değj^*⁵ olması, piyasada makul biçimde hedge yapabilma olanakl^ kısıtlar. Bu nedenlerle ilgili borsa ve takas odasının kaldı^ faktörünün aşırı yükselmesini engellemesi gerekir. Ancak, kaldır^ faktörü çok düşük tutulursa, bu kez de spekülatörler piyasaya girmeyebilir ve piyasada sürekli işlem yapılabilmesi tehlikeye girer (EROL, 1999, s. 196). .

Hisse senedi piyasasında yaygın ve büyük bir portföy, sistematik olmayan riski ortadan kaldırır ve böyle bir portföyün riski hemen tümüyle sistematik riskten oluşur. Futures piyasaların asli fonksiyonu riskten korumadır. Bu, endeks futures piyasaları için de geçerlidir. Endeks futures kontratlarıyla kontrol edilmek istenen risk ise portföy riskidir. Portföy oluşturmak, sistematik olmayan riski ortadan kaldırır ama sistematik riski yok edemez. Endeks futures kontratları ise portföyün taşıdığı bu sistematik riski belli bir süre için elimine etmenin temel aracıdır. Hedging amacıyla endeks futures kontratlarına ihtiyaç duyan kişi veya kurum, elinde büyük bir portföy tutan ve bu portföyde o ana kadar elde ettiği pozitif getiriyi, endeksteki ani bir düşüş ihtimaline karşı korumak isteyen kurumdur. Spot piyasada portföy tutan yatırımcı, hedging amaçlıyorsa, endeks futures piyasasında kontrat satıcı olacaktır (EROL, 1999, s. 236).

Portföy tekniği kapsamı içinde bu sistematik risk ortadan kaldırılamaz, çünkü, bu risk, tüm senetleri ve endeksi etkileyebilen makro ekonomik veya politik faktörlerden kaynaklanır. Ancak, endeks üstüne yazılı bir futures kontratı satılırsa, portföyün sistematik riski de ortadan kaldırılmaya başlanır. Çünkü futures satmak, bir anlamda bir dönem için endeksi satmak anlamına geldiği için, endeks futures kontratı satarak esasında sistematik risk de satmış olunur. Sonuç olarak da geniş bir portföyü elde tutarken endeks futures kontratı satmak, sistematik riski bir süre için satmak anlamına gelir. Bu durumda da, hem sistematik olmayan risk, hem de sistematik risk elimine edilmiş olacağı için, yatırımcı portföyü elinde tutmaya devam etmekle beraber yaklaşık tümüyle riskden arındırılmış bir pozisyon yaratılmış olur. Kurumsal yatırımcının bu sıfır riskli pozisyonu ne kadar taşıyacağı ise kendi insiyatifinde bir karardır. Sıfır risk, sıfır getiri anlamına geldiği için muhtemelen

çok uzun süre bu pozisyonu taşımayacaktır. Piyasanın belirsizliği azaldığında ve endeks tekrar yukarı döndüğünde, yatırımcı futures pozisyonunu kapatacak (sattığı futures kontratı o an geçerli fiyattan geri alacak) ve tekrar portföy riskini taşımaya başlayacaktır (EROL, 1999, s. 182).

Endeks futures kontratının bir başka avantajı, tüm bu işlemlerin çok seri ve çabuk yapılmasını sağlamasıdır. Piyasada yer alan kurumsal yatırımcılardan sigorta şirketleri ve özel emeklilik fonları diğer yatırımcılardan farklı olarak, yatırımlarından düzenli bir nakit akışı beklerler. Sigorta şirketlerinin tazmin bedellerini karşılaması, özel emeklilik fonlarının ise ay başında düzenli biçimde emeklilik ödemesini yapması gerekir. Futures kontratını bu noktada cazip kılan unsur, endeks aşağı gittikçe, short futures pozisyonunun her gün değer kazanmasıdır (EROL, 1999, s. 183.). Ayrıca, marjin sistemi dolayısıyla short futures pozisyonunun günlük bazda sağladığı değer artışı, o gün takas odasından tahsil edilebilir. Yani portföyün bir kısmını satmaya gerek kalmadan, sigorta şirketi veya emeklilik fonu için gerekli nakit short futures pozisyonundan sağlanabilir.

Yeni enformasyona karşı futures piyasası spot piyasadan daha hassastır. Piyasalara gelen yeni bilgi önce futures piyasasına yansımakta ve futures piyasası yeni enformasyona tepki vermekte spot piyasanın 15 ile 30 dakika önünde gitmektedir. Bunun bir nedeni, yüzlerce değişik senetten oluşan spot piyasanın yeni bilgiyi sindirmek ve endekse yansıtmak için gereksinim duyduğu sürenin, tek bir enstrümandan oluşan futures piyasasına göre daha uzun olmasıdır. İkinci bir neden, birim başı işlem maliyetinin, futures piyasasında spot piyasaya göre daha ucuz olmasıdır. Bu da yeni bilginin öncelikle işlem maliyeti daha ucuz piyasada yansıtılmasına yol açmaktadır. Aynca, kaldıraç etkisi nedeniyle yeni bilginin sağlayabileceği olası avantaj, spot piyasaya göre futures piyasasında daha fazladır. Sonuç olarak, iki piyasa arasında bir bilgi asimetrisi vardır ve gene aynı nedenlerle futures piyasası spot piyasadan daha oynaktır (EROL, 1999, s. 233).

Endeks futures piyasaları herhangi bir mal teslimatı olmamasına karşın hedging için etkin biçimde kullanılan piyasalar olarak büyük bir popülariteye ulaşmıştır (EROL, 1999, s. 184).

Opsiyon piyasasında toplam kar, diğer piyasalardan farklıdır ve sıfırdır. Hisse senedi piyasasında ekonominin iyi olduğu dönemlerde toplam kazanç pozitiftir. Opsiyonlarda ise bir pozisyonun karı, diğer pozisyonun zararına eşit olduğundan toplam kazanç sıfırdır. Bu nedenle opsiyonların bir spekülasyon aracı olup olmadığı tartışılmaktadır. Bununla birlikte, opsiyonlara yatırımdan sağlanacak bazı yararlar vardır. Bunlar (KOLB, 1991, s. 4-5.): Spekülasyon, başlangıç maliyetinin düşük olması, daha yüksek getiri potansiyeli, risk-getiri dengesini düzenlemek ve opsiyonlara yatırım yapmanın daha kolay olmasıdır. Opsiyon sahibinin bir diğer avantajı da güçlü kalmaktır. Bu, uzun vadeli futures kontrat sahibinin işlemi çözmekte zorlanırken, opsiyon sahibinin zaman kazanması olarak da ifade edilebilir. Opsiyon sahibi, opsiyonun vadesi süresince fiyat artışından faydalanabilmededir. Böylece, fiyat düşmelerinin etkisi, vadeli işlem yapmanın stresi ve fiyat hareketlerini yakından izleme ihtiyacı daha az duyulmaktadır (KURTAY, 1989, s. 20.).

Opsiyonlar, sigorta hizmetine benzetilebilir. Opsiyon alıcısı, ödeyeceği prim karşılığında fiyat dalgalanmalarına karşı korunma hizmetini almakta, opsiyon satıcısı ise, alacağı prim karşılığında sigortacı rolünü üstlenmektedir. Opsiyon fiyatı hayali sigorta primine benzer, bunun nedeni opsiyon fiyatının, opsiyon primi olarak anılmasının sebebidir (FABOZZI, MODIGLIANI ve FERRI, 1994, s. 539).

Opsiyonlar, futures anlaşmaları gibi, risk yönetim araçları olarak kullanılmaktadır. Opsiyon piyasaları, futures piyasalarını tamamlayıcı özelliktedir. Opsiyonların futures anlaşmalarına göre riski az ve sınırlıdır (ALPAN, 1999, s.5).

Futures kontratlar yatırımcılara ters fiyat akımından doğan riskleri hedge etme imkanı sağlar. Futures ile hedge etme, yatırımcıya bir fiyatta kilitlenme imkanı sağlar ve böylelikle fiyat riskini elimine eder. Ancak bu süreçte yatırımcı iyi yönde fiyat hareketinden yararlanma fırsatını kaybeder. Diğer bir deyişle, futures ile hedging iyi yönde fiyat hareketinden doğacak kazançların, kötü yönde fiyat değişikliğine karşı korunmanın bir dengesidir (FABOZZI-MODIGLIANI-FERRI, 1994, s. 538). Opsiyon ile hedge etmenin birçok potansiyel kazançları vardır.

Opsiyon alıcısının hak sahibine sağladığı en büyük fayda, sınırlı bir riskle, yüksek finansal kaldıraçtan yararlanma ve dolayısıyla teorik olarak sınırsız kar sağlama olanağını elde etmektir. Opsiyonu alanın riski veya uğrayabileceği zarar ise ödediği prim ile sınırlıdır. Opsiyon satmak ise, geniş bir kullanım alanı bulunmasına rağmen, potansiyel olarak yüksek risk taşıyan bir stratejidir (EDWARDS-MA, 1992, s. 487).

Endeks opsiyonlan, ilgili endekslere dayalı futures kontratların fiyatlamasından da etkilenebilir. Bu değişkenlere dayanarak opsiyon priminin kuramsal değeri belirlenmektedir (DUBOFSKY, 1992, s. 12).

Endeks opsiyonlan, büyük hisse senedi portföyü işleten kurumsal yatırımcılar tarafından çok ilgi görmektedir. Bu yatırımcılar ellerindeki hisse senetleri ile bağlantılı olarak endeks opsiyonlara yatırım yapmaktadırlar. Böylece hisse senetleri portföylerinin riskini artırıp azaltabilmektedirler. Opsiyon fiyatları hisse senedi fiyatlarından daha değişkendir. Eğer kurumsal yatırımcılar ellerindeki hisse senetleri ile bağlantılı olarak endeks opsiyonlara yatırım yaparlarsa riski azaltırlar. Ancak, sahip olmadıkları hisse senetleri için opsiyon yazarlarsa (açık opsiyon) riskleri çok artar (FABOZZI-MODIGLIANI, 1996, s. 360).

Kurumsal yatırımcılar işlem maliyetlerinden tasarruf sağlamak, vergiden ve hisse senedi borsalarının bazı kısıtlamalarından kaçınmak için de endeks opsiyonlan tercih etmektedirler.

Bir ücret (prim) ödeyerek opsiyon piyasasına giren alıcılar, opsiyondan doğan haklannı kullanmazlarsa otomatik olarak piyasadan çıkmış olurlar. Bu durumda, tüm kayıpları ilk başta ödedikleri prim kadardır. Yatırımcıların bir pozisyonda olmalan da gerekmez. Yatırımcı aynı anda hem opsiyon satıcısı, hem de alıcısı olabilir ve böylece uğrayabileceği riski belirli sınırlar içinde tutabilirler. Aynca, opsiyonlar için aktif bir ikinci el piyasası da bulunduğundan, gelişmelere göre opsiyonlann satışı da olanaklıdır.

E. SONUÇ

Dünyanın gelişmiş olarak kabul edilen piyasalannda, geçmişi 1970'li yıllara dayanan türev piyasalarının hızla

yaygınlaşması, performans açısından hızlı büyüme sağlanması, bu piyasalann genel anlamda kabul gördüğüne ilişkin önemli göstergelerdir. Henüz kurulmamış piyasalarda da yakın gelecekte kurulmak üzere çalışmalar devam etmektedir. Menkul kıymet piyasalannda türev işlemlerin başlamasında, hisse senetleri piyasası endeksine dayalı türev ürünlerin gerekliliği ve spot piyasada yeterli derinlik ve likiditenin sağlanması ve yatırımcıların kurumsallaşması Ön şartlar olmaktadır.

Sermaye piyasalannda kurumsal yatırımcıların, bireysel yatırımcılara göre daha büyük tutarlarda fon toplayıp yatırıma plase edebilme olanakları, yatırım alanlarının seçiminde gerekli olan bilgileri daha kolay edinebilmelerine, topladıklan bilgileri de uzman personel ve teknik donanım sayesinde daha etkin değerlendirebilmelerine olanak sağlamaktadır.

Ülkemizde henüz futures ve opsiyon piyasalarının oluşmaması, kurumsal yatırımcıların vadeye göre risk ayarlamalarını olanaksız kılmaktadır. Kurumsal yatırımcıların risk ayarlamalannda yön gösterici özelliği olan endekse dayalı futures ve opsiyon kontratlarının Önemi, gelişmiş piyasalarda yoğun uygulama görmesinden de anlaşılmaktadır.

Kurumsal yatırımcılar tüm piyasanın karşı karşıya kaldığı risklere (sistematik) maruz kalabilecek derecede büyük çaplı portföylere sahip olabilirler. Çeşitlendirme, portföylerdeki sistematik olmayan riskin büyük kısmını ya da tamamını azaltsa bile sistematik riski azaltmamaktadır. Yatırımcılar endekse dayalı vadeli işlem sözleşmelerini (futures ve opsiyon) piyasadaki genel düşüşe karşı korumak için kullanabilirler. Yani, yatmmcılar sistematik riske karşı koruma sağlamış olurlar.

Endeks futures kontratları, kurumsal yatırım yöneticilerinin portföylerinin piyasa risklerini transfer ederek portföylerini korumalarına yardımcı olmak suretiyle hayati bir ekonomik işlevi yerine getirirler. Futures kontratları sermaye oluşumuna da yardım ederler. Çünkü, piyasa katılımcıları riski daha iyi yönetebilmek için endeks futures kontratları kullanırlar ve böylece yeni ihraç edilmiş hisse senetlerinden oluşan portföyleri oluşturmaya daha istekli olurlar. Aynca, endeks futures kontratlan fiyat oluşumu sürecini kolaylaştırırlar, çünkü rekabet ortamında ortaya çıkan futures işlem fiyatları gelecekteki arz ve talep durumlarını yansıtırlar ve çok hızlı

bir şekilde yeni bilgileri içerirler. Kurumsal yatırımcılar, vadeli işlem piyasası kanalıyla risklerini ayarlayarak değişen piyasa koşullarına çabucak cevap verirler. Bunu portföy bileşimlerini değiştirmeden ve düşük bir maliyetle başarırlar. Sermaye piyasalarında likidite ve etkinliği sağlamada en önemli etkenlerden biri olan kurumsal yatırımcılar, endeks futures kontratlarını kullanarak amaçlarına daha etkin, güvenli, düşük maliyetli ve hızlı bir şekilde ulaşabilmektedirler.

Endeks opsiyonları, büyük hisse senedi portföyü işleten kurumsal yatırımcılar tarafından çok ilgi görmektedir. Bu yatırımcılar ellerindeki hisse senetleri ile bağlantılı olarak endeks opsiyonlara yatırım yapmaktadırlar. Böylece hisse senetleri portföylerinin riskini artırıp azaltabilmektedirler. Opsiyon fiyatları hisse senedi fiyatlarından daha değişkendir. Eğer kurumsal yatırımcılar ellerindeki hisse senetleri ile bağlantılı olarak endeks opsiyonlara yatırım yaparlarsa riski azaltırlar. Ancak, sahip olmadıkları hisse senetleri için opsiyon yazarlarsa (açık opsiyon) riskleri çok artar.

Kurumsal yatırımcılar işlem maliyetlerinden tasarruf sağlamak, vergiden ve hisse senedi borsalarının bazı kısıtlamalarından kaçınmak için de endeks opsiyonları tercih etmektedirler.

Bir ücret (prim) ödeyerek opsiyon piyasasına giren kurumsal yatırımcılar, opsiyondan doğan haklarını kullanmazlarsa otomatik olarak piyasadan çıkmış olurlar. Bu durumda, tüm kayıpları ilk başta ödedikleri prim kadar olacaktır. Yatırımcıların bir pozisyonda olmaları da gerekmez. Yatırımcı aynı anda hem opsiyon satıcısı, hem de alıcısı olabilir ve böylece uğrayabileceği riski belirli sınırlar içinde tutabilirler. Ayrıca, opsiyonlar için aktif bir ikinci el piyasası da bulunduğundan, gelişmelere göre opsiyonların satışı da olanaklıdır. Kurumsal yatırımcılar için önemli olan bir başka özellik de, opsiyonların futures anlaşmalarına göre riski az ve sınırlı olmasıdır.

1996 yılında tüm çağdaş olanaklara ve teknik donanıma sahip yeni yerine taşınan İMKB'nda finansal türevlerin başlatılabilmesi için, gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin tamamlanmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Bu konuda en önemli gelişme, yayımlanan "Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının

Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Genel Yönetmelik" K. Bir diğer gelişme de, IMKB Takas ve Saklama Şirketinin kurulmasıdır. Kurumsal yatırımcılar, bu araçlarla uzun dönemde varlıklarını koruyabilecekleri için spot piyasaya olan flSeri de artabilecektir. Dolayısıyla bütün bu olumlu etkilerin yansımaları ancak kendini uzun bir sürede gösterecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ALPAN Fulya, **Örneklerle Futures Anlaşmalar ve Opsiyonlar,** Literatür Yayınları, İstanbul 1999.

CANBAŞ Serpil-DOĞUKANLI Hatice, **Finansal Pazarlar, Finansal Kurumlar, Sermaye Pazarı Analizleri,** Ankara, 1995.

BOLAK Mehmet, **Sermaye Piyasası Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi,** Beta Yayınları, İstanbul, 2001.

CHANCE Don M., **An Introduction to Derivatives, The** Dryden Press, Florida, 1995.

DUBOFSKY David A., **Options and Financial Futures,** McGraw-Hill, New York, 1992.

EDWARDS Franklin R.-MA Cindy W., **Futures & Options,** McGraw-Hill, New York, 1992.

ERDOĞAN Oral-KAYACAN Murad, "Finansal Türevlere ne Zaman Başlanmalı? İMKB Örneği", **İMKB Dergisi,** Cilt: 2, No: 5, Ocak-Mart 1998.

ERGİNCAN Yakup, **Endekse Dayalı Vadeli İşlem Sözleşmeleri,** SPK Yay. No:3, Ankara, Mayıs, 1996.

EROL Ümit, **Vadeli İşlem Piyasaları, Teori ve Pratik,** İMKB Yayınlan, Mayıs 1999.

FABOZZI Frank J.-MODIGLIANI Franco, **Capital Markets; Institutions and Instruments,** Prentice Hail, International Edition, New Jersey, 1996.

FABOZZI Frank J.-MODIGLIANI Franco-FERRI Michael G., **Foundations of Financial Markets and Instituons,** Prentice Hail International Inc., New Jersey, 1994.

KIDWELL David S., PETERSON Richard L., BLACKWELL David W., **Financial Institutions, Markets and Money,** The Dryden Press, 1997.

KOLB RW., **Options: The Investors Complete Toolkit,** Simon and Schuster Inc., New York, 1991.

KONURALP Gürel, **Sermaye Piyasaları Analizler, Kuramlar ve Portföy Yönetimi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

KURTAY Selma, **Opsiyon İşlemleri ve Opsiyon Piyasaları,** SPK Araştırma Rap-, Ekim 1989.

MISHKIN Frederick S., EAKINS Stanley G., **Financial**

Markets and Institutions, Addison-Wesley Longman Inc., 1998.

REDHEAD Keith, **Financial Derivatives; an Introduction to Futures, Forwards, Options and Swaps,** Prentice Hail Europe, New Jersey, 1997.

STOLL Hans R.-WHALEY Robert E., **Futures and Options,** South-Western Publishing Co. Ohio, 1993.

TSETSEKOS George- VARANGIS Panos, "The Structure of Derivatives Exchanges: Lessons from Developed and Emerging Markets", **The World Bank Working Paper,** December 1997.

ÜNAL Targan, **Gelişen Borsalarda Kurumsal Yatırımcılar,** İMKB Arş.yay. No: 7, Temmuz 1995.

WINSTONE David, **Financial Derivatives; Hedging with Futures, Forwards and Swaps,** Chapman&Hall Publishing, London, 1995.

BIS Quarterly Rewiev, August 2000.

"Borsa Vadeli Piyasayla Vites Büyütecek", Yeni Yüzyıl Gazetesi, 29 Eylül 1997.

"Vadeli Piyasa Yabancıları Çekecek", Yeni Yüzyıl Gazetesi, 22 Eylül 1997.

Kurumsal Yatırımcılar ve Kurumsal Yatırım Yöneticileri için Risk Standartları, Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık ve Araştırma Grubu, Temmuz 2000.

Dumlupınar Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**
Sayı: 6 Haziran 2002

ELEKTRONİK PARANIN PARA POLİTİKASI ÜZERİNE ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ayla YAZICI*

ÖZET

Teknolojik gelişmelere paralel olarak bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler finansal piyasalarda yeni ürünlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yıllardır nakit para yerine kullanılan ödeme yöntemleri (çek, kredi kartı v.s.) için de yeni bir alternatif olan elektronik para ürünleri ortaya çıkmıştır. Elektronik paranın birçok avantajı yanında para politikası açısından bazı sorunları da beraberinde getireceği aşikardır. Bu sorunlar arasında nakit para talebinde azalma ve özellikle merkez bankaları bilançosuna ve para arzına etkisi ile seniyoraj gelirlerini azaltması sayılabilir.

ABSTRACT

Technological improvements together with the developments in information technologies has accelareted new produets and services offered in financial markets. Electronic money models have been presented as an alternative to payment methods (i.e. cheque, credit card ete.) used for curreney for years. it is obvious that although eleetronic money has a lot of advantages, it causes some problems in monetary policy. The problems that may oecur are decrease in money demand, negative effects on central banks balance sheets and money supply which in turn reduces central banks seigniorage revenues.

Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Teorisi Anabilim Dalı Öğretim Elemanı.

1. GİRİŞ

Bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ve bilgisayar kullanımının yaygınlaşması sonucunda para ve ödeme sistemlerinde son dönemde bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Değişim aracı olarak trampanın kullanılmasından bu yana hızlı bir değişim gösteren para şekilleri, banknot'tan sonra şimdi de elektronik para ve ödeme şekilleri hayatımıza girmeye başlamıştır.

Ancak değişen paranın kendisi değil, paraya erişim ve onun dağıtımıdır. Erişim şekli kağıt değil, plastiktir; dağıtım şekli ise elektroniklerdir. Halen para bankadan çekilerek yastık altında saklanabilir. O halde yeni olan şey nedir? Sorusuna cevap olarak; 1990 'lı yılların başlarında geliştirilen bir teknoloji ile para değerleri bir plastik kartta yer alan bir çip üzerine veya kişisel bilgisayarların hafızalarına yüklenebilmesidir, denilebilir. Bu şekilde karta dayalı (yatırılmış değer kartları/prepaid cards ve sanal cüzdan/electronic purses) ve bilgisayara dayalı (network parası/network money) elektronik para ürünleri ortaya çıkmıştır.

Geleneksel paranın özellikleri arasında dolaşım kolaylığı, taşınabilirlİk, evrensellik ve paraya duyulan güven yer almaktadır. Ancak globalleşen dünyada ekonomik faaliyetler hareketlendikçe para ile ilgili bazı dezavantajlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında, uzak ödemelerin gerçekleştirilmesindeki zorluklar; madeni paranın ağırlığı ve cüzdanların şişkinliği; depolama, transfer ve nakletmede elverişsiz olması sayılabilir. Bu nedenle paranın bu dezavantajlarını gidermek için elektronik ödeme sistemlerinin çeşitli şekilleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin, elektronik çekler, banka kartları, kredi kartlar ve akıllı kartlar[1].

Kağıda dayalı bir para sisteminden elektronik ödeme sistemine geçiş işlem maliyetlerini azaltacak, piyasaları genişletecektir. Geçişin hızı ve beklenen yararlar başarısızlıkları cezalandıran ve başarıları ödüllendiren yasal bir altyapının yaratılmasına bağlıdır. Yeni para alemini yöneten kuralların şeffaf

Yatırılmış değer kartları karta yerleştirilmiş bir manyetik şerit veya bilgisayar yongasının kullanımı ile tanımlanır.

olması, eşitçe uygulanması ve insanların siberpara ve siberticarete güvenmeleri gerekmektedir .

Çeşitli ülkelerde çok sayıda değişik elektronik para modelleri kullanımda veya halen gelişme aşamasındadır. Ancak hem EURO'nun kullanıldığı ülkelerde hem de ABD'de elektronik para kullanılarak yapılan ödemelerin miktar ve değerleri halen düşük boyutlardadır. Tablo l'de bu ülkelerde gerçekleştirilen elektronik para ödemeleri yer almaktadır.

Ancak diğer ödeme yöntemlerinin gelişimi dikkate alındığında elektronik paranın kullanımının da belli bir yaygınlığa ulaştıktan sonra hızlı bir biçimde artması olasılık dahilindedir. Bu nedenle, her ne kadar elektronik para henüz gelişme aşamasında ve dolaşımdaki elektronik para miktarlan halen çok düşük miktarlarda olsa da, bunun gelecekte para politikası üzerine etkilerinin neler olabileceği üzerinde durulması gerekmektedir.

Bu çalışmada da elektronik paranın para politikası üzerine muhtemel etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

2. PARA POLİTİKASI ÜZERİNE ETKİSİ

Bankaları gerektiren tüm geleneksel ödeme yöntemleri, geçmişte merkez bankası denetimine tabi idi. Yeni sanal ödeme yöntemleri ise daha yeni yeni merkez bankaları denetçilerinin ilgisini ve incelemelerini çekmeye başlamıştır. Yeni ödeme yöntemlerinin bir çoğu, bir dereceye kadar, banka tarafından yürütülen hali hazırdaki ödeme yöntemlerinin elektronik yayılmasıdır ve böylece hali hazırdaki düzenlemelere çok küçük düzeltmeler yapılarak korunabilmektedir. Örneğin, ABD'de 1980 yılında çıkartılan elektronik fon transferi kanunu Federal Reserve Regulation E tarafından yürütülmektedir ve elektronik fatura ödeme, satış noktasında ödeme gibi banka işlemlerinin birçoğunu kapsamaktadır[2].

James A. DORN, "The Future of Money", **The Future of Money in the Information** Age, Washington, 1997, s.l.

[1] Donald O'MAHONY, Michael PEIRCE, Hitesh TEWARI, **Electronic Payment Systems**, Artech House, USA, 1997,s.15.

Tablo 1
Çeşitli Ülkelerde Kullanımdaki Elektronik Para Ürünleri

Ülke	Çıkarılan Kartların Sayısı	Satıcı Terminal Sayısı	Günlük İşlem Miktarı	Günlük İşlem Değeri (ABD $ bin)	İşlem Başına Ortalama Değeri (ABD $)
Belçika	7.000.000	64.000	149.261	596	4,0
Almanya	60.000.000	60.000	58.000	208	3,6
Fransa	15.000	400	266	0,3	1,2
İspanya	8.100.000	131	6.112	19	3,1
İtalya	442.000	3.867	846	5	6,2
Avusturya	4.800.000	28.000	5.800	43	6,0
Portekiz	3.433.679	58.634	13.606	17	1,3
ABD	96.000	1.200	veri yok	veri yok	veri yok

Kaynak: Bkz. "Issues Arising Fom The Emergence Of Electronic Money", Monthly Bulletin Of The ECB, November 2000, s.53 ve "Survey Of Electronic Money Development", Bank For International Settlement, May 2000.

Elektronik paranın banknot ve madeni paralar için çok yakın bir ikame olması nedeniyle, bunun para politikası açısından önemi de ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında uzun vadede elektronik para kısa vadeli banka mevduatları tutma yerine de cazip bir alternatif olabilecektir.

Elektronik paranın gelişiminin üç farklı sonucu olacaktır[4]:

- Ekonomik işlemler için paranın hesap birimi olma fonksiyonunun korunması gereği ortaya çıkmaktadır.
- Para politikası araçların etkinliği elektronik paranın yaygın olarak kabul edilmesinden etkilenebilir. Bu başlıca merkez bankası bilançolarına etkileri ve merkez bankaların kısa vadeli faiz oranlarını idare etme yetenekleri ile ilgilidir.
- Elektronik paranın ortaya çıkışının para göstergesi değişkenlerinin bilgi içeriğinde yansıması olabilir.

Bunları biraz daha açmak gerekirse; ilk önce elektronik para ekonomide çok sayıda hesapların ortaya çıkmasına neden olabilir. Şöyle ki; elektronik paranın çıkarılması ile ilgili yasal düzenlemelerin olmaması halinde, bu fon yatırımından kar elde etmek amacıyla elektronik para ihraç edenler aşırı miktarlarda elektronik para çıkarmak isteyebilirler. Böylece zaman içerisinde elektronik paranın değişen kurlarda işlem görmesine yol açacak şekilde riskli yatırım faaliyetlerine giren elektronik para ihraç edenlerin kredibilitesi hakkında kuşkular artabilir. Bütün bunlar da paranın tek hesap birimi olma rolünü zayıflatacaktır. Bunun önüne geçmek için de özel kurumlar tarafından çıkarılacak olan elektronik paranın merkez bankası parasının itibari değerinde ifa edilebilmesi gerekmektedir. Böylece elektronik para ile merkez bankası parası arasında bir bağlantı kurulabilecektir.

İkinci olarak; elektronik paranın yaygın olarak merkez bankası parasını ikame etmesi sonucunda merkez bankası bilançosunun büyüklüğünde bir daralmaya neden olabilir ve bu da para politikasının yürütülmesini etkileyebilir. Merkez bankaları genel olarak para piyasasına likidite enjekte ederek veya piyasadan

vadelerini tespit ederler. Elektronik paranın ise merkez bankalarının kısa vadeli faiz oranları üzerindeki kontrolünü azaltabileceği ileri sürülmektedir. Buna göre dolaşımdaki nakit paranın elektronik para ile değiştirilmesi merkez bankalarının bilançolarını, para piyasasında geçerli olan faiz oranlarım yönetemeyecekleri bir seviyeye düşürebilir.

Merkez bankalarının bilançolarında meydana gelen bu küçülme senyoraj gelirlerinin azalması sonucunda merkez bankası gelirinide de düşürebilir. Bunları engelleyebilmek için de merkez bankası elektronik para ihraç eden kurumlardan minimum rezerv tutma şartı getirebilir veya direk olarak kendisi elektronik para çıkarabilir.

Üçüncü olarak; elektronik para merkez bankalarının fiyat istikran ile ilgili riskleri ve ekonomik gelişmeyi değerlendirmede kullandıkları değişkenlerin bilgi içeriğini de etkileyebilir. Bu nedenle dolaşımdaki elektronik para miktarının artması halinde, merkez bankaları elektronik para ihraç eden özel kurumlardan da veri toplamak ve bunları da analizlerine katmak zorundadır.

En çok endişeye yol açan ödeme yöntemi ise akıllı kartlardır. Avrupa Birliği ülkelerinin merkez bankaları temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu 1993 yılında toplanarak sanal cüzdan ile başa çıkmak için politikalarda ne tür değişikliklere ihtiyaç duyulduğunu detaylandıran bir rapor hazırlamışlardır. Bu raporda tek amaçlı sanal cüzdan (örneğin, telefon ödemeleri ya da toplu taşıma için çıkarılan akıllı kartlar) ve çok amaçlı akıllı kartlar arasındaki fark ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda ise, sadece kredi kurumlarının (yani halen merkez bankası denetimine tabi finansal kurumlar) bu tür kartları çıkarmak için yetkili olmaları gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Bunun dışında, eğer merkez bankaları sistemin güvenlik özelliklerinin yeterliliği konusunda bir takım endişeleri olması halinde, bu sanal cüzdan girişimlerini engelleyebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bank for International Settlements tarafından yapılan yakın tarihli bir araştırma sanal para ile ortaya çıkan sorunları yeniden gözden geçirmektedir, ancak henüz kesin tavsiyelerde bulunmamaktadır[5].

[5] Donald O'MAHONY, a.g.e., s. 16.

Kaygıların beklenildiği bir başka alan ise para politikası alanıdır. Eğer bir ekonomide para ihraç eden sadece hükümet ise, tedavüldeki para miktarının dizginlerini elinde tutabilir. Akıllı kartlar ve diğer sanal para sistemi yöneticileri, prensip olarak, hükümetin icra edeceği kontrolün miktarını azaltarak dengeyi etkileyebilir. Bu olasılık ABD Merkez Bankası üyeleri tarafından bertaraf edilmiştir. Onlara göre, sanal ödeme sistemlerinin para arzı üzerindeki etkisi kısadan orta vadeye kadar önemsiz olacaktır.

2.1. Para Arzı Üzerindeki Etkileri

Bir çok ülkede, banknot ve madeni paralar şeklindeki kanuni paraların tek tedarikçisi merkez bankalarıdır. Buna karşılık kaydi paranın rekabetçi düzeyde üretimine izin verilmektedir. Kaydi para yaratmak için ticari bankalar bünyelerinde topladıkları mevduatı yasalarla belirlenmiş limite kadar kredi olarak vermektedirler. Bunun yanında müşterilerinin mevduatlarını paraya çevirmek isteyecekleri durumlar için ve verdikleri kredi genellikle nakit olarak talep edildiğinden, bankalar mevduatları karşılığında belli bir oranda karşılık tutmak zorundadırlar.

2.1.1. Elektronik Para İçsel Paradır

Günümüzde elektronik paranın yeni bir para şekli olduğu ve bu nedenle elektronik para için yeni bir para teorisinin oluşturulması gerektiğine inanılmaktadır. Ancak bu yanlıştır, çünkü vadesiz mevduat, kaydi para, seyahat çekleri gibi, sanal para da içsel paradır (inside money). Buna karşılık merkez bankası parası dışsaldır. Bu nedenle para teorisi açısından elektronik paranın günümüzdeki mevcut içsel para şekillerinden hiçbir farkı yoktur. Elektronik paranın özelliği ise, diğer mevcut ödeme yöntemlerine göre nakit paraya daha yakın bir rakip olmasıdır ve bu özellik nedeniyle merkez bankalarının tek emisyon gücüne sahip bir kuruluş olmaları ile yürüttükleri para politikasını sorgulamasıdır .

[4] Bkz.: Aleksander BERENTSEN, "Geldpolitische Implikationen Digitalen Gclde", s.l.
http://www-vWi.uni.ch/staffil)erentsen/Digital_Money_and_Monetary_Control/

Yukarıdaki açıklamalar ışığında denebilir ki elektronik paranın, para arzı üzerindeki etkisi içsel paranın nasıl yaratıldığına bağlıdır. Banka kaydi parasının toplam miktarı çoğunlukla içsel para olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bu paranın miktarı bankalar ve halkın birbirlerini etkilemeleriyle, para otoritelerinin insiyatifleri dışında belirlenmektedir. Bu nedenle de para otoriteleri tarafından kontrol edilemeyeceği savunulmaktadır.

Post-Keynesgiller tarafından savunulan bu yaklaşımda, para arzının içselliği için gerekçe oluşturan unsurlar aşağıdaki gibidir[7]:

- Açık kredilerin yaygınlığı, kredilerin yenilenmesi ve kredi kartı anlaşmaları bankaların kredi taleplerini onaylamak zorunda bırakmaktadır.
- Finansal yeniliklerin hızla artması banka kredilerinin artmasına neden olmaktadır.
- Merkez bankaları özellikle reeskont penceresi aracılığıyla bankaların merkez bankası parası gereksinimlerini hızla karşılamaktadır.

Elektronik paranın para arzı üzerindeki etkisi merkez bankası parası olarak karşılığının olup olmamasına bağlıdır. Eğer, elektronik paranın örneğin bir banka hesabı olarak karşılığı varsa, sanal para (içsel para), para otoriteleri tarafından kontrol edilebilen merkez bankası parası (dışsal para) ile değiştirilmiş olacaktır. Bu nedenle para arzında herhangi bir değişme olmayacaktır.

Bireylerin elektronik parayı yaygın olarak kullanmaları halinde, ellerinde daha az nakit para bulunduracaklar, buna karşılık daha fazla mevduat tutacaklardır. İhraç ettikleri sanal para karşılığında ellerinde dışsal para bulunduran kurumlara kredi kurumu olarak faaliyet göstermelerine izin verildiği taktirde, para arzı artacaktır.

2.1.2. Elektronik Parada Aşın Emisyon Sorunu

İlker PARASIZ, **Para, Banka ve Finansal Piyasalar,** 6. Basım, Bursa, 1997. s.252.

Eğer elektronik para banknot veya vadesiz mevduat karşılığında ihraç edilirse, para arzı değişmeyecek ve fiyat istikran da korunmuş olacaktır. Ancak, eğer elektronik para bir kredinin sonucu olarak ihraç edilirse, özel emisyon kurumlan, maliyetlerini örtünceye kadar ilave miktarda elektronik para ihraç etmek isteyebileceklerdir. Sanal para ihraç etmenin düşük marjinal maliyeti veri iken, elektronik para emisyonu, elektronik para ihracı için verilen kredi üzerinden alman faiz oranının kredi risk primine eşit oluncaya kadar devam edebilir. Bu da faiz oranlarının seviyesini düşürerek, fiyat istikrarlığının sağlanmasını tehlikeye sokabilir[8].

Elektronik paranın aşırı emisyonu paranın hesap birimi olarak rolünü tehlikeye sokabilir. Eğer gerekli yasal düzenlemeler gerçekleşmediğinde ve bazı elektronik para ürünlerinin hızlı bir biçimde yayılması halinde, bazı elektronik para ihraç eden kurumların kredibilitesi hakkında kuşkular artabilir ve çeşitli elektronik paralar farklı değişim oranlarında işlem görebilir. Bu nedenle, paranın hesap birimi fonksiyonunu korumak için tedarikçi kurumlara elektronik paranın merkez bankası parası olarak karşılığının geri ödenmesi şartı getirilmesi gerekmektedir .

2.2. Para Talebi Üzerine Etkileri

Elektronik para ürünlerinin kanuni paraya yakın bir ikame olmaları nedeniyle, kullanımının yaygınlaşması halinde, nakit para talebinde bir azalmaya neden olabilir.

Genel olarak, özellikle akıllı kartlara dayalı sanal para ürünleri kredi ve banka kartlarının kullanımının oldukça maliyetli olduğu düşük değerli alışverişlerde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Akıllı kartların ortalama olarak 20$ altındaki işlemlerde kullanılması beklenilmektedir. Bu nedenle yüz yüze yapılan ödemelerde akıllı kartlann banknot ve madeni paraların kullanımını büyük ölçüde azaltacağını, buna karşılık kredi ve banka

[8] "Bericht Über Elcktronischcs Gcld", **Europäische Zentralbank** (August 1998), *s.* 15. http://www.bundesbank.de/ezb/de/rublications/pdf7e-gekl.pdf
[9]"Bericht..., a.g.e., s. 16.

kartlarının kullanımını da bir miktar smırlandırabileceği söylenebilir.

Elektronik para, kanuni para (nakit), çek ve banka kartlarının özelliklerinin karşılaştırılması tablo 2'de verilmiştir. Buradan da görüldüğü üzere sanal para diğer geleneksel ödeme yöntemlerine göre nakit para ile hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Bunun

Tablo 2

Elektronik Para, Nakit Para, Çekve Banka Kartlarının Özellikleri

Özellikleri	E-Para	Nakit	Çek	Banka Kartı
Kanuni Para	Hayır	Evet	Hayır	Hayır
Kabul edilebilirlik	?	Yaygın	Sınırlı	Sınırlı
İşlem başına marjinal maliyet	Düşük	Ortay	Yüksek	Orta
Yüz yüze işlemlerde Nihai ödemenin Gerçekleşmesi	Evet	Evet	1 Iayır	Hayır
Yüz yüze olmayan İşlemlerde nihai Ödemenin gerçekleşmesi	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
Kullanıcının gizliliği	Evet	Evet	Hayır	Hayır

Kaynak: Aleksander BERENTSEN, "Monetary Implications Of Dijital Money", 1999, s.4. http://www-\wi.unibc.ch/staff/berentscn/alcks.htm

dışında bilgisayar ortamında gerçekleştirilen ödemelerde sadece elektronik para ürünleri ile nihai ödeme gerçekleştirilmektedir.

İşlem başına sabit maliyeti olan alternatif ödeme araçları (kredi kart gibi) ile karşılaştırıldığında, işlem sayısı arttıkça elektronik para kullanımı daha cazip olacaktır. Eğer bireyler işlem başına maliyetlerini minimize etmek isterlerse, düşük değerli ödemelerini elektronik para (akıllı kart) ile, daha büyük değerli ödemelerini de örneğin kredi kartı ile gerçekleştireceklerdir. Bunun dışında, eğer elektronik para ihraç eden kurumlar kullanılmayan elektronik bakiyeler için bir faiz ödeyebilirlerse, bireyler açısından elektronik parayı elde tutmanın fırsat maliyeti düşeceğinden , bu tür ürünlerin kullanım kapsamı da artacaktır.

[10] Elektronik para "peşin yatırılan para" şeklinde bir ödeme aracı olması nedeniyle, birey alışveriş yapmadan önce elektronik para almak için peşin ödeme yapmaktadır. Bu nedenle fonlarını faiz getiren aktiflere yatırma fırsatını tepmesi

Akıllı karta dayalı elektronik para ürünleri nakit para talebini azaltırken, İnternet gibi bilgisayar ağları üzerinden kullanılan yatırılmış değer yazılım (softvvare) ürünleri (dijital money) düşük işlem maliyetleri nedeniyle vadesiz mevduat talebini etkileyecektir. Çünkü dijital para ile çeşitli hesaplar, bankalar ve ülkeler arasında para transferleri yapılabilir.

Elektronik para ürünlerinin gelişmesi sonucunda para talebine etkisi konusunda bazı modeller geliştirilerek yapılan analizlerden biride- Santamero-Seater[11] tarafından gerçekleştirilmiştir. Santamero-Seater, Baumol-Tobin[12] tipi para talebi modeli kullanarak paranın şekillerinde ve sayısındaki çeşitlenmelerin tüketici işlem talebi üzerine etkisini incelemektedir.

Modelde, ödeme yapmak için genel olarak kabul edilen çeşitli ödeme araçları arasından seçim yapabilen hipotetik bir bireyin davranışları ele alınmıştır. Ayrıca, bu paraların özelliklerindeki değişmeler tüketicinin işlem aracı, işlem sıklığı ve çeşitli araçlardaki ortalama bakiye seçimini nasıl etkileyeceği üzerinde durulmuştur[13].

Ulaşılan sonuçlara göre, akıllı kartlar kanuni paraya bir tehdit oluşturmaktadır, yani akıllı kartlar nakit para işlemlerin yerine geçebilir. Çünkü, akıllı kartların kolay kullanımı yanında, elektronik para tedarikçi kurumları kendi aralarındaki ve elektronik para ile nakit para arasındaki rekabet nedeniyle, elektronik para işlemleri üzerine herhangi bir masraf koymayacakları için,

nedeniyle faiz geliri kaybına uğraması sonucunda bir fırsat maliyetine katlanmak zorunda kalmaktadır.

[11] Bkz.: Anthony M. SANTAMERO, John J. SEATER, "Alternative Monies And The Demand For Media Of Exchange", **Journal of Money, Credit, and Banking,** Vol.28, No.4, 1996, s.942.

[12] Baumol-Tobin tipi model muamele amacıyla elde tutulan paranın faiz oranlarına duyarlı olduğuna işaret eder. Modelde dönemlik olarak bir kere gelir elde edip, bu gelirini aynı dönem boyunca harcayan hipotetik bir birey ele alınmaktadır. Ayrıca modelde, sıfır faiz getirişi olan para sadece alışverişlerde kullanılmak için elde tutulmaktadır.

[13] Aleksander BERENTSEN,"Monetary Policy Implications Of Dijital Money", 1999, s.5.
http://www-vwi.unibe.ch/staff/berentsen/aleks.htm

elektronik paranın kullanımı bireyler açısından herhangi bir maliyeti de kapsamayacaktır.

2.3. Paranın Dolaşım Hızı Üzerine Etkisi

Elektronik para, fiziksel değişim zorunluluğu olmaması nedeniyle, birkaç saniyelik bir süreç sonunda 'elektronik hızla' dolaşabiliyor. Paranın dolaşım hızındaki bu tür bir hızlandırma para miktarını artıracaktır ve dolayısıyla Önlem alınmadığı taktirde enflasyona neden olacaktır.

2.4. Merkez Bankası Açısından Etkileri

Elektronik paranın nakit paranın yerini alma potansiyeli, sınır ötesi serbestçe kullanılabilme kabiliyeti, işlemleri daha kolay ve daha ucuz hale getirmesi, elektronik paranın kullanımının yaygınlaşmasına neden olacağı için merkez bankaları ve gözetim otoriteleri açısından birtakım sorunları beraberinde getirebilecektir. Merkez bankalarını ilgilendiren sorunların başında senyoraj kaybı gelmektedir. Bir diğer sorun ise, elektronik para ihraç eden kurumlar tarafından ortaya çıkabilecek mali risklerdir. Merkez bankaları ile ilgili yasal sorunlardan biride elektronik para ürünlerinin, merkez bankalarının banknot ihracındaki tekelliğini bozup bozmayacağı ve merkez bankalarının mevcut yasal düzenlemeler altında kendilerinin elektronik para ihraç edip edemeyeceğidir.

Elektronik paranın nakit para yerine ikame edilmesi, merkez bankasının rezervlerinde buna tekabül eden bir azalışa yol açabilecektir. Bu aktifler üzerinden elde edilen faiz merkez bankalarının senyoraj gelirini oluşturması nedeniyle, senyoraj kaybına neden olacaktır. Elektronik para kullanımının yaygınlaşması ile merkez bankaları açısından bu senyoraj kaybı da bir sorun haline gelecektir. Çünkü, bunun sonucunda merkez bankaları başka gelir kaynaklarına daha fazla bağımlı hale geleceklerdir.

Senyoraj gelirinin azalmasının politik etkileri de olabilir, çünkü bu gelir hem merkez bankalarının bağımsızlığını garanti etmekte, hem de kamu finansmanı sağlamaya yaramaktadır.

Merkez bankalarının bu gelişmeler karşısında alabilecekleri, bazı önlemler şu şekilde olabilir[14].

- Para emisyonu tekelinde ısrar ederek, elektronik para ürünlerinin yayılmasını smırlandırabilirler.
- Elektronik para ihraç eden kurumlara yüksek oranda munzam karşılık oranı belirleyebilirler.
- Kendileri elektronik para ihraç edebilirler.

Alınabilecek bu önlemlerden ilk ikisinin dezavantajı, özel sektörün elektronik para ürünlerini geliştirme teşvikini azaltabilmesi ve böylece etkin bir ödeme sisteminin gelişimini engellemesidir. Merkez bankaları tarafından elektronik para ihraç edilmesi senyoraj kayıplarını önleyecektir. Ancak merkez bankalarının girişimlerinin başarısız olma riski de olabilir[15].

Elektronik para merkez bankası parasına yakın bir ikame olması nedeniyle, merkez bankası para talebinde bir değişmeye yol açtığında, para tanımı üzerinde de etkisi olacaktır. En büyük etki ise dolaşımdaki nakit para, seyahat çekleri ve diğer çek çekilebilir mevduatlardan oluşan Mİ dar para tanımı üzerinde görülecektir. M2 ve M3 para tanımları içerisinde nakit para ağırlığı düşük olduğundan, bu para tanımları üzerindeki etkisi de daha küçük olacaktır.

Elektronik paranın yaygın olarak kullanımı merkez bankalarını para politikası, bankacılık denetimi, ödeme sisteminin denetimi ve finansal sistemin istikrarlığı gibi alanlarda etkileyebilir. 1 lektronik para ürünleri merkez bankası parasını ikame etmek için tasarlandıklarından, merkez bankasının tüm stokunun yerine geçebilir[16]. Bu nedenle, elektronik paranın para arzında herhangi bir değişikliğe neden olup olmayacağı, merkez bankalarının yürütecekleri para politikalarına ve elektronik para emisyon

[14] BERENTSEN, "Geldpolitische...", a.g.e., s.2.
[15] Alan S. BİNDER, "The Future Of Money", Conference. http://www.house.gov./castle/banking/money.htm
Bkz.: "Aleksander BERENTSEN, "Digital Money, Liquidity, and Monetary Policy, s.1.
[16] ttp://www. firstmonday.dk

kuruluşlarının munzam karşılık bulundurma zorunluluğuna tabi olup olmadıklarına bağlı olacaktır.

Bunun dışında bazı ülkelerde elektronik paranın dar para arzı tanımına dahil edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Elektronik paranın dar para arzı tanımına (Mİ) dahil edilmesi halinde para stokunda bir artış ortaya çıkacaktır. Ancak elektronik para üzerine munzam karşılık ayırma yükümlülüğü de getirilirse, bu artış azalacaktır. Ayrıca elektronik para ihraç eden kurumlara bu tür bir yükümlülük getirilmemesi halinde, bu kurumlar bankalar karşısında avantajlı duruma geçebilirler.

Ayrıca merkez bankaları tüm elektronik para ihraç eden kurumlardan, para politikalarını yürütmelerine yardımcı olacak her türlü bilgiyi düzenli olarak raporlamalarını istemek zorundadırlar. Avusturya, Belçika, Finlandiya, Almanya, Hong Kong, İtalya, Hollanda, Singapur, İspanya, İsviçre ve İngiltere gibi ülkelerin merkez bankaları, bankalar tarafından ihraç edilen elektronik para hakkında veri toplamaktadırlar. Ancak şimdiye kadar, hiçbir merkez bankası elektronik paranın yaygın olarak kullanımı nedeniyle dolaşımdaki nakit para miktarında olası bir azalma sonucunda, bilançolarının büyüklüğünde ters bir etkiye rastlamamışlardır. Bunun dışında seniyoraj gelirlerindeki azalma henüz ihmal edilebilir düzeyde olması nedeniyle, merkez bankaları bu konuda henüz müdahalelere gerek duymamaktadırlar[17].

3. SONUÇ

Elektronik paranın nakit paranın yerini alma potansiyeli, sınır Ötesi serbestçe kullanılabilmesi, işlemleri daha kolay ve ucuz hale getirmesi, kullanımının yaygınlaşmasına neden olacaktır. Bu da merkez bankaları ve gözetim otoriteleri açısından bazı sorunları da beraberinde getirecektir.

Bu nedenle yasal olarak açıklığa kavuşturulması gereken en önemli konu, elektronik paranın kim tarafından ihraç edilmesi gerektiği ve mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde merkez bankalarının da elektronik para ihraç edip edemeyeceğidir.

[17] Bkz.: "Survey Of Electronic Money Developments", Committee On Payment And Settlement Systems, November 2001, s.3.

Elektronik paranın, özel elektronik para emisyon kurumları tarafından ihraç edilmesi halinde, merkez bankaları ve banka denetim ve gözetim otoritelerinin politikaları yakından etkilenecektir.

Bu tür sorunların önüne geçmek için, mevcut yasal düzenlemelere elektronik para ile ilgili yeni düzenlemelerin getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca elektronik para ihraç edecek özel kurumların merkez bankalarına her türlü bilgiyi raporlamaları konusunda gerekli yasal -düzenlemelerin getirilmesi zorunluluğu da gündeme gelmektedir.

Bunun dışında özellikle dijital para olarak adlandırılan Internet tabanlı ürünlerin sınır ötesi tranferlerinin kolaylaşması ve bir ülkede ihraç edilen elektronik paranın bir başka ülkede kullanılabilmesi nedeniyle, merkez bankalarının uluslararası işbirliği içerisinde olmaları gerekliliğini de artırmaktadır.

Ayrıca elektronik para ihraç eden kurumlara, paranın hesap birimi olma fonksiyonunu tehlikeye sokmaması için, merkez bankası parası ile değiştirilebilme şartı getirilmelidir. Böylece bir ödeme kartına veya bilgisayar hafızasına yüklenmiş elektronik para, kim ve nerede ihraç edildiğine bakılmaksızın, aynı değeri taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

BERENTSEN, Aleksander. "Geldpolitische İmplikationen Digitalen Geldes". http://wwwWi.uni.ch/stafCI3erentsen/Digital_M0ney_and_M0netary_Control/

BERENTSEN, Aleksander. "Monetary Implications Of Dijital Money", 1999. http://www-vwi.unibe.ch/staff/berentsen/aleks.htm

BERENTSEN, Aleksander. "Digital Money, Liquidity, 'nd Monetary Policy". http ://www .firstmonday. dk

BERENTSEN, Aleksander. "Monetary Policy împlications Of Dijital Money", 1999. http://www-vwi.unibe.ch/staff/berentsen/aleks.htm

"Bericht Über Elektronisches Geld", **Europaische Zentralbank** (August 1998).
http://www.bundesbank.de/ezb/de/publications/pdf/e-geld.pdf

BİNDER, Alan S. "The Future Of Money", Conference.
http://www.house.gov./castle/banking/money.htm

DORN, James A. "The Future of Money", **The Future of Money in the Information Age**, Washington, 1997.

Issues Arising From The Emergence Of Electronic Money, Monthly Bulletin of the ECB, November,2000.

O'MAHONY, Donald, Michael PEİRCE, Hitesh **TEWARI. Electronic Payment Systems,** Artech House, USA, 1997.

PARASIZ, İlker. **Para, Banka ve Finansal Piyasalar**, 6. Basım, Bursa, 1997.

SANTAMERO, Anthony M., John J. SEATER, "Alternative Monies And The Demand For Media Of Exchange", **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol.28, No.4,1996.

"Survey Of Electronic Money Developments", **Committee On Payment And Settlement Systems**, November 2001.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 Haziran 2002

BELEDİYELERDE MUHASEBE BİLGİLERİNİN GELİR-GİDER RASYOLARI ANALİZİ İLE FİNANSAL KONTROL VE YÖNETİM AMAÇLI OLARAK KULLANILMASI

Prof. Dr. Şerafettin SEVİM*
Öğr. Grv. Ali Haydar GÜNGÖRMÜŞ**

ÖZET

Belediyelerde düzenlenen muhasebe sistemlerinde merkezi yönetimin istediği bilgilerin dışında bilgi üretilmesi mümkün olmamaktadır. Ülkemizdeki geleneksel uygulamada harcamaların usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığı denetlenmekte, harcanan paralar karşılığı elde edilen değerler üzerinde yeterince durulmamaktadır. Belediyelerde yönetim, finansal kontrol amacıyla muhasebe bilgilerini yasal bir zorunluluk olmadığı için kullanmamaktadır.

Muhasebe bu şekliyle sadece bilgilerin kaydedildiği bir hizmet olarak görülmekte planlama, yönetim, kontrol ve basan doğerlenilmesinde kullanılmamaktadır. Aslında belediye muhasebe sisteminden elde edilen veriler finansal analiz teknikleri yardımı ile S Önetim amaçlı olarak kullanılabilir niteliktedir.

SUMMARY

With the new accountancy system municipalities aim to "ake the accountancy of cash budget and liquidities. Movables and murıouablegoods debit and credits income and expenditures. As a result of this the accountancy imformation system that uses in ^unicipality it is impossile to find another imformation system

.Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
Dumlupınar Üniversitesi, Emet M.Y.O.

"Bericht Über Elektronisches Geld", **Europaische Zentralbank** (August 1998).
http://www.bundesbank.de/ezb/de/publications/pdf/e-geld.pdf

BİNDER, Alan S. "The Future Of Money", Conference.
http://www.house.gov./castle/banking/money.htm

DORN, James A. "The Future of Money", **The Future of Money in the Information Age**, Washington, 1997.

Issues Arising From The Emergence Of Electronic Money, Monthly Bulletin of the ECB, November,2000.

O'MAHONY, Donald, Michael PEİRCE, Hitesh **TEWARI. Electronic Payment Systems,** Artech House, USA, 1997.

PARASIZ, İlker. **Para, Banka ve Finansal Piyasalar**, 6. Basım, Bursa, 1997.

SANTAMERO, Anthony M., John J. SEATER, "Alternative Monies And The Demand For Media Of Exchange", **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol.28, No.4,1996.

"Survey Of Electronic Money Developments", **Committee On Payment And Settlement Systems**, November 2001.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 Haziran 2002

BELEDİYELERDE MUHASEBE BİLGİLERİNİN GELİR-GİDER RASYOLARI ANALİZİ İLE FİNANSAL KONTROL VE YÖNETİM AMAÇLI OLARAK KULLANILMASI

Prof. Dr. Şerafettin SEVİM*
Öğr. Grv. Ali Haydar GÜNGÖRMÜŞ**

ÖZET

Belediyelerde düzenlenen muhasebe sistemlerinde merkezi yönetimin istediği bilgilerin dışında bilgi üretilmesi mümkün olmamaktadır. Ülkemizdeki geleneksel uygulamada harcamaların usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığı denetlenmekte, harcanan paralar karşılığı elde edilen değerler üzerinde yeterince durulmamaktadır. Belediyelerde yönetim, finansal kontrol amacıyla muhasebe bilgilerini yasal bir zorunluluk olmadığı için kullanmamaktadır.

Muhasebe bu şekliyle sadece bilgilerin kaydedildiği bir hizmet olarak görülmekte planlama, yönetim, kontrol ve basan doğerlenilmesinde kullanılmamaktadır. Aslında belediye muhasebe sisteminden elde edilen veriler finansal analiz teknikleri yardımı ile S Önetim amaçlı olarak kullanılabilir niteliktedir.

SUMMARY

With the new accountancy system municipalities aim to "ake the accountancy of cash budget and liquidities. Movables and murıouablegoods debit and credits income and expenditures. As a result of this the accountancy imformation system that uses in ^unicipality it is impossile to find another imformation system

.Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
Dumlupınar Üniversitesi, Emet M.Y.O.

that uses in municipality give imformation abaut money that .t ıs uses legal or illegal and except these propertıes, dırectıons and control purposeful imformations produced.

in accountancy system that formed you can see concernmg to serviceses the sources that not only where they use,how why and snend which outputs that want to optain in municipality development of financial control and direction purposeful sources more prodctine and use more controled.

1. Giriş

Belediyeler kamu yararına çalışan ve kentlerde halka hizmet sunumunu yerine getirmek amacıyla oluşturulmuş ekonomik, kuruluşlardır. Bünyelerinde birçok hizmeti iktisadi kuruluşlarla yerine getirmekte ve önemli miktarda fonlara sahip bulunmaktadırlar.

Günümüzde belediyeler ellerindeki fonları ekonomik olarak kullanmamakta ve sürekli olarak zarar etmektedirler. Kamu hizmetlerinde karlılık ön planda olmamakla birlikte belediye fonlarının kaliteli ve verimli kullanılarak, gelir boyutlu iktisadi faaliyetler ile gider boyutlu iktisadi faaliyetlerin en azından başa baş olması arzulanır.

Yöneticilerin seçimle ve çok farklı mesleklerden işbaşına geldiği ve siyasi tercihlerin ağırlıklı olduğu belediyelerde muhasebe sisteminden elde edilecek bilgilerin finansal kontrol ve yönetim eksenli olarak kullanılması bilinmemektedir. Bunun sonucu olarak da belediye yönetimi fonlarını verimli kullanamamakta gelir ve gider dengesini kontrol edememektedir.

Çalışmada belediyelerde üretilen muhasebe bilgileri ve tablolarından finansal analiz teknikleri yardımı ile yönetsel bilgilerin oluşturulmasına ve kullanılmasına yönelik bir çerçeve oluşturulmuştur.

Burada finansal analiz geniş anlamda ele alınmamış olup, finansal analiz teknikleri içinde yer alan rasyolar ve buna bağlı olarak oluşturulan rasyolar piramidi gelir ve gider dengesine yönelik olarak kullanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, belediyelerde muhasebe sisteminin işleyişi ve aksayan yönleri

üzerinde durulmuş, ikinci bölümde muhasebe sisteminden elde edilen bilgilerin rasyolar piramidi aracılığıyla finansal kontrol ve yönetim amaçlı olarak nasıl kullanılabileceği açıklanmıştır. Son olarak gerçek bir belediyenin altı yıllık verileri üzerinde bir uygulama yapılmıştır. [1]

2. Belediyelerde Muhasebe Sisteminin İşleyişi

Muhasebe; kıt kaynakların optimum dağılımına ve örgütün amaçlarına ulaşmasına yardımcı olacak şekilde, kullanıcıların bilinçli yargılarda bulunmasına ve kararlar vermesine olanak sağlamak üzere belirli bir birim hakkında niceliksel bilgiler üreten ve ileten bir bilgi sistemidir.[2]

Muhasebenin gerek bilimsel gerekse uygulama alanındaki gelişmeler, günümüzdeki muhasebeye geçmişten çok farklı bir anlam kazandırmıştır. Klasik muhasebe anlayışında muhasebe; ekonomik birimlerin tarihi verilerini bir takım belgelere dayanarak tanımlama ve kayıt etme tekniği olarak tanımlanmakta, vergi ve yasal yükümlülüklerin getirilmesi için kullanılmaktadır.

Muhasebenin bir kayıt sistemi olarak yapılan tanımlan günümüzde artık geçerliliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Muhasebe bugün işletme yönetiminin planlamada, karar almada, sistemi kontrol etmede ve başarı değerlemesinde ihtiyacı olan bilgileri üreten bir bilgi sistemidir.[3]

Belediye muhasebesi, Bütçe ile tespit edilen süreler içinde, Belediye Meclisinin arzusuna göre yerine getirip getirilmediğinin» kontrolünü sağlayan, belediye hizmetlerinin maliyetini ortaya koyan ileriye dönük kararların alınmasında idareye ışık tutan ve belediye mallarındaki artış ve azalışları para ile ifade eden muhasebe tekniği olarak ifade edilebilir.[4]

Belediyelerde muhasebe sistemi, devlet muhasebesine paralel çift yanlı kayıt sistemi esasına dayanır. Belediye muhasebe

[1] Kütahya İli Emet İlçesi Belediyesi

[2] SEVİM Şerafettin, **Muhasebe Eğitim Sisteminin İşletmelerin Beklentilerine Yönelik Yeniden Yapılandırılması,** D.P.Ü. Yayınları No.5, Kütahya, 1996, s.13.

[3] ÜSTÜN Rifat, **Muhasebe Bilgilerinin Finansal Kontrol Amacıyla Bölüm Yöneticileri İletilmesi ve Bir Anket Uygulaması,** Eskişehir T.İ.A. Yay. No: 162 Eskişehir, 1982 s.32.

[4] SEVİMLİ Abdullah, "Belediye Bütçe ve Muhasebe Sistemi", **Sayıştay Dergisi,** S.35, Ekim - Aralık, 1999 s.52.

sisteminde belediye bütçesi de muhasebe sisteminin içerisine alınmıştır.[5]

Belediyelerde, düzenlenen muhasebe sistemlerinde merkezi yönetimin istediği bilgilerin dışında bilgi üretilmesi mümkün olmamaktadır. Ülkemizdeki geleneksel uygulamada harcamaların usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığı denetlenmekte, harcanan paralar karşılığı elde edilen değerler üzerinde yeterince durulmamaktadır.[6]

Belediyede finansal yönetimin amacı, gelirlerin en yüksek faydayı sağlayacak bir şekilde harcamalara dağıtmayı sağlamaktır. Bunun yapılabilmesi içinde etkinlik ve verimliliğin özellikle harcamalarda dikkate alınması gerekir. Belediye yönetiminin bu finansal kararlan alırken yararlanacağı en önemli kaynaklardan birisi de muhasebe bilgileridir. Muhasebe bilgileri finansal analiz yolu ile yönetimin, planlama, karar alma, verimlilik, başarı değerlemesi ve kontrol de kullanılabileceği en önemli kaynaklandır.

3. Belediyelerde Finansal Analiz Tekniklerinin Kontrol Amacıyla Kullanılması

Belediyelerde finansal kontrol, belediyenin gelir ve gider boyutlu fonlarına hükmedebilme gücü sağlayacak prosedürlerdir. Dolayısıyla finansal analiz bu prosedürlerden en önemlilerinden biridir. Çünkü kontrol için bilgi gerekir ve analiz teknikleriyle bu bilgiler elde edilebilir. İşletmelerde kullanılan tüm finansal analiz tekniklerinin belediyelerde aynen uygulanması mümkün değildir. Bunun nedeni de işletmelerde kârın ön planda tutulması nedeniyle analiz tekniklerinin de bu çerçevede düşünülmüş ve uygulanmış olmasıdır. Belediyelerde ise asıl amaç hizmet sunumudur. Önemli olan gelirlerin en verimli şekilde kullanılmasının sağlanmasıdır, kar ise ön planda değildir. Olaya bu açıdan baktığımızda belediyelerde genelde gelir - gider dengesine yönelik finansal analiz tekniklerinin geliştirilmesi ve kullanılması daha akılcı olacaktır.

[5] GÖKÇEN **Gürbüz,Belediyelerde Muhasebe Sistemi ve Organizasyonu,** Der Yay. İstanbul, 1998, s. 27.

[6] DAVEY Ken, **Kentsel Mali Kaynakların Yönetimi,** (Cev. Sadun EMREALP), Toplu Dairesi Başkanlığı, IULA EMME, Kent Basımevi, İstanbul, 1991, s.52.

4, Belediyelerde Finansal Kontrol Amaçlı Yönetim Rasyoları (Rasyolar Piramidi)

Belediyelerde gelir gider dengesinin sürekli kontrol edilmesi ve bu dengedeki olumsuzluklann tespit edilerek giderilmesi gerekir. Bu amaçla yönetim rasyolarına ihtiyaç duyulur. Bu rasyolar sayesinde belediyede bir finansal kontrol sistemi oluşturularak, yönetim amaçlı olarak kullanılabilir. Belediyenin tümü veya belirli bölümlerinin kontrolü için yönetim rasyolanndan yararlanılırken, belediyenin toplam başarısını ölçmede başlangıçta çok ayrıntılı bir araştırma gerekebilir. Belediyelerin başarısında yaygın olarak kullanılabilecek ölçüt gelir gider dengesine yönelik rasyolar kullanılmalıdır. Uygulamada yönetim rasyolarının tepe noktası olarak , iki rasyo kullanılabilir.

1. Toplam Gelirler / **Toplam** Giderler
2. Toplam Giderler / **Toplam Gelirler**

Bu rasyolardan elde edilen değerlerin ışığı altında rasyolar piramidi oluşturularak tek tek gelir ve gider kalemleri içindeki gelişimler takip edilerek finansal kontrol ve yönetim amaçlı olarak kullanılır. Kullanılan rasyolar piramidi ile gelir ve gider dengesindeki değişmenin nedenleri hem gelirler ve hem de giderler yönüyle incelenip gerekli finansal kontroller yapılarak önlemler alınabilir.

Rasyolar piramidi oluşturulmadan önce, belediyenin gelir ve gider kalemlerinin tek tek tespit edilmesi gerekir. Belediyenin büyüklüğü, belediyenin bulunduğu coğrafi konum, ve benzeri farklılıklar belediyelerin gelir ve gider kalemlerinde farklılıklara neden olabilir. Gelir ve giderler tespit edildikten sonra üç gruba yani üç düzeye ayrılır. Üst düzeyde yer alan gelir ve giderlerde kümülatif rakamlar yer alırken orta ve alt düzeyde yer alan kalemlerde ayrıntılı olarak gelir ve giderler görülerek olumsuzluklar tek tek gelir ve giderler için ortaya konulur.

4.1. Gelirlere Yönelik Rasyolar Piramidi

Bu rasyonun amacı, belediye gelirlerinin giderlerini karşılayıp karşılamadığının tespiti, eğer karşılamıyorsa karşılamama sebeplerinin analiz edilerek gerekli önlemlerin alınmasının sağlanmasıdır. Burada bir rasyolar piramidi karşımıza çıkacaktır. İlk olarak toplamda gelirlerin giderleri karşılama oranı bulunur. Bulunan oranın % 100' den büyük çıkması istenir. Bulunan oran % 100 den büyükse belediye gelirlerinin giderleri karşıladığı kabul edilir. Bu oranın % 100 altında olması durumunda belediye gelirlerinin yapılan giderleri karşılamadığı, borç yükünün arttığı ve gelecek yıllarda hizmet verimliliğinin olumsuz etkileneceği kabul edilir. Gelirlere yönelik rasyolar piramidinin en tepesinde şu rasyo bulunur.

Toplam Gelirler / Toplam Giderler x 100

Rasyonun olumsuz çıkması durumunda bu dengesizliğin nedenleri orta düzey ve alt düzey rasyolar devreye sokularak bulunmaya çalışılır. Bu rasyolann yapılmasındaki amaç gelir kalemlerindeki artış ve azalışların takip edilmesi azalışların nedenlerinin araştırılarak gelir artırıcı önlemlerin alınmasının sağlanmasıdır.

Rasyonun olumlu çıkması durumunda bile bazen toplam gelirde bir artışa rağmen bazı gelir kalemlerinde azalış söz konusu olabilir. Bu nedenle de tepe noktasında oran olumluda çıksa rasyolar piramidine devam edilmeli ve gelir artırıcı önlemler alınmalıdır. Şekil 1 de belediyelerde düzenlenebilecek rasyolar piramidi görülmektedir. Şüphesiz belediyelerde çok daha ayrıntılı rasyolar piramidi oluşturulabilir.

4.2. Giderlere Yönelik Rasyolar Piramidi

Giderlere yönelik rasyolar piramidinde gider kalemleri tek tek toplam gelirle karşılaştırılarak gider kalemlerinde yıllar itibariyle meydana gelen artış ve azalışlar yüzde olarak ifade edilir. Bulunan bu rakamlar tablo halinde hazırlanarak gerekli analizler yapılır.

İlk olarak tepe noktasında toplam giderlerin toplam gelirlere oranı bulunur. Giderlerin karşılanma rasyosunun %100'ün altında

çıkması istenir. Bu oran 100' ün üzerinde çıkması yapılan giderlerin elde edilen gelirlerden fazla olduğu anlamına gelir.

Rasyonun olumsuz çıkması durumunda analizin tam yapılabilmesi için orta düzey ve alt düzey rasyolann hesaplanıp analiz edilmesi gerekir. Bu rasyolann hesaplanmasındaki amaç gider kalemlerindeki artış ve azalışların takip edilerek giderlerdeki artışların kontrol altına alınmasıdır. Giderlere yönelik rasyolar piramidinin tepesinde şu rasyo bulunur:

Toplam Giderler / Toplam Gelirler x 100

Hesaplanan rasyo sunucunun tepe noktasında olumlu çıkması halinde de rasyolar piramidine devam edilmelidir. Bunun sebebi belediyelerin ana amacı hizmet sunumudur. Hizmet sunumu ile ilgili olmayan giderlerdeki artışların sürekli olarak kontrol edilmesi gerekir. Eğer bu kontrol edilmezse yapılan giderler gelirlerle karşılansa bile belediyenin hizmet sunumunda ve verimliliğinde azalmalar meydana geleceği açıktır.

Şekil 1. Belediyelerde Gelir ve Gidere Yönelik Rasyolar Piramidi

BELEDİYELERDE GELİR GİDER DENGESİNE YÖNELİK RASYOLAR PİRAMİDİ

ÜST DÜZEY RASYOLAR

Toplam giderler Toplam gelirler — Toplam gelirler / Toplam giderler

ORTA DÜZEY RASYOLAR

Cari Giderler	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Yardımlar
Toplam gelirler	Toplam Gelirler	Toplam Gelir	Toplam Giderler	Toplam Giderler	Toplam Giderler

ALT DÜZEY RASYOLAR

Personel Gideri	Makine Tec. Alımı		Genel Büt.Gelirleri	İlarç. Katılma Payı	Devlet Yardımı
Toplam Gelirler	Toplam Gelirler		Toplam Giderler	Toplam Giderler	Toplam Giderler
Yolluklar	Yapı Tes. Yatırım		Belediye Vergileri	İşletme Karları	İl Özel idare
Toplam Gelirler	Toplam Gelirler		Toplam Giderler	Toplam Giderler	Toplam Giderler
Hizmet Alımları	Demirbaş Alımı		Belediye Harçları	Belediye Malları	Şartlı Yardımlar
Toplam Gelirler	Toplam Gelirler		Toplam Giderler	Toplam Giderler	Toplam Giderler
Tüketim Harcamaları	Diğer Giderler			Belediye Ücretleri	Fonlar
Toplam Gelirler	Toplam Gelirler			Toplam Giderler	Toplam Giderler
				Belediye Cezaları	
(bölme işleminden sonra çıkan rakamlar 100 ile çarpılarak oranlar yüzde şeklinde ifade edilecektir.)				ToplamGiderler	

4.3. Örnek Belediyesi'nde Gelir ve Giderlere Yönelik Rasyolar Piramidi

Örnek Belediyesi'nde gelir ve giderlere yönelik olarak yapılacak rasyolar piramidi ve analizler altı yıllık bir dönem içerisinde ele alınacaktır. Bu altı yıllık dönem için ayrı ayrı rasyolar piramidi oluşturulacak ve rasyolara ait yüzdesel rakamlara **ait** tablolar düzenlenerek, altı yıllık döneme ilişkin analizler gerçekleştirilecektir

4.3.1. Örnek Belediyesi 1995 Ydı Gelir ve Giderlere Yönelik Rasyolar Piramidi

4.3.1.1. Giderlere Yönelik Üst Dizey Rasyonun Örnek Belediyesi'nde Uygulanması

$$\text{Karşılama Rasyosu} = \frac{\text{Toplam Giderler.}}{\text{Toplam Gelirler}} \times 100 = \frac{41.000.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%113$$

Örnek Belediyesi'nde 1995 yılında 41.000.000.000. bir gider oluşurken aynı yıl içinde 37.000.000.000. TL lık bir gelir elde edilebilmiştir. Karşılama rasyosuna bakıldığında rasyonun 100' ün üstünde çıktığı görülmüştür. Bu da belediye 100 TL lık bir gelir elde ederken 113 TL lık bir gider yaptığı anlamına gelmektedir. Belediye 13 TL lık bir borç yükünü bir sonraki yıla devretmektedir.

Bu rasyonun olumsuz çıkması genel olarak giderlerdeki artışı göstermekte fakat ayrıntılı bir analiz için yeterli olmamaktadır. Bu nedenle de orta kademe ve alt kademe rasyoları kullanılarak, gider kalemlerindeki artış ve azalışlar daha detaylı analizler yapılarak finansal kontrol ve yönetim amaçlı olarak kullanılabilir.

4.3.1.1.1. Giderlere Yönelik Orta Düzey Rasyoların Örnek Belediyesinde Uygulanması

$$\text{i-Cari Giderler Rasyosu} = \frac{30.200.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%81$$

$$\text{ii- Yatırım Harcamaları Rasyosu} = \frac{9.500.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%26$$

$$\text{iii-Transfer Harcamaları Rasyosu} = \frac{2.087.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%6$$

Örnek Belediyesi'nde 1995 yılında üç ana gider unsurunun gelirler içindeki oranı hesaplanmıştır. 1995 yılında Örnek Belediyesi'nde elde edilen gelirlerin % 81' i cari giderlerin karşılanmasında kullanılırken, %26' sı yatırım harcamalarının karşılanmasında, % 6' sı ise transfer harcamaları için kullanılmıştır. Burada ilk olarak görülen cari harcamaların yüksekliği ve yatırım harcamalarının ise yetersizliğidir. Cari harcamaların fazla olmasının nedenleri alt rasyoların hesaplanmasıyla daha net olarak görülecektir.

4.3.1.1.2. Giderlere Yönelik Alt Düzey Rasyolarını Örnek Belediyesinde Uygulanması

4.3.1.1.2.1. Cari Giderlere Yönelik Alt Düzey Rasyolar

$$\text{i- Personel Giderleri Rasyosu} = \frac{25.670.000.000}{37.000.000.000.} \times 100 = \%69$$

$$\text{ii- Yolluklar Gider Rasyosu} = \frac{45.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%0,1$$

$$\text{iii- Hizmet Alımları Rasyosu} = \frac{1.430.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%4$$

$$\text{iv- Tüketim Harcamaları Rasyosu} = \frac{2.870.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%8$$

$$\text{v-Demirbaş Alım Rasyosu} = \frac{165.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%0,4$$

4.3.1.1.1. Giderlere Yönelik Orta Düzey Rasyoların Örnek Belediyesinde Uygulanması

$$\text{i-Cari Giderler Rasyosu} = \frac{30.200.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%81$$

$$\text{ii- Yatırım Harcamaları Rasyosu} = \frac{9.500.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%26$$

$$\text{iii-Transfer Harcamaları Rasyosu} = \frac{2.087.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%6$$

Örnek Belediyesi'nde 1995 yılında üç ana gider unsurunun gelirler içindeki oranı hesaplanmıştır. 1995 yılında Örnek Belediyesi'nde elde edilen gelirlerin % 81' i cari giderlerin karşılanmasında kullanılırken, %26' sı yatırım harcamalarının karşılanmasında, % 6' sı ise transfer harcamaları için kullanılmıştır. Burada ilk olarak görülen cari harcamaların yüksekliği ve yatırım harcamalarının ise yetersizliğidir. Cari harcamaların fazla olmasının nedenleri alt rasyoların hesaplanmasıyla daha net olarak görülecektir.

4.3.1.1.2. Giderlere Yönelik Alt Düzey Rasyolarını Örnek Belediyesinde Uygulanması

4.3.1.1.2.1. Cari Giderlere Yönelik Alt Düzey Rasyolar

$$\text{i- Personel Giderleri Rasyosu} = \frac{25.670.000.000}{37.000.000.000.} \times 100 = \%69$$

$$\text{ii- Yolluklar Gider Rasyosu} = \frac{45.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%0,1$$

$$\text{iii- Hizmet Alımları Rasyosu} = \frac{1.430.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%4$$

$$\text{iv- Tüketim Harcamaları Rasyosu} = \frac{2.870.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%8$$

$$\text{v-Demirbaş Alım Rasyosu} = \frac{165.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%0,4$$

4.3.1.1.2.2. Yatırım Harcamalarına Yönelik Alt Düzey Rasyolar

$$\text{i-Makine Tech. Alım Rasyosu} = \frac{1.320.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%\,4$$

$$\text{ii- Yapı Tesis Yatırım Rasyosu} = \frac{8.230.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%22$$

4.3.1.1.2.3. Transfer Harcamalarına Yönelik Alt Düzey Rasyo

$$\text{Transfer Harcamaları Rasyosu} = \frac{2.080.000.000.}{37.000.000.000.} \times 100 = \%\,6$$

Düzenlenen alt düzey rasyolarında Örnek Belediyesi'nde cari giderler içindeki en önemli pay personel giderlerine ait olduğu anlaşılmıştır. Belediye elde ettiği gelirlerin % 68' ini personel giderleri için kullanırken yatırıma yani yol, su, kanalizasyon ve benzeri yatırımlara ancak % 22' lik bir pay ayırmıştır.

4.3.1.2.Gelirlere Yönelik Üst Düzey Rasyonun Örnek Belediyesinde Uygulanması

$$\text{Karşılama Rasyosu} = \frac{\text{Toplam Gelirler}}{\text{Toplam Giderler}} \times 100 = \frac{37.000.000.000.}{41.000.000.000.} \times 100 = \%\,90$$

Örnek Belediyesinde 1995 yılında 37.000.000.000. TL' lık gelir elde edilirken, aynı yıl içinde 41.000.000.000TL lık bir gider yapmıştır. Gelirlerin giderleri karşılama rasyosuna bakıldığında rasyonun 100 ün altında çıktığı, elde edilen gelirlerle yapılan giderlerin ancak % 90' unun karşılanabildiği, geri kalan % 10' lik borç yükünün bir sonraki yıla devredildiği görülmektedir.

Rasyonun olumsuz çıkması genel olarak gelirlerde ki azalışı göstermekte fakat analiz için yeterli bir bilgi vermemektedir. Toplam olarak gelirlerdeki azalışa hangi gelir kalemlerindeki azalışların neden olduğunu bulabilmek ve sağlıklı bir analiz yapabilmek için orta ve alt kademe rasyoların uygulanması gerekir.

4.3.1.2.1. Gelirlere Yönelik Orta Düzey Rasyoların Örnek Belediyesinde Uygulanması

$$\text{i- Vergi Gelirleri Rasyosu} = \frac{13.000.000.000.}{41.000.000.000.} \times 100 = \%32$$

$$\text{ii-Vergi Dışı Gelirler Rasyosu} = \frac{18.000.000.000.}{41.000.000.000.} \times 100 = \%45$$

$$\text{iii- Özel Yardımlar Rasyosu} = \frac{4.000.000.000.}{41.000.000.000.} \times 100 = \%\,12$$

Örnek Belediyesi'nde 1995 yılında giderlerin % 32' si vergi gelirleriyle karşılanırken, % 45' i vergi dışı gelirlerden, % 12' si ise özel yardımlardan karşılanmaya çalışılmıştır. Bu gelirlerin yeterli olup olmadığı, hangi gelir kalemlerinden bir artışın gerekli olduğu net olarak alt rasyoların kullanılmasıyla görülebilecektir.

4.3.1.2.2. Vergi Gelirlerinin Alt Düzey Rasyolarının Örnek Belediyesinde Uygulanması

$$\text{i- Genel Bütçe Vergi Gelirleri Rasyosu} = \frac{10.000.000.000.}{41.000.000.000.} \times 100 = \%24$$

$$\text{ii- Belediye Vergi Gelirleri Rasyosu} = \frac{1.990.000.000.}{41.000.000.000.} \times 100 = \%\,5$$

$$\text{iii- Belediye Harçları Rasyosu} = \frac{1.400.000.000.}{41.000.000.000.} \times 100 = \%\,3$$

1995 yılında vergi gelirlerindeki en büyük pay genel bütçeden belediyeye aktarılan vergi payından elde edilmiştir. Belediyenin kendi yetkisi dahilinde topladığı vergi ise toplam gelirlerin ancak % 5' ini oluşturmuştur.

4.3.1.2.3.Vergi Dışı Gelirlerin Alt Düzey Rasyolarının Örnek Belediyesinde Uygulanması

i- Harcamalara katılma Pay. Rasyosu = 132.000.000. / 41.000.000.000. x 100 = %0.3

ii- İşletme Karları Rasyosu = 6.687.835.000. / 41.000.000.000. x 100 = % 16

iii- Maden Gelirleri Rasyosu = 9.000.000.000. / 41.000.000.000. x 100 = %22

iv- Belediye Mallan Gelirleri Rasyosu = 2.000.000.000. / 41.000.000.000. x 100= % 4

v- Belediye Ücretleri Gelirleri Rasyosu = 539.000.000. / 41.000.000.000. x 100 = % 1

vi-Belediye Ceza Gelirleri Rasyosu = 152.000.000. / 41.000.000.000. x 100 = %0.3

vii-Çeşitli Gelirler Rasyosu = 366.200.000. / 41.000.000.000. x 100 = %0.9

1995 yılında vergi dışı gelirlerden toplam giderleri en fazla karşılayan Etibor AŞ.' nin maden sahaları için ödediği bedel olarak gerçekleşmiştir. Belediyenin işletme karları içinde yer alan su işletmesi karı ile toplam giderlerin % 16 sı karşılanabilmiştir.

4.3.1.2.4. Özel Yardımların Alt Düzey Rasyolarının Örnek Belediyesinde Uygulanması

i-Devlet Yardımlarına ait Rasyo = 500,000,000. / 41,000,000,000. x 100 = %1

ii-Özel Yardımlar Rasyosu = 4,370,751,001 / 41,000,000,000. x 100 = %11

1995 yılında Örnek Belediyesinin aldığı yardımlar içinde aldığı pay içinde özel yardımlar ilk sırayı almaktadır. Devlet yardımlarının bunun içindeki payı % 1' olarak gerçekleşmiştir. Devlet yardımlarındaki artış ve azalışın en büyük nedeni siyasi iktidarlara yakınlıkla doğru orantılıdır.

1995 yılında yapılan işlemler diğer beş yıl içinde yapılıp ortaya çıkan sonuçlar tablolaştınlarak bu tablolar üzerinden gerekli analizler yapılacaktır. Altı yıllık veriler tablo 1 ve tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 1. Giderlere Yönelik Rasyolar Tablosu

ÖRNEK BELEDİYESİ GİDERLERE YÖNELİK RASYOLARI TABLOSU

YILLAR	1995 YILI	1996 YILI	1997 YILI	1998 YILI	1999 YILI	2000 YILI
	%	%	%	%	%	%
Personel Giderleri	69	65	79	96	105	88
Yolluklar	0,01	0,02	3	0,02	0,01	0,02
Hizmet Alımları	4	4	8	7	10	12
Tüketim Harcamaları	7	7	9	7	6	8
Demirbaşlar	0,04	0,06	0,07	2	1	2
Makine Teçhizat Alımı	4	3	1	3	6	3
Yapı Tesis Yatırım	22	14	15	8	15	18
Diğer	0,00	0,00	0,03	0,06	0,02	0,01
Transferler	6	9	5	4	6	3
Toplam	113	103	120	123	147	133

Tablo 2. Gelirlere Yönelik Rasyolar Tablosu

ÖRNEK BELEDİYESİ GELİRLERE YÖNELİK RASYOLARI TABLOSU

YILLAR	1995 YILI	1996 YILI	1997 YILI	1998 YILI	1999 YILI	2000 YILI
	%	%	%	%	%	%
Genel Bütç. Ver. Gel.Ahnan Pay	24	32	36	29	28	31
Belediye Vergileri	5	4	2	3	2	1
Belediye Harçlan	3	4	2	1	2	3
Harcamalara Katılma Payı	0.3	0.2	0.9	0	0	0.1
Maden İşletmesinden Alınan Pay	16	25	14	17	6	8
şleme Karları	22	12	5	3	5	8
Belediye Malları Gelirl	4	4	15	19	18	18
Ücretler	1	1	0.9	0.6	0.6	0.5
Cezalar	0.3	0.2	0.06	0.1	0.7	0.8
Çeşitli Giderler	0.9	5	1	4	1	2
Yardım ve Fonlar	12	9	7	6	6	3

4.4. Örnek Belediyesinde Giderlere Yönelik Rasyolar Tablosunun Analizi

Örnek Belediyesinde son altı yılın rasyolar piramidinden elde edilen verilere baktığımızda belediye giderlerinin artış hızının , gelirlerin artış hızından fazla olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak belediye her yılın sonunda bir sonraki yıla bir borç yükü devretmekte ve belirli bir süre sonra (1999 yılında) hizmet sunamaz hale gelmektedir.

1995 yılında belediye giderleri 41.000.000.000. TL' sı olarak gerçekleşirken aynı yıl içinde elde edilen gelirlerin toplamı 37.000.000.000. TL' sı olarak gerçekleşmiştir. Gelirlerin % 13' den fazla gider yapılmıştır. 1999 yılında gelir gider dengesi arasındaki oran % 47' ye yükselmiştir.

Giderlerdeki bu artışa rağmen Örnek Belediyenin hizmet sunumunda azalma meydana gelmiş ve 1995 yılında belediyelerin Yatırım Harcamaları için harcadığı tutar %22' iken ,1998 yılında %8' e kadar gerilemiştir. Belediye asli görevi olan halka hizmet sunumunda 1995 ile 1999 yılları arasında %14' lük bir azalma meydana gelmiş ve bu kalem içinde yer alan kanalizasyon, yol, tratuvar ve benzeri hizmetleri Örnek Belediyesi halkına sunamaz hale gelmiştir.

Giderlere yönelik Rasyolar Tablosuna Bakıldığında (Tablo 1.) giderlerdeki artışın en önemli unsuru olarak personel ücretlerindeki artış görülmektedir. 1995 yılında işçi ücretleri için kullanılan kaynak belediye gelirlerinin % 69 iken, 1998 de bu oran % 96' ya yükselmiş, 1999 yılında ise belediye gelirlerinin tamamı personel ödemelerini karşılayamaz hale gelmiştir.

Personel ücretlerindeki artışın sebebi Örnek Belediyesi'ne yeni işçi alımlarından kaynaklanmıştır. 1999 yılında yapılacak seçimler dolayısıyla belediyeye 60 adet geçici işçi alınmış ve bir anda gelir gider dengesi altüst olmuş ve belediyenin toplam gelirleri personel giderlerini bile karşılayamaz duruma gelmiştir. Örnek Belediyesi'nde alınan işçilerin vasıfsız olması nedeniyle kalifiye elemana olan ihtiyaçta 60 personel alınmasına rağmen karşılanamamıştır. Özellikle küçük belediyelerde 100 veya 200 oy farkla belediye başkanlığı seçimlerinin neticelendiği yerlerde bu tür günlük düşüncelerin belediye politikalarına yansıdığı görülmekte, bunun sonucu olarak da belediyelerin gelir gider dengesi telafisi zor bir şekilde bozulmaktadır.

Bu noktadan sonra çözüm alınan işçilerin işten çıkarılması olmamalıdır. Bu sosyal sorumluluk anlayışıyla da bağdaşmaz. Bu noktadan sonra Örnek Belediyesi'nde personelden en fazla verimi alacak şekilde çalıştırılmanın yolları araştırılmalıdır. Böylece işçilerin belediyeye olan gider yükü azaltılır. Bunun yanında emekliliği gelen personel emekliye sevk edilerek personel sayısı azaltılabilir. Kurumlar arası nakil yolu ile başka kurumlara geçmek isteyen personel hızlı bir şekilde aktarılarak yine personel azaltımı yoluna gidilebilir. Ayrıca belediye vasıfsız nitelikteki bu işçileri yapmış olduğu inşaatlarda kullanarak değerlendirebilir.

4.5. Örnek Belediyesi'nde Gelirlere Yönelik Rasyolar Tablosunun Analizi

Gelirlere yönelik rasyolar tablosuna (Tablo2) bakıldığında gelirler içindeki en büyük payın genel bütçeden aktarılan paydan elde edildiği görülmektedir. 1995 yılında Belediyeye aktarılan pay bütün gelirin % 24 'ü iken 2000 yılında bu oran % 31 olarak gerçekleşmiştir.

Örnek Belediyesi'nin kendisinin toplamış olduğu vergi gelirleri yıllar itibariyle çok düşük olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında toplam gelirin % 5' ini oluştururken bu oran 1999 yılında % 2' lere kadar gerilediği görülmüştür. Vergi tahsilatındaki bu düşüşün nedenlerinden birincisi kayıt sistemindeki düzensizliktir. Örnek belediyesinde vergi gelirlerinin izlenmesinde ve tahsilatının takibinde yanlışlıklar yapılmakta ve verginin kimden tahsil edilip kimden tahsil edilemediği tam olarak kayıtlarda tutulamamaktadır. Bunun giderilmesi amacıyla yeni bir sistem getirilmeli ve bilgisayar ortamında daha düzenli bir şekilde bu gelirlerin kaydı tutulmalıdır.

Vergi tahsilatının düşmesindeki ikinci neden, belediyelerin ödenmeyen vergiler konusunda sıkı bir takibat yapmamalarıdır. Bunun en önemli nedeni belediye yönetiminin oy kaygısı nedeniyle vergi takibinde çok ısrarcı olmaması ve bu konuda ortaya çıkan cezaları da özellikle seçim dönemlerinde uygulamadan kaçınmasıdır.

Örnek Belediyesi'nin kendisine ait işletmelerden elde ettiği kârlar da yıllar itibariyle sürekli bir azalış göstermiştir. Örnek Belediyesinin işletme karları 1995 yılında toplam gelirlerin % 22' sini oluştururken bu oran 1999 yılında % 5' olarak gerçekleşmiştir.

Örnek Belediyesinin en önemli işletme kan, su işletmesinden elde ettiği karlardır. Yıllık enflasyon ve yapılan bakım onarım giderlerine göre tespit edilmesine rağmen yıllar itibariyle sürekli bir azalış söz konusu olmuştur. Bu da belediyenin süreklilik arz eden bir gelir kaleminin giderler karşısında çok yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Örnek Belediyesi ilçeye yılda yaklaşık olarak bir milyon ton su basmaktadır. Yıllık tahsilat oranı ise yaklaşık olarak yıllık dört yüz bin tona tekabül etmektedir. Aradaki bu farkın nedeni ise belediyeye ait kaplıca, motel, umuma açık tuvaletler ve yeşil alanların sulanmasında kullanılan suyun kayıt altına alınmamasından kaynaklanmaktadır.

Belediye yönetimi kendi müesseselerinde de olsa kullanılan suyun miktarını sağlıklı bir maliyetleme yapabilmek için kayıt altına almalıdır. Belediye kendisinin çalıştırdığı Motel ve Kaplıcalara su saati takarak burada kullanılan suyu bir gider olarak gösterip KDV. İndiriminden yararlanabilir.

Aynı zamanda umuma açık tuvaletlerin ve otogarda bulunan kafeterya, araba yıkama ve yağlama bölümünün ihale ile üçüncü şahıslara verilmesine rağmen bu yerlerde su saatinin olmaması belediyeyi bir gelir kaybına uğratmakta ihalede alınan tutarlar su kullanımı dikkate alınırsa çok düşük olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Verilen hizmetlerde belediyeler maliyetlerinin dışında makul bir kârı da düşünmek zorundadır. Bu sayede elde edilen kardan sermaye varlıklarının yenilenmesi ve hizmetlerin daha kaliteli olarak sunulması sağlanabilir.

Örnek Belediyesinin malları gelirlerinde ise yıllar itibariyle bir artış gözlenmektedir. 1995 yılında % 4' olan oran 2000 yılında % 18' e yükselmiştir. Bunun en önemli sebebi belediyeye ait olup işletmesi özel sektöre devredilen motel ve kaplıca işletmelerinin tekrar belediye bünyesine alınarak faaliyetinin bu bünyede sürdürülmesidir. 1996 yılında tekrar belediye bünyesinde çalıştırılmaya başlanan moteller belediyenin gelirlerinin artmasını sağlamıştır.

Yine belediye malları gelirleri içinde yer alan kira gelirlerinde[7]yıllar itibariyle bakıldığında toplam gelir içindeki payının çok düşük olduğu görülmektedir. Bunun en büyük nedeni kira gelirlerinin enflasyon oranında artınlamamasıdır. Günümüz şartlarına göre tekrar kira fiyatlarının güncellenmesi gerekir.

Reşyolann standart reşyolarla karşılaştırılarak büyüklükleri hakkında yorum yapılabilir. Ancak ülkemizde bu reşyolar ile ilgili çalışmalar çok fazla değildir.

SONUÇ

Belediyelerde yönetimin iki asli görevi mevcuttur: birincisi ; kaynakların, dürüst ve yasal bir biçimde kullanılması, hizmetlerin sunulmasında etkinlik ve verimliğin sağlanması ve hizmet önceliklerinin belirlenmesidir. İkincisi; gelir tabanının artırılması, yeni gelir kaynaklarının bulunması, vergilerin çeşitlendirilmesi, oranların enflasyona göre yükseltilmesidir.

Belediyelerde, muhasebe sisteminin, gelir ve giderlerin mevzuata uygun olarak yapılıp yapılmadığının denetlendiği, diğer bir ifade ile hukuki kontrolün sağlanmaya çalışıldığı bir nakit muhasebesi şeklinde yapılandığı , muhasebenin çağdaş anlayışı içinde yer alan planlama, karar verme, kontrol ve başarı değerlemesinde elde edilen muhasebe bilgilerinin kullanılmadığı görülmüştür. Belediyelerde mevcut muhasebe sistemi bu haliyle, yönetimin ihtiyaç duyduğu dinamik finansal yönetim sisteminin ihtiyaçlannı karşılamadan çok uzaktır.

Belediyelerde şu anda kullanılan muhasebe sisteminden elde edilen bilgiler çok yeterli olmasa da finansal kontrol ve yönetim amaçlı olarak kullanılabilir bir yapıdadır. Fakat belediyelerin büyük bir kısmı bu yönde herhangi bir çalışma yapmamaktadır. Bunun en önemli nedeni belediye yöneticilerinin çok çeşitli meslek mensuplarından bu görevlere seçimle gelmiş olmaları işletme yönetimi, muhasebe sistemi hakkında yeterli bir bilgi ve birikime sahip olmamaları nedeniyle bu konunun önemini tam olarak kavrayamamalarından kaynaklanmaktadır. Kanunda da bu yönde belediye yönetimlerini zorlayıcı bir hükmün olmaması bu konunun uygulamaya geçmesini engellemektedir.

[7] Örnek Belediyesi'nin kiraya verdiği yerler arasında cay bahçeleri, kafeterya ve dükkanlar vardır.

Belediyelerde ilk etapta gelir ve gider kesin hesaplarından elde edilen muhasebe bilgilerinin kullanılır hale getirilmesi gerekir. Bu amaçla yönetim finansal analiz tekniklerini kullanarak ilgili analizleri yapmalıdır. Ortaya çıkan olumsuzlukları giderme yönüne giderek hem maliyet azaltımına gitmeli hem de gelir artırıcı önlemleri almalıdır.

Bu noktada en büyük problem, henüz belirli standartların geliştirilememiş olmasıdır. Bu amaçla belediyelerde finansal analize yönelik olarak belirli standart ve ilkeler geliştirilmeli ve belirli dönemlerde bu standartlar ve ilkeler ışığı atında sistem kontrol edilerek idarenin basan değerlenmesi, kaynakları verimli kullanıp kullanmadığı denetlenmelidir.

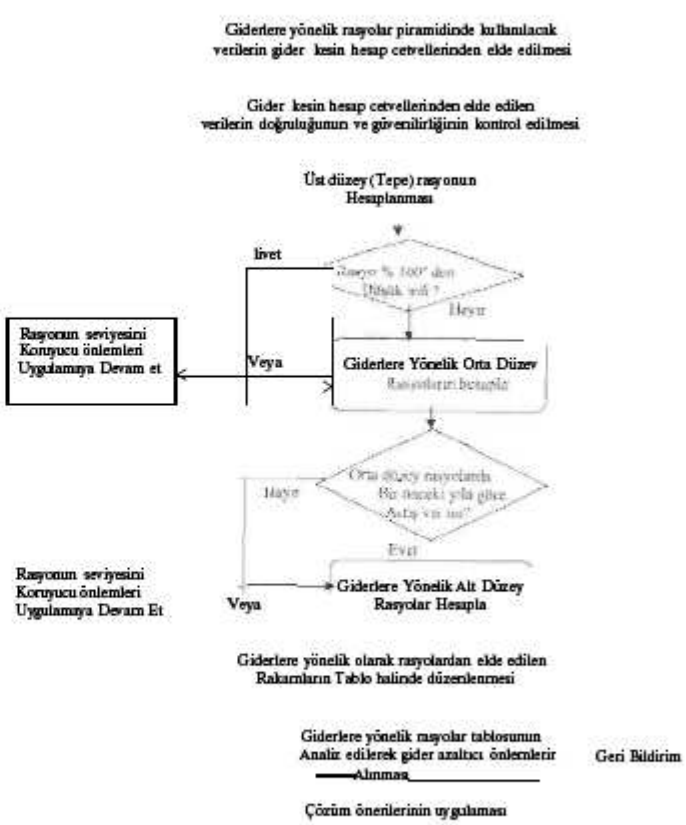
Belediyelerde ikinci etapta bu amaçla muhasebe sisteminde Uluslararası Muhasebe Standartları ve Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri doğrultusunda yeni bir düzenleme yapılmalı sistem, hizmet işlevi dışında finansal tablolar üzerinden denetime imkan sağlayacak şekilde geliştirilerek, bağımsız dış denetime açılmalı ve belirli aralıklarla denetlenmesi sağlanmalıdır. Böylece yöneticilerin kendilerine teslim edilen kaynaklan etkin ve verimli kullanıp kullanmadığı, yolsuzlukların yapılıp yapılmadığı, kaliteli hizmet sunulup sunulmadığı ortaya konulmuş olacaktır.

Sisteminin çağdaş bir yapıya kavuşturulması ve hizmet işlevi dışında kalan planlama, karar alma, kontrol ve başarı değerlemesinde kullanılabilecek bir muhasebe sistemi geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Bu uygulama beraberinde yeni finansal tabloları da gündeme getirecek ve belediye muhasebesi , bilanço, gelir gider tablosu, nakit akım tablosu ve kaynak değişim tablosu gibi bir muhasebe sisteminin üretmesi gereken fınansal tabloları üretebilir konuma gelecektir. Konuya ilgi duyan belediye muhasebe bilgilerini rasyolar piramidine uygulamak isteyen uygulayıcılar için uygulama rehberi niteliğinde bir akım şeması sunulmuştur.

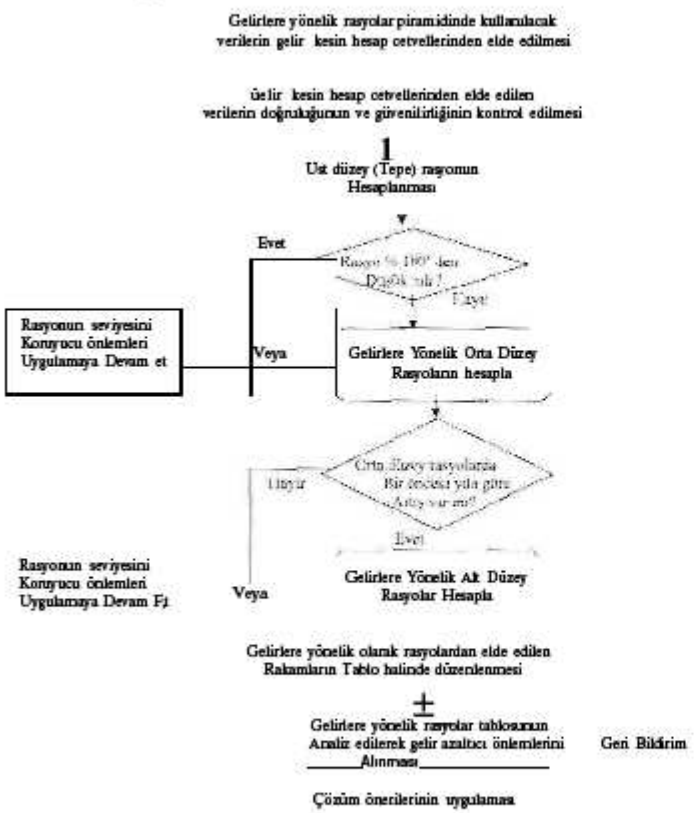

Belediyelerde Finansal Kontrol ve Yönetim Eksenli (Giderlere Yönelik) Bilgi Üretim Uygulama Rehberi

Belediyelerde Finansal Kontrol ve Yönetim Eksenli (Gelirlere Yönelik) Bilgi Uretim Uygulama Rehberi

KAYNAKLAR

ASKER EKBER Ali- KILINÇOĞLU A. Yüksel, *Belediye Bütçe ve Muhasebe Sistemi*,Ankara, 1995.

AKDOĞAN Nalan - TENKER Nejat, ***Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri,*** Özkan Matbaacılık Ankara, 1992.

AKGÜÇ Öztin, ***Finansal Yönetim*** , Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 1994.

BARBOUR George- FLETCHER Thomas ***Yerel Yönetimlerde Başarının Yolları,*** (Cev. Şevki BULUT), Renk Yayın Evi, Marmara ve Boğazlar Birliği Yayını, İstanbul.

CEYLAN Ali, ***İşletmelerde Finansal Yönetim,*** Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfi, Yay. 52, Bursa, 1991.

ÇETİNKAYA Özhan, "Belediyelerde Mali Yönetimde Etkinlik, Verimlilik ve Bütçenin Önemi", ***İller ve Belediyeler Dergisi,*** S. 591, Ocak 1995.

ÇÖMLEKÇİ Ferruh, "Finansal Kararlarda Kullanılacak Bilginin Mali Analizle Üretilmesi" , ***Eskişehir Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,*** C. VIII, S. 1-2, 1990.

DAVEY **Ken,** ***Kentsel Mali Kaynakların Yönetimi,*** (Cev. Sadun Emrealp), Toplu Konut Dairesi Bşkanlığı, IULA EMME, Kent Basımevi, İstanbul, 1991.

GİRAY Adil , ***Milli Muhasebe ve Devlet Muhasebesi,*** Gazi Kitapevi, Ankara, 1997 .

GÜNGÖR A. Azmi , ***Yönetim Aracı Olarak Türk Devlet Muhasebe Sistemi,*** Maliye Bakanlığı Teknik Kurul Yayınları, Ankara, 1981 .

GÜNGÖRMÜŞ Ali Haydar, Maliyet Muhasebesi **Ders** Notları, Emet, 2000.

GÖKÇEN Gürbüz, ***Belediyelerde Muhasebe Sistemi ve Organizasyonu,*** Der Yay. İstanbul, 1998.

KEPEKÇİ Celal, ***İşletmelerde İç Kontrol Sistemi,*** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1988.

OLUKLULU Yılmaz, "Belediye Muhasebesi", ***Mali Hukuk Dergisi,*** S.39, Mayıs Haziran 1992.

SADUN Emrealp, ***Belediyelerde Mali Yönetim,*** Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayınları, IULA EMME,İstanbul,1993.

SEVİM Şerafettin, ***Mali Tablolar Analizi,*** Ekspres Matbaası, Kütahya, 2001.

SEVİM Şerafettin, ***Muhasebe Eğitim Sisteminin İşletmelerin Beklentilerine Yönelik yeniden yapılandırılması,*** D.P.Ü. Yayınlan No.5 , Kütahya, 1996.

SEVİMLİ Abdullah, "Belediye Bütçe ve Muhasebe Sistemi" , ***Sayıştay Dergisi,*** S. 35 Ekim-Aralık 1999.

SEVİMLİ Abdullah, "Belediye Muhasebe Sistemi Genel Olarak Muhasebe Ve Fonksiyonları", ***Mali Hukuk Dergisi,*** S. 80, 1999.

ÜSTÜN Rıfat, Muhasebe Bilgilerinin Finansal Kontrol Amacıyla Bölüm Yöneticilerine İletilmesi ve Bir Anket Uygulaması, Eskişehir T.İ.A.Yay. No : 242/162, Eskişehir, 1982.

Dumlupınar Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**
Sayı: 6 **Haziran 2002**

PAZARLAMA PARADİGMASININ DÖNÜŞÜMÜ: TEMEL AŞAMALAR

"Prof.Dr.Rıdvan KARALAR
"Öğr.Grv.Dr.Ercan TAŞKIN

ÖZET

Yaşanan dönüşümleri, yaratan gerekçeleri, bu gerekçelerin dönüşüm yaratma gücünü, dönüşümden ortaya çıkan ve çıkması olası sonuçları değerlendirmek oldukça kapsamlı bir çalışma alanıdır. Daha önce yapılan bir çok araştırma ve bu alanda çalışan uzmanların değerlendirmeleri, yaşanan hızlı dönüşümün pazarlamayı son derece karmaşık bir işlev durumuna getirdiğini göstermektedir.

Pazarlar hızla değişmekte, dalgalanmalar artmakta, rekabet şiddetlenmekte,tüketici/ müşteri istekleri ve standartları çok sık değişmekte, karar verme süreçleri kısalmakta; böylece yeni Pazar ve pazarlama dinamikleri ortaya çıkmaktadır. Öte yandan dönüşüm yoğunluğunun birey üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle pazarlama eylemlerinin birey yönelimli alacağı biçim daha büyük bir önem taşımaya başlamıştır.

ABSTRACT

The renovation, change transformation process that has been levid by the individual Wıthın the industrial society is now being lived as transformation into the knowledge/information society. The changes that take place on a gigantic scale the information teclmologies, seem like possible to transform the individual as it has newer been transformed by the industrial society. But the individuals transformation is acomplex process that is the result of many economic, social, political, cultural reosons rather troy are single attribute. The transformation standarts of the individuals in todays information societies ; cansed the emergence of marketing practices which takes the individual the fone fnant. The abtaining

* Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F.
Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Meslek Yüksekokulu

SEVİM Şerafettin, ***Muhasebe Eğitim Sisteminin İşletmelerin Beklentilerine Yönelik yeniden yapılandırılması,*** D.P.Ü. Yayınlan No.5 , Kütahya, 1996.

SEVİMLİ Abdullah, "Belediye Bütçe ve Muhasebe Sistemi" , ***Sayıştay Dergisi,*** S. 35 Ekim-Aralık 1999.

SEVİMLİ Abdullah, "Belediye Muhasebe Sistemi Genel Olarak Muhasebe Ve Fonksiyonları", ***Mali Hukuk Dergisi,*** S. 80, 1999.

ÜSTÜN Rıfat, Muhasebe Bilgilerinin Finansal Kontrol Amacıyla Bölüm Yöneticilerine İletilmesi ve Bir Anket Uygulaması, Eskişehir T.İ.A.Yay. No : 242/162, Eskişehir, 1982.

Dumlupınar Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**
Sayı: 6 **Haziran 2002**

PAZARLAMA PARADİGMASININ DÖNÜŞÜMÜ: TEMEL AŞAMALAR

"Prof.Dr.Rıdvan KARALAR
"Öğr.Grv.Dr.Ercan TAŞKIN

ÖZET

Yaşanan dönüşümleri, yaratan gerekçeleri, bu gerekçelerin dönüşüm yaratma gücünü, dönüşümden ortaya çıkan ve çıkması olası sonuçları değerlendirmek oldukça kapsamlı bir çalışma alanıdır. Daha önce yapılan bir çok araştırma ve bu alanda çalışan uzmanların değerlendirmeleri, yaşanan hızlı dönüşümün pazarlamayı son derece karmaşık bir işlev durumuna getirdiğini göstermektedir.

Pazarlar hızla değişmekte, dalgalanmalar artmakta, rekabet şiddetlenmekte,tüketici/ müşteri istekleri ve standartları çok sık değişmekte, karar verme süreçleri kısalmakta; böylece yeni Pazar ve pazarlama dinamikleri ortaya çıkmaktadır. Öte yandan dönüşüm yoğunluğunun birey üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle pazarlama eylemlerinin birey yönelimli alacağı biçim daha büyük bir önem taşımaya başlamıştır.

ABSTRACT

The renovation, change transformation process that has been levid by the individual Wıthın the industrial society is now being lived as transformation into the knowledge/information society. The changes that take place on a gigantic scale the information teclmologies, seem like possible to transform the individual as it has newer been transformed by the industrial society. But the individuals transformation is acomplex process that is the result of many economic, social, political, cultural reosons rather troy are single attribute. The transformation standarts of the individuals in todays information societies ; cansed the emergence of marketing practices which takes the individual the fone fnant. The abtaining

* Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F.
Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Meslek Yüksekokulu

processing of information becauses primary element because of the transformation of the behaviours of the indivuduals as consumerer/customers because of the inadcquacy of the existing marketing paradigms is brining answers to the realcife marketing questions. For ali these reasons the consept of learning marketing", increases the effectivenes conforvity of the enterprises in adepting to their envirenments in their tnransformation processes.

1.1. TEMEL KAVRAMLAR

Çalışmanın bu bölümünde irdelenen konu ile ilgili temel kavramlar açıklanacaktır. Çalışmada üzerinde durulan paradigma, dönüşüm, kavram (konsept) konuları incelenmiştir.

1.1.1 Paradigma Kavramı

Bilimsel araştırmaların nasıl bir yol izleyeceğine ilişkin sorun hem olumlu hem de normatif düşünen bilim adamlarını bilim tarihi boyunca ilgilendirmiştir. Bilim adamlarınca, ortaya konulan metodolojik yanıtlar bilimlerin sınır ve ilişkilerini belirlemiştir.' Metodolojinin yanıtların derinliklerine inildikçe bilim adamlarının karşısına daha çeşitli ve kapsamlı dünyayı algılama biçimleri çıkmıştır.[2] Bu algılama biçimlerinden Pozitivist görüş, her ölçekteki sosyal kurumlara nesnel ve akılcı bir perspektiften yaklaşmaktadır. Öte yandan dönüşüm ve devrim gibi kavramları temel alan algılama biçimlerinin çoğalması, pozitivist görüşleri baskı altına alarak etkilerini yitirmelerine neden olmaktadır.[3]

Son zamanlarda sosyal bilimlerde geleneksel olmayan bu perspektiflerle harekete geçmiş, yeni kuram ve yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır.[4] Bu yeni kuramlardan biri de Kuhn'un paradigma kavramıdır. Bu yaklaşımda Paradigma kavramı ile, belli

[1] ASLANTÜRK Zeki, **Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri,** Marmara Üniversitesi Yayınları, II.Baskı İstanbul 1995, s.48.
[2] BLAUG Mark, **Methodology of Economics,** Cambridge Unıversıty Press, London 1982, p.11.
[3] ŞİMŞEK Hasan-AYTEMİZ İlhan, Kurumsal Değişim ve Lidcrlik:Yönetsel Liderler ve Dönüştürücü Liderler, **21.Yüzyılda Liderlik Sempozyumu,** Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Cilt:2, İstanbul 1997, s.474.
[4] GİRİCKJ., **Chaos:Making a New Science Penguin Books,** New York 1987, p.17-19.

bir zaman aralığında bir kurum ya da herhangi bir sosyal sistem belli bir dünya görüşü ile tanımlanır.[5]

Kuhn'un çalışmasında paradigma kavramına önemli anlamlar yüklemiştir. Kuhn'a göre paradigma bilimsel etkinliklere ilişkin genel kabul görmüş örneklerdir. Bu örnekler, kendinden sonra birtakım modeller temelinde bir geleneğe dönüşebilen bir bilimsel yasa, kuram, uygulama yada yöntem olabilmektedir.[6]

Başka bir görüşe göre paradigma, sosyal bir sistemde algıya şekil veren ve davranışı yönlendiren bir dünya görüşü ya da referans sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle sosyal sisteme özgü bir paradigma; algıyı, düşünceyi ve davranışları farkında olmadan şekillendirir.[7]

Paradigmanın kuramsal olduğu kadar uygulanabilir olduğunu ileri süren Brovvn'a göre varolan sistemlerde görevlerin yapılış şeklinin belirlenmesini ve diğer görevler arasındaki ilişkilerin düzeylerini paradigma belirlemektedir.[8]

Paradigma kavramı konusunda daha sonra çalışan bilim adamları her paradigmanın belli başlı üç temel özelliğinin olduğunu ortaya koymuşlardır;[9]

- Her paradigma, dünyaya nasıl bakılması gerektiği konusunda birtakım soyut önerme ve tezleri içerir.
- Her paradigma neyin nasıl yapılacağı konusunda belli sayıda yöntem ve teknikleri sunar.
- Her paradigma öğrenilebilir, benimsenir ve uygulanabilir olabilmek için ortak bir amaç içerir.

ŞİMŞEK H., and Louis K,S, "Organizational Change As Paradigm ShifLAnalysis of The Change Process m A Large" **Journal of Hıgher Educatıon,** Public Üniversity Vo:65 No:6, p.70.
ŞİMŞEK Hasan, **21.Yüzyıl Eşiğinde Paradigmalar Savaşı Kaostaki Türkiye,** Sistem Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 16.
[7] ŞİMŞEK-AYTEMİZ, s.474.
DEMİRCİ Kemal M., **Dönüştürü Liderlik Konseptinin Yaklaşımları Yönünden Analizi,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 1998, s.23.
[9] **ŞİMŞEK, 21.Yüzyıl Eşiğinde, s. 17.**

1.1.2 Dönüşüm Kavramı ve Terminolojisi

Son yıllarda hem dünyada, hem de ülkemizde en çok konuşulan kavramlardan birisi dönüşümdür. Sözlük anlamında dönüşüm bir başka biçimi ya da duruma girme anlamındadır. Türkçe'de son yıllarda yaygın olarak kullanılan transformasyon kavramı İngilizce de ki "îransformatıon" kelimesinin dilimize uyarlanmasıyla oluşmuştur. 10 Dönüşümü başka biçimlerde şöyle tanımlayabiliriz: Varolan yapıdan, ısrarlı bir şekilde vazgeçerek ani ve devrimsel farklandırmalara gitmek, gelecekteki eğilimlere şimdiden hazırlanmak ya da gelecek eğilimleri şimdiden uygulamaya taşımaktır."

Günümüzde sosyal bilimler için rutin sayılan öğelerden biri de dönüşümdür. Bu yönüyle dönüşümün, hız kazanması her şeyin dönüşüme uğraması ve dönüşümün kalıcı olması değişmez kural olmuştur. Özellikle teknolojide görülen dönüşüm daha önceki dönemlerde görülen dönüşümlerden daha hızla gerçekleşmektedir. Bilgi teknolojilerinin tanıdığı fırsatlar, interaktif bir etkiyle diğer disiplinlerle ilişkileri geliştirmekte ve önemli sayılabilecek bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca aynı teknolojik dönüşüm kullanıcılar açısından da düşük maliyet fırsatı sağlamaktadır.

1.1.2.1 Dönüşüm ve Benzer Kavramlar

Dönüşüm kavramı yerine zaman zaman değişim, evrim, devrim, yeniden yapılanma, reform vb kavramlarda kullanılmaktadır.

Değişim daha çok evrimsel bir farklılaşmayı tema ya da ana düşünce olarak alırken, dönüşüm ani ve devrimsel farklılaşmayı ana düşünce olarak almaktadır.[12] Evrim de kendiliğinden ortaya çıkan bir değişimi ifade eder. Evrimcilik adı verilen felsefi düşünce sisteminde bütün varlıkların bir ya da birkaç varlığın değişmesi ya da gelişmesi sonucunda olduğu savunulur. Evrimcilik aynı zamanda varlıkların eskiden sanıldığı gibi değişmez ve birbirinden

jştarTbuM5£î$** [illegible] 0mü ve Türkiye, Milliyet Yayınları,

P n ^ î ı T [illegible] deki Dönüşümler ve Dönüştürücü Lider f "anbul ,997, [illegible] vay-nT

[12] AKDEMİR, s. 143.

ayrı olmadığını, tersine birbirine dönüşebilen şeyler olduğunu ileri sürer.[13]

Evrim kavramının tersine devrim kısa zamanda meydana gelen köklü ve önemli değişim anlamına gelmektedir. Evrim kendiliğinden oluşan bir süreç iken dönüşüm, insanoğlunun bilinçli uğraşıları ile ortaya çıkan değişimleri kapsamaktadır. [14]

Terminoloji'de dönüşümle çoğu zaman aynı anlamda kullanılan bir başka kavram'da reformdur. Reform, düzeltmek, iyileştirmek anlamlarına gelmektedir. Yine aynı anlamlara gelen ve yaygın olarak kullanılan bir başka kavram'da yeniden yapılanmadır. Yeniden yapılanma sistem ve süreçlerin yeni baştan düzenlenmesini içermektedir. [15]

1.1.3 Kavram (Konsept)

Kavram somutlaşan ve eşyaya indirgenen anlam karşılığının ötesinde bir düşünce topluluğunun ya da demetinin Önemini vurgulayan yani altını çizen genel bir belirteçtir.[16] Tek bir anlam yerine geniş bir anlam setine dayanan orijinal ya da revize edilen düşünceler bütünüdür.[17] Yukarıda ki tanımların açılımları yapılırsa kavramın şu özellikleri ortaya çıkmaktadır.

- Kavram, hem strateji hem de modeldir
- Kavram, ideal üzerinde geliştirilen düşüncelerdir
- Kavram, doğasında değişimi ve yeniliği barındırır. Hayata geçirip uygulandığında sıradanlasın Düşünceler arasındaki tutarlılığı zorunlu kılar, yön verir, ufuk açar
- Kavramın, ilgi sahası genel düşüncelerdir. Felsefeyi yansıtır, dünya görüşüdür.

[13] AKTAN, s. 16..

[14] BLANCHARD Ken-VVAGHORN Terry, **Geleceği Yönetmek,** (Çcviren:Mehmet ÖZCAN) Yönetim Geliştirme Merkezi Yayınları, İstanbul 1996, s. 19.

[15] GÖKER Metin, **2000'li Yıllarda Kamu ve Özel Sektörde Yeniden Yapılanma,** Tugiad Yayınları, İstanbul 1996, s.212.

[16] DULUPÇU Murat Ali, **İktisadi Kalkınmada İnsan Kaynakları Geliştirme Konsepti, "Türkiye İçin Model ve Öneriler",** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 1998, s.73.

[17] VVEBSTER'S, **New Collegiate Dictionary,** G 8c Merriom Co 1999

1.1.3.1 Kavramın Öğeleri

Kavram geliştirilirken diğer düşünce yapılarından farklı olarak bazı öğeleri bünyesinde bulundurur. Bu öğeler kavramın aslında tek bir düşünce modeli yerine geniş bir düşünce modeli olduğunun göstergesidir. Kavramda aşağıdaki öğeler yer alır.

i. **Amaç:** Kavram gerçekleştirilmesi istenen düşüncelerdir. Ancak henüz gerçekleştirilmemiştir. Her kavramda bir amaç vardır. Amaç ile kavram yönü belirlenir.

ii. **Araç:** Kavramın gerçekleştirilmesinde kullanılacak öğelerdir. Ancak bu öğelerin nasıl kullanılacağını eylem planları belirler.

iii. **Eylem Planlan:** Eylem planları kavramı kavram olmaktan çıkaran, gerçeğe dönüştüren hareketlerdir. Başlıca uğraşlar ve destek eylemleri de olarak tanımlanabilir.

iv. Felsefe: Kavramın içinde yer alan düşünce demeti temel bir felsefeye dayanmaktadır. Kavramı biçimlendiren bu temel felsefedir. Ancak felsefeyi de somut olarak ortaya koymak zordur.

Kavram geliştirilirken izlenilmesi gereken zorunlu evreler yoktur. Spanton olarak bir anda gelişebileceği gibi uzun uğraşlar sonucunda da oluşabilir. Ancak genelde yukarıda gösterilen öğeler bir şekilde kavramın içinde yer alır.

Kavramı prototipe benzetmek olasıdır. Belirli bir amacı gerçekleştirmek için yapılmaktadır. Protipte üretilmeyi bekler. Gerçekleşince özelliğini yitirir. Protipte seri üretime geçildiğinde sıradan bir ürün haline dönüşür. Bir felsefeyi yansıtır. Prototip belirli bir tasarıma dayanır. Bu tasarım yenilikçi olup farklı bir bakış açısı kazandırmalıdır. Kısacası kavram bilinen, olağan, sıradan ve rutin olanın ötesine geçme uğraşıdır.

1.2 PAZARLAMA PARADİGMASININ DÖNÜŞÜMÜNDE BAŞLICA AŞAMALAR

İşletme yönetimi açısından pazarlama, pazar ve işletme arasında köprü kuran, iletişimi sağlayan işlevdir Bu anlamda işletmenin başarısı büyük ölçüde pazarlama işlevlerindeki

[18]DULUPÇU,s.312.
[19]DULUPÇU,s.313.

verimlilik ve etkinliğe bağlıdır. Ancak söz konusu verimlilik ve etkinliğin önemi, işletmenin pazarlarda karşılaştığı sorunların düzeyine ve yoğunluğuna bağlıdır. (Örneğin hedef pazarında ürün sunumunda sorunu bulunmayan, her ürettiğini kolaylıkla satabilen bir işletme, kısa dönemde pazarlamaya gereken ilgiyi göstermeyecek, belki de daha fazla üretmenin yollarını arayacaktır. Nitekim başta A.B.D. olmak üzere gelişmiş ülkelerde de işletmelerin çeşitli dönemlerde farklı konularda odaklandıkları ve zaman içinde "hedef pazar"ların önemini kavradıkları saptanmış; buna göre de işletmelerin, eylemlerini yönlendiren yönetim paradigması olarak her bir dönemdeki paradigma farklı şekillenmiştir.[20]

Pazarlama anlayışları, işletmelerin genel olarak pazarı algılama biçimlerine, bu algılamalara göre işletme ve pazar arasında kurduğu bütünsel pazarlama ilişkilerine ve bu ilişkileri nasıl yönettiğine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Öte yandan işletmelerde bu öğelere bağlı olarak meydana gelecek değişiklikler, pazarlama anlayışını da dönüştürmektedir. Aşağıda görülebileceği gibi pazarlama anlayışları günümüze kadar şu aşamalardan geçerek dönüşümü gerçekleştirmiştir.

- Klasik Pazarlama Aşaması.
- Modern Pazarlama Aşaması.
- Toplumsal Pazarlama Aşaması.
- Küresel Pazarlama Aşaması.
- Günümüz Pazarlama Aşaması.

1.2.1 Klasik Pazarlama Aşaması

Pazarlamanın evrimsel süreci içerisinde birinci aşama eski pazarlama kavramı olarak ele alınan klasik pazarlama aşamasıdır. Bu aşamada pazarlama aşamasının üç farklı şekilde geliştiği gözlemlenmektedir. Bu aşamaların gerekli kıldığı paradigma

[20]YÜKSELEN Cemal, Pazarlama İlkeler Yönetim, Detay Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara 1998, s. 17.

uygulamalarla günümüze kadar gelişmiştir. Klasik pazarlama aşaması aşağıdaki anlayışları kapsamaktadır.

- Üretime Yönelik Pazarlama Anlayışı
- Ürüne Yönelik Pazarlama Anlayışı
- Satışa Yönelik Pazarlama Anlayışı

1.2.1.1 Üretime Yönelik Pazarlama Anlayışı

Üretime yönelik pazarlama anlayışı işletmelerin en eski paradigmalarından biridir. İşletmeler bu paradigma ile üretime odaklanırlar. Pazarlar üreticilerin ve işletmelerin egemenliğinde ve oldukça büyüktür. Rekabet aracı üretim olurken müşteri yönlü olmak için bir neden bulunmamaktadır. Henry Ford'un öncülüğünde ortaya çıkan montaj hattı, üretimin hem daha seri hem de daha kaliteli yapılmasını olanaklı kılmıştır. Başka bir deyişle üretim, hacim ve hız olarak artırmış, maliyet olarak da düşmüştür.

Bu dönemde bütün işletme eylemlerinin odak noktasının üretim ve teknik konular üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Üretim boyutunda ele alınan bu pazarlama anlayışı, iki etkenin varlığını gerektirmektedir. Bu etkenlerden birincisi, istemin her zaman sunumu aştığı durumda sözkonusu iken ikincisi artan verimliliğin, ürün maliyetlerini düşürdüğünde; geçerliliğini sürdürmektedir.[23]

Bu anlayışta tüketici/müşteri özellikleri şöyle sıralanabilir;[24]

- Tüketiciler/müşteriler, gereksinim ve istekleriyle ilgili belirli sorunlarının yanıtından çok, ürünleri satın almakla ilgilenirler.
- Tüketiciler/müşteriler pazarda var olan, birbiriyle rekabet eden markalar konusunda bilgilidirler.

[21] WEBSTER Frederick E, **Market-Driven Management Using the New Marketin» Concept to Create a Oriented Company,** John Wiley Sons Inc NewYork., 1994,p.241.
[22] BONO Edward de. **Market Driven Strategy:Processes of Creating Value,** (Çeviren:Oya ÖZEL) Rekabet Üstü, Remzi Kitabcvi, İstanbul 1996, s. 108.
[23] KOTLER Philip, ARMSTRONG G., **Principles of Marketing** , Prentice Hail, Inc New York 1998, p.12.
[24] MUCUK İsmet, **Pazarlama İlkeleri,** Der Yayınları, İstanbul 1998, s.5-6.

- Tüketiciler/müşteriler, fiyat ve kaliteye göre marka seçimi yaparlar.
- Üretime yönelik pazarlama anlayışında tüketicilerin/müşterilerin satın alma davranışlarında sadece fiyat ve kaliteyi dikkate aldıkları varsayılmaktadır.
- Üretime yönelik pazarlama anlayışında ambalaj, gelir, yasal vb. çevresel etkenlerin etkisi yok sayılmaktadır.
- Üretime yönelik pazarlama anlayışında iyi ürünün kendini satabileceği varsayımı öne çıkmaktadır.

1.2.1.2 Ürüne Yönelik Pazarlama Anlayışı

1900'lü yıllarında başında 1960'lara gelinceye kadar geçerliliğini sürdüren başka bir klasik pazarlama anlayışı ürün yönlülüktür.

Bu pazarlama anlayışı tüketicilerin/müşterilerin uygun fiyatla, kaliteli, performansı yüksek ve önemli özellikler gösteren ürünlere yönelecekleri düşüncesinden hareket eder. Bu nedenle de işletmeler tüm uğraşlarını ürün kalitesine yükseltmeye ayırırlar.[26]

Bu anlayış, tüketicilerin/müşterilerin gereksinimlerinin yanıtlanması yerine yalnızca ürün satın almakla yetindiklerini, yalnızca ürünün kalitesiyle ilgilendiklerini, rakip ürünlerin kalite ve özelliklerini birbirinden farklarını bildiklerini ve ödedikleri paranın karşılığında en iyi kaliteyi seçeceklerinin varsayımlarına dayanmaktadır

Ürüne yönelik pazarlama anlayışında başlangıç noktası fabrika ya da atölye olmakta; işletmenin kaliteli ürünle odaklanması ile yüksek kârlar getireceğini öne sürülmektedir. Tüketici/müşteri gereksinim ve istekleri göz önüne alınmaz.(Tablol-2)

YÜKSELEN Cemal, **Pazarlama İlkeleri,** Beta Yayıncılık, 8.Baskı, İstanbul, 2000, s.4.Ayrıca Bu Konuda Bakınız I BERKOVVITZ Eviç, KERİN Roger A, RUDELINS \William, CRANE Fredrric G, **Marketing Second Edition,** 1998, p.17.
KOTLER, ARMSTRONG, s.11

Ürüne yönelik pazarlama anlayışında yetersiz yönler şöyle sıralanabilir.[27]

- Ürüne yönelik pazarlama anlayışında tüketicilerin/müşterilerin satın alma davranışlarında sadece kaliteyi dikkate aldıkları varsayılmaktadır.
- Ürüne yönelik pazarlama anlayışında işletmeler çoğu kez kendi ürünlerinin "en iyi" ve "pazarlama" nın da tüketicilere/müşterilere bunu kanıtlamak olduğuna inanırlar.
- Ürüne yönelik pazarlama anlayışı, "pazarlama körlüğü" yaratarak işletmeleri varolan rekabet koşullarında zor durumda bırakmaktadır.

1.2.1.3 Satışa Yönelik Pazarlama Anlayışı

Satışa yönelik pazarlama anlayışı; tüketicilerin/müşterilerin çok gerekli olmayan şeyleri satın almaya karşı direndiklerini, öte yandan çeşitli satış geliştirme araçlarıyla da daha fazla satın almaya yönelebilecekleri düşüncesine dayanmaktadır. Başka bir deyişle işletmelerin başarılı olabilmeleri için satış yönlü örgütlenmelerini varsaymaktadır.

Satışa yönelik pazarlama anlayışında yetersiz yönler şöyle sıralanabilir:

- Satış yönlü pazarlama anlayışında işletmenin temci amaç, ürünlerin yeterli ölçüde satışının sağlanması olarak ele alınır. Dolayısıyla satış dışındaki amaçlar üzerinde yoğunlaşılmaz.

  Satış yönlü pazarlama anlayışında tüketicilerin/müşterilerin sıradan kararlar verdikleri düşüncesi egemendir. Oysa tüketiciler/müşteriler çoğu kez karmaşık karar verme sürecinden geçerler.

TOKOL Tuncer, **Pazarlama Yönetimi,** Beta Yayınları, 1998, ss.8-12. Ayrıca Bakınız BRADLEY Frank, **Marketing Management Prentice Hall.** Hertfordshire, 1995, p.14, BOONE Louis E, KURTZ David L., **Contemporary Marketing,** Seventth Edition, The Dryden Press, Orlondo, 1992, p.3

[28] PRİDE William M, FERREL O.C., **Marketing,** Hougton Mifflin Co, New York, 1997, p.7.

- Satış yönlü pazarlama anlayışında satışı destekleyici promosyonlarla satın alma özendirilmektedir. Bu yüzden tüketiciler/müşteriler çoğu kez gereksinim dışı satın almayla karşı karşıya gelmektedir.

Müşterilerin yalnız bırakıldıkları zaman işletmenin ürünlerini yeterince satın almayacakları işletmelerin yoğun satış ve tutundurma uğraşlarına girmeleri gerektiği satış yönlü pazarlama anlayışının dayandığı temel felsefedir.[29]

Klasik pazarlama paradigmasının yetersiz yönleri ise şöyle Özetlenebilir;[30]

- Klasik pazarlama aşamasında amaç, istemi sunuma boyun eğdirmektir.
- Klasik pazarlama aşamasında tüketicilere/müşterilere, doğru, tutarlı bilgi verilmez.
- Klasik pazarlama aşamasında ürün kalitesi düşüktür.
- Klasik pazarlama aşamasında fiyatlar keyfi ve yüksektir.
- Klasik pazarlama aşamasında tüketicilerin/müşterilerin seçme olanağı ya yoktur ya da sınırlıdır.
- Klasik pazarlama aşaması, tek yönlü otokratik bir anlayışı temsil eder.

1.2.2 Modern Pazarlama Aşaması

Modern pazarlama aşamasında işletmenin temel görevinin, önce hedef pazarların gereksinim ve isteklerini öğrenme, bütünleşik pazarlama araçlarından yararlanıp, tüketicilere/müşterilere doygunluk sağlayarak kâr yada çıkar sağlamak ve diğer örgütsel amaçlara ulaşmak olduğu savunulur. Bu paradigma ile işletme eylemlerinin tüketici/müşteri istek ve gereksinimleri üzerinde

[29] KOTLER, ARMSTRONG, s. 12.

YÜKSEL Berrin, "Pazarlama Paradigmasında Değişim ve Değişimin Endüstri İşletmelerindeki Görünümüne Yönelik Bir Uygulama" , **Pazarlama Dünyası,** 1999 Yıl: 13, s.21. Ayrıca Bu Konuda Bakınız, LAZER William, **Marketing 2000 and Beyond,** USA, 1990, p.23, BELLEĞE Donny, **Marketing 2000 and Beyond** http://www.marketing.group.com/feature.html

yoğunlaştırıldığını varsaymaktadır. Modern pazarlama aşaması üretime yönelik, ürüne yönelik ve satışa yönelik pazarlama aşamaları gibi fırsatçı bir aşama değil, tüketici/müşteri istek ve gereksinimleri yanında toplumsal çıkar ve gereksinimler de yönelen bir paradigma farklılığıdır.[32]

Bu anlamda modern pazarlama paradigması, işletmelerin kuruluş amaçları doğrultusunda, tüketicileri/müşterileri ve toplumun doygunluğuna yönelmiş, bütünleşmiş pazarlama eylemleriyle desteklenen tüketiciye/müşteriye dönük tutum olarak tanımlanabilir.[33]

Klasik pazarlama paradigmasının tersine modern pazarlama paradigması demokrasiye dayanır. Özgürlük, katılım, geri bildirim ve saydamlık ilkeleriyle çalışır. Modern pazarlama paradigması temelde ürün çeşitlerine (maddi, servis, örgüt, yer v.b) göre değişmez. Ancak doğal olarak uygulama ile ilgili ayrıntılar değişir.[34]

Modern pazarlama paradigmasında başlangıç yeri olarak pazar alınır. 1960'larda belirginleşmeye başlayan bu paradigmaya göre işletmenin istenilen doygunluklara rakiplerinden daha seçici ve etkili bir biçimde uyarlanması söz konusudur. İşletmenin modern pazarlama yönlü olması aynı zamanda tüketici ve müşterilerin belirleyiciliğini kabul etmektir.

Modern pazarlama paradigmasında hareket noktası, üretim, ürün ve satış paradigmalarında farklı olarak mal ve hizmetleri değil tüketicilerin/müşterilerin gereksinim ve istekleridir. Tanım ve açıklamalardan anlaşılacağı gibi Modern Pazarlama paradigmasının başlıca öğeleri şunlardır.[3]

- Hedef olarak seçilen pazar
- Tüketici/müşteri gereksinimleri
- Bütünleştirilmiş pazarlama

BENNET P., **Dictionary of Marketing Terms**, American Marketing Assocation, 1995, p.4.

İSLAMOGLU Ahmet Hamdi, **Pazarlama Yönetimi**, Beta Yayınlan, İstanbul 1999, s.15.

[33] KOTLER, Philip **Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi**, Beta Yayınlan 2000, s. 19.

[34] TEK, s. 18.

[35] KOTLER, s. 19.

- Tüketiciyi/müşteriyi doygun ederek kâr sağlama

Modern pazarlama paradigmasının yetersiz yönleri şöyle özetlenebilir:[36]

- Yaşanan olumsuz ekonomik koşullarda toplumun ve işletmelerin uzun vadeli çıkarlarına aynı şekilde cevap vermemektedir.
- Tüketiciler/Müşteriler yüksek karlar elde etmenin aracı olarak ele alınmıştır.
- Tüketim artırılarak tüketici/müşteri gereksinimleri arttırılacağı varsayılmıştır.
- Doğal kaynaklar tahrip edilmiştir.

1.2.3 Toplumsal Pazarlama Aşaması

1970'li yıllardan süregelen modern pazarlama paradigmasının benimsenmesi ve uygulanmasında ortaya çıkan sorunlar, birtakım eleştirileri de gündeme getirmiştir. Modern pazarlama paradigmasının yaygınlaşmasında yaşanan sorunların yanısıra gelişmiş ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede çeşitli dönemlerde yaşanan durgunluk, enflasyon, nüfus artışı, doğal çevrenin korunmasına yönelik düşünce ve eylemler eleştirilere yeni boyutlar katmıştır. Bu eleştiriler, öteden beri varolan işletmelerin toplumsal sorumluluğunu daha önemli bir biçimde gündeme getirmiştir. Bu anlamda toplumu oluşturan tüketici/müşteri kitlesi ile iletişimde temel rolü olan pazarlamanın bu rol gereği bir takım görev ve sorumluluklar üstlenmesi yönünde görüşler ileri sürülmüştür.[37] Öte yandan Modern pazarlama paradigmasının bireysel ya da örgütsel tüketici istekleri ve gereksinimleri sezmede, bunlara.hizmette ve doygunluğunda çok başarılı olmasına karşın, toplumun ve işletmelerin uzun süreli çıkarlarına aynı şekilde yanıt

[36] WEBSTER,Jr Frederick E., "Executing the New Marketing Concept", **Marketing Management** , Vol 3, Issue 1, pp.8-17 Aynca Bu Konuda bakınız MUCUK İsmet, **Pazarlama İlkeleri**, Türkmen Kitabevi, 11.Basım, İstanbul, 1999, s. 13

[37] YÜKSELEN, s.20. Aynca Bu Konuda Bakınız KAYA İsmail, "Pazarlama Yönetiminde Sosyal Sorumluluk", **Pazarlama Dünyası** Dergisi, Yıl:5, s.26, SİNGHAPAKDİ A, VİTELL S, "A Cross Cultural Study od Morul Philosophies, Ethical Perception and Judgements" **İnternatıonal Marketing Review**, Vol:l 1, 1994, p.7

vermemiştir. Bu yüzden 1970'li yılların başından süregelen sorumlu tüketim, ekolojik pazarlama, derneksel pazarlama, toplumsal pazarlama gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.

Toplumsal pazarlama tüketici ve müşteri yönlü bir yaklaşım olup, işletme amaçlarını gerçekleştirmek üzere müşteri doygunluğunun ve uzun süreli tüketici/ müşteri gönencini temel alan bir paradigmadır. Uzun dönemde işletmeler dahil tüm ilişkilerin çıkarına olan bu paradigma da işletmeler bir yandan tüketicilerini/müşterilerini, bir yandan da toplumsal öncelikleri doyurmak, desteklemek bir yandan da kâr elde etmek, kendi amaçlarını yerine getirmek gibi, çelişkilerle karşı karşıyadır. Bu arada devlet ya da kamu değişik biçimlerde araya girmektedir.

Toplumsal pazarlama paradigması işletmelerin pazarlama eylemlerinde sosyal ve ahlâki düşünceler üzerinde durmalarını ister. Toplumsal pazarlama insan gönencini yükseltirken kâr elde etme ve tüketiciyi doygunluğu yanında bir de tüketici/müşterilere hayırseverlik, sosyal sorumluluğu yerine getirme gibi uygunluklar verir.[38]

1.2.4 Küresel Pazarlama Aşaması

Dünya ekonomisinde yavaşlayan ekonomik büyüme, korumacılıkta yeni biçimlerin ortaya çıkışı, devletlerin ekonomiye müdahale yerine işletmeleri uluslararası pazarlarda başarılı olmaları için desteklemeleri, uluslar arası rekabet üstünlülerini geleneksel etmenler dışına kayması gelişme sürecindeki ülkelerin birçok üretim dalında kendi kendilerine yeterli hale gelmeleri ve ortak bir tüketim kültürünün yaygınlaşması, pazarlamayı yeni arayışlara yöneltmiştir.[39]

Teknoloji de ve toplumların yapısında meydana gelen dönüşüm ve değişimler, yeni pazarlama paradigmalarının geliştirilmesinde belirleyici rol oynamaktadır.[40] Küreselleşme eğilimi işletmecilik dünyasında karmaşık ilişkiler ve oluşumlar yaratmıştır. Başka bir deyişle, iç pazar, yerli üretim gibi

[38] COLLINS Marilyn, "Global Corporation Philanthropy-Marketing Beyond the Call of Duty?" **European Journal of Marketing** 27 no2 1993, p.46.

[39] İSLAMOGLU Hamdi A., "Global Pazarlama", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Temmuz-Ağustos, Yıl:6, Sayı:34, İstanbul 1992, s.43.

[40] KARABULUT Muhittin, "Dış Pazarlama Alternatif Büyüme Stratejileri", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, (Mayıs-Haziran), Yıl:3, S.15,1990, s.15.

kavramların yerine küresel pazar ya da tüm dünya yönelimli üretimin önemsenmesi ve işletmelerin şiddeti artan rekabet ortamında eylem gösterebilmesi, örgütsel yapı ve pazarlama yönetimlerini yeni ilke, norm ve standartlara göre gerçekleştirmelerine bağlanmaktadır.[41]

Küresel pazarlama paradigması uluslar arası pazarlamanın içindeki şiddetli rekabetin merkezinde bulunan bir paradigma olarak kabul edilmektedir.[42] Bu paradigma pazarlamanın dünya boyutunda düşünülmesi -ve eylemlerin planlanmasını kapsayan küresel bir yaklaşımı nitelemektedir.

Küresel pazarlama aşaması çok boyutlu bir eylem setini içerir. Küresel yaklaşımını algılamak için, pazarla ilgili sürekli olarak koşulların analiz edilmesi ve dünya pazar demetinin heterojen tüketicilerin/müşterilerin ortak özelliklerinin belirlenmesi ve olan farklılıkların etkili biçimde kullanılmasını gerektirmektedir.

- Pazarlarla ilgili sürekli analiz yapılmalıdır.
- Küresel tüketici/müşteri tanımlamaları yapılmalıdır.
- Teknolojiden yoğun bir biçimden yararlanılmalıdır.

Küresel pazarlama paradigması sadece pazara doğru ve onu etkileyen eylemlere yönelik değil, işletmenin eylemde bulunduğu sektörlerin gelişmesine ilişkindir. Bu yüzden de küresel pazarlama paradigması şu iki yönde analiz edilir.

- Pazarlama içeriğinin ve programının ayarlanması.
- Pazarlama işlerinin ayarlanması, düzenlenmesi.

Küresel pazarlama paradigmasının amaca uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi yukarıdaki bu iki yöne bağlıdır.

Küresel pazarlama paradigması bir işletmenin kaynak ve amaçlarını küresel pazar uygunluklarına odaklama sürecidir.[43] İşletmenin varlığını sürdürmesi ve büyümesi, rekabetçi üstünlükten

[41] PAPATYA Gürcan-PAPATYA Nurhan, "Pazarlama Küresel Stratejik Boyutu", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, (Eylül-Ekim 1999) Yıl:13, S.77, s.40. Ayrıca bu konuda bknz. 56

[42] KIRCIOVA İbrahim, "İhracat Pazarlaması Stratejileri ve Bir İhracat Pazarlama Planının Hazırlanması", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, (Temmuz-Ağustos 1992), Yıl:6, S.34, s. 12.

[43] SEZGİN Selime, **Global Pazarlama**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.7.

yararlanması, kaynak ve olanakları ile amaç ve hedeflerinin küresel uygunluklara odaklanmasına bağlıdır. Başka bir deyişle küresel pazarlama paradigması, küresel uygunluk ve tehlikeleri yakından izleyerek, işletme kaynak ve olanaklarına eşgüdümlü eylemlerin genişletilmesini içerir yada dünya pazar uygunluklarından optimal ölçüde yararlanmayı niteler.

Küresel Pazarlama Paradigması kavramlar araçlar, kuramlar, uygulamalar, prosedürler ve deneyimlerden oluşan bir bütün olan klasik pazarlama paradigması ile büyük bir paralellik göstermektedir.

Küresel pazarlama paradigmasının, klasik pazarlama paradigması ile paralellik gösteren yönleri şunlardır: [40]

- Her iki paradigma pazarlarda büyük olmak varsayımına dayanır.
- Her iki paradigma, çekirdek üründe standardizasyona gidilmektedir.
- Her iki paradigma rekabet stratejilerini bir yönde kesiştirmektedirler.
- Her iki paradigma tek bir pazarlama programını uygulanmaktadır.
- Her iki paradigma değeri yüksek eylemleri az sayıda ülkede yoğunlaştırılmaktadır.

Küresel pazarlama paradigmasında bilgilerin sürekli derlenmesi, incelenmesi, kaynakların dağılımı pazarlama ilkeleri içersinde alınır. Başarı geçmiş birikimlere bağlıdır. Maliyetler en aza indirilmek için standardizasyona gidilir. Eylemler pazarlama verimliliğinin yükselebilmesi için az sayıda ülkede yoğunlaştırılır. Tek düzen pazarlama politikası, uygulanır. Rekabet stratejilerinin, ülkeler arasında bütünleştirilmesi, ayrıntılı rekabet analizlerinin yapılması ve değişik pazar bölümlerindeki uygunluk ve tehlikelerin görülmesi demektir. Günümüzde küreselleşmenin ortaya çıkardığı olumsuzluklar nedeniyle pazarlama sorunlarının yanıtlanamamaya başlamış ve yeni paradigmalar aranmaya başlanılmıştır.

[40] İSLAMOĞLU, s.4.

1.2.5 Günümüz Pazarlama Aşaması

21.Yüzyıl, bireyin yeniden ön plana çıktığı bir dönem olmaya adaydır. Bu noktadan hareketle işletmeler, örgütlü devletler pazarlama paradigmalarında yeni yaklaşımlar arayışına girmektedir.

Klasik, modern, toplumsal ve küresel pazarlama paradigmaları hızla dönüşen işletmecilik uygulamaları karşısında sorunlara yeterli yanıtlar üretmemektedir. Başka bir deyişle pazarlama paradigmalarının sürekli olarak iyileştirilmesi ve değişen koşullara göre kurgulanmasına rağmen varolan paradigmalar sorunları yanıtlayamamaktadır. Bu sorunların başlıcaları şunlardır:[41]

- İşletmelerin satışlarının azalması, karlılığın düşmesi
- Yavaş büyüme
- Tüketicilerin/müşterilerin satın alma ölçülerinin değişmesi
- Tüm pazarlarda rekabetin artışı
- Pazarlama maliyetlerinin yükselmesi
- Tüketicilerin/müşterilerin doygunluk düzeyinde tutulamaması

Varolan paradigmalar yukarıdaki sorunları yanıtlamak için ortaya atılmalarına rağmen gün geçtikçe sıralanan sorunlar derinleşmekte, yoğunlaşmakta ve çeşitlenmektedir. Pazarlama paradigmalarının bugüne kadar formüle edilmesi bunun yanında pazarların tamamının düzensizlik ortamına girmesi, sorunlarının çoğalmasını ve yanıtlanmamasına neden olmaktadır.

Varolan paradigmalar şu ortak özellikleri taşımaktadırlar;

- Sorunlara yanıt olarak ortaya konulan pazarlama paradigmalarında temel değerler; kar-verimlilik ve pazarı denetleme gücüdür.
- Varolan pazarlama paradigmalarında temel değerlere ulaşmanın tek bir doğru yolu vardır.

[41] GÖKER Aykut, Bilim, Teknoloji, Sanayi Üçlemesi, Jornal Yayınları, İstanbul, 1995 s.12

- İşletme yönetimi olarak otokratik ve hiyerarşik bir yönetim tarzı benimserler
- Varolan pazarlama paradigmaları amaç yönelimli olduklarında kurallarla sonuca ulaşmaya çalışırlar.

Varolan paradigmalar her ne kadar modern pazarlama bunun dışında tutulsa da otokratik ve hiyerarşik bir yönetim tarzı benimserler. Temel değerler kâr verimlilik ve pazarı denetleme gücüdür. Bu paradigmalara göre başarılı pazarlamanın sadece bir doğru yolu vardır esnek olmayan bir yapılanma söz konusudur. Bu yüzden yapılanmaları bürokratik ve oldukça yavaştır. Beklenmedik zorluklarla karşılaşınca, rekabet şiddetlenince gereken değişiklikleri yapmakta zorlanırlar. Amaç yönelimli olmalarından dolayı kurallara bağlıdırlar.

Pazarlarda düzensizliğin artması yapıları gereği esnek olmayan bu paradigmaların sorunlar yanıtlayamamaları neden olmaktadır. Düzensizlik ve ön görülmeyen olayların arttığı günümüzde işletmeler en ufak bir üstünlüğü rakiplerine kaptırdıklarında çok gerilerde kalmaktadırlar. Düzensizlik ortamında her eylem çoğaltan etkilere dönüşebilmektedir. Bu yüzden günümüzde pazarlama paradigması öğrenen boyutta olmak zorundadır. Öğrenen pazarlama paradigması işletmenin ilişkilerini geliştirmeyi yaratıcılığı, dinamik olmayı, birden çok doğru olduğunu, ekip çalışmasını, kendi kendini örgütleyen çalışanlara vizyon veren, sorunları ortaya çıkmadan çözmeye sağlayan, veri tabanları oluşturan, risk almayı seven, enformasyon akışı olan paradigması temsil eder. Pazar payından önce karlılığı hedefleyen ancak bunu hedeflerken sosyal sorumluluğu olan tüketici/müşteri isteklerini odakta tutan bir paradigmadır. Başka bir tanımla öğrenen pazarlama kavramı, bireyi ve bireysel gelişmeyi odak alan ve rekabet üstünlüğünü salt öğrenmenin ötesinde; aktif öğrenmeyi bunun sonuçlarını rakiplerine göre fark yaratacak şekilde kullanmayı hedefleyen bir içerik taşımaktadır. Bu içerik işletmelerin bugünden acımasız rekabet ortamında en çok gereksinim duyduklan olumlu sinerji yaratabilme özelliğini büyük oranda destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

AKDEMİR Ali, Yönetim Düşüncesindeki Dönüşümler ve Dönüştürücü Lider Profili, **21. Yüzyıl Liderlik Sempozyumu** Kara Kuvvetleri Komutanlığı yayını, İstanbul 1997

AKTAN Can Coşkun, **Toplumsal Dönüşümü ve Türkiye,** Milliyet Yayınlan, İstanbul 1999

ASLANTÜRK Zeki, **Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri,** Marmara Üniversitesi Yayınlan, II.Baskı İstanbul 1995,

BENNET P., **Dictionary of Marketing Terms,** American Marketing Assocation, 1995

BLANCHARD Ken-WAGHORN Terry, **Geleceği Yönetmek,** (Çeviren:Mehmet ÖZCAN) Yönetim Geliştirme Merkezi Yayınları, İstanbul 1996

BLAUG Mark, **Methodology of Economics,** Cambridge Unıversity Press, London 1982

BONO Edvvard de, **Market Driven Strategy.-Processes of Creating Value,** (ÇeviremOya ÖZEL) Rekabet Üstü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996

COLLİNS Marilyn, "Global Corporation Philanthropy-Marketing Beyond the Cali of Duty?" **European Journal of Marketing** 27 no2 1993.

DEMİRCİ Kemal M., **Dönüştürü Liderlik Konseptinin Yaklaşımları Yönünden Analizi,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 1998.

DULUPÇU Murat Ali, **İktisadi Kalkınmada İnsan Kaynakları Geliştirme Konsepti, "Türkiye İçin Model ve Öneriler",** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 1998.

GİRİCK.J., **Chaos:Making a New Science Penguin Books,** New York 1987

GÖKER Aykut, Bilim, Teknoloji, Sanayi Üçlemesi, Jornal Yayınları, İstanbul, 1995

GÖKER Metin, **2000'li Yıllarda Kamu ve Özel Sektörde Yeniden Yapılanma,** Tugiad Yayınlan, İstanbul 1996.

İSLAMOĞLU Ahmet Hamdi, **Pazarlama Yönetimi,** Beta Yayınlan, İstanbul 1999

İSLAMOĞLU Hamdi A., "Global Pazarlama", **Pazarlama Dünyası Dergisi,** Temmuz-Ağustos, Yıl:6, Sayı:34, İstanbul 1992.

KARABULUT Muhittin, "Dış Pazarlama Alternatif Büyüme Stratejileri", **Pazarlama Dünyası Dergisi,** (Mayıs-Haziran), Yıl:3, S. 15,1990

KIRCIOVA İbrahim, "İhracat Pazarlaması Stratejileri ve Bir İhracat Pazarlama Planının Hazırlanması", **Pazarlama Dünyası Dergisi,** (Temmuz-Ağustos 1992), Yıl:6, S.34

KOTLER Philip, ARMSTRONG G., **Principles of Marketing,** Prentice Hail, IncNew York 1998.

KOTLER, Philip **Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi,** Beta Yayınları 2000, s. 19.

Liderler, **21.Yüzyılda Liderlik Sempozyumu,** Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Cilt:2, İstanbul 1997.

MUCUK İsmet, **Pazarlama İlkeleri,** Der Yayınlan, İstanbul 1998.

PAPATYA Gürcan-PAPATYA Nurhan, "Pazarlama Küresel Stratejik Boyutu", **Pazarlama Dünyası Dergisi,** (Eylül-Ekim 1999) Yıl: 13, S.77

PRİDE William M, FERREL O.C., **Marketing,** Hougton Mifflin Co, New York, 1997

SEZGİN Selime, **Global Pazarlama,** İletişim Yayınlan, İstanbul 1992.

ŞİMŞEK H., and Louis K,S, "Organizational Change As Paradigm ShiftAnalysis of The Change Process in A Large" **Journal of Hlgher Educatıon,** Public Üniversity Vo:65 No:6.

ŞİMŞEK Hasan, **21.Yüzyıl Eşiğinde Paradigmalar Savaşı Kaostaki Türkiye,** Sistem Yayıncılık, İstanbul 1997.

TOKOL Tuncer, **Pazarlama Yönetimi,** Beta Yayınlan, 1998, ss.8-12. Ayrıca

WEBSTER Frederick E, **Market-Driven Management Using the New Marketing Concept to Create a Oriented Company,** John Wiley Sons Inc New York., 1994

WEBSTER,Jr Frederick E., "Executing the New Marketing Concept", **Marketing Management,** Vol 3, Issue I,

MUCUK İsmet, **Pazarlama İlkeleri,** Türkmen Kitabevi, 11.Basım, İstanbul, 1999

WEBSTER'S, **New Collegiate Dictionary,** G 8c Merriom Co 1999

YÜKSEl Berrin, "Pazarlama Paradigmasında Değişim ve Değişimin Endüstri

İşletmelerindeki Görünümüne Yönelik Bir Uygulama" , **Pazarlama Dünyası,** 1999 Yıl: 13

YÜKSELEN Cemal, **Pazarlama İlkeler Yönetim,** Detay Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara 1998,

YÜKSELEN Cemal, **Pazarlama İlkeleri,** Beta Yayıncılık, S.Baskı, İstanbul, 2000.

RUDELINS William, CRANE Fredrric G, **Marketing Second Edition,** 1998.

YÜKSELEN, s.20. Ayrıca Bu Konuda Bakınız KAYA İsmail, "Pazarlama Yönetiminde Sosyal Sorumluluk", **Pazarlama Dünyası** Dergisi, Yıl:5,

SINGHAPAKDİ A, VİTELL S, "A Cross Cultural Study od Morul Philosophies, Ethical Perception and Judgements" **İnternatıonal Marketing Review,** Vol: 11 1994

Dumlupınar Üniversitesi w BB Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^ * İ 1 L ^ Ha/iran 2002

PARADİGMİK DÖNÜŞÜMDE ÖRGÜT TASARIMI

M. Kemal DEMİRCİ*

ÖZET

Örgüt yapıları, etkinliğin artırılmasında ve amaçlara ulaşmada araç işlevini görürler. Araçsallık, belirlenen vizyona, duruma, amaçlara ve rekabetin yoğunluğuna göre örgüt yapılarının bağımlı değişken olduğunu ifade eder. Bu makalede, örgütlerin araçsallık işlevinin güncel anlamda bilgi ve iletişim teknolojisinin uzantısı olan küreselleşmenin ortaya çıkardığı dönüşümlerin örgütlere yansıma biçimleri ve bu doğrultuda örgüt tasarımında dikkat edilmesi gereken konular üzerinde durulacak.

Küresel iş ortamında örgütlerin tasarlanmasında ve işlevselleştirilmesinde bir takım ilkelerin belirlenmesinden çok, örgüt üyelerinin daha fazla katılımını sağlama ve çevreden maksimum düzeyde yararlanmak üzere dış kaynaklara yönelme genelinde bir takım yaklaşımlar benimsenmektedir. Bu temel gerekçesi de; dış çevrenin küresel boyutta farklılaşması, müşterilerin kalite-fiyat beklentileri ve örgüt üyelerinin küresel çevrede geçerli olan yaşam standartlarına ulaşmak için kendilerini geliştirme ihtiyaçlarını farklı boyutlarda örgüt ortamına taşımak istemeleri olarak özetlenebilir. Bu doğrultuda, hem örgütün hem de üyelerin amaçlarını gerçekleştirmek üzere tasarlanacak örgüt yapısının odak noktasında; örgüt vizyonu, gönüllüğe dayanan katılım, yenilikçi insan ve yeni örgüt kültürü geliştirme bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler : Paradigmik dönüşüm, vizyon, gönüllü katılım, örgüt kültürü.

* Yrd.Doç.Dr., DPÜ-İİBF.

ABSTRACT

Designing Organizations During Paradigm Shifts

Organizational structures are instrumental in increasing efficiency and goal attainment. in this paper the reflections of changes emerged out of globalization (as on extension of information and communication technology in a contemporary sense) up on organizations and the is sues related to organizational design are discussed. İn doing so it the center of organizational structure designed for the realization of objectives held by the organization and its constituency lies development of an organizational vision, voluntary participation, innovative human and a new organizational culture.

GİRİŞ

Yönetim yazınında sıkça rastladığımız kavramlardan biri dönüşüm kavramıdır. Kanımızca, dönüşüm kavramı herhangi bir kavramın (örneğin değişim) yerine kullanılmaktan çok, günümüzün özelliğine göre başlı başına bir olguyu açıklamak için kullanılmaktadır. Gerçekten de birçok kişi dönüşüm ile değişim kavramlarını eşanlamlı ya da birbirlerine yakın anlamlarda kullanmaktadır. Basit olarak; belli bir yönetim paradigmasının günün ölçülerine göre belli kısımlardaki iyileştirmeler değişimle, mevcut yönetsel paradigmanın ötesinde benzersiz bir yönetim anlayışının tasarlanması da dönüşümle açıklanabilir. Başka bir deyişle, değişim mikro alandaki farklılaşmayı dönüşüm ise makro düzeydeki farklılaşmayı ifade etmektedir. Günümüzde değişim işletmeler için rutin sayılan unsurlardandır. Bu yönüyle değişimin hız kazanması, her şeyin değişime uğraması ve değişimin kalıcı olması değişmez kural olmuştur. Özellikle teknolojide görülen değişim, daha önceki dönemlerde görülen değişimlerden daha hızlı gerçekleşmektedir. Bunun gerisinde, üstün nitelikli insan kaynağı ve bu insan kaynağını dönüşüme yönlendirecek yönetim ve örgütleme anlayışının kendisi vardır.

Bilgi teknolojisinin tanıdığı fırsatlar, karşılıklı etkileşimi canlandırmakta ve diğer disiplinlerle ilişkileri geliştirerek önemli sayılabilecek bir etki oluşmaktadır. Ayrıca aynı teknolojik değişim kullanıcılar açısından da, düşük maliyet fırsatı sağlamaktadır. Yeni buluşlar bir yerden diğerine hızlı bir biçimde ulaşmakta ve her ülkeyi baskı altında tutabilmektedir. Bu ve buna benzer değişimler birbiriyle etkileşime girerek iş uygulamalarını, fikirleri ve becerileri

değiştirerek örgütsel dönüşüm gerçekleşmektedir.[1] Örgütsel değişim ise, herhangi bir birimdeki ilerleme ya da bilginin artışı ile ifade edilebilir.[2] Özetle, örgütün belli bir birimindeki farklılaşma örgütsel değişimle; birbiriyle ilişkili değişimler toplamı örgüte yansıdığında örgütsel dönüşümle ifade edilir.

Günümüz örgütlerinin bağımsız değişken niteliği taşıyan çalışanların ve müşterilerinin kültürel yapılarını örgütsel girdi olarak değerlendirme ve örgüt dönüşümlerini bu doğrultuda tasarlama eğilimleri vardır. İnsanları tarihsiz ve kültürsüz kabul etmek mümkün değildir. Bunun için, pazar konumunda olan toplulukların kültür ve değerlerinin bir fırsat olarak algılanması gerekmektedir. Başarılı örgütler, kültürlerin bileşkelerini inceleyerek, bu kültürlerin bir parçası ve o ülkenin vatandaşı imajını vermektedirler. Bu doğrultuda ülkeler, ekonomik gelişmeye kültürel anlamda katma değer yaratacak işletmeleri tercih etmektedirler.[3]

1- PARADİGMİK DÖNÜŞÜM

Paradigma, bir örgütte ya da sosyal sistemde, belli bir zaman aralığında geçerli olan dünya görüşü ya da referans sistemi olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, paradigma, sosyal bir sistemde algıya şekil veren ve davranışı yönlendiren bir dünya görüşü ya da referans sistemi olarak da tanımlanabilir.

Paradigmanın düşünsel olmakla birlikte uygulama boyutunun da olduğu ileri sürülmektedir. Mevcut sistemlerde görevlerin yapılış şeklinin belirlenmesini ve görevler arasındaki ilişkilerin düzeylerini paradigma belirler. Bu yönelimli olarak, sistemlerdeki paradigmalar, gerçek durumlarda amaçların ve örgütsel süreçlerin sistemli bir biçimde belirlenmesinde bireyler arasında birlik ruhu yaratır. Paradigma, olay ve olgular arasındaki ilişkilere kesin olmayan soyut varsayımlara dayanır. Örgütlerdeki insan faktörü, bu soyut varsayımlara dayanarak türetilen modellerle örgütsel etkinliği sağlar ve somut stratejiler ortaya koyar. Yeni

[1] BATLEY, T., **Management Skills For Professionals**, Philipis Allan Publiushers, New Zeland, 1989, 79.
BARUTÇUGİL, İsmet, **Teknolojik Yenilik** ve **Araştırma-Geliştirme Yönetimi**, Bursa Üniversitesi Yay. Bursa, 1981, 6.

[3] DANIELS, John L.-DANIELS Caroline, **Global Vision**, McGraw Hill, Inc., New York, 1994, 58-59.

paradigma, henüz şekillendirilmeden önce salt soyut bir takım varsayımlara dayanır ve insanlar da bu soyutluk üzerinde düşünür ve davranış kalıbı geliştirirler. Dolayısıyla, örgütsel düzeydeki davranışlar zamanla şekillenerek somut gerçekler ortaya çıkar.[4] Dönüşüm sonrası yeni paradigmanın soyut varsayımları, modeller aracılığıyla örgüt üyelerine aktarılır. Örgütün her biriminde tanımlanmaya başlayan yeni paradigma, soyut yönüyle değil, uygulamaya dayalı nesnel yönüyle öğrenilerek somutlaştırılır ve guruplarda yaşandıkça da meşrulaşır.[5]

Örgütsel anlamda paradigmik dönüşüm; çevrede meydana gelen değişimler örgütleri tehdit edecek duruma geldiğinde, yeniden yapılanmayla değişimin ötesine geçmeyi ifade eder. Ancak, dönüşümle birlikte örgütler sadece olanı kabul etmek değil, aynı zamanda bütün sistemi de yenileyerek değiştirmektedirler. Örgütler açısından bu durum kaçınılmaz olmakla birlikte, yönetici ve astlar dönüşümle birlikte her dört beş yılda bir yetersiz hale gelmektedirler. Bu hareketlilik beraberinde örgüt içi ve dışında sürekli eğitimi gündeme getirmektedir.[6] Örgütlerin günümüz çalışma ekolojisindeki faaliyetlerini sürekli kılmaları, karlarını artırmaları ve rekabetin yoğun olduğu ortamlara uyum sağlamaları, üstün nitelikli insanlara bağlıdır.

2- ÖRGÜTSEL DÖNÜŞÜM STRATEJİLERİ

Dönüşüm yönelimli strateji belirleyebilen yöneticilerin, örgütlerinde değişim ajanı misyonunu yüklenmiş ve bu yönelimli olarak sürekli değişimi izleme, zamanında karar verme ve örgüt birimlerini sürekli geliştirmeleri gerekmektedir. Sistem yaklaşımı çerçevesinde ele alınması gereken örgüt birimleri şunlardır:[7]

i. İş Birimleri: Farklı düzeylerdeki çalışmaların, stratejilerin, amaçlan, misyonun, yapı-görev ve süreçlerin yeniden yapılandırılması,

[4] ŞİMŞEK, Hasan-AYTEMİZ, Dilkan, "Kurumsal Değişim ve Liderlik: Yönetsel Lider ve Dönüştürücü Liderler", **21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu,** Tuzla-İstanbul, 1997, 474-475.

[5] ŞİMŞEK-AYTEMİZ, 474-475.

[6] KOÇEL, Tamer, **İşletme Yöneticiliği,** Beta, İstanbul, 1999, 289.

[7] SHERMERHORN, James, **Management For Productivity,** John Wiley and Sons, Inc. New York, 1993, 465.

ii. İnsan Kaynaklan: Örgütteki insan kaynaklarının tutum ve becerilerini, dönüşümün gereklerine göre yüksek kalitede tutma,

iii. Kültürel Yapı: İnsanları yönlendiren norm ve değerleri belirleyerek yeni kültür oluşturma,

iv. Kullanılan Teknoloji: Üretim sistemini, süreçleri, örgütleme ve insan kaynaklarını bu sisteme uyumlaştırma,

v. Genel Yapı: Yönetim biçimi, örgütsel yapı, otorite ve iletişim yapısı.

Belli bir süreci takip etmemekle birlikte sistem özelliği taşıyan örgütsel dönüşüme dinamizm sağlayan stratejileri dört ana gurupta toplamak mümkündür:

i. Örgütsel vizyon oluşturma,

ii. Gönüllü katılım,

iii. Yenilikçi insan edinme,

iv. Yeni örgüt kültürü geliştirme.

2.1. Örgüt Vizyonu Oluşturma

Liderlik ve dönüşüm kavramları vizyondan uzak tutulamaz nitelikte iki kavramdır. Çünkü her iki kavramın özünde risk faktörü önemli bir yer tutar. Riskin yoğunlukla yaşandığı her iki durumda (liderlik - dönüşüm), geleceğin fotoğrafını ifade eden vizyon ön plana çıkacaktır, örgütlerin yoğun değişime uyum sağlamaları, onların vizyon gücüne bağlıdır. Değişimin yönetiminde önemli bir unsur, bugün ve gelecekteki örgüt ve insan kaynakları için bir gereksinim ve yol gösterici olan vizyon, geleceği öngörme ve bu yönelimli başarıyı ifade etmektedir.

Örgütler, güncel konularla birlikte gelecekte meydana gelebilecek değişimleri vizyon gücüyle elimine ederek başarılı olabilirler. Örgütlerde vizyon yaklaşımı, yeni gelişmelerle birlikte örgüt ekolojisinde değişime uygun yapılar, beceriler, amaçlar vb. belirleme ve uyumlaştırma üstünlüğü sağlayacaktır.

Örgüt vizyonu, üyeler tarafından paylaşıldıkça başarıya ulaşacaktır. Üyeler arasında iyi bir iletişimle paylaşılan vizyon, amaçların başarılmasında etkin bir araç rolünü oynayacaktır.

[1] FOTTLER, Myron D.-HERNANDEZ S. Robert - JOINER Charles L., **Strategic Management Of Humsn Resources in Health Service Organizations,** Delmar Publishcrs, New York, 1988, 56.

[5] DANIELS-DANIELS, 1.

Böylece bireyler örgütün yeni misyonunu daha iyi özümseyecek ve vizyon aracılığıyla değişim baskısının hangi yönlerden gelebileceğini saptayabileceklerdir. Ayrıcı, paylaşılan vizyon, örgütsel amaçların başarılmasında ve etkinlikte yol gösterici role sahiptir.

Örgüt vizyonunun , örgüt üyeleri arasında gurup anlayışıyla paylaşılmasına ve bu guruba liderlik yapabilecek üyelere ihtiyacı vardır. Bu yönelimli bir oluşumun örgütlerde başlaması bazı konuları birlikte ele alınmasını gerektirir:[10]

i. Doğru üyelerden oluşmuş örnek gurubun oluşturulması,
ii. Amaçların birlikte geliştirilmesi,
iii. Vizyonun paylaşılması için önceden üyelerin görüşlerinin alınması,
iv. Belirlenen vizyonun her seviyede anlaşılacak şekilde tanımlanması ve çeşitli şekillerde üyelere aktarılması.

2.2. Gönüllü Katılım

Günümüz örgütleri; formal yapıyı esas alması ya da bu yapı içersindeki birimlerle yetkili üyelerin unvana dayalı olması yerine, esnek uzmanlaşmayla gurup dinamiğini ve zorlayıcı olmak yerine isteklendirmeyi öne çıkaran bir yapıya bürünmektedirler. Buradaki temel gerekçe, örgüt üyelerini baskıdan uzak gönüllü olarak işlere katılımını sağlamak ve bireysel potansiyellerini kısıtlama getirmeden ortaya koymalarını sağlamaktadır. Örgüt üyelerinin baskıdan uzak tutulması, örgüt kültürü ile doğrudan ilişkilidir. Güçlü bir kültürle, motivasyonun ve yeniliklerin azalmasına neden olan bürokrasiye başvurmadan, gerekli yapıyı ve kontrol sistemini oluşturmak mümkündür."

Gönüllü katılımın sağlanmasında yöneticilerin göz önünde bulundurmaları gereken önemli konulardan biri şudur: Üstün nitelikli insanlar, elde ettikleri başarılardan sonra tüm yetkilerinin, bundan sonra oluşacak sorunlarla ilgili ya da ilgisiz olsun kendisinden çözüm beklentisi içinde olmalarından psikolojik baskı duyarlar. Böylesi durum bireylerin yaratıcılıkları açısından

[10] DAVIDOW, William H.-MALONE, Michail S., **Sanal Şirket**, Koç Unisys Yay., İstanbul, 1995, 181.
KOTTER, John P.- HESKETT, James L., **Corporate Culture and Performance**, Newv York, 1992, 15.

olumsuz bir ortam yaratacak; ayrıca daha önce elde edilen başarılar da, olumsuz beklentiler sebebiyle gölgelenmiş olacaktır.

Örgüt üyelerinin başarılarından dolayı kendince uygun gördüğü birimlerde çalışma eğilimleri gönüllü katılımla eş zamanlı gerçekleşir. Bu eş zamanlama doğru ise doğru elemanın yerleştirilmesinde doğal bir sistemin (emredici olmayan) oluşması anlamına gelir. Üst yönetimin genel eğilimi ise, bu tür bir davranışın benimsenmemesi ve başarılı insanların daha çok zayıf noktalarda çalıştırılmasıdır. Ancak bu da üstün nitelikli insanlarda verim azalmalarına sebep olmaktadır.[11] Bu nitelikli insanların çalışma alanlarının belirlenmesinde en etkili yöntem baskı oluşturmak değil, karşılıklı etkileşimle (interaktif) ortak bir karara varmaktır.

Gönüllü katılımın oluşmasıyla birlikte, üstün nitelikli insan kaynaklarının günümüz iş ortamında kolayca başka işletmelere geçmeleri engellenmiş olacaktır. Bunun için, işletme yöneticileri uzun süreli düşünerek, kısa süreli maksimum başarı değil, uzun süreli maksimum başarı üzerinde odaklamak zorundadırlar.

2.3. Yenilikçi İnsan Edinme

Örgütlerin her dönemde üstün nitelikli insanlara ihtiyaçları olagelmiştir. Ancak, işletmeciliğin boyutları dünya düzeyinde ele alınma zorunluluğu, beraberinde bu nitelikteki insanların gereğini daha da artırmıştır. Örgütlerin üstün nitelikli insan edinme gerekçeleri dönüşümleri baştan öngörme ve işletmeyi çevresine uyumlaştırmadır. Bu yönelimli olarak, örgütsel basamaklar azalmakta, formal örgüt yapısından uzaklaşarak insan kaynaklarının yaratıcılıkları öne çıkmaktadır.

Yenilikçi insan, örgütsel dönüşümün doğasına ters düşen, ancak bir şekilde çevresinde varolan kıskançlıklar sebebiyle ilk anda ortaya çıkmaktan korkar. Başta yakın çevresi olmak üzere birçok kesimden tepki görse de, sahip olduğu beceriyi ortaya çıkarmasında radikal davranması en belirgin özelliğidir.

Örgüt kültürünü geliştirmek için, öncelikle mevcut insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik bir kültürün oluşumu sağlanmalıdır. Bireylerin öncelikle yaratıcılıklarını artıracak ortam

[11] BENEK, İsmail-KILINÇLI, Alptekin, "İşletmelerde, Üstün Yetenekli İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi", **Dünya Gazetesi**, 19 Ağustos 1997,4.

hazırlanmalı ve becerilerini keşfetmeleri amacıyla iş rotasyonu yapılmalıdır.[13] Yeni oluşturulacak örgüt kültürü çerçevesinde, üyelerin başarılı oldukları birimlere kaydırılarak, buralarda istihdam edilmeleri ile dinamik bir atmosfer oluşturulmalıdır.

Güncel dönüşüm alanları odaklı, yenilikçi insanların ortaya çıkmasında, yöneticilerin dinamik örgüt tasarımında dikkate almaları gereken temel konular şöyle sıralanabilir:

i. İnsan kaynaklarının yaratıcılıkları, başarı güdüleri ve bağımsız düşünme ve yorumlama yetenekleri tespit ve teşvik edilir. Örgütte yeniliklerle gelenekler; otorite ile özerklik arasında bir denge kurulur,
ii. İnsan kaynakları, görevleri ile ilgili konularda risk üstlenmeleri teşvik edilir. Bu sebeple de örgütün kuralları dışına çıkanlar, bu kuralları bozan kişiler değil kendilerini riske atan kişiler olarak görülür,
iii. İnsan kaynakları arasında rekabet ve işbirliği konularında tam bir denge sağlanır. Bir yandan rekabet teşvik edilirken, diğer yandan üyeler arasında karşılıklı yardımlaşma ve işbirliğine yönlendirme yapılır,
iv. İnsan kaynaklan, yaptıkları işle ilgili konularda sorumluluk üstlenmeye teşvik edilir. Risk almaya yönlendirilen birey sorumluluk almaktan kaçınmayacaktır,
v. Örgüt esnek bir yapıda tasarlanır. Dolayısıyla, üyelerin yakından denetimi yerine, uzaktan yönetim biçimi benimsenir. Esnek yapılandınlan örgütte egemen olan değişmez,katı kurallar değildir,
vi. Hoşgörüye dayalı anlayış yerleştirilerek, örgütsel çatışmalar minimize edilmeye çalışılır. Çatışmaların önlenmesinde karşılıklı anlayış esas alınır.
vii. İnsan kaynaklarına örgütsel konularda olduğu kadar, sosyal alanda da destek verilir. Karşılıklı samimiyetin oluşmasında, sosyal yaşantının birlikteliği teşvik edilir,
viii. Adil bir ödül sistemi kurular ve performansın yükselmesinde temel ölçüt alınır. İmtiyazlı ödüllendirmelerden kaçınılır.

[13] BENEK-KILIÇLI, 4.
[14] ŞİŞMAN, Mehmet, Örgüt Kültürü, Anadolu Üniversitesi, Yay. No : 732, Eskişehir, 1994, 144-145.

ix. İş, örgüt üyeleri tarafından yaşam kalitesinin yükseltilmesinde gerekli bir uğraş olarak görülür. Örgütsel amaçlar kadar bireysel amaçlar da ön planda tutulur.

Bilgiye yönelik dönüşümün yoğun olduğu günümüzde , yenilikçi insana olan talep artmıştır. Bu kişilerde özellikle süreç ve pazara yönelik fikirler üzerinde yenilik yaratmaları beklenmektedir. Çünkü yenilik, rekabet üstünlüğü sağlayan önemli konulardan biridir. Yenilikçi insan, tüketici davranışları üzerinde yoğunlaşarak gereksinimlerini tatmine çalışır.[15]

Yenilikçi insanın ortaya çıkması bir çok faktöre bağlıdır. Bunlardan en belirgin olanı, doğuştan bazı özelliklere sahip olması ve bunlan doğru zaman ve yerde geliştirerek, bilgi düzeyini artırmasıdır. Bunun için eğitimin temel alınması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Bunun yanında yenilikçi insanın başka destekleyici faktörlere de ihtiyacı vardır. Bunlar:[16]

i. İşletmenin sahip olduğu başarılar ve güç alanını bilmek,
ii. Rakip işletmelerdeki basan unsurlarını gözlemlemek ve bilgi sahibi olmak,
iii. İşletme performansına yönelik olarak, gerekli bilgi alt yapısının sağlanması için sürekli eğitim görmek.

Diğer taraftan, yenilikçi insan profilinin ortaya çıkması örgütsel tasarımın öğrenmeye dayalı olmasına bağlıdır. Bunun için örgüt düzeyinde yeni bilgiler geliştirilmeye çalışılır. İhtiyaç duyulan konularda yeni paradigmanın oluşturulması için kullanılacak bilgiler bütünlük içinde ele alınmalı ve paylaşılmalıdır. Bundan sonra da, paylaşılan bilgiler uygulanır ve tecrübe sonucu oluşan bilgiler yeniden girdi olarak kullanılır.[17] Bu çerçevede yenilikçi insanın özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

i. Bilgi temelli dönüşüm yapabilen,
ii. Sürekli katma değer yaratan,
iii. Motivasyonu yüksek ve bunu çevresiyle paylaşabilen,
iv. Girişimci,
v. Gurupla birlikte çalışabilen.

Bu yönelimli örgüt tasarımında bireysel başarıyı ön plana alan değil,kurumsallaşmış kariyer ve verimliliğe odaklanmış gurup

[15] LINES, P.-MORCOUSE, I.-MATIN, B., The Complete A-Z Business Studies, Hodder Stougton, London, 1994, 130.
[16] BENEK-KILIÇLI, 1997,4.
[17] Geniş olarak bkn.: SENGE, Peter M., Beşinci Disiplin, (Çev: Ayşegül İldeniz-Ahmet Doğukan), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997.

dinamiğine inanmış üyeler olmalıdır. Yenilikçi insanın becerileri, sadece bireyin kendisinde ya da yönetimin bilgisi dahilinde değil, tüm örgüt içerisindeki bireylere de yansıyacak şekilde kurumsallaştırılmalıdır. Diğer taraftan, üst yöneticiler yetki ve sorumluluk devri ile yenilikçi insanlara kendilerini geliştirme fırsatı vermelidirler.

2.4. Yeni Örgüt Kültürü Geliştirme

Rekabetçi örgütlerin en belirgin özelliklerden biri, örgütü diğerlerinden ayıran, güçlü inançlara dayanan ve üyeleri tarafından paylaşılan ve heyecan uyandıran kültürel ortamdır.[18] Yeni örgüt kültürü, insan kaynaklarının verimini, motivasyonunu yükseltecek ortamın sağlanması ve bu ortamın korunması için gerekli bakış açısı üzerinde odaklanır. Bu şekliyle yeni tasarlanacak örgüt kültürü uygulamaları şu alanlarda yoğunlaşmaktadır:[1]

i. Birimlerde değil örgüt üzerinde yoğunlaşma,
ii. Statükocu değil, geleceğe odaklama,
iii. Sosyal sınıflar değil, sosyal eşitlik,
iv. Bireysel başarı değil, örgüt başarısı,
v. Kontrol değil, katılmalı yönetimle oto kontrol.

Kültürün önemsendiği örgütlerle, önemsenmediği örgütler arasındaki fark, paylaşılan anlamlar sisteminden kaynaklanır. Konu incelendiğinde paylaşılan anlamlar sistemi, örgütün değer verdiği temel özellikleri ortaya çıkarır. Buna bağlı olarak kültürün yedi temel anlam dizisi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir:[20]

i. Kişisel Özerklik: Örgütteki insanların sahip olduğu sorumluluk, bağımsızlık derecesi ve kişisel fırsatlar,
ii. Kontrol: İnsan kaynaklarının davranışlarını kontrol etmek ve yönlendirmek için kullanılan araçların ve düzenlemelerin derecesi ve doğrudan gözetmenin miktarı,
iii. Destek : Yöneticilerin astların bilgi ve becerilerin gelişmesinde sağladıkları yardım ve ilginin derecesi.

[18] FREDRICKSON, James W., Perpectives on Strategic Management, Harper Business, New York, 1990, 178.
[19] BOVEN, David Z.-LAWLER, Edward, "Total Quality Oriented Human Resources Management", **Organizational Dynamics,** V:20, **N:4,** (Spring - 1992), 29-41.
[21] ROBBİNS, Stephen P., **Örgüt Kültürü,** (Çev:Ayşe Öztürk), Anadolu Üniversitesi Vakfı, Eskişehir 1994, 299-300.

iv. Kimlik: Bireylerin kendi çalışma gurupları ya da uzmanlık alanları yerine örgütle bir bütün olarak özdeşleşme derecesi,
v. Performans-Ödül: Örgütsel düzeyde verilen ödüllerin insan kaynakları performansının yükseltilmesi odaklı gerçekleştirilmesi,
vi. Çatışma Toleransı: Örgütteki birey ve guruplar arasındaki ilişkilerde mevcut çatışma düzeyi ve ortaya çıkan farklılıklar konusunda dürüst ve açık olma isteği,
vii. Risk Toleransı: İnsan kaynaklarının girişimci, yenilikçi ve risk almaya yönlendirilmesi.

Sıralanan her bir değişken, düşükten yükseğe doğru sıralanan bir denge üzerinde yer alır. Örgüt kültürün genel çerçevesi, bu yedi özellik esas alınarak değerlendirilir. Bu çerçevede, insan kaynaklarına örgüt hakkındaki ortak duyguları, uygulamaların yapılış şekli ve nasıl davranmaları gerektiği konusunda yönlendirme yapılır.[21]

Örgüt kültüründeki değişmeler, yönetimin planlayıp uygulayacağı örgütsel stratejilerde dikkate alınması gerekmektedir. Başka bir değişle, sistem yaklaşımına göre, örgütte bir değişimin olması diğer kısımları etkileyip yeni performans sistemi vb. değişimler birbirini etkileyecek ve yeni koşullara göre uyumlaştırmayı gerektirecektir.

Yeni kültür geliştirmenin temel amacı, çevresel değişimlerin örgüt üyelerince tanımlanarak, sürekli değişimlerin önüne geçecek dönüşümü gerçekleştirebilen bir örgütsel yapı tasarlamaktır. Çünkü değişimin yoğun yaşandığı çevre, örgütsel performansı doğrudan etkilemektedir. Bu da işletme yöneticilerinin önemle üzerinde durmaları gereken bir konu olmaktadır. Örgütlerin temel kaynaklan olan bilgi ve insanın bütünleşik değerlendirilmesi tam kapasite kullanımını sağlar. Örgütlerde yeni kültür geliştirilirken; üyelerin değişik durumlarda nasıl davranacaklarını belirleyen genel onay almış köklü inanç, tutum ve değerler sistemi ile yönetim-çalışan ayırımını ortadan kaldırmayı, yönetimin öncelikleri ile çalışanların öncelikleri arasında uyum sağlayacak işletme amaçlarını gerçekleştirmeyi esas almalıdırlar.

[21] ROBBİNS, 299-300.

SONUÇ

İş yapma ölçütünün sınır tanımaz olarak karşımıza çıkması ve nesnellik yerine soyutluğun önem kazanması fikir işçiliğine yatırım yapmaya zorlamıştır. Geçmiş dönemde örgütsel tasarımın bir takım ilkelere ve kapalı sistem anlayışına dayanması personel kavramının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu yönetsel yaklaşım anlayışı, astları üst yönetime bağımlı ve sistemi koruyan ancak geliştirmeyen, yani dar kalıplara sokan bir yapıyı gerektiriyordu. Belki bu anlayış kendi döneminde başarılı olarak kabul edilebilir.

Günümüzde geçmiş ya da güncel bilgi birikimine referans verme ve bunları iş süreçlerine aktarma salt başarı için yeterli olmayacaktır. Bununla birlikte, geleceğin öngörülmesi ve geleceğe yatırım yapma çevresel dönüşüm ile mücadele etmede çok önemli adımdır. Bu ortamda uzmanlaşmış bilginin eşzamanlı olarak yönetim ve iş süreçlerinde uygulanması gereklidir. Bunun başarılması da örgütsel vizyon, yenilik, yenilikçiliği tüm çalışanlara yansıtma ve bunların uzantısı olarak da yeni örgüt kültürü oluşturma ve uygulama boyutunda kararlara katılma gibi kritik faktörlere bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

BARUTÇUGİL, İsmet, **Teknolojik Yenilik ve Araştırma-Geliştirme Yönetimi,** Bursa Üniversitesi Yay. Bursa, 1981.

BATLEY, T., **Management Skills For Professionals,** Philipis Allan Publiushers, New Zeland, 1989.

BENEK, İsmail-KILıNÇLI, Alptekin, "İşletmelerde, Üstün Yetenekli İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi", **Dünya Gazetesi,** 19 Ağustos 1997.

BOVEN, David Z.-LAWLER, Edvvard, "Total Quality Oriented Human Resources Management", **Onganizational Dynamics,** V:20,N:4,(Spring-1992).

DANIELS, John L.-DANIELS Caroline, **Global Vision,** McGraw Hill, Inc., New York, 1994.

DAVIDOW, William H.-MALONE, Michail S., **Sanal Şirket,** Koç Unisys Yay., İstanbul, 1995.

FOTTLER, Myron D.-HERNANDEZ S. Robert - JOINER Charles L., **Strategic Management Of Human Resources in Health Service Organizations,** Delmar Publishers, New York, 1988.

FREDRICKSON, James W., **Perpectives on Strategic Management,** Harper Business, New York, 1990.

KOÇEL, Tamer, **İşletme Yöneticiliği,** Beta, İstanbul, 1999.

KOTTER, John P.- HESKETT, James L., **Corporate Culture and Performance,** New York, 1992.

LINES, P.-MORCOUSE, I.-MATIN, **B., The Complete A-Z Business Studies,** Hodder Stougton, London, 1994, 130.

ROBBINS, Stephen P., **Örgüt Kültürü,** (Çev:Ayşe Öztürk), Anadolu Üniversitesi Vakfi, Eskişehir 1994, 299-300.

SENGE, Peter M., **Beşinci Disiplin,** (Çev: Ayşegül İldeniz-Ahmet Doğukan), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997.

SHERMERHORN, James, **Management For Productivity,** John Wiley and Sons, Inc, New York, 1993, 465.

ŞİMŞEK, Hasan-AYTEMİZ, Dilkan, "Kurumsal Değişim ve Liderlik: Yönetsel Lider ve Dönüştürücü Liderler", **21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu,** Tuzla-İstanbul, 1997, 474-475.

ŞİŞMAN, Mehmet, **Örgüt Kültürü,** Anadolu Üniversitesi, Yay. No : 732, Eskişehir, 1994, 144-145.

Dumlupınar Üniversitesi B^^fl jğ Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 T K J E ^ K Haziran 2002

TÜRKİYE'DE HAYAT SİGORTALARI ALANININ GÜNCEL SORUNLARI VE BU SORUNLARIN PAZARLAMA DİSİPLİNİ AÇISINDAN YORUMLANMASI

Öğr.Gör.Hakan ÇELİK*
Yrd.Doç.Dr.B.Zafer ERDOĞAN**

ÖZET

Bu makale, Türkiye'de hayat sigortası alanında faaliyet gösteren şirketlerin karşılaştığı genel problemlerin bir bölümünü oluşturan pazarlama problemlerine ışık tutmaktadır. Türk Sigorta Sektörü içerisinde uzun yıllar ihmal edilmiş olan hayat sigortaları, son yıllarda, keşfedilen büyük kaynak yaratma potansiyeli dolayısıyla büyük önem kazanmıştır. Sigorta şirketleri arasında bu alanda pazar payı kapabilmek için yaşanan büyük rekabete bir de sektörün yasal düzenlemeden yoksun bırakılması eklendiğinde, firmalar, hırçın satış stratejileri ve etik dışı politikalar izlemişlerdir. Bir bütün olarak bu hareketlerin sonucu ise şu anda sektörün yaşadığı pazarlama sorunlarıdır.

ABSTRACT

This paper highlights the general hurdles involving specifically the marketing problems faced by Life insurance Companies operating in Turkey. Having been ignored by the Turkish insurance industry in the past, the life insurance segment has gained importance because of the considerable potential for creating capital. So, when the intense competition by the rival companies to gain a piece of market share intersected with the lack of the legal orders in the life insurance sector, the companies followed the aggressive sales strategies and unethical policies. Ali of these negative developments caused the marketing problems faced by the life companies today.

* DPÜ Bilecik İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, Üretim Yön. ve Pazarlama A.B.D. Öğretim Görevlisi
** DPÜ Bilecik İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, Üretim Yön. ve Pazarlama A.B.D. Öğretim Üyesi

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren, insanlar Öncelikle canlarını ve daha sonra ise uygarlaşma yolunda ilerlemeleri ile birlikte gelişen sahip olma ve biriktirme duygularının sonucu olarak edindikleri mallarını tehdit eden çeşitli tehlikelerle karşılaşmışlardır. Tanrının, kendisine bahşettiği düşünme ve ileriyi görme yeteneği sayesinde, kaderinin zincirlerini sürekli olarak kırmayı deneyen insanoğlu, bu tehditler karşısında da boş durmamış, hayatını ve ekonomik varlığını sürdürmek için karşı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Önceleri bireysel olarak canını ve malını kontrol edebildiği faktörlere, yani diğer insanların ve hayvanların tecavüzlerine karşı koruyabilen insanoğlu, kontrol edemediği faktörleri, yani doğal afetleri, sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişimlerin sebep olduğu tehlikeleri kader olarak nitelemiştir. Ancak, toplumsallaşma sürecine giren ve bununla birlikte toplu ve örgütlü hareket etme bilincini kazanıp, bunun yararını gören insanlar, kontrol edebildikleri faktörlerin yarattığı tehditlerin yanı sıra kontrol edemedikleri faktörlerin yarattığı tehditlerinde, örgütlü hareket etme bilincinin sağladığı olanaklar ile kolayca hafifletilebileceğini görmüşlerdir. Bu tehditlerin neden olacakları zarar riskini küçük parçalara bölerek üyelerine bu parçaları bölüştüren, böylece bir üyenin karşılaşabileceği zararı ekonomik olarak önemsiz bir hale getiren örgütlerin ortaya çıkması sonucunda sigorta endüstrisi doğmuştur.

Sigorta endüstrisinin gelişimine hemen hemen paralel olarak dünyada hızla yayılan sendikacılık faaliyetleri sonucunda ve birçok ülkenin devlet yapısının temeli olarak kabul ettiği 'Sosyal Devlet' ilkesi doğrultusunda, çalışanların sağlıklarını korumak ve iş için yararlı olma sürelerini doldurduktan sonra hayatlarını idame etmelerini sağlamak maksadı ile 'Devlet Sigorta Teşkilatı' gelişmiştir. Kapitalizmin en yoğun olarak yaşandığı ve eğitim dışındaki alanları tamamen özel sektörün inisiyatifine bırakarak sosyal bir devlet olma özelliğini kaybeden ABD'de bile, Başkan Roosvelt 1934 yılında yaptığı bir konuşmasında kadın, erkek ve çocukların sosyal güvenliğini sağlamanın devletin en temel amacı olduğunu belirtmiştir ve takibinde bu konuda çalışmalara hız

verilmiştir.[1] Ancak, devletin sosyal güvenlik ve sigorta faaliyetleri konusu daha farklı detayları içerdiği ve çalışmamızdan ayrı bir doğrultuda olduğu için bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Çalışmada irdelenen konu, sigorta endüstrisi ve bu endüstrinin içindeki özel sigorta şirketleri, özellikle hayat sigortası alanında faaliyet gösteren şirketler ve bunların pazarlama sorunlarıdır.

Pazarlama sorunlarını da içeren sektördeki genel sorunların varlığı, Türkiye ve diğer ülkelerin sigorta sektörlerinin ürettiği primlerin, bu ülkelerin toplam nüfusuna ve GSMH'lanna oranlarının karşılaştırıldığı iki ayn araştırmanın ortaya koyduğu tablo çok net olarak belirmektedir.

Birinci araştırmaya göre, kişi başına düşen primler itibari ile Türkiye, hayat sigortası branşında toplamda kişi başına yıllık ortalama olarak 3 dolar seviyesinde prim üretmiştir. Yıllık kişi başına ortalama prim üretimi İsviçre'de 3106 dolar, İspanya'da 335 dolar ve Yunanistan'da 56 dolar olarak gerçekleşmiştir[2].

GSMH yüzdesi itibarı ile bir bakış açısı sunan ikinci araştırma verilerine göre, Türkiye'de üretilen toplam hayat sigorta primleri GSMH'nın 1%'i dolayındadır. Bu rakamla Türkiye, 86 ülke arasında 71. sırada, İsviçre birinci sırada, İspanya 20. ve Yunanistan 55. sıradadır.[3]

Türk sigorta sektörü içerisinde yer alan hayat sigorta branşının bu kadar cılız kalmasının en önemli nedenleri, başta ülkedeki ekonomik istikrarsızlıklar, gelir dağılımının adaletsizliği ve bunlardan dolayı nüfusun büyük bölümünü oluşturan insanların harcanabilecek gelirlerinin düşük kalmasıdır. Ayrıca, bu branşta Türkiye'deki sigortacılık faaliyetlerin diğer ülkelerden geç başlaması, devletin bu alanda faaliyet gösteren Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur gibi kuruluşlarının olması ve bu kuruluşlar aracılığı ile sosyal güvenlik kavramı bağlamında çalışanların ve ticaretle uğraşanların zorunlu sigorta yapılmalarıdır. Bununla

[1] AYDIN, Ufuk, Sosyal Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Özel Sigortalar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:117, Eskişehir, 1999, si 15.
[2] WWW. Sigortam.net
[3] American Life Hayat Sigorta A.Ş. Maslak-İSTANBUL

beraber, bu çalışmamızda değineceğimiz pazarlama problemlerinin de bu tablonun oluşmasındaki rolü yadsınamaz.

1. HAYAT SİGORTASI NEDİR?

Evrensel olarak, Hayat sigortası üç ana riskten kaynaklanabilecek hasarları gidermeyi hedefler. Bu hasarlar[4];

a. Gelir elde eden ve sigorta primini düzenli olarak ödeyen bir kişinin, bakmakla yükümlü olduğu ve bu gelire bağlı olan aile fertleri hayatta iken, kendisinin çalışıp gelir kazanabilir faydalı ömrünü tamamlamadan çok önce vefat etmesi dolayısıyla diğer aile fertlerinin gelir elde edemez durumda kalmasından kaynaklanan risk.

b. Faydalı olarak çalışabilir iş ömrünü tamamladıktan sonraki emeklilik hayatında gelir elde edememe ve hayatını idame ettirmede karşılaşacağı güçlükten kaynaklanan ya da emekli olduktan sonra eğer varsa bakmakla yükümlü olduğu diğer insanların ihtiyaçlarını gelir elde edememekten dolayı karşılaşılacak risk.

c. Vefat durumunun cenaze defin masrafları, defin yeri için ödenecek para ve yasal bir takım nakit ödemeleri gerektirmesi ve bu paranın cenaze sahipleri tarafından anında ödememesinden kaynaklanan risk.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de hayat sigortacılığı alanında yapılan satışların çoğunu, ölüm güvencesini ve birikimi birlikte sağlayan ürünlerin satışı oluşturmaktadır.

Bu ürünlerin temel özellikleri;[5]

1. Sigortalının ölümü halinde, geride bırakacakları yakınlarına güç dönemlerinde onları destekleyecek bir tazminat ödemek.

[4] ATHEARN, James L. ve S. Travis PİTCHETT, Risk and INSURANCE, West Publishing Co., New York, 1997, s.203.
[5] KARACİK, Ahmet, 'Enflasyonist Ortamda Hayat Sigortası Pazarlanması ve Türkiye'nin Tecrübesi', İktisadi Araştırmalar Vakfı, Türkiye'de Hayat Sigortaları Semineri, İstanbul 1993, s.55.

2. Sigortalının belirli bir süre hayatta kalıp emekli olması halinde, çalışırken alıştığı yaşam standardını büyük ölçüde sürdürmesini sağlayacak düzenli gelir sağlamak.

3. Ek prim ödeme koşulu ile, sigortalının sakatlığı halinde bir tazminatın ödenmesi.

Hayat sigortalarında rizikoyu teşkil eden olay, kişinin hayattan ayrılması veya sözleşmede kararlaştırılan tarihte hayatta olmasıdır. Burada bilinmezlik unsuru gerçekleşeceği belli olan ölüm olayının belirli bir zaman içinde meydana gelip gelmeyeceğine ilişkin bulunmaktadır. Yani riziko, hayatı sigorta edilen kişinin, sigorta süresi içinde hayatını kaybetmesi, belirli bir tarihte yaşıyor olması veya her iki olasılığı da kapsayan karma sigortalarda kararlaştırılan tarihe kadar olan süre içinde herhangi bir zamanda ölmesi ya da en geç bu tarihte hayatta bulunması halinde gerçekleşmiş olur.[6]

İşte uygulamadaki hayat sigorta türleri, yukarıda bahsedilen ve gerçekleşmesi beklenen riziko türlerinden birini, birkaçını veya hepsini içermesine ve riziko gerçekleştikten sonra ödemenin hangi biçimde yapılacağına göre değişebilir. Türkiye'de mevcut olan hayat sigorta türleri şunlardır;

A. Birikimli Hayat Sigortaları

1. Hayatta Kalma Şartlı Sigortalar: Riziko şahsının belirli bir tarihte hayatta kalması halinde sigortacının toplu para ödemesini veya irat bağlanmasını öngören sigortalardır.

2. Karma Sigortalar: En yaygın sigorta türüdür ve riziko şahsı ödenen primlerin karşılığının kendisi veya yakınları tarafından alınacağı güvencesine sahiptir. Bu sigorta türünün kendi içinde çeşitleri mevcuttur. Bunlar;

- Riziko şahsının hayattan ayrılması üzerine veya belli bir tarihte hayatta kalması durumunda ödeme öngören sabit süreli sigortalar.
- Riziko şahsına ilave ödeme karşılığında sigorta süresini kısaltma imkanı veren sigortalar.

[6] ÜNAN, Samım, Hayat Sigortası Sözleşmesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1.
[7] ÜNAN, a.g.e., s.3-13.

- Sigorta primlerinin yıldan yıla arttırılmasını öngören basamak primli sigortalar.
- Sigorta şirketinin senelik kar payını sigorta süresini kısaltmak için kullanan sigortalar.
- Sigorta bedelini yükseltme hakkının sabit tutulduğu sigortalar.
- Kısmi ödemeli sigortalar.
- Sigorta bedelinin sigorta süresi itibari ile sabit olduğu ancak ölüm ve yaşam halleri için birbirinden farklı belirlenen sigortalar.

3. Karşılıklı Hayat Sigortaları: Aynı sözleşme çerçevesinde birden fazla kişinin hem sigorta ettiren hem de riziko şahsı durumunda olduğu sigortalar.

4. Sabit Ödeme Tarihli Sigortalar: Belirli bir tarihte ihtiyaç duyulacak muhtelif masrafları örneğin geride kalan yakınların eğitim masrafları gibi ödemek üzere yapılan sigortalar. Riziko şahsının ölümü halinde, sigorta şirketi ödeme yapmak durumunda değildir. Riziko şahsı sadece hayatta kaldığı süre içinde prim ödemesi yapar ve belirlenen tarih geldiğinde bu primlerin karşılığı ya kendisine ya da yakınlarına Ödenir.

5. Döviz Üzerinden Yapılan Sigortalar: Sigortacı ve sigorta ettiren edimi yabancı bir para cinsi üzerinden kararlaştırırlar.

B. Ölüm Şartlı Sigortalar: Sigortacı sadece ölüm rizikosunu üstlenir. Riziko beş ya da on yıl gibi bir süre için geçerlidir. Bu sürenin bitiminde eğer riziko şahsı hayatta ise ödeme yapmak gerekmez. Bu sigortalar;

1. Birikimli Sigortaya Dönüştürülebilen Sigortalar: Sigorta şahsına istediği bir zaman, ölüm sigortasını birikimli sigortaya dönüştürme imkanı sağlayan sigortalar.

2. Ölüme Bağlı Sigorta İçeren Yatırım Planları: Bankaların önermiş oldukları yatırım veya tasarruf yöntemlerinin hayat sigortası içeren türüdür.

3. Bakiye Borç Hayat Sigortası: Kredi borcu altındaki kimsenin aldığı krediyi ölüm veya çalışma engeli dolayısıyla ödeyemeyeceği ihtimaline karşı güvence sağlayan sigortalar.

4. İrat Sigortası: Sigortacının, sigorta şahsına, belirli bir tarihten, ölümüne kadar irat ödemesini öngören sigortalar.

B. Grup Sigortaları:

Ülkemizde en yaygın kullanılan sigorta türüdür. Bir grubun mensuplarının sigortalanmasıdır. Türleri;

1. Gerçek Grup Sigortası: Sigortacı ile o grubun yöneticisi veya temsilcisi pozisyonunda olan örneğin işveren gibi sigorta ettiren arasında tek bir sözleşme ile akdedilen fakat grup mensuplarının sayısı kadar sigorta ilişkisi doğuran bir sigorta türüdür.

2. Grubu oluşturan mensuplar kadar münferit sigorta sözleşmesi içeren ve grubun sözleşmede yer alan her mensubunun sigorta ettiren konumunda olduğu sigorta türüdür.

3. Karma Grup Sigortası: İlk iki grup sigortasının tüm özelliklerini içeren sigortalardır.

2. TÜRKİYE'DE ÖZEL SİGORTA SEKTÖRÜ VE HAYAT SİGORTASI ALANİNDA ÇALIŞAN ŞİRKETLER

Özellikle 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla ilerlerken baş gösteren genel eğilim doğrultusunda, devletin sorumluluklarından bazılarını bireylere devretmek istemesi, globalleşme ile artan bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar, nüfus artışı ve doğum oranlarındaki düşüş, merkezi yönetimin yarattığı sorunlar ve ekonomik durgunluklar sosyal hizmetlerin özellikle devlet tarafından sağlanan sosyal güvenlik ve sigortanın finansmanını güçleştirmiş ve verilen hizmetlerin kalite ile birlikte etkinliğini düşürmüştür. Bu nedenlerden Ötürü sigorta sektörü ve özel sigortacılık anlayışı gelişmiştir.[8] Ülkemizde sigorta sektörünün gelişimi, biraz geriden de olsa, biraz önce anlatılan ve özellikle gelişmiş ülkelerde gerçekleşen trendi izlemiştir.

İngiltere'de 1700'lü yıllarda başlayan sigortacılıkla Türkiye'nin tanışması, Osmanlının son dönemlerinde yabancı

>-.. W.-—i. nnSnı Sr>syal CUvenÜY II O RAPORI I 19X4. S.7-8.

sigorta şirketlerinin faaliyetleri sonucunda olmuştur. Nitekim, 12 Temmuz 1900 yılında, 44 yabancı şirket tarafından "İstanbul da Faaliyette Bulunan Yangın Sigorta Şirketleri Sendikası" kurulmuştur. 13 Aralık 1914 yılında ise "Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Munkasem Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-u Muvakkat" kabul edilmiştir. Genç Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında, konunun önemi zamanın bürokrat ve siyasileri tarafından anlaşılmış ve ilk yasal zemin 1927 yılında 1147 sayılı "Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Murakabesi Hakkında Kanun" ile hazırlanarak, faaliyet gösteren ve gösterecek şirketlere meşruiyet kazandırılmıştır. 1960 ve 1980'li yıllarda sektörün iki büyük çıkış yaptığı gözlemlenmekle beraber, yine de toplam sigortalı nüfus oranının, Avrupa Ülkeleri ve Amerikanın gerisinde kaldığını gözlemekteyiz.

Şu anda Türkiye'de 70 civarında sigorta şirketi vardır. Sigortacılık faaliyetlerinde bulunmak için ilgili şirket Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu bakanlıktan izin alarak ve ancak Sigorta Murakabe Kanundaki yetki ve sorumluluk şartlarını yerine getirerek Anonim Ortaklık şeklinde kurulabilir. Bu şirketlerin vermiş oldukları sigorta hizmetleri hayat ve hayat dışı olmak üzere iki ana başlık altında toplanmaktadır, çünkü Murakabe Kanunu, şirketleri hayat veya hayat dışı alanlarından birisini seçmeye zorlamaktadır. Yani, bu yasa, şirketlerin her iki alanda da faaliyet göstermelerine izin vermemektedir. Hayat dışı sigorta kalemleri, yangın, sağlık, kaza (Kasgo), nakliyat, doğal afet, ve makine-montaj sigortalarını kapsamaktadır.[10] Daha önce de belirtildiği üzere, çalışmanın kapsamını sınırlı tutmak maksadı ile yalnızca hayat sigortasına değinilecek ve hayat dışı sigorta kalemlerini çalışmanın alanı dışında tutulacaktır.

[9] 'İş Dünyasının Can Simitleri', Macro Economy, Temmuz 1998, No:45, s. 109 ve "1900 Yılından Günümüze Sigorta ve Reasürans Şirketlerinin Örgütlenmesi", BİRLİK'TEN Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Sayı 1, Yıl 1, Ocak 2000, s.7.

[10] İş Dünyasının Can Simitleri ve "Sigorta Tanımları" BİRLİKTEN Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Sayı 1, Yıl 1, Ocak 2000, s. 19.

3. HAYAT SİGORTASI ALANINDA ÇALIŞAN ŞİRKETLERİN GENEL SORUNLARI

Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliğinin rakamlarına göre, 2000 yılının ilk dokuz aylık süresi ele alındığında, teknik olarak zarar eden 12 sigorta şirketinin 9'u hayat sigortası alanında çalışmaktadır. Hayat sigortası alanında şirketlerin sorunları genel olarak üç başlık altında toplanabilir. Bunlar;

1. Yasa yapıcının, dolayısıyla siyasi otoritenin, sigorta şirketlerinin gereksinimlerini göz ardı etmesinden kaynaklanan sorunlar.
2. Ülkemizin doğal bir olgusu haline gelen enflasyonun, son günlerde yaşadığımız kriz ortamının ve izlenen dalgalı kur politikasının neden olduğu sorunlar.
3. İlk iki sorunu da içeren ve bunlann negatif etkileri ile şirketlerin izledikleri hatalı stratejilerin sonucunda ortaya çıkan pazarlama sorunları.

Sektördeki uzmanlar tarafından yapılan açıklamalara göre, Türkiye'deki Hayat sigorta şirketlerinin geleceği pek aydınlık değildir. Bunun nedeni olarak, işverenlerin prim katkısının doğrudan gider yazılamamasına ve devletin primler için verdiği vergi teşvikini 5%'e indirmesine bununda zaten çok az prim üretebilen hayat sigorta şirketlerinin tasarruflarını eritmesi olarak gösterilmektedir." Bununla birlikte bir başka sorun da sigortalı-sigortacı ilişkilerini düzenleyen, hak, borç ve yatırımları düzenleyen, bir sigorta denetim yasasının çıkarılamaması ve bunun sigorta sistemini kötü niyetli insanların tecavüzüne açık bırakması ve tüm bunların sonucunda sigorta şirketlerine piyasada güvenin azalmasıdır. Devlet önce 1990 yılında tarife rejimini ortadan kaldırmış, serbest tarife dönemine girilmiştir. Sektör henüz bu değişikliğe uyum sağlayamamışken çok sayıda yeni şirket piyasaya girmeye başlamıştır. Sektörün gelişen ihtiyaçlarım daha iyi karşılayabilmek için 7397 Sayılı Sigorta Murakabe Kanunu'nda değişiklik yapmak amacı ile yeni bir yasa tasarısı hazırlanmış ve Meclis Komisyonlarında görüşülmeye başlandığı sırada acil ihtiyaç

" BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Sayı 14, Yıl 2, Şubat 2001, s 1-2.

gerekçesi ile 510 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname yürürlüğe sokulmuştur. 24.1.1994 tarihinde Anayasa Mahkemesi 510 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyi iptal etmiştir. Yasasız kalan sektörün ihtiyacını gidermek için, mevcut hükümet 3991 Sayılı Yetki Kanunu ve 539 Sayılı yeni bir Kanun Hükmünde Kararnameyi, 1.6.1994 tarihinde yürürlüğe koymuş, ne var ki Anayasa Mahkemesi, bu seferde 29.11.1994 tarihinde 3991 Sayılı kanunu iptal etmiş ve sigorta sektörü bir defa daha yasal düzenlemeden mahrum kalmıştır.

Son günlerde fınans sektörünü bir bütün olarak düzenleme fikrinde olan 57. Hükümetin direktifi ile Hazine Müsteşarlığı "Mali Piyasaların Düzenlenmesi ve Denetlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı" hazırlamış ve bu TBMM Komisyonlarında görüşülmeye başlanmıştır. Ne yazık ki bu defada IMF ve Dünya Bankası direktifleri bu kanun taslağının sigortacılık kısmı metinden çıkarılıp, bankacılıkla ilgili kısmı "Bankalar Kanunu" adı ile Meclis Genel Kurulundan geçirilerek yasalaştınlmıştır. Bu son gelişmeden sonra sektör kendi dünyasına çekilip, yasasız bir ortamda kendi başına ayakta kalma mücadelesi vermeye devam etmektedir'.[12] 2002 yılında olduğumuz şu günlerde de, yasanın TBMM Alt Komisyonlarından, Genel Kurula getirilmesi konusunda somut bir gelişme olmamıştır. O halde hayat sigortası ile uğraşan şirketlerin en önemli sorunlarından birisi yasa yapıcının ve dolayısıyla siyasi otoritenin bu şirketlerin sorunlarına kulaklarını tıkaması ve gerekli yasal düzenlemeleri yapmadaki isteksizliğidir.

Sigorta şirketlerini epeyce uğraştıran bir ikinci problem ise ülkemizde yaşanan enflasyon olgusudur. Enflasyonun yarattığı belirsizlik ortamında şirketler topladıkları fonları uzun vadeli yatırımlara dönüştüremiyor ve böylece teknik anlamda kar elde edemiyorlar. Bu durumu yakından izleyen potansiyel müşteriler, sigorta şirketlerinin uzun ve yorucu çabaları sonucunda kendilerinde az da olsa oluşan bu şirketlere karşı güveni, teknik karların düşüklüğünden veya zararlardan ötürü yitirmektedirler.

[12] BİRLİKTEN, Sayı 1, Yıl 1, Ocak 2000, s. 1-2 ve BİRLİKTEN Sayı 3, Yıl 1, Mart 2000, s 1-2.

1999 yılının sonlarına doğru bu duruma müdahale etme gereğini hisseden Hazine Müsteşarlığı, çıkarmış olduğu bir yönetmelikle hayat sigortası portföylerinin iki yıl üst üste enflasyonun altında gelir elde edemeyeceği yönünde bir düzenleme yaparak, hayat sigorta şirketlerine, topladıkları fonları diledikleri yatırım araçlarında kullanabilme serbestisi getirmiştir. Bu durum sektördeki şirketlerin yeniden yapılanmasına neden olmuş ve daha önce mali işler departmanının altında yürütülen fon yönetimi için profesyonellerden oluşan ayrı fon yönetimi birimleri oluşturulmuştur. Bu durumu, Anadolu Sigorta yetkilileri şöyle özetlemektedir;

> Eğer iki dönem portföy getirişi enflasyonun altında kalırsa, portföyün 75%'i TÜFE endeksli kağıtlara bağlamak zorunda ve bu durum, sigorta şirketlerinin birinci hedefini enflasyonun üzerinde kar payı dağıtmak olmasını gerektiriyor aksi halde bir anlamda portföye el koyuluyor.

Burada gözden kaçırılan husus hayat sigortalarının tazminat esasına dayanmayıp, risk gerçekleştiği anda poliçe üzerinde yazan bedelin ödeneceği gerçeğidir. îşte müşterinin tereddüdü bu noktada başlamaktadır. Yani her ne kadar enflasyon oranında ödenecek olan miktar belirlense de bunun ödeme yapılacak anda enflasyon karşısında eriyip gitmiş bir değer olmayacağını kimse garanti edemez.

Bu saydıklarımıza birde, sigorta şirketlerinin enflasyonun altında ezilmemek için sigorta primlerini dolara endekslemeleri ve son zamanlarda ülkemizde yaşanan ekonomik kriz ve dalgalı kur politikası izlenmesi nedeni ile doların bırakın uzun vadede, gün ve gün ne olacağının bilinememesi durumun vehametini arttıran sebepler arasındadır. Axa Oyak Hayat Sigorta yetkilileri bu olayı aşağıdaki cümleler ile vurgulamaktadırlar;

> "Ekonomide büyük dalgalanmalar, kriz ya da istikrarsızlık yaşanmasa idi sektörün gelişmemesi için bir neden yoktu, ama bunlar olduğu için sigorta sektöründe prim artışı geçen yıllara göre düşük oldu.".

Saydığımız tüm bu problemleri bünyesinde toplayan, bu problemlerin sonucu ve sigorta şirketlerinin izlediği hatalı

stratejiler dolayısıyla ortaya çıkan bir üçüncü büyük problemler yumağıda pazarlama problemleridir. İşte çalışmamızın temelini oluşturan ve bundan sonra üzerinde duracağımız konu havat sigortası alanında çalışan şirketlerin poliçelerini pazarlarken karşılaştıkları problemler ve bunların muhtemel çözüm yolları olacaktır. Hayat sigortası pazarlamasına geçmeden önce, hayat sigortasının ne olduğunu ve neleri içerdiğini açıklamada yarar vardır.

4. HAYAT SİGORTASI PAZARLANMASI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Sigorta sektörü, bilinçli olarak pazarlama disiplininden ve bu disiplinin içerdiği bilimsel olarak kanıtlanmış yöntemlerden yararlanmaya 80'li yıllardan sonra başlamıştır. Sektörün kalabalıklaşıp rekabetin yoğunlaşması, çağın değişen koşulları çerçevesinde bilginin ucuz bir hale gelmesi ve dolayısıyla müşterilerin bilinçlenmesi, diğer rakip şirketlerin ihtiyaç duydukları rekabet bilgisine kolayca ulaşabilmeleri, bilgi iletiminin hızlı ve ucuz olması dolayısıyla sınırların ortadan kalkması ve rekabetin yanlız ulusal işletmelerden değil uluslar arası işletmelerden gelmesi gibi nedenlerden dolayı önümüzdeki yıllarda sektörün, koşulların gerektirdiği ve pazarlama disiplini tarafından sunulan yöntemleri daha yoğun olarak kullanacağı anlaşılmaktadır. Durum bu sektörün ayrılmaz bir parçası olan hayat sigortası alanında da aynıdır.

Hayat sigortası pazarlaması, ana hatları ile, tatmin edilmemiş müşteri ihtiyaçlarının bulunup belirlenmesi, bu ihtiyaçların ölçülerek değerlendirilmesi, bunlardan hangisinin sigorta şirketi tarafından tatmin edilebileceğinin kararlaştırılması, hedef piyasaların seçimi, hedef piyasalara hangi sigorta hizmetlerinin sunulacağının belirlenmesi ve bütün bunlara ilişkin pazarlama programlarının geliştirilmesi olarak tanımlanabilir.'"

Modern pazarlama anlayışına göre, tüm pazarlama çabalarının odağında müşteri istek ve ihtiyaçları bulunmalıdır.

[12] SARIKAYALI, Cengiz, 2 Mayıs 2000 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulunda verilen 'Sigortacılıkta Satış ve Pazarlama Semineri'ndeki konuşma metninden.

Müşteri istek ve ihtiyaçlarını tatmine yönelmeyen bir pazarlama anlayışının günümüzde geçerli olacağı pek düşünülemez. Pazarlamanın 4P olarak adlandırdığı mamul, fiyat, dağıtım ve tutundurmaya ilişkin strateji ve politikalar, sözü geçen müşteri istek ve ihtiyaçlarına göre belirlenmelidir. Sigorta pazarlamasında bu 4P elemanları hizmet, fiyat, acenta ve tanıtımdır.

Hizmet: Poliçe, teminat, güvence garanti ve huzur demektir.

Fiyat: Prim, sür' prim, indirim ve ödeme koşullarından oluşur.

Acente: Hizmet yılı, bilgi, deneyim, çevre, itibar, güvenirlik, mesleğe bakış, beşeri ilişkiler, hız, kalite ve satış sonrası hizmet demektir.

Tanıtım: Reklam, promosyon, kişisel satış, propaganda, medya, halkla ilişkiler ve referanslardan oluşur.

Günümüzde şirketler 4P'yi yani hizmet, fiyat, acenta ve tanıtımdan oluşan pazarlama karması elemanlarını pazarlama için bir temel oluşturmak için kullanmaktadırlar. Nasıl bir binanın temeli, binayı ayakta tutmak için gerekli ise, 4P de pazarlama fonksiyonunun yerine getirilmesi için gereklidir. Çağımızda, genişleyen pazarlama ufku, yukarıda açıkladığımız 4P'ye yeni 'P'ler eklenmiş durumdadır. Mesela, Paketleme (Packaging), People (Çalışanlar), Politics (Politika) ve Public Opinion (Kamuoyunun Yönlendirilmesi) gibi. Burada hayat sigorta şirketleri için önemli olan fakat onların gözden kaçırdıkları Çalışanlar ile Kamuoyunun Yönlendirilmesidir. Bu yüzden yukarıdaki dört faktöre bu iki faktörü de ekleyerek bir bütün olarak değerlendireceğiz.

4.1. HİZMET İLE İLGİLİ PROBLEMLER

Hayat sigortası her şeyden önce sigortacının, riziko şahsına karşı yerine getirmeyi taahhüt ettiği, poliçede belirtilen hizmetlerdir. Bu nedenle hayat sigorta pazarlaması bir hizmet pazarlamasıdır. Burada, tüketicinin duyu organları ile algılayabileceği somut bir mal yerine, sadece taahhüt edilen ve tüketicinin yalnızca zihninde tasavvur edebileceği soyut bir ürün pazarlanmaktadır. Mübadeleye konu olan şey soyut bir nesne

olduğu için karşılıklı güven esastır ki bu tüm diğer hizmetlerin pazarlanmasında da geçerli olan ilkedir. İşte hayal sigortası pazarlamasında karşılaşılan güçlükler birincil olarak bu noktada başlamaktadır. Müşteri ile karşılıklı güven ilişkisinin geliştirilmesi, pazar payı yaratmada ve onu korumada en önemli silahtır.

Makalenin başlarında da anlatıldığı ve Şark Hayat Sigorta Yönetiminin de belirttiği gibi ülkemiz, hayat sigorta poliçe türleri açısından, gelişmiş ülkeler kadar zengindir. Yanlız burada ürün, yani poliçe dizayn edilirken bazı sorunlar ile karşılaşılmaktadır. Mesela, yabancı bir ülkeden aynen alınan bir dizayn, kısa sürede güncelliğini yitirmekte ve şikayet konusu haline gelmektedir. Şark Hayat Sigorta Şirketine göre;

> Ülkemizin ekonomik koşulları gelişmiş ülkelerin aksine iniş ve çıkışlar ile doldur. Bu nedenle hayat sigortası ürünleri dizayn edilirken sadece bu gün içinde bulunulan şartlara uyan poliçeler değil, 10-15 yıl sonra da güncelliğini koruyabilecek olmalarına büyük özen gösterilmelidir. Bunun için gelişmiş hayat sigortacılığı pazarlarından know-how transfer edilerek şekil şartları veya hukuki çerçevesi gelişmiş ülke sigortalarına benzemekle beraber ülkemizin ekonomik koşullarına uygun özel konseptler yaratılmalıdır.

Bir başka sorun da poliçenin fiziksel dizaynından kaynaklanmaktadır. Ülkemizde pazarlanan hayat sigortası poliçelerine baktığımızda küçük punto harfler ile ve çok ağır bir hukuksal dil ile yazıldıklarını görürüz. Bu poliçe müşterisinin ne aldığını ve ne gibi sorumluluklar altına girdiğini, poliçeyi okuyarak görmesini engellemektedir. Bu yüzden hayat sigortası poliçeleri, poliçeyi alan şahsın ne aldığını bilmesine olanak sağlayacak şekilde basitleştirilmelidir.

Sigorta dünyası dergisi tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçları da yukarıda işaret ettiğimiz sorunları yansıtmaktadır . Araştırmaya katılan sigortalıların %53'ü poliçelerde yazan prim karşılıklarını yeterli bulurken, %47'lik kesim bu oranları yetersiz bulmaktadır. Yine %87'lik kesim acentelerin sigortalı problemleri ile ilgilenmediğini, %43'lük bir kesim ise acentelerin eksik ve yetersiz bilgi verdiklerinden şikayetçilerdir.

SİGORTA DÜNYASI, Aralık 1991, Sayı 365.

4.2. FİYATLAMA İLE İLGİLİ PROBLEMLER

Sigorta primi maliyet esasına göre değil ihtimal esasına göre oluşturulmaktadır. Bu poliçe miktarına, atıl kapasiteye, maliyete, rekabetin şiddetine, tüketicinin nispi satın alım gücüne hatta bazen onun sosyo-psikolojik özelliklerine bağlı kalmadan oluşturulan bir fiyatlama şeklini karşımıza çıkarır. Üstelik, riskin kötüleşme eğilimi karşısında önceki satışı ortadan kaldıran veya fiyatını arttıran uygulamaları da birlikte getirebilir. Fiyatlama serbestisi olmayan sigorta sektöründe rekabet, vade uzatımı, dışarıdan fiyat alma, komisyondan fedakarlık ve poliçe farklılaşması üzerine kuruludur ve bu bazı yanlışlıkları beraberinde getirmektedir. Sigortacılıkta bir fiyatlandırma stratejisi değil bir fiyat tespit yaklaşımı vardır. Fakat bugünkü şartlar ile gelecekteki şartlar birbirinden farklıdır. Enflasyonist dönemlerde, bugünkü poliçe değeri ile yarınki hasar birbirinden çok farklı olmaktadır. [15] Enflasyonun negatif etkisini ortadan kaldırmak için, sigorta şirketleri dövize endeksli veya döviz cinsinden belirlenen prim seçenekleri sunmaktadır. Örneğin, American Life A.Ş. tarafından önerilen yatırımlı hayat sigortası seçeneğinde yıllık 1200 dolar civarında prim ödenmesi gerekmektedir. Diğer sigorta şirketlerinin prim tarifesi de, sektördeki rekabet dolayısıyla hemen hemen 1200 dolar civarındadır. Burada unutulan ise, yıllık prim tutarı, halkın büyük bir kesiminin harcanabilir gelirlerinin yıllık toplamını aşmaktadır. Yine yukarıda belirtildiği gibi, yıllık prim tutarının 1200 dolar civarında sabit olmayacağı, enflasyon şiddetine göre bunun %5-7 arasında arttırılacağı hemen hemen her şirketin poliçesinde yer almasıdır. Bununla beraber, emeklilik, ölüm veya maluliyet durumlarında, sigortalıya ödenecek teminat tutarları göz önüne alındığında, ödenen primlerin yıllık getirişinin %7'nin altında olduğu görülecektir. Bu ise, paranın en kötü ihtimalle bir bankanın vadeli döviz tevdiat hesabında tutulması ile elde edilecek meblağdan biraz yüksek bir tutardır.

[15] KARABULUT, Muhittin, Sigorta Pazarlaması, İstanbul, 1998, s.25.

4.3. DAĞITIM İLE İLGİLİ PROBLEMLER

Türkiye'de hayat sigortaları büyük ölçüde acenteler tarafından sağlanmaktadır. 2001 yılı verilerine göre acenteler varolan toplam sigortalıların %69'unu sigorta şirketlerine kazandırmışlardır. Prim üretiminin %19'unu direkt satışlar, %12'sini de bankalar sağlamıştır.[16] Dağıtım kanalında bu kadar büyük rolü olan acenteler ile sigorta şirketleri arasında yasal düzenlemelerden, eğitim ve personel durumundan, haksız rekabetten ve tahsilattan doğan sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar doğal olarak dağıtım kanalının işleyişini bozmaktadır. Bu sorunlar içinde en göze çarpanı acentelerin eğitimsizliğidir. Olması gereken sigorta şirketlerinin kendi içlerinde bir eğitim seferberliği başlatmaları ve bunu acentelere yaygınlaştırmalarıdır. Acentelerin, sattıkları sigorta hakkında bilgilerinin tam olması için satış tekniği ile birlikte felsefesini de anlamış olmaları gerekmektedir. Çünkü acentelerden müşterinin danışmanı olması beklenmektedir. Sigortanın müşteriye sağladığı faydaları ve hatta külfetleri dürüstçe ve gerçekçi bir şekilde karşı tarafa aktarabilmelidir. Müşterileri çok iyi tanıyabilmeli ve İhtiyaçlarını analiz edebilmelidir. Potansiyel müşterileri veri tabanları yolu ile tespit ederek ihtiyaçlarının farkına varmalarını sağlamalıdır. Ancak, ülkemizde acenteler müşteriyi arayıp bulma yerine müşterinin acentelere gelmesini beklemektedir.

4.4. PAZARLAMA İLETİŞİMİ KARMASI İLE İLGİLİ PROBLEMLER

Hayat sigortaları için yapılan pazarlama iletişimi çabalarının gerçekçi olması lazımdır. Her şeyden önce sigorta pazarlaması bir hizmet pazarlamasıdır ve karşılıklı güvene dayanmaktadır. Gerçekçi olmayan iletişim kampanyaları sonucu poliçe alan ve sonunda beklediği hizmet seviyesi ile karşılaşmayan müşterilerin hayal kırıklığına uğrar ve tatmin düzeyleri beklentilerinin altında gerçekleşir. Bu durum yanlız bir firmanın değil bir bütün olarak sektörün imajını zedeler. Sektörün yanıltıcı mesajlara duyarlı olduğunu sezen yasa yapıcı önce 1993 yılında yanıltıcı ilan ve reklamların yapılmasını önlemiş, daha sonra halen

[16] BİRLİK'TEN, Yıl 1, Sayı 6, Temmuz 2000, s.7-8.

meclis alt komisyonunda bulunan sigorta yasasına hayat sigorta reklamlarının ve tanıtımlarının gerçeğe uygunluğunu denetleyecek maddeler eklemiştir.

Hayat sigorta bilincinin daha yeni yeni oluştuğu ülkemizde, insanları bilinçlendirme görevi reklam, promosyonlar, kişisel satış ve tanıtımlara düşmektedir. Özellikler tüm sigorta şirketlerinin birleşip, bireysel rekabeti körükleyen reklam yapmaları yerine, birincil talebi oluşturmaya yönelik iletişim stratejilerine başvurmaları gerekmektedir.

4.5. KİŞİSEL SATIŞ ELEMANLARINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Kişisel satışı her ne kadar pazarlama iletişimi karması içerisinde incelemek konvansiyonel olarak doğru olsa da, sigorta hizmetlerinin pazarlanmasının yoğun olarak kişisel satıcılar yoluyla gerçekleşmesi satış personelinden kaynakların sorunlarını ayrı yeten ele alınmasını gerektirmektedir.

Şeker Sigorta Genel Müdürü'nün satıcılara ilişkin problemlerin ve bunların çözüm yolu hakkındaki ifadeleri konuyu çok güzel özetlemektedir;

> Hayat sigortasının gelişmesi büyük ölçüde satıcıların kalitesine bağlıdır. Gelişmesi ve buna aksine olarak da tersine gitmesidir. Bu 1950'li yıllarda sektörün başından geçmiştir. Bu yıllarda hayat sigortası alevlenmiştir, fakat kötü bir uygulama sonunda, uzun bir süre gelişmeden yoksun donmuş bir şekilde kalmıştır. Bu uygulama da, prodüktörlerimizin köy köy dolaşarak yalan yanlış hediye vermeleridir. Gerçekte bu şu sonucu doğuruyor, o da satıcılarımızın kaliteli olması şarttır.

Yukarıdaki alıntıya ek olarak, satış hedeflerini gerçekleştirmek için şirketler, pazarladıkları poliçeler hakkında tam ve doğru bilgilendirilmiş, sigorta pazarlamasını kendilerine kariyer edinmiş, müşteri ile uzun vadeli diyoloğa açık, müşteri tercihlerini sezinleyebilen, önerilerde bulunabilen ve satışı en uygun koşullar ile gerçekleştirebilen nitelikli iş gücüne gereksinim duymaktadırlar. Ayrıca rekabet nedeni ile maliyetlerin düşmesi ve etkinlik arttırıcı yöntemlere gidilmesi dolayısıyla iş akış sistemlerinde hızlı bilgi

işlem sistemlerinin kullanılmaya başlanması gerekmekte ve mevcut personel eğitime tabi tutulmalıdır. Tüm bunlar, rekabet karşısında pozisyon alabilmek için işgücü kalitesi ve verimliliğini yani "Çalışan Başına Prim Bedelini" yükseltmektir.

4.6. KAMUOYUNUN YÖNLENDİRİLMESİ VE HALKLA İLİŞKİLER PROBLEMLERİ

Kamu oyunun yönlendirilmesi, ancak firmaların yaptıkları işi büyük bir ciddiyet ve disiplin içerisinde yaparak müşteri tatmin ve memnuniyetini sağlamak, artırmak, sürekli kılmak ve dolayısıyla mevcut ve potansiyel müşterilerin güvenini kazanmakla mümkün olur. Bunu yanlız bir firmanın değil, sektörde çalışan diğer firmalarında benimsemesi önemlidir. Sektördeki tek bir firmanın yapacağı yanlış, sektörü bir bütün olarak değerlendiren müşterilerin hayat sigortalarına karşı güvenini sarsabilir. İşte, sigorta şirketleri bu noktayı gözden kaçırmaktalar ve adeta müşteri güvenini sarsmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bu durumu Şark Hayat Sigorta yetkilileri aşağıdaki gibi ifade etmektedir.

> Her ne şart altında olursa olsun satışı ve alacağı komisyonu düşünen hayat sigortası pazarlamacıları, yalan dolanla yaptıkları satışlar dolayısı ile sektöre zarar vermiş ve hala zarar vermeye devam edilmektedir. Bu durum, sigorta şirketlerinin üzerinde büyük hassasiyetle durmalan gereken konuların başında gelmektedir

Işık Sigorta yetkilileri ise bu konudaki görüşlerini şu şekilde bildirmektedir;

> Türkiye'de sigortalı oranının batılı ülkelerin çok gerisinde olduğunu görüyoruz. Bunun pek çok sebebi var. insanlarımızın sigortacılık konusunda yeterince bilgi sahibi olmaması, kaderciliği. Sigorta sektörü içinden çıkan bazı problemlerde oldu. Bazı sorumsuz şirketlerin müşterilerine karşı tutunduğu sorumsuz tavır bütün sigorta sektörüne mal edildi.

Ancak hayat sigorta şirketleri, kontrol edebildikleri veya edemedikleri faktörlerden ötürü yıllar yılı kamuoyunu kendi lehlerine çevirmişlerdir. 1980'li yıllar öncesi finansal piyasalara karşı güveni çökerten bir bankerler skandalinin yaşanması, devletin ve yasal mercilerin bu durum karşısında eli kolu bağlı oturması,

80'li yıllar sonrasında sigorta sektöründeki yasal boşluğu fark ederek bu sektöre giren kötü niyetli firmaların varlığı, yine yukarıda bahsedildiği gibi 90'lı yıllar sonrasında sektörün yasasız bırakılması dolayısıyla hayat sigortası pazarlayan şirketlerin başıboş bırakılması ve bazılarının topladıkları fonlan keyfi olarak kullanmaları, ve son olarak yakın zamanda finans piyasası içerisinde yer alan bankacılık sektörünün geniş çaplı banka ve aracı kurum iflasları ile derin yaralar alması, aynı piyasa içerisinde yer alan sigorta sektörüne karşı olan güveni olumsuz yönde etkilemiştir. Birde bunlara, iyice kalabalıklaşan sektör içerisindeki firmaların yapmış oldukları haksız rekabet ve tüketicilerini yanlış bilgilendirmeleri eklenince artık bir güven ortamından bile söz etmek mümkün olmamaktadır.

SONUÇ

Bir yasal düzenlemeden bile yoksun Türk Hayat Sigorta sektörünün birçok problemleri bulunmaktadır. Adeta kendi kaderine terk edilen sektör, özellikle son zamanlarda patlak veren ekonomik kriz ve aynı sektörde değerlendirilen bankacılık alanındaki iflas furyası dolayısıyla zor anlar yaşamaktadır. Bu sorunlara birde sigorta şirketlerinin izlemiş oldukları eksik ve demode olmuş pazarlama stratejileri eklenince sektördeki kan kaybı artmaktadır. Çalışmamızda işaret edilen problemlere çözüm ancak ilişkisel pazarlama anlayışının getirdiği yenilikler uygulanarak getirilebilir. Günümüz hayat sigorta müşterisi ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik özellikler bakımından 20-30 yıl öncesinin müşterisinden farklıdır. O halde 20 sene öncesi geçerli olan pazarlama yöntemlerini uygulamak sadece havanda su dövmektir.

KAYNAKÇA

American Life Sigorta Şirketi, Maslak İSTANBUL, Tel 02123450213

ATHEARN, James L. ve S. Travis PİTCHETT, Risk and ISURANCE, West Publishing Co., New York, 1997.

AYDIN, Ufuk, Sosyal Güvenlik Sorunlarınnı Çözümünde Özel Sigortalar, Anadolu Üniversitesi Yayınlan, No: 117, Eskişehir, 1999.

BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Sayı 1, Yıl 1, Ocak 2000.

BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını Sayı 3, Yıl-1, Mart 2000.

BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Yıl 1, Sayı 6, Temmuz 2000.

BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Sayı 14, Yıl 2, Şubat 2001.

Capital, Yıl 7, Sayı 7, Temmuz 1999.

KARABULUT, Muhittin, Sigorta Pazarlaması, İstanbul, 1998.

KARACIK, Ahmet, 'Enflasyonist Ortamda Hayat Sigortası Pazarlanması ve Türkiye'nin Tecrübesi', İktisadi Araştırmalar Vakfı, Türkiye'de Hayat Sigortalan Semineri, İstanbul 1993.

Macro Economy, Temmuz 1998, No:45.

21.Yüzyıla Doğru Sosyal Güvenlik', ILO RAPORU, 1984.

ÜNAN, Samim, Hayat Sigortası Sözleşmesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988, s.l.

SARIKAYALI, Cengiz, 2 Mayıs 2000 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulunda verilen 'Sigortacılıkta Satış ve Pazarlama Semineri'ndeki konuşma metninden.

WWW.Sigortam.Net

Dumlupınar Üniversitesi İ H 3 l| Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^d,jjM*ty Haziran 2002

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİCİLERİNİN ETİK KAYGILARI

Yrd. Doç. Dr. C. Gazi UÇKUN *
Yrd. Doç. Dr. Hasan LATİF **
Arş. Gör. Tamer CÖMERT***

ÖZET

Yönetimde Etik davranışlar üzerine birçok araştırma yapılmaktadır. Bu araştırmalar sonucunda evrensel olmasa da; Etik kavramının bireye, zamana ve mekana göre farklı algılanmasından dolayı, yönetimde Etik davranışlar neler olabilir? Sorusuna farklı cevaplar bulunmuştur.

Çalışmamızda; yönetimde etik davranışlardan hareketle insan kaynakları yönetiminde et,k kaygılar neler olabilir? Sorusuna farklı bir açıdan yaklaşıp bir tartışma ortamı yaratmak amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Many researches have been carried out on the subject of ethical behaviours in the management As a result of these researches, different ansvvers have been found to the question of "What the ethical behaviours in the management can be according to the different perceives of person, time and place?"

Taking the ethical behaviour as starting point, the aim of the present study is to create a discussion medium and to answer the question of the ethical apprehensions in the human resources management from a different approach.

GİRİŞ

"Her ustalık ve benzer araştırma, benzer şekilde her eylem ve tasan bir iyi'yi amaçlar görünür; bu yüzden iyi, her şeyin amaçlandığı şey olarak tanımlanmıştır." İyi başlangıçta, bir şeyin ya da kimsenin yöneldiği hedef, gaye veya amaç çerçevesinde tanımlanır. Bir şeyi iyi diye adlandırmak, belli koşullar altında onun arandığı veya amaçlandığını söylemektir[1]. Etik kavramı temelde insanların iyi, doğru davranışları sergilemeleridir.

'Sakarya Üniversitesi 1.1. B. F. Turizrn İşletmeciliği Öğretim Üyesi
** Sakarya Üniversitesi İ. İ. B. F. İşletme Bölürnü Bölümü Öğretim Üyesi
*** Sakarya Üniversitesi İ. İ. B. F. Turizm İşletmeciliği Bölürnü Arş. Görevlisi
[1] Alasdair MACLNTYRE, "Ethik'in Kısa Tarihi Homenik Çağdan Yirminci Yüzyıla", 22. Paradigma Kitabı Felsefe Dizisi 14. Kitap, İstanbul, Şubat 2001, s: 68

KAYNAKÇA

American Life Sigorta Şirketi, Maslak İSTANBUL, Tel 02123450213

ATHEARN, James L. ve S. Travis PİTCHETT, Risk and ISURANCE, West Publishing Co., New York, 1997.

AYDIN, Ufuk, Sosyal Güvenlik Sorunlarınnı Çözümünde Özel Sigortalar, Anadolu Üniversitesi Yayınlan, No: 117, Eskişehir, 1999.

BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Sayı 1, Yıl 1, Ocak 2000.

BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını Sayı 3, Yıl-1, Mart 2000.

BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Yıl 1, Sayı 6, Temmuz 2000.

BİRLİKTEN, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği Yayını, Sayı 14, Yıl 2, Şubat 2001.

Capital, Yıl 7, Sayı 7, Temmuz 1999.

KARABULUT, Muhittin, Sigorta Pazarlaması, İstanbul, 1998.

KARACIK, Ahmet, 'Enflasyonist Ortamda Hayat Sigortası Pazarlanması ve Türkiye'nin Tecrübesi', İktisadi Araştırmalar Vakfı, Türkiye'de Hayat Sigortalan Semineri, İstanbul 1993.

Macro Economy, Temmuz 1998, No:45.

21.Yüzyıla Doğru Sosyal Güvenlik', ILO RAPORU, 1984.

ÜNAN, Samim, Hayat Sigortası Sözleşmesi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988, s.l.

SARIKAYALI, Cengiz, 2 Mayıs 2000 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulunda verilen 'Sigortacılıkta Satış ve Pazarlama Semineri'ndeki konuşma metninden.

WWW.Sigortam.Net

Dumlupınar Üniversitesi İ H 3 l| Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^d,jjM*ty Haziran 2002

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİCİLERİNİN ETİK KAYGILARI

Yrd. Doç. Dr. C. Gazi UÇKUN *
Yrd. Doç. Dr. Hasan LATİF **
Arş. Gör. Tamer CÖMERT***

ÖZET

Yönetimde Etik davranışlar üzerine birçok araştırma yapılmaktadır. Bu araştırmalar sonucunda evrensel olmasa da; Etik kavramının bireye, zamana ve mekana göre farklı algılanmasından dolayı, yönetimde Etik davranışlar neler olabilir? Sorusuna farklı cevaplar bulunmuştur.

Çalışmamızda; yönetimde etik davranışlardan hareketle insan kaynakları yönetiminde et,k kaygılar neler olabilir? Sorusuna farklı bir açıdan yaklaşıp bir tartışma ortamı yaratmak amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Many researches have been carried out on the subject of ethical behaviours in the management As a result of these researches, different ansvvers have been found to the question of "What the ethical behaviours in the management can be according to the different perceives of person, time and place?"

Taking the ethical behaviour as starting point, the aim of the present study is to create a discussion medium and to answer the question of the ethical apprehensions in the human resources management from a different approach.

GİRİŞ

"Her ustalık ve benzer araştırma, benzer şekilde her eylem ve tasan bir iyi'yi amaçlar görünür; bu yüzden iyi, her şeyin amaçlandığı şey olarak tanımlanmıştır." İyi başlangıçta, bir şeyin ya da kimsenin yöneldiği hedef, gaye veya amaç çerçevesinde tanımlanır. Bir şeyi iyi diye adlandırmak, belli koşullar altında onun arandığı veya amaçlandığını söylemektir[1]. Etik kavramı temelde insanların iyi, doğru davranışları sergilemeleridir.

'Sakarya Üniversitesi 1.1. B. F. Turizrn İşletmeciliği Öğretim Üyesi
** Sakarya Üniversitesi İ. İ. B. F. İşletme Bölürnü Bölümü Öğretim Üyesi
*** Sakarya Üniversitesi İ. İ. B. F. Turizm İşletmeciliği Bölürnü Arş. Görevlisi
[1] Alasdair MACLNTYRE, "Ethik'in Kısa Tarihi Homenik Çağdan Yirminci Yüzyıla", 22. Paradigma Kitabı Felsefe Dizisi 14. Kitap, İstanbul, Şubat 2001, s: 68

Dolayısıyla etik insan eylemleri ile ilgilidir. İnsan eylemleri sadece bedensel hareketler değildir. İnsanlar arası ilişkilerde davranışların temelini; aile içi görgü, kültür, yaşanılan toplumun yargıları ve eğitimin oluşturduğu söylenebilir. O halde, "belli bir davranışı, salt bedensel bir hareket olmaktan ziyade bir eylem olarak ya da bir eylemler dizisinin parçası olarak nasıl sergilerim" sorusu Etik'in temel araştırma konusu olmalıdır.

Toplumların davranış ve yargılarını oluşturan temel değerler üzerinde kültürleri, dini inanışları, sosyal yaşam tarzları ve de yaşadıkları coğrafya üzerindeki dilleri ile tarihlerinin etkisi vardır. Ne tür eylemleri yerine getirmeliyiz? İşte etik bize, doğru davranmak için ne yapmalıyım? sorusunu sorar. Etik, mutluluk için hangi hayat formunun ve tarzının zorunlu olduğunu gösterir bize.

Etik; ahlak olarak tanımlanmaktadır sözlüklerde. Çok geniş bir kavram olduğu için, tek bir tanıma bağlı olarak yorumlanması yanlıştır etik kavramının. Etik'in anlamı üzerine çok çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Etik'e giriş kitabında Annemarie Pieper, "felsefenin bir disiplini olan etik, kendini ahlaki eylemin bilimi olarak anlar" dedikten sonra "etik ahlak üretmez, ahlak üzerine konuşur" der[2].

Bazı yaklaşımlara göre etik; bir ahlak değerlendirmesidir. Etik tartışmalarında bir çok soru sorulmaktadır. "Ne yapmalıyım.?" veya "Nasıl davranmalıyım?" gibi. Etik; ne yapmamızı gösteren ahlaki prensipler olarak algılanmaktadır. Dikkat çeken bir yaklaşım ise herkesin kişi ahlak ve değerlerine uygun olarak hareket etmesidir. Bu konu bir çok tartışmaya neden olmaktadır. Ancak farklı bir yaklaşım da; etik "ne yapmalıyım" sorusunu değil, "nasıl bir insan olmalıyım" sorusunu cevaplamaktır der. Örneğin: iyi-kötü, ahlaklı-ahlaksız gibi. Bir diğer değerlendirme de; özel bir grubun standart etik davranışını belirtmek üzere kullanılmaktadır(Hemşirelik Etiği, Sporcu Etiği gibi).

Etik nitelikler üzerine çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını: sorumluluk, güven, ahlak, motivasyon, düzen, prensip olarak gösterebiliriz. Kişiler çok çeşitli niteliklere sahip olabilir. Ancak bu etik niteliğe sahip olduğu anlamına gelmez. Mesela sorumluluk gibi bir kavram bir dahide bulunmayabilir.

[2] Gözde DEDEOĞLU, "Etik ve Bilişim", Ankara, 2001, s: 15.

Son yıllarda etik kavramını meslek, sektör gibi genel kavramların sonuna eklemek moda oldu. Medyada etik, kamuda etik, sporcu Etik'i, bilimsel etik gibi. Burada amaç; mesleklerin ve sektörlerin içinde bulundukları özel şartlara göre; mesleklere ve sektörlere oluşturulan değerler kümesi doğrultusunda uyulması gereken eylemlerin algılatılmasını sağlamaktır.

Etik kavramı bireylere, zamana ve mekana göre farklı algılanabilir. Bugün bu coğrafyada etik olarak algılanan bir eylem yarın algılanmayabilir. Yine bugün burada etik olarak algılanabilecek bir eylem yine bugün başka bir coğrafyada etik dışı olarak kabul görebilir. Ayrıca bireysel algılama farklılıkları da, eylemlerin bireylerin algılarına göre etik veya etik dışı olarak kabul görmesini mümkün kılar.

İnsan kayakları yöneticilerinin genel kabul görmüş, uluslararası bir etik eylemler manzumelerinin olmaması doğaldır, yukarıdaki tanımlamalara göre. Çalışmamızda insan kaynakları yöneticilerinin etik kaygılarını, görev ve sosyal sorumlulukları doğrultusunda tartışmaya açmaya çalışacağız.

I. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Üretim faktörlerinin en önemlisi olarak; gerek faaliyetleri planlayan ve gerekse uygulayan olarak, insan gücü kabul edilmektedir. Yönetim açısından işletmede kumanda edilmesi gereken çok hassas ve dengeli kaynak insan gücüdür[3].

İnsan kaynakları yönetiminin tanımı için üç tip yaklaşım mevcuttur[4]. Bunlar:

1. Genel olarak insan kaynakları yönetimini personel yönetimine verilen yeni bir ad olarak ele alan yaklaşımlar. Bu yaklaşımda temel düşünce örgüt içinde istihdam edilen personelin işlevsel faaliyetlerinin düzenlenmesidir.

2. İnsan kaynakları yönetimini personel yönetiminden farklı görüp, insan kaynaklan yönetiminin bir kurama dayandırılması gerektiğini, kuram geliştirmenin de sosyal bilimlere dayanılarak mümkün olabileceğini ileri süren yaklaşımlar. Kuramsal modeller insan kaynakları yöneticilerine ne yapılması gerektiğini göstermek, onları açıklamak veya kavram geliştirmek amacıyla kullanılabilir.

[3] ismail DALAY, "Yönetim ve Organizasyon", Sakarya Üniversitesi Yayın No:43, Adapazarı, 2001, s:332.

[4] D.Guest, "Personel Management and HRM: Can You Tell the Difference" Personnel Management, January 1989, s: 48-51

Ancak geliştirilen kuramlar modeller olarak kalmış ve örgütlerin başansını arttırması yönünde deneysel olarak geçerliliği i spatlanamamıştır.

3. Stratejik insan kaynakları yönetimi yaklaşımı. Bu yaklaşımda amaç; örgütlerin insan kaynaklarını daha verimli kullanarak rekabetçi yanlarını arttırmaları üzerinde durmak ve daha çok pazarda güçlü olabilmek için stratejiler geliştirmektir.

İnsan kaynakları yaklaşımının dayandığı temel noktalar şu şekilde sıralanabilir[5],

1.Çalışanlar, etkin bir biçimde yönetildiklerinde ve geliştirildiklerinde, örgüte daha fazla verimlilik şeklinde uzun vadeli kazançlar getirebilecek kaynak olarak görülmelidir.

2.Çalışanların hem ekonomik hem de psikolojik gereksinimleri tatmin edilmelidir. Bunun için programlar geliştirilmeli ve de uygulanmalıdır.

3.Çalışanlann becerilerini geliştirebilecekleri ve kullanabilecekleri çalışma ortamı sağlanmalıdır.

4.İnsan kaynaklan programlan, hem örgütün hedeflerini hem de çalışanların ihtiyaçlarını dengeli olarak karşılayabilecek şekilde uygulanmalıdır.

Bu yaklaşımlar dikkate alınarak günümüzde insan kaynakları yönetimi farklı açılardan ve farklı yönleri ön plana çıkarılarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır.

İnsan kaynakları yönetimi, çalışanların ve örgütün hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla düzenlenen programlar, işlevler ve çalışmaların bütünü olarak tanımlanabilir[6].

Alpugan[7] insan kaynakları yönetimini; işletmelerde mal ya da hizmet üretiminde görev almış kişilerin işletmelerin amaçları doğrultusunda birleştirilmesi koordinasyonu, etkin biçimde çalışarak en yüksek sonuca ulaşmalarında, insan kaynağının en verimli yolardan sağlanması, kullanılması ve geliştirilmesi için alınan ya da alınması gerekli olan kararların, önlemlerin, izlenecek türlü politikalar ile yöntemlerin tümü, şeklinde tanımlamıştır.

21. Yüzyılın insanı, insan yerine konulmak, fikirlerine, inançlarına ve kişiliğine saygı duyulmak ve her şeyden önemlisi de işi sevmek, ancak benimsediği işi yapmak, ilerlemek, kendini

[5]Michael R. Carrcll, Frank E. Kuzmils, Norbert F. Elbcrt, "Personel/Human Resource Managemebt", Mcmillian Publishing, New York, 1989, s:7.
[6] A.g.e. s:7
[7]Oktay Alpagun, M. Hulusi Demir, Mele Oktay ve Nurel Öner. "İşletme Ekonomisi ve Yönetimi" , Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, İstanbul, 1995, s:395

gerçekleştirmek isteyen insandır. Bu değişim, her şeyden önce global bilgi dünyasının doğal ve arzu edilen bir sonucudur .

Günümüz insanın iş yaşamından beklentilerinin farklılaşması, insan kaynakları yönetimine farklı çalışma prensiplerinin getirilmesine ve farklı sorumlulukların yüklenmesine neden olmuştur.

Artık insan kaynakları yöneticileri; işletmelerde işgören ihtiyacının tespitinden tespit edilen ihtiyacın uygun yollar ve araçlarla ilan edilmesine, başvurulann kabul edilmesinden görüşmelerin ve smavlann yapılmasına, uygun adayların işe yerleştirilmesinden işgörenin oryantasyonuna, işgörenin terfisinden rotasyon ve iş geliştirme çabalarına kadar farklı faaliyetler de etkin bir biçimde rol almak zorundadır.

İnsan kaynakları yöneticisi tüm bu karmaşık ve yoğun faaliyet ortamında, ne tür eylemleri yerine getirmeli ve yerine getirdiği eylemlerin etik açısından uygunluğu hakkında kaygılar duymalımı?

II. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİCİSİNİN ETİK KAYGILARI

II. 1. Sosyal Sorumluluk ve Etik

Sosyal sorumluluk, iş Etik'i ve yönetim Etik'i gibi popüler kavramlara literatürde sık sık karşılaşmaktayız. Günümüzde eğitim düzeyleri gittikçe yükselen çalışanlar, kendilerini daha fazla yönlendirmek ve çalışma koşullarını daha çok kontrol etmek eğilimindedirler[8]. Bu da insan kaynakları yöneticilerinin faaliyet alanlannı ve sosyal sorumluluklarını arttırmaktadır.

Yöneticiler kabul edilebilir etik standartlar oluşturabilmek için kendi sosyal sorumluluklarını bilmek zorundadırlar. Bunun yanında yöneticiler etik olmayan bir davranışla baş etmek için, çözüm yöntemini yaratma yetisine sahip olmalıdırlar. Bir işin, idari hareketin sorumlu ve etik olmasının en temel ölçütü yasal olmasıdır. Tüm yönetsel ve organizasyonel işlevlerde yasalara uygunluk en önemli şarttır.

Zeynep Düren. " 2000'li Yıllarda Yönetim", Alfa Basın Yayım Dağıtım, Alfa:692, Yönetim Dizisi: 013, İstanbul, 200ü, s:99.
[8]Gregory Moorrhcad ve Ricky W. Griffin. "Organizational Bchavior", Houghton Mifflin Company, Boston, 1989, s: 17.

Sosyal sorumluluğu üç temel kategoride inceleyebiliriz :

1. Toplumsal kısıtlama olarak sosyal sorumluluk; bir işletme halk tarafından empoze edilen hukuksal kurallar çerçevesinde kar elde ettiğinde sosyal açıdan sorumluluk taşıyan bir davranışta bulunmuş olur. Bu nedenle yasal olmayan ve kar sağlamayan her hareket sosyal açıdan sorumsuzluk örneğidir.

2. Toplumsal tepki olarak sosyal sorumluluk; güncel sosyal normlara, değerlere ve beklentilere karşı tepkide bulunmaktır. Toplumun yeni iş alanları için beklentilerinin olduğunu ve bunları tamamlamak için işletmenin harekette bulunduğunu vurgulamaktır.

3. Toplumsal tepkisellik olarak sosyal sorumluluk; işletmelerin toplumsal olaylarda yer alması, gönüllü olması, gelecekteki ihtiyaçları tahmin etmesi, devlet ve yerel yönetimlerle iletişime girmesini kapsar.

Bir uçta sosyal kısıtlamalar; firmanın ekonomik ve hukuksal sorumluluklarını yansıtan iş hareketleri. Ortada sosyal tepki; organizasyonun doğrudan etkisi bulunan gruplar tarafından kontrol edilen davranışlar ve diğer uçta ise sosyal tepkisellik, tahmin edilebilir ve önlenebilir davranış. Yöneticiler üç kategorinin bileşeninin meydana getirdiği sosyal sorumlulukları pratikte uygulayabilirler.

Etik kelimesi genelde anlaşıldığı üzere, iyiyi, kötüyü, doğruyu ve yanlışı ayıran davranış prensiplerini göstermekte kullanılır. Etik'in amacı ya da etik'in kuralı; bireyleri alternatif davranışlar arasında seçim yapabilmesini mümkün kılmaktır. Etik'in önemi bir davranışın getirdiği sonuçlara paralel olarak artar. Bir bireyin davranışları diğer bireyleri etkiler hale geldikçe, o bireyin Etik'i daha da önem kazanır.

Yöneticiler açısından; alınacak kararların etik standartlara uygunluğu, karar alımının karmaşık olması ve böyle bir standardın oluşturulamaması nedeniyle güçtür. Bunun temelinde[11]:

1. Tek bir yöneticinin karar verme esnasında alternatifler arasından seçim yaparken kullanacağı kriter

2. Yöneticilerin karar verirken etik standartlara uyduklarını garanti etmek için organizasyonun neler yapabileceği, konuları yer almaktadır. Yöneticiler karar verirken çatışan değerleri uzlaştırmalıdırlar. Yöneticiler, kendilerini, kendilerine iş veren organizasyonları ve kendileriyle organizasyonların içinde

[11]Social and Ethical Responsibilities of Management, s: 70
[12]A.g.e., s:71

varoldukları toplumu etkileyen kararlar verirler. Üç temel etik anlayışı üzerinde durarak yöneticilerin karar verme süreçlerinde etik standartlar oluşturmaya çalışabiliriz.

Bu kararları verirken yöneticiler aşağıdaki üç farklı yaklaşımı sergileyebilirler[12] ;

1. Maksimum kişisel çıkar (egoizm); tamamen bencil bir birey her zaman kişisel çıkar sağlayacak şeyler yapacaktır. Egoist yöneticiler alternatifleri kişisel çıkarlarına göre değerlendirirler.

2. Maksimum sosyal çıkar (altruizm); alturistik birey maksimum sosyal çıkar sağlayacak hareketleri seçer. Yönetici doğruyu veya yanlışı daha fazla insana mutluluk verme adına ölçer.

3. Resmi prensip yükümlülüğü; egoizm ile altruizmin uçları arasında gösterilen davranış biçimidir. Egoizm bir davranışı bireysel çıkar sağlıyorsa kabul eder. Altruizm İse bir davranışı toplum çıkar sağlıyorsa kabul eder. Her iki etik anlayış için de kriteri davranışın sonucu belirlemektedir. Bunlara zıt olarak, resmi bir prensibi kullanmanın temelini, doğruluğun ya da yanlışlığın sonucuna değil prensibin dayandığı fikir oluşturmaktadır.

Etik davranış yolları geliştirmede uzun yıllardır yönetici birey üzerinde durulmaktadır. Yöneticilerin işletmeleri yönetirken, etik tutum takınmalarının garantisi olarak, organizasyonlarının rolünün büyük olduğu göz ardı edilmiştir. Yöneticinin aldığı kararlardan organizasyonun sorumlu olması, organizasyonun bu sürece katılımını gerekli kılmaktadır. Çoğu şirketin özünde kurumsal bir etik kodunun (yönetim kodu) geliştirilmesi bulunmaktadır. Genellikle üst yöneticiler tarafından kurulmuş olan bir kod şirketin değerlerini, inançlarını ve etik davranış normlarını kapsayan yazılı bir beyandır. Kod farklı unsurlara karşı olan sorumlulukları ve onlarla olan ilişkileri ilgilendiren değer ve inançları belirtmektedir.

İdeal olarak, bir etik kodu çalışanlara etik ikilemlerde yön vermeyi sağlamalı, etik belirsizliğin bulunduğu alanlarda organizasyonların pozisyonlarını açıklamalı ve organizasyonun bakış açısının etik olduğu genel bir yönetim tarzını başarıp devam ettirmelidir[13].

Bugün gelişen rekabet ortamında işletme bazında geliştirilmek istenen yeni sorumluluklar ve davranış biçimleri yöneticilerin çalışanların yönetimini işletme çıkarları

[12]A.g.e, s: 72
[13]A.g.e.,s: 72

doğrultusunda motive edebilme konularında yeni misyonları kendilerine yüklemişlerdir. Hem firmasına hem çalıştırdığı işgücüne karşı daha duyarlı olması gerektiği beklentisi yöneticilere vizyonunu geniş tutmaları konusunda uyarıcı etki yapmıştır[14].

İşletme sahiplerinin, yöneticilerinin ve diğer çalışanların davranışları büyük ölçüde yasalarla belirlenir. Aynı biçimde bir işletme ve çevresi arasındaki etkileşimlerin çoğu da yasalar çerçevesinde yürür. Söz gelişi, işletmelerin tüketicilerin sağlığına ve güvenliğine zarar veren ürünler üretmeleri aldatıcı reklam yapmaları tüketici yasasına aykırıdır. Peki, belirli bir uygulamaya ilişkin yasalar belirsiz ise ya da bulunmuyor ise ne olacaktır. Bu bağlamda neyin iyi neyin kötü , neyin doğru, neyin yanlış olduğunu belirleyici bir etken olarak ahlak yani etik kavramı karşımıza çıkar. Genel olarak ahlak kişilerin ve grupların doğru ve yanlışlarını yöneten ilkeler ve değerlerdir. Yasalar davranışlarla ilgili asgari standartları ortaya koyar. Her zaman için yasaları ihlal eden yasalardan kaçmayı becerebilen kişi ve işletmeler mevcuttur .

Yöneticilerin işletme içi ve işletme dışındaki birçok gruba karşı etik sorumluluklarının olduğu kabul edilen bir görüştür. Çok genel olarak ifade edilecek olursa , yöneticiler ve çalışanlar arasındaki ilişki temel olarak, çalışan kişinin o işletmede çalışmaya başlamasıyla oluşmaktadır. Hatta işe girmeden önce karşılıklı sorumlulukların başladığını söylemek mümkündür. İnsan kaynakları yöneticileri işgörenlere, işletmede çalışmaya başlamadan önce ücret ve çalışma koşullarını düzenleyen bir yazılı iş sözleşmesi hazırlamaktadırlar. Bu sözleşmede çalışan işgören, bireysel değerleri ölçüsünde belirli ücret karşılığında işletmeye hizmet etme görevini üstlenmiş biri gibi görülmektedir. Bu sözleşmede karşılıklı hak ve yükümlülükleri düzenleyen hükümler bulunmaktadır. Fakat tek başına sözleşme yeterli değildir. İşgörenler ve yöneticiler arasında yazılı olan bu sözleşme dışında da yazılı olmayan bir karşılıklı anlaşma bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, işletme ve birey arasındaki ilişkileri belirleyen sözcüklere dökülmemiş bir anlaşma vardır. Çoğu kez yazısız olan ama yine de herkes tarafından bilinen bu anlaşmaya göre; birey, belirli bir ücret karşılığında becerisini, işletmenin kullanımına sunacaktır. Buradaki temel varsayım, çalışanların yaptıkları işleri özenle ve bağlılıkla

[14]Ali Rıza Büyüksüt. "Globalizasyon Boyutunda İnsan Kaynakları Yönetimi", Der Yayınları:240, İstanbul, 1998, s:39)
[15]A. Sevgi Öztürk. Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın No:931, s:404.

yerine getirdikleridir. İşletme de , çalışan her bireyin potansiyelini geliştirmek için gayret gösterecektir.

Bir işletmede üretimi gerçekleştiren ve işletmenin asıl gücünü oluşturan, o işletmenin çalışanlarıdır. Onlar gerçek anlamda , işletmenin kendisidir. Bu iki grubun karşılıklı hak ve yükümlülükleri , temelde sözleşmeye dayandırılmaktadır. Her iki grup da istediği an (bazı koşullar altında) bu sözleşmeye son verebilir. Fakat son yıllarda kabul edilen diğer bir görüşe göre ise, çalışanların haklarını korumak (tabi ki yöneticilerin de) için bu sözleşme yeterli olmamaktadır. Tarafların birbirlerine karşı birtakım etik sorumlulukları da vardır. Bu sorumluluklar yazılı olabileceği gibi yazısız da olabilmektedir[16].

Aşağıda yöneticilerin işgörenlerine karşı sosyal sorumlulukları sıralanmıştır.

1. Çalışma hakkına saygı gösterme sorumluluğu
2. Adil ücret ödeme sorumluluğu
3. Çalışanların özgür konuşma hakkını sağlama sorumluluğu
4. İşçilerin dernek (sendika) kurma ve grev yapma hakkına engel olmama sorumluluğu
5. Özel hayatın gizliliği hakkına saygılı olma sorumluluğu
6. Güvenli ve sağlıklı koşullar yaratma ve çalışma hayatının kalitesini yükseltme sorumluluğu
7. Çalışanlar arasında ayırımcılık yapmama ve cinsel tacizden sakınma sorumluluğu
8. Çalışanların kararlara katılma hakkının sağlama sorumluluğu

Genel olarak ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş ülkelerdeki işletmelerin sosyal sorumluluk alanları daha fazla olup toplumla müşterek hareket ederler. Günümüzde sosyal sorumluluk alanlarını aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür[17]:

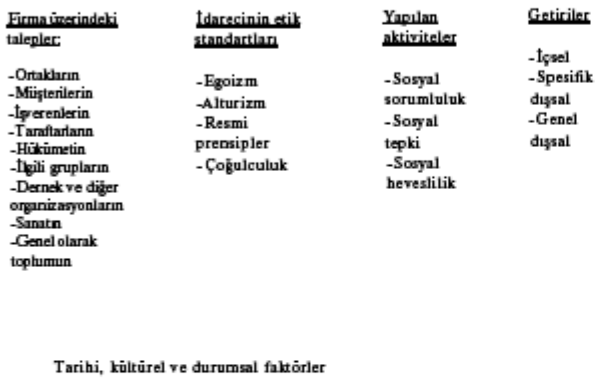
1. Tüketicilerin korunması ve tüketici haklarına saygılı olmak
2. Doğal çevrenin korunması
3. Gücünü kötüye kullanmamak
4. Çalışma hayatının kalitesini yükseltmek
5. İstihdam alanları yaratmak

[16]Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt I, Sayı:3, 1999, s:69-86
[17]İsmail Dalay, Hayrettin Zengin ve Haldun Turan. "Etik'in Bölgesel Sosyo-Ekonomik Yapılar Üzerine Etkilerin Analizi ve Adapazarı Örneği", Adapazarı, 2001, s:4.

6. İş ahlakı
7. Sosyal yardımlar ve hizmetler
8. Toplumun kültürel öğelerine saygı göstermek

Yöneticilerin toplumlara karşı sosyal sorumlulukları bu şekilde sıralanabilir. Fakat bunları daha çok gelişmiş toplumlarda görmek mümkündür.

Şekil 1 : Firmanın Sosyal Sorumluluğu ve Yönetsel Etik'i

Kaynak: Social and Ethical Responsibilities of Management, s:86

Bir yöneticinin etik standartları ve sosyal sorumlulukları görünür olmalıdır. Etik, potansiyel etkinliklerin doğruluğunu ölçmek için temel bir hizmet sunar. Bir bakıma, etik standartlar gerçek ve doğruya göre etkinlikleri görmemizi sağlayan filtrelerdir. Şekil 1'de görüldüğü üzere, sosyal sorumluluklar, yönetici (işetme) davranışı ve etik kavramları birbiri içinde bütünleştirilebilir. Yöneticiye yapılan her talebin, göreceli doğruluğuna karar vermek yöneticinin görevidir ve kararların zeminini etik standartlar oluşturur.

Sosyal yükümlülük, işletmenin öncelikle yasal yükümlülüklerini yerine getirmesini ifade eder. Sosyal tepki, baskın sosyal normlara, değerlere ve beklentilere toplum tepki gösterdiğinde firma sosyal olarak sorumludur. Sosyal heveslilik, zorunlu ve tepkisel davranışları aynı zamanda da firmanın

proaktifliğinİ ve sosyal problemleri önlemek için ne gibi önlemler alması gerektiğini de içerir. Yönetici sosyal sorumluluklarını karşılamaya yönelik etkinlikleri; güvenli, tutarlı ve kaliteli ürünler üretmesinden sanatı desteklemesine, güvenli ve sağlıklı çalışma ortamı sağlamasına kadar uzanır.

İşletmelerin üzerindeki baskı grupları; hem içsel hem de dışsal olabilir. İçsel baskı grupları; müşteriler, sahipler veya ortaklar ve işverenleri içerir. Dışsal baskı grupları; azınlıklar, kadınlar, engelliler ve yaşlıları temsil eden grupları içerir.

Yöneticiler şirket kaynakları üzerindeki baskı grupları arasında yaşanan talep kavgasının hakemleridirler. Yöneticilerin etik standartları bu talepleri süzgeçten geçirir ve hangisinin daha çok tatmin sağlayacağına karar verilmesine yardımcı olurlar. Etik standartlar maksimum kişisel fayda (egoizm), maksimum sosyal faydanın (altruizm) prensiplerinden ve resmi bir ilkeye uyma yükümlülüğü tarafından etkilenirler.

Yöneticilerin çalışanlara karşı etik sorumlulukları sıralansa da, uygulamada bu alanda çok sayıda tartışma mevcuttur.

Sonuçta çalışanlar ve yöneticiler arasında farklı değerlerin çatışması söz konusudur. Bir örgütte çatışma; bireyler ve grupların birlikte çalışma sorunlarından kaynaklanan ve normal faaliyetlerin durmasına veya karışmasına neden olan olaylar olarak tanımlanabilir[18].

Çalışma hayatı ile ilgili tüm konular, her iki taraf açısından farklı değerlendirilebilmektedir. Yani işin örgütlenmesi, ücret belirleme kuralları gibi pek çok alanda her iki taraf farklı düşüncelere sahip olmaktadır. Örneğin, kıdeme saygı Amerikan sendikacıların temel kurallanndandır. Geçici veya kesin işten çıkarmalar, kıdemsizliğe göre olmalıdır. Terfilerde ise kıdeme uyulmaktadır. Bir yönetici ise genellikle bunun dışında bir görüşe sahip olmaktadır. Yöneticiler genelde en iyileri işletmede tutmak ve en başarılıları ise işletme içerisinde yükseltmeyi isteyebilir. Ancak sendikanın baskısı sonucu kıdeme saygı göstermeye katlanır. Sendika bunu, kıdem geleneksel bir değer olduğu için istemektedir. Sonuç olarak her iki grubun temel istek ve amaçları farklı olduğu için uyuşmazlıklar söz konusu olabilmektedir. Tüm bu uyuşmazlıklar ve farklılıklara rağmen göz ardı edilmeyecek bir nokta söz konusudur. Yani boyutları ve kapsamı konusunda farklı

[18]F.rol Eren. "Yönetim ve Organizasyon", Beta Yayın No: 401, İstanbul, Ocak 1998, s: 459.

görüşler olmasına rağmen , temelde artık reddedilmeyecek olan şey, yöneticilerin çalışanlara karşı etik sorumlulukların olduğudur. Hatta yöneticilerin bu sorumlulukları yalnız istihdam boyunca değil, istihdam öncesi (personel alımı), ve istihdam sonrası (işten çıkarma koşulları) dönemi de kapsayacak şekilde genişletilmektedir.

Günümüzde, hem çalışma hem de yöneticiler birtakım etik değerlerle donatılmadıkça, işletmelerin başarılı olması mümkün görünmemektedir. Geçmiş yılara göre daha çok vasıf kazanan ve eğitim seviyesi yükselen çalışanlar için sadece ücretlerdeki artış verimliliği ve motivasyonu artırmaya yetmemektedir. Ücretin yanı sıra artık farklı beklentiler de ön plana çıkmaktadır. Bu değişim ise, yöneticilerin sırf kar maksimizasyonu nedeniyle bir takım etik sorumlulukları yerine getirmelerini zorunlu kılmaktadır.

II. 2. İŞLETMELERDE ORTAYA ÇIKAN ETİK SORUNLAR

İşletmelerde yaşanan etik sorunların en belirgin nedeni, var olan çıkar çatışmalarıdır. Yaşanan çıkar çatışmaları sonucu ortaya çıkan etik sorunlar ise o işletmenin imajını zedelemekte ve piyasadaki konumunun olumsuz etkilenmektedir. İşletmelerdeki etik sorunların en aza indirilmesi için öncelikle bu çıkar çatışmalarının iyi kavranılmasını gerekli kılmaktadır. Yani kişilerin bireysel etik değerleri ile örgütlerin ve toplumun değerleri arasındaki çatışma sonucu etik sorunlar oluşmaktadır. Öyleyse temelde var olan aslında etik çatışmadır.

Çıkar çatışmalarına göre etik sorunları üç başlık altında incelemek mümkündür:

1. Kişisel-örgütsel düzeyde yaşanan çatışmalardan kaynaklanan etik sorunlar,
2. Kişisel-toplumsal düzeyde yaşanan çatışmalardan kaynaklanan etik sorunlar,
3. Örgütsel-toplumsal düzeyde yaşanan çatışmalardan kaynaklanan etik sorunlar, olarak ele alınabilir. Bu çatışma konularını kısaca inceleyecek olursak;

II. 2. 1. Kişisel-Örgütsel Düzeyde Yaşanan Çatışmalardan Kaynaklanan Etik Sorunlar

Etik çatışmanın birinci boyutu, kişisel-örgütsel düzeyde yaşanan çatışmadır. Bu çatışma şekli, bir kişinin bireysel etik değerleri ile örgüt ve örgüt içindeki diğer kişilerin etik değerleri arasında bir farklılık olduğunda görülmektedir. Örneğin, bir kişi, firmasının ürettiği bir ürünün reklamının Playboy ve Penthouse dergilerinde yayınlanmasına, kendi etik değerleri açısından karşı çıkabilir. Bu örnekte , örgütsel değerler doğrudan , bireyin kişisel değerleriyle çatışmaktadır[19]. Kişisel-örgütsel düzeyde yaşanabilecek etik sorunların tespitinde kişilerin özel yaşamlarının gizli kalmasının işletmeye yarar sağlayıp sağlamayacağına karar verilmesi belirleyici rol oynamalıdır. Kişilerin özel yaşam ile çalışma ortamı arasındaki ayrımı yapmış olmaları yani dışarıda yaşadıkları sorunları işletmeye taşımamalarının gerektiği kesin değil midir? Tersi uygulamalarda geçerli değil midir? Yani iş ortamında yaşanan olaylar dışarı taşınmamalıdır. Dolayısıyla İKY'nin bu konularda kaygı duymasına gerek var mıdır? Örneğin; özel hayatında alkol kullanımı yüksek olan bir çalışanın, iş ortamında işlerini aksatmadığı sürece, bu davranış tercihi İKY ilgilendirmelimidir? Fazla alkol kullandığı için işletmenin sırlarını dışarı yansıtıyor mudur diyerek şizofren bir tutum izlemek gerekebilir mi? Bu durumdaki bir birey (veya yönetici) bireysel etik değerleriyle , örgütsel etik değerler arasında bir ikilem yaşamaktadır. Kişiler genellikle örgüt içerisinde tamamen bir sosyalleşme sürecinden geçmeden önce böyle sorunlarla daha sık karşıya kalabilmektedirler.

Ayrıca bireylerinde işletmenin sergilediği tutum veya davranışlara karşı tepki göstermesi de mümkün olabilir. İşletmenin üretim alanı kişinin kabul ettiği ve özel yaşamında sergilediği davranışlara aykırı olabilir. Örnekle açıklamaya çalışırsak; özel yaşamında oldukça muhafazakar olan bir bireyin, işletmenin iştirakçileri yada ortak olarak çalıştığı diğer işletmeler için düzenlediği bir Noel kutlamasına sıcak bakması mümkün olmaya bilir. Kondom üreten bir firmada çalışan birey üretimi yapılan ürünün insanların ahlaki değerlerini bozmaktadır kaygısını

O. C Ferrel ve John Frderick. '"Business Ethics", Ethical Decision Making and Cases, 2. Baskı, USA: Houghton Miffin Comp., 1994, s:157.

taşıyabilir. Burada bireylerin özel yaşamlarındaki tercihleri sebebiyle İKY'ne baskı yapmaları mümkün olabilir mi?

İşletmelerde bireysel-örgütsel düzeyde yaşanan çatışma sonucu ortay çıkan etik sorunlara, rüşvet, adam kayırma , işletme fonlarını zimmetine geçirme gibi davranışlar örnek olarak verilebilir[20].

Sonuçta , kişisel değerlerin evrensel olmadığını ve herkesin etik değerlerinin farklı olmasının doğal olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle bir örgütte oluşturulan örgütsel etik değerlere uyum, büyük ölçüde bir tercih sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bireysel - Örgütsel düzeydeki çatışmanın diğer bir nedeni özellikle son yıllarda değişen teknoloji sayesinde çalışmaların yöneticilerden beklentileri farklılaşmaktadır. Çalışanlar iş güvenliğini sağlayan bir çalışma ortamına olan taleplerini daha açık dile getirmektedirler. Buna ek olarak, iş yerinde özgür konuşma, özel hayatın gizliliği gibi hakları konusunda da daha hassadırlar ve örgütleriyle (dolayısıyla yöneticileriyle) çatışma içine girebilmektedirler. Pek çok kişi, çalışma saatleri dışındaki davranışlarının yöneticileri ilgilendirmediğine içki ve alkol kullanımını Ölçen testlerin ise kişisel gizliliği kısıtladığına inanmaktadırlar. Oysa yöneticiler açısından özgür konuşma, çalışanların işletme içi bilgileri dışarı sızdırması demektir. Ayrıca yasa dışı ya da etik dışı davranışlarından dolayı yöneticilerin örgüt-dışı gruplara, hükümete rapor edilmesi demektir. Daha açık bir anlatımla çalışanların özgür konuşma hakkı yöneticilere göre bir ihbar veya gammazlama demektir[21]. Nitekim , yapılan çalışmalarda anlaşıldığına göre en çok çatışma da bu alanda yaşanmaktadır. Yapılan bir araştırmada yöneticiler , çatışmanın kökenleri açısından incelenmiştir[22].

Sonuç olarak, çatışmanın genellikle işletme ilişkileri ve uygulamalarından ortay çıktığı görülmektedir. Çıkar çatışmasının ortaya çıkmaması için , kişilerin bireysel özel çıkarları ile işletme çıkarlarının birbirinden ayrılması gerekmektedir. Genel olarak bu nedenle , yöneticiler ve çalışanların rüşvet alıp vermesi, kişisel

[20]David Ostcrfickl. "Corruption and Development" , Journal of Economic Groeth, N.4'dcn özetleyerek çev.: Coşkun Can Aktan, Türkiye Günlüğü, F.yİkl-Ekim 1994, Ankara, s:30.
[21] O. C. Ferrel ve John Frderick. "Business Ethics", Ethical Decision Making and Cases, 2. Baskı, USA: Boughton Mifflin Comp., 1994, s:151.
[22] O. C. Ferrel ve John Frderick. "Business Ethics", Ethical Decision Making and Cases, 2. Baskı, USA: Boughton Mifflin Comp., 1994, s:l 14.

ödemeleri kabul etmesi, hediye alması etik-dışı birer davranış olarak kabul edilmektedir.

II. 2. 2. Kişisel-Toplurasal Düzeyde Yaşanan Çatışmalardan Kaynaklanan Etik Sorunlar

Çıkar çatışmasının ikinci boyutu kişisel toplumsal düzeyde yaşanan çatışmadır. Bu çatışma şeklinde, kişisel değerlerle toplumsal değerler arasında bjr farklılık bulunmaktadır. Toplumsal değerlerden farklı değerlere sahip kişiler, bazen sapkın olarak da nitelendirilmektedir. Eğer bu kişiler, toplumun değerler sistemine karşı gelecek olursa , toplumun dışına itilebilir, hatta bazı durumlarda yasal olarak suçlanıp hapsede atılabilirler. Çünkü toplumsal değerler genellikle yasalar ve düzenlemelerde de yer alırlar. Eğer toplum yasal olmasına karşın, bir eylemin etik dışı olduğuna inanıyorsa bu davranışın yasa dışı olarak tanımlanmasını da isteyebilmektedir. Bazen de ülkelerin farklı değerlere sahip olması etik dışı davranış tanımını zorlaştırmaktadır[23].

Bireylerin çalıştıkları işletmeler yada işletmede yürüttükleri görev toplum tarafından farklı algılanması veya hoş karşılanmaması durumlarında ortaya çıkması mümkün olabilir. Örneğin konaklama işletmelerinde çalışan kadın hatta erkek personele toplum tarafından hoş gözle bakılmaması. Bu gibi durumlarda sorunların çözümü için İKY neler yapabilir? Yada toplum tarafından çevre verdiği zararlar nedeni ile hoş karşılanmayan bir işletmede üretim sorumlusu olarak çalışan birey için toplumun vereceği tepki İKY tarafın nasıl önlenebilir yada bireye İKY nasıl bir destek sağlayabilir. Eşcinsel olduğu İKY tarafından bilinen bir bireye toplumun vereceği tepki İKY tarafından önlenebilir mi? Tersi durumda işletme tarafından eşcinsel olduğu bilinmeyen bir birey toplum tarafından belirlenip İKY'nden bu bireyin işletmeden uzaklaştırması istenirse İKY nasıl bir tutum izlemelidir. Bu sorunların tamamının çözümü İKY'nin etik kaygıları ile ilgilidir.

Sonuçta bir kültürde etik açıdan onaylanan bir davranış diğer bir kültürde etik dışı olarak tanımlanabilir.

Kültürel değerlerin bir boyutu olan etik değerlerin kişisel ve toplumsal düzeydeki bu farklılığı sonucunda etik çatışma

^ H^ıats^i^rss Ethics»ıE,ı,icaı Dcöm Mıkıg ad as 2 _ _ * •

yaşanabilmektedir[34]. Diğer yandan bazı kişilerde , bu etik bozulmanın kişilerin değerlerinden çok toplumsal değerlerdeki etik bozulmadan kaynaklandığını savunmaktadırlar. Bu görüşe göre, kişisel değerler toplumsal değerlerin bir parçasıdır. Bu nedenle, eğer toplumsal değerler kişilerin bireysel çıkarlarını maksimize etmeyi teşvik ediyorsa, yani bencilliği onaylıyorsa , sonuçta bireylerde kabul edecektir. Hatta toplumun tümünü kendi çıkarları için feda edebilecek bireyleri ortaya çıkaracaktır. Ayrıcalığın bir hak olarak görüldüğü bir ülkede ise yolsuzluğun görülmesi doğaldır[3]. Yani bir bütün olarak toplumda etik açıdan değer erozyonunun olduğu bir yerde tabi ki etike aykırı davranış şekli bir etik olacaktır. Bu nedenle belki de öncelikle toplumsal değerlerin sorgulanması ve bu bozulmanın nedenlerinin ortaya konulması gerekmektedir. Kısaca, kişisel toplumsal düzeyde yaşanan elik çatışma, her iki grup arasında var olan değer , anlayış farklılığından kaynaklanmaktadır. Her ikisinin uyumlaştırılması sonucu bu çatışmanın ortadan kalkacağı düşünülebilir. Fakat her zaman değer farklılıkları olacağı için bu çatışma da var olmak durumundadır.

II. 2. 3.Örgütsel-Toplumsal Düzeyde Yaşanan Çatışmalardan Kaynaklanan Etik Sorunlar

Çıkar çatışmasının üçüncü boyutu ise, örgütsel - toplumsal düzeyde yaşanan çatışmadır. Bir örgütte var olan normlar ver değerler, eğer genel olarak toplumda kabul görmüş değerlerle uyuşmuyorsa yine bir çatışma meydana gelmektedir. Özellikle , bir işletme piyasaya yeni bir ürünü sürerken toplumla karşı karşıya gelebilir. Toplumda bu ürüne yönelik olumsuz tepkiler oluşabilir. Örneğin, bir otomobil öncesi geleneksel ulaşım araçlarını benimsemiş olan kişiler, bu üretimi istemeyebilir. Ya da herhangi bir ürünün reklamı söz konusuyken toplumdaki bazı gruplar buna karşı çıkabilir. Örneğin; alkol, sigara, içki reklamlarını yanlış bulduğu için bunları bazı gruplar protesto edebilir. Diğer yandan vejiteryan ve çevrecilerin bazı mallan protestosu buna örnek gösterilebilir. İşte bu çatışma temelde, örgüt ve toplum arasında yaşanan etik bir çatışmadır. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan

"Young-Ha Lee. "Manager's Work Valucs in Differcnt Cultures: The Korea Electric Power Corporation", The Handbook of Human Rcsource Managemenrt, Ed. Brion Towers 2. Baskı, USA, Blackwell Pup. Inc., 1996, s:511-512.

[3] M. Ali Kjhebny. "El Kirliysc Yıkanır, Ya Toplum Kirliyse", Türkiye Günlüğü, Eylül-Ekim, Ankara. 1994. s:25-27.

bir işletmenin önünde ise üç seçenek bulunmaktadır. İşletme ya toplumla mücadele içine girecek, ya bu malı satmaktan vazgeçecek, ya da bu gruplarla uzlaşacaktır .

Örgütsel-toplumsal düzeyde yaşanabilecek etik sorunlara örnek olarak, daha çok Örgütün üretim alanından, personeline karşı izlediği tutum yada örgütün toplumsal fayda düzeyinden kaynaklanabilir.

Örgütün üretim yada hizmet alanı toplum tarafından hoş karşılanmayabilir. Muhafazakar bir bölgede konaklama işletmesinin açılması örgütle toplumu karşı karşıya getirebilir.

Örgüt çalışanlarına karşı izlediği tutumlar yüzünden toplum tarafından kabul görmeyebilir. Fazla çalışma ücretlerini ödemeyen yada aylık ücret ödemelerini zamanında yapmayan örgütler toplumun tepkisini çekebilir.

Toplum örgütün sağladığı fayda düzeyinden memnun olmayabilir. Örgütün kurulduğu bölgeye yapacağı destek yetersiz karşılanabilir. Bölgede yapılacak bir okul için toplum tarafından örgütten destek beklenebilir. Bu desteğin sağlanmaması yada yetersiz kalması toplumla örgütü karşı karşıya getirebilir.

Sonuç olarak işletmelerde yaşanan etik sorunların en büyük nedeni yaşanan çıkar çatışmalarıdır. Bu nedenle de işletme politikalarının bu çıkar çatışmalarını minimum düzeyde tutacak şekilde oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir. Bunun sonucu olarak da yaşanan etik sorunlar en az düzeye inebilecektir.

III. ELEMEMAN SEÇİMİ ve YERLEŞTİRİLMESİNDE ETİK KAYGILAR

İKY'nin önemli çalışma konularından biri olan eleman seçimi ve yerleştirilmesi, elaman ihtiyaçlarının tespiti, tespit edilen ihtiyacın uygun yollar ve araçlarla ilan edilmesi, başvuruların kabulü, görüşmelerin ve sınavların yapılması, uygun adayların işe yerleştirilmesi süreçlerinden oluşur

Belirlenen eleman ihtiyacını İKY iki kaynaktan giderebilir. Bunlar işletme içinden, işletmede çalışan personel yani iç kaynaklar yada dış kaynaklardır.

İKY iç kaynak kullanımını iki farklı yöntemle sağlayabilir; bunlardan birincisi mevcut personeli iş zenginleştirme, iş

O. C. Ferrel ve John Frdcrick, "'Business Ethics", Ethical Decision Making and Cases, 2. Baskı, USA: Houghton Mifflin Comp., 1994, s:151.

geliştirme, rotasyon ve terfi gibi yöntemlerle sağlamaktır. İkincisi ise mevcut personelin yakın çevresinde bulunan eş, dost, akraba gibi kişiler arasından olabilir. Aslında ikinci yöntem dış kaynak sayılabilir, burada amaç çalışanların yakın çevresinin işletmenin iklimi ve kültürü hakkında bilgi sahibi olması yani işletmeye uyumda fazla sorun çıkmayacağı yaklaşımıdır.

Bu kaynakların kullanımında İKY'nin uygulayacağı seçim yöntemlerinin ctik açısından uyguluğu önemli bir sorudur. İç kaynak kullanımında iş zenginleştirme, iş geliştirme, rotasyon ve terfi yöntemi kullanılırken yetki departman amirlerinde mi olmalı yoksa İKY'nde mi? Yada departman amirlerinin teklifi İKY'nin onayı ile mi? Burada işletmenin iklimi ve kültürü bu yöntemin kullanılmasında etkili olabilir mi? Çalışanların yakınları arasından yapılacak seçimde öncelikli olarak üst düzey yöneticilerin yakınları mı yoksa en uygun aday mı seçilecektir? Bu ve benzeri sorunların çözümünde İKY'nin göstereceği etik kaygı seçimin en ideal şekilde yapılması sağlayacaktır.

Dış kaynak kullanımında İKY iki farklı yöntem, birincisi profesyonel şirketler aracılığı ile, ikincisi İKY'nin bu çalışmaları yürütmesi, kullanabilir.

Dış kaynak kullanımında İKY; hangi şekilde olursa olsun eleman bulunmasını mı yoksa uygun elemanların, kabul edilebilir yöntemlerle seçimini mi sağlamalıdır soruları karşımıza çıkabilir. Etik açısından, uygun elemanlar arasından kabul edilebilir yöntemlerle eleman seçiminin sağlanması uygun olabilir.

İKY'nin eleman seçiminde etik kaygıları, eleman ihtiyacının tespit edilmesinden elemanın seçilmesi ve işe yerleştirilmesine kadar titizlikle sürmelidir. Yapılacak en ufak bir hatanın işletmenin toplum üzerindeki imajından, işletmenin oluşturmuş olduğu iklimi ve kültürüne kadar her kavramı olumsuz etkileyebileceği unutulmamalıdır.

İKY'nin tespit ettiği elaman ihtiyacının ilan edilmesi için hazırlanacak ilan ve bu ilanın duyurulacağı yöntem en uygun şekilde nasıl hazırlanabilir? Sorusundan başlayarak izlenecek etik kaygı bize diğer süreçlerde de yol gösterici olabilir.

Hazırlanacak ilan, ihtiyaç duyulan elemanın niteliklerini mi yoksa işin niteliklerin mi ön plana çıkarmalıdır? Yada her ikisini birden mi? İKY ilk önce etik açısından buna karar vermelidir.

Hazırlanan ilanın durulmasında kullanılacak olan araç, işin niteliklerini taşıyan elemanların takip ettiği tahmin edilen araçlar

mı yoksa yaygın olarak herkes tarafından kullanılan araçlarla mı olacak? Karar verilmesi gereken ikinci sorun budur.

İlanların duyurulmasından sonra başvuruların nasıl kabul dileceğine karar verilmesi gereklidir. Birçok işletmenin başvuru formlan gizli olarak dağıtılmakta yada formlarına kolayca ulaşılamamaktadır. İKY personeli sınırlı sayıdaki formları yakın çevresine dağıtmakta böylece bazı uygun adaylar seçme aşamasına gelmeden elenmektedir.

Başvuru formlarının, başvuru yapanın ve işin niteliklerini tam olarak yansıtması gerektiği uygun bir değerlendirme için unutulmaması gereken bir noktadır.

Bu formlarda kişilerin özel hayatlarından kesitlerin yer alması gereklimidir? Hobby ve benzeri yeteneklere yer verilirken, örneğin kişinin eşcinsel olması gibi spesifik konulara da yer verilmelimidir? İKY bu gibi özel durumlarla ilgilenmeli yoksa sadece kişinin işe uygunluğuna mı bakmalıdır? Form üzerinde yapılacak değerlendirmede demografik (yaş, cinsiyet, eğitim, medeni hal vb.) unsurlar mı yoksa kişinin iş deneyimlerimi ön planda tutulacaktır. Formlar üzerinden yapılan birinci elemenin hangi kriterlere göre yapılacağına karar vermek İKY için ikinci olarak etik kaygı taşınması gereken hususlur. Aynca değerlendirme sonucu, elenen adaylara olumsuz sonucu bildiren bir cevap verilmesi gereklimidir? Yine İKY başvuruları gizli tutmalımıdır?

Form üzerinden yapılan değerlendirmenin ardından İKY adayları bir veya daha fazla aşamadan oluşan yazılı sınavla mı yoksa doğrudan görüşme ile mi işe yerleştirecektir? Buna karar verilmesi esnasında; aday sayısı, işin pozisyonu, işin nitelikleri, adayların nitelikleri üzerinde durulması gereken hususlar arasındadır.

Yazılı sınavda sorulacak soruların adayların eğitim durumlarına mı yoksa işin niteliklerine göre mi hazırlanmalıdır? Aslında her iki durumda da adaylara uygulama sınavı yapılması etik açısından uygun olabilir mi?

Form üzerinden yada sınav sonucunda yapılan elemenin ardın görüşmeye çağrılan adaylara sorulacak soruların tespiti etik açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Görüşme esnasında tüm adaylara genel konularda aynı sorular mı yöneltilmelidir? Kişisel konularda ve iş deneyimleri hakkındaki sorular mı farklılaştırılmahdır? Yoksa adayların tümüne başvuru formlarında yer alan bilgileri hakkında farklı sorular mı sorulmalıdır? Sonuçta

tespit edilecek soru yönteminin adaylar arasında işe en uygun olanını belirlemeye yönelik olmasına itina gösterilmesi şarttır.

Kişilerin özel yaşamlarındaki farklılıklar işletmenin genel yapısına ters düşse bile, eğer kişiler işe uygunsa işe yerleştirilmelimidir? Farklılıkların çalışma ortamında sorun yaratacağı kaygısı taşınmalımıdır? Bu ve benzeri sorunlar İKY için etik kaygı oluşturacak unsurlar arasında yer alabilir. Örnekle olaya açıklık getirmek gerekirse; kişinin eşcinsel olması işletmenin genel yapısında sorunlar çıkartabilir mi? Toplum tarafından bu öğrenilirse işletmenin imajında bir değişme (olumlu yada olumsuz) olabilir mi? İş ortamında diğer iş görenler bu kişiye olumlu yada olumsuz bir yaklaşım sergilerler mi? İKY tüm insanlara insan oldukları için yaklaşmak zorunda değil midir? Bu aşama sonucunda elenen adayların ileride tekrar elaman ihtiyacı duyulması halinde işletmenin ilk başvuracağı adaylar arasında yer alması gerekli olabilir.

SONUÇ

Yapılan çalışmalar; yöneticilerin kişilik yapılarına göre sergiledikleri tutumlar, onların etik kaygılarının düzeyini belirlemekte olduğunu göstermektedir. Fakat etik kavramının doğasında bulunan zaman, mekan ve kişilere göre farklılık göstermesi ana hatları çizilmiş bir etik kurallar dizisi oluşturmamızı zorlaştırmaktadır.

Temelde insan davranışlarının işletme ortamında geliştirilmesi ve insanların işletme amaçları ile kendi ihtiyaçları doğrultusunda kendilerini geliştirmesine olanak tanınması amaçlarıyla hareket etmesi beklenen insan kaynaklan yönetimi; insan kaynakları yöneticisinin kişilik yapısına göre işletmesinde oluşturacağı etik kuralların tüm beklentileri maksimum düzeyde karşılaması beklenmektedir.

İşletmelerde yaşanan etik sorunların en büyük nedeni yaşanan çıkar çatışmalarıdır. Bu nedenle de işletme politikalarının bu çıkar çatışmalarını minimum düzeyde tutacak şekilde oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir. Bunun sonucu olarak da yaşanan etik sorunlar en az düzeye inebilecektir.

KAYNAKÇA

Alasdair **MACLNTYRE,** "Ethik'in Kısa Tarihi Honıerik Çağdan Yirminci Yüzyıla", 22. Paradigma Kitabı Felsefe Dizisi 14. Kitap, İstanbul, Şubat 2001.

Ali Rıza **BÜYÜKUSLU.** "Globalizasyon Boyutunda İnsan Kaynaklan Yönetimi", Der Yayınları:240, İstanbul, 1998.

A. Sevgi **ÖZTÜRK.** Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın No:931.

David **OSTERFİELD.** "Corruption and Development", Journal of Economic Groeth, N.4'den özetleyerek çev.: Coşkun Can Aktan, Türkiye Günlüğü, Eylül-Ekim 1994, Ankara, s:30.

D.GUEST, "Personel Management and HRM: Can You Teli the Difference" Persnonel Managenet, January 1989.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1,Sayı:3, 1999,s:69-86

Erol **EREN.** "Yönetim ve Organizasyon", Beta Yayın No: 401, İstanbul, Ocak 1998.

F.R., Social and Ethical Responsibilities of Management, s: 70

Gregory **MOONRHEAD** ve Ricky W. **GRİFFİN.** "Organizational Behavior", Houghton Mifflin Company, Boston, 1989.

Gözde **DEDEOĞLU,** "Etik ve Bilişim", Ankara, 2001.

İsmail **DALAY,** "Yönetim ve Organizasyon", Sakarya Üniversitesi Yayın No:43, Adapazarı, 2001.

İsmail **DALAY,** Hayrettin **ZENGİN** ve Haldun **TURAN.** "Etik'in Bölgesel Sosyo-Ekonomik Yapılar Üzerine Etkilerin Analizi ve Adapazarı Örneği", Adapazarı, 2001.

M. Ali **KILIÇBAY.** "El Kirliyse Yıkanır, Ya Toplum Kirliyse", Türkiye Günlüğü, Eylül-Ekim, Ankara, 1994.

Michael R. **CARRELL,** Frank E. **KUZMİTS,** Norbert F. **ELBERT,** "Personel/Human Resource Managemebt", Mcmillian Publishing, New York, 1989.

Oktay **ALPAGUN,** M. Hulusi **DEMİR,** Mete **OKTAY** ve Nurel **ÜNER.** "İşletme Ekonomisi ve Yönetimi" , Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul, 1995.

O. C. **FERREL** ve John **FRDERİCK.** ""Business Ethics", Ethical Decision Making and Cases, 2. Baskı, USA: Houghton Mifflin Comp., 1994.

Young-Ha **LEE.** "Manager's Work Values in Different Cultures: The Korea Electric Power Corporation", The Handbook of Human Resource Management, Ed. Brion Towezs 2. Baskı, USA, Blackwell Pup. Inc., 1996.

Zeynep **DÜREN.** " 2000'li Yıllarda Yönetim", Alfa Basın Yayım Dağıtım, Alfa:692, Yönetim Dizisi: 013, İstanbul, 2000.

t Af.

Dumlupınar Üniversitesi a M 3 | t » Sosyal Bilimler Dergisi
^İİfsİsi^ Haziran 2002

ESKİŞEHİR SANAYİ SEKTÖRÜNDE ÜCRET GELİRLERİ FARKLILIKLARINI BELİRLEYEN ETMENLER (İNSAN SERMAYE MODELİ)

Filiz TEPECİK*

ÖZET

Bu çalışmada, 1999 yılında Eskişehir Sanayi Sektörü'nde ücretli olarak çalışan bireyler arasında gelir farklılıklarının nedenleri, önce insan sermaye temel modeli çerçevesinde, sonra genişletilmiş model çerçevesinde tartışılmaktadır.

Temel Model'de insan sermayesi teorisinin anahtar rolü verdiği okulda ve iş başında eğitim değişkenlerinin gelir üzerindeki belirleyiciliği araştırılmaktadır. Genişletilmiş Model'de ise sosyo-ekonomik değişkenlerle birlikte eğitim değişkenleri değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: İnsan sermayesi teorisi, Bireysel gelir farklılıkları,

1. GİRİŞ

Bireyler arasındaki gelir farklılıklarını, bireylerin kendilerine yaptıkları ya da kendilerine yapılmış yatırımla açıklamaya çalışan bu teorinin doktriner geçmişi, Smith, Mili ve Cairnes'e kadar uzanmakla birlikte, teorinin babası olarak Becker[1] ve Mincer[2] kabul edilmektedir. 70Tcrden itibaren bireyler arasındaki gelir farklılıkları ekonometrik çalışmalara konu olmuş ve 80Terde

Yrd.Doç.Dr, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ekonomi-Maliye Bölümü.

[1] İlk çalışması için Gary S. BECKER, "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis", **The Journal of Political Economy**, Vol:LXX, No: 5, Part: 2, October 1962.

[2] Jacop MİNCER, "The Distribution of Labor Incomes: A Survey —With Special Reference to thc Human Capital Approach", **Journal of Economic Literatiire**, 1970.

Michael R. **CARRELL,** Frank E. **KUZMİTS,** Norbert F. **ELBERT,** "Personel/Human Resource Managemebt", Mcmillian Publishing, New York, 1989.

Oktay **ALPAGUN,** M. Hulusi **DEMİR,** Mete **OKTAY** ve Nurel **ÜNER.** "İşletme Ekonomisi ve Yönetimi" , Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul, 1995.

O. C. **FERREL** ve John **FRDERİCK.** ""Business Ethics", Ethical Decision Making and Cases, 2. Baskı, USA: Houghton Mifflin Comp., 1994.

Young-Ha **LEE.** "Manager's Work Values in Different Cultures: The Korea Electric Power Corporation", The Handbook of Human Resource Management, Ed. Brion Towezs 2. Baskı, USA, Blackwell Pup. Inc., 1996.

Zeynep **DÜREN.** " 2000'li Yıllarda Yönetim", Alfa Basın Yayım Dağıtım, Alfa:692, Yönetim Dizisi: 013, İstanbul, 2000.

t Af.

Dumlupınar Üniversitesi a M 3 | t » Sosyal Bilimler Dergisi
^İİfsİsi^ Haziran 2002

ESKİŞEHİR SANAYİ SEKTÖRÜNDE ÜCRET GELİRLERİ FARKLILIKLARINI BELİRLEYEN ETMENLER (İNSAN SERMAYE MODELİ)

Filiz TEPECİK*

ÖZET

Bu çalışmada, 1999 yılında Eskişehir Sanayi Sektörü'nde ücretli olarak çalışan bireyler arasında gelir farklılıklarının nedenleri, önce insan sermaye temel modeli çerçevesinde, sonra genişletilmiş model çerçevesinde tartışılmaktadır.

Temel Model'de insan sermayesi teorisinin anahtar rolü verdiği okulda ve iş başında eğitim değişkenlerinin gelir üzerindeki belirleyiciliği araştırılmaktadır. Genişletilmiş Model'de ise sosyo-ekonomik değişkenlerle birlikte eğitim değişkenleri değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: İnsan sermayesi teorisi, Bireysel gelir farklılıkları,

1. GİRİŞ

Bireyler arasındaki gelir farklılıklarını, bireylerin kendilerine yaptıkları ya da kendilerine yapılmış yatırımla açıklamaya çalışan bu teorinin doktriner geçmişi, Smith, Mili ve Cairnes'e kadar uzanmakla birlikte, teorinin babası olarak Becker[1] ve Mincer[2] kabul edilmektedir. 70Tcrden itibaren bireyler arasındaki gelir farklılıkları ekonometrik çalışmalara konu olmuş ve 80Terde

Yrd.Doç.Dr, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ekonomi-Maliye Bölümü.

[1] İlk çalışması için Gary S. BECKER, "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis", **The Journal of Political Economy**, Vol:LXX, No: 5, Part: 2, October 1962.

[2] Jacop MİNCER, "The Distribution of Labor Incomes: A Survey —With Special Reference to thc Human Capital Approach", **Journal of Economic Literatiire**, 1970.

kalkınma literatürüne de girerek içsel büyüme modelleri ile makro ekonominin konuları arasında yer almaya başlamıştır.

İnsan sermayesi (beşeri sermaye) teorisine göre, sağlık, yaşam koşullarının iyileşmesine yönelik çalışmalar ve eğitim insana yatırım olarak kabul edilebilir ve bu yatırım karşılığında üretim faktörlerinden biri olan emeğin verimliliği yükselmektedir. İnsanların sağlıkları, eğitimleri için veya bir bilgiye ulaşmak için yaptıkları harcamalar gelecekte elde edecekleri gelirlerini de etkileyecektir . Eğitim ve iş başında yetiştirilme, sağlık hizmetleri, yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik her faaliyet, ister toplumsal refah açısından olsun, ister bireysel gelirler açısından olsun gelecekte daha büyük getiri elde etmek amacıyla yapılmaktadır. En genel ifade ile, bu bakış açısından bireylerin gelecek gelir kapasitelerini güçlendiren herhangi bir harcama insan sermayesi yatırımıdır, bu nedenle, resmi veya işyerinde eğitim, sağlık hizmetleri, göç veya iş arama faaliyetleri insan sermayesi yatırımı olarak düşünülmelidir.

Bu yatırım şekillerinden, eğitim insan sermayesi yatırımlarının bir kaç formu için anahtar bir rol üstlenmektedir. Bir yandan, temelde insanları daha üretken hale getirdiği, insan sermayesi olarak kabul edilen diğer alanlarda da bireylerin bilgiye ulaşmasını ve kullanmasına kolaylaştırdığı için insan sermayesi teorisinin özü olarak hayatı öneme sahiptir[4]. Diğer yandan, özellikle okulda alman eğitim, eşitsizlik göz önüne alındığında, kolayca yönlendirilebilir bir politika aracı olarak dikkat çekmektedir. Bu yönüyle okul veya iş başında eğitim aracılığı ile yapılan insan sermayesi yatırımları sadece eğitimsel eşitsizliğin düşürülmesinde değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik eşitsizliğin azaltılmasında kullanılabilecek bir kamu aracıdır.

Eğitimin hem bu anahtar rolü, hem de insan sermayesi yatırımlarının göstergesi olarak ölçülebilirliği ve bireylerin kendilerine yaptıkları yatırımda mekanik bir rol üstlenmesi[5] ampirik çalışmalarda ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Fakat bireylerin eğitim almasının fiziksel sermaye yapısından ve sosyo-

[3] Gian Singh SAHATO, "Theories of Personel Income Distribution: A Survey", **Journal of Economic Literatüre,** Vol:XVI, No: , March 1978, s.3-15.
Sahato, agm, s. 11.
[5] V. VANDENBERGHE, "Economics of Education, The Need to Go Beyond Human Capital Theory and Production-Function Anaylsis". **Educational Studies,** Vol:25, Issue:2, July 1999, s. 129.

ekonomik geçmişten bağımsız olarak belirlenmediği, diğer bir ifade ile bireylerin yetiştirilme koşullarının bireyler arasında farklılık ve dolayısıyla bireysel gelirlerde farklılık oluşturduğu şeklindeki eleştiriler üzerine[6] ampirik çalışmalarda sosyo-demografik değişkenlerde sınanmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, bireyler arasındaki gelir farklılıklarının nedenlerini insan sermayesi teorisi bakış açısından değerlendirmektir. Bireylerin içinde bulundukları ortamın ve eğitimlerinin gelir elde edilmesine katkısı incelenmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma çerçevesinde de, Eskişehir sanayi sektöründe ücretli çalışanlar insan sermayesi teorisi için uygulama alanı olarak seçilmiştir. Bu sektörde ücretli çalışanların gelirleri İle eğitimleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı, sektörden toplanan verilerin yardımı ile ekonometrik yöntemler kullanılarak değerlendirilmiştir.

Araştırma da iki model kullanılmıştır: Minceryen Model (Temel Model), Genişletilmiş Model.

2.1. Minceryen Model (Temel Model)

İnsan sermayesi teorisi temel modeli olan Minceryen Model, insan sermayesi yatırımlarının göstergesi olarak varsayılan eğitim ile bu yatırımın getirişi olarak düşünülen gelir değişkenleri arasında basitçe bir ilişki kurmaktadır[7]. Temel model, yarılogaritmik olarak tasarlanmıştır ve bireylerin gelirlerini eğitim değişkenleri arasında paylaştırmaktadır. Eğitim değişkenleri de iki farklı şekilde modele katılmıştır: Okulda alınan eğitim ve işbaşında alınan eğitim.

Eğitim değişkeninin ilk bileşeni olan "okulda alınan eğitim", ekonometrik çalışmalarda üç şekilde düşünülmektedir: Verilerin yıl olarak değerlendirilmesi, bitirilen eğitim basamağı olarak değerlendirilmesi ya da kukla değişken olarak kullanılması. Bu

A.K. WHITEHEAD, "Screening and Education: A Theoretical and Emprical Survey", **The Economic Value of Education,** The International Library of Critical Writing in Economics: 17, Ed: Mark Blaug, 1992, s.243; Jess BENHABIB ve Mark M. SPIEGEL, "The Role of Human Capital in Economic Development Evidence from Aggregate Cross-Counlry Data", **Journal of** Monetary **Economics,** C:34, 1994, p. 155-160.
[7] Mincer ,age., s.10-18.

çalışma çerçevesinde okulda alman eğitim değişkeni olarak her üç yöntem de kullanılmıştır.

Tahmin edilen Minceryen Gelir Modeli'nin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$LnY_k = b_1 + b_2E_k + b_3D_k \text{ (veya } b_3Yaş_k) + b_4D^2_k \text{ (veya } b_4Yaş^2_k) + u_k$$

LnY_k k. bireyin yıllık gelirinin doğal logaritması,
E_k k. bireyin okulda aldığı eğitim (okullaşma),
D_k veya $Yaş_k$ k. bireyin toplam çalışma süresi olarak iş başında aldığı eğitim (deneyim veya yaş)
D_k^2 veya $Yaş_k^2$: k. bireyin toplam çalışma süresi olarak iş başında aldığı eğitimin karesi,
Rastlantısal hata terimleri,
b_0 Otonom katsayı,
b_1, b_2, b_3 Bağımsız değişkenlerin katsayıları.

Açıklayıcı değişkenlerden okulda alınan eğitim, 1.model çerçevesinde yıl, 2.modelde bir eğitim basamağından mezuniyet olarak değerlendirilmiştir. Bu amaçla, ankete katılan bireylerin mezun oldukları son eğitim kurumları için gereken minimum süre dikkate alınmıştır. Bu durumda, eğer okulda alınan eğitim yıl bazında tanımlanmışsa, Ek değişkeni

k bireyi okuryazar ise, = Oyıl
ilkokul mezunu ise, = 5 yıl
ortaokul mezunu ise, = 8 yıl
lise mezunu ise, = 11 yıl
üniversite mezunu ise, = 15 yıl
yüksek lisans mezunu ise, = 17 yıl
doktora mezunu ise, = 20 yıl değerlerini

almaktadır.

İkinci uygulamada, okulda alınan eğitim değişkeni bitirilen eğitim basamağına göre bir değer almıştır. Bu şekilde okulda alman eğitim değişkeni niteliksel olduğu için, kategorik değişken olarak tanımlanır[8]. Bu yeni tanımlama ile değişken alt sınıflara ayrılmakta ve her bir aşama bir basamak olarak değerlendirilmektedir. Bu amaçla E_k değişkeni bireylerin bitirdikleri eğitim basamağına göre yeniden tanımlanır. Birinci uygulamaya benzer olarak her bir

[8] Şahin AKKAYA ve Vedat PAZARLIOGLU, Ekonometri II, İstanbul: Erkan Matbaacılık, 1998, s.41-101.

basamağın getirisi sabittir ve bu değişken aracılığı ile, bir eğitim aşamasını atlamanın ortalama getirisi elde edilmiştir. Oluşturulan bu değişken aracılığı ile okuryazar olmanın ve diploma sahibi olmanın logaritmik gelirleri nasıl etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu durumda, Ek için

k bireyi okuryazar veya ilkokul mezunu ise, = 1
ortaokul mezunu ise, = 2
lise mezunu ise, = 3
üniversite, yüksek lisans, doktora mezunu ise, = 4 değerlen

verilerek bir eğitim değişkeni elde edilmiştir.

Üçüncü uygulamada ise, okulda alınan eğitim değişkeni ikinci uygulamadaki kategorilerin yardımıyla kukla değişkenlere ayrılmaktadır. Bu uygulamada kullanılan tanımlama ile kukla değişkenlerin temel alman alt sınıfa göre getirisi elde edilmekte, sabitlik varsayımı ortadan kalkmakta ve farklı eğitim basamaklarından mezun olan bireylerin birbirlerine göre farklı gelir potansiyelleri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, "lise mezunları ortaokul mezunlarına göre ne kadar fazla gelir elde etmektedirler?" Bunu tahmin etmek için eğitim kukla değişkenleri aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

Birey okuryazar veya ilkokul mezunu ise, E1
ortaokul mezunu ise, E2
lise mezunu ise, E3
üniversite, yüksek lisans, doktora mezunu ise, E4

olacak biçimde 4 kukla değişken tanımlanmaktadır. Kukla değişkenler, sadece iki değer alabilen değişkenler oldukları için, eğer birey tanımlanan eğitim basamağını bitirmişse 1, bitirmemişse 0 değerini alırlar. Oluşturulan kukla değişkenlerin sayısı, açıklanmasında kullanıldıkları değişkenin alt sınıf sayısından az olmalıdır[9]. Bu çalışma çerçevesinde uygulanan regresyon denkleminde E1 (okuryazar veya ilkokul mezunu olan bireyler) temel alınarak model dışında tutulmuştur.

Tahmin edilen regresyon denklemi aşağıdaki şekilde matematiksel olarak ifade edilebilir:

$$LnY = a + 2>_1OE_k + cD \text{ (veya } cYaş) + dD^2 \text{ (veya } dYaş^2) + u$$

[9] AKKAYA ve PAZARLIOGLU, agc., s.48.

Eğitim değişkenin ikinci bileşeni "iş başında ve yaparak öğrenme"nin de gelirin üzerinde yükseltici bir etkisi olmalıdır, bu nedenle iş başında eğitim okul eğitiminin yanı sıra, önemli bir eğitim unsuru olarak düşünülmüştür. "İş başında alman eğitim" değişkeni olarak ampirik çalışmalarda yaş ve deneyim[10] verilerinin kullanıldığı görülmektedir". Yaş ilerlemesi ve deneyim artması iş başında eğitimi temsilen ölçülebilir bir büyüklük olarak ekonometrik çalışmalarda kullanılmaktadır. Deneyim ve yaş verileri arasındaki yüksek korelasyon birbirinin yerine kullanılma olanağını arttırmaktadır. Yaşm ilerlemesinin negatif etkileri de söz konusudur. Yaşlanma ile bireyler bazı yetilerini kaybetmektedirler. Becerilerde düşme, bilgilerin hatırlanmasında kusurlar oluşacak, bu da elde edilen gelire yansıyacaktır. Deneyimin (veya yaşın) karesi olarak modele katılan değişken zamanın kötü etkilerinin giderek ağırlık kazanmasını veya diğer bir ifade ile gelire azalarak artan bir biçimde deneyimin (yaşm) katkısını göstermektedir. İşbaşında eğitim olarak deneyim ve yaş verileri regresyon uygulamasında yıl olarak alınmıştır.

2.2. Genişletilmiş Model

Temel modele, eleştiriler dikkate alınarak, sosyo-demografik geçmişin ebeveynlerin eğitim düzeyleri, meslekleri gibi değişkenlerin eklenmesi ile elde edilmiştir. Genişletilmiş model yardımıyla, eğitim değişkenleri ile sosyo-demografik değişkenlerin

' Bireylerin yaşlarından ilkokul öncesi 6 yaş ve tüm okul yaşantılarının toplamı çıkarılarak elde edilen veriler, yaş temeline dayalı deneyim değişkeni olarak kullanılmaktadır. Gerçek yaş bilgilerinden bu şekilde deneyim verisi elde edildiğinde bireyler son olarak bitirdiklerini söyledikleri eğitim kurumundan hemen sonra çalışma hayatına atılmış olarak varsayılıyorlar demektir. Okulda eğitim değişkeni için bireylerin bitirdikleri eğitim basamağı dikkate alınarak seriler oluşturulmuştur. İş başında eğitim değişkeni olarak kullanılan diğer değişken olarak bireylerin deneyimlerine ilişkin ifadeleri herhangi bir işlem yapılmadan kullanılmaktadır.

" Zehra KASNAKOĞLU ve Atilla KILIÇ, "Ankara Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler 1977, **ODTÜ Gelişme Dergisi,** C:10, S:2, 1983, s.;145; Emine BETON ve Ttimay ERTEK, "Return to Education in North Cyprus", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** C:24, S:2, 1997, s. 12; Kıvılcım METİN ve Şenay ÜÇDOĞRUK, "İstanbul İlinde gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler: İnsan Sermayesi Modeli 1994", **Ekonomik Yaklaşım,** C.8, S:27, Kış 1997, s.<?

birlikte ve/veya birbirlerine göre gelir farklılıklarını açıklamaktaki yeterlilikleri değerlendirilmiştir.

Aile temeli ve sosyo-demografik çevre, kişinin kazancını doğrudan ve dolaylı yollarla etkileyebilir. Bireylerin çocukluklarından itibaren yetiştikleri ortamlar onlara değişik zevkler ve beceriler kazandırabilir. Diğer yandan aile serveti veya ailenin yüksek gelirli olması, kişiye becerisini artırma olanağı vererek daha yüksek gelir elde etmesi için bir şans oluşturabilir. Bu yüzden aile temelini yansıtan değişkenlerin kazanç denklemlerine sokulmasıyla bunların bireylerin elde ettiği gelir üzerindeki doğrudan etkilerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Pek çok çalışmada, aile temelini ya da daha genel anlamda, sosyo-ekonomik temeli yansıtabilecek çok sayıda değişken kullanılmıştır. Örneğin Kasnakoğlu-Kılıç fiziksel sermayeyi temsilen kişinin mesleğini, yetişilen çevreyi göstermek üzere doğum yerini, ekonomik geçmişi temsilen baba eğitimini, baba mesleğini, cinsiyeti ve medeni durumu[12]; Jencks ve diğerleri ırk, babanın doğum yeri, babanın eğitimi, babanın işi, annenin eğitimi, doğum yeri, çocuğun nerede büyüdüğü, kardeş sayısı, cinsi ve aile gelirlerini, Taubman çocuğun gittiği okul türünü, boş zamanlarını değerlendirme biçimini; Sala-i Martin -Mulligan okullaşma ve yaş olarak alınan deneyimi yıl olarak kullanırken, cinsiyet, medeni hal, ırk kukla değişkenlerini bu amaçla kullanmıştır.

Bu çalışmada kullanılan genişletilmiş model, temel modelin açıklayıcılığının artırılması için ve modele yöneltilen eleştirilerin yönlendirmesi ile oluşturulmuştur. Seçilen sosyo-demografik kriterlerin bireylerin gelirleri üzerindeki etkisi çeşitli modeller aracılığı ile incelenmiştir. Bireylerin gelir farklılıklarını açıklayıcı değişken olarak, anne ve baba eğitim düzeyleri, anne ve baba meslekleri, doğum yeri, bireyin çalıştığı sektör gibi değişkenler, bireyin gelirinin açıklanmasında genişletilmiş modelin değişkenleri olarak kullanılmıştır. Sosyo-demografik değişkenlerin ve eğitim aracılığı ile ölçülen insan sermayesi değişkeninin regresyon sonucu elde edilen katsayıları aracılığı ile gelir farklılıkları açıklanmaya çalışılmakta, bu iki grup değişkenin görece ağırlıkları üzerinde durulmaktadır.

" KASNAKOĞLU ve KILIÇ, agm., s.146.

- Xavier SALA-I MARTİN ve Casey MULLİGAN, Labor Income Bascd Human Capital, Cambrıdge, National Bureau of Economic Research, WP 5018, 1995, s. 4.

Matematiksel olarak modelin ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$LnY_k = b_1 + b_2OE_k + b_3D_k \text{ (veya } YAŞ_k) + b_4DY_k + b_5İK_k + b_6AE_k + b_7AM_k + b_8BE_k + b_9BM_k + b_{10})Cin_k + b_{11}S_k + u_k$$

LnY_k	k. bireyin yıllık gelirinin doğal logaritması,
OE_k	k. bireyin okulda aldığı eğitim (okullaşma),
D_k(veya$YAŞ_k$)	k. bireyin deneyimi (ya da yaşı),
DY_k	k. bireyin doğum yeri,
$İK_k$	k. bireyin işteki konumu,
AE_k	k.bireyin annesinin eğitimi,
AM_k	k.bireyin annesinin mesleği,
BE_k	k.bireyin babasının eğitimi,
BM_k	k.bireyin babasının mesleği,
Cin_k	k.bireyin cinsiyeti,
S_k	k.bireyin çalıştığı sektör,
U_k	Raslantısal hata terimi,
b_1	Otonom katsayı,

b2,b3,b4,b5,b6,b7,b8,b9,b10,b11 : Katsayılar.

Anne ve baba eğitimi, daha genç nesillerin mesleksel mobilitesini, eğitimsel kazanımlannı ve okuldaki başarılarının önemli bir göstergesi olarak düşünülmüştür.

Gelirle bağlantılı olarak düşünülebilecek bir diğer nokta bireylerin meslek seçimlerinin ve işteki konumlarının gelirleri üzerindeki etkisidir. Anket çalışması sanayi sektöründe ücretli çalışanlarla sınırlandırıldığı için, genişletilmiş modele bireylerin işteki konumları değişken olarak alınmıştır.

Anne ve baba mesleği, bireylerin yaşadıkları çevrenin bir parçası ve servetin bir göstergesi olarak modelde yer almaktadır. Bireylerin yatırımlarına veya eğitimlerine aktarabilecekleri kendi tasarruflarını ya da ebeveynlerinin ödünç verilebilir fonlarını göstermektedir.

Diğer değişkenlerden cinsiyet ve çalışılan sektör ağırlıklarının belirlenmesi için genişletilmiş modele alınmışlardır.

Açıklayıcı değişkenler 4.model çerçevesinde kategorik olarak tanımlanmıştır. 5.modelde ise kategorik sınıflar kukla değişkenlere dönüştürülmüştür. Temel alman sınıflar Tablo 4'de "0" değeri verilerek gösterilmiştir.

3. MODELLERİN AÇIKLAYICILIĞI VE YORUMLANMASI

Temel modelin her üç uygulamasının sonuçları Tablo l'de, genişletilmiş modelin sonuçlan Tablo 4'de düzenlenmiştir. Uygulamaların çoklu belirleyicilik katsayıları olan düzeltilmiş R^2'lerine topluca bakıldığında, temel modelin logaritmik gelirlerdeki varyansın yaklaşık %50'sini, genişletilmiş modelde ise yaklaşık %58-64'un açıkladığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile, bireyler arasındaki gelir farklılıkların %50'si okulda ve iş başında alınan eğitimden kaynaklanmaktadır. Sosyo-demografik değişkenlerle açıklama oranı yükselmektedir. Benzer çalışmalar olan Varlıer[14] ve Kasnakoğlu[15] çalışmalarında temel model için sırasıyla %24 ve %30 açıklayıcılık elde edilmiştir.

3.1. Temel Modelin Bulguları ve Yorumlanması

Birinci modelde, diğer değişkenler sabitken bir yıllık eğitimin gelire yaptığı katkı ortalama %11-14 olarak bulunmuştur. Varlıer'in çalışmasında eğitimin getirişi %7.8, Kasnakoğlu'nun çalışmasında %6 olarak elde edilmiştir. Bu çalışmaya temel oluşturan anket uygulamasının sanayi sektörü ile sınırlanmış olması eğitimin getirişinde Önemli role sahiptir. Eskişehir sanayi sektörü, gerek kamu sektörü gerek Türkiye özel sektörünün imalat yan sanayii olarak faaliyet gösteren özel sektör ücretli çalışanlarında yüksek nitelikli eleman kullanmaktadır. Bu durum eğitim ve gelir arasındaki bağlantının yüksek çıkmasında etkili olmuştur.

Varlıer, age., s. 526.
Kasnakoğlu, age., s. 181.

Tablo 1. Temel Model Regresyon Sonuçları

	1.Model		2.Model		3.Model	
Açıklayıcı Değişkenler	**A**	**B**	**A**	**B**	**A**	**B**
SABİT	5,66	5,14	5,48	4,89	6,31	6,52
	(66.09)*	(48,27)	(57,19)	(41.41)	(92,44)	(21,43)
OKULDA ALINAN EĞİTİM						
Yıl olarak eğitim	0,11	0,14				
	(16,61)	(20,10)				
Mezuniyet olarak eğitim			0,36	0,46		
			(16,26)	(19,81)		
Ortaokul					0,65	0,23
					(0,78)	(2,84)
Lise					0,50	0,76
					(7,51)	(10,77)
Üniversite +					1,17	1,50
					(16.09)	(19,71)
İŞ BAŞINDA ALINA						
Deneyim	0,061		0,061		0,061	
	(7,74)		(7,67)		(7,67)	
Deneyim^2	-0,00085		-0,000855		-0,00085	
	(-3.55)		(-3,50)	/'	(-3.50)	
Yaş		0,059		0,061		0,061
		(8.48)		(19,81)		(8,95)
Yaş^2		-0,0007		-0,00072		•0,00078
		(-4,19)		(-4,20)		(-4,68)
R^2 (%)	**49.1**	50,7	**48.2**	**50.0**	**52.2**	**53.4**
Gözlem Sayısı	426	436	426	436	426	436

[1] Parantezi içindeki değerler t değerlendir.

İş başında eğitimi temsil eden deneyim ve yaş değişkenlerinin regresyon bulguları sonucunda elde edilen katsayı değerleri genel olarak birbirine yakın çıkmıştır: %5-6.

Tüm iş başında eğitim verileri dikkate alındığında, okulda eğitimin gelire daha fazla katkı yaptığı gözlenmiştir. Eğitimde geçen yılların iş yıllarına göre daha verimli olduğu görülmektedir. Yaş ve deneyim değişkenlerinin kareleri ile temsil edilen bireylerin insan sermayesi birikimleri üzerinde zamanın negatif etkisi oldukça düşük olarak %0.01 ile %0.08 aralığında elde edilmiştir.

İkinci uygulamadan elde edilen katsayılara göre, bir eğitim kurumunu bitirmek, diğer değişkenler sabitken, geliri ortalama %35-45 arasında etkilemektedir.

Üçüncü modelde ise kukla değişkenli yarılogaritmik modellerde, kukla değişken katsayıları daha önceki modellerden farklı biçimde

hesaplanmıştır[16]. Bu nedenle üçüncü uygulamadaki kukla değişkenlerin getiri oranları, Tablo 2'de ayrıca gösterilmiştir.

Tablo 2. Temel Model Kukla Değişken Katsayıları ve Getiri Oranları

	REGRESYON TABLO KATSAYILARI	HESAPLANAN GETİRİ ORANLARİ (%)*	GÖRELİ GETIRI ORANLARJ (%)
ENEL VERİ TABANI			
İlkokul (Yaş)**	-	-	-
Ortaokul (Yaş)	0,232	26,112	26,112
Lise (Yaş)	0,763	114,470	88,358
Üniversite, Yük.Lisans, Dok. (Yaş)	1,497	346,826	232,356
Icokul (Deneyim)***	-	-	-
Ortaokul (Deneyim)	0,065	6,688	6,688
Lise (Deneyim)	0,504	65,533	58,845
Üniversite, Yük.Lisans, Dok. (Deneyim)	1,168	221,556	156,023

* Kasnakoğlu (1982) çalışmasına göre hesaplanmıştır.

** "İş Başında Eğitim Değişkeni"ni temsilen yaş verileri kullanılarak elde edilen katsayılar için (Yaş) notu düşülmüştür.

*** "İş Başında Eğitim Değişkeni"ni temsilen deneyim verileri kullanılarak elde edilen katsayılar için (Deneyim) notu düşülmüştür.

Regresyon bulgularından elde edilen katsayıların ışığında iş başında eğitim olarak yaş verilerin alındığı uygulamada ortaokul mezunlarının getirişi temel sınıf olan okuryazar ve ilkokul mezunu olanlara göre %26.11 daha fazladır. Lise mezunlarının %114.47, üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının %346.83 oranında temel sınıfa göre daha yüksek gelir elde ettiği görülmektedir. İş başında eğitim değişkeni olarak deneyim verilerinin kullanıldığı modellerin yaş verilerine göre daha düşük katsayılar ürettiği gözlenmiştir. Genel verilerin üzerinde uygulanan regresyondan elde edilen sonuçlara göre, deneyim verileri sabitken, ortaokul mezunları ilkokul mezunu veya okuryazar olanlara göre ortalama %6.69 daha fazla gelir elde etmektedirler. Lise mezunları %65.53, üniversite, yüksek lisans, doktora mezunları %221.56 daha fazla gelir elde etmektedirler. Üniversite ve üstü eğitim alan bireylerin gelirlerindebir alt basamağa göre çok yüksek bir artış gerçekleşmektedir (%232 veya %156).

[16] Ayrıntılı bilgi için Kasnakoğlu (1982) çalışmasına bakılabilir. Bu çalışmaya göre kukla değişkenlerin getiri oranları, "g" getiri "c" de regresyonda elde edilen katsayıyı göstermek üzere, $100g = 100(e^c-1)$ olarak elde edilmektedir.

3.2. Eğitim Basamaklarına Göre Yaş-Gelir Profili

Temel model iki ana değişkeni, okulda ve işte alman eğitimi bağımsız olarak almaktadır. Her iki değişken birbirini tamamlar biçimde de tanımlanabilir. Bir ortaokul mezununun iş başında alacağı eğitimle gelirini yükseltme kapasitesini tahmin etmek veya aynı deneyime sahip bir lise mezununun geliri ile karşılaştırmak mümkündür. "Okul eğitiminde geçen sürede çalışma hayatında kalınmış olsaydı bireyler ne elde ederlerdi ya da çalışma hayatına daha erken başlamanın bireylere getirişi ne olabilirdi?" Okulda olmak veya çalışma hayatına atılmak birbirinin fırsat maliyetidir. Okulda geçen süre boyunca iş hayatında kazanılabilecek para okulda olmanın maliyetlerinden birini oluşturacaktır. Bir ilkokul mezununun ortaokula devam etme kararı, mezun olduğunda, kendisi okuldayken çalışmış bir ilkokul mezunundan daha fazla kazanacağı ümidini de içerir.

Uygulana anket çalışması ile bu fırsat maliyetini hesaplamak ve grafikleştirmek mümkündür. Bunun için, iş başında alınan eğitim değişkeni olarak kullanılan yaş bilgileri ile gelir verileri arasındaki ilişki, okulda alınan eğitim verileri sabit kabul edilerek incelenmiştir. Bu amaçla, her bir eğitim basamağı için anket verilerinden elde edilen bilgiler, birbirinden ayrılmış ve ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite için dört ayrı veri tabanı oluşturulmuştur. Burada hedeflenen eğitim basamaklarının birbirinden farklı getirilerini sabit kabul ederek yaşın getirişini elde etmek ve eğitim basamaklarını farklı bir yöntemle karşılaştırma şansına sahip olmaktır. Genel veri tabanını eğitim basamaklarına göre dört gruba ayırdıktan sonra bağımlı değişkenin logaritmik gelir bağımsız değişkenlerin Yaş ve Yaş^2 olduğu bir regresyon uygulaması yapılmıştır. Regresyon denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\text{Ln } Y_{k,e} = b_0 + b_1 Yaş_{k,e} + b_2 Yaş^2_{k,e} + u$$

k : Birey,
e : Bitirilen eğitim basamağı,
Yk_e : e eğitim basamağını bitiren k. bireyin yıllık geliri,
$Yaşk_{,e}$: e eğitim basamağını bitiren k. bireyin yaşı,
$Yaş\backslash_e$: e eğitim basamağını bitiren k. bireyin yaşının karesi.

Regresyon denkleminde yaşın karesi de yer almaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, yaşın karesi yaşlanma ile oluşan niteliksel kayıpları ifade etmektedir. Her bir eğitim basamağı için elde edilen katsayılar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Eğitim Basamaklarına Göre Gelir Elde Etme Kapasitesi

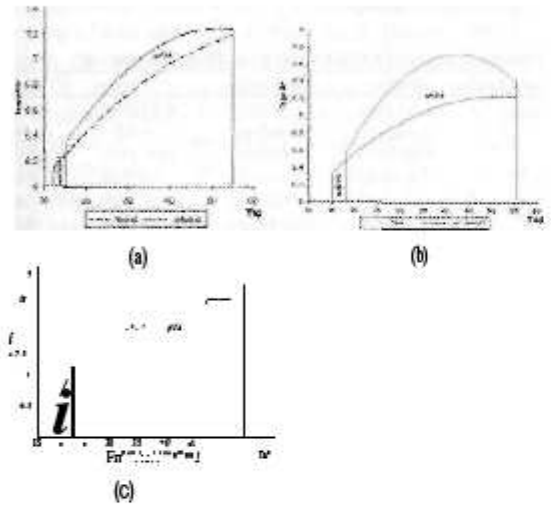
Açıklayıcı Değişkenler	ilkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite
Otonom Katsayı	5.632281	5.457507	4.242674	5.723604
Yaş	0.046570	0.068945	0.163937	0.089888
Yaş^2	-0.000334 •	-0.000668	-0.001933	-0.000659
R^2	%30.89	%23.10	%39.68	%25.32
Düz. R^2	%29.28	%20.60	%38.95	%23.68
Std.Hata	0.37425	0.43142	0.45721	0.65269

Modelin açıklayıcılığı, R^2'lerden görülebileceği gibi, %20.6 ile %38.9 arasında elde edilmiştir. En yüksek açıklayıcılığa lise mezunu bireylerin oluşturduğu veri tabanında ulaşılmıştır. Yaşla ilişkili olarak en yüksek getirinin lise eğitimli bireylerce elde edildiği görülmektedir (%16.4). Bununla birlikte Yaş ile temsil edilen yılların getirdiği aşınma da en yüksek oranda lise mezunlarında hissedilmektedir. Yaşla oluşan aşınmanın en az ilkokul mezunlarının gelirlerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Her eğitim basamağı için elde edilen katsayılarla yaş değişkenine verilen değerler yardımı ile Şekil 1'deki yaş-gelir profili eğrileri elde edilmiştir. Yaş-gelir profili eğrileri yaşla logaritmal gelirler arasında bir ilişki kurmaktadır. Grafiklerde dikey eksende logaritmal gelir, yatay eksende bitirilen eğitim basamağından sonraki yaş (tahminî çalışma yaşamı) yer almaktadır.

Bu nedenle karşılaştırmalı eğriler iki eğitim basamağını bir arada içerecek biçimde oluşturulmuştur. Şekil 1-a'da ilkokul ve ortaokul getirileri görülmektedir. İlkokul mezunlarının yaşla elde edecekleri gelir eğrisi ortaokul mezunlarının eğrisinin altında yer almaktadır. İki eğri arasında kalan alan, ortaokul mezunlarının ilkokul mezunlarına oranla elde edecekleri net toplam getiri alanıdır. İlkokul mezunlarının ortaokula gitmeyerek ve çalışarak elde ettikleri gelir ortaokula eğitiminin fırsat maliyetini oluşturmaktadır.

Şekil 1. Eğitim Basamaklarına Göre Yaş-Gelir Profili

(a) (b)

(c)

Ortaokul mezunları ile ilkokul mezunları arasındaki gelir farkı, şekilden görülebileceği gibi hemen hemen bütün çalışma hayatı boyunca korunmaktadır. 50 yaşında sonra ortaokul mezunlarının tahmini gelirlerinde bir azalma gözlenmektedir. Zamanın aşındırıcı etkisini gösteren değişkeni ilkokul mezunlarında ortaokul mezunlarına göre daha az işlediği için, ortaokul mezunlarının getirişi azalma eğilimine girerken, ilkokul mezunlarının eğrisi seviyesini korumaktadır.

Lise-ortaokul karşılaştırmasında lise mezunlarının Yaş değişkeninin katsayısı çok yüksek olduğu için, lise eğitiminin grafikteki getiri alanı oldukça büyüktür. Lise mezunlarının 40-45 yaş aralığında en yüksek getiri oranına sahip oldukları, bu yaş aralığından sonra gelire marjinal katkının negatif olduğu gözlenmektedir.

Üniversite-lise mezunları gelir karşılaştırmasında lise mezunlarının gelirleri üzerinde zamanın aşındırıcı etkisi işlemeye başlayınca kadar aradaki farkın korunduğu, sonra üniversite

mezunlarının gelirleri lehine açıldığı gözlenmektedir. Üniversite mezunlarının gelirleri üzerinde aşındırıcı etkinin bir hayli az işlediği görülmektedir.

Eğitimde geçen sürenin maliyeti her üç eğitim basamağı içinde daha başlangıçtaki yüksek ücretlerle kapanma eğilimindedir.

3.3. Genişletilmiş Modelin Bulguları ve Yorumlanması

Tablo 4'den de görülebileceği gibi, insan sermayesi temel değişkenleri olan okulda ve işbaşında alınan eğitim değişkenlerinin katsayılarının modele sonradan ilave edilen değişkenler lehine düşmektedir. Sosyo-demografik değişkenlerle zenginleştirilen modelin açıklayıcılığı yükselmiştir (%57.5-63.6).

Bir eğitim kurumunu bitirmenin gelire yaptığı ortalama katkı %31.4'dür. Eğitim kurumları arasındaki üniversite ve daha yüksek bir aşamayı bitirmiş olmanın katkısı en yüksektir. Okuryazar veya ilkokul mezunu bireylere göre yüksek okul ve daha üstü mezun olanlar %144 oranında daha yüksek gelir elde etmektedirler. Üniversite mezunları lise mezunlarına göre %84.4 daha fazla kazanmaktadırlar.

Okulda alınan eğitim değişkeninin kategorik olarak ifade edildiği 4.modelde, katsayı bireylerin eğitim düzeyleri yükseldikçe, gelirin %31.4 arttığını göstermektedir. Bireyler eğitim basamaklarını tamamladıkça, aldıkları diploma olarak da düşünülebilecek aşamaları atladıkça, %30 oranında gelir artışı elde etme olanağını yakalamaktadırlar.

Tablo4.GenişletilmişModelRegresyonSonuçları

AÇIKLAYICI DEĞİŞKENLER	4.Model	5.Model	Getiri Oranı(%)*	Getiri Gördü Oranı(%)**
SABİT	5,693	5,825		
DOĞUM YERİ	0,105			
Eskişehir doğumlular		0		
Eskişehir doğumlu olmayanlar		0,12		
YAŞ	0,025			
1-5 yıl		0	0	
6-10 yıl		0,379	46,1	46,1
11-15 yıl		0,403	49,6	3,5
16-20 yıl		0,544	72,3	22,7
21-25 yıl		0,546	72,6	0,3
26-30 yıl		0,743	110,2	37,6
31+ yıl		0,728	107,1	-3,1

OKULDA ALINAN EĞİTİM				
(Kategorik)	0314			
Okuryazar/ ilkokul mezunu		0	0	
Ortaokul mezunu		0,129	13,8	13,8
Lise mezunu		0,469	595	46,1
Unıvessbe/yJisans/dokta mezunu		0,893	1442	
İŞTEKİ KONUM		0,112		
Niteliksiz İşçi		0	0	-
Nitelikli İşçi		0,196	21,7	21,7
Memur		0210	234	17
Yönetici		0583	79,1	55,8
ANİNEEĞİTİMİ		0,013		
Okuryazar/ ilkokul mezunu		0	0	-
Ortaokul		0,174	19,0	19,0
Lise		0,151	163	-27
ÜnK'etsite/yJisans/rnezunu		0,077	8,0	-83
BABA EĞİTİMİ		0,062		
Okuryazar/ ilkokul mezunu		0	0	-
Ortaokul		0,074	7,7	7,7
Lise		0,188	20,7	13,0
ÜnıyubTte/yJisefTs/mezunu		0,145	15,6	-5,1
ANNEMESLEĞİ		0,102		
İşçi		0	0	-
Ev kadını		0,169	18,4	18,4
Esnafve sanatkar		-0,122	-115	-29,9
Memur		0251	285	40,0
İşveren		0527	69,4	40,9
BABAMESLEĞİ		0,025		
Çiftci		0	0	-
İşçi		0,021	22	22
Esnafve Sanatkar		0,063	65	43
Memur		-0'08	-85	-14,6
İşveren		-0,0650	-63	18
CİNSİYET	022			
Erkek		0,150	162	
Kadın		0	0	
ÇALIŞILAN SEKTÖR		0349		
Kamu Sektörü		0,426	53,1	
Özel Sektör		0		
Adj.R2		575	63,6	
Tahminin standart hatası		0,4464	0,4134	
Gözlem Sayısı		350	350	

* Kasnakoğlu (1983)'ye göre hesaplanan getiri oranlarını içermektedir,

**Getiri oranlan sütunundaki değerlerin her açıklayıcı değişken için ayrı ayrı zincirleme olarak farkları alınarak elde edilmiştir.

İşteki konumun niteliksiz işçiden yöneticiliğe doğru yükselmesi geliri ortalama %11 artırmaktadır. Çalışılan sektörde ise kamu sektörü çalışanların daha yüksek gelir elde etme şansına sahip oldukları görülmektedir. Regresyon bulguları Eskişehir için sanayi sektöründe ücretli çalışanların kamu sektöründe ortalama %35 daha iyi kazandığını vurgulamaktadır. Çalışılan sektör ve gelir ilişkisinde, özel sektörde çok yüksek ücret olmasına rağmen, çoğunluk düşük gelir dilimlerinde yoğunlaşmıştır. Eskişehir'de sanayi sektörü ile sınırlandırılmış bu çalışmada kamu sektörü çoğunlukla yüksek sermayeli kuruluşlarla temsil edildiğinden, ücretli çalışanların gelirleri niteliksiz işçiler açısından sendikalarca nitelikliler açısından beşeri sermayeleri ile korunmaktadır. Bu durum regresyon analizinde kamu kesiminin daha yüksek gelir getirdiği şeklinde ortaya çıkmıştır. Kukla değişken kullanılan 5.modelde kamu sektöründen özel sektöre geçişin gelirde %43 azalmaya neden olacağı görülebilmektedir.

Anne eğitimi ve anne mesleği değişkenleri diğer değişkenler sahipken geliri sırasıyla %1.3 ve %10.2 etkilemektedir. Anne eğitiminin sanayi sektöründe ücretli çalışan bireyler üzerinde çok az bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır, bu durumun bir önceki kuşakta büyük oranda aynı eğitim seviyesinde ilkokul mezunu annelere sahip olmasından kaynaklanması mümkündür.

Bireylerin yetiştiği ortamın refah düzeyini, ailenin mali koşullarını en iyi anne ve babanın mesleğinin gösterdiği düşünüldüğünde üst meslek gruplarında yer alan ebeveynlerin, bireylerin gelir olanaklarını arttırdığı görülecektir. Bireylerin gelir elde etme olanaklarını etkileme yönlerine göre tahmini olarak sıralanmış olan ebeveyn meslekleri yükseldikçe, bireylerin gelirlerine katkılarının artması beklenmelidir. Kategorik modelleme nedeniyle birinci ve ikinci uygulamada ebeveynlerin mesleklerinin farklı getirilerini görmek mümkün değilse de, sıralama da üst basamaklara çıkıldıkça anne mesleğinin bireylerin gelirlerini %10 artırdığının söylenilmesine izin vermektedir. Baba mesleği anne mesleğinin hemen hemen %10'luk katkısı ile karşılaştırıldığında %3 getiri ile çok düşük bir etkiye sahiptir. Annenin bir meslek sahibi olması bireylerin gelirleri üzerinde son derece etkili görülmektedir.

İnsan sermayesi birikiminin ve birikim dolayısıyla ailenin refah düzeyinin diğer bir göstergesi ebeveynlerin eğitim düzeyidir. Baba

eğitim düzeyindeki yükselme bireylerin logaritmal gelirlerini, diğer değişkenler sabitken %6 oranında pozitif olarak etkilemektedir.

Doğum yeri değişkeni bireyin yetiştiği çevrenin ve göçün etkisini ölçmeyi hedefleyen bir değişken olarak geliri %10.5 etkilediği görülmektedir. Eskişehir dışında doğanlar, bir başka ifadeyle, şehre göç ederek sanayi sektöründe çalışan ücretliler, Eskişehir'de doğanlara göre tüm açıklayıcı değişkenlerin kukla değişken olarak ifade edildiği 5.modelde %12 daha fazla kazanmaktadır.

Bireylerin işteki durumlarının bireylerin gelirleri üzerindeki etkisi temel alınan niteliksiz işçilere göre değerlendirilmiştir. Diğer değişkenler sabitken, nitelikli işçiler niteliksiz işçilerden ortalama %22 daha fazla gelir elde etmektedirler. Memurlar ortalama %23, yöneticiler %79 oranında niteliksiz işçilere göre daha fazla kazanmaktadır. Memurlarla nitelikli işçiler arasındaki farkın çok az olduğu göreli getiri oranları aracılığı ile görülebilmektedir.

Baba eğitimi genel veri tabanına göre en fazla lise mezunu babalar bireylerin gelir düzeylerini etkilemiştir. İlkokul mezunu veya okuryazar babalara göre lise mezunu babalar diğer değişkenler sabitken bireylerin gelirlerini %221 oranında yükseltmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1999 yılında Eskişehir sanayi sektöründe uygulanan anketten elde edilen veriler kullanılarak Eskişehir sanayi sektöründe ücretli çalışanların gelir farklılıklarını belirleyen etmenler iki ana model çerçevesinde incelenmiştir: Temel Model ve onun sosyo-demografik değişkenlerle genişletilmiş biçimi.

Temel modelde genişletilmiş modelde bireylerin gelirlerinin en fazla okulda aldıkları eğitimle farklılaştığını göstermektedir. Yaş gelir profili yardımı ile de görüldüğü gibi eşitsizlikleri gidermenin ya da yeni eşitsizlikler yaratmanın en kolay yöntemi eğitim eşitliği 'ya da eşitsizliğinden geçmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

AKKAYA, Şahin ve Vedat PAZARLIOĞLU, **Ekonometri II,** İstanbul: Erkan Matbaacılık, 1998.

BECKER, Gary S. "Investment in Human Capital: A Theoretical AnalysİS", **The Journal of Political Economy,** Vol:LXX, No: 5, Part: 2, October 1962.

BETON, Emine ve Tümay ERTEK, "Return to Education in North Cyprus", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** C:24, S:2, 1997.

BENHABİB, Jess ve Mark M. SPİEGEL, "The Role of Human Capital in Economic Development Evidence from Aggregate Cross-Country Data", **Journal of Monetary Economics,** C:34, 1994.

KASNAKOGLU, Zehra ve Atilla KILIÇ, "Ankara Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler 1977, **ODTÜ Gelişme Dergisi,** C:10, S:2,1983.

MINCER, Jacop "The Distribution of Labor Incomcs: A Survey - With Special Reference to the Human Capital Approach", **Journal of Economic Literatüre,** 1970.

METİN, Kıvılcım ve Şenay ÜÇDOĞRUK, "İstanbul İlinde gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler: İnsan Sermayesi Modeli 1994", **Ekonomik Yaklaşım,** C.8, S:27, Kış 1997.

SAHATO, Gian Singh "Theories of Personel Income Distribution: A Survey", **Journal of Economic Literatüre,** C:XVI, March 1978.

SALA-I MARTIN, Xavier ve Casey MULLIGAN, Labor Income Based Human Capital, Cambridge, National Bureau of Economic Research, WP 5018, 1995.

TUNÇ, Mehtap, **Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye'de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi,** İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi'ne sunulmuş doktora tezi, 1997.

VANDENBERGHE, V. "Economics of Education, The Need to Go Beyond Human Capital Theory and

Production-Function Anaylsis". **Educational Studies,** C:25, S:2, July 1999.

VARLIER, Oktay, "Kişisel Gelir Dağılımına Farklı Yaklaşımlar", ODTÜ Gelişme Dergisi, 9,3/4, 1982.

WHITEHEAD, A.K. "Screening and Education: A Theoretical and Emprical Survey", **The Economic Value of Education,** The International Library of Critical Writing in Economics:17, Ed: Mark Blaug, 1992.

Dumlupınar Üniversitesi |[:L ^% Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^JJ^tfJy Haziran 2002

KÜÇÜK İŞLETMELERDE İŞ AHLAKININ KURUMSALLAŞTIRILMASINDA ÖNDER-İZLEYEN İLİŞKİLERİNİN ROLÜ

Arş. Gr. Dr. Muzaffer AYDEMİR*

ÖZET

Bu çalışmada, küçük işletmelerde iş ahlakının kurumsallaştıalmasında önder-izleyen ilişkilerinin rolü üzerinde durulmaktadır.

Küçük işletmelerde iş ahlakıyla ilgili sorunlar, büyük işletmelerdekinden pek de farklı değildir. Farklılık, yalnızca sorunların çeşitliliğinde ve yoğunluğundadır. Bununla birlikte konuya, iş ahlakının kurumsallaştırılmasına yönelik çabalar açısından yaklaşıldığında, küçük işletmelerle büyük işletmeler arasında önemli bir farklılığın olduğundan söz edilebilir. Büyük işletmelerde iş ahlakına yönelik çabalar genelde biçimsel ve yapısaldır. Küçük işletmelerdeki çabalar ise, daha çok biçimsel olmayan ve ilişki boyutlu çabalardır. Diğer bir deyişle, küçük işletmelerde iş ahlakının kurumsallaştırılmasına yönelik çabalar, ağırlıklı olarak, işletme sahibi ile diğer yönetici ve işgörenler arasındaki ilişkiler üzerinde odaklanmıştır.

ABSTRACT

in this paper, the role of follower-leader relationships at institutionalization efforts of business ethics in small businesses is analyzed.

Ethical problems in small businesses are not quite different from the ethical problems in big businesses. The difference is only

* DPÜ, Bilecik İİBF, İşletme Bölümü.

Production-Function Anaylsis". **Educational Studies,** C:25, S:2, July 1999.

VARLIER, Oktay, "Kişisel Gelir Dağılımına Farklı Yaklaşımlar", ODTÜ Gelişme Dergisi, 9,3/4, 1982.

WHITEHEAD, A.K. "Screening and Education: A Theoretical and Emprical Survey", **The Economic Value of Education,** The International Library of Critical Writing in Economics:17, Ed: Mark Blaug, 1992.

Dumlupınar Üniversitesi |[:L ^% Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^JJ^tfJy Haziran 2002

KÜÇÜK İŞLETMELERDE İŞ AHLAKININ KURUMSALLAŞTIRILMASINDA ÖNDER-İZLEYEN İLİŞKİLERİNİN ROLÜ

Arş. Gr. Dr. Muzaffer AYDEMİR*

ÖZET

Bu çalışmada, küçük işletmelerde iş ahlakının kurumsallaştıalmasında önder-izleyen ilişkilerinin rolü üzerinde durulmaktadır.

Küçük işletmelerde iş ahlakıyla ilgili sorunlar, büyük işletmelerdekinden pek de farklı değildir. Farklılık, yalnızca sorunların çeşitliliğinde ve yoğunluğundadır. Bununla birlikte konuya, iş ahlakının kurumsallaştırılmasına yönelik çabalar açısından yaklaşıldığında, küçük işletmelerle büyük işletmeler arasında önemli bir farklılığın olduğundan söz edilebilir. Büyük işletmelerde iş ahlakına yönelik çabalar genelde biçimsel ve yapısaldır. Küçük işletmelerdeki çabalar ise, daha çok biçimsel olmayan ve ilişki boyutlu çabalardır. Diğer bir deyişle, küçük işletmelerde iş ahlakının kurumsallaştırılmasına yönelik çabalar, ağırlıklı olarak, işletme sahibi ile diğer yönetici ve işgörenler arasındaki ilişkiler üzerinde odaklanmıştır.

ABSTRACT

in this paper, the role of follower-leader relationships at institutionalization efforts of business ethics in small businesses is analyzed.

Ethical problems in small businesses are not quite different from the ethical problems in big businesses. The difference is only

* DPÜ, Bilecik İİBF, İşletme Bölümü.

at variety and intensity of the problems. Nevertheless, from the institutionalİzation efforts of business ethics point, it can be said that there is a significant difference between small and big businesses. in big businesses, efforts related to the business ethics are generally formal and structural. On the other hand, the same efforts in small businesses are mostly informal and relation based. in other words, on a large scale, institutionalİzation efforts of business ethics in small businesses are focused on relationships between business owners and employees/managers of the business.

1. GİRİŞ

Ahlak, sosyal ve ekonomik yaşamda insan ilişkileri ile ilgili önemli bir olgudur. İş ahlakı, işletmelerin etkinliklerinin doğal bir yanını oluşturmakta, dolayısıyla da, bir çırak ve işletme sahibinden ibaret küçük bir bakkal dükkanını ilgilendirdiği gibi, etkinliklerini bütün dünyaya yaymış küresel bir işletmeyi de yakından ilgilendirmektedir. İş yaşamında ahlak, yasal düzenlemelerin, sözleşmelerin ve anlaşmaların boşluklarını doldurmakta ve ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürümesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Küçük işletmelerde en önemli üretim etmeni insandır. Bu nedenle de, bir küçük işletmenin ünü, üretim araç ve gereçlerinin niteliklerinden daha çok, işletmede çalışan ustaların nitelikleri,[1] teknik becerileri ve ahlaki değerlere uygun davranışları tarafından belirlenmektedir. Bununla birlikte, işletme yaşamının tehlikeye girdiği ve çalışanların işlerini koruma endişesine kapıldığı ekonomik durgunluk dönemlerinde, iş ahlakına uygun davranma eğilimi normal zamanlara göre daha da azalmaktadır. Böyle zamanlarda, amaçların gerçekleştirilmesi, nasıl gerçekleştirildiklerinden daha fazla önem kazanmaktadır.[2]

[1] **Kobi Küçük ve Orta Ölçekli Sanayicinin El Kitabı,** tmmb makine mühendisleri odası İstanbul Şubesi Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Komisyonu, mmo yayın no: 211, 1999, s.73.

[2] VYAKARNAM S.; BAILEY, A.; MYERS A.; BURNETT, D., "Towards an undcrstanding of ethical behaviour in small firms", **Journal of Business Ethics,** Novp.mher 1997. Vol.16. Issuc 15. s. 1625-1636.

Uzun dönemde iş ahlakı, hem işletme hem de çalışanlar açısından büyük bir önem taşımaktadır. İşletmenin, müşterilerin gözündeki saygınlığını sürdürmesi iş ahlakına bağlı olduğu gibi, iş barışının sağlanması da iş ahlakına uygun davranmaya bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla, kaliteyi ve verimliliği arttırabilmek ve çalışma koşullarını iyileştirebilmek için, yasal düzenlemelerin ve anlaşmaların yanı sıra, tarafların üzerinde uzlaşabilecekleri bir iş ahlakı kuralları bütününe de gereksinim bulunmaktadır.[3]

2. KÜÇÜK İŞLETMELERDE İŞ AHLAKINA İLİŞKİN SORUN ALANLARI

Küçük işletmeler, "sahip ya da sahiplerce yönetilen. oldukça kişisel, genellikle yerel çalışan, büyümesi için gerekli sermayenin çoğunu içerden sağlayan işletmeler" olarak tanımlanabilirler. İş ahlakı açısından bakıldığında, küçük işletmelerle büyük işletmeler arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalar bu gerçeği doğrular niteliktedir. Örneğin, Longenecker ve arkadaşları, küçük işletmelerdeki çalışanların (her ne kadar büyük işletmelerdekine oranla bazı konulara farklı yaklaşmaktaysalar da) diğerlerine göre "daha ahlaklı" ya da "daha az ahlaklı" olarak nitelendirilemeyecekleri sonucuna ulaşmışlardır.[4] Dolayısıyla, iş ahlakı açısından küçük işletmelerle büyük işletmeler arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte, bu farklılıklar temelde iş ahlakına ilişkin sorunların boyutu, çeşitliliği ve karmaşıklığıyla sınırlıdır. Küçük işletmelerde karşılaşılan iş ahlakına ilişkin sorun alanlarını şu şekilde sınıflandırmak olanaklıdır:

Önderden kaynaklanan sorunlar: İş geliştirmeye, işletme kârını arttırmaya ve yasal olmayan yol ve yöntemlerle para kazanmaya dönük çabalar, küçük işletmelerdeki iş ahlakına ilişkin sorunlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, sahip-yöneticinin işe

USLU, Salim, "İş Etiğinde Geleneği ve Yeniliği Harmanlayabilmek", Görüş, Ocak 2001, s.86.

[4] LONGENECKER, Justin G.; McKINNEY, Joseph A. ve MOORE, Carlos W., "Ethics in small business", **Journal of Small Business Management,** Jan 1989, Vol.27,No.1 s.27-32.

alma, yükseltme vb. konularda verdiği kararlar da, iş ahlakıyla ilgili sorunlara yol açabilmektedir.[5]

Çalışanlardan kaynaklanan sorunlar: İşletme bilgilerinin[6] ve kaynaklarının kişisel amaçlar için kullanılması ve işletmenin ününden yararlanarak çalışanların kendi hesaplarına iş yapmaları, küçük işletmelerde karşılaşılan iş ahlakına ilişkin önemli sorun alanlarından bazılarını oluşturmaktadır.

Önder ile çalışanlar arasındaki ilişkilerden kaynaklanan sorunlar: İşletme içinde yaşanan çıkar çatışmaları, bu alana verilebilecek en iyi örnektir.[7] Yönetenler ile yönetilenler arasında iyi iş ilişkilerinin geliştirilemediği işletmelerde, çalışanların öncelikleri ile işletmenin öncelikleri sürekli çatışma halinde olmaktadır.

İşletme ile paydaşları arasındaki ilişkilerden kaynaklanan sorunlar: Vergi dairesine, kredi veren kuruluşlara ya da alacaklılara yapılacak ödemelerin kasıtlı olarak geciktirilmesi,[8] müşterilerin aldatılması,[9] ürün fiyatlandırmasına ve ürün kalitesine ilişkin sorunlar, kamusal düzenlemelere[10] ve iş yasasının ihlaline ilişkin sorunlar" işletme ile paydaşları arasında yaşanan sorun alanlarından bazılarını oluşturmaktadır.

Uluslararası işletme etkinliklerinden kaynaklanan sorunlar: Etkinliklerini uluslararası alana taşıyan küçük işletmelerin karşılaştıkları sorunlar arasında ise, rüşvet ve benzeri şüpheli ödemeler; hükümetin/devletin müdahaleleri; gümrüklerle ilgili sorunlar; şüpheli fon transferleri; kültürel ve/veya işletme

[5] HORNSBY, Jeffrey ve KURATKO, Donald F., "Ethical Perceptions of Small Business Owners: A Factor Analytic Study", **Journal of Small Business Management,** October 1994, Vol.32, Issue 4, s.9-17.
[6] VYAKARNAM vd., a.g.e., S.1625-1636.
[7] VYAKARNAM vd., a.g.e., S.1625-1636.
[8] VYAKARNAM vd., a.g.e., S.1625-1636.
[9] HUMPHREYS, Neil; ROBİN, Donald P.; REIDENBACH, R. Eric ve MOAK, Donald L., "The ethical decision making process of small business owner/managers and their customers", **Journal of Small Business Management,** July 1993, Vol.31, No.3, s.9-23.
[10] HORNSBY vd., a.g.e., s.9.
[11] HUMPHREYS vd., a.g.e., s.9-23.

uygulamaları arasındaki farklılıklardan kaynaklanan sorunlar; teknoloji hırsızlıkları ve telif hakları ihlalleri; iş ahlakına aykırı fiyatlandırma uygulamaları ve şüpheli ürün kullanımları [12] yer almaktadır.

3. KÜÇÜK İŞLETMELERDE İŞ AHLAKININ KURUMSALLAŞTIRILMASI

İletişim olanaklarının hızla geliştiği günümüzde, bir işletmenin başarısı, büyük ölçüde o işletmenin ününe bağlı bulunmaktadır. İş ahlakına aykırı davranış ve uygulamalar, işletmenin, sahip-yöneticinin ve çalışanların sahip oldukları bu ünü olumsuz yönde etkilemektedir. İş ahlakına uygun davranış ve uygulamalar ise, işletmenin, müşterilerin, çalışanların. tedarikçilerin, dağıtımcıların ve toplumun gözündeki değerini arttırmaktadır.[13]

Güven ve doğruluk, işletmenin ortakları arasındaki, yöneticileri ile çalışanları arasındaki, işletme ile müşterileri ve tedarikçileri arasındaki ilişkilerin sağlıklı yürümesinin en temel koşuludur. Sınırlı sayıda insanın çalıştığı ve gerek yöneticilerle işgörenler arasında ve gerekse de işletme ile müşteriler arasında yakın ilişkilerin olduğu, [14] sınırlı bir müşteri kitlesine ve (genellikle) yerel bir pazara hitap eden [15] küçük işletmelerde, taraflar arasında güven oluşturmak kadar, büyük zorluklarla oluşturulan bu güveni korumak da özen gerektirmektedir. Aksi halde, kazanılan güven, bir tek yöneticinin / işgörenin hatalı davranışıyla kolayca yara alabilmekte ya da tamamen yitirilebilmektedir.

[12] MAYO, Michael A., "Ethical Problems Encountered By US Small Businesses in International Marketing", **Journal of Small Business Management,** April 1991, Vol. 29, Issue 2, s.51-60.
[13] LANTOS, Geoggrey P., "Motivating moral corporate behavior", **Journal of Consumer Marketing,** Vol. 16, No. 3, 1999, s.224-226.
[14] DOĞAN, Muammer, **İşletme Ekonomisi ve Yönetimi,** Genişletilmiş Yeni Baskı, 1998, s.45.
[15] BURNS, Paul ve DEVVHURST, Jim, **Small Business and Entrepreneurship,** Macmillan Business, 1996, s.5.
[16] ALPUGAN, Oktay, **Küçük İşletmeler Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi,** Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş II. Basım, Der Yayınlan, 1994, s.5.

Son yıllarda yaygınlık kazanan "Toplam Kalite Yönetimi" ve "Örgütsel Öğrenme" gibi modern yönetim yaklaşımlarının başarısı da, büyük ölçüde tarafların iş ahlakına uygun davranmalarına bağlı bulunmaktadır. Güvene dayalı ilişkilerin gelişmediği örgüt kültürlerinde ne kalite gibi birlik ve dayanışmayı gerektiren hedefler gerçekleştirilebilir, ne de paylaşıma dayalı örgütsel öğrenme başarılabilir. Çünkü, küçük işletmeler için kilit rekabet üstünlüklerinden birisi olan bilginin[17] elde edilmesi, depolanması ve işletme geneline yaygınlaştırılabilmesi, diğer bir deyişle, örgütsel öğrenmenin gerçekleştirilebilmesi için; yönetici ve işgörenlerde doğru cevabı bulma konusunda merak duygusu uyandırmak; bağışlayıcı olup deneyimi kamçılamak; bir şeyleri sürekli denetleme zahmetinden ve zaman israfından kurtulmak için güven oluşturmak ve hedefleri gerçekleştirmek için birlik ve beraberlik ruhu geliştirmek[18] gerekmektedir.

Küçük işletmelerin, yenilik yaratabilmek ve küresel yarışta yer alabilmek için diğer işletmelerle oluşturacakları stratejik ortaklık ve işbirliklerinin başarısı da, taraflar arasında mayalanacak güven duygusuna bağlı bulunmaktadır. Bu ise, tarafların iş ahlakına uygun hareket etmelerini gerektirmektedir. Kısacası, günümüzde işletmelerin iş ahlakına uygun etkinlik göstermeleri, rekabet edebilmelerinin ve uzun dönemde ayakta kalabilmelerinin vazgeçilmez bir koşulu haline gelmiş bulunmaktadır.

3.1. İş Ahlakının Kurumsallaştırılmasında Önderlik

Önderliği iş ahlakı açısından, "önder ile izleyenlerin birbirlerini daha üst bir ahlaki düzeye geçmek için güdüledikleri bir süreç"[19] olarak tanımlamak olanaklıdır. Aslında, bütün önderler izleyenlerin davranışlarına kılavuz olabilecek ilkeler sunar ve onların ahlaki tutumlarını yönlendirmeye çalışırlar.[20]

[17] VYAKARNAM vd., a.g.e., s.1625-1636.
[18] GIBB, Allan A., "Small Firms' Training and Competitiveness. Building Upon the Small Business as a Learning Organisation", **International Small Business Journal** Vol. 15, No. 3, s.25.
[19] CARLSON, Dawn S. ve PERREWE, Pamela L., "İnstitutionalization of Organizational Ethics Through Transformational Leadership", **Journal of Business Ethics,** Vol. 14, No. 10, October 1995, s.832.
[20] GINI, Al, "Moral Leadership: An Overview", **Journal of Business Ethics,** Vol. 16, No. 3, February 1997, s.325-326.

işletmenin sahipliği ile yöneticiliğinin aynı kişide toplandığı küçük işletmelerde, profesyonel yöneticiden yararlanma oranı oldukça düşüktür.[22] Her konudan biraz anlayan, fakat bir konuda derinlemesine bilgi sahibi olmayan[23] sahip-yöneticinin bakış açısı ve değerleri, işletmenin bütün etkinliklerini etkilemektedir.[24] Örneğin "büyüme", sahip-yöneticinin etkin bir önderlik sunmasına ve büyüme konusunda kararlılık göstermesine bağlı bulunmaktadır.[25] Dolayısıyla, küçük işletmelerde başarıyı getiren en temel etmenlerden birisi sahip-yöneticinin yetenek ve ustalığı olduğu gibi, başarısızlığa neden olan etmenlerden birisi de, sahip-yöneticinin yeteneksizliği ve deneyimsizliğidir,[26] Bu gerçek, yönetim, finans, pazarlama ve üretim gibi temel işlevler için geçerli olduğu gibi, iş ahlakı için de geçerli olmaktadır.

Sahip-yönetici, toplumdaki, pazardaki, rekabet ve teknolojideki değişmelere koşut olarak örgütün değerlerini gözden geçirmek, yeni stratejiler geliştirmek ve yeni çalışma yöntemleri öğrenerek bunları diğer yönetici ve işgörenlere kabul ettirmek zorundadır.[27] Kuşkusuz bu değişim, teknolojik gelişmelerin yanı sıra, oturmuş, üzerinde uzlaşılmış, yaygınlaştırılmış ve karşılıklı olarak kötüye kullanılmayacak bir iş ahlakı kuralları bütününü de kaçınılmaz kılmaktadır.[28]

Değişime uyum, sadece işletmenin genel merkezinde değil, bütün yönetici ve işgörenlerin kolektif zekalarında yatar.[29] Bu nedenle, sahip-yönetici, yöneticilerin ve çalışanların görüşlerini de alarak iş ahlakının kurumsallaştırılmasıyla ilgili bir vizyon sunmak,

[21] **KOBİ KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİCİNİN EL KİTABI,** s.60.
[22] DOĞAN, a.g.e., s.45.
[23] **KOBİ KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİCİNİN EL KİTABI,** s.73.
[24] BURNS vd., a.g.e., s.5. HORNSBY vd., a.g.e., s.9-17.
SMALLBONE, David, LEIGH, Roger ve NORTH, David, "The Characteristics and Strategies of High Growth SMEs", **International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research,** Vol. 1, No. 3, 1995, s.44-62.
[25] GRIFFEN, Ricky W., **Management,** Third Edition, Houghton Mifflin Company, 1990, s.742-43.
[27] HEIFETZ, Ronald A. ve LAURİE, Donald L., "The Work of Leadership", **Harvard Business Review,** January- February 1997, s. 124.
[25] USLU, a.g.e., s.86.
[29] HEIFETZ vd., a.g.e., s. 126.

yetki göçerimiyic onları güçlendirmek, görevler ve ilişkilere önem vermek ve örgütsel değerleri ve misyonu bizzat yaşamak durumundadır.[3] Aksi halde, iş ahlakına aykırı davranış ve uygulamalar yaygınlaşarak gerek işletme üzerinde ve gerekse de iş dünyası üzerinde bir dizi olumsuzluğa neden olacaktır. Örneğin, yatırımlar düşecek, maliyetler artacak, yabancı sermaye ülkeden kaçacak, ekonominin toplam üretkenliği azalacak, bu tür mekanizmaları kullanan ve kullanmayan işletmeler arasında haksız rekabet doğacak ve sonuçta ekonomik büyüme yavaşlayacaktır. Bu nedenle, işletme sahipleri, iş ahlakına aykırı davranış ve uygulamalarla mücadele etmek durumundadırlar.[31]

3.2. İş Ahlakının Kurumsallaştırılmasında Önderin Ahlaki Sorumlulukları

Ahlaki değerler, yöneticileri ve işgörenleri bir araya getiren "tutkal" işlevi görmektedirler. Bir tek işgörenin bile işletmenin değer sisteminin dışına çıkması, bu birlikteliği zedelemekte; işletmenin kültürü ve imajı üzerinde onarılması güç zararlar meydana getirmektedir.[3] Bu nedenle önder, yöneticiler ve işgörenler için doğru değerleri belirlemekten, bu değerleri örgüt kültürüne yerleştirerek yaşanmasını sağlamaktan, diğer bir deyişle, işletmenin ahlaki başarımından da sorumlu olmaktadır.

Bir birey ve yönetici olarak önder doğruluk, dürüstlük ve güvenilirlik gibi kişisel özelliklere sahip olmanın yanı sıra, iş ahlakına uygun davranmanın gerekliliğini izleyenlerine iletmek, bunu işletmenin ödüllendirme ve disiplin uygulamalarına yansıtmak[33] ve bu konuda diğer yöneticilerin desteğini kazanmak

[31] YAMMARINO, FRANCIS J.; DANSEREAU, FRED ve KENNEDY, CHRISTINA J., "A Multiple Level Multidimensional Approach to Leadership: Viewing Leadership through an Elephant's Eye", **Organizational Dynamics**, Vol. 29, No. 3, s.161-162.
[32] ÖZİLHAN, Tuncay, "Yolsuzluk Ekonomisi ve İş Ahlakı", Görüş, Ocak 2001, s.6.
[33] TREVINO, Linda Klebe; HARTMAN, Laura Pincus ve BROWN, Michael, "Moral Person and Moral Manager: How Executives Develop A Reputation For Ethical Leadership", **California Management Review**, Summer 2000, Vol. 42, No:4, s. 128-29.
[34] TREVINO, HARTMAN ve BROWN, a.g.c, s. 128-136.

zorundadır.[34] İş ahlakını önemseyen ve bu konuda diğerlerine örnek olan önder, işgörenlerin işletmeye bağlanmalarına ve işlerinden tatmin almalarına yardımcı olacağı gibi[35] iş ahlakına uygun bir örgüt kültürünün oluşturulmasına da katkıda bulunmuş olacaktır.

Bu zor işi başarmak durumunda olan önder, büyük işletmelerdeki meslektaşlarına göre daha şanslı bir durumdadır. Çünkü, küçük işletmelerde hemen herkes örneğin, niçin üretim yapıldığını, sonuçta işletmenin ve çalışanların yararlarının ne olacağını bilir ve bu durum, paylaşıma dayalı bir enerji yönlendirmesi (güdüleme) ortaya çıkarır. Ayrıca, küçük işletmelerde çıkar çatışması daha az olduğundan[36] yöneticilerin ve işgörenlerin ortak bir amaç etrafında birleştirilmesi ve harekete geçirilmesi daha da kolaydır.

3.2.1. Önder, "Örnek İnsan" Olmalıdır:

Küçük işletmelerde genellikle bir ailenin bireyleri ya işletmede fiilen çalışırlar ya da çeşitli şekillerde işletme ile olan bağlarını sürdürürler.[37] Diğer bir deyişle, küçük işletmeler, bir aile ile ya da kişi ile özdeşleşmişlerdir. Bu nedenle de, işletmeye duyulan güven büyük ölçüde, işletme sahibine duyulan güvene bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla, küçük işletmelerde sahip-yöneticinin bireysel ahlakı ve iş ahlakı, son derece önemlidir.

Küçük işletmelerde önderin, iş ahlakına uygun hareket ederek diğer yönetici ve çalışanlara "model" olması, iş ahlakının kurumsallaştmlmasının en temel koşuludur. Sözleri ve davranışları arasında tutarsızlıklar bulunan, işletmenin kaynaklarını kişisel çıkarları için kullanan, giderlerini şişiren, arkadaş ve yakınlarına iltimas geçen bir önder ise,[38] çalışanlara "kötü örnek" olacağı gibi iş ahlakına aykırı davranış ve uygulamaların yaygınlık kazanmasına da neden olacaktır.

CARLSON vd., a.g.e., s.831.
TREVINO, HARTMAN ve BROWN, a.g.e., s. 136.
ALPUGAN, a.g.c, s. 14.
KOBİ KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİCİNİN EL KİTABI, s.61.
CARLSON vd., a.g.e., s.831.

önderin kendine ve başkalarına karşı dürüst olabilmesi ve örnek bir insan haline gelebilmesi için, verdiği sözleri tutması gerekmektedir.[39] Davranışlarla desteklenmeyen sözler, iş ahlakıyla ilgili hiç bir şey söylenmemesinden daha kötüdür. Çünkü işgörenler, iş ahlakı konusunda tutarsızlığına tanık oldukları önderin, diğer konulardaki düşüncelerine de kuşku ile yaklaşacak ve hatta öndere olan güvenlerini yitirebileceklerdir. Dolayısıyla, kendisine ve başkalarına karşı dürüst davranan, verdiği sözleri tutan, insanlara değer veren, yaptığı hataları kabul ederek işletmede açıklık ortamı yaratan,[41] başarılarının ve başarısızlıklarının arkasında duran ve başarısız olduğunda geri çekilme erdemini gösterebilen önder,[42] diğer yönetici ve işgörenlerin güvenini kazanacak ve iş ahlakının kurumsallaştırılmasının en temel koşulunu[43] yerine getirmiş olacaktır.

Çalışanların inançlarında, değerlerinde ve davranışlarında bir dönüşüm gerçekleştirmeyi amaçlayan önder, öncelikle kendi iç hazırlığını yapmalıdır.[44] Çünkü, değerlerin değerini örgüt kültürüne yerleştirmeyi, iş ahlakına inanmayan ya da bu konuda şüpheci olan çalışanları ahlakın önemine inandırmayı hedefleyen önderin, zihin ve beyin gücünden daha çok gönül bilgisine ihtiyacı olacaktır. Doğru ile yanlış arasında seçim yapma durumunda kalan öndere, tercihini doğrudan yana kullanma gücü verecek sağlam bir karaktere sahip olması da, iş ahlakına ilişkin sorunların çözüme kavuşturulmasında ve iş ahlakının kurumsallaştırılmasında önemli bir etmendir.[46]

3.2.2. Önder, Etkin Bir "İletişimci" Olmalıdır:

Önder, neyi savunduğunu, hangi amaçlara ulaşmak istediğini ve bu konuda izleyenlerinden neler beklediğini, açık ve

[39] COVEY, Stephen R., "Center on Principles", Executive Excellence, May 2001, s.17.
[40] TREVINO, HARTMAN ve BROWN, a.g.e., s. 138.
[41] LANTOS, a.g.e., s.227.
[42] GINI, a.g.e., s.329.
[43] CARLSON vd., a.g.e., s.834.
[44] KANUNGO, Rabindra N. ve MENDONCA, Manuel, Ethical Dimensions of Leadership, SAGE Publications, 1996, s. 105.
[45] LANTOS, a.g.e., s.223-226.
[46] VYAKARNAM vd., a.g.e., s.1625-1636.

anlaşılır bir vizyon ile ortaya koymak zorundadır. Önderin, atölyede (fabrikada) dolaşması, çalışanlara selam vermesi, soru sorması ve karşılaşılan sorunların çözümünde çalışanlarla birlikte hareket etmesi, iş ahlakına ilişkin değerleri somut davranışlar halinde diğerlerine ulaştırmasını sağlayacaktır.[47] Dolayısıyla, iş ahlakına uygun davranışları yaygınlaştırabilmek için önderin, yazılı ve sözlü iletişim kadar beden dilinden de etkin bir şekilde yararlanması gerekmektedir.

İş ahlakının kurumsallaştırılması, sonuçta çalışanların desteğinin ve katılımının kazanılmasına bağlı bulunmaktadır. Bu noktada öndere düşen kritik görev, bütün yönetici ve işgörenlerin aynı amaca kilitlenmelerini sağlamaktır. Önder bu amaçla, bir futbol takımı teknik direktörünün oyuncularına yakın olduğu kadar izleyenlerine yakın olmalı, düşüncelerini ve hedeflerini onlarla paylaşmalı, hazır olduklarında onlara sorumluluk vererek yaptıkları işten tatmin almalarını sağlamalı, hedeflerin gerçekleştirilebileceği eşitlik ve güven ortamı hazırlamalı ve onların başarımlarını ödüllendirmelidir.[48]

Önder ile izleyenler arasındaki ilişkinin kalitesi, iş ahlakının kurumsallaştırılmasında kritik bir öneme sahiptir. Küçük işletmelerde, sahip-yönetici ile çalışanlar arasındaki ilişki, işveren-işgören ilişkisinin çok ötesindedir. Çalışanlar, işletme sahibini yalnızca kendilerine iş sağlayan bir işveren olarak değerlendirmez,[49] işvereni ve diğer çalışanları aynı ailenin üyeleri gibi görürler. Küçük işletmelerin bu özelliği, koşulların ağırlaştığı kriz dönemlerinde daha belirgin hale gelir ve (çok zorda kalınmadıkça) çalışanlara asla yol verilmez. Küçük işletmelerde sahip-yönetici ile çalışanlar arasındaki bu yakın ilişki, önderin değerlerini ve vizyonunu filtre ederek çalışanlara aynen ulaştırmasına engel olan örgütsel katmaları en aza indirmektedir. Basık ve yalın örgüt yapısı sayesinde büyük işletmelerdeki kağıt tomarlarının - (memorandumların), dosyaların, disketlerin yerini küçük işletmelerde yalın dil, göz ve kulak alır.[50] Dolayısıyla da, bu

[47] GINI, a.g.e., s.328-329.
[48] GRIFFEN, a.g.e., s.756-57.
[49] ALPUGAN, a.g.e., s. 13-14.
[50] KOBİ KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİCİNİN EL KİTABİ, s.62-74. HILL, Rosemary ve STEWART, Jim, "Human resource development in

yalınlık ve biçimsel olmayan iletişim yapısı, küçük işletmelere büyük işletmeler karşısında hem önemli bir rekabet üstünlüğü kazandırır[51] hem de iş ahlakının daha hızlı kurumsallaştırılmasına olanak tanır.

Çalışanlar, önderin sözlerinin yanı sıra davranışlarını da dikkatle takip ettiklerinden, sözlü ve yazılı iletişim kadar, beden dili de iş ahlakının kurumsallaştırmasında önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bu nedenle, sahip-yönetici beden dilinden yararlanarak etkin bir önderlik sunmak, neye ne kadar önem verdiğini sözlerinin yanı sıra davranışlarıyla da göstermek zorundadır. ' Önderin müşterilerle, tedarikçilerle ve diğer paydaşlarla kuracağı ilişkilerde iş ahlakına uygun davranması, iş ahlakına uygun^ davranışların diğerlerince de benimsenmesine neden olacaktır.[53]

3.2.3. Önder, İyi Bir "Öğretmen" Olmalıdır:

Günümüzün belirsizlikler ortamında küçük işletmelerin başarısı, büyük ölçüde, kilit önemdeki paydaşlarıyla kuracakları güvene ve karşılıklı anlayışa dayalı ilişkilere bağlı bulunmaktadır. Küçük işletmeler, ancak bu sayede, belirsizlikleri ve bu belirsizliklerden kaynaklanan riskleri azaltabilirler. Dolayısıyla, küçük işletmelerin yaşamları, paydaşlarından öğrenebilme, onları eğitebilme ve karşılıklı güven ve bağlılık oluşturabilme yeteneklerine bağlı bulunmaktadır.

İş ahlakının kurumsallaştınlmasına dönük eğitim çabalarında önder, "öğretmen" rolünü de üstlenmek durumundadır. Burada sözü edilen eğitim biçimsel olmayıp, daha çok, ilişki boyutlu ve uygulamalı bir özelliğe sahiptir. Üretim tezgahında usta olarak çalışma, gerekli girdileri temin etme, ürünleri pazarlama,

sraall organizations", **Journal of European İndustrial Training,** 24/2/3/4 [2000], s. 107.

VINTEN, Gerald, "Corporate Communications in small and medium-sized enterprises", **industrial and Commercial Training, Vol.** 31, No. 3, 1999, s.114.

[52] TREVINO, HARTMAN ve BROWN, a.g.e., s. 134.

[53] MAYNARD, Roberta, "Leading by example may promote worker honesty", **Nation's Business,** Sept 1997, Vol. 85, No. 9, s. 16.

[54] GIBB, a.g.e., s. 18.

gerektiğinde kredi kuruluşlarından borç alma, işletmenin vergi borcunu yatırma ve işgörenlerin sorunlarıyla ilgilenme gibi bir dizi görevi üstlenen sahip-yönetici, gerek söz konusu görevleri yerine getirirken ve gerekse de diğer zamanlarda, çalışanlara örneğin, görgü kurallarını[55] ve belli başlı iş ahlakı ilkelerini öğretmekle de yükümlü bulunmaktadır.

Önder, öğrenme ve bunun sonucunda oluşacak davranış değişikliğinin, sancılı bir süreci gerektirdiğini bilmelidir. Davranış değişikliği, yönetici ve işgörenlerin kendi davranışlarının diğer insanlar üzerindeki etkisini anlamalarını gerektirmektedir. Bu ise, eğitimi, dolayısıyla da, büyük bir sabrı, inancı, kararlılığı ve öz-disipüni gerektirmektedir. Dolayısıyla, önderin, değişimin doğrusal olmadığını, geri gitmenin ileri gitmekten her zaman için daha kolay olduğunu ve bu nedenle de, ileri doğru sıçramalar kadar geri doğru kayışların da olası olduğunu[56] kavraması ve eğitim çabalarını sürdürmesi gerekmektedir.

Eğitim çabalarının başarısı, çalışanların gereksinimlerinin iyi anlaşılmasına ve söz konusu gereksinimlere göre, her bir yönetici veya işgörene farklı davranılmasına bağlıdır.[5] Dolayısıyla, önderin çalışanların iş ahlakı konusunda ne tür bilgi ve desteğe gereksinim duyduklarını ve bunun nasıl karşılanabileceğini düşünmesi gerekmektedir. Ayrıca önderin, eğitim sürecinde, yönetici ve işgörenlerin olası hatalarına hoşgörü ile yaklaşması ve yapıcı olması gerekmektedir. Unutmamalıdır ki, işletmenin teknolojisi, ürün ve hizmet kalitesi diğer işletmelerce kolayca taklit edilebilir; iyi işgören ilişkilerinin yaratacağı birlik ve uyumun taklit edilmesi ise, oldukça zordur.[58]

3.2.4. Önder, Ahlaki Değerleri Kurumsallaştıracak Bir Örgüt Yapısı Oluşturmalıdır:

Her ne kadar bazı insanlar, örgütsel etmenlerin yönetici ve işgörenlerin iş ahlakına aykırı davranışları üzerinde etkili

Kobi Küçük ve Orta Ölçekli Sanayicinin El Kitabı, s.61-62.

[56] WALDROOP, James ve BUTLER, Timothy, "The Executive as Coach", **Harvard Business Review,** Novembcr-Decembcr 1996, s.l 17.

[57] CARLSON vd., a.g.e., s.833.

[58] ALPUGAN, a.g.e., s.297.

olmadığını ileri sürüyorlarsa da,[5] araştırmalar, davranışların, bireylerin ahlaki düzeylerinden daha çok, içinde bulundukları sistemin beklentileri tarafından belirlendiği gerçeğini doğrulamaktadır.[60] Dolayısıyla, iş ahlakına uygun davranan işgörenler, kötü bir sistemde ahlaka aykırı hareket eder hale gelebilecekleri gibi, ahlaka aykırı davranışlarda bulunan işgörenler, dürüstlüğü destekleyen bir sistemde iş ahlakına uygun davranır hale gelebileceklerdir. Bu nedenle, önderin, örgüt kültürünün, mevcut yapı ve süreçlerin yönetici ve işgörenlcrin davranışları üzerindeki etkisini incelemesi ve iş ahlakına uygun davranışları özendirecek bir sistemi kurumsallaştırması gerekmektedir.

Genelde, iş ahlakını kurumsallaştırmak isteyen işletmeler, ahlak kuralları, ahlak görevlileri, ücretsiz (800'lü) telefon hatları, (whistle-blowing) muhbirlik mekanizması, ahlak komitesi, ahlak danışmanlık kurulları, ahlak eğitimi programları, ahlak denetimi ve ahlak kriteri içeren başarım değerleme yöntemleri gibi' biçimsel araç ve yöntemlerden yararlanmaktadırlar.

Etkinliklerini biçimsel olmayan bir yaklaşımla sürdüren,[63] az sayıda uzman istihdam eden,[64] biçimsel olmayan planlama ve eğitim çabalarını tercih eden[65] ve büyük ölçüde sahip-yöneticinin kişilik ve tutumlarını yansıtan küçük işletmelerin, biçimsel araçlardan etkin bir şekilde yararlanmaları olanaklı değildir. Dolayısıyla, önderin öncelikle, işletmede hangi değerleri kurumsallaştıracağına, bunların örgülün vizyonuyla örtüşüp örtüşmediğine, işletmedeki sistem, yapı ve süreçlerin söz konusu değerleri güçlendirip güçlendirmediğine dikkat etmesi, sonra da,

* PAINE, Lynn Sharp, "Managing for Organizational Integrity", **Harvard Business Review,** March-April 1994, s. 109.

[60] REILLY, Bernard J. ve KYJ, Myroslaw J., "Ethical Business and the Ethical Person", **Business Horizons,** November/Deccmber 1990, s.26.

[61] DRISCOLL, Dawn-Marie and HOFFMAN, W. Michael, "Gainirg the Ethical Edge: Proeedures for Delivering Values- driven Management", **JLong Range Planning,** Vol. 32, No. 2, April 1999, s. 179.

[62] LANTOS, a.g.e., s.222.

[63] VINTEN, a.g.e., s. 114.

[64] LONGENECKER vd., a.g.e., s.27-32.

[65] PENN, David W.; ANG'WA, Wİlliam; FORSTER, R.; HEYDON, G. ve RICHARDSON, Susan J., "Learning in smaller organisations", **The Learning Organization,** Vol. 5, No. 3, 1998, s. 128-137.

küçük işletmelerin özelliklerine uygun (biçimsel olmayan ya da daha az biçimsel olan) araç ve yöntemlerden yararlanması gerekmektedir. Ayrıca önderin, (eğer gerekiyorsa) yapı ve süreçlerde meydana getirilecek herhangi bir değişikliğin, söz konusu değerleri nasıl etkileyeceğini de göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Küçük işletmelerde iş ahlakının kurumsallaştırılması, büyük ölçüde, önder-izleyen ilişkilerine bağlı bulunmaktadır. Bununla birlikte, iş ahlakının kurumsallaştırılması için, ahlaki değerleri destekleyen bir Örgüt kültürünün oluşturulması, yönetici ve işgörenlcrin iş ahlakına uygun davranmalarını özendirecek bir ödüllendirme sisteminin oluşturulması ve küçük işletmelerin özelliklerine uygun bir denetim mekanizmasının kurulması da gerekmektedir.

Ahlaki değerleri destekleyen bir örgüt kültürü oluşturabilmek için, politikalar ve eylemler arasındaki tutarlılığa dikkat etmek, çalışanlara adil davranmak, etkin bir önderlik sunmak ve örgütte ahlakın rahatlıkla tartışılabilmesine olanak sağlamak gerekmektedir.[66]

İş ahlakının kurumsallaştınlmasmda ödül ve cezanın etkin bir şekilde kullanılması, işletmede arzulanan tutum ve davranışların neler olduğu konusunda çalışanlara güçlü mesajlar gönderilmesine olanak sağlayacaktır.[67] Bu nedenle önderin, çalışanlardan beklenen doğru davranışların neler olduğunu net bir şekilde ortaya koyması ve bu konudaki kararlılığını ödüllendirme sistemiyle pekiştirmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, önderin ödüllendirmeye ağırlık vermesi ve cezalandırmayı son çare olarak görmesi, istenen davranışların yaygınlaştırılmasını hızlandıracaktır. Araştırmalar, işgörenlerin iş ahlakına uygun davranışların ödüllendirildiğini algılamalarının, iş ahlakına aykın davranışların cezalandırıldığını algılamalarından daha etkili olduğunu[68] göstermektedir.

[66] TREVINO, Linda Klebe; WEAVER, Gary R.; GIBSON, David G. ve TOFFLER, Barbara Ley, "Managing Ethics and Legal Compliancc: What Works and What Hurts", **California Management Reviev,** Vol.41, No.2, Winter 1999, s.131-141.

[67] TREVINO, HARTMAN ve BROWN, a.g.e., s. 135-36.

[68] TREVINO, WEAVER, GIBSON ve TOFFLER, a.g.e., s.143.

İyi bir ödüllendirme sistemi, etkin bir denetim mekanizmasına gereksinim duyuracağı gibi, hedeflenen gelişmelerin sağlanabilmesi ve iş ahlakının kurumsallaştırılabilmesi için de, yönetici ve işgörenlerin davranışlarının uygun yöntem ve araçlarla denetlenmesini gerektirmektedir.

4. SONUÇ

Küçük işletmelerde, iş ahlakına aykırı davranış ve uygulamaların önlenmesinde ve iş ahlakının kurumsallaştırılmasında önderlik, kritik bir yere sahip bulunmaktadır. Büyük işletmelerden farklı olarak küçük işletmeler, gerek yöneticilerle çalışanlar ve gerekse işletme ile müşteriler ve tedarikçiler arasında yakın ilişkilerin geliştiği işletmelerdirler. Bu nedenle de, küçük işletmelerin iş ahlakını kurumsallaştırmadaki başarısı, temelde, önderin diğer yönetici ve işgörenlerle kuracağı ilişkilerin kalitesine bağlı bulunmaktadır.

İş ahlakının kurumsallaştırılmasına dönük çabalarda önderin, örnek bir insan ve örnek bir yönetici, etkin bir iletişimci ve iyi bir öğretmen olarak oynaması gereken bir dizi rol bulunmaktadır. Önderin söz konusu rolleri etkin olarak yerine getirebilmesi, bütün çalışanları aynı amaca doğru yönlendirebilmesi ve sonuçta iş ahlakını kurumsallaştırabilmesi, kendini ve çalışanlarını çok iyi tanımasına, etkin bir önderlik sunmasına ve ahlaki değerleri destekleyen bir örgüt kültürü, ödüllendirme sistemi ve denetim mekanizması oluşturabilmesine bağlı bulunmaktadır.

Sonuç olarak, küçük işletmelerin, gerek ulusal ve gerekse uluslar arası pazarlarda başarılı olabilmeleri ve büyüyebilmeleri, insan kaynaklannı iyi yönetmelerine ve bunun için de iş ahlakına gereken önemi vermelerine bağlı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

ALPUGAN, Oktay, **Küçük İşletmeler Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi,** Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş II. Basım, Der Yayınları, 1994.

BURNS, Paul ve DEWHURST, Jim, **Small Business and Entrepreneurship,** Macmillan Business, 1996.

CARLSON, Dawn S. ve PERREWE, Pamela L., "Institutionalization of Organizational Ethics Through Transformational Leadership", **Journal of Business Ethics**, 14 (10), October 1995, s.829-838.

COVEY, Stephen R., "Center on Principles", **Executive Excellence,** May 2001.

DOĞAN, Muammer, **İşletme Ekonomisi ve Yönetimi,** Genişletilmiş Yeni Baskı, 1998.

DRISCOLL, Dawn-Marie ve HOFFMAN, W. Michael, "Gaining the Ethical Edge: Procedures for Delivering Values-drivcn Management", **Long Range Planning,** Vol. 32, No. 2, April 1999, s. 179-189.

GIBB, Allan A., "Small Firms' Training and Competitiveness. Building Upon the Small Business as a Learning Organisation", **International Small Business Journal,** Vol. 15, No. 3, s. 13-29.

GINI, Al, "Moral Leadership: An Overview", **Journal of Business Ethics,** Vol. 16, No. 3, February 1997, s.323-330.

GRIFFEN, Ricky W., **Management,** Third Edition, Houghton Mifflin Company, 1990.

HEIFETZ, Ronald A. ve LAURIE, Donald L., "The Work of Leadership", **Harvard Business Review**, January-February 1997, s. 124-134.

HILL, Rosemary ve STEWART, Jim, "Human resource development in small organizations", **Journal of European Industrial Training,** 24/2/3/4 [2000], s. 105-117.

HORNSBY, Jeffrey ve KURATKO, Donald F., "Ethical Perceptions of Small Business Ov/ners: A Factor Analytic Study", **Journal of Small Business Management,** October 1994, Vol.32, Issue4, s.9-17.

HUMPHREYS, Neil; ROBIN, Donald P.; REIDENBACH, R. Eric ve MOAK, Donald L., "The ethical decision making process of small business owner/managers and their customers", **Journal of Small Business Management**, July 1993, Vol.31, No.3, s.9-23.

KANUNGO, Rabindra N. ve MENDONCA, Manuel, **Ethical Dimensions of Leadership,** SAGE Publications, 1996.

KOBİ, KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİCİNİN EL KİTABI, tmmb makine mühendisleri odası İstanbul Şubesi Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Komisyonu, mmo yayın no: 211, 1999.

LANTOS, Geoggrey P., "Motivating moral corporate behavior", **Journal of Consumer Marketing**, Vol. 16, No. 3, 1999, s.222-233.

LONGENECKER, Justin G.; McKINNEY, Joseph A. ve MOORE, Carlos W., "Ethics in small business", **Journal of Small Business Management,** Jan 1989, Vol. 27, No.1 s.27-32.

MAYNARD, Robcrta, "Leading by example may promote worker honesty", **Nation's Business,** Sept 1997, Vol. 85, No. 9, s. 16.

MAYO, Michael A., "Ethical Problems Encountered By US Small Businesses in International Marketing", **Journal of Small Business Management**, April 1991, Vol. 29, Issue 2, s.51-60.

ÖZİLHAN, Tuncay, "Yolsuzluk Ekonomisi ve îş Ahlakı", Görüş, Ocak 2001, s.6-7.

PAINE, Lynn Sharp, "Managing for Organizational Integrity", **Harvard Business Review**, March-April 1994, s. 106-117.

PENN, David W.; ANG'WA, William; FORSTER, R.; HEYDON, G. ve RICHARDSON, Susan J., "Learning in smaller organisations", **The Learning Organization,** Vol. 5, No 3, 1998, s.128-137.

REILLY, Bernard J. ve KYJ, Myroslaw J., "Ethical Business and the Ethical Person", **Business Horizons,** November/December 1990, s.23-27.

SMALLBONE, David; LEIGH, Roger ve NORTH, David, "The Characteristics and Strategies of High Growth SMEs", **International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research,** Vol. 1 No. 3, 1995, s.44-62.

USLU, Salim, "İş Etiğinde Geleneği ve Yeniliği Harmanlayabilmek", Görüş, Ocak 2001, s.84-86.

TREVINO, Linda Klebe; WEAVER, Gary R.; GIBSON, David G. ve TOFFLER, Barbara Ley, "Managing Ethics and Legal Compliance: What Works and What Hurts", **California Management Review**, Vol.41, No.2, Winter 1999, s. 131-151.

TREVINO, Linda Klebe; HARTMAN, Laura Pincus ve BROWN, Michael, "Moral Person and Moral Manager: How Executives Develop A Reputation For Ethical Leadership", **California Management Review**, Summer 2000, Vol. 42, No. 4, s. 128-142.

VYAKARNAM S.; BAILEY, A.; MYERS A.; BURNETT, D., "Towards an understanding of ethical behaviour in small firms", **Journal of Business Ethics**, November 1997, Vol. 16, Issue 15, s.1625-1636.

VINTEN, Gerald, "Corporate Communications in small- and medium-sized enterprises", **Industrial and Commercial Training,** Vol. 31, No. 3, 1999, s.112-119.

WALDROOP, James ve BUTLER, Timothy, "The Executive as Coach", **Harvard Business Review**, November-December 1996, s.111-117.

YAMMARINO, FRANCIS J.; DANSEREAU, FRED ve KENNEDY, CHRISTINA J., "A Multiple Level Multidimensional Approach to Leadership: Viewing Leadership through an Elephant's Eye", **Organizational Dynamics**, Vol. 29, No. 3, s. 149-163.

VVALDROOP, James ve BUTLER, Timothy, "The Executive as Coach", **Harvard Business Review**, November-December 1996, s.111-117.

YAMMARINO, FRANCIS J.; DANSEREAU, FRED ve KENNEDY, CHRISTINA J., "A Multiple Level Multidimensional Approach to Leadership: Viewing Leadership through an Elephant's Eye", **Organizational Dynamics**, Vol. 29, No. 3, s. 149-163.

Dumlupınar Üniversitesi
Sayı: 6
Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2002

AVRASYA' DA ÇİN-RUS YAKINLAŞMASI ve ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (SCO)

Prof.Dr.M.Sami DENKER*
Arş.Grv.Oktay KARAKURT"

ÖZET

Soğuk Savaş Dönemi, Sovyetler Birliği yerine 1991 yılında Rusya Federasyonu' nun kurulmasıyla bitmiş ve Avrasya' da yeni dengeler oluşmaya başlamıştır. Yeni Dünya Düzeni olarak bilinen son on iki yıllık dönemde, Avrasya Bölgesi' nde büyük güçlerin enerji eksenli yeni nüfuz alanları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yeniden bir hakimiyet mücadelesi başlamıştır. Çin ile Rusya, **Orta Asya'** ya ABD ve Avrupa' yi sokmamak için işbirliğine gitmişlerdir. Sonuçta, **Şanghay Beşlisi** olarak başlayan yakınlaşma, **Avrasya'** da yeni bir siyasi, ekonomik ve askeri yapı ortaya çıkartmıştır. Bu da **Şanghay İşbirliği Örgütü** (SCO)' dür.

ABSTRACT

The Cold War era was ended by The replacement of Soviet Union with Rusian Federation and a new balance began to emerge in Euro-Asia. in The last 12 year period which is called the New Word Order, Euroasia has witnessed the emergence of a new space in which Süper Powers have been searehing for a place for influence. As a result another race for dominance in the area started. China and Russia cooperated in order to prevent the penetration of Midlle Asia by the USA and Europe. This alliance led to the establishment of a new political, economic and military block of Shangai-five in other words Shangai Cooperation Organization.

* Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya İİBF-Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi
"Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya İİBF-Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

VVALDROOP, James ve BUTLER, Timothy, "The Executive as Coach", **Harvard Business Review**, November-December 1996, s.111-117.

YAMMARINO, FRANCIS J.; DANSEREAU, FRED ve KENNEDY, CHRISTINA J., "A Multiple Level Multidimensional Approach to Leadership: Viewing Leadership through an Elephant's Eye", **Organizational Dynamics**, Vol. 29, No. 3, s. 149-163.

Dumlupınar Üniversitesi
Sayı: 6
Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2002

AVRASYA' DA ÇİN-RUS YAKINLAŞMASI ve ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (SCO)

Prof.Dr.M.Sami DENKER*
Arş.Grv.Oktay KARAKURT"

ÖZET

Soğuk Savaş Dönemi, Sovyetler Birliği yerine 1991 yılında Rusya Federasyonu' nun kurulmasıyla bitmiş ve Avrasya' da yeni dengeler oluşmaya başlamıştır. Yeni Dünya Düzeni olarak bilinen son on iki yıllık dönemde, Avrasya Bölgesi' nde büyük güçlerin enerji eksenli yeni nüfuz alanları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yeniden bir hakimiyet mücadelesi başlamıştır. Çin ile Rusya, **Orta Asya'** ya ABD ve Avrupa' yi sokmamak için işbirliğine gitmişlerdir. Sonuçta, **Şanghay Beşlisi** olarak başlayan yakınlaşma, **Avrasya'** da yeni bir siyasi, ekonomik ve askeri yapı ortaya çıkartmıştır. Bu da **Şanghay İşbirliği Örgütü** (SCO)' dür.

ABSTRACT

The Cold War era was ended by The replacement of Soviet Union with Rusian Federation and a new balance began to emerge in Euro-Asia. in The last 12 year period which is called the New Word Order, Euroasia has witnessed the emergence of a new space in which Süper Powers have been searehing for a place for influence. As a result another race for dominance in the area started. China and Russia cooperated in order to prevent the penetration of Midlle Asia by the USA and Europe. This alliance led to the establishment of a new political, economic and military block of Shangai-five in other words Shangai Cooperation Organization.

* Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya İİBF-Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi
"Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya İİBF-Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

1. RUSYA VE ÇİN ARASINDAKİ TARİHİ SINIR ANLAŞMAZLIĞI

19. yüzyılda Çarlık Rusyası ile Mançu Çini arasında paylaşılan Orta Asya Bölgesi, II. Dünya Savaşı' ndan sonra Batı ve Doğu Türkistan olmak üzere SSCB ile Halk Çin Cumhuriyeti arasında paylaşılmıştır. İki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıkları bugüne kadar sürmüştür. Çin' e göre Çarlık Rusyası, Çin' in 1600 km^2 toprağını gasp etmiştir. Taraflar, SSCB döneminde de 7400 km' lik sınır konusunda anlaşamamışlardır. Bu konuda ilk görüşmeler 1985-1990 yılları arasında başlamıştır. SSCB' nin dağılmasıyla Çin, kuzey ve kuzeybatı sınırında Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere dört ülkeyle sınırdaş olmuştur. Bundan sonra sınır konusunu bu ülkelerle görüşerek kesin bir çözüme bağlama politikasını izlemiştir. Çünkü Çin, **Deng Xiaoping'** in üç aşamalı milli kalkınma stratejisini gerçekleştirebilmek ve Asya-Pasifik Bölgesi' ne daha rahat yönelebilmek için kuzey ve kuzeybatı sınırlarını güvenlik altına almak zorunluluğunu duymuştur. Bu amaçla 26 Nisan 1996 tarihinde kendi inisiyatifiyle Şanghay' da dört ülkeyle toplanarak Şanghay Beşlisi' nin doğmasını sağlamıştır. Birçok stratejist tarafından, Yeni Dünya Düzeni' nin üç kutuplu bir hale geldiği ve bunların ABD, AB ve Rusya-Çin-Hindistan stratejik üçgeninden oluştuğu söylenmektedir. Avrasya coğrafyası, SB' nin dağılmasından sonra yeni bir güç mücadelesine sahne olmakta ve bu ortamda da Şangay Bloku giderek önem kazanmaktadır. Dünyada yaşanmakta olan belirsizliklere ve siyasal değişimlere paralel olarak yeni bir ekonomik ve siyasal coğrafya oluşmaktadır. Avrasya' daki güç merkezleri; *"doğusunda, Çin-Rus-Hindistan Stratejik Üçgeni ile ABD-Japonya-Güney Kore stratejik ortaklıkları"*[1], batısında da, ABD-Türkiye-İsrail-Azerbaycan Stratejik Ortaklığı ile Rusya-Ermenistan-İran-Çin İttifakı oluşmaktadır. Avrasya' nin zengin enerji kaynakları çevresindeki bu oluşumlar, 21. yüzyılın yeni düzeninin oluşmasında birinci dereceden jeopolitik öneme sahiptirler. Bölgede Rusya ile Çin' in karşılıklı ve özel çıkarlarını, diğer bölge içi ve dışı tüm oyuncuları da etkileyebilecek bir uluslararası ortam oluşmaktadır. Rusya' nin

[1] Mehmet Seyfettin EROL, "Avrasya' da Güç Mücadelesi: Şangay Beşlisi ya da Mahşerin Beş Atlısı", Stratejik Analiz Dergisi, ASAM Yay., S. 14 (Haziran 2001), s. 69.

Basra ve Akdeniz' e inmek, Avrasya' nin petrol ve doğalgazını kontrol etmek, Orta Asya ve Kafkasya' da eski hakimiyetim yeniden kurmak önemli hedefidir. Çin için ise, Batı' ya açılmanın en kısa ve ekonomik yolu olması, iç güvenliğinin sağlanması, ülke bütünlüğünün devamı, artan enerji ihtiyacının karşılanması, bölge üzerinde Batı etkisinin önlenmesi, kuzey ve kuzeybatı sınırlarının güvenlik altına alınması açılarından stratejik ve jeopolitik değeri olan Şangay Bloku, bölgedeki güç boşluğunu dolduracak yeni bir oluşumdur. Ayrıca Rusya, Çin için jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli olmasının yanında, enerji ve doğal kaynaklar açısından da önemlidir. Çin, Rusya' nin Orta Asya' da etkili olmasını, Sincan Eyaleti' ndeki Pan-Türkçü ve Siyasal İslamcı hareketlerin önlenmesi açısından da istemektedir. Böylece kuzeyden gelebilecek tehlikeleri garanti altına alan Çin, Asya-Pasifik Bölgesi ile daha rahat ilgilenebilecektir. Nitekim, " *Tayvan Sorunu ve 1996 yılı içinde ABD-Japonya arasında genişletilerek yenilenen Güvenlik Antlaşması Çin' i, Rusya ile daha yakın bir işbirliğine doğru yönlendirmektedir. Yelisin, 24 Nisan 1996 tarihinde Pekin ziyaretinde, ABD Başkanı Clinton' un Tokyo' yu ziyaret ederek ABD-Japonya Güvenlik Ortak Deklarasyonu' nu imzalamasından sonra gerçekleşmiştir. Çin açısından Yeltsin' in ziyareti, ABD ve Japonya' yi bu Deklarasyonu imzalamaktan vazgeçirmektir. Hemen sonra da Çin ile Rusya arasında 21. yüzyılda Stratejik ortaklığı geliştirmeyi amaçlayan Çin-Rus Stratejik Ortaklık Deklarasyonu imzalanmıştır. Buna göre her iki ülke de, ne stratejik nükleer füze saldırısı karşısında birbirlerini hedef yapmamaya ve ne de birbirine karşı ilk saldıran ülke olmayacaklarına dair söz verirken, Rusya Çin' i tanımıştır. "*[2] Nitekim Çin için önemli olan, kuzey ve kuzeybatı sınırından gelebilecek potansiyel tehditleri yok etmek, Rusya ile iyi ilişkiler oluşturarak birçok konuda Rusya' mn desteğini sağlamak, 1997 yılına kadar süren Avrasya' daki ABD-Rus yakınlaşmasını engellemek ve uygun bir dış çevreyi oluşturmaktır. Böylece, Rusya ile oluşan stratejik ortaklık, uygun bir dış çevrenin devamlılığını sağlayacak ve Rusya' nin Çin karşıtı bir ittifaka katılmasını önleyecektir. Çin-Rus iyi ilişkilerinin başlangıcı da Sınır Anlaşmaları dır: *"1991, 1994, 1996 ve 1997' deki anlaşmaların önemi, ilk defa Çin ile Rusya arasındaki*

[2] M. Sami DENKER, 2000' li Yıllarda Asya-Pasifik Bölgesi' nin Güvenliği: Muhtemel Gelişmeler ve Büyük Güç Etkileşimi, ASAM Yayınları-6: Uzakdoğu-Pasifik Araştırmaları, Ankara, 2000, s. 38.

sınırların uzunluklarının doğru olarak belirlenmiş ve işaretlenmiş olmasıdır. Bunun yanında, sınırlarda güvenliği sağlayıcı önlemler ve sınırın her iki tarafında 100 km' Vik sahada askeri güçlerde ve silahlarda sınırlandırmalar getirilerek, siyasi ve askeri istikrar yeniden kurulmuştur. Böylece, Çin-Rus Sınır Sorununun çözülmesi, aynı anda Orta ve Doğu Asya' nın güvenliğine de önemli bir katkı sağlamıştır." Böylece, Çin ile Rusya arasındaki sınırların belirlenmesi konusunda başlayan ilişkiler, 1996 yılında Şangay Beşlisi' nin kurulmasından bu yana yapılan altı zirvede iyice pekişmiştir.

2. ÇİN'İN ORTA ASYA'YA YÖNELİK ENERJİ POLİTİKASI

Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin'i, büyüyen ekonomisinin yarattığı enerji talebi yanında Orta Asya'da jeopolitik üslenme yoluyla Avrasya'nın jeopolitik merkezi olmak, bölgedeki ABD etkinliğini kırmak gibi stratejik amaçlar dış politikasında belirleyici faktörler olmuştur. Ayrıca, askeri silahlanma yoluyla da bu amaçlarını pekiştirmek istemektedir. Avrasya'da ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda tek güç olmak istemektedir. Çin, 21. yüzyılın lideri olmak istemektedir. Napolyon'un *"Orada uyuyan bir dev var. Bırakın uyusun; zira uyandığında bu dev dünyayı sarsacaktır"* saptamasını haklı çıkartmaya çalışan Çin, 1978 yılında başlatmış olduğu dışa açılma ve reform sürecinde ortalama %10'luk[4] bir büyüme hızı sağlamıştır. Bugün dünyanın en dinamik ekonomisine ve en kalabalık nüfusuna (1.22 milyar) sahip olan Çin'in 1993 yılı büyüme hızı en yüksek düzeyde (%13) olmuştur. IMF'nin raporlarına göre Çin, yılda 2 Trilyon $ değerinde mal ve hizmet üretmektedir. Dünya Bankası'nın Satın Alma Gücü Parkesi' ne göre Çin ekonomisi, ABD ve Japonya'dan sonra üçüncü sıradadır. Çin'in büyüme hızı son yıllarda giderek düşmekte olup, 1999 yılı reel GSMH'nın artış oranı, bir önceki yılın %7,8'den %7,3'e düşmüştür. 2000 yılında ise %6,9 olarak gerçekleşmiştir. Çin'in 1999 yılı net dış direkt yatırımı, 1997 yılının 41,7 Milyar S'dan 31,5 Milyar $'a düşmüştür. Çin'in 2000 yılı cari fazlalığı 14,2

[3] A.g.e.,s. 41.
[4] Azime ACAR, "Çin Meydan Okuyor", Forum Dergisi, Nisan 1996, s.62.
[5] Erhan YARAR, "Uyuyan Ejderha : Çin", Avrasya Dosyası, C:l, S.l, Ankara, 1994, s. 125.

Milyar $ ve dış ticaret fazlalığı ise 29,8 Milyar $ olmuştur.[6] Bu ekonomik daralmaya rağmen nüfus artış hızı %o 93 oranındadır. Dolayısıyla Çin'in ekonomisinde daralma olmakla birlikte, enerji talebi giderek yükselmektedir. Bu durum Çin'in, batısındaki Orta Asya ile Basra Körfczi'ne yönelmesini sağlamıştır. Çin'in enerji talebinin bugün %2'si doğal gazdan ve %17'si petrolden karşılanırken, 2010 yılında doğal gazın %7'ye, petrolün ise %40'a çıkması beklenmektedir. 2005 yılındaki günlük petrol ihtiyacının 2 milyon varil olacağı tahmin edilmektedir.[7] Gelecekte, enerji arzı güvenliğini garantilemek için Çin, içerdeki petrol ve gaz üretimini arttırmayı planlamak yanında, Orta Asya ve Basra Körfezi'nde CNPC (China National Petrol Cooperation) aracılığıyla projelere yönelmiştir. 1996 yılından beri net bir petrol ithalatçısı olan Çin ilk olarak, 1997 yılında CNPC eliyle Batılı şirketlerden daha çok fiyat vererek Kuzeybatı Kazakistan'ın Aktyubinsk (Aktöbe) Bölgesi'ndeki Zhanazhol ve Kenkiyak Petrol Sahalarının %60 hissesini kazanmıştır. Aynı bölgeden üretilecek petrolün Japonya'ya kadar uzatılacak boru hattı ile taşınmasını öngören iki aşamalı Kazak-Çin Petrol Boru Hattı Projesi ile ilgili bir anlaşma da imzalanmıştır. Kazakistan'ın Aktyubinsk (Aktöbe) kenti ile Çin'in Sincan kenti arasında birinci aşaması olan 2381 km'lik kısmının toplam maliyeti 3-3,5 Milyar $ olarak tahmin edilmiştir. 1999 yılında fizibilitesi tamamlanan projenin 2007 yılında tamamlanması planlanmışken[8] Kazakistan, 13 Eylül 1999'da projeyi askıya aldığını açıklamıştır.

Çin'in bir başka projesi olan Irak'taki Ahdab Petrol Sahası'nın işletilmesini öngören 1,2 Milyar S'hk anlaşmayı İran'ın Milli Petrol Şirketi (NIOC) ortaklığında imzalamıştır. Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ayrıca, Venezuella'daki petrol sahasında arama hakları elde etme anlaşması da imzalamıştır.'

Çin'in petrol alanında Kazakistan'daki üçüncü projesi; Hazar Kıyısındaki Novy Wenks Petrol Sahasını iyileştirme ve

[6] http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/china.html.
[7] John CALABRESE, "Çin'in Orta Asya Politikası: Yenileme ve Üslenme", TİKA Avrasya Etüdleri, S. 16, (Sonbahar-Kış 1999), s. 88.
[8] http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html.
[9] Manning JAFEE, "Enerjinin Gerçek Jeopolitiği", Ülke Dergisi, Yıl. 4, S. 40, Ankara, 1999, s. 35.

kullanma ihalesini kazanması olup, CNPC'nin Kazakistan ile Eylül 1997'de vardığı uzlaşma sonucu, 20 yıl içinde Çin'in yatırımlarının 9,5 Milyar $'ı aşacağı[10] tahmin edilmektedir. Çin'in doğal gaz rezervi, 1999 yılı itibariyle 48,3 Tef olarak, Türkmenistan'ın rezervinin yarısı kadardır ve Türkmenistan'dan gaz almak için girişimlerde bulunmuştur. CNPC'nin Petrol China Birimi, BP-AMOCO ile doğal gaz alanında işbirliği anlaşması yaparak, Türkmenistan - Çin Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde yer almıştır. Türkmenistan'dan başlayarak Çin'in Sincan kenti arasına 7864 km'lik boru hattının yapımı planlanmıştır. Yıllık kapasitesi 1 Tef (28,33 Milyar m^3) olan hattın iki aşamalı yapılması düşünülmüştür. Birinci aşaması, Türkmenistan - Sincan arasında, ikinci aşaması da Sincan'dan Japonya'ya kadar uzatılacaktır. Toplam 10 Milyar $Tık yatırım gerektiren bu projenin fizibilite etüdünü EXXON Şirketi ile Mitsubishi - CNPC Ortaklığı birlikte yapmışlardır.[11]

Çin'in, petrol alanındaki bir başka girişimi de, Kazakistan'ın Üzen Petrol Sahası'nm yeniden düzenlenmesi amacıyla 1,2 Milyar $'lık CNPC - Uzenmunaigaz Ortak Girişimi Anlaşması 1997 yılında imzalanmıştır. Ancak, sonra CNPC bu projeden çekilmiştir. Çin, bugünkü doğalgaz ihtiyacını Batı Çin'deki Sincan bölgesindeki üretimden ve LNG ithal ederek karşılamaktadır. 1998 yılı doğal gaz üretim ve tüketimi 0,78 Tef hacimlerinde gerçekleşmiştir. Sincan'dan Şanghay'a uzanacak bir boru hattı yapımını planlayan Çin Milli Petrol Şirketi (CNPC)'nin dışarıdaki toplam yatırımı 7 Milyar $'dır. Bu bağlamda, Çin'in doğal gaz konusundaki bir diğer projesi de; Doğu Sibirya'daki Irkutsk gaz alanından Kuzey Kore'ye kadar varacak, 10 Milyar $'lık projenin fizibilitesi 2001 yılında tamamlanmıştır.[12] Görüldüğü üzere Çin, Orta Asya devletlerinden en fazla Kazakistan ile yaptığı enerji alanındaki girişimleri yanında, diğer bölge ülkeleriyle de ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Böylece Orta Asya, Rusya, ABD ve Çin arasında ortaya çıkan nüfuz savaşının yeni alanlarından biridir. Brzezinski'ye göre, *"gelecek 20-30 yıl içinde, global güçlerde oluşabilecek yeni bloklaşmalar için üç büyük değişiklik gelebilir. Birincisi, yayılmacı bir başka*

CALABRESE, a.g.e., s.88.

* Bahattin KARAKAYA, "Starteji Dosyası: Hazar Petrolü ve **Türkiye",Türkiye Gazetesi,** 6 Nisan 2000, s. 13.

http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/china.html.28.03.2001.

süper gücün ortaya çıkması, ikincisi, teknolojik ve ekonomik yarı anarşi dönemi ve son olarak da, Soğuk Savaş sonrası, dünyanın en önemli sahipsiz bölgesi olan Arabistan'dan Kazak - Çin sınırına kadar uzanan ve enerji kaynakları açısından zengin Orta Asya ile Basra Körfezi için verilecek karmaşık ve çok yanlı mücadelelerdir. ' Bugün bile, Rusya, Çin ve ABD arasındaki nüfuz savaşı görülmektedir. Çin'in Orta Asya ile Basra KÖrfezi'ndcki çıkarları ile ABD'nin çıkarları çakışmaktadır. Bu durumda ABD, Orta Asya.Politikasını oluştururken Çin'i de hesaba katmaktadır. Ayrıca Çin, ABD için en büyük pazarlardan birisidir. Çin'i tamamen karşısına alacak ve Rusya'ya yaklaştıracak keskin politikalardan kaçınmaktadır. Orta Asya'daki her ikisinin de anlaşabileceği nokta, bölgenin istikrarının ve dolayısıyla enerji arzı güvenliğinin sağlanmasıdır. Özellikle bu bölgede fundamentalizmin yayılmasından endişelenmektedirler. Fergana Vadisi, İslâmi dirilişin en aktif olduğu bölgelerdendir. Çin açısından bu hareketlenmenin anlamı, Doğu Türkistan'a bu akımların destek verme ihtimalidir.[14] Ayrıca, bölgenin konvansiyonel silah satışlarına ve nükleer teknoloji transferlerine karşı bilinmeyen tutumu; Rus, ABD ve Çin çıkarlarını tehdit etmektedir. Bu nedenlerle, ABD, Çin ve Rusya kısa vadede ortak hareket etme zorundadırlar. Ancak, uzun vadede bu ülkeler arasındaki rekabete bağlı olarak problemlerin yaşanması muhtemeldir.

Çin için, Sincan Bölgesi (Doğu Türkistan) üç açıdan stratejik öneme sahiptir: Birincisi, Orta Asya'ya ve oradan da Körfez Bölgesi'ne açılış kapısıdır. Bunun göstergesi olarak, 1997 yılından beri imza attığı petrol ve doğal gaz boru hatları projeleri ile 1990 yılından beri yürüttüğü Trans - Asya demiryolu projesidir. Bu hatların üçü de Doğu Türkistan üzerinden geçerek Çin'in Doğu ve Güneydoğu bölgelerine ulaşacaktır. İkincisi, zengin petrol, gaz ve maden yatakları nedeniyle vazgeçilmez öneme sahiptir. Üçüncüsü ise, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur, Tacik, Kazak ve Kırgızların vasıtasıyla bölgeye komşu olan Orta Asya'daki akraba

Zbigniev BRZEZİNSKİ, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika' nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri,** Sabah yay., İstanbul, 1998, s.35.

Bilgin ERDOĞAN, "ABD' nin Orta Asya Siyaseti", **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri,** (Der: Mim Kemal Öke), Alfa Yay., N: 524,1. Baskı, İstanbul, 1999, s.232.

ülkelerin üzerinde nüfuz kurmasını sağlayacaktır. Bu nedenlerden dolayı Çin, Orta Asya'daki üç Cumhuriyet ile ilişkilerine özel bir önem vermektedir. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Çin ile olan sınırlarının toplam uzunluğu 3000 km'yi aşmaktadır. Çin' in, bu geçiş alanından Doğu Türkistan'a atlamasından korktuğu en önemli şey, Afganistan kaynaklı Radikal İslâm'ın bölgedeki isyancı Uygurları daha da güçlendirmesi olasılığıdır. Zaten Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Çin ile olan ilişkilerinin ikinci önemli konusu, Doğu Türkistan'daki Kırgız, kazak ve Tacik nüfusun varlığıdır. Doğu Türkistan'ın 1953'teki istatistiklere göre nüfusunun %94'ü Uygur, Kazak, Kırgız ve Taciklerden oluşuyordu. Çin'in bugüne kadar geçen süre içinde bölgede uyguladığı yeni iskân politikası ile çok sayıda Çinli yerleştirilerek, nüfusun oranı 1991 yılında %55'şe çekilmiştir. Bugün ise bu oranın %50'nin altında olduğu tahmin edilmektedir. Çin bu bölgeyi tamamen boyun eğdirebilmek için birçok politikalar uygulamaktadır. Bunlar; etnik grupları daha kolay asimile edebilmek için önce azınlık durumuna düşürmek, sonra eğitim, kültür vb. yollarla milli kimliklerini yok etmek, nüfus artışını kısıtlayıcı katı önlemlere başvurmak, her türlü basın, yayın ve haberleşme hürriyetlerini kısıtlamak, bölgede nükleer denemeler yaparak bölge insanının sağlıklı nesiller yetiştirmesini önlemek, ekonomik olarak geri kalmalarını sağlamak gibi politikalar uygulamıştır ve hala da uygulamaktadır.

Çin'in Orta Asya bölgesine yönelik geliştirmiş olduğu politikalardan birisi de; Rusya ile Stratejik Ortaklık kurmaktır. 1996 Nisanında Şanghay Bcşlisi'nin oluşmasında bu amaç rol oynamıştır. 24 Nisan 1997'de; Rus - Çin yakınlaşmasını resmen ilan eden Moskova Zirvesi ile her iki ülkenin de esas hedefinin ABD ile Batı'nın Orta Asya'daki ekonomik ve siyasi nüfuzlarını kırmaktır.[15] Dolayısıyla Çin - Rus yakınlaşması, Çin'in Orta Asya üzerindeki politikalarının şekillenmesinde kritik bir faktördür. Ancak bu, kısa vadeli Stratejik Ortaklık, uzun vadede çıkarların çatışması halinde bozulabilecektir. Çünkü Çin'in, Orta Asya

[15] Ahmet DÖRTBULAK, "Türk Cumhuriyetleri' nin AB ile İlişkileri", **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri,** (Der: Mim Kemal Öke), Alfa Yay., N: 524, 1. Baskı, İstanbul, 1999, s.263.
[16] Raşit TACİBAYEV, "Kazak - Çin Petrol Anlaşması ve Yeni Oluşumlar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** S. 115 (Ağustos 1998), s.170.

üzerindeki Rus hakimiyetini gevşetme planları da vardır. Şimdilik Çin'in Orta Asya politikası Çin - Rus stratejik işbirliğine dayalıdır. Yani, çok kutuplu bir dünyada ortak bir yaklaşımla uluslar arası olaylarda dengeleyici bir rol oynamak ve bölgeye özellikle ABD'yi sokmamaktır. Nitekim Çin-Rus işbirliğinin dört önemli ortak alanı vardır : Askeri alanda Çin, Rusya'nın önde gelen silah müşterisidir. Her yıl 1 Milyar $'lık silah satın almaktadır. Bunun yanında, nükleer ve balistik füze yapımında teknik yardım da almaktadır. Ekonomik alanda, Çin - .Rus ticareti belirgin olup, giderek artmaktadır. Politik alanda, her iki ülkenin de ABD yaklaşımları aynıdır. ABD'nin dünyadaki tekelini kırmak ve Orta Asya'da nüfuz alanı oluşturmasını önlemektir. Dördüncü alan ise, yine her iki ülkenin de ortak görüşte olduğu, Orta Asya'da etnik ve dine dayalı bir milliyetçiliğin yayılmasını önlemektir. Bu konuda 1996 yılında, Şanghay Anlaşması ile Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dan oluşan Şanghay **Beşlisi** kurularak bazı önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar, Bölgede yeni bir güvenlik modelinin oluşturulmasına yöneliktir. Bu anlaşmaya imza koyan Kazakistan, ülkede mülteci konumunda olan Uygurlara dernekleşme izni vermiş, ancak gösteriler yapmalarına izin vermemiştir. Bunun karşılığında ise Çin'in, Doğu Türkistan'daki Kazak nüfusa baskılarda bulunmamasını ve bölgedeki nükleer denemelere son vermesini istemiştir. Kırgızistan ve Tacikistan ise, Tacikistan'daki etnik ve dini temele dayalı iç savaşın yayılmaması ve Afganistan'daki istikrarsızlığın kendi ülkelerine sıçramaması için bir güvenlik şemsiyesi altına girmek istemişlerdir. Çin'in Orta Asya'ya yönelik bir diğer politikası da bölge ülkeleriyle askeri yardımlaşma konusundadır. Böylece Asya Kıtası'nm merkezinde jeopolitik konumunu güçlendirici ekonomik, siyasal ve askeri politikaları birlikte yürütmektedir. Bu bölgesel politikalarını, dünya çapındaki diğer politikalarıyla birlikte uygulayan Çin, ABD'ye karşı Moskova - Pekin - Tahran eksenini oluşturmakta ve Türkiye ve İsrail ile de ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Bunun yanında; Irak, Libya, Suriye, Pakistan gibi ABD karşıtı ülkelerle de iyi ilişkiler içindedir. Çin, birçok sahada güçlenmeyi hedef alan devletçi ve milli bir dış politika gütmekte ve bu politikayı da askeri güce dayandırmaya çalışmaktadır

2. ŞANGAY BEŞLİSİ' NE GİDEN SÜREÇ

26 Nisan 1996 tarihinde Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan liderleri, Şangay'da yaptıkları ilk zirvede **Sınır Bölgelerinde Askeri Alanda Güvenliği Güçlendirmeye İlişkin Antlaşma'** yi imzalamışlardır. Bu anlaşmanın esas amacı, beş ülkenin sınır bölgelerinde barışı, istikrarı ve güvenliği sağlamak, Asya Pasifik Bölgesinde ve hatta dünyada barış ve güvenliğin korunması ve güçlendirilmesi için yeni bir güvenlik modeli geliştirmek[17] şeklinde olmuştur. Bir yıl sonraki ikinci zirve, 24 Nisan 1997 tarihinde Moskova'da yapılmıştır. Bunda da taraflar, **Sınır Bölgelerinde Karşılıklı Askeri Kuvvetlerin Azaltılmasına İlişkin Antlaşma'** yi imzalamışlardır. Bu antlaşmayla bir denetleme organı oluşturulacak ve bu organın görevi 31 Aralık 2020 tarihinde sona erecek, fakat gerekirse taraflar antlaşmayı uzatabileceklerdir.[18] Üçüncü zirve 3 Temmuz 1998 tarihinde Alma Ata' da toplanmış ve zirvede, bölgenin barış ve güvenliğini geliştirme, bölgesel ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi konusunda görüşmeler yapılmıştır. Beş ülkenin zirve sonunda yayınlamış oldukları deklarasyonda; *' karşılıklı olarak toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı göstermek, eşit düzeyde ve karşılıklı çıkarları korumak, içişlerine karışmamak gibi konularda mutabakata varılmıştır. Ayrıca, barış ve istişare yoluyla ülkeler arasındaki fikir ayrılıklarına ve çatışmalara çözüm getirilmesi, her türlü etnik ve dini bölücülüklere, terörizm, silah kaçakçılığı ve uyuşturucu ticaretine karşı ortak hareket edilmesi önemle vurgulanmıştır. Ülkeler, çıkarların eşit sağlanması ve somut sonuçlara varılması prensiplerini esas alarak beş ülke ekonomik ilişkilerinin derinleştirilmesi, uluslar arası toplulukla birlikte Güney Asya'daki nükleer silahlanma yarışının durdurulması için çaba gösterilmesi ve uluslar arası alanda nükleer yayılmayı önleme mekanizmasının korunması" [19]* gibi konularda da görüş birliğine varılmıştır. 25 Ağustos 1999 tarihinde, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılan dördüncü zirvede de yine, bölge güvenliği ve dünya çapındaki problemler ele alınmış, farklı konularda görüş alışverişinde bulunulmuş ve beş ülke arasında karşılıklı güven arttırıcı ortamın daha da geliştirilmesi yönünde bir deklarasyon

[17] EROL, a.g.e., s.70.
[18] A.g.e., s.70.
[19] A.g.e., s.70.

yayınlanmıştır. Ayrıca liderler, insan hakları bahanesiyle ülkelerin içişlerine karışılması gibi BM yasasına aykırı tavır ve faaliyetlere tamamen karşı olduklarını beyan etmişlerdir. Zirve sonunda yayınlanan ortak bildiride, *"NATO'nun genişlemesi, Irak, Bosna ve Kosova' daki gelişmelerle tartışmaya açılan ABD ve NATO merkezli tek kutuplu dünya düzenine karşı Çok Kutuplu dünya kavramı ortaya atılmış ve BM Güvenlik Konseyi 'nin onayı olmadan uluslar arası alanda güç kullanma tehdidinde bulunulmasına karşı olduklarını "*[20] da özellikle .vurgulamışlardır.

Şangay Beşlisi'nin beşinci zirvesi, 5 Temmuz 2000 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de yapılmıştır. Bu zirve sonunda yayınlanan 19 maddelik bildirinin esas içeriği, önceki dört deklarasyona benzemektedir, ancak bunda askeri güvenlikle ilgili konular ağırlık kazanmıştır. Zirvede bölgedeki etnik ve dini bölücülere ve diğer suç unsurlarına, ABD'nin yürütmekte olduğu **Ulusal Füze Savunma Sistemi** (NMD)'ne karşı oluşan tutumlar değerlendirilmiş ve 21. yüzyıla yönelik işbirliğinin çerçevesi çizilmiştir. Çin'in birliği ve toprak bütünlüğünün korunması amacıyla Tek Çin İlkesine ve Çeçenistan konusunda da Rusya'ya destek verildiği bildiride açıkça belirtilmiştir. Yayınlanan deklarasyonda, siyasi ve askeri işbirliği, güvenlik, ekonomi ve ticaret konuları dışında ekolojik ve kültürel konularda da işbirliğine gidilmesi yönünde öneriler sunulmuştur. Ayrıca bölgesel ve uluslar arası sorunlarla ilgilenen diğer ülkelerin de Şangay Beşlisine katılması ortamı oluşturulmuştur. Bu zirvenin başka bir özelliği de beş ülke liderinin öncülüğünde başlatılan farklı düzeydeki işbirliği mekanizmasının resmen oluşturulmasıdır. Karşılıklı işbirliği konusunda bir Koordinasyon Konseyi'nin kurulması ve buna Şangay Beşlisi Çalışma Organı statüsü tanınması kararlaştırılmıştır.[21]

15 Haziran 2001 tarihinde Şangay'da yapılan altıncı zirvede Özbekistan'ın da katılımıyla Şangay Beşlisi, **Şangay İşbirliği Örgütü** (SCO)'nc dönüşmüştür. Altı ülkenin liderleri, ekonomik işbirliğini öngören SCO beyannamesi ile bölgesel güvenlik konuİannı da kapsayan **Şangay Antlaşması'nı** imzalamışlardır. Bu

[20] A.g.e., s.70.
[21] A.g.e., s.71.

toplantıda, *"Türkistan Bölgesinin güvenlik ve istikrarının sağlanması, küresel ve bölgesel sorunlar konusunda işbirliğinin yapılması için üye ülkelerin dışişleri ile savunma bakanlarının her yıl bir araya gelmesini, Bişkek 'te daha önce kurulan Anti Terörizm Teşkilatının işlevinin arttırılmasını, Kazakistan 'da yapılacak olan Hukuk ve Kamu Güvenliğinden sorumlu bakanlar toplantısında ilgili yasaların ele alınmasını, örgütü pekiştirmek için altı ülke arasında kültürel ilişkilerin güçlendirilmesini ve 2001 yılı sonunda üye ülkelerin kültür bakanlarının Pekin 'de bir araya gelmesini, üye ülkeler arasında acil kurtarma faaliyetlerinin fiilen gerçekleştirilebilmesi için 2002 yılı bahar ayında ilgili yetkililerin Rusya 'da toplanmasına, tüm faaliyetlerin yürütülebilmesi için üye ülkelerin dışişleri bakanları arasında SCO koordinasyonu tasarısının imzalanmasını ve SCO'nun gelecek toplantısının Rusya'da yapılmasını"* ilan etmişlerdir. Böylece Şangay Beşlisi, Çin'in diğer dört sınırdaş ülkeyle arasındaki antlaşmaları tamamlamasıyla görevini tamamlamış ve bölge güvenliği ile ekonomik işbirliği konularını da üstlenen SCO'ya dönüştürülmüştür. Bu örgüt, başlangıçtaki sınır anlaşmazlıklarına çözüm getirtilmesi ve askeri güvenliğin oluşmasından sonra aralarında siyasi, güvenlik, istihbarat, ekonomik ve ticari işbirliğine dek gelişmiştir. İki taraflı işbirliğinden çok taraflı işbirliğine dönüşen örgüt, farklı alanlarda ve içeriği giderek zenginleşen bir bölgesel pakta dönüşmektedir. Çin açısından bu örgüt, Çin'in yeni stratejik planını ortaya çıkartmaktadır. Çünkü *"Uluslar arası stratejik ortam yeni bir oluşuma gitmekte ve Çin'in güvenliğini tehdit eden unsurlar daha da belirginleşmektedir. Dolayısıyla yeni güvenlik anlayışı değişmeye başlayan Çin'e çok yanlı güvenlik mekanizması gerekmektedir. Bu durum Çin'in özellikle Kuzeybatı bölgesinin güvenliği için önemlidir. Ayrıca Çin'in ABD'nin hegemonyacılığına karşı yürütmüş olduğu Çok Kutuplu Dünya Düzeni Politikasını yürütebilmesi için böyle bir bölgesel teşkilata ihtiyacı vardır."* Nitekim Çin açısından en büyük tehdit, Doğu Türkistan'daki Uygur milliyetçiliği ve güçlenen islami akımlardan gelmektedir. İşte bu doğrultuda Çin, SCO çerçevesinde oluşturmuş olduğu güvenlik düşüncesine, **Yeni Güvenlik Konsepti** adını

[22] Erkin EKREM, "Çin'in Türkistan Politikası: Şangay Beşlisinden Şangay İşbirliği Örgütüne", **Stratejik Analiz Dergisi**, ASAM Yayınları, S. 16 (Ağustos 2001), Ankara, s.69.
[23] A.g.e., s.71.

vermiştir. Bu konseptin içeriğinde *"güvenlik anlayışının genel ve çok yanlı özelliği, güvenliğin işbirliği olma niteliği, güvenliğin kapsamlı olma özelliği ve güvenliğin oluşturulmasında belli bir mekanizma ve yasaya ihtiyaç olduğu"* vurgulanmıştır. Buna kısaca, **İşbirlikçi Güvenlik** denilmektedir. Dolayısıyla yeni güvenlik konsepti; eşitlik, görüş alışverişi, karşılıklı anlayış ve güven, üçüncü tarafa yönelik olmayan ve karşı koymayan dışa açık bir sistemin oluşturulmasıdır.

Çin'in asıl endişesi, jeostratejik ve jeopolitik önemi olan Doğu Türkistan'da Uygur milliyetçiliğinin gelişmesi ve bağımsızlık yanlısı akımlara destek verebilecek bölgedeki islamcı ve milliyetçi akımların güçlenmesidir. Ayrıca Çin, SCO kapsamındaki zengin enerji kaynaklarından yararlanmak istemektedir. Çünkü Çin'in gelecekteki ekonomik kalkınma planı, istikrarlı siyaset ve yeterli enerjiye dayanmakta ve bunun büyük bir kısmı da Orta Asya ve Doğu Türkistan'dan sağlanacaktır. Ancak Çin'in bölgedeki stratejisini zorlaştırabilecek bazı önemli faktörler de vardır; bölge ülkeleri arasındaki rekabetler, Çin'in giderek artan nüfuzundan doğan endişeler, bölge dışı güçlerin etkileri, Rusya'nın, Çin'in bölgede yürütmüş olduğu askeri ve istihbarat çalışmalarından rahatsız olması ve bölgede yeniden hakimiyet kurmak istemesi, bölge ülkelerinin yönetim biçimleri, sosyo-psikolojik ve sosyo-ekonomik yapılardaki eksiklerin bölgedeki ayrılıkçı hareketleri güçlendirmesi ve bölge ülkelerinin yanlış enerji politikaları, suların paylaşımı meselesi ile Hazar'ın statüsünün belirsizliğidir.

Çin, Orta Asya Bölgesi' nde ekonomik kalkınma ve gelişmenin sağlanabilmesi ve bunun sonucunda da bölgedeki ayrılıkçı ve islamcı hareketlerin güçlenerek Doğu Türkistan' a sıçramasını önlemek için Bölgesel Güvenlik kapsamında, **Türkistan Ekonomik Ortak Pazarı'** nın oluşmasını istemektedir. Böyle bir Pazar' in Çin' e kazandırabileceği avantajlar; " *Ortak Pazar' in getireceği ekonomik büyüme; bölgenin istikrarı ve kalkınması için bir zemin oluşturması, sınırlı ölçüde islamın yaygınlaşması, diğer alanlardaki işbirliği, Çin-Rus Stratejik işbirliğinin bozulmaması ve Çin' in Batı Bölge Kalkınma Planına*

A.g.e., s.71.

destek" sağlayabilecektir. Neticede Çin' in, Orta Asya ülkeleri ile geliştirmekte olduğu ekonomik ilişkinin iki amacı vardır: Bu ekonomik ilişkiler yoluyla, bölge güvenliğini dolaylı olarak sağlamak ve Doğu Türkistan' in güvenliğini de böylece kontrol altına almak, ikincisi de, bölgeden enerji sağlayarak Batı Bölge Kalkınma Projesini gerçekleştirmektir. Nitekim Çin' in bu stratejisi planlandığı gibi olursa; en son durumuyla yaklaşık 1,5 milyar insanı kapsayan SCO' nun merkez ülkesi olabilecektir. Başlangıçta, sınırların belirlenmesi amacıyla Çin tarafından ortaya atılan bu örgüt, *"karşılıklı güvenin ve eşit işbirliğinin sağlanması, karşılıklı dostluğun ilerletilmesi, bölücülüğe ve diğer uluslar arası suçlara karşı koordineli mücadelenin ve güvenliğin sağlanmasını"* amaçlamışken, en son altıncı zirvesinde, kültürel, bilimsel, ticari, ekonomik, insani ve teknik işbirliği konularında da kararlar almıştır. Bundan başka; toplantıda Özbekistan' in üyeliği ile Moğolistan' in da katılım niyeti kabul edilmiştir. Bu örgüte muhtemelen üye olabilecek olan, Iran, Hindistan, Moğolistan, Türkmenistan, Ermenistan ve Pakistan' in da üyelik başvuruları değerlendirilmiştir. Özbekistan' in Şangay İttifakı' na katılması, Çin' i memnun ederken, Rusya' yi pek memnun etmemiştir. Çünkü Rusya, Özbek-Çin ilişkilerinin kendi kontrolü dışında gelişmesinden çekinmektedir. Nitekim Çin, **IMU** (Islamic Movement of Uzbekistan) gerillalarının saldırılarından bu yana Özbekistan' a açık askeri desteğini sürdürmektedir. Rusya' nın istemediği ikinci bir nokta ise; Özbekistan' in Çin ile olan ilişkilerini bölgesel bir denge aracı olarak kullanmak istemesidir. IMU Gerilla Örgütü, dokuz yıldan beri Özbekistan yönetimine karşı savaşmaktadır. Usame Bin Laden' in de desteklediği örgüt, Afganistan kaynaklı eroinin Tacikistan ve Kıgızistan üzerinden Batıya ulaştırılmasında da rol oynamaktadır. Örgüte, Kazak, Kırgız, Tacik ve Özbek gençlerinin sosyal ve siyasal nedenlerle katıldıkları ve bunun da giderek arttığı söylenmektedir.

Şangay İşbirliği Örgütü' nün en zayıf yanı, büyüdükçe içerdeki Çin ile Rusya arasındaki liderlik mücadelesinin de büyümesi olasılığıdır. Rusya, her ne kadar ABD karşıtlığı yüzünden Çin ile stratejik bir işbirliği sürecine girse de, gerçekte o

[23] A.g.e., s.73.
[24] http://www.times.kg/times.cgi?D=article.&aid=1025298.
[25] M5 Savunma ve Strateji Dergisi, S. 99 (Temmuz/Ağustos 2001), s. 42.

kadar da rahat değildir. Bu nedenle, Çin' e karşı dengeleyici bir güç olarak Hindistan' m da örgüte girmesini istemektedir. Buna paralel olarak, Hindistan' in da, Soğuk Savaş sonrası değişen savunma öncelikleri onu Rusya' ya yakınlaştırmaktadır. Özellikle Orta Asya' daki laik yönetimlerin desteklenmesi ve Çin ile olan sorunlarının orta vadede aşılmasını amaçlayan Hindistan, böylece Pakistan' ı bölgede yalnız bırakarak marjinalleştirmek istemektedir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi, Orta Asya Politikasının sadece sınır güvenlik anlaşmaları ile sınırlı kalmasını istemeyen Çin, siyasi, ekonomik ve kültürel etkisini bölgede her geçen gün hissettirmekte ve savunma mekanizması sistemi kurmak için çabalamaktadır. Nitekim bu bölgede, ortaya çıkan otorite boşluğu nedeniyle olumsuz potansiyel tehlikelerin oluşmaya başlaması, Çin' in iç ve dış politikasını yeniden ele almasına yol açmıştır. Doğu Türkistan' daki otoritesini korumak dışında, petrol ve doğalgaz ihtiyacının önemli bir kısmını İran' dan almakta olan Çin, Orta Doğu petrolleri üzerinde hakim olan ABD' nin, Orta Asya ve Hazar Bölgelerinde de hakim olmasını engellemek için, Orta Asya ülkelerine karşı yumuşak bir politikayla yaklaşmakta ve Rusya ile olan işbirliğini güçlendirme yoluyla Avrasya' da yeni bir kutuplaşma sürecini başlatmıştır. Böylece Çin' in yeni Uluslar arası stratejik yönelişi, eski Kuzey-güney yönünde değil de, Doğu- batı yönünde olmasını gerektiren nedenler ortaya çıkmıştır. Doğuda Asya-Pasifik Bölgesi, batıda ise, Rusya, Orta Asya ve Orta Doğu Çin'in dış politika ve strateji sahası olarak görülmektedir. Çin'in Rusya ve Orta Asya ile olan ilişkilerinden elde etmek istediği, ekonomik çıkarlar, sınır güvenliği, Rusya ile olan stratejik işbirliği ve ortaklığı dışında, küresel hedeflerinin bir parçası olarak Büyük Stratejisi' ni gerçekleştirebilmek için kuzeybatı sınırlarında bir güvenlik alanı oluşturduktan sonra tüm gücüyle Tayvan Sorununa ve Asya-Pasifik Bölgesine yönelmek istemektedir. Öte yandan, 21. yüzyılda zengin enerji kaynakları ile önemli stratejik konuma sahip olan Orta Asya' da barışçıl ve güvenli bir ortam oluşturulamazsa bölge, savunmasız ve dış etkilere açık bir şekilde büyük güçlerin nüfuz mücadelesiyle,

EROL, a.g.e., s. 73.

Z. Brzezinski' nin ifadesiyle "Avrasya Balkanları" na dönüşebilecek durumdadır. Bunu baştan önlemek ve Güney Asya' daki stratejik çıkarlarını korumak isteyen ABD, Afganistan'a yapmış olduğu operasyon ile Batı Afganistan' dan geçecek olan petrol ve doğalgaz boru hatlarının güvenliğini sağlamak istemektedir. Böylece Amerika, Güney Asya ve Umman Denizi'ne hakim olmak yanında, Pakistan, Hindistan ve İran' ı da kontrol etmek istemektedir. Orta Asya' daki Rus- Çin yakınlaşmasını engellemek ve buradaki Yeni bağımsız olmuş Türk Cumhuriyetlerini kendi nüfuz alanına almak istemektedir.

KAYNAKLAR

ACAR, Azime, "Çin Meydan Okuyor", **Forum Dergisi,** Nisan 1996, Ankara.

BRZEZİNSKİ, Z., **Büyük Satranç Tahtası: Amerika' nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerekleri,** Sabah yay., İstanbul, 1998.

CALABRESE, John, "Çin'in Orta Asya Politikası: Yenileme ve Üslenme", **TİKA Avrasya Etüdleri,** S. 16, (Sonbahar-Kış 1999), Ankara.

DENKER, M. Sami, **2000' li Yıllarda Asya-Pasifik Bölgesi' nin Güvenliği: Muhtemel Gelişmeler ve Büyük Güç Etkileşimi,** ASAM Yayınları-6: Uzakdoğu-Pasifik Araştırmaları, Ankara, 2000.

DÖRTBULAK, A., "Türk Cumhuriyetleri' nin AB ile İlişkileri", **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri,** (Der: Mim Kemal Öke), Alfa Yay., N: 524, 1. Baskı, İstanbul, 1999.

EKREM, Erkin, "Çin'in Türkistan Politikası: Şangay Beşlisinden Şangay İşbirliği Örgütüne", **Stratejik Analiz Dergisi,** ASAM Yayınları, S. 16 (Ağustos 2001), Ankara.

ERDOĞAN, Bilgin, "ABD' nin Orta Asya Siyaseti", **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri,** (Der: Mim Kemal Öke), Alfa Yay., N: 524,1. Baskı, İstanbul, 1999.

EROL, Mehmet S., "Avrasya' da Güç Mücadelesi: Şangay Beşlisi ya da Mahşerin Beş Atlısı", **Stratejik Analiz Dergisi,** ASAM Yay., S. 14 (Haziran 2001), Ankara.

JAFEE, Manning, "Enerjinin Gerçek Jeopolitiği", **Ülke Dergisi,** Yıl. 4, S. 40, Ankara, 1999.

KARAKAYA, B., "Starteji Dosyası: Hazar Petrolü ve Türkiye",Türkiye **Gazetesi,** 6 Nisan 2000. **M5 Savunma ve Strateji Dergisi,** S. 99 (Temmuz/Ağustos 2001), Ankara.

TACİBAYEV, Raşit, "Kazak - Çin Petrol Anlaşması ve Yeni Oluşumlar", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 115 (Ağustos 1998), İstanbul.

YARAR, Erhan, "Uyuyan Ejderha : Çin", Avrasya Dosyası, C:1, S. 1, Ankara, 1994.

http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/china.html.28.03.2001.
http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/china.html.
http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html.
http://www.times.kg/times.cgi?D=article.&aid=1025298.

Dumlupınar Üniversitesi & J« İH Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 >b^§rfy Haziran 2002

DEVLET KAVRAMI VE STRATEJİ İLİŞKİSİ

Prof.Dr.M.Sami DENKER*
Arş.Grv.Cantürk CANER**

ÖZET

Strateji günümüzde sosyal bilimlerin her alanında kullanılan ve vazgeçilmez bir bilim dalıdır. Sosyal bilimlerin bir alt dalı olan devlet yönetiminde stratejinin kullanılması, o devletin geleceği için vazgeçilmez bir durumdur. İşte bu çalışma, strateji kavramı ve devlet yönetiminde bir stratejinin hangi kuramsal esaslar üzerine kurulması gerektiği hakkında öneriler geliştirmektedir.

ABSTRACT

The strategy is a science which deseribes what and how you can examine any subject of any organization. At the same time strategy is an eqipment to move under certain programs. Especialy, a plan of strategical movements take an important place in the governing of todays nations.

in this research paper you can see what can happen and which steps deseribe the determination of strategies and plans for movements from the nations view points.

1.Giriş

Maslow'un "İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramına" na göre insanın yaratılışından bu yana duyduğu en güçlü güdü bir toplum içinde yaşama güdüsüdür. Karnını doyuran, barınağını bulan ve öteki maddi ihtiyaçlarını karşılayan her insan, mutlaka toplu yaşama, yardımlaşma ve korunma gereksinimi duyar. Bu

Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi
* Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

TACİBAYEV, Raşit, "Kazak - Çin Petrol Anlaşması ve Yeni Oluşumlar", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 115 (Ağustos 1998), İstanbul.

YARAR, Erhan, "Uyuyan Ejderha : Çin", Avrasya Dosyası, C:1, S. 1, Ankara, 1994.

http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/china.html.28.03.2001.
http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/china.html.
http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html.
http://www.times.kg/times.cgi?D=article.&aid=1025298.

Dumlupınar Üniversitesi & J« İH Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 >b^§rfy Haziran 2002

DEVLET KAVRAMI VE STRATEJİ İLİŞKİSİ

Prof.Dr.M.Sami DENKER*
Arş.Grv.Cantürk CANER**

ÖZET

Strateji günümüzde sosyal bilimlerin her alanında kullanılan ve vazgeçilmez bir bilim dalıdır. Sosyal bilimlerin bir alt dalı olan devlet yönetiminde stratejinin kullanılması, o devletin geleceği için vazgeçilmez bir durumdur. İşte bu çalışma, strateji kavramı ve devlet yönetiminde bir stratejinin hangi kuramsal esaslar üzerine kurulması gerektiği hakkında öneriler geliştirmektedir.

ABSTRACT

The strategy is a science which deseribes what and how you can examine any subject of any organization. At the same time strategy is an eqipment to move under certain programs. Especialy, a plan of strategical movements take an important place in the governing of todays nations.

in this research paper you can see what can happen and which steps deseribe the determination of strategies and plans for movements from the nations view points.

1.Giriş

Maslow'un "İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramına" na göre insanın yaratılışından bu yana duyduğu en güçlü güdü bir toplum içinde yaşama güdüsüdür. Karnını doyuran, barınağını bulan ve öteki maddi ihtiyaçlarını karşılayan her insan, mutlaka toplu yaşama, yardımlaşma ve korunma gereksinimi duyar. Bu

Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi
* Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

gereksinim onu aynı zamanda siyasallaştıracaktır. Nitekim insanlığın var olduğu andan günümüze istisnasız bütün toplumlarda kurulan aile, boy, klan ve millet kavramı (ve bilinci) bu güdünün en kesin hatlarıyla hayata geçirildiği sosyal kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başlangıçta basit bir kabile şeklinde bir araya gelen insanoğlu, kendi yapısı ve bundan doğan kültürel değerleri içinde yine kendine has örgütlenme modelleri geliştirmiştir. Tarihsel süreçleri içinde ortaya atılan kent yönetimleri (polis), krallık, imparatorluk ve cumhuriyet, başlangıçta bir karınca yuvasından farklı olmayan toplumsal yaşamın, insan unvanını kazanmasıyla oluşturduğu yönetim modelleridir.[1]

Yukarıda da değinildiği gibi insanlığın tarihsel gelişiminin ortaya koyduğu bu kavramlardan yola çıkılarak, var oluştan günümüze insanın siyasal-toplumsal yaşamında ihtiyaç duyduğu en önemli Öğe "devlet" unsurudur. Bu bakımdan öncelikle devlet kavramının ne olduğu ve hangi öğeleri içerdiği üzerinde durulmalıdır.

2. Devlet Ve Devlet Kavramı

"Devlet" üzerine bir çok kaynakta farklı tanımlamalar yapılmıştır. Devlet üzerine ortaya atılan bir çok görüşün kökeni şüphesiz devletin aile, şirket, okul ya da sendika gibi toplumsal kuruluşların kaynağından gelmesi ve toplumun üstünde bir organizasyon şeklinde varlığını göstermesidir. îçeride ve dışarıda, özellikle de kendi vatandaşları üzerinde en büyük buyurma gücüne sahip kurumlar kurumu olan devletin soyut bir kavram niteliğini kazanmasından dolayı, onun üzerinde yapılan tanımlamaların farklılıklar göstermesi olağandır.

Nitekim bazı düşünürler bu farklılıklardan yola çıkarak devleti esas itibariyle bir sınıf yapısı olarak görmüşlerdir. Onlara göre devlet, bir sınıfın diğer sınıfları egemenliği altında bulundurduğu bir örgütlenmedir.[2] Yukarıdaki görüşün tamamen aksi yönünde yer alan tanımlamalar da bulunmaktadır. Bu anlayıştan yola çıkarak devlet; sınırları belli bir ülke içinde yaşayan, tüm insanlann bu nedenle zorunlu vatandaşlık bağlarıyla bağlı bulunduğu ve herkesin sahip çıkarak, koruması ve saygı

[1] Leslie LİPSON, Politika Biliminin Temel Sorunları, (Çeviren; Tuncer Karamustafaoğlu), Birlik Yayıncılık, Yayın No:4, İstanbul, 1986, S.5-9
[2] Münci KAPANİ, Politika Bilimine Giriş, Bilgi yayınevi, Ankara, 1989, S.34

duyması gereken vazgeçilmez kutsal bir kuruluş şeklinde ele alınmasıdır.[3]

Devlet konusunda belki de en geniş ve en kapsamlı tanımlamaysa, amacı toplumsal düzenin, toplumsal iyiliğin ve refahın sağlanması ve sürdürülmesi olan; belli bir toprak parçası üzerine dayanan; bu toprak parçası üzerinde yaşayan insanlar üstünde en yüksek buyurma ve otorite gücüne sahip en üst toplumsal örgütlenme şeklinde nitelendirilmesidir.[4]

Devlet ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın genel bir kurum niteliğini taşıdığından toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılayan bir anlayışı temsil etmektedir. Bu temsiliyet aynı zamanda devletin düzeneğini üstlendiği görevler ve toplumsal değer yargılarına bağlı kalarak şekillendirmeye yardımcı olmaktadır. Çapları ne olursa olsun bütün devletler, bir halk yani tebaa (vatandaş) üzerine dayanır.[5] Tebaa (ya da vatandaş) bir devletin "beşeri unsurunu" meydana getirirken, bu halkın üzerinde yaşadığı ve sınırları uluslararası antlaşmalarla saptanmış olan ülke (ya da toprak) de coğrafi unsuru oluşturmaktadır. Devletin oluşumunda tebaa ya da ülke kadar önemli olan bir başka unsur da toplumsal gelenekler ve devlet anlayışı etrafında yoğrulmuş olan ve uluslararası alanda kendini temsil gücüne sahip hükümet ya da siyasi unsurdur. Tam bağımsızlık esaslarınca oluşturulan siyasi unsur yani hükümet, uluslararası antlaşmalarla sınırları saptanmış ülke içinde tebaasının hayrına gerekli gördüğü çalışma ve uygulamaları serbestçe yapar, millet ve yurdun güvenliği için gereken önlemleri alır.[6]

Devlet düşüncesinin şekillenmesi iktidarın kişisellikten sıyrılarak kurumsal bir yapıya dönüşmesini ifade etmektedir. Tarihsel süreç içinde siyasal yönden birleşmiş ve bütünleşerek varlıklarını "devlet" yapısı altında kurumsallaştırmışlardır.

Ali ÖZTEKİN, Yönetim Bilimine Giriş, Turhan Kitabevi yayınları, Ankara, 1997, S.2
Bülent DAVER, Siyaset Bilimine Giriş, Sevinç Matbaası, Ankara, 1992, S.22- 23
[5] Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliği (MGK), Devletin Kavram Ve Kapsamı, MGKYayınlan, No;1, Ankara, 1990, S.2
[6] MGK, A.g.e. S. 3

3. Devlet Türleri

Devletler hukuku açısından devlet türleri başlıca iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar kısaca ele alınacak olursa yapıları ve bağımsızlıkları bakımından ayrılan gruplardır.

3.1. Yapıları Bakımından Devletler

Yapıları bakımından devletler basit (tek yapılı) ya da üniter devletlerle, bileşik yapılı ya da mürekkep devletler olmak üzere iki şekle ayrılırlar.[7] Üniter ya da tek yapılı devletler siyasi iktidarın tek elde toplandığı ve bu iktidarın güçler ayrılığı esasınca kullanıldığı devletlerdir. Bu tip devletlerde yasama, yürütme ve yargı organları güçler birliği ancak görevler ayrılığı esasına uygun olarak çalışırlar.

Bileşik yapılı devletler ise, üniter yapılı devletlere oranla daha karmaşık bir sistem üzerine kurulmuşlardır. Genel olarak bu gruba giren devletlerin genel Özellikleri basit yapılı devletlerin aksine güçler ayrımı esası uygulanır ve egemenlik hakları eşit olarak dağıtılır.[8] Çoğunlukla federasyon tipinde kendini gösteren bileşik yapılı devletler grubuna ayrıca, konfederasyon, kişisel ya da gerçek birlikler girer.

3.2. Bağımsızlıkları Bakımından Devletler

Bağımsızlık, bir devletin egemenliğini kullanma hakkı olup, devletler hukukunun her hangi bir devlete tanıdığı yetki ve ayrıcalıklardır.[9] Bu nedenle devletlerin gruplandırı İmasında bağımsızlık faktörü önemli bir yer tutmaktadır.

Bağımsızlıkları bakımından devletler "tam bağımsız" ve "bağımsızlığı kısıtlı" olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Tam bağımsız devletler, her ne şekilde olursa olsun ikinci bir devletin güdümünde ya da korumasında olmayan ve uluslararası alanda kendi kendini temsil edebilen devletlerdir. Bağımsızlıkları kısıtlı devletler ise, ikinci bir devletin korumasında (himayesinde), tabiiyetinde, ya da güdümünde (manda) olan devletlerdir. Bu sınıfa giren devletler uluslararası ve devletler üstü örgütlere tek başına katılamazlar, kendi iç işlerinde alacakları kararları uygulayamazlar.

[7] Ali ÖZTEKİN, Siyaset Bilimine Giriş, Yenimalatya Gazetesi Ofset Yayınları, Malatya, 1993, S.42
[8] Oktay UYGUN, Federal Devlet, Çınar Yayınlan, İstanbul, 1996, S.27
[9] MGK, A.g.e. S. 3

Yapısı ya da bağımsızlıkları bakımından hangi gruba girerse girsin her devlet üzerinde bulunduğu toplumun çeşitli hizmetlerini yerine getirecek bir örgüte ihtiyaç duymakta ve geleceğini güvence altına almak amacıyla önceden belirlenmiş ilkeler geliştirmek zorundadır. İşte bu noktada devreye söz konusu ilkelerin genel bir toparlayıcısı olan ve günümüzde artık çok sık kullanılan "strateji" kavramı gelmektedir.

4. Strateji Kavramı Ve Devlet İlişkisi

Literatürde stratejinin kelime kökeni bakımından iki kaynağa dayandığı ifade edilmektedir. Bunlardan biri Latince yol, çizgi veya yatak anlamına gelen "stratum" kavramıyla; ikincisi ise, eski Yunanlı General Strategos'un adıyla ilgili olarak sanat ve bilgi alanıdır.[10] Türkçe'ye çevrildiğinde ise, strateji kavramı sürme, göndereme, götürme gibi anlamlardan yola çıkılarak; eldeki mevcut imkânların analizi yapılarak önceden planlanmış amaçlar doğrultusunda olası değişimlerin önceden saptanması ve bütün kaynakların bir uyum içinde ve bu doğrultuda yönlendirilmesidir. Genel olarak bütün stratejiler ortak bir bütünün yine ortak bir çerçeve içinde ele alınması üzerine kurulur." Bu bağlamda strateji devlet yönetiminde diyalektik (eytişimsel) bir özelliğe sahiptir.[12] Bir devletin amaçları ve bu amaçlan gerçekleştirebilecek araçlarıyla birlikte doğrudan ilişki içine giren strateji kavramı, aynı anda izlenebilecek bir çok alternatif yolu ortaya koyar. Böylece karmaşık ve dinamik gibi görünen sorunlar önceden belirlenmiş bu yollarla kolayca çözüme ulaştırılabilir.

Strateji, biçim ve öz bakımından taktik ve planlamadan ayrılır. Taktik, usul ve teknik bakımından stratejiden daha ayrıntılı olup, yerleştirilen güçlerin harekete geçirilmesi ve uygulanmasıyla ilgilidir.[13] Plan ise, stratejiden farklı olarak amaçlara ulaşmak için seçeneklerin kararlaştırılması ve kabaca neyin, nasıl yapılacağını saptamaktır.[14]

Erol EREN, İşletmelerde Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 1997, S.l
[*] Derya ŞERBETÇİ, Geleceği Planlama Ve Kontrol Aracı Olarak Stratejik Yönetim Sürecinde Çeşitlendirme Stratejilerinin Saptanması, Yayımlanmamış Yüksek LisansTezi, Kütahya, 1993, S. 4-15
[12] EREN, A.g.e. S.6
[13] ŞERBETÇİ, A.g.t. S.11
[14] EREN, A.g.e. S. 15

Günümüzde strateji, hemen hemen bütün örgütlerde vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Özellikle ticari yönden uluslararası alana çıkmış ya da çıkmayı arzulayan işletmeler, stratejiler geliştirerek varlıklarını sürdürebilmekte ve ancak bu şekilde rakipleriyle mücadele edebilmektedirler. Ana hatları çok iyi belirlenmiş, iyi hesaplanmış stratejiler geliştiremeyen işletmeler kaynaklarını etkin ve verimli şekillerde kullanamazlar.

İşte tıpkı özel işletmeler ya da diğer örgütler gibi devletler de varlıklarını sürdürebilmek, gelişen dünya şartlan karşısında gereken önlemleri almak ve düşmanlarına karşı güçlü bir savunma kurabilmek için ana hatları iyi belirlenmiş, seçenekleri bol stratejiler geliştirmek zorundadırlar.

Genel bir kanı olarak günümüz devletleri yeniden yapılanmanın eşiğinde bulunmaktadırlar. Yeni dünya düzeni olarak adlandırılan bu anlayış içerisinde iktidar kavramını sorgulayan her devlet, kendine en uygun gelecek stratejilerini belirlemek durumundadır. Artık günümüzde modern devlet denilince akla, otoritesini paylaştıran, görevler ayrılığı ilkesine göre hareket eden ve uzun vadede hazırlanmış ekonomik, politik, askeri ya da sosyo-ekonomik taktik ve planlar geliştirmiş devlet gelmektedir.

5. Devlet Yönetiminde Oluşturulacak Stratejiler Ve Aşamaları

Bir devlet stratejisinin belirlenmesinde devletler grubunun ya da bölgedeki devletlerin mevcut platformları üzerindeki güç dengeleri temel alınır. Bu temel aynı zamanda devletin amacını ve halihazırdaki durumunun belirlenmesini sağlayacaktır.[15]

Belirlenmiş amaçların hayata geçirilmesi ve olası durumlar karşısında yeni taktik ve planların yapılabilmesi için ilk aşamada kendi içinde sağlam ve iyi hesaplanmış stratejilerin oluşturulması, daha açık bir anlatımla öncelikle stratejinin stratejisinin belirlenmesi gerekmektedir.

Beklenen amaçlara hizmet edebilecek nitelikte bir strateji, başlıca aşağıda belirtilen esaslara dayanarak oluşturulmalıdır.

5.1. Amaçlar Ve Yönlendiriciler

Bir devletin ilk görevi, üzerinde bulunduğu toplumun -ki bu toplum artık "ulus" adını almıştır-mutluluğunu sağlamak,

[15] YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu), Türkiye'de Anarşi Ve terörün Sebepleri Ve Hprteflpri YAK Vavınlan Ankara 1985. S.9

geleceğini güvence altına almak ve sağlamlaştırmaktır. İstisnasız sistemli bir ilişkiler örgüsü olan her devlet, ulusunun mutluluğu ve geleceği için amaçlar belirler ve bu amaçları uygulamaya dökerler.[16] Bu amaçlar ise; kısa, orta ya da uzun vadede planlanan ekonomik, politik, askeri ve sosyo-kültürel hedeflerdir.

Devletin amaçlan, çoğunlukla toplumdan gelen istekler ve baskılarla belirlenir. Aynı zamanda ortaya çıkan dış gelişmeler de amaçlann ortaya çıkmasında Önemli bir etkendir. Kökeni ne olursa olsun hiç şüphesiz her amaç devlet yönetiminin üst kademelerinde bulunanlar tarafından yönlendirilir. Ulusal değerlere yükselen ve bir ulusun artık genel hedefi olan amaçlar genellikle henüz şekil bulamamış ve havada uçuşan düşüncelerdir. Toplum içinde sürekli değişen ve gelişen değer yargılan bu amaçların zamanla değişim içine girmesini sağlayarak yeni durumlar ve değerler şekline sokmaktadır. İşte devlet yönetiminde belirlenecek stratejilerin temeli, bu sürekli değişerek gelişen durumlar ve değerlerin üzerine kurulur. Bu durum aynı zamanda devleti diğer toplumsal örgütlerden ayıran kurum özelliğine taşımaktadır.

Yönlendiriciler ise, devletin temelini oluşturan amaçları somutlaştıran ve harekete geçirecek uygulamaları ortaya koyan kişi ya da gruplardır. Bu bağlamda devlet başkanı, hükümet, baskı ve çıkar grupları ve siyasal amaçla örgütlenmemiş olan öteki güç odakları (ordu, bürokrasi ve teknokrasi) toplumsal amaçları yönlendiren gerçek iktidar sahipleridir.[18] İçinden geldiği toplumun birer üyesi olan bu güçler, toplumsal amaçlan harekete geçirecek stratejiler ve devlet politikaları belirlerler.

Strateji olmaya aday bu toplumsal amaçlann yönlendiriciler tarafından yoğrulması ve uygulanma alanı bulabilecek bir yapıya kavuşturulması, stratejinin ileri aşamalarında yeniden bir girdi olarak değerlendirilmeli ve kontrol sürecinde temel unsur olarak ele alınmalıdır. Böylece amaçlar güncelliğini koruyarak en gelişmiş yapısıyla stratejiler içinde varlığını sürdürebilir.

Amaçlar, durumlar ve değerler olarak ele alındığına göre tıpkı toplum gibi sürekli bir değişim içinde bulunması olağandır. Toplumun değer yargıları ve ihtiyaçları farklılaştıkça amaçlarda aynı paralellikte farklılaşacaktır. Özellikle demokratik toplumlarda

LİPSON, A.g.e. S.66-67
EREN, A.g.e. S.57
A.Taner KIŞLALI, Siyaset Bilimi, İmge Kitapevi Yayınlan, Ankara, 1994, S.243-244

amaçların değişim göstermesi, yönlendiricilerinin belirleyeceği stratejileri de çeşitlendirmekte ya da doğrudan yöneticilerin de değişimine neden olmaktadır. İşte bu nedenledir ki, demokratik toplumlarda oluşturulan devlet stratejileri çok yönlü ve çok seçeneklidir; değişen dünya dengeleri veya değişen toplumsal değerleri de kucaklayıcıdır.

5.2. Jeopolitik

Tanınmış jeopolitik uzmanları tarafından yapılan tanımlamaların ortak noktaları incelendiğinde hepsinde devlet, coğrafya ve politika kavramlarının ağırlık kazandığı tespit edilmektedir.

Bir çok stratejistin yaptığı tanımlamalardan yola çıkarak jeopolitik kavramını; devletler grubunun ya da bölgedeki devletlerin mevcut coğrafi platformu üzerinde güç değerlemesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini inceleyen ve değerlendiren hedefleri ve bu hedeflere ulaşma şart ya da aşamalarını araştıran, ortaya koyan bir bilim şeklinde tanımlayabiliriz.[on]

Jeopolitik, devlet stratejilerinin belirlenmesinde amaçlardan sonra gelen ve yönlendiricilerinin öncelikli ve doğrudan etkileyen bir unsurdur. Ayrıca jeopolitik, devletin hedeflerini mevcut değerler ile uyum halinde bulunmasını sağlayan,bilimsel bir zemin olma özelliğini göstermektedir.

Jeopolitik üç ana unsurdan meydana gelmektedir.[21] ülke ya da bölgenin dünya üzerindeki konumu, coğrafya karakterleri, arazisi "değişmeyen unsuru"nu oluştururken; sosyo-kültürel, ekonomik, politik ve askeri değerler "değişen unsuru"nu oluşturmaktadır. Üçüncü unsur ise, değişen dünya şartlarını ve değerlerini ifade eden "zaman"dır.

Jeopolitik kavramı ve unsurlan her geçen gün biraz daha genişlemektedir. Devletin artık milli siyaseti olmuş amaçları ve yönlendiricileri değiştikçe, politik hareket tarzı stratejilerin ortaya çıkmasında belirleyici bir öğe durumuna gelmektedir, özellikle günümüzde bütün devlet stratejileri jeopolitik üzerinden belirlenmektedir. Hatta bu durum öylesine belirgin bir durum almıştır ki, yönlendiriciler amaçları etkileyebilirken, ülkenin

[19] Suat İLHAN, Jeopolitik Duyarlılık, TTK Yayınlan, Ankara, 1989, S. 13
[20] YÖK, A.g.e. S.9
[21] YÖK, A.g.e. S. 10

mevcut jeopolitik konumuna ve gücüne bağlı kalmak durumundadırlar. Daha açık bir anlatımla, yönlendiriciler amaçlan etkilemelerine karşın, ülkenin jeopolitik durumu hem onları hem de amaçlan etkilemektedir.

Stratejilerin belirleyicisi olan jeopolitiğin bu gücü şüphesiz dört ana teoriden doğmaktadır, nitekim bu teorilerin ilki, İngiliz Mackinder tarafından ortaya atılan "Kara Hakimiyeti Teorisi"dir. Kısaca eski dünya karalar arasında kalan ve merkezi bölgenin saptanması olan bu teoriye göre, özellikle Avrasya kıta şeridi içinde merkezi bölgeleri ele geçiren gücün her iki kıtaya da egemen olabileceği düşüncesi yaygındır.

Jeopolitik konusunda ikinci teori ise, Mohan'ın ileriye attığı "Deniz Hakimiyet Teorisf'dir. Mohan'a göre büyük denizlere egemen olan her güç, bütün dünyayı kontrol eder. Bu nedenle denize kıyısı olan her ülke güçlü bir donanmaya sahip olmalıdır.[23]

Bu alanda ileri sürülen üçüncü teori, yukarıda belirtilen "Deniz Hakimiyet Teorisi"nin bir benzeri olan "Hava Hakimiyet Teorisi"dir. Bütün dünyayı kontrol edebilecek merkezi bölgelerde hava gücünü ele geçiren ülkenin bütün dünyayı havadan denetleyebileceğini öne süren Schaklian, özellikle (eski) SSCB'nin Avrasya'nın merkezinde bulunduğu için tüm dünyayı kontrol edebilecek güce ulaştığını belirtmiş; özellikle bu görüş Soğuk Savaş Dönemimde desteklenerek Demir Perde tehdidine karşı, NATO hava üslerinin kurulmasına yol açmıştır.

Nihayet bu alanda ortaya atılan son teori de, Spykman'ın "Kenar Kuşak Teorisi"dir. Mackinder'in aksine merkezi gücün dünya egemenliğini ele geçirmede yetersiz olduğunu öne süren Spykman, tehlikeli bir noktaya ulaşmış bütün devletlerin, nispeten daha zayıf güçte olan ancak bir çok yönden işbirliği içine gitmiş devletler tarafından kuşatılmasını önermiştir. Bu anlayışa göre "Kenar Kuşak Teorisi", kara hakimiyet anlayışının aksine dıştan merkeze doğru bir genişlemeyi uygun görmektedir.[24]

Yukarıda belirtilen dört temel jeopolitik teorileri yalnızca askeri alanda kullanılmaz. Aynı zamanda belirlenecek siyasal, sosyo-kültürel ya da ekonomik alanlarda da uygulanabilir. Çünkü jeopolitik, bir devletin mevcut durumunu ortaya koyarken ayrıca o devletin çevresini oluşturmaktadır.

YÖK, A.g.e. S. 11
YÖK, A.g.e. S. 12
YÖK, A.g.e. S. 11

5.3. Çevre Ve Çevre Analizi

Çevre kabaca bir canimin yaşayıp gelişmesini sağlayan ve bu canlıyı sürekli olarak etkisi altında tutan fiziksel faktörlerin bütünlüğüdür.[25] Devletler açısından ele alındığındaysa çevre, bir ülkenin içinde bulunduğu jeopolitik konumunun dışında olan faktörlerle ilgili bir durumdur. Devletin yakın ve uzak komşularının ekonomik, teknolojik, politik ve sosyo-kültürel konumları çevreyi oluşturmaktadır. Bu nedenle her devlet ulusal stratejilerini belirleme yoluna giderken, öncelikle yakın ya da stratejik açıdan önemli görülen komşuların jeopolitik konumlarıyla ilgilenecektir.

Çevre bir devletin iç ve dış dengelerinin kurulması açısından stratejinin mekaniğini oluşturan bir unsurdur. Bu nedenledir ki, yapılacak çevre analizleri ülkenin iç ve dış dengelerinin oluşturulması esasına uygun olarak yapılmalıdır.

Ulusal stratejilerin belirlenmesinde çevre faktörü dört aşamalı bir analiz sürecinden geçirilmelidir. İlk aşama öncelikle çok etnikli devletlerde geçerli olan toplumsal farklılaşmanın yakın ya da uzak komşu devletlerin etnik yapısıyla karşılaştırılması suretiyle yapılan "İç Denge Analizi"dir. Özellikle uluslaşamamış ya da ulusal değerlerini bir üst kültür içinde birleştirememiş ülkeler için geçerli olan "İç Denge Analizi", toplumu birbirine bağlayabilen yapıştırıcıların araştırılmasıyla uygulanabilir. Nitekim bu durumun en belirgin örneği SSCB'nin varlığını sürdürdüğü Soğuk Savaş Dönemi'nde kullanılan "Sosyalizm İdeolojisi"dir. Hatta bu düşünce SSCB'nin yıkılmasının hemen ardından oluşturulan BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ile devam ettirilmeye çalışılmış, ancak başarıya ulaştırılamamıştır.

İkinci aşama, yakın komşuların jeopolitik konumlarıyla bağlantılı olarak geliştirilen "Yakın Çevre Analizi"dir. Söz konusu bu çevre analizi süreci içinde, devlet kendisine zarar veren ya da vermesi ihtimal dahilinde bulunan sınır komşularını mevcut güçleri değerlendirilir. Komşu ülkenin coğrafi (yeryüzü şekilleri, iklimi), ticari (ekonomik potansiyel, geçiş yollarına uzaklığı), askeri (silahlı gücü, teknolojik ve ateş üstünlükleri), sosyo-kültürel (toplumsal yapı, gelenek ve görenekler, din) ve benzerleri bağımlılıklar, söz konusu ikinci aşamada öncelikli değerlendirme konusu olan mevcut durumlardır.

[25] Necmettin ÇEPEL, Doğa, Çevre Ve Ekoloji, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1992, S.38

Çevre analizleri alanında üçüncü aşama ise, doğrudan sınır komşusu olmayan ancak bölgesinde potansiyel güç olma durumunda bulunan devletlerin analizidir. "Bölge ya da Yakın-uzak Çevre analizi" olarak da tanımlayabileceğimiz bu aşama içinde devletin bulunduğu bölge içerisinde bir veya daha fazla devletleri doğrudan etkileyebilecek bölge devletinin mevcut konumları ele alınmalıdır. Söz konusu devlet, her hangi bir konuda doğrudan taraf olabileceği gibi etkileyici ancak tarafsız bir devlet olabilir.[26] İşte bu nedenledir ki, bölgede belirli bir güçte hareket alanına sahip olan bölge devleti karşısında tıpkı yakın çevre analizinde dikkate alman durumlar değerlendirme altına alınmalıdır.

Çevre analizi sürecinde nihayet son aşamayı, "Uzak Çevre Analizi" almaktadır. Bölgeye doğrudan bir ilgisi olmayan, ya da dolaylı yollardan kendisini ilgilendiren devletler, kimi zaman (çoğunlukla da BM, NATO gibi devletler üstü örgütler yoluyla) olaylara ve gelişmelere taraf olabilirler. Bu durum bir kamuoyu yoluyla ortaya çıkabileceği gibi, jeopolitik yönden güçlü devletlerin doğrudan müdahalesiyle gerçekleşebilir. Örneğin soğuk savaş yıllannda SSCB ve ABD, dünya üzerinde gelişen her türlü olay karşısında karışma hak ve yetkisini ellerinde tutmuşlardır. Bu gün aynı durumu halen ABD sürdürmektedir. Bu doğrultuda geliştirilecek olan ulusal stratejiler belirlenirken "Uzak Çevre"nin en alt seviyede müdahale edebileceği bir şekilde belirlenmeli yada strateji içinde ayrıca ele alınmalıdır.

5.4. Öncelikler Ve Yetenekler

Genel olarak stratejiler öncelikle dışarıdan gelecek olası tehditlere karşı belirlenirler. Dışarıdan gelebilecek her türlü tehdit, bu güçlerin "niyet ve amaçları" yönünde, "olanak ve yetenekler" ölçüsünde olabilir.[27] Bu bağlamda amaçlar, jeopolitik konum ve çevre analizleri, stratejilerin oluşturulması için ön adımlar yani yardımcı unsurlardır. Öncelikler ise, bir stratejinin belirlenmesinde somut bir adım olup, olanak ve yetenekler ölçüsünde gelebilecek tehditler karşısında neyin, nasıl ve hangi önem derecesine göre yapılabileceğini ortaya koyar.

[26] MGK, A.g.e. S. 58
İLHAN, S.94-96

Nitekim söz konusu önceliklerin ilki, askeri tehdit olmaktadır. Çünkü askeri tehditler bir ulusun varlığına yönelik birinci derecede yıkım unsurudur. Kısa vadede olası bir çatışmayla her hangi bir devlet önemli ölçüde sosyo-ekonomik tahribata uğrayacaktır. Ayrıca savaş tehdidi doğrudan ya da dolaylı yollarla kendini göstereceğinden devletin uğrayacağı zarar politik yıkıma kadar genişleyebilir.

Stratejilerin belirlenmesinde temel alınması gereken önceliklerden ikincisi, "kültürel tehdittir. Özellikle iletişim çağında bulunduğumuz günümüzde kültürel tehdit, orta ve uzun vadede ulusun gelenek ve göreneklerini tahribata uğratabilir. Milli kültürün ve devlet anlayışının sarsıntıya uğraması kısa sürede ülke içinde siyasal çalkantılara yol açabilme tehlikesi nedeniyle her devlet öncelikleri arasında eğitim ve kültür stratejileri eklemelidir.

Söz konusu alanda öteki öncelikler ise, kısaca ekonomik ve politik tehdit unsurlarıdır. Birinci ve ikinci öncelikte bulunan tehditlere bağlı kalarak kısa ya da orta vadede ülke ekonomisinin sekteye uğramasına ve uluslararası alana taşıyacak kadar zorlamasına yol açan ekonomik ve politik tehditler, çoğunlukla dolaylı yollardan ortaya çıkan güçlükler anlamına gelmektedir.

Yetenekler ise, önceliklere bağlı kalmak suretiyle belirlenecek stratejilerin uygulanması ve bu konuda yapılacak potansiyel güç alternatifleridir. Bilindiği üzere her devlet kendi çapında askeri, politik ve ekonomik bir örgütlenme içindedir. Her hangi bir devletin en güçlü olmaya yani yeteneklerini artırmaya yöneldiği alan aslında, bulunduğu coğrafyadaki olayları ve güçler dengesini özetlemektedir. Eğer yetenekler askeri alanda gelişme göstermişse, bölgede siyasal istikrarsızlığın hakim olduğu ya da tehdit edici bir noktaya ulaştığını göstermektedir. Buna karşın yetenekler politik ya da ekonomik alanda geliştirilmeye çalışılıyorsa devlet, kısmen daha sakin ya da kalkınmış bir bölge içinde bulunmaktadır.

Hiç şüphesizdir ki, öncelikler ve yetenekler, stratejilerin geliştirilmesinde bağlı olarak zamanla değişim gösterebilir. Özellikle tehdidin türü ve etkisi öncelik ve yeteneklerin değişmesinde etkili bir durumdur. Bölge üzerinde değişen dengeler ve güçler şeklini de değiştireceğinden, öncelikler farklılaştırılmalı ve stratejiler bu yeni önceliklere bağımlı kalarak oluşturulmalıdır.

İLHAN, A.g.e. S.95

Stratejilerin temelini oluşturan tehdit belirlemesi, yeteneklerin değişmesine de yol açabilir. Bu nedenle niteliği ne olursa olsun herhangi bir stratejinin oluşturulmasında amaç ve jeopolitik duyarlılık araştırmasının yapılması gerekmektedir. Söz konusu doğrultuda önceliklerin ve yeteneklerin somutl aştırıl arak belirlenmesi ve ayrıca amaç ve jeopolitik duyarlılık çalışmasının yapılması yaralı olacaktır.[29]

5.5. Değerleme (Muhakeme)

Değerleme (ya da Muhakeme)'de mevcut doğru bilgilerden yararlanmanın büyük önemi, kanıtların doğruluğu ve mantıksal diziminde de bilgilerin büyük değeri vardır.' Genel olarak stratejilerin oluşturulmasında elde edilen bütün bilgilerin doğru ve bilimsel temellere dayanması gerekmektedir. Bu bağlamda bilimsel bilgi, doğrulanmış bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hiç şüphesiz hangi amaca yönelik olursa olsun, her hangi bir işi başarabilmenin yolu, üç temel unsura bağlı olmaktan geçer. Şekil (Form), Muhteva (İçerik) ve Metod (Yöntem) ise bilimsel bir veri elde etmenin ve başarılı olabilmenin üç temel unsurudur.[32] Özellikle milli stratejilerin tayininde yapılacak incelemelerin konusunun ve çapının genişliği bu üç temel anahtarda gizlidir.

Değerleme adıyla da tanımlayabileceğimiz bilgi alma süreci genel olarak üç aşamalı bir yol izlemektedir. Bu bağlamda ilk yol, yukarıda da belirtildiği üzere jeopolitik durumun, çevre analizinin ve öteki tüm bilgilerin sağlıklı ve doğru olacak biçimde toplanmasıdır. Bilgilerin gereken bilimsellikte toplanması ve doğruluğu tek başına değerlemenin ilk sürecinin tamamlanmasında yeterli sayılmaz. İlk sürecin tamamlanabilmesi için aynı zamanda sorunun doğru şekilde ve bilimsel tabana oturtularak tespiti gerekmektedir. Doğru tespit ya da teşhis bu işlevde önemli bir rol oynamaktadır.[33]

Değerleme sürecinin ikinci aşaması, sorunun, etkenlerinin ve buna en uygun çözüm yollarının belirlenmesidir. Bu durum aynı zamanda "Stratejik Bilimsel Düşünce Tarzı" nı oluşturacaktır.

[29] İLHAN, A.g.e. S.97
[30] MGK, A.g.e. S.254
[31] İ. Hakkı DÜĞER, Stratejik Düşünce Analizi, Ders Notlan, Kütahya, 1998, S. 3
[32] DÜĞER, A.g.e. S.3
[33] MGK, A.g.e. S.254

Tamamen bilimsel yöntem, gözlem ve (gerekirse) deneye dayanarak geliştirilen bu tarz, stratejik alanda birçok teoriler üretir, üretilmiş teorilerin kanıtlanmasını ya da çözümünü getirir.[34]

Stratejik Bilimsel Düşünce Tarzı, bir yandan sorunun belirlenmesi için "tekçi" bir yapı özelliğini taşırken; sorunların çözümünde "çoğulcu" bir niteliğe bürünmektedir. Özellikle bu tarza dayanarak oluşturulan öncelikli stratejiler mevcut durumun ve sorunların tespitinde ayrıntılı teoriler geliştirirken, birbirinden farklı ya da birbirleriyle ilintili aynı zamanda uzun vadeye yayılabilen çözüm önerileri sunabilirler.

Değerleme sürecinin son aşamasında elde edilen en son verilerin ve bu doğrultuda geliştirilen önerilerin yeniden değerlemesi gelmektedir, bilindiği üzere ulusal stratejilerin tayininde belirlenen hareket tarzları genellikle çok seçeneklidir. Her seçenek ya da sunulan öneri bir çeşit geri besleme yoluyla (feed back) yeni bir değerleme süreci olarak ele alınabilir. Yapılan değerlemeler sonucu oluşturulan stratejilerin birbirleriyle karşılaştırılması ve kendi içinde uygulanma derecelerine göre sıralanması için, yararlı (ve aynı zamanda zorunlu) olan bu son aşama aynı zamanda stratejilerüstü stratejilerin geliştirilmesinde fikir kaynağı olabilir.

5.6. Stratejik Öngörüler

Öngörüler geçmişten gelerek bu gün var olan ve geleceği de etkilemesi olası eğilimlerin göz önüne alınarak, geleceğe yönelik stratejilerin yapılmasını sağlayan modellerdir.[35] Öngörülerin değerlemelerden farkı, elde edilen verilerin bütün kuramsal ve pratikteki durumlarından faydalanarak, kesin ve sınırları çizilmiş alternatif çözüm yollarının belirlenmesidir. Oysa değerleme yalnızca verilerin incelenmesinde kullanılan yöntemlerdir.

Stratejik öngörülerin bilimsel bir tabana oturtulması "Kritik düşünce Tarzı"nın oluşturulmasıyla yakından ilgilidir. Kritik Düşünce Tarzı'nda esas olan, özellikle elde edilen verilerin ve oluşturulan değerlemelerin birbiriyle ilgili bütün stratejik öngörülerde ve aşamalarında kullanılmasıdır. [6]

DÜĞER, A.g.e. S.5
Erol MÜTERCİMLER, 21. Yüzyıl Ve Stratejik Öngörüler, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl 4, Sayı: 19, Cilfcl, Ankara,1998, S.353
DÜĞER, A.g.e. S.9

Stratejilerin belirlenmesinde esas olan Kritik Düşünce Tarzı, tıpkı değerleme sırasında uygulanan Bilimsel Düşünce Tarzı'nda uygulandığı gibi belirli aşamalardan geçirilerek uygulanmalıdır. Nitekim bu aşamalardan ilki, yapılacak stratejinin ulusal amaçlara ya da iradelere uygunluk sağlanmasıdır. Ulusal amaçlara ya da irade belirlemeden olayların akışına bırakılacak olan her iş, hangi alanda ya da önemde olursa olsun başarısızlıkla sonuçlanacaktır.[7] Bu aşama aynı zamanda öngörü seviyesinde amacın saptanmasını da sağladığından kısaca "Stratejik Operatif Taktik" olarak da tanımlanabilir.[36]

Öngörü'nün belirlenmesinde uygulanacak ikinci aşama, alternatif stratejilerin ortaya konmasıdır. Bunun için de öncelikle tehdit varsayımlarının belirlenmesi, değişen ya da değişmeyen elemanların saptanması gelmektedir. Elemanlar, stratejinin yapılması sırasında politikaların saptanmasını sağlayacaktır. Ancak stratejilerin sağlıklı bir tabana oturtulması, amaca yönelik alternatif yol ya da davranışların kesin bir irade tarafından ortaya konması; genel ya da özel politikalar arasında bir uyumun bulunmasına bağlıdır.[39] Oluşturulacak bu politikalar iç ve dış kaynaklı bilgi derlemesiyle yapılabileceği gibi, değişen ya da değişmeyen elemanların doğrudan varsayıma dayanarak oluşturulmasıyla gerçekleştirilebilir.

Kritik düşüncenin uygulanmasında son aşamayı ise, teknikler ya da yöntemler oluşturmaktadır. Teknik Düşünce Tarzı politikaların hayata geçirilmesi; uygulanması ile ilgili araçlardır. Bu bağlamda öngörü modellerinin uygulamaya geçirilmesi, toplanan bilgilerin değerlendirilmesi, politika taslaklarının ortaya çıkarılması ve uygulanabilir şekle dönüştürülmesi esastır. Kritik düşüncenin öngörü şeklinde somutlaşması; devletin geleceğini garanti altına alarak, öteki güçlerin etkisi sonucunda ortaya çıkan yeni gelişmelere katlanmayacak stratejilerin yapılmasını sağlayacaktır. Sonuçta tarih tekerrürden ibaret değil, bir tarihsel aşamadaki birikimlerin hazırlandığı yeni bir aşamaya geçiş şeklinde toplum kendi geleceğini şekillendirebilecektir.[41]

DÜĞER, A.g.e. S.9
[38] MÜTERCİMLER, A.g.m. S.352
[39] DÜĞER, A.g.e. S. 10-11
[40] DÜĞER, A.g.e. S. 11
[41] MÜTERCİMLER, A.g.m. S.353

5.7. Liderlik Süreci

Liderlik, bir grup insanı belli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları ne yapacaklan konusunda harekete geçirme bilgi ve yeteneklerinin toplamıdır.[42] Bu nedenle liderlik, stratejilerin oluşturulmasında olduğu kadar uygulanmasında da hayati bir role sahiptir. Özellikle stratejilerin şekillendirildiği "amaç" ve "öngörü" süreçlerinde liderler, doğrudan etkide bulunmak suretiyle yön tayininde bulunabilirler. Çünkü stratejilerin belirlenmesinde liderlik, mevcut olana eleştirel bir gözle yaklaşabildiğinden, rutinliği ve statükoyu red etme sürekli olanı ise keşfetmeye yardımcı olur.[3]

Stratejilerin ortaya çıkarılmasında liderlik daha amaçların belirlenmesi aşamasında kendini gösterir. Toplumu ve beraberinde bulunduğu yönlendiricileri güdüleyen lider, kendi içinde tutarlı ve sonuç getirebilecek amaçların şekillenmesini sağlar. Bu aşamada lider, toplumsal hedefi, neyi, nasıl ve ne kadar zamanda somutlaştırabileceği sorusuna cevap hazırlamalıdır.

Liderin bir başka fonksiyonu iyi bir stratejist ekibi kurma zorunluluğudur. Bilimsel ve kritik düşünce yöntemlerine uygun olacak ilkeler etrafında topladığı stratejistler, aynı zamanda bilimselliğe uygun jeopolitik konumun belirlenmesini, geniş çevre analizlerinin yapılmasını ve önceliklerin ya da yeteneklerin saptanmasına yardımcı olacaktır.

Stratejilerin uygulanma sürecinde ise, devreye hareket alanı kolay ve uygulanabilir çözüm önerilerinin etkinliği girmektedir. Özellikle liderin kişisel özellikleri ve yetenekleri stratejilerin uygulanmasında önemli bir durumdur. Liderin karakteri, eğilimi, eğitimi, tecrübesi, bilgisi, kısaca kişiliği üstleneceği roller kadar seçilmiş stratejilerin uygulanmasında "Lider Vizyonu"nu oluşturduğundan; kısa vadede uygulamaya sokulacak stratejilerin seçimi dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda "Stratejik Liderlik Vizyonu" liderin ve etrafında bulunan yönlendiricilerinin risk alma durumuna bağlı kalarak şekillendirilmeli; stratejistler tarafından her zaman alternatif ve liderden bağımsız stratejiler geliştirilmeli ve stratejik düşünceler öteki güçlerin etkisinden korunmak için gizlenmelidir.[44]

« Abraham ZALEZNIK, "L.derlık Nedir? SMJJ"
Haz.rlayan: Mustafa Özel, ^ymcüık ^; ^ ı
MÜTERCIMLER, A.g.e. s.353-354 ve n^ı, e

5.8. Uygulama Ve Denetim Süreci

Devlet stratejilerin oluşturulması ve şekillendirilmesi sürecinin en sonunda uygulama ve denetim süreci gelmektedir. Bilindiği gibi ulusal stratejilerin tayini, devletin çeşitli görev alanlarıyla ilgilidir. Her hangi bir stratejinin oluşturulması için stratejilerin belirlenmesi; amaçların ortaya konması ve öteki süreçlerin gerçekleştirilmesi için belirli eşgüdüm çerçevesinin çizilmesi gerekir. Konuların farklı oluşu kadar uzmanlık istemesinden ötürü de bu koordinasyon kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.[45]

Koordinasyon, yalnızca stratejilerin yapılması sürecinde uygulanmaz. Aynı zamanda stratejilerin uygulamaya dökülmesi sırasında da kullanılır. Yapılan stratejinin kimler tarafından uygulanacağı, karar vericilerin hangi durum ve şartlara bağlı kalmak suretiyle stratejileri kullanacağı ve stratejinin kullanılmasında hangi araç, yol ya da yöntemlere başvurulacağı koordinasyon için önemli konulardır.

Denetim (Kontrol) ise. stratejilerin hayata geçirilmesi ya da uygulanması sırasında mevcut durumun ve gelecekteki olası gelişmelerin gözden geçirilmesidir. SWOT Analiz Yöntemi kullanılarak yapılan her denetim, stratejinin bu sürecinde eksik ya da güçlü yanların ortaya konulması hakkında gerçekçi ve ayrıntılı bilgi vererek, en iyi yararı sağlayacaktır.

Stratejilerde denetim süreci geleneksel ve çağdaş yaklaşım modelleri içinde ele alınmalıdır. Klasik denetim sürecinde her strateji tek başına değerlendirilir ve "bekle-gör" taktiği üzerine şekillendirilir. Ancak çağdaş strateji denetimleri klasiklerin aksine bir bütünlük içinde ele alınır. Bu bağlamda çağdaş stratejilerin çözümünde yalnızca uygulamada olan stratejilerin değerlendirilmesi değil; aynı zamanda aynı konu üzerinde şekillendirilmiş alternatif strateji önerileriyle birlikte ele alınması gerekir. Böylece klasik strateji denetiminden farklı olan "ileriyi besleme" (feed fonvard) anlayışı ortaya çıkacak, denetimi yapanlar önemli değişim ve trendleri de izleyerek değişmesi gereken hedef, standart ve stratejilerin zamanında değişmesi sağlanacaktır.[46]

MGK, a.g.e. S.258
EREN, A.g.e. S.409

6. Sonuç

Strateji, bu gün hemen hemen her organizasyonda uygulanan temel baş vuru kaynağıdır. Özellikle sanayi devriminin ardından teknoloji alanında ortaya sıkan yeni gelişmeler, insanı makinanın yapacağı işlerden ayırmış ve insana daha fazla düşünebilme ve ileriyi belirleyebilme fırsatı tanımıştır.

Diğer toplumsal örgütlenmelerde olduğu kadar devlet örgütünde de strateji artık yönetimin vazgeçilemez bir öğesidir. Nitekim bunu devlet kurumlarının bütün noktalarında görebiliriz.

Ne var ki, geleceği önceden belirleme ilkeleri üzerine dayanarak şekillendirilen stratejilerin tutarlılığı kadar, oluşturulduğu örgütler ve bu alanda uygulanan yöntemler de, stratejilerin geleceği için önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bu çalışma her hangi bir devlet yapısında oluşturulacak, her hangi bir strateji için uygulanması gereken kuramsal çerçevelerin belirlenmesi hakkında öneriler ortaya atmakta ve bu alanda ortaya çıkan boşluğun doldurulması için tartışma açmaktadır.

KAYNAKÇA

ÇEPEL Necmettin, Doğa, Çevre Ve Ekoloji, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1992.

DA VER Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, Sevinç Matbaası, Ankara, 1992.

DÜĞER İ. Hakkı, Stratejik Düşünce Analizi, Ders Notları, Kütahya, 1998.

EREN Erol, İşletmelerde Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

EREN Erol, Yönetim Ve Organizasyon, Beta Yayınları, İstanbul, 1994.

İLHAN Suat, Jeopolitik Duyarlılık, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

KAPANI Münci, Politika Bilimine Giriş, Bilgi yayınevi, Ankara, 1989.

KIŞLALI A.Taner, Siyaset Bilimi, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1994.

LİPSON Leslie, Politika Biliminin Temel Sorunları, (Çeviren; Tuncer Karamustafaoğlu), Birlik Yayınları, No:4, İstanbul, 1984.

MGK (Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliği), Devletin Kavram Ve Kapsamı, MGK Yayınları, No:1, Ankara, 1990.

MÜTERCİMLER Erol, 21. Yüzyıl Ve Stratejik Öngörüler, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl 4, Sayı: 19, Cilt: 1, İstanbul, 1997.

ÖZTEKİN Ali, Siyaset Bilimine Giriş, Yenimalatya Gazetesi Ofset Yayınlan, Malatya, 1993.

ÖZTEKİN Ali, Yönetim Bilimine Giriş, Turhan Kitabevi yayınları, Ankara, 1997.

ŞERBETÇİ Derya, Geleceği Planlama Ve Kontrol Aracı Olarak Stratejik Yönetim Sürecinde Çeşitlendirme Stratejilerinin Saptanması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 1993.

UYGUN Oktay, Federal Devlet, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996.

YÖK (Yüksek öğretim Kurumu), Türkiye'de Anarşi Ve Terörün Sebepleri Ve Hedefleri, YÖK Yayınları, Ankara, 1994.

ZALEZNİK Abraham, "Liderlik Nedir?" Stratejik Yönetim Ve Liderlik Hazırlayan: MustafaÖzel, Birlik Yayınları, İstanbul, 1993

Dumlupınar Üniversitesi fflD i Sosyal Bilimler Dergisi
SâyîTô ^ â i L ^ Haziran 2002

XVI. YÜZYILDA ORTA ASYA'DA OLUŞAN SİYASÎ GELİŞMELER VE KAZAKLARIN
Uluslar arası Plâtformda Ortaya Çıkışları

Doç. Dr. Mediha AKARSLAN*

GİRİŞ

Soğuk savaşın sonucunda Avrasya ekseninde ortaya çıkan oluşumlar, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da gelişmiştir. Esasında, Sovyet Birliği sisteminin çöküşünün en önemli sonuçlarından biri, 1917 Bolşevik İhtilâlinden itibaren Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında bulunan Türk cumhuriyetlerinin bağımsız birer devlet olarak, uluslar arası plâtforma birer siyasî aktör olarak girmeleridir.

Kazakistan da bu cumhuriyetlerden biridir. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda birdenbire de-Facto olarak kendisini bağımsız bulan Kazakistan 25 Ekim 1990 tarihinde Sovyetler Birliği'nden ayrılarak egemenliğini ilân etti. Bu durum, öbür Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Kazakistan'a da merkezî hükümete karşı yetkilerini artırma fırsatı verdi .

Sovyetler Birliği'nde dağılma sürecinin hızlanmasıyla, Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlığına kavuştu. Bazı görüşlere göre, hürriyet, bu ülke insanını, onların isteğinin ve hayallerinin çok üstünde, başka güçlerin etkisiyle "gökten düşmüşçcsine" ansızın yakaladı[2].

Bütün Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Kazakistan ve Kazak kavramları Türkiye için Sovyetler Birliği dağılmadan önce,

* Dumlupınar Üniversitesi IİBF öğretim üyesi; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi misafir öğretim üyesi.

AKARSLAN, M. *Değişen Dünya Dengeleri ve Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri,* s. 85.

[1] KIRIMLI, M. "Kazakistan (Kozakların Değil) Kazakların Vatanıdır", *Yeni Türkiye Dergisi,* Sayı: 16 Haziran 1997, Ankara, s. 1223.

yani 1990'dan önce Türkiye için bir *terra incognita* (bilinmeyenler ülkesi) durumundaydı.

Yüz ölçümü yaklaşık olarak 2,[7] milyon kilometre kare, başka bir ifadeyle Türkiye'nin dört katı büyüklüğünde olan Kazakistan, yeni Türk cumhuriyetlerinden (YTC) biridir. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, yeni Türk cumhuriyetleri olarak tanımlanan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, kuzeyde Çarlık Rusyası (SSCB, Rusya Federasyonu) güneyde İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan, batıda Çin arasında bulunan, açık denizlere çıkışı olmayan, toplam nüfusuna göre çok geniş bir coğrafyaya sahip olmanın sıkıntısını tarih boyunca çeken genel bir yapıya sahiptir[3].

Yeni Türk cumhuriyetleri zengin tabiî kaynaklara sahiptir. Fakat bu tabiî kaynakların büyük bir kısmını, dünya pazarlarına ulaştıramamaktadırlar. İşte bu şartlar altında Kazakistan'ı incelediğimiz zaman, batı ülkeleri için Kazakistan'ın cazip olmasının önemli sebepleri şunlardır .

1. Kazakistan'ın kömür rezervleri; Kazakistan'daki kömür rezervleri dünyanın hiçbir yerinde olmayan ve hiç zorlanmadan çıkarılmağa hazır durumda hemen toprağın üzerinde (Open-Pit) denilen durumdadırlar. Özellikle Karaganda ve Ekibastuz bölgelerindeki kömür rezervleri bu biçimdedir.

2. Kazakistan'ın batı için önem arz etmesinin bir sebebi de, Kazakistan'ın petrolüdür. Hazar denizinin kuzeydoğusu, Atırav-eski Gurbey sınırları içinde geniş petrol yatakları vardır. Kazakistan'da petrol ve kömürden başka, krom, altın, bakır, polimetal ve demir madenleri de bulunmaktadır. Ayrıca bunların üretimi de yapılmaktadır.

Kazakistan bir kömür ve petrol merkezi olmasının yanı sıra, Sovyetler Birliği döneminde ekilebilir toprakların 1/5'i Kazakistan'da bulunmakta idi. Yine Kazakistan hayvancılıkta Sovyetler Birliği döneminde birinci sırada idi.

[3] KANPOLAT, Hasan. "Bağımsızlıklarının Beşinci Yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 15, Haziran 1997 Ankara, s. 1103.
[4] KIRIMLI, a. g. m., s. 1223.

Ayrıca Sovyet uzay üssü merkezi de Kazakistan'da yer alır. Yeni Türk cumhuriyetleri özellikle Türkiye için tarihî, kültürel ve iktisadî bağlar günümüz ve geleceğimiz bakımından genel dış siyaset içerisinde, Orta Asya'nın yeri, bölgenin Türkiye ile ilişkileri, küresel ve bölgesel güçlerin Orta Asya siyasetlerinde gelişim seyri konularında yoğunlaşmak zorunda olduğumuzdan Orta Asya'yı bütün özellikleri ile iyi bilmemiz gerekir.

Ancak, Orta Asya'nın, uluslar arası ilişkiler tarihinden (siyasî tarih) soyutlanmış olarak incelenmemesi gerekir. Orta Asya geniş bir tarihî ve siyasî yelpaze içinde değerlendirilmelidir. Tabiîdir ki, her hangi bir toplumu incelerken tarihini, kültürünü iktisadını ve jeopolitik konumunu ele almadan başarılı sonuçlar elde etmek mümkün değildir.

İşte bu düşünceden hareketle, bu çalışma ile XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, Orta Asya siyasî hayatında önemli rol oynayan Kazakların tarihî süreç içinde siyasî oluşumları ve ortaya çıkışları incelenmiştir.

1. XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Oluşan Yeni Siyasî Değişiklikler

XVI. yüzyılın başlarından itibaren, Orta Asya'nın çevresini oluşturan yerleşik uygarlık merkezlerinde daha önce var olmayan merkeziyetçi olarak nitelenen ve yapılanan yeni siyasî kuruluşlar ortaya çıkmağa başlamıştır. Şöyle ki; Orta Asya'nın etrafında oluşmağa başlayan yeni siyasî kuruluşların Orta Asya için önem taşıyan ticaret yolları üzerinde hâkim olmağa başlaması uzun sürede etkisini gösterecek değişikliklerin temellerini atıyordu.

Bu süreç içinde Orta Asya'nın çevresinde kısmen siyasî birleşme ve merkezîleşme söz konusu iken, Orta Asya'da ayrılma veya adem-i merkezîleşme süreci hızlanmaktadır[5].

Kazaklar tarihî kaynaklarda daha çok, göçebe bir halk olarak gösterilir. Nitekim, XVI. yüzyılda Kazaklar siyasî bir kuruluş olmaktan çok, göçebe boylar topluluğundan meydana gelen bir birlik niteliğindeydi.

[5] CRUMMEY, R. O. *The Formation ofMoskovy 1304-1613*, s. 56-81.

Türkçe Kazak adının Rusça Kozak biçiminde yazılan kazak diye telâffuz edilen halkla hiçbir ilgisi yoktur.

Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Türkiye'de Kazakistan kavramı halk arasında Türkistan'ın bir parçası veya Orta Asya'nın bir bölgesi olarak bilinirdi. Öyle ki, yeri bile tam olarak hiçbir zaman haritada gösterilmezdi .

1.1. **Kazaklar kimdir?**

Kazak kelimesinin kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, 'bağımsız veya kendi kendisinin beyi' anlamına geldiği belirtilmektedir.

Kazak adının ne zaman ortaya çıktığını tam olarak söylemek mümkün değildir. Çünkü *Kazak* kelimesinin kökeni tarihi eskilere dayanmaktadır. Bu hususta araştırmalar yapan Z. V. Togan'a göre ; Kazak kelimesi devlet kavramının zıddıdır. Öyle ki, Z. V. Togan'a göre *Kazak* kelimesi öncelikli olarak önce sultanlara verilmiş, daha sonra, onlara bağlı boylara ad olarak verilmiş bir kavramdır.

Kazaklar hakkında değişik görüş ve varsayımlar vardır. Örneğin; Çekoslovak tarihçi Grozniy'e göre; Kazaklar m. ö. Hazar denizinin batı bölgesinde yaşayan Hunlarm torunlarıdır. Aynca, kazak kelimesinin *kafkaz* ve *kaspi* kelimelerinin *kaz* ve *kas* kökünden türemiş olduğunu söyler[6].

Yine Kazak şairi Kadir Mırzalı; *"Biz-Kazak, ecelden erkindik ansağan."* diyerek Kazak adının 'hür' anlamına geldiğini belirtmektedir.

1.2. **Kazak Hanlığı**

Göçebe geleneği ve yaşam biçiminde olan Kazakların geniş bozkırlardaki hayatları 1465'te ilk Kazak sultanlarının bugün Kazakistan'ın bir kısmını oluşturan "Ceti Su", "Çüy" ve "İli" havzasına gelmesi, orada Doğu Çağatay hanlarına sığınmaları ve

[6] KIRIMLI, a. g. m., s. 1222.
[7] TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türheli, Türkistan ve Yakın Tarihi*, s. 37.
[8] İBADULLAYEV, A. - KENJETAV, D. ve arkadaşları. "Kazakistan", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 16 Haziran 1997 s. 1215.
[9] TOGAN, Z. V. a. g. e., s. 37.

onlara katılmaları sonucu değişmeğe başlamıştır. Daha sonra bazı Özbek boylarının da bunlara katılmaları ile Kazak topluluğu artmıştır.

Kazaklar, *ulu-cüz, orta-cüz* ve *kiçi-cüz* (veya *orda),* üç bölgeye ayrıldılar . Fakat, ilerleyen zaman içerisinde *ulu* ve *kiçi-cüz* denilen bölgeler, *orta-cüzün* hâkimiyetine girdi. XV. yüzyıl başlarında Altın Ordu Hanlığı'nın yıkılışı ile Nogay Ordası ile Özbek Hanlığı kuruldu.

Altın Ordu'nun çözülmeğe başladığı XV. yüzyıl başlarında Kıpçak Bozkırı'nda, yani bugünkü Kazakistan'da karmaşık bir mücadele başlamıştır. Bu mücadele de rakipler Kıpçak-Özbek topluluğundan ve özellikle han seçmede etkin olan Nogaylardan destek bulmaya çalışmışlardır.

Daha önce, Çingis Kağan idaresindeki Karlık, Nayman, Argın, Kıpçak ve Karluk gibi büyük boylar Nogay ve Özbek hanlıklarının idaresi altına girdiler. XV. yüzyılın ortalarında Özbek Hanı Ebülhayır'ın ölmesiyle, göçebe grupların dağılarak Kazak ve Özbek Hanlıklarına ayrıldığı görülür".

Bu ayrılık rüzgârları Orta Asya'da bazı değişikliklere işaret eden önemli bulgulardır. Bu dönemde Kazaklar bozkırları seçerken; Özbekler Timurlular elinde bulunan Orta Asya'nın yerleşik merkezlerine, Maveraünnehir ve Harezm'e yönelmeğe başlamışlardır. Kazaklar, Kazak bozkırların esnek bir birlik kurmuşlardır.

Burunduk Han (1474-1511) zamanında dağılma tehlikesi geçiren Kazaklar Şaybak Han ve öbür rakipleri ülkeden çıkarmışlar. Bundan sonra Muhammed Şaybak Maveraünnehir'e egemen olmuştur . Birlikleri gittikçe genişleyen Kazaklar Kazak bozkırlarının büyük bir kısmını denetlemeğe başlamışlardır.

1.2.1. Kasım-Han Dönemi

Kazak Hanlığında siyasî ve iktisadî yönden ilk gelişmeler Kasım Han (1511-1523) zamanında olmuştur. Onun Kazakların

SARAY, Mehmet,' *Kazak Türkleri Tarihi, "Kazakların Uyanışı", s.* 18.
[11] *Târîh-i Râşidî*, s. 272-273.
[12] GROUSSET, R. *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 1980.

yaşadığı topraklan birleştirdiği *Târîh-i Râşidî, Şeybanî-nâme* gibi tarihî eserlerde belirtiliyor.

Kasım Han zamanında genişleyen Kazak Boylar Birliği Nogay, Nayman ve Argın gibi boyların da birliğe katılmaları ile yaklaşık bir milyonluk bir halk hâline gelmişlerdir[13]. Kasım Han zamanında, yerleşik merkezlerle ticarî ve iktisadî faaliyetlerin önemli noktasını oluşturan Sir Derya üzerindeki şehirler ele geçirilmeğe çalışılmıştır.

Ancak, Maveraünnehir'deki şehirleri ele geçirememişlerdir. Bozkırdaki boşluğu dolduran Kazaklar her zaman yerleşik merkezlerle bağ kurmak istemişlerdir. Bu dönemde Ruslarla ve İdil yöresindeki Hanlıklarla diplomatik ve ticarî ilişkiler kurulmuştur.

Kasım Han dönemi için XVI. yüzyılda küçük kazak beyleri Kasım Han'ın hâkimiyeti altında birleştirildi diyebiliriz ki.

1.2.2. Kasım Han'ın Kaska Yolu (Anayasa)[14]

Kasım Han zamanında, Kazaklann ilk anayasası olan *beş yargı* yeniden düzenlendi. Bu anayasa, göçebe örf ve âdetleri göz önüne alınarak yapılmıştır. Bu anayasaya, Kasım Han'ın kaska yolu denilmiştir.

1.3. Kazak-Kırgız Hanı Haknazar Han (1538-1580) Dönemi

Kasım Han'ın ölümünden sonra gevşeyen Kazak birliği oğlu Haknazar zamanında yeniden toparlanmıştır. Haknazar Han Taşkent'i ele geçirdi. Haknazar Kırgızlarla birlikte hareket ederek Nogay topraklarına yayılmıştır. Haknazar Han Kazak-Kırgız Han unvanını almıştır. Bu dönemde Kazak Hanlığının iktisadı güçlenmiştir.

Haknazar döneminde, Kasım Han zamanında olduğu gibi Maveraünnehir ve Doğu Türkistan'ın yerleşik bölgelerine geçiş elde etmek için çalışılmıştır[15]. Haknazar Han döneminde, Özbek

[13] *Târîh-i Râşidî*, s. 273.
[14] İBADULLAYEV, A. -KENJETAV, D. ve arkadaşları, a. g. m., s. 1215.
[15] GOLDEN, P. B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples Ethogenesis andEarly Modern Eurasia and the Middle East*, s. 339-343.

Hanlığı işlerine de karışıldığını görüyoruz. Haknazar Han, Türkistan bölgesine yönelerek, burada Özbeklere karşı üstünlük sağladı.

1.4. Tevekkül[16] Han (1586-1598) Dönemi[17]

Tevekkül Han zamanında Kazaklar Maveraünnehir'de Özbek Hanlığını işgal ettiler. Kazakların Taşkent'i Orta Asya'da yönetim merkezi yaparak, üç bolüme başka bir ifadeyle, üç *cüze* ayrılıp bu biçimde teşkilâtlanmaları bu dönemde olmuştur[1] . Büyük ordu *(ulu-cüz)* Balkaş kıyıları, Çüy, Talaş ve öbür nehir boylan ile Alatav'a kadar, başlıca Calayır, Duglat boylarını; Küçük ordu *(kiçi-cüz)* kuzey Kazakistan nehirleri, Hazar denizinin kuzey kıyılarına kadar Alım-Uh boyları; Orta ordu *(orta-cüz)* Tobol, İşim ve İrtiş boyları ile Taşkent ve Türkistan bölgesine göç eden Argu, Kıpçak boylarını içine almaktadır.

Tevekkül Han'dan sonra, Kazaklar büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldılar. Şöyle ki; Bir taraftan Ruslar, öbür yandan Moğol asıllı Oyratlar, Kalmuklar ve Cungarlarla çok çetin mücadeleye giriştiler. Türk töresini yazılı hâle getiren Taule Han (1680-1718) birleşik Kazak halkının son hükümdarı olmuştur. Yazılı hâle getirilen Türk töresi, Kasım Han'ın Kasrı olarak nitelenen anayasanın tekrar yenilenmesidir.

II. XVI. Yüzyıl Sonrasında Kazakların Durumu

XVI. yüzyılda Orta Asya'nın bozkır bölgelerinde bulunan Kazaklar, yerleşikliğe geçmeğe başlayan Özbeklere karşı göçebe geleneğinin koruyucusu durumunda olmuşlardır. XVI. yüzyılda Orta Asya'nın batı kesiminde Maveraünnehir ve Harezm'de Özbek hanlıkları, Kazakistan'da Kazaklar bulunurken, doğuda ise Doğu Çağatay Hanlığı bulunmaktaydı. XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında Kazak boyları gittikçe büyüyerek üç *cüz* hâlinde yaşamağa başladılar. Her cyzün başında bir han bulunuyordu.

Tevkkül Han, bazı kaynaklarda Tevkel (Tevekkel) Han olarak da gösterilmektedir.
[17] SARAY, a. g. e., s. 19.
[18] SARAY, a. g. e., s. 18.

1440 yıllarda tarih sahnesine çıkan Kazaklar, XVIII. yüzyıldan itibaren Rusların yönetimi altına girmişlerdir. XVIII. yüzyılda, Rusların yönetimi Kazaklar üzerine doğudan gelen Kalmuk akınları biçiminde başlamıştır. Bu dönemde Kazaklar tamamıyla yok olma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Öyle ki, Kazak tarihinin en hüzünlü ve acıklı devrelerinden biri olan *"Oçtaban şubınndf* (tabanlar beyaz oluncaya kadar sürünerek ilerlemek) olayı bu dönemde olmuştur. Kalmukluların önünden kaçan Kazak boylan hep batıya doğru ilerlemişlerdir .

Böylece Rusların etkin olduğu nüfus bölgesine çok yaklaşmışlardır. Bu sebeple 1730'larda Kazak topraklarının batıdaki en uç noktasında bulunan *kiçi-cüz* hanı Ebülhayır Rus çariçesine başvurarak, ondan Rus tabiiyetini istemesi, Çarlık ve Sovyetler Birliği döneminde çok suiistimal edilen bir husus olmuştur. Şöyle ki; Bütün Kazakların hepsinin Rus hâkimiyetine kendi dilek ve istekleri ile girdikleri belirtilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde, Kazak dilinde basılan kitaplarda, bu konu üzerinde titizlikle durulmuştur[20].

Rusların Kazakistan'a batı ve kuzey bölgelerine gelmesi, bu bölgelere askerî kışlaların inşa edilmesiyle başlamıştır. Bunun sonucunda, Kazakistan'da *(kiçi-cüz)* denilen bölge 1731'de, *orta-cüz* hanları ise 1740'da Rus egemenliği altına girdi[21].

XIX. yüzyılda Rus egemenliğine karşı mücadele etmiş bulunan *orta-cüz* Hanı Abılay ve onun torunu Kenesarayı Han, bugün Kazaklarca ilk kazak milliyetçileri olarak kabul edilmektedir. Kazakların müstakil devlet kurmasında, büyük mücadele vermiş olan Kenesarı Han hakkında Çarlık ve Sovyetler Birliği döneminde yazılan eserlerin sayısı oldukça azdır. Ayrıca bu konuda birçok eser de yasaklılar kapsamına alınmıştır. Fakat Kazakistan'ın 16 Aralık 1991'den sonra bağımsızlığa kavuşmasından itibaren, Kenesarı hakkında yasaklanmış olan

[20] KIRIMLI, a. g. m., s. 1225.
"Gazaq", *Qazaq Sovyet Entsiklopediyası,* 6. Cilt, s. 262'den nakleden KIRIMLI, a. g. m., s. 1225.

[21] AYDIN, T., "Sovyetler Birliği Dağılırken Kazakistan", *Uluslar arası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar,* Ankara, Ocak 1992 s. 9.

eserler tekrar yayınlanmağa başlamıştır. Kenesarı'nın bağımsızlık için yaptığı mücadele, Kazak basınında tekrar gündeme gelmiştir[22]

XIX. yüzyılda, Kazak topraklarının uç bölgelerinde kurulan askerî kışlaların çevresine Rusya Kozakları yerleştirerek, güvenliğini sağlamlaştırma atılımına başlamıştır. Yerleştirilen bu Kozak toplulukları, birtakım desteklerle de, Kazak devletinin oluşmasını engellemişlerdir . 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra, Kazaklar, 1936 yılında Kazakistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı ile Sovyetler Birliği'nc katıldılar.

SONUÇ

XV. ve XVI. yüzyılda Asya'nın siyasî yapısında köklü değişikliklere işaret eden siyasî gelişmeler olmuştur. Şöyle ki; özellikle XVI. yüzyıl başlarından başlayarak Asya'da yerleşik güçlü aktörler ortaya çıkmıştır. Dengeler değişmeğe başlamıştır. Örneğin; Moskova-Rus Devleti Orta Asya'yı jeopolitik ve sosyoekonomik olarak etkilemiştir. Bu bağlamda olmak üzere, çok eski zamanlardan beri uluslar arası ticaretin önemli merkezlerinin bulunduğu İdil (Volga) havzasının XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Moskova-Rus Devleti'nin denetimi altına girmesi, Avrasya'daki dengeler açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

İşte bu şartlar altında XVI. yüzyılda Kazaklar, siyasî bir kuruluş olmaktan çok, göçebe boylar topluluğundan meydana gelen bir birlik niteliğindeydi. Nitekim, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Kazakların Orta Asya siyasî hayatında önemli rol oynadıklarını görüyoruz. Ayrıca, Kazak adının Rusça *kozak* biçiminde yazılarak, Kazak diye telâffuz edilen halkla hiçbir ilgisi olmadığını da görüyoruz.

Kazaklar Orta Asya'da Çingis Kağan'ın fetihleri zamanında ortaya çıkmışlar. Küçük Kazak Beylikleri de, XVI. yüzyılda Kasım Han zamanında birleşerek, Kazak Birliği'ni oluşturmuşlardır.

BEKMAHAVA, E. "Qazaq Halgınınq Kenasarı Bastagan Azattıa Qozyalısı", *Culdız,* 7, 8, 9, 10. Sayılar, 1991.
KIRIMLI, a. g. m., s. 1226.

KAYNAKÇA

AKARSLAN, Mediha. ***Değişen Dünya Dengeleri ve Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri,*** Ezgi Kitabevi, Bursa, 1994.

AYDIN, Turan. "Sovyetler Birliği Dağılırken Kazakistan", ***Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar,*** Ankara, Ocak 1992.

BEKMAHAVA, Emuhan. "Qazaq Halgınınq Kenasarı Bastagan Azattıa Qozyalısı", ***Culdız,*** 7, 8, 9, 10. Sayılar, 1991.

CRUMMEY, O. Robert. ***The Formation of Moskovy 1304-1613,*** Longman London and Newyork.

GOLDEN, B. Peter. ***An Introduction to the History of the Turkish Peoples Ethogenessis and Early Modern Eeuraisa and the Middle Eeuraisa and the Middle East.*** Otto Harrossowitz, Wiasbaden, 1992.

GROUSSET, Rene. ***Bozkır İmparatorluğu.*** Çev. M[ehmet] Reşat ÜZMEN, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

İBADULLAYEV, Azamat - KENJETAV Dosay ve arkadaşları "Kazakistan" ***Yeni Türkiye Dergisi,*** Sayı: 16, Ankara, Haziran 1997.

KANPOLAT, Hasan. "Bağımsızlıklarının Beşinci Yılında Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar", ***Yeni Türkiye Dergisi,*** Sayı: 15, Ankara Haziran 1997.

KIRIMLI, Meryem. "Kazakistan (Kozakların Değil) Kazakların Vatanıdır", ***Yeni Türkiye Dergisi,*** Sayı: 16, Ankara, Haziran 1997.

SARAY, Mehmet. ***Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı",*** İstanbul, 1993.

Târîh-i Râşidî.

TOGAN, İsenbike. "İmparatorluklar ve Ticaret Yolları", *1. Uluslar arası Tarih Vakfı Kongresi'ne* sunulan bildiri.

TOGAN, Zeki Velidi. ***Bugünkü Türkeli, Türkistan ve Yakın Tarihi,*** Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.

TOGAN, Zeki Velidi. ***Umumî Türk Tarihi Giriş,*** 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Dumlupınar Üniversitesi Sayı: 6 **Sosyal Bilimler Dergisi Haziran 2002**

KİTAB-I DEDE KORKUT'TA AK VE KARA İLE İLGİLİ UNSURLAR

Doç. Dr. Ali TORUN*

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri, 14. yy. sonları 15. yy. başlarında yazıya geçirilmiştir. Bu eser, Türk toplumunun değer yargılarını bu güne taşıması bakımından önem taşımaktadır. Bu yönüyle pek çok incelemeye konu olmuştur.

Dede Korkut'ta insanın bazı hâlleri, eşyalar, hayvanlar ve coğrafyanın "ak" ve "kara" kavramlarıyla ifade edildiği görülmektedir. Bu kavramlar, bir renkten ziyade eski Türk kültüründen gelen değer yargılarının ifadesidir.

ABSTRACT

Dede Korkut Stories was put in writing at the end of 14 th century and at the beginning of 15 th century. This work is valuable as it has carried the Turkish community's accepted values to the present. in this respect, it has been the subject of several investigations.

in Dede Korkut, it is seen that some behavior of human stated by belongings, animals and the geograpy's concepts of "white" and "black". These concepts are not a color but an explanation of the accepted values coming from the old Turkish culture.

* DPÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

KAYNAKÇA

AKARSLAN, Mediha. ***Değişen Dünya Dengeleri ve Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri,*** Ezgi Kitabevi, Bursa, 1994.

AYDIN, Turan. "Sovyetler Birliği Dağılırken Kazakistan", ***Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar,*** Ankara, Ocak 1992.

BEKMAHAVA, Emuhan. "Qazaq Halgınınq Kenasarı Bastagan Azattıa Qozyalısı", ***Culdız,*** 7, 8, 9, 10. Sayılar, 1991.

CRUMMEY, O. Robert. ***The Formation of Moskovy 1304-1613,*** Longman London and Newyork.

GOLDEN, B. Peter. ***An Introduction to the History of the Turkish Peoples Ethogenessis and Early Modern Eeuraisa and the Middle Eeuraisa and the Middle East.*** Otto Harrossowitz, Wiasbaden, 1992.

GROUSSET, Rene. ***Bozkır İmparatorluğu.*** Çev. M[ehmet] Reşat ÜZMEN, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

İBADULLAYEV, Azamat - KENJETAV Dosay ve arkadaşları "Kazakistan" ***Yeni Türkiye Dergisi,*** Sayı: 16, Ankara, Haziran 1997.

KANPOLAT, Hasan. "Bağımsızlıklarının Beşinci Yılında Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar", ***Yeni Türkiye Dergisi,*** Sayı: 15, Ankara Haziran 1997.

KIRIMLI, Meryem. "Kazakistan (Kozakların Değil) Kazakların Vatanıdır", ***Yeni Türkiye Dergisi,*** Sayı: 16, Ankara, Haziran 1997.

SARAY, Mehmet. ***Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı",*** İstanbul, 1993.

Târîh-i Râşidî.

TOGAN, İsenbike. "İmparatorluklar ve Ticaret Yolları", *1. Uluslar arası Tarih Vakfı Kongresi'ne* sunulan bildiri.

TOGAN, Zeki Velidi. ***Bugünkü Türkeli, Türkistan ve Yakın Tarihi,*** Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.

TOGAN, Zeki Velidi. ***Umumî Türk Tarihi Giriş,*** 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Dumlupınar Üniversitesi Sayı: 6 **Sosyal Bilimler Dergisi Haziran 2002**

KİTAB-I DEDE KORKUT'TA AK VE KARA İLE İLGİLİ UNSURLAR

Doç. Dr. Ali TORUN*

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri, 14. yy. sonları 15. yy. başlarında yazıya geçirilmiştir. Bu eser, Türk toplumunun değer yargılarını bu güne taşıması bakımından önem taşımaktadır. Bu yönüyle pek çok incelemeye konu olmuştur.

Dede Korkut'ta insanın bazı hâlleri, eşyalar, hayvanlar ve coğrafyanın "ak" ve "kara" kavramlarıyla ifade edildiği görülmektedir. Bu kavramlar, bir renkten ziyade eski Türk kültüründen gelen değer yargılarının ifadesidir.

ABSTRACT

Dede Korkut Stories was put in writing at the end of 14 th century and at the beginning of 15 th century. This work is valuable as it has carried the Turkish community's accepted values to the present. in this respect, it has been the subject of several investigations.

in Dede Korkut, it is seen that some behavior of human stated by belongings, animals and the geograpy's concepts of "white" and "black". These concepts are not a color but an explanation of the accepted values coming from the old Turkish culture.

* DPÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Oğuz Türklerinin tarihi sayılan Kitâb-ı Dede Korkut âlâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân adlı on iki hikayeden oluşan eser, Türk kültürü açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Fuat Köprülü'nün ifadesiyle: *""Dede Korkut terazinin bir kefesine, Türk edebiyatı öbür kefesine konsa, yine Dede Korkut ağır basar. "* Bu yaklaşım oldukça iddialı olarak görülebilir. Ancak şurası bir gerçektir ki bu eser, Türk kültürünün XV. yüzyılına olduğu kadar daha önceki zamanlarına ait pek çok unsurunu bünyesinde taşımaktadır. Onda bir toplumun geçmişte ve halde ne düşündüğü, nasıl yaşadığı, neler yiyip neler içtiği kısacası bütünüyle hayatı bulmak mümkündür. Hattâ bütünüyle Türk milleti ondadır diyebiliriz. Bu bakımdan Dede Korkut, birçok açıdan araştırma konusu olmuştur.[2]

Biz de bu çalışmamızda Dede Korkut'ta **ak** ve **kara** ile vasıflandırılan unsurları ele alıp, bunları bir gruplamaya tabi tutarak ak ve karanın bu unsurlardaki kullanım biçimlerini belirlemeye çalışacağız.

Dede Korkut'ta insanın bazı uzuvları, hayatın bazı safhaları, eşyalar, hayvanlar, bazı coğrafî kavramlar **ak** ve **kara** sıfatlarıyla anılmaktadır. Bu noktadan hareketle Dede Korkut'ta ak ve kara ile ilgili unsurları dört ana başlık halinde toplayıp, ilgili örnekleri vereceğiz. Daha sonra bunları bir tahlile tabi tutacağız. En nihayetinde de bütün bunları toplu bir değerlendirmeye tabi tutarak bu unsurların eski Türk kültürü ile bağlantısını arayacağız. Bu maddeleri şimdi sırasıyla görelim:

1. İnsan ve İnsan Hayatıyla İlgili Unsurlar

A) İnsan Uzuvlarıyla ilgili Olanlar

a)Baş

Dede Korkut'ta kahramanlar, hayatî bir tehlike ile karşılaştığında veya bir yakınlarını kaybettiklerinde baş için **kara baş** ifadesini kullanmaktadırlar. Nitekim Salur Kazan, evinin yağmalandığını görünce ilini, sırasıyla su, kurt, köpek ve çobana sorar. Hepsinde de şu ifadeyi kullanır:

""Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana

***Kara başım** kurban olsun suyum (kurdum, köpek, çoban) sana." [3]*

Yine av dönüşü oğlunu göremeyen Dirse Hanın hanımı, çeşitli ihtimalleri sıraladıktan sonra sözünü şu şekilde tamamlar:

"Yalnız oğul haberini a Dirse Han söyle bana

***Kara başım** kurban olsun bu gün sana. (Ergin,s.30)*

Oğlunu bulduktan sonra da aynı ifadeyle:

"Öz gövdende canın var ise oğul haber bana

***Kara başım** kurban olsun oğul sana."* (Ergin, s.31,32) şeklinde hitap eder.

Bamsı Beyrek, kervancıdan yakınlarıyla ilgili haber sorarken yine *"**Kara başım** kurban olsun kervancı sana. "(Ergin, s. 76)* ifadesini kullanır.

Dede Korkut'ta bu hususta oldukça bol örnek bulunmaktadır. Bunların hepsini teker teker sıralamayı gerekli görmüyoruz. Verdiğimiz örnekleri değerlendirecek olursak; başın sıfatı olarak kullanılan karanın, maddî bir renkten ziyade kişinin içinde bulunduğu ruh haline işaret ettiği açık bir şekilde görülür. Zira bu sözlerin sahipleri olan kişiler yaşlı olup beyaz saçlara sahiptirler. Bu durumda baş kelimesi **kara** kelimesiyle terkip haline geldiğinde dertli, bunalmış vb. manaları kazanmaktadır.

Nitekim bu gün mutlu, sevinçli günlere **ak gün,** felaket zamanlarına da **kara gün** denilmesi ; Alevîlerin tarikat sırlarına nâ-mahrem olanlara **kara baş** veya **ağzı kara** demeleri[5] karanın hep bu uğursuzluk ifadesinden kaynaklanmaktadır.

b) Bağır

Aynen başta olduğu gibi kahramanların dertli anları **kara bağır** deyimiyle ifade edilmektedir:

"Kazan 'in kara sûzme gözleri kan yaş doldu, kan damarları kaynadı, kara bağrı sarsıldı." (Ergin, s. 44). Kara, burada diğer kelimelerle hem bir aliterasyon yaratmakta, hem de Kazan'm ruh halini tavsif etmektedir. Baş için söylediğimiz gibi kara burada da dert, hüzün vb. kelimelerin nüansı olan kavramları ihtiva etmektedir.

Nitekim bu gün bu ifade deyimlerimizde bütün canlılığıyla yaşamaktadır.

c) Ten

Dede Korkut'ta kahramanların tenleri aktır. Kırk nâmert Dirse Han için *"Gelin Dirse Hanı tutalım, ak ellerini ardına bağlayalım, kıl sicim ak boynuna takalım."* diyerek ona tuzak

hazırlarlar. Neticede Dirse Hanı tutarlar, ak ellerini ardına bağlar, kıl sicimi boynuna takar, ak etinden kan çıkıncaya kadar döverler (Ergin, s. 33).

Uruz kafire esir düşünce Burla Hatun, kocası Kazan'a ana hissiyatıyla: *"Sarı yılan sokmadan akça tenim kalkıp şişiyor"* (Ergin, s. 104). şeklinde hitap eder.

Buralarda geçen ak ve **akça** kavramları ten beyazlığından ziyade temizlik, arılık, ululuk vb. manalarındadır. Zira eski Türk kültüründe aklık, temizliktir, arılıktır, ululuktur. Yaşlılık ifadesi olarak ak sakallık, tecrübe ile dolu oluş, ve büyüklük ifadesidir[6].

Düşman ise **kara** tenlidir. Kazılık oğlu Yiğenek, kafirin omzuna bir kılıç vurur, giyimini kuşamını doğrar, altı parmak derinliğinde yara açar, kafirin kara kanı fışkınr, **kara** kalçası, çizmesi kan olur. Burada kafirin kan ve kalçasının kara ile sıfatlandmlması, karanın pis, murdar vb. manalara gelmesinden dolayıdır.

d) Yüz-Al in

Yüz ve alnın ak sıfatıyla ifade edilmesi bu kelimenin temizlik, dürüstlük, şeref vb. manalarından dolayıdır.

Kavramın bu manasını Dirse Hanın Boğaç Hana söylediği: *"Ak yüzlü ela gözlü gelinler gider ise benim gider"* (Ergin, s.35) sözüyle, Begil'in ak alınlı Bayındır Hana hisse çıkarmasında (Ergin, s. 185.) görmekteyiz.

Aynı anlamı şu atasözü ve deyimlerimiz de taşımaktadır: *"Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur. "*[7], *"Alnının akıyla"*[8], *"Alnı açık, yüzü ak"*.

Yüz ve alın utanılacak bir durumda ise kara sıfatını almaktadır: *"Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar"*, *"isteyenin bir yüzü kara, vermeyenin iki yüzü."*

e) Süt

Dede Korkut'ta anne sütü aktır. Süt renk itibariyle beyazdır. Başka renkte olması da mümkün değildir. Bu itibarla renk olarak başkalarıyla karışma ihtimali bulunmadığı için ayrıca ak sıfatını almasına gerek yoktur. Ne var ki deyimlerimizde de görüleceği gibi anne sütü ak sıfatıyla bir arada kullanılmaktadır. *"Anamın ak sütü gibi helal olsun."* deyiminde görüldüğü gibi helal kelimesiyle bir arada kullanılmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi anne sütü aktır, yani helal ve temizdir. Dede Korkut'un mukaddime faslında

ozan dilinden zikrolunan *"Ak sütünü doya doya emzirse ana güzel."* (Ergin, s. 18). Ananın Deli Dumrul'a: *"Dolu dolu ak sütümü emzirdiğim oğul. "* (Ergin, s. 124), Boğaç Hanın annesine: *"Beri gel ak sütünü emdiğim kadınım ana."* hitapları sütün bu özelliklerine işaret etmektedir.

B) İnsan Hayatının Değişik Anlarıyla İlgili Olanları

a) Rüya

Dede Korkut'ta iki yerde Karacık Çoban (Ergin, s.41) ile Salur Kazan (Ergin, s.43)'ın **kara** kaygılı rüya gördüklerini tespit ettik. Buradaki karanın renk olarak kullanılmadığı aşikardır. Buradaki karayı kaygılı kelimesinin mütemmimi olan korkunç, dehşet verici vb. manalarla izah edebiliriz.

Karanın bu manasını, vergi vermeye alışmamış, büyük devlet içinde yaşamamış geri Altay Türklerinin vergi için kullandıkları **kara alman**[12] ifadesiyle, **kara humma** deyiminde görmekteyiz.

b) Düğün

Beyrek'in nişanlısı Banı Çiçek, başkası ile evleneceği zaman Beyrek'in kız kardeşi *"Toyun kara oldu."* diye ağlar. Bundan önceki bahislerde de ifade edildiği gibi kara renk değil; felaket, yas vb. manalardadır. Aynı manayı kara gün, kara haber deyimlerinde de görmek mümkündür.

c) Ölüm

Dede Korkut'un Boğaç Han boyunda *"Kara ölüm geldiğinde geçit versin."* (Ergin, s.37) diyerek ölüm, kara olarak nitelenir. Diğer boylarda bununla ilgili başka kayda rastlamadığımız gibi, zıddı olan ak ölüm de geçmemektedir. Bu itibarla buradaki karayı korkunç, acı vb. kavramlarla izah edebiliriz.

2. Eşyalar

a) Giyim-Kuşam

Dede Korkut'ta üç türlü giyim-kuşam görmekteyiz. Bunlar: ak, kara ve kırmızı giyimdir. Buradaki renklerin her biri birer değeri ifade etmekte ve sosyal statüyü belirleyici bir unsur olarak anlaşılmaktadır. Bu hususla ilgili tespitlerimizi görelim:

Kafir, ekserî **kara** giyimlidir. Bu klişe söz, Dede Korkut'un muhtelif boylarında sık sık tekrarlanır. *"**Kara** giyimli, azgın dinli kafirlere bir oğul aldırdınsa söyle bana."*(Ergin, s.30); *"**Kara** elbiseli kafirlere rastladın mı?"*(Ergin, s.176). vb. ifadelerdeki kara, düşmanın giydiği zırhın renginden kaynaklanan bir maddî renge işaret edebileceği gibi, kendininkine benzemeyen giyime toplumun verdiği tuhaf, kötü vb. manalarında bir sıfat da olabilir. Biz -Türklerde karanın ekserî süflî kavramlar için kullanıldığı nazarı dikkate alınırsa- bu sıfatın ikinci manasında kullanıldığı görüşündeyiz.

Kafir giyimini Oğuz Türkleri bu şekilde kara sıfatıyla aşağılamakla birlikte, kendileri de bazı hayat hadiseleri karşısında kara giyinmektedirler:

*"Pay Püre Beyin penceresi altın otağına feryat, figan girdi. Kızı gelini kah kah gülmez oldu. Kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeş ak çıkardı **kara elbiseler** giydiler."* (Ergin, s. 73).

*"Beyrek bundan geçti, büyük kız kardeşlerinin yanına geldi. Baktı gördü kız kardeşleri **karalı mavili** oturuyorlar."* (Ergin, s.82).

*"Anam benim için **mavi giyip kara sarınsın,** kudretli Oğuz ilinde yasımı tutsun."* (Ergin, s. 110).

*"Kaza benzer kızı gelini **ak** çıkardı, **kara** giydi. Ak boz atının kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit **kara giyip mavi sarındılar.**"* (Ergin, s.220).

Misallerde görüldüğü gibi esaret, ölüm gibi hayat hadiseleri karşısında kişinin yakınları yas alameti olarak kara giyinmektedir. Bu durumda kara giyinmek bir yas alameti olarak kabul edilmektedir.

Kara elbisenin, ifade ettiği bu mananın yanı sıra ak elbise de kişinin medenî durumuna işaret etmektedir: Bamsı Beyrek'e adaklısından kırmızı kaftan geldiğinde, arkadaşları bu durumdan müteessir olurlar. Üzüntülerine sebep olarak da: *"Nasıl müteessir olmayalım, sen kızıl kaftan giyiyorsun, biz **ak kaftan** giyiyoruz."* (Ergin, s. 72). cevabını verirler. Burada görüldüğü gibi kızıl evliliğe, **ak** ise bekarlığa işaret etmektedir. Aslında yiğitlerin üzüntülerinin sebebi ak giymekten değil, bekar kalmaktan kaynaklanmaktadır.

Tarihte, Alparslan'ın Malazgirt Meydan Muharebesi öncesinde beyaz elbise giydiğini görmekteyiz. Bahattin Ögel, Alparslan'ın bu tutumunu bir yas alameti olarak nitelemektedir[13]. Halbuki bu giyim bir yas alameti değil, şehadete hazır bir insanın kefenini sağlığında giymesidir. Burada tamamen maddî bir renk söz konusudur. Bu itibarla ak, mürüvvet ve dileğin; kara ise yasın sembolüdür. Bu gün dahi nişan elbisesinin mavi, kırmızı vb. renklerden seçilmesine karşılık gelinliğin beyaz renkli olması bu sebepten kaynaklanmaktadır.

b) Otağ-Ev

Bamsı Beyrek esaretten kurtulup gelince kız kardeşine: **karalı mavili otağın** kime ait olduğunu sorar (Ergin s. 81). Buradaki karalı mavili otağ ifadesi otağa dikilen karalı mavili bayraktan kaynaklanmaktadır. Bu ise tamamen yas alameti olarak karalı mavili giyinmekle ilgilidir.

Dede Korkut'ta bir değer yargısı olarak **kara otağ** görmekteyiz. Boğaç Han boyunda, olayın kuruluşuna zemin hazırlayan ilk hareket bu **kara** otağdan kaynaklanmaktadır. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı ise **kara otağa** yerleştirirler. Kara otağa müstehak olarak gördükleri kişiyi ise **Allah'ın kargıdığı** (lanetlediği) kişi olarak tavsif ederler (Ergin, s. 21). Dirse Han ise kendine yapılan bu muameleye şu şekilde tepki verir: *"Benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü, benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne oldu ki kara otağa kondurdu?"* Ergin, s. 22). Kara otağa gösterilen bu tepkinin sebeplerini geçmişte aramak gerekir:

Eski Türklerde üç tip çadır görmekteyiz. Bunlardan **kara çadır,** mahkum sınıfı teşkil eden kara kemiklere; **ak otağ,** hakim olan ak kemiklere; **kızıl otağ** ise altun kemikler yani hakimiyeti elinde tutan tiginlere aitti.[14] Bu tasniften anlaşıldığına göre ak hakimiyetin, kara ise mahkumiyetin sembolüdür.

Beyaz renkli olmasa da içinde saygıdeğer kişilerin oturduğu büyük ve göz alıcı otağlara ak otağ, ak ev denilmesi akın saygın manasındandır.[15]

Dirse Hanın kara otağa oturtulmasının temelinde, oğlu kızı olmadığı için neslinin devam edemeyeceği, dolayısıyla hakimiyetin başka ellere geçeceği endişesi vardır. Bu durum ise onun saygınlığını gölgelemektedir.

Eski Türklerde idare eden ak, idare edilenler kara sıfatı aldıkları ' için tarihte birçok topluluk ak ve kara sıfatlarını almışlardır: Ak Hun, Sarı (Ak) Türgiş, Kara Türgiş, Sarı Uygur,

Sarı (Ak) Oğur, Kara Bulgar, Kara Hazer, Ak Hazer, Ak Kuman, Kara Kuman, Kara Macaristan, Ak Macaristan, Kara Kıpçak[17], Kara Kırgız, Kara Kalpaklar, Kara Koyunlar, Ak Koyunlar... Bu topluluklar hakimiyet veya mahkumiyet durumlarına göre ak veya kara şeklinde nitelenmişlerdir. Dolayısıyla kara sıfatını alan bir il, kurtulmak ve intikam almak hazırlığında demektir[18]. Bolak kavminin Kıpçaklara esir düşünce Kara Bolak unvanını alıp esaretten kurtulunca da bu sıfatı atması bu sebeptendir. İlin kara sıfatını almasından sonra hükümdarın da Kara Han veya Moğolca aynı manaya gelen Kür Han adını aldığını görmekteyiz .

Ak ve karanın bu hakimiyet ve mahkumiyet manalarından dolayıdır ki nesli olmayan kara sınıfına konulmakta Dirse Handa görüldüğü gibi ona bayağı muamele yapılmaktadır. Bu bayağı manasından dolayıdır ki, kara otağ hoş görülmemekte, uğursuz olarak nitelenmektedir. Ozan dilinden söylenen mukaddimedeki: *"Misafiri gelmeyen* ***kara evler*** *yıkılsa daha iyi"* (Ergin, s. 16). sözü toplumun kara otağ, kara ev hakkındaki kanaatini pek güzel ifade etmektedir. Bu gün Türkmenlerde düğün gününde bir geceliğine de olsa beyaz çadır kurmaları[20] akın uğurlu kabul edilmesindendir.

c) Sancak

Dede Korkut bir duasında ak sancaktan bahsetmektedir: *"**Ak sancak** kaldırınca Müslümanlar arkası olsun. "* (Ergin, s.64). Ak sancak burada yine otağda olduğu gibi uğurluluk, saygınlık ve hakimiyetin sembolüdür.

3. Hayvanlar

Dede Korkut Destanlarında sadece koyun ak ve kara tasnifine tabi tutulmakta, buna karşılık köpek, ejderha, kaplan ve domuz ise yalnızca kara sıfatını almaktadır. Buradaki ak ve kara diğer unsurlarda olduğu gibi bu hayvanların maddî renklerinden ziyade onların karakteristik vasıflarını ifade etmektedir. Ak ve karanın metinlerdeki kullanımlarını gördükten sonra bu görüşümüz daha da bir kuvvet kazanacaktır:

Kazan, evinin yağmalanması üzerine kurttan ilini sorar. Bu arada kurdu vasıflandırırken *"Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçılayan"* (Ergin, s. 45) ifadesini kullanır.

Begil *"Akça yüzlü oğluna* ***akça koyun*** *verir."* (Ergin, s. 185). Her iki örnekte de görüleceği gibi söz konusu olan beyaz renkli koyun değildir. Zira kurt, koyunu rengine göre değil,

zayıfına semizine göre seçer. Bu itibarla akça koyun besili, semiz, makbul koyun manasındadır. Haliyle şölenlik koyun da akça yani makbul koyundur.

Buna mukabil, Dirse Hana bir aşağılama ifadesi olarak **kara koyun** yahnisi ikram edilmektedir. Halbuki bir halk türküsünde de ifade olunduğu gibi: *Kara koyun etli olur/ Kavurması tatlı olur. "* et tadının renge göre farklı olması gerekir. Dirse Han'a ikram olunan koyun siyah koyun eti değil, akça koyunun zıddı olarak zayıf, makbul olmayan koyun etidir.

Diğer hayvanlara gelince; Kazan, Tepegöz'ü tasvir ederken:

*"**Kara ejderha** oldu Tepegöz*
Gökyüzünde çevirdim yenemedim Başat
***Kara kaplan** oldu Tepegöz*
Kara kara dağlarda çevirdim yenemedim Başat" (Ergin, s. 165). Ejderha ve Kaplan için kara sıfatını kullanır. Kazan, **kara** köpekle haberleşir (Ergin, s. 45).

Metinlerde geçen kara ejderha, kara kaplan, kara köpek ifadeleri bu hayvanların karakteristik özelliklerinden olan tehlikeli, korkunç, can alıcılık vb. sıfatlarından dolayı kara ile anılmaktadırlar. Bu itibarla kara bir tehlike ve onun nüansı olan kavramlara karşılık olarak kullanılmaktadır.

Dede Korkut'ta kara, bir başka hayvan, domuz için kullanılmaktadır. Bilindiği gibi domuz İslamiyet'ten önce de, İslamiyet'ten sonra da Türklerce makbul bir hayvan değildi. Düşmanın esir düşen Türk kahramanlarına **kara domuz** eti yedirmesi (Ergin, s.79) ve onları **kara domuz** damında yatırması (Ergin, s. 109) Dede Korkut kahramanları için en büyük hakaret ifadesidir. Burada domuzun kara sıfatını alması, onun Türklerce pis, murdar tanınmasından ileri gelmektedir. Buna göre kara burada da pis, murdar anlamı kazanmıştır.

Hayvanların renklerine göre tasnif edilip, renklerine göre değer kazandıklarını veya kaybettiklerini daha eski Türk kültüründe de görmekteyiz:

Katanov'un tespitine göre Sayaglar üç yılda bir yaptıkları dağ ayininde üç yaşını geçmemiş **beyaz** koçlar kurban ederler[21], Beltirler de bir kısım ayinlerinde kesecekleri kurbanların **beyaz** tüylü, **siyah başlı** olmasına dikkat ederlerdi[22].

Şaman ayinlerinde huş ağacı ormanındaki ayinler Bay Ülgen'e yapılır, ona beyaz yani açık renkli kurban takdim edilirdi. İkinci tip ayinler, evde ve ölüm halinde ölünün şerirleşmiş ruhunu

evden uzaklaştırmak için Erlik Han namına yapılırdı. Buna da siyah renkli yahut koyu renkli hayvan takdim edilirdi".

Beyaz renkli hayvanın makbul tutulması aka makbullük, siyah renkli hayvanın şerirliği ise karaya böyle bir uğursuzluk manası yüklemiştir. *"Aralarından kara kedi geçti.""* deyiminde bu anlayışı görmek mümkündür.

4. Coğrafî Tabirler

Dede Korkut'ta deniz ve özellikle dağlar, kara sıfatı ile birlikte anılmaktadır. Diğer unsurlarda olduğu gibi buradaki karayı da dağ ve denizlerin rengine bağlayamayız. İlgili örneklerde de görüleceği gibi kara kelimesi dağların sıfatı olarak yüksek, geçit vermeyen, karlı kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır:

*"**Kara** dağımın yükseği kardeş de / Ne duruyorsun oğul koştur"* (Ergin, s. 190).

*"**Kara** dağımın yükseği oğul / Kanlı sıyumun taşkını oğul"* (Ergin, s. 107).

*"Karşı yatan **kara karlı** dağlardan aşar olsa / Allah taâla senin oğluna aşıt (geçit) versin"* (Ergin, s.64).

"Karlı kara dağların yıkılmasın" (Ergin s. 58).

"Karşıyatan kara dağlar ihtiyarlasa" (Ergin, s. 111).

*"Kara deniz gibi kararıp gelen nedir ... **Kara deniz** gibi çalkanıp gelen kafirin askeridir"* (Ergin, s. 98).

Bu ifadelerde kara kelimesi yüksek, sarp, tehlikeli manalarıyla dağları; tehlikeli, hırçın vb. manalanyla da denizi tavsif etmektedir.

Eski Türklerdcki coğrafî taksimata göre yukarı ki dünya kutsal unsurların barındığı yerdir ve aka tekabül eder. Orta dünya ise ak ve kara unsurlarına, aşağıki dünya ise şerir ruhların dünyası olup yalnızca karaya tekabül eder[25]. Bu taksimat eski Türklerin ruhlarla ilgili inançlarından kaynaklanmaktadır.

Altay panteonunda ruhlar **ak** nemeler ve **kara** nemeler olmak üzere ikiye ayrılırlar[26]. Bunlardan ak ruhlar iyi ruhlar, kara ruhlar ise zarar veren kötü ruhlardır[27]. Dağlar barındırdıkları bu ruhlara göre ad alır. Bilhassa Kuzey Türkleri mitolojisinde Aktağ, mukaddes ve iyi ruhların barındığı yer olarak kabul edilmektedir .

Yine Dokuz Oğuz menkabesinde Gök Kızı'nm Bögü Kağan'ı Ak Dağ'a götürüp dinî ve sihrî bütün sırlan öğrettiğini[2] , Yesevî hükümdarının avlanmasına engel olan Karacuk dağının Ahmet Yesevî'nin kerametiyle ortadan kalktığını görmekteyiz[3] .

Buralarda görülen ak ve kara sıfatları dağların rengiyle değil, iyi veya kötü ruhlarla ilgilidir.

Netice

Eski Türkler başlangıçta demokratik bir yapıya sahipti. O zaman toplumda ak ve kara şeklinde bir siyasî , sosyal vb. bir tasnife ihtiyaç yoktu. Fakat **potlaç** tatbik edilince Türk ili içinde hakim ve mahkum sınıflar ortaya çıktı. Bilhassa alınan esirler mahkum sınıfı oluşturdu. İki sınıf ortaya çıkınca hakimlere **ak** süyek (ak kemik), mahkumlara da **kara süyek** (kara kemik) adları verildi[31]. Toplum bu şekilde eşit olmayan iki gruba ayrıldıktan sonra ilahlar ve ruhlar da bu topluluğun timsali olmaktan çıkarak grupların timsalleri oldular. Böylece bütüncül özelliklerini kaybedip gruplara hatta fertlere ait oldular. Toplum yapısında ortaya çıkan bu tabakalaşmaya bağlı olarak ilah ve ruhlar da bir taksimata uğradılar. Bu taksimatlardan biri ikili tasnif ki **iç-dış, sağ-sol, ak-kara** biçimindedir. İç, sağ, ak unsurları Çinlilerin yang; dış, sol ve kara unsurları da Çinlilerin yen diye tabir ettikleri unsurlara karşılık gelir. Bu itibarla konumuzla ilgili olan ak, İlahî kutsallığın; kara, Şeytanî kötülüğün ifadesi olarak kabul edilmiştir. Bunun için ak şaman, ak neme, ak kemik vb. ak sıfatını taşıyanlar iyi; kara şaman, kara neme, kara kemik vb kara sıfatını taşıyanlar da kötü telakki edilmiştir[32].

Değişik örnekleriyle ortaya koyduğumuz gibi Dede Korkut'ta görülen **ak** ve **kara** maddî maddî renkten ziyade insan veya eşyanın farklı karakterlerine işaret etmektedir.

Kendine faydası olan ve iyi olarak kabul edilen nesneler ve olaylar ak sıfatını almakta, aksi olanlar ise kara sıfatıyla anılmaktadır. Bu taksimat tamamen eski Türklerde görülen ikili taksimatın izlerini taşımaktadır. Bu itibarla Dede Korkut'ta yalnız bu konuda değil, pek çok konuda eski Türk kültürünün izlerini bulmak mümkündür.

NOTLAR

| Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yayınlan, İstanbul 1988, s.5.

Bu hususta daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Kaplan, "Türk Destanında Alp Tipi", "İki İnsan İki İnsan Tipi", "Dede Korkut Kitabında Kadın", "Dede Korkut Kitabında Hayvanlar", "Oğuz Kağan Destanı ile Dede Korkut Kitabında Eşya ve Aletler", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Dergah Yayınlan, İstanbul 1976, s. 11-94; Müjgan Cunbur, "Dede Korkut Oğuznâmelerinde Kadın", Türk Yurdu, S.XI, Ankara 1960, s.53. vd.;Abdulkadir İnan, "Dede Korkut Kitabında Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar", Makaleler ve İncelemeler, 173-190;

Saim Sakaoğlu, Dede Korkut Kitabı I, II, Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınlan, Konya 1988. vd.

[3] Muharrem Ergin, a.g.e., s.45,46. Bundan sonra örnek metinlerde verilen sayfa numaraları bu esere aittir.

[4] Ziya Gökalp, Türk Töresi, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., Ankara, 1976, s.73.

[5] Ziya Gökalp, a.g.e., s.74.

[6] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.VI, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984,s.377.

[7] Ömer Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984 (Atasözü numarası:301).

[8] Ömer Asım Aksoy, Deyimler Sözlüğü 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984 (Deyim numarası: 2507).

[9] Ömer Asım Aksoy,Deyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası:2504).

[10] Ömer Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü I, (Atasözü numarası:271).

[*] Ömer Asım Aksoy,Dcyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası: 1242).

[12] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.VI, s. 437.

[13] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VI, s. 383.

[14] Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s.22; 156.

[15] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VIT, s.281.

[16] Gülçin Çandarlıoğlu, Türk Destan Kahramanları, And Yayınları, İstanbul 1977, s. 26.

[17] İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1977, s. 232.

[18] Ziya Gökalp, Türk Medeniyat Tarihi, s. 163.

[19] Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 154.

[20] Alirıza Yalgın, Cenupta Türkmen Oymakları 11, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 422.

[1] Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.53,54,

[22] a.g.e. s.54.

Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 119.

[*] Ömer Asım Aksoy, Deyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası :2609).

Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 155.

Abdulkadir İnan, a.g.e., s.39.

Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s.86; 154.

[28] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VI, s. 386.

[29] Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi. Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1980, s. 61.

[1] Fuat Köprülü, İlk Mutasavvıflar,Gaye Matbaacılık Sanayi, Ankara 1981, s. 29,30.

Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s.80.

Yönler de bu renklere göre bir taksime tabi tutulmuştur: gök doğuya, kızıl güneye, ak batıya, kara kuzeye karşılık gelmektedir. Bu taksimatın izlerine Dede Korkut'ta ratlayamadığımız için bu konuyu ele almadık. Bu taksimatla ilgili daha fazla bilgi için bakınız, Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 48; 54,55; 131.

Pumlupmar Üniversitesi g Mİ Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^fcâiL<y Haziran 2002

XVI. YÜZYIL DÎVÂN VE HALK ŞİİRİNDE BAHAR KAVRAMI*

Dr. Kadir GÜLER**

ÖZET

Yazılı edebiyatımızın ilk eserlerinden günümüze uzanan çizgide üzerinde en fazla durulan konuların başında tabiat, mevsimler ve mevsimlerden de bahar gelmektedir.

Bahar mevsimini bayram olarak kutlayan Türk milleti, bu günleri millet olma şuurunun şekillendiği günler olarak kabul etmektedir.

Bu yazımızda Halk ve Divân şâirlerimizin ortak konularından biri olan bahar, kullandıkları kavramlar açısından karşılaştırılacaktır.

SUMMARY

Nature and seasoni especially spring-time are the subject matters that have been used by the vvriters of a live starting from the first literary works of our vvritten literatüre came to the present-day.

The Turkish-nation who celebrates the spring-time as a festival considers there days on which they started to becomc consious about their own-nation.

in this essay the spring-time which had been the common subject-matter of folk-poets and Dîvân-poets will be compared with its meamings.

Saim Sakaoğlu, Dede Korkut Kitabı I, II, Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınlan, Konya 1988. vd.

[3] Muharrem Ergin, a.g.e., s.45,46. Bundan sonra örnek metinlerde verilen sayfa numaraları bu esere aittir.

[4] Ziya Gökalp, Türk Töresi, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., Ankara, 1976, s.73.

[5] Ziya Gökalp, a.g.e., s.74.

[6] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.VI, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984,s.377.

[7] Ömer Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984 (Atasözü numarası:301).

[8] Ömer Asım Aksoy, Deyimler Sözlüğü 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984 (Deyim numarası: 2507).

[9] Ömer Asım Aksoy,Deyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası:2504).

[10] Ömer Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü I, (Atasözü numarası:271).

[*] Ömer Asım Aksoy,Dcyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası: 1242).

[12] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.VI, s. 437.

[13] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VI, s. 383.

[14] Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s.22; 156.

[15] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VIT, s.281.

[16] Gülçin Çandarlıoğlu, Türk Destan Kahramanları, And Yayınları, İstanbul 1977, s. 26.

[17] İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1977, s. 232.

[18] Ziya Gökalp, Türk Medeniyat Tarihi, s. 163.

[19] Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 154.

[20] Alirıza Yalgın, Cenupta Türkmen Oymakları 11, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 422.

[1] Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.53,54,

[22] a.g.e. s.54.

Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 119.

[*] Ömer Asım Aksoy, Deyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası :2609).

Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 155.

Abdulkadir İnan, a.g.e., s.39.

Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s.86; 154.

[28] Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VI, s. 386.

[29] Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi. Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1980, s. 61.

[1] Fuat Köprülü, İlk Mutasavvıflar,Gaye Matbaacılık Sanayi, Ankara 1981, s. 29,30.

Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s.80.

Yönler de bu renklere göre bir taksime tabi tutulmuştur: gök doğuya, kızıl güneye, ak batıya, kara kuzeye karşılık gelmektedir. Bu taksimatın izlerine Dede Korkut'ta ratlayamadığımız için bu konuyu ele almadık. Bu taksimatla ilgili daha fazla bilgi için bakınız, Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s. 48; 54,55; 131.

Pumlupmar Üniversitesi g Mİ Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^fcâiL<y Haziran 2002

XVI. YÜZYIL DÎVÂN VE HALK ŞİİRİNDE BAHAR KAVRAMI*

Dr. Kadir GÜLER**

ÖZET

Yazılı edebiyatımızın ilk eserlerinden günümüze uzanan çizgide üzerinde en fazla durulan konuların başında tabiat, mevsimler ve mevsimlerden de bahar gelmektedir.

Bahar mevsimini bayram olarak kutlayan Türk milleti, bu günleri millet olma şuurunun şekillendiği günler olarak kabul etmektedir.

Bu yazımızda Halk ve Divân şâirlerimizin ortak konularından biri olan bahar, kullandıkları kavramlar açısından karşılaştırılacaktır.

SUMMARY

Nature and seasoni especially spring-time are the subject matters that have been used by the vvriters of a live starting from the first literary works of our vvritten literatüre came to the present-day.

The Turkish-nation who celebrates the spring-time as a festival considers there days on which they started to becomc consious about their own-nation.

in this essay the spring-time which had been the common subject-matter of folk-poets and Dîvân-poets will be compared with its meamings.

GİRİŞ

Bahar yenigün, yeniyıl ve yılbaşı olarak kutlanmakta, baharın gelişi ozanın mısralarında ve kopuzunun tellerinde terennüm edilmektedir.[1]

Onbirinci asırdan onaltıncı asra kadar geçen zaman içerisinde bahar, hemen hemen bütün şairlerimizin mısralarında yer almakta ve yazılı edebiyatımız içerisinde işlenen konular arasında ön sıralarda yer almaktadır.

Divanü Lûgat-it-Türk'te bahar "çiçeklerin açılması, ipek kumaştan yaygı serilmesi, cennetin yerinin görülmesi, kış gene gelecek değildir" manalarında ifade edilmektedir.[2] Bahar mevsimi:

Tümen çeçek tizildi
Bükünden ol yazıldı
Öküş yatıp üzeldi
Yirde kopa adhrışur

mısralarında, çiçeklerin tomurcuklarından ayrılarak yer altından tümen tümen bittiği zaman olarak değerlendirilmektedir.

Onbirinci **asırda yazılan** eserlerimizden **Kutadgu Bilig'de** baharın, Doğu'dan esen bahar yelinin zahmetli kışı sürmesiyle başladığı anlatılmaktadır.[4]

***Bu yazı, 28-30 Mayıs 1998 tarihleri arasında Çanakkale 18 Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen IV. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu'na Tebliğ olarak sunulmuştur.**
**** DPÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi**
[1] Abdulhalûk Çay, **Hıdrellez Kültür-Bahâr Bayramı,** Ank.1990, s.6
[2] Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk,** Çcv. Besim Atalay, Ank.1992, C. I, s.119
[3] a.e., C.I, s.233-234
[4] **Büyük Türk Klasikleri,** İst. 1992 , C.I., s. 141

Bahar, karanfil kokulu rüzgâr vasıtasıyla dünyayı misk ve anberle doldurmuş, ağaçlar yeşilliklerle donanmış ve onbinlerce çiçek gülerek açılmıştır:

Kurmuş yıgaçlar tonandı yaşıl
Bezendi yipün al sarig kök kızıl[5]
Tümen tü çiçekler yazıldı küle
Yıpar toldı kafur ajun yıd bile[6]

İki kültürün,atlı göçebe Türk kültürüyle İslâm kültürünün kesiştiği noktada yazılan bir eser olarak kabul edilen Kutadgu Bilig, baharla kışı savaş halinde düşünmektedir.[7]

Onüçüncü asırda **Yunus Emre,** ilkbahar rüzgarlarının kış mevsimini ve onun münasebetsizliğini nasıl kesdiğini anlattığı mısralarında, bahar mevsiminde cihanın yeni elbiseler giydiğini ifâde etmekte, bu mevsimde ağaçların dirildiğini, sulann coştuğunu ve yer yüzünün donandığını söylemektedir.

Yine bu bâd-ı nev-bahâr hoş nevile esdi yine
Yine kışun sovukluğı fuzûlluğın kesdi yine

Yine yir yüzi tonanup kat kat olup renge batup
Bülbül güle karşu ötüp cân budağa asdı yine

Yunus Emre kış mevsimini zulmed olarak görmekte, baharın bunu ortadan kaldırdığını söylemekte, gül bahçesinde güzel nağmeler duyulduğunu ifade etmektedir.[9]

"Kurumuş ağaçlar yeşil,mor,al,sarı,gök ve kızılla donandı,bezendi.", a.c, s.141
"On binlerce çiçek gülerek yayıldı.Dünya,misk ve kâfur kokusuyla doldu.", a.e., s. 142
Beşir Ayvazoğlu, **Güller Kitabı,** İst. 1991, s.28
* Mustafa Tatçı,Yunus Emre Divânı,Ank, 1992, C.IL, s.318
a.e., s.338 **Gitdi bu kış zulmedi geldi bahar yaz ile**
Yeni nebatlar bitdi mevc urdı hep nâz ile

Yine merg-zâr oldı uş yine gülzâr oldı
Ter nağme düzer oldı mûsikîde sâz ile

Ondördüncü asrın usta şâirlerinden **Kaygusuz Abdal,** bahân nevruzla birlikte anar ve nevruzun gülistâne gelmesiyle birlikte yeryüzünün yeşerdiğini belirtir.[10] Baharla beraber kâinat cennete dönmekte, çiçekler rengârenk boyanmaktadır.

Divân şiirimizin kuruluş asrı olarak kabul edilen onbeşinci asırda başta Şeyhî olmak üzere Ahmed Paşa ve Necati Bey, kaside ve gazellerinde bahân bütün yönleriyle ele almış ve işlemişlerdir.

Bahar; havaların ısınması, ağaçların yeşermesi, çiçeklerin açması, kuşların ötmesi, bahçelerde gezintiye çıkılması, sohbet, eğlence ve işret mevsimi gibi özellikleriyle ele alınmakta ve fasl-ı bahar, nev-bahâr, mevsim-i gül, mevsim-i gülsen, mevsim-i gülzâr, mevsim-i sahra, mevsim-i nevruz, mevsim-i sefer, fasl-ı gül, vakt-i gül, zamân-ı ferah, devr-i gül, devr-i câm, eyyâm-ı adi gibi isimlerle anılmaktadır.

Divan şiirinin bu başlangıç yıllarında bahar, çiçeklerin, özellikle gül başta olmak üzere lale, sünbül ve menekşenin en gözde oldukları devir olarak kabul edilmekte ve diğer mevsimlerden üstün tutulmaktadır.[12]

Onbeşinci asrın usta şâiri **Necati Bey,** bahân zevk, eğlence ve İşret mevsimi olarak ele almakta ve ehl-i zevki, bahar esbâblarından istifâde etmeğe davet etmektedir:[13]

Od düşdi bağa gel berü yağma mahallidür
Esbâb-ı ayşdan alıgör sen de yâd-gâr

Necati Bey, bahar tasvirlerinde bulut, yağmur, yeşillik, yapraklar, çiçekler, lâle, gül, benefşe, şakayık, nergis, sûsen, sünbül, semen, gonca, serv, bülbül, ırmak, bâğ-bahçe, sahra, dağ ve sabâ gibi unsurlardan faydalanmıştır.[14]

[10] Abdurrahman Güzel, **Millî Kültür-MMî Birlik,** Ank. 1991, s.226 , manzume şu beyitle başlamaktadır:

Erişdi bâd-ı nevruz gülistâne
Gülistan vakti yetdi kim uyâne

[11] Cemal Kurnaz, **"Bahar"**, TDVİA, İst. 1991, C. 4, s.468
[12] İskender Pala, **Ansiklopedik Dîvân Şüri Sözlüğü,** Ank, 1989, s. 68
[13] Mehmcd Çavuşoğlu, **Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili,** İst. 1971, s.253-254
[14] a.e., s.255

Onaltıncı asır, divân şiirinin zirveye ulaştığı devirdir. Fuzûlî, Bakî, Hâyâlî Bey, Nev'î, Zatî ,Usûlî ve Rumelili Zâifî gibi divân edebiyatımızın usta şâirlerinin yetiştiği bu dönem, halk şiirinin ve halk şâirlerinin de anılmaya başlandığı bir yüzyıldır.

Onaltıncı asra kadar tekke ve tasavvuf şiiri içerisinde ele alınan halk şiirimiz, bu yüzyıldan sonra farklı bir ad altında ele alınmış ve farklı sınıflandırılmaya başlanmıştır. Bu tasnifte, halk şiirinin yazılı olarak yaklaşık onaltıncı asırdan bu yana incelendiğinin unutulmaması gerekir.

Bu asra gelinceye kadar yazılı olarak elimizde bulunan malzemenin azlığı, halk şiirimizin 11.-16.asırlar arasındaki gelişimini tekke şiiri içerisinde incelememize sebep olmuştur.

Onaltıncı asır içerisinde yetişen halk şâirlerimizin hayatları ve eserleri hakkında bilgimiz sınırlıdır. Bu yüzyıldan bize miras kalan şiirlerin birçoğu tarihî hadiselere temas eden şiirlerdir.[15]

Bu dönemin belli başlı halk şâirleri Armutlu, Bahşî, Çırpanlı,Gedâ Muslî, Hayalî, Köroğlu, Kul Çulha, Kul Mehmed, Kul Pîrî, Oğuz Ali, Ozan, Öksüz Dede, Karacaoğlan ve Pir Sultan Abdal'dır.[16]

Dîvân şiirinde tabiat, mevsimler ve bahar, bir mecazlar ve istiareler âlemi olarak kabul edilmekte ve çiçeklerin, ağaçların, kuşlann, bazı hayvanların ve pınarların bu âlemin sembolleri olduğu belirtilmektedir.[17] Bu âlemden ve sembollerinden, onaltıncı asrın hem halk şâirleri hem de dîvân şâirleri faydalanmışlardır.[18]

Saim Sakaoğlu, **"XVI. Yüzyılda Anadolu Saz Şâirleri"**, BTK,İst. 1996, C.4, S.371-404

[16] .

Araştırmacılarımız arasında Karacaoğlan'm yaşadığı asır hakkında tam bir nkır birliği bulunmamaktadır. Biz Karacaoğlan'ı onaltıncı asır içerisinde değerlendirdik.Yine Pir Sultan Abdal tekke şiiri içerisinde incelendiği gibi halk Şiiri içerisinde de incelenmektedir. Bu incelememizde **Pir** Sultan'ın halk şâiri yönünü değerlendirdik.

Abdulkadir Karahan, **"Klâsik Türk Şüri'nde Tabiat"**, Millî Kültür,Ağustos 1977, S.8, s.55-57

Biz bu semboller içerisinden sadece bahar kavramını hakkında bilgi vermeye Çalışacağız. Baharla birlikte çiçekler, ağaçlar, kuşlar, pınarlar ve bazı hayvanların birlikte ele alınması ile ilgili çalışmamız devam etmektedir.

Bu asırda Dîvân şiirinde üzerinde en çok durulan sembollerden birincisi genel olarak bahardır. Bu kavram ile ilgili olarak yazılan bahâriyyelerde bahar; bağ, bahçe, gülzâr, gülsen, gülistan, bûstân, ravza, riyâz, hadîka, sebzezâr, çemenzâr, lâlezâr ve sünbülzâr olarak zikredilmektedir.[19]

Fuzûlî, bahar mevsimini ve sembollerini bâğ, bostan, hadîka, ravza, riyâz, gülsitân, gülzâr, gülsen, gül-i nevruz, nergis, benefşe, ergavân, nesrin-nesteren, lâlezâr, bezm-i gül, çemen, şakayık, lâle ve sebzezâr kelimeleri ve bu kelimelerle meydana getirilen terkiplerle ifâde etmektedir. [20]

Fuzûlî, baharla birlikte bülbül, gül, mevsim-i gül, sünbül, yasemen, reyhan, sûsen, nilüfer, gülnâr, cennet, kerem, adalet, hikmet, cân, yanak, aşk, gül devri, hayat, devlet, ikbal, gam, keder, ömür, ayna, fitne, dünyâ, güzel ve sevgili gibi benzetme unsurlarını kullanmakta, kelime oyunları yapmakta, bahân lütuf ve kerem sahibi olarak değerlendirmektedir:[21]

Kesme bahâr-ı lutf u keremden ümîdini
Tecdîd-i raht-i tazeye olgu ümîd-vâr

Hayalî Bey, baharla ilgili olarak fasl-ı bahar, nev-bahâr, mevsim-i gül, gül mevsimi, gül vakti, evvel bahar ve adi bayramı kelimelerini kullanmaktadır. Bahar; zevk, eğlence , işret, içki ve meclis zamanıdır: [22]

Şu kim evvel bahar erse kadeh nûş etmez ayıkdur
Otursun hanede seyr-i çemen ana ne lâyıkdur

Bahân; bulutlu havalar, karlann erimesi, ırmakların coşması ve yağmurların yağması gibi tabiat hadiseleriyle zikreden Hayalî Bey, bunların yanısıra bâğ, bûstân, çemen, sebzezâr, bahâristân, şükûfezâr, mergzâr, lâlezâr, gülzâr, gülsen ve gülistan kelimeleriyle bahân işlemektedir.

Bâğ-ı kerem, bâğ-ı adi, bâğ-ı zemâne, bâğ-ı hasret , bâğ-ı İrem, bûstân-ı dehr, bûstân-ı cân, bûstân-ı cihan, sahn-ı gülistan,

[19] Ayvazoğlu, a.g.c, s.61
[20] Nahit Aybek, **Fuzûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür** Ankara 1989 s.90
[21] **Fuzûlî Dîvânı,** Haz. Kenan Akyüz v.d., Akçag Yay., Ank 1990, s.113
[22] Cemal Kurnaz, **Hayalî Bey Dîvânı'nın Tahlili,** İst. 1996, s.483

gülzâr-ı âlem, gülzâr-ı kâinat ve gülşen-i fakr, Hayalî Bey'in kullandığı terkiplerin zenginliğini göstermektedir:[23]

Bezm-i mey bir gülistândur anda sâkî bâğbân
Câm-ı mey güldür surâhî serv bülbül bülbüle

Asrın Rumelili şâirlerinden **Usûlî,** bahân cihanın canlandığı günler olarak görmektedir. Baharla beraber eyyâm-ı bahar, evvel-bahâr, nev-bahâr, nesim-i nev-bahâr, ezhâr, gömgök, sebzezâr, gülşen-i ömr, bâd-ı fena, sabâ, gülizâr, şecer, bûstân, ebr-i bahar, gülsen, bâğ, bâğbân, gülzâr-ı cennet, gülşen-i hüsn ve gülistân-ı İrem kelime ve terkiplerini kullanmaktadır[24]:

Döndü eyyâm-ı bahar ile cihâne yeryüzü
Encüm ezhârıyla yine gömgök oldu sebzezâr

Yüzyılın Rumelili şâirlerinden **Za'îfî,** bahân Nevrûz'la birlikte anmaktadır. Baharla beraber ağaçlar, sahn-ı gülsen, lâlezâr, gülsitân, bâğ, nesrin, sünbül, erguvan, nesteren, nergis, yasemen, reyhan, gül, bülbül, çemen seyri, âb-ı hayât, rengârenk bitkiler, nebatat, bâğ-ı behişt, benefşe, semenzâr, ezhâr, gülzâr, dağlar, taşlar, gülnâr, çemen seyri, sebzezâr, cihan bağı, serv-i çemen, sahn-ı çemen ve gül-âb gibi unsurları dile getirmektedir :

Rûz-ı nevruz irdi 'âlem hoş bahar olmış durur
Her ağaç bir nahl-i dil-keş yadigâr olmış durur
Sahn-ı gülşenün ser-â-ser lâlezâr olmış durur
Bağa gel gülsitân nakş-ı nigâr olmış durur

Zatî, bahân zevk ve safa mevsimi olarak vasıflandırmakta, bu mevsimi zaman-ı vasi, zaman-ı îd ü visal, zaman-ı gül, fasl-ı bahar, eyyâm-ı gül, mevsim-i sefer, bâğ, bostan, şâh-ı dünya, verd-i handan, gül vakti ve andelib gibi kelimelerle anlatmaktadır:[26]

Gerçi ki cihânun içi pür-cevr ü cefâdur
Amma ki bahar irişecek zevk ü safâdur

[23] a.e., s.532
[24] **Usûlî Dîvânı,** Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay., Ank. 1990, s.66-69
Kâmil Akarsu, **Rumelili Za'îfî-Hayatı,Sanatı,Eserleri ve Dîvânı'ndan Seçmeler,** Ank. 1993, s.40-47
[26] **Zatî Dîvânı,** Haz. Ali Nihat Tarlan, İst. 1962, C. 1, s. 154

Nev'î, bahân, 21 Mart tarihinde güneşin hamel burcuna girmesiyle, Nevruzla beraber ifadelendirmektedir. Baharda gece ve gündüz eşittir. Bu mevsim adaletin hüküm sürdüğü zamandır.

Şâir, baharla birlikte şâh-ı bahar, ayş ü tarâb mevsimi, vakt-i şâdî vü tarâb, bâd-ı sabâ vü ateş-i seyyâle vakti, zaman-ı vasi, zaman-ı îd ü visal, zamân-ı gül, gül vakti, eyyâm-ı gül, efgân u nâle mevsimi, mevsim-i eş'ar, ömr-i câvidânî, evvel bahar, nüsha-i bahar, kitab-ı fasl-ı bahar, mevsim-i îd ü visal, çemen, nüsha-i çemen, lâlezâr, bağ, bostan, çemenzâr, sebz, sebzezâr, gülistan, gülsen, gülzâr, gülzâr-ı cinân gibi kelime ve terkipleri kullanmıştır[27]:

Nev'î, bahar irişdi yine andelîb-var
Efgân u nâle mevsimi zârun zamâmdur

Şiirlerinde bahân en fazla işleyen şâirlerimizden biri olan **Bakî,** kasidelerinde ve gazellerinde bahân mevsimlerin sultanı olarak zikretmektedir. Bahâriyyesinin dışında gül, sünbül, lâle, karanfil ve menekşelere gazellerle ve özel beyitlerle seslenen Bakî, bu mevsimle ilgili sultân-ı bahar, gülsen, bâğ-ı cihan, gülşen-i îrem, gülsitân, nev-bahâr, çemen mülki, fasl-ı bahar ve iklim-i çemen gibi kelime ve terkipleri kullanmaktadır :

Rûh-bahş oldı Mesîhâ-sıfat enfâs-ı bahar
Açddar dîdelerin hâb-ı 'ademden ezhâr

Bakî bahân anlatan mısralarında gül, bülbül, servi, çenar, bân, sanavber, bâd, sabâ, gül-i ra'na, ezhâr, nebatat, zanbak, şebnem, sûsen, nergis, yasemen, ergavân, lâle, lâlezâr, gonca, gül-i ter, şâh-ı gül, fasl-ı gül, sahn-ı gülzâr, berg-i gül, gül-fâm, gül-âb, mevsim-i gül gibi zengin benzetme ve sembollerden faydalanmaktadır[29]:

Sular çağlar tuyûr âvâzesinden kûhsâr inler
Bahar eyyânudur simden girü sıyt u sadâ artar

M.Nejat Sefercioğlu, **Nev'î Dîvânı'nın Tahlili,** Ank. 1990, s.355-357
Sabahattin Küçük, **Bakî Dîvânı'ndan Seçmeler,** Ank. 1988, s.74
a.e., s.212

Bahar kavramını halk şâirleri de farklı yorumlamamış, dîvân şâirleri gibi aynı mecaz ve sembollerle ifâde etmişlerdir. Ellerinde sazlarıyla tabiatla iç içe yaşayan halk şâirleri, divân şâirleri gibi, mevsimlerin en güzeli olarak kabul ettikleri bahân çeşitli benzetmelerle anlatmışlardır.

Bahar doğuş mevsimidir diyen halk şâiri, baharla beraber dağları, yaylaları, ovaları, dereleri, pınarları, ağaçları, çiçekleri, bülbülleri, gülleri ve sünbülleri anmakta, tabiatla birlikte yan yana devam eden hayatını mısralarına dökmektedir.[30]

Sadece onaltıncı asrın değil, edebiyatımızın en büyük şâirlerinden olan **Karacaoğlan,** bahân mısralarma resmetmiştir.

Karacaoğlan, baharla birlikte cennet kadar güzel dağları, belleri, yamaçları, boz bulanık dereleri, ılgıt ılgıt esen seher yellerini, burcu burcu kokan gülleri anlatır:[31]

Evvel bahar yaz ayları gelende
Lâle sünbül dallanacak zamandır
Koç yiğitler sılasını arzular
Yâre nâme gönderecek zamandır

Karacaoğlan'in şiirlerinde kıvrım kıvrım yayla yolları, gülistan, bahçeler, bâğ, bostan, al kırmızı güller, goncalar, çiğdem, leylâk, menekşe, nergis, ardıç, lâle, gelincik, bâd-ı sabâ, keklikler, kumrular, şeydâ bülbüller, kuğular, kuzular, kazlar, ördekler, çayır ve çimenler, soğuk pınarlar, çay kenarları, al çiçekler, ağaçların donanması, kuşların daldan dala ötüşmesi, selviler ve söğütler, tabiatın ve baharın sembollerindendir:[32]

Bülbül ne yatarsın bahar erişti
Ulu sular bulandığı zamandır
Kat kat olup gül yaprağa karıştı
Gene bülbül kul olduğu zamandır

[30] Metin Karadağ, **Türk Halk Bilimi İncelemeleri,** Balıkesir 1994,s. 174
S. Nüzhet Ergun, **Karacaoğlan-Bütün Şiirleri,** İst. 1960, s.264
[32] a.e., s. 263

Aynı asrın halk şâirlerinden **Pir Sultan,** bahân bulanık sular, bahar eyyamı, gül-bülbül mevsimi ve özellikle Nevruz sultan olarak işlemektedir. Pir Sultan, Nevrûziyyesinde bahân gönüllerin şâd olduğu günler olarak görmektedir:

Sultân Nevruz günü cemdir erenler
Gönüller şâd oldu ehl-i imânın
Cemâl yâri görüp doğru bilenler
Himmeti erince Nevruz Sultânın

Ilgıt ılgıt esen seher yelleri, dağlar, yaylalar, suların köpürmesi, göller, bâğ, bostan, gülsen, gülistan, çayır-çimen, bülbül, turna, şahin, doğan, cercn, kaz. keklik, lâle ve sünbül. Pir Sultan'ın baharla ilgili kullandığı unsurlardandır:"[3]

Yaz gününün suyu bulanık akar
Kişi sevdiğine böyle mi bakar
Yaz bahar eyyamı bülbül yas çeker
Harına dağlattım gülün ucundan

Bu yüzyılın saz şâirlerinden **Kul Mehmet,** bahân, evvel-bahâr, yeşil çemen, ağaçların yeşermesi, âb-ı hayat, gül, bülbül, menekşe, erguvan, gök sünbül, kırmızı lâleler, Cennet-i Rıdvan, Firdevs bahçeleri, servi, seher yelleri ve dağlar gibi kelimeler ve benzetmelerle birlikte kullanmaktadır[4]:

Be yaranlar yine evvel-bahârdır
Bülbül intizârlık kılar durmayup
Güller aheng edüp çığrışup öter
Kalbin kasavetin siler durmayup

Köroğlu'nun şiirlerinde bahar, kırmızı- kızıl gülleri, al karalı mor sünbüllü dağlan, cerenleri, ovaları, yaylaları, bağları, gonca gülleri, bülbülleri, yayla çiçekleri ve selleri ile anılmaktadır[35]:

Bahar olup yeşil yaprak erince
Cûşâ gelür gönlüm seni görünce

Cahit Öztelli, **Pir Sultan Abdal- Bütün Şiirleri,** İst. 1989, s.195
[1] **Büyük Türk Klasikleri,** C.4, s.397-399
[35] a.c, s.393

Evvel baştan selâm olsun varınca
Bizim iller çamlıbeller aşkolsun

Asrın, hayatı hakkında çok az bilgi bulunan diğer halk şâirlerinden **Kul Çulha, Kul Pîrî, Öksüz Dede ve Ozan'ın** mısralarında baharla ilgili olarak, yazıda kaba ağaçlar, ulu kuşlar, menekşeler, kırmızı güller, deste deste güller, gonca güller, sünbül, turnalar, bülbül, bahçeler, andelib, misâl-i cennet, evvel-bahâr, yeşil donlu dağlar ve bâd-ı sabâ gibi kelime ve terkiplere rastlanmaktadır[36].

SONUÇ:

Millî birliğimizin korunması, milletimizin ortak kültürel değerlerinin ve hususiyetlerinin bilinmesine bağlıdır. Bu sebepten kültürümüzün ortak unsurlarının ortaya çıkartılması gerekmektedir.

Edebiyatımızın iki ayrı bölümü olarak incelenen halk ve divân şiirini birbirine aykırı göstermek veya birbirinden tamamen farklı olarak düşünmek mümkün değildir.

Halk ve divân şiirinin benzer yönleri sanıldığından fazladır. Aynı kültürel değerlerden, aynı fikirlerden faydalanan ve aynı cemiyete mensup olan şâirlerin, ortak sembollerin etrafında bir bütünlük meydana getirdiği görülmektedir. .

Osmanlı kültürünün geniş bir coğrafyada ortak duygularla ifâde edilmesi, ortak bir dilin ve ortak kültürel değerlerin benimsenmesinin sonucu olarak değerlendirilmektedir.[39]

[*]" Fuat Köprülü, **Türk Saz Şâirleri,** Ank. 1962, s.73-89
[7] Abdülkerim Abdulkadiroğlu, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Yazıları,** Ank. 1997, s.359
[1] Âmil Çelebioğlu, **"Karacaoğlan'da Divan Şiiri Hususiyetleri,"** Türk Folkloru Araştırmaları 1984, Ank. 1984, s.17
[8] Cemal Kurnaz, **Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler,** Ank. 1990, s.52

Edebiyatımızın ortak duygularının kavramlarından biri olan bahar, 16. asır divân ve halk. şâirleri tarafından da benzer kelime ve terkiplerle anlatılmıştır.

Kaynakları, kültür değerleri ve özellikle dilleri aynı olan şâirlerin mısralarında benzer ifâdeler bulunması doğal karşılanmalıdır.

Onaltıncı asrın Divân şâirlerinden **Fuzûlî, Bakî, Hayalî, Zatî, Usûlî, Rumelili Za'îfî** ve Nev'î ile Halk şâirlerinden **Karacaoğlan, Kul Mehmet, Köroğlu ve Pir Sultan'm** şiirlerinde, bahar kavramının şu benzer ve ortak noktalarda buluştuğunu söyleyebiliriz:[40]

1 .Bahar, bayram olarak ortaktır: Sultan-ı bahar ve Nevruz sultan her iki alan şâirlerinin benzer tasavvurlarıdır. Bayramla beraber adalet unsuru birarada zikredilmektedir.

2.Bahâr mevsiminde bahçeler ortaktır: Bahçe, çemen, çemenzâr, çimen, sahn, bâğ, taze otlar, bostan, gülsen, gülzâr, gülistan, lâlezâr, sebz, sebzezâr, misâl-i cennet ve bâğ-ı cinân benzer kullanılan kelime ve terkiplerden bâzılarıdır.

3. Çiçekler ortaktır: Al çiçekler, sarı çiçekler, yayla çiçekleri, gonca, gül, sûsen, sünbül, lâle, nergiz, menekşe, çiğdem, erguvan, leylâk, zanbak, karanfil, yasemen, gül-i ra'na, nilüfer, fesleğen, reyhan, badem çiçekleri ve şebboy benzer şekillerde özenle seçilen çiçek çeşitlerinden birkaçıdır.

[40] Biz bu kısa araştırmamızda sadece 16. asır Divân ve Halk şâirlerinin bahar mevsimine yaklaşımlarındaki benzerlikleri ortaya koymaya çalıştık. Yazılı edebiyatımızın başlangıcından bugüne kadar geçen sürede yüzyıllar- devirler-alanlar-kavramlar tam olarak incelenememiştir. "BAHAR" kavramına 13. veya 15. asır Türk coğrafyasının Divân- Halk-Tekke şâirlerinin bakış açısıyla, 16. asır Türk coğrafyasının Divân-Halk-Tekke şâirlerinin bakış açılarını ortaya koyabilmemiz için geniş ve uzun araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Üniversitelerimizin ilgili bölümlerinin "Yüzyıl-Devir-Alan-Kavram araştırmalarına ağırlık vermeleri Türk edebiyetına bir bütün olarak bakmamızı sağlayacaktır.

4.Rüzgâr; bâd-ı seher, nesîm, sabâ, bahar yeli ve ılgıt ılgıt esen seher yelleri gibi isimler altında ortak duygularla zikredilmektedir.

5.Servi, çenâr, ardıç, sanavber, söğüt, fidan ve nihâi ortak ve benzer kullanılan ağaçlarla ilgili unsurlardandır.

6. Bülbül, tûtî , andelib, hezâr, kuğu, kumru, keklik, güvercin, turna, ördek, kaz, kuzu, ceren ve geyik, her iki alan şâirlerinin mısralarında baharla birlikte anılan hayvan ve kuşlardandır.

7.Kırmızı, kızıl, gömgök, yeşil, mor, mavi, sarı, penbe, gonca-fem, ak, al, siyah ve beyaz gibi renklerin ortak ve benzer motiflerde birlikte kullanıldığı görülmektedir.

8.Çağlayarak akan seller, boz bulanık dereler, pınarlar, coşkun akarsular, çamurlu yollar, göller, ebr, bulut, yağmur, dağlar, bayırlar, yaylalar, ovalar ve çamlıbeller, baharın ortak ve benzer kullanılan diğer önemli unsurları olarak dikkati çekmektedir.

Karşılaştırmalarımızın sonucunda bahar kavramına, Onaltıncı asrın Divân ve Halk edebiyatı şâirlerinin benzer ve ortak semboller, kelimeler ve terkiplerle yaklaştıkları görülmüştür.

Ortak kültürümüzün ortak ve benzer kavramlarının belirlenmesi, Türk coğrafyasında asırlar boyu gelişerek bugüne gelen edebiyatımızın bütünlüğü açısından çok önemlidir.

Araştırmalar devam ettikçe divân ve halk şâirlerindeki benzer noktalar, edebiyatımızın bir bütün olduğunu ortaya koyacaktır.

KAYNAKLAR

AKARSU, Kamil, Rumelili Zâifî, Ankara 1993

AYBEK, Nahit, Fuzûlî Divânı'nda Maddi Kültür, Ankara 1989

AYVAZOĞLU, Beşir, Güller Kitabı, İstanbul 1991

BÜYÜK TÜRK KLASİKLERİ, C.1, İstanbul 1992

ÇAVUŞOGLU, Mehmet, Necatı Bey Divânı'nın Tahlili, İstanbul 1981

ÇAY, Abdulhaluk, Hıdrellez- Kültür Bahar Bayramı, Ankara 1990

DİVANÜ LÛGATİ'T-TÜRK, Çev. Besim Atalay, Ankara 1992

ERGUN, S. Nuzhet, Karacaoğlan, İstanbul 1960

FUZÛLÎ DÎVÂNI, Haz. Kenan Akyüz v.d., Ankara 1990

GÜZEL, Abdurrahman, Milli Kültür-Milli Birlik, Ankara 1991

KARAHAN, Abdulkadir, "Klasik Türk Şiirinde Tabiat", Milli Kültür, S. 8, Ankara 1977

KÖPRÜLÜ, Fuat, Türk Saz Şairleri, Ankara 1962

KURNAZ, Cemal, "Bahar", TDVİA, C. 4, İstanbul 1991

_____, Hayalî Bey Divânı'nın Tahlili, İstanbul 1996

KÜÇÜK, Sabahattin, Bakî Divânı'ndan Seçmeler, Ankara 1988

ÖZTELLİ, Cahit, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1989

PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara 1989

SAKAOĞLU, Saim, "XVI.yy.Anadolu Saz Şairleri, BTK, C.4, İstanbul, 1996

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, Nev'î Divânı'nın Tahlili, Ankara 1990

TATÇI, Mustafa, Yunus Emre Divânı, Ankara 1992

USÛLÎ DİVÂNI, Haz. Mustafa İsen, Ankara 1990

ZATÎ DİVÂNI, Haz. A. Nihad Tarlan, İstanbul 1962

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 Haziran 2002

XX. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ

YOZGATLI HÜZNÎ

Yrd.Doç.Dr. Mustafa GÜNEŞ*

ÖZET

Her millet, büyüklüğü ve ihtiyacı nispetinde büyük sanatkârlar, şâirler, mütefekkirler, edipler ve yazarlar yetiştirir. Bunlar da hissiyatlarını şiir ve nesir gibi edebi şekillerle ebedileştirerek toplumun yararına sunarlar. Bizler bu şairlerin eserlerine sahip çıkıp, onlan anlamaya çalışırsak, şüphesiz edebiyatımız gelişip daha güzel bir noktaya gelecektir.

Biz, bu makalemizde, edebiyat çevrelerinde pek fazla tanınmayan, çağımız Divan şairlerinden Hüznî Baba'yı tanıtmak istiyoruz.

D.P.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Hayatı:

Hüznî Baba, Yazgat'ın Aşağı Nohutlu Mahal leşi'nde 1879 yılında dünyaya geldi. Babası, Keşşâf-zâde olarak tanınan Mehmed Derviş Efendi'dir. Babası gibi Keşşâf-zâde lakabıyla da anılan Hüznî'nin asıl adı Mehmed Bahâeddin'dir.[1] Hüznî, I. Divânı'ndaki bir dörtlükte, kendi doğum tarihine şu şekilde tarih düşürür:

Kişver-i îmânım tâtar-ı sevda
'AkJ ü fikrim ile eyledi yağma
Yaşım elli dedi tarih tâm şehâ
Hizbî-veş buldum gel şifâ-yı aşkın

Ebced hesabına göre dörtlüğün son mısra'ından, Rûmî 1345 tarihi çıkmaktadır. Şair, yukarıdaki dörtlüğü yazdığı zaman elli yaşında olduğuna göre Rûmî 1295 (1879-1880) tarihinde doğduğunu bizzat kendisinden öğrenmiş oluyoruz. Şairin kendi doğum tarihine açık olarak işaret etmesi, doğum yılı ile ilgili çeşitli tereddütleri ortadan kaldırmaktadır.

Mahmut İsıtman da, Yozgatlı Hizbî (Hüznî) I adlı makalesinde, Hüznî'nin doğum yılı olarak aynı yılı vermektedir.

Şairin oğlu Fahrettin Öncül ve Müjgan Cunbur da, şairin doğum tarihini 1879 olarak belirtmektedirler.

Halk arasında Hüznî Baba adıyla bilinen şairimiz, dört yaşında iken babasını kaybettikten sonra akrabalarının yanına yerleşir. İlk öğrenimini ibtidâi'de, orta öğrenimini idâdîde başarı ile tamamladıktan sonra, Sağır Mustafa Ağa Medresesi'nde öğrenimine devam eder. Çeşitli imkansızlıklar sebebiyle medresenin dördüncü sınıfından ayrılır. Son derece zeki ve kabiliyetli birisi olduğu için Yozgat Mahkeme-i Şer'iyye'sinde zabit kâtipliğine getirilir.[4]

1319 (1903-1904)'da Yozgat Mahkeme-i Şer'iyye'sinde zabit kâtibi olan Hüznî, -aradan uzun süre geçmeden askerliğini yapmak üzere Edirne'ye gider.[5]

Hüznî, 1322 (1906-1907) de askerlik görevi sebebiyle Haymana'ya gelir. 1331 (1915-1916) yılında Tokat'ın Zile ilçesine gönderilen şair, burada yaklaşık iki buçuk yıl tabur imamlığı yapar. Zile'de tabur imamlığı görevini yaparken 1918'de tekrar Edirne'ye gönderilir. Bir süre sonra Karaağaç'ta hastalanıp İstanbul'a gelir. Şair, Haydarpaşa Hastanesi'ndeki tedavisinin tamamlanmasından sonra hava değişimi için memleketi Yozgat'a gönderilir ve askerlik görevini tamamlamış olur.

Müjgan Cunbur da, şairin sırasıyla Haymana, Zile ve Edirne'de bulunduğunu belirtir.[7] Fahrettin Öncül, babasının Karaağaç İskelesi'nde düşman kuvvetleriyle çarpıştığını ve yaralı vaziyette Haydarpaşa Hastanesi'ne getirildiğini ifade etmektedir.

Şair memleketi Yozgat'a döndükten sonra kendisini tamamen ilmî çalışmalara vererek Yozgat civarında ve değişik yerlerde fahri imamlık, vaizlik ve Kur'ân öğreticiliği yapar. Her gittiği yerde çok sevilmiş ve kendisine çok yakın dostlar edinmiştir. Mesela, II. Divânı'nda yer alan beş beyitlik bir gazelini Zileli sadık dostu Bayramoğlu Hacı Halil Efendi'nin ölümü üzerine yazarak Zile'ye gönderdiğini söyler.[8] Yine Polatlı'da bulunduğu yıllarda, Müftü Bahri Efendi ile çok candan dostlukları olduğu bilinmektedir. Müftü Bahri Efendi'nin teşvikiyle Beypazarlı Hakkı

[1] Müjgan CUNBUR, Başakların Sesi, Ankara, 1968, s.257
[2] M. Öcal OĞUZ, Yozgatlı Hüznî, Ankara, 1988, s.1
[3] Mahmut ISITMAN, Yozgatlı Hizbî (Hüznî), T.F.A. 8, 178 (Mayıs 1964), s.3401
[4] Ferid DİKMEN, Yozgatlı Hüznî, Kopuz Mecmuası-4 (15 Temmuz 1939), s.153
[5] OĞUZ, Yozgatlı Hüznî, s.11
[6] OĞUZ, a.g.e., s.11-12
[7] CUNBUR, Başakların Sesi, s.257
[8] Yozgatlı Hüznî Divânı II, Haz. Mustafa Güneş, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 12-13

Efendi tarafından yaptırılan camiie tarih-i müveşşak[3] düşürdüğü dikkate alındığında bu yıllarda Polatlı'da bulunmuş olabileceği ihtimal dahilindedir.

Hüznî Baba, hayatında üç defa evlenmiş ve bu üç hanımdan iki oğlu ve bir kızı dünyaya gelmiştir. Türk Ansiklopedisi'nin Hüznî maddesinde, şairin iki defa evlendiği kaydediliyorsa da bu bilgi yanlıştır. Başta oğlu Fahrettin Öncül olmak üzere onu yakından tanıyanlar, üç evlilik yaptığını belirtiyorlar.

Fahrettin Öncül, babası ile ilgili olarak bize şunları söyledi: "Tokat, Zile, Samsun, Havza yörelerinden değişik zamanlarda çeşitli gruplar babamı ziyaret ederek, kendilerini irşat etmek üzere sık sık memleketlerine davet ederlerdi. Babam bunların davetlerine icabet eder, özellikle yaz mevsimlerinde vaktinin büyük bir kısmını (8-9 ay) dışarıda geçirirdi. Buralarda hayranları çoktu. Kışın Yozgat'a gelerek Ali Efendi Camii'nin fahri imamlığım yapardı. Evimiz, caminin alt duvarında çayın kenarında, iki odalı küçük bir evdi. Yozgat zenginleri, bu evi değiştirelim diye babama ısrarda bulunurlar; fakat babam bir türlü kabul etmezdi. Nihayet Yozgat zenginlerinden Pabuccu Kadir Bey'le ve Abbas Efendi'nin ısrar ve yardımlarıyla yeni bir ev alınarak, babama zorla kabul ettirildi. Bu yeni evimiz, daha geniş ve güzeldi. Kitaplarımız çok olduğu için daha evvelki evimiz kitaplarımızı bile zor alıyordu."

Hüznî'nin ilk hanımının adı Atiye'dir. Bu hanımından olan Abdullah, 1982'de Ankara'da vefat etmiştir. Şair, II. Divanı'nın sonunda bulunan vasiyetnamesinde büyük oğlu Abdullah Öncül'e seslenerek isteklerini şu şekilde dile getirir:

İki şey diyeyim anı sana
Atma kulak arkasına mutlaka

Ola bunca emekler çektiğim
Eserimdir bunca gözyaşları döktüğüm

Matbaaya verme zinhar eserim
Bilmez anlar kıymetimi püserim

[3] a.g.e.,s.13-14

Kenz-i mahfi sana çoktur yadigâr
Seni iğnâ eder elbet âhir kâr [1]

Görüldüğü gibi şair, eserlerinin çok kıymetli olduğunu ve onların şimdilik basılmamasını söyler. Yine, vasiyetnamesinin devamında çok sayıda kitabının olduğunu ve bunlardan hakkıyla yararlanılması gerektiğini ifade eder.

Hüznî, ikinci evliliğini Zeynep Hanım'la, son evliliğini de Refika Hanım'la yapmıştır. Bize babası Hüznî hakkında bilgiler veren Fahrettin Öncül, Hüznî'nin küçük oğlu olup Refika Hanım'dan doğmuştur.

1936 yılında Yozgat'ta ölen Hüznî, vasiyeti gereği, Yozgat Çamlık Mevkii'nin alt tarafında bulunan Halit Efendi Bağı'nın üst kısmına defnedilmiştir.

Edebî Kişiliği:

XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Hüznî Baba, üç ayrı eser telif ederek edebiyatımıza küçümsenmeyecek bir hizmet yapmıştır. Edebiyat ve kültür hayatımızda büyük hizmetleri bulunan bir çok şair ve düşünür gibi Hüznî de tam olarak tanınamamıştır. Divanlarının yeni harflere çevrilerek tahlillerinin yapılması onun daha iyi tanınmasına vesile olacaktır."

Arapça, Farsça ve Türkçe'yi iyi bilen Hüznî, bu üç dilin sentezinden oluşan Osmanlı Türkçe'sini şiirlerinde başarılı bir şekilde kullanır. Şairliğinin yanı sıra diğer ilimlerde de derin bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Hüznî, bütün Türk Edebiyatı'nı dil, şekil ve muhteva açısından çok iyi bilen bir şairimizdir. Divân ve halk edebiyatı nazım şekilleri ve aruzla yazdığı başarılı şiirlerin yanı sıra, heceyle yazdığı şiirleri de mevcuttur. Bazı şiirleri hem hece hem de aruz veznine uygunluk gösterir. Şiirlerini, Bakî,

[1] Mustafa GÜNEŞ, Yozgatlı Hüznî Divânı (II) (İnceleme Metin), Ankara 2000, s.375 Hüznî'nin II. Divanı'nın tahlili tarafımızdan yapılmaktadır.

Fuzûlî, Nedim, Âsim, Esad, Osman Nevres, Süleyman Çelebi, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Tokatlı Nuri gibi Divan ve halk şairlerinin tesiri altında kalmıştır.

Hüznî, şiirlerinde uzun zaman Hüznî mahlasını kullanır. II. Meşrutiyet'ten sonra şair arkadaşlarının ve dostlarının mahlasında bir değişiklik yapmasını istemeleri üzerine, "Benim mahlas değiştirmem bir nokta meselesidir. Nun'un noktasını alta koyarsam olur biter"der. Bundan sonra Hizbî mahlasını da kullanarak, bu mahlasla tanınmıştır. Çevresinde de Kalfa, Kurt İmam, Kurboğanın İmam lakaplarıyla anılmıştır.

Şair;

Gâhî Hüznî gâhî Hizbî bir acep dîvâneyem

Gâhî neşrettim gazeller bin suhen-gûlarla ben[13]

diyerek, bu mahlas meselesine açıklık getirmiştir.

II. Divanı 'nda bulunan vasiyetnamesinin son beyitinde de Hizbî mahlasını şu şekilde kullanır:

Hizbî cevher etti ihsan müste'ân

Kendisin târih hemân kıldı ayan[14]

Hüznî Baba, yaratılışın amacını, kâmil insanın özelliklerini; mal, mülk, makam, alâyiş ve şöhret sevdalısı insanların akıbetini ibretli şekilde şöyle dile getirir:

[13] ISITMAN, Yozgatlı Hizbî (Hüznî), Türk Folklor Araştırmaları 8, 178, s.3401.
[13] GÜNEŞ, Yozgatlı Hüznî Divânı (II), s.256
[14] a.a.c, s.379.

Ey dil acaba dehr-i denîden ne kazandın

Beyhude yere âteş-i gayret ile yandın

Ol hâdim-i Hak bâtıla asla nazar etme

Ol çâşni-i pür-zehr-i müzahrâftan usandın

Hallâkı koyup halkına gel etme tekâpû

Âh nefse uyup ömrile âmâle dayandın[15]

Tasavvufî edebiyatımızı da iyice özümleyen Hüznî Baba, şiirlerini ilâhî bir neşe içinde yazmıştır. Bunlar genellikle lirik ve kalenderâne şiirlerdir. II. Divan'da, tasavvufî unsurlar önemli bir yer tutar. Şair, bu Divan'da, zikir, sır, kalp, tecelli, sıdk, ihlas, rıza, ilm, nur, Hak gibi tasavvuf terimlerini sık sık kullanır.

Profesör Fahir İz, tasavvufun tarifini; "Beşeri ve evrensel bir akım ve eğilim olan mistisizmin İslâm'daki biçimine verilen ad"[16] şeklinde yapar. Fahir îz'e göre sofilik bir düşünce sistemi değil, bir duyuş şekli olarak mizaçla ilgilidir. Bunun için tasavvuf terimlerini kullanan her şairin mutasavvıf olması gerekmez. Hüznî'nin şiirlerinde tasavvuf terimlerini ve düşüncesi önemli yer tutmasına rağmen, onun bizzat tasavvufa girerek sufilik kuralları çerçevesinde bir hayat yaşadığını söyleyemeyiz. Bu hususta eserlerinde ve hatıralarında ipucu göremeyiz. Yalnız bazı tasavvufî ekollere olan sevgi ve hayranlığını, bazı şiirlerinde ifade eder.

[15] GÜNEŞ, Yozgatlı Hüznî Divânı (II), s.349
[16] Fahir İZ, Türk Edebiyatı'nda Nazım, İstanbul 1967, s.38

Şairin, yukarıda belirttiğimiz tasavvuf terimlerini sık sık kullanarak, şiirlerinde tasavvufî düşünceye ağırlık vermesi, klasik şiir geleneğimizin bir devamı ve mizacının gereği olarak değerlendirilebilir.

Hüznî'nin hemen hemen bütün şiirlerinde, "aşk" hakim bir unsur olarak karşımıza çıkar. Hüznî'nin aşkı; beşeri ve maddî aşktan çok, ilâhi ve evrensel bir aşktır. Şairimiz, bu aşkın üstünlüğünü çeşitli beyitlerinde açık bir şekilde ifade eder. Bu noktada O, Yunus, Eşrefoğlu Rûmî, Fuzûlî ve diğer halk 'âşıklarının yolundadır.

Mazhâr-ı 'aşk-ı resûl-i Kibriya derler bize

Vâkıf-ı sırr-ı Aliyyü'l-Murtazâ derler bize

Biz muhibb-i hanedanız cân u dilden zâhidâ

Sâlik-i râh-ı hakikat bî-riyâ derler bize'[17]

diyerek kendi aşkıyla ilgili bilgi verir.

Yâ Rab belâ-yı ʿaşk ile kıl âşinâ beni

Bir dem balâ-yı ʿaşktan etme cüda beni

diyen Fuzûlî gibi, o da âşıkları yeren, küçük gören vaizlere seslenerek aşkın kutsallığını ve aşk ateşinden kurtulmanın imkansız olduğunu şöyle dile getirir:

Esrâr-ı Huda her kula buʿaşk nasîb olmaz

Tâ arşa sütün olmada kavgâ-yı muhabbet

[17] GÜNEŞ, Yozgatl. Hüzni Divânı (II). s.271

Vaiz bizi sen kürsüde zemmeyledin amma

Mazur tutula elde mi itfâ-yı muhabbet

Tarif ileʿaşk künhüne vâkıf olunmaz

Hüznî sığamaz deftere imlâ-yı muhabbet[18]

Bu beyitlerde görüldüğü gibi Hüznî, sevgi ve muhabbet noktasında Fuzûlî ile aynı şeyleri düşünmüştür. Klasik şiirimizde divanlarda, mesnevilerde ve cönklerde asırlar boyunca aşk, hallaç pamuğu gibi atılmış, lif lif yeniden dokunmuştur. Hüznî ve muakkibi olduğu diğer şairler, tek beyite sığdıramadıkları aşkı tanımlamak için âşık ve aşk redifli çeşitli manzumeler yazmışlardır.

Hüznî Baba, şiirlerinde klasik Edebiyat'taki çeşitli teşbih ve mazmunları sık sık kullanır. Bu noktada onun divan şairliğine özenerek üstadlarının yolunda yürümeye çalıştığı görülür.

Divan Edebiyatındaki her beyit aşağı yukarı her bir sanat ve espirinin üzerine bina edilmiştir.[19] Hüznî bu klasik kültür ve sanatı, gücü nispetinde şiirlerine yansıtmaya çalışarak, güzel beyitler söylemiştir. Bununla beraber bazı beyitleri doldurma olup, sanat açısından da fazlaca bir değer taşımaz. 11. Divandaki şiirlerinde, his ve hayal aleminin oldukça zengin olduğu görülür. Hüznî, Divan şiirindeki kalıplaşmış sevgili tipini, göz, saç, kaş, yanak, ağız, boy, dudak, kirpik gibi Özellikleriyle diğer klasik tarzda yazan şairler gibi verir:

Gören ol turra-ı gîsûnuzaʿanber dediler

Tutulanʿukdesin sihr ile ejder dediler

[18] a.g.e., s.147

[19] Prof.Dr. A. Nihat TARLAN, Edebiyat Meseleleri, İst., s.41

Şeh-i Hüsrev mujesi dîdesi âhûsu Çin'in

Batıyor sînemize kaşları hançer dediler

Bu Nerîmân-ı zaman âlemi vîrân edecek

Âmân ol nîm bakışı cünbüş-i Haydar dediler

Sîm-i gerden ile haller bu ne tavûsî revîş

Lebi bal gamzesi tir kameti ar'ar dediler[20]

Ayrıca şâirin, çeşitli dînî eserlerde geçen kıssaları ve divân şairlerinde fazlasıyla görülen efsanevi unsurları, ifadeyi güçlendirmek, mısralara canlılık kazandırma veya çeşitli edebi sanatlara zemin hazırlamak amacıyla kullanıldığını görürüz:

Bezetmiş sîm ü zer ile nazar et sun'-ı Lâhûtî

Unutturdu füsûnlukta gözü Hârûtla Mârut'u[21]

Beyitte Bakara sûresinin 102. ayetine telmih edilerek, sevgili, bu ayette geçen Hârut ve Mârut isimli iki meleğe benzetilmiştir.

[20] GÜNEŞ, Yozgatlı Hüznî Dîvânı (II), s. 172
a.g.e., s.336
Balıkesirli Hasan Basri Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, İstanbul 1962, C.II, s.33

Şairin gazelleri, diğer manzumelerine göre daha sade, sanat açısından da daha başarılıdır. Terkib-i bentlerinde, Arapça ve Farsça kelimeler, diğer şiirlerine oranla daha fazla kullanılmıştır. Gazellerdeki sadelik, yerini yer yer ağdalı bir üslûba terk eder. Buna rağmen şairin dili, anlaşılamayacak ölçüde ağdalı ve çetrefilli değildir. Musammat gazellerinde, sevimli, candan ifadeleriyle okuyucuyu tesir altında bırakarak düşünmeye sevkeder. Hüznî'nin şiirlerinde göze çarpan önemli özelliklerden biri de, insanları hoşgörü ve sevgiye çağırarak kin ve haset gibi duygulardan uzaklaştırmak istemesidir. O, herkesten çok, kendi nefsini kusurlu ve günahkar kabul eder ve şiirlerinde bizzat kendi nefsini kötüleyerek kendi kendine nasihatlerde bulunur. Bu noktada, Hüznî'nin şiirlerinden toplumumuzun alacağı pek çok ders vardır.

Tasavvufi halk edebiyatımızın ilk temsilcisi olarak kabul edilen Yunus Emre ile Hüznî Baba arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Hüznî, Yunus gibi makam, mülk ve şöhretten nefret etmiş, gezgin bir garip olarak hayatını geçirerek, âhiretteki gerçek mutluluğa ulaşmağa çalışmıştır. Şairimizin Yunus Emre'den etkilenerek onun ilahilerine benzer ilahiler yazdığını görürüz.

Yunus Emre:

"Biz dünyâdan gider olduk
Kalanlara selâm olsun
Bizim için hayır duâ
Kılanlara selâm olsun

Azrail alur cânumuz
Kurur tamarda kanumuz
Yayıcağız kefenümüz
Soranlara selâm olsun"

derken, Hüznî de yedi yüzyıl sonra aynı temayı benzer söyleyişlerle şöyle dile getirir:

M. TATÇI, Yunus Emre Divanı, C.II, Ankara, 1990, s.243

Beka mülke gider oldum
Yârenlere selâm olsun
Dünyâyı terk eder oldum
Kalanlara selâm olsun

Eynime çekip bezimi
Aşağı çöküp dizimi
Çöküp yumup hem gözümü
Yumanlara selâm olsun[2]

Görüldüğü gibi iki ilahi hemen hemen birbirinin aynıdır. Hüznî'nin XV. Yüzyıl tekke şairi Süleyman Çelebi'nin merhaba redifli bölümüne çok benzeyen "merhaba" redifli bir şiiri de bulunmaktadır. Hüznî, bu şiirinde Peygamberimiz Hz. Muhammed'in büyüklüğünü ve erdemlerini anlatır. Şairin bu gazelinden birkaç örnek beyit görelim:

Merhaba ey ruhları hamrâ Efendim merhaba

Merhaba ey dîdesi şehlâ efendim merhaba

Eyledin teşrîfle ihya mürde cismim çok şükür

Merhaba ey kaşları tuğra Efendim merhaba[23]

XIX. yüzyıl şairlerimizden Tokatlı Nuri'nin halk edebiyatı nazım türlerinden vezn-i aharla yazdığı şiirleriyle, Hüznî'nin şiirleri arasında önemli sayılabilecek benzerlikler bulunuyor. Bu benzerliği, her iki şairden aldığımız örnekler üzerinde görelim:

Durali DOĞAN, Yozgat Şair ve Yazarları, Ankara, 1998, s.197

Ey vasl-ı cennet kıl cana minnet vay serv-i kamet cân içre cansın

Kıl cana minnet vây serv-i kamet cân içre cansın nev-res fidansın

Vây serv-i kamet cân içre cansın nev-res fidansın şûh-ı cihansın

Cân içre cansın nev-res fidansın şûh-ı cihansın gözden nihânsın[2]

Tokatlı Nuri

Ey şâh-ı hubân cân içre cansın

Vây cân-ı cânân rûh-ı revânsın

Ey şâh-ı hubân vây cân-ı cânân

Cân sana kurbân olur peykânsın

Hüznî

Bundan başka, şairimizin Halk şiiri nazım şekli vezn-i aharla yazdığı üç murabbâı vardır.[25]

^ Hüznî, XIX. yüzyıl şairlerimizden Şeyhü'l-İslam Çelebizâde Âsim Efendi, Muhammed Esâd Efendi ve Nevres efendi gibi şairlerin gazellerini tahmis ederek, şiir vadisindeki gücünü ispatlamak istemiştir. Şüphesiz şair, bunları seviyor ve okuyordu. Onun hususan Nevres Efendi'yi çok beğendiği ve onun tesiri altında şiirler yazdığı bilinmektedir. Gazellerinde, Nevres Efendi gibi Divan Edebiyatı'nın basma kalıp mazmunlarını aynen kullanır. Nevres Efendi'nin Kerbela tasvirlerini anlatan hissi mersiyelerinin,

[24] Cem DİLCİN, Türk Şiir Bilgisi, Ankara, 1983, s.363.
[25] GÜNEŞ, Yozgatlı Hüznî Dîvânı (II), s.389
[26] a.g.e.,s.124-125-133

Hüznî'de daha değişik bir anlatım kazandığını görürüz. Hüznî mersiyelerinde "Kerbela Olayı" karşısında duyduğu üzüntüyü ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e olan sevgisini dile getirir. Kerbela'da vuku bulan bu korkunç olayı şu beyitleriyle ifade eder:

Lâ-yüâd zulmettiler hakkında kavm-i eşkiyâ

Canım olsun râhmda kurbân şehîd-i Kerbelâ[29]

Vak'a-i dil-sûzunu etsin beyân kilk-i siyah

Etmemek mümkün müdür râhında bu ömrün kütah[30]

Şair, bazı şiirlerinde, çeşitli tarihi olaylara ve Kur'ân'da geçen peygamber kıssalarına telmihlerde bulunur. Bunları anlatışındaki amaç, dünyanın faniliğini ve üstün insan olmanın yollarını göstererek, barış, mutluluk ve sevgi zemini oluşturmaktadır.

Hüznî'nin zeki, hazır cevap ve nükteden hoşlanan birisi olduğu da söylenir. Kime gücenirse, kimi sevmezse, ona hiciv yazar, o da talebe arasında düştü mü bir daha kurtulmak zor olurdu. Bir şiirinde Yozgatlı Hasta Bekir'i kendini beğenmişliğinden dolayı şöyle hicveder:

Kendini vazgeçip zemmetme eli

O benlik dâvası yaman dediler

Herkesin aybmdan çekip de eli

Kendi aybın bilmek irfan dediler[31]

[29] a.g.e., s.326
[30] GÜNEŞ, Yozgatlı Hüznî Dîvânı (II), s.326
[31] Durali DOĞAN, Yozgat Şair ve Yazarları, s. 190

Şair, II. Dîvân'daki başka bir beytinde de gösteriş meraklısı kişi)cavukları şu şekilde eleştirir:

Suretin haktan görünür sîretin fisk u fücur

Vâh sana eyvah sana yârın hacâlettir sana

Hüznî, bazı şiirlerinde yaratıcıya seslenerek, güçsüzlüğünü ve yardıma muhtaç olduğunu şöyle dile getirir:

Bâb-ı lütfün var iken ben kimlere yalvarayım

Hem cüda düştüm vatanımdan baht-ı karayım

Nâ-tüvân Hüznî gedâyım âsiyim bî-çâreyim

Yâ ilahî kâm-yâb et enbiyânın aşkına

Diğer şairler gibi Hüznî Baba da zaman zaman devirden, intizamsızlıktan, ahlâksızlıktan, istismarcılıktan şikayet eder. Bu noktada, onun oldukça hassas ve duygusal olduğu açıkça görülür. Bu kötü özelliklerden uzaklaşmak isteyen günümüz toplumunun, bu noktada şiir ve edebiyattan yararlanması faydalı olabilir.

Eserleri:

Hüznî'nin üç yazma eseri tek nüsha halinde oğlu Fahrettin Oncül'de bulunmaktadır. Şimdi bu eserleri sırasıyla ve önemli özellikleriyle kısaca tanıyalım:

GÜNEŞ, Yozgatlı Hüznî Dîvânı (II), s. 123
a.g.e., s.292

1. Hüznî Divânı I:

Toplam 235 sayfa olan bu Divan'da toplanı 230 şiiri vardır. Bunların 382'si aruz, diğerleri hece vezniyle yazılmıştır. Arap harfleriyle yazılan bu divân mürettep değildir. Bu divânla ilgili ilk akademik çalışmayı Doç.Dr. M. Öcal Oğuz yapmıştır.

2. Hüznî Dîvânı II:

153 sayfadır. Bu divanda toplam 210 şiiri bulunmaktadır. I. Divan gibi bu da Arap harfleriyle yazılmıştır. Divandaki şiirlerin çoğu aruz vezniyle ve Klasik Edebiyat nazım şekilleriyle (Gazel, Müstezad, Murabba, Muhammes, Müseddes, Terkîb-i Bend, Mesnevi) yazılmıştır. Tarafımızdan yeni harflere aktarılan II. Divan'ın dili, I. Divan'a göre daha ağırdır. Arapça ve Farsça kelimeler, I. Divan'a göre daha fazla kullanılmıştır. Bu durum terkîb-i bendlerde daha açık olarak kendini gösterir. Divânın sonunda, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan dört şiir (vasiyetname, nasihatnâme, ma'siyetnâme, münâcaat) önemlidir. Ayrıca divânın eski harfli metninin son bölümünde "Diğer Şiirler" başlığı altında üç şiir bulunmaktadır. Bu divânla ilgili olarak ilk akademik çalışma tarafımızdan yapılarak Yozgat Belediye Başkanlığı'nm desteği ile yayınlanmıştır.[34]

3. Şiir Defteri:

Şairin, koşma tarzında yazmış olduğu şiirlerinden oluşan bu eser, 96 sayfadır. 1930 yılında Yozgat Halk Evi tarafından yeni harflerle basılma girişimlerinde bulunulmasına rağmen hâlâ basılamamıştır.

Hüznî Baba, divanlarını ve şiir defterlerini "Rik'a" dediğimiz eski bir yazı çeşidiyle yazmıştır. Rik'a günlük hayatta kullanılan ve Türklere has bir el yazısı çeşididir. Şairimiz, bu yazıyı çok güzel bir şekilde yazarak aynı zamanda iyi bir hattat olduğunu da göstermiştir.

M. Güneş, Yozgatlı Hüznî Dîvânı II (İnceleme Metin), Adana, 1988, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof.Dr. Mine Mengi danışmanlığında yapılan Yüksek Lisans Tezi, Yozgatlı Hüznî Dîvânı II, Ankara, 2000

BİBLİYOGRAFYA

1. CUNBUR Müjgan, Başakların Sesi, Ankara, 1968
2. ÇANTAY Balıkesirli Hasan, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, C.I, İstanbul, 1962
3. DİKMEN Ferit, Yozgatlı Hüznî, Kopuz Mecmuası-4, 15 Temmuz 1939
4. DİLCİN Cem, Türk Şiir Bilgisi, Ankara, 1968
5. DOĞAN Durali, Yozgat Şâir ve Yazarları, Ankara, 1988
6. GÜNEŞ Mustafa, Yozgatlı Hüznî Dîvânı (II), (İnceleme Metin), Ankara, 2000
7. ISITMAN Mahmut, Yozgatlı Hizbî (Hüznî) I-II, Türk Folklor Araştırmaları 8, 178, Mayıs, 1964
8. İZ Fahir, Türk Edebiyatında Nazım, İstanbul, 1966-1967
9. OĞUZ M.Öcal, Yozgatlı Hûznî Hayatı ve Eserleri, Ankara, 1988
10. TARLAN Ali Nihat, Edebiyat Meseleleri, İstanbul, 1980
11. TATÇI Mustafa, Yunus Emre Dîvânı, C.II, Ankara, 1990.

Dumlupınar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6
Haziran 2002

ÂŞIK VEYSEL TİPOLOJİSİNDEN HAREKETLE KLASİK KÜLTÜRÜN SÖZLÜ KÜLTÜRE YANSIMASI*

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ**

ÖZET

Cumhuriyetimizin doğum sancılarını çeken Sivas ilimizde âşık tarzı Türk şiiri köklü bir geleneğe sahiptir.

Cumhuriyet devrinde, geleneğin bir ürünü olan âşıklığı devam ettiren bir çok halk ozanımız vardır. Bunların en önemlilerinden birisi de Âşık Veysel'dir. Onun şiirlerini incelediğimiz zaman, klasik yazılı kültür unsurlarının, sözlü kültüre yansıdığını görebiliriz. Bu makalede, klasik yazılı kültürün sözlü kültüre yansımasını, Veysel'in bazı şiirlerinden alınan örneklerle açıklamaya çalışacağız.

Veysel'in bilgece anlatımları, zengin bir kültür mirası üzerinde şekillendiği için, oldukça derindir.

Cumhuriyetten önce Türk aydınları tarafından küçümsenen âşık edebiyatı, ferdî bir edebiyat olduğu kadar, aynı zamanda bir geleneğin de edebiyatıdır. Bu edebiyatın temsilcileri, mensup oldukları geleneğin birikimlerine değer vermiş ve onun kurallarına titizlikle uymuşlardır."[1]

Âşık tarzı Türk şiirinin ilk temsilcileri olan ozan ve baksılar Islamî dönemde çeşitli tesirler altında yeni bir terkip ve tip olarak ortaya çıktılar. Tasavvufi unsurların ağır bastığı tasavvufi halk edebiyatının yanında halka yakın millî bir edebiyat ihtiyacıyla saz şairliği geleneği de kesintisiz bir şekilde günümüze kadar geldi. Bu gelenek, yüzyılımızda Veysel meyvesini vermiş oldu.

24 - 25 Mart 2002'de Ankara'da Yapılan Âşık Veysel Sempozyumu'nda Bildiri Olarak Sunulmuştur.

* DPÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Âşık Veysel, Cumhuriyet devrinde klasik aşıklık geleneğini devam ettiren en ünlü saz şâirlerinden biridir. Dolayısıyla o, bir devir edebiyatına damgasını vurmuş önemli bir halk ozanımızdır. Sivas Lisesi'nde öğretmenlik yaparken A. Kutsi Tecer onu keşfederek Türkiye'ye tanıtmıştır.

Bu giriş paragrafını yazarken, çocukluk yıllarımda gayr-ı ihtiyarî bir şekilde Veysel'in şiirlerini ve türkülerini söylediğimi hatırladım. Rahmetli Barış Manço gibi Veysel de şiirlerinde Anadolu insanını, toprağını yani bizleri dile getiriyordu. Onun için Veysel'in şiirleri ve türküleri insanımıza sımsıcak geldi. Ülkemizde Veysel adı anılınca içinde tatlı bir huzur hissetmeyen insan yok gibidir.

Bugünlerde gençlerimizin bu kültür hazinelerinden gittikçe uzaklaştığını gördükçe üzülmemek mümkün değil. Zira Veysel; Köroğlu, Dadaloğlu, Yunus Emre ve Fuzulî gibi değerlerimizi gerektiği şekilde öğrenmemek, geleceğimiz adına büyük bir kayıptır.

Âşık Veysel, tamamen nev'i şahsına münhasır bir halk ozanımızdır. Onun en büyük özelliği, kimseyi taklit etmemesi ve deyişlerinin orijinalliğidir. Şâir, bu kabiliyete doğuştan sahiptir.

16. yüzyıl divan şairimiz Fuzûlî'ye göre: "Şiir kabiliyeti insana yaratıcı tarafından ezelde bağışlanmıştır ve onun yardımı olmaksızın da kusursuz şiir söylenemez."[2] Fuzuli'nin de ifade ettiği gibi şiir söyleme özel bir yetenektir. İşlenerek basitten mükemmele doğru gidebilir. Bu kabiliyetin gelişiminde çevrenin de olumlu ve olumsuz tesirlerini gözden uzak tutmamak gerekir.

Prof. Dr. Umay Günay da "sanatçı ile sanat eseri arasındaki bağlantıda muhakkak ki sanatçının hayat hikayesinin ve mizacının büyük rolü vardı r"[3] der.

Fuzûlî de Türkçe Divanının önsözünde bu mizaç konusunu şöyle vermiştir: Yaratıcı, insana kendi sıfatlarından çok az ölçüde bazı özellikler vermiştir. * Sanat ve tabîî olarak şairlik de yaratıcının sâni' sıfatının insandaki küçük bir tecellisi olarak değerlendirilebilir.^

** İşitmek, görmek, ilim, kudret, sevgi ve cömertlik gibi.

Şarkışla'nın Sivrialan köyünde dünyaya gelen Veysel, yedi yaşında gözlerini kaybetmesine rağmen büyük bir âşık-şâir olarak âşık edebiyatındaki müstesna yerini, yaratılıştan aldığı şiir söyleme izniyle almıştır diyebiliriz.

Şüphesiz sazla söyleyişin an'anevî inceliklerini Öğrenmesinde Molla Hüseyin ve Ali Ağa gibi üstadlann payını unutmamak gerekir.[5]

Veysel, ustalıkla söylediği bu şiirlerinde, bugünkü neslin pek bilmediği bazı kelimelere, (pek sık olmamakla birlikte) yer vermiştir. Şikâr, bîzâr, bühtan, geşt ü güzar, tezvîr, kûşe-i vahdet, faş, giriftar, endâz, me'vâ, leşker, har, leb, küşâd, rnürtekip gibi kelimeler bunlar arasında sayılabilir.[6] Fakat Veysel esas olarak, geçmişten günümüze kadar süzülerek gelen güzel Türkçeyi en iyi şekilde kullanmıştır. Bu dil başarısı, onun şiirlerinin değerini arttıran önemli bir unsurdur. Çünkü o, toplumdaki herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilir kelimeleri seçmiştir.

Âşık Veysel, kendisiyle yapılan bir röportajda, sanat anlayışını, bir Nasrettin Hoca fıkrasıyla şöyle dile getirir:

"Nasrettin Hoca, eline bir saz almış ve tıngırdatmaya başlamış. Karısı Hoca'ya:

-Ne yapıyorsun. Hoca? diye sormuş.

-Saz çalıyorum, demiş Hoca. Karısı cevap vermiş:

-Hoca, saz çalanlar, ellerini aşağı yukarı hareket ettirirler. Sen ise bir yerden tutmuşsun, elini ordan çektiğin yok. Bu nasıl saz çalmak!

Hoca istifini bozmadan cevap vermiş:

-Bunda şaşılacak bir şey yok hanım, onlar benim bu tuttuğum yeri arıyorlar."

Cumhuriyet döneminde, Anadolu'da klasik edebiyat kültürü devam ediyordu. Köy odası ve kahvehanelerde okunan belli kitapların da tesiriyle, eski edebiyat canlılığını koruyordu. Böyle bir atmosferde yetişen Veysel de, tabiatıyle bu tesirin dışında kalmamıştır. Halk, klasik edebiyatı kendi kültür birikimi ve zevki nisbetinde özümsemeye çalışmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan

eserler, halk edebiyatını klasik edebiyata bağlayan "ara örnekler" özelliği taşır. Ahmet Hamdi Tanpınar bunlara "mahallî klasik" adını verir. Âşık ve tekke edebiyatlarında bu "mahallî klasik" tarzın en güzel Ömeklerine rastlıyoruz. Bu tekke ve âşık edebiyatı şâirleri tam klasik tarzda yazmamak veya söylememekle birlikte, klasik üslubun bazı kelime, tamlama ve mazmunlarına yer vermişler, ayrıca zaman zaman aruz veznini de kullanmışlardır.®

Klasik edebiyatımızın temel taşlarından biri olan tasavvuf düşüncesinin Veysel'in şiirlerine nasıl yansıdığını birkaç örnekle görelim:

Şâir,
"Coşar deli gönül misal-i derya
Mecnun'a sahrada göründü Leylâ
Gördüğü güzellik hepisi Mevlâ
Ne sen var, ne ben var, bir tane Gaffar"

diyerek tasavvuf! düşüncenin önemli bir özelliğini ifade etmiş olur. Tasavvufun temeli, evrende tek varlığın bulunduğu, o tek varlığın dışındaki diğer varlıkların onun yeryüzündeki yansıması olduğu görüşüne dayanır, O tek varlık da Allah'tır. Öteki varlıklar ise yaratıcının çeşitli görüntüleridir. Bu görüntüler de yine tek varlık olan Allah'ın bilinmesi için vardır. Allah'tan başka bir varlığın olmadığını kabul eden bu görüşe "vahdet-i vücud" denir. Tasavvufa göre, Allah, evren ve insan, bir bütünlük içinde düşünülmekte, ilişkiler de bu bütünlük içinde açıklanabilmektedir/" Dolayısıyla Veysel, yukarıdaki dörtlükte "Gördüğü güzellik hepisi Mevla" derken, tasavvufun temeli olan bahsi geçen düşünceye yaklaşmış olur.

Veysel'in meşhur "Benim sadık yarim kara topraktır" nakaratlı şiirini okuyunca büyük mutasavvıflardan Cüneyd-i Bağdadî'nin şu sözlerini hatırlamamak mümkün müdür? Cüneyd şöyle der: "Sufî toprak gibidir. Her kötü şey ona atılabilir. Fakat ondan daima güzel şeyler çıkar. Sufî yeryüzü gibidir, üzerinde iyi de kötü de yaşar. O herşeyi gölgeleyen bulut, yeryüzünü sulayan yağmur gibidir."(30)

Veysel,
"Karnın yardım kazmayınan belinen

Yüzün yırttım tımağınan elinen
Yine beni karşıladı gülünen
Benim sadık yarim kara topraktır"

derken, Cüneyd-i Bağdadî'nin "Her kötü şey ona atılabilir. Fakat ondan daima güzel şeyler çıkar" sözünü daha değişik bir şekilde, arifane ifade eder. Bu dörtlükte, tasavvuf kültüründe önemli bir prensip olan "kötülüğe iyilikle karşılık verme" düşüncesinin gizli olduğu söylenebilir.

Veysel'in Kara Toprak nakaratlı şiirinin derinliklerinde ilk insanın topraktan yaratılmış olması, insan neslinin topraktan yetişen ürünler sayesinde süregitmesi ve her insanın en nihayet toprağa karışması, ölümden sonraki hayata toprak vasıtasıyla ulaşılması; dolayısıyla hayatın başından sonuna kadar toprakla iç içe olması gibi hususların bulunduğu söylenebilir.

Yunus Emre'ye göre de toprak; sabır, iyi huy, tevekkül ve mekremetin kaynağıdır.

"Topraktan biter küllisi"

diyen Yunus için toprak, aynı zamanda tevazu'un da sembolüdür.

Veysel'in
"Güzelliğin on par' etmez
Şu bendeki aşk olması
Eğlenecek yer bulamam
Gönlümdeki köşk olmasa"

dörtlüğü, Leyla ve Mecnun hikayesi ile ilgili olarak anlatılan şu menkıbeye tıpa tıp uyar:

Bağdat halifesi, Mecnun'un bu kadar çok sevdiği, aşık olduğu, uğruna canını bile feda edebileceği kızı merak eder ve görmek ister. Bunun üzerine Leyla'yı bulup halifenin huzuruna getirirler. Halife, Leyla'ya bakarak sorar:

-Mecnun'un şiirlerinde anlattığı sen misin?

-Evet.

Halife tebessüm ederek,

-Fakat sen diğer kızlardan farklı değilsin, hatta senden nice güzeller var, der.

Bunun üzerine Leyla,

-Siz beni Mecnun'un gözleriyle görseydiniz, böyle konuşmazdınız, cevabını verir.(...)

Veysel de aynı şekilde sevgilinin güzelliğini kendisindeki aşka ve bakış açısına bağlar. Şâir, "Leyla'yı yitiren Mecnun ben oldum" dediğine göre, Leyla ve Mecnun hikayesinin inceliklerini biliyor olmalıdır.

"Tâbirin sığmaz kaleme
Derdin dermandır yâreme
İsmin yayılmaz âleme
Âşıklarda meşk olmasa"

Mısralarında da, aşk temasının klasik şairlere benzer bir şekilde ifade edildiğini görmekteyiz. Fuzulî gibi, Veysel'in sanatının da en büyük unsuru, lirizmin en güçlü desteği aşktır. Şâir, Fuzulî gibi aşk ızdırabının dertlere derman olduğunu klasik anlayışa paralel bir şekilde anlatmıştır.

Veysel, bazı dizelerinde de klasik edebiyatta sık sık adı geçen mitolojik kahramanları da anar:(12)

"Nuşirevan adil nerede tahtı
Süleyman mührünü kime bıraktı"

Hz. Süleyman: Beniisrail peygamberleri ndendir. Peygamberlikle saltanatı birleştirmiştir. îsm-i azam yazılı yüzüğü ile dünyaya hükmetmiştir. Menkıbesi klasik edebiyatımızın önemli mazmunları arasında yer alır.(13)

Nuşirevan: Klasik Türk şiirinde ismine sıkça rastladığımız, Şehname'de ismi geçen, adaletiyle meşhur bir acem kahramanıdır. Sarayının kubbesine bir altın zincir astırmıştı. Bu zincire de ucu sarayın dışında duran bir zincir bağlattı. Sallanınca çan çalardı. Nuşirevan da şikayetçi geldiğini anlardı. Buna da zencir-i adi denirdi.

Veysel'in klasik kültürümüzün temel taşları olarak kabul ettiğini gördüğümüz, Mevlana ve Hacı Bektaş gibi şâirlere hitaben yazdığı şu şiirler de onun bu gönül sultanlarından ışık aldığının bir işaretidir. Veysel; Mevlana'ya ve Hacı Bektaş'a hitaben şöyle der:

MEVLANA'YI ZİYARET

Ziyareti m Mev l a n a'y ı
Kabul et Allah aşkına
Bu fakiri divaneyi
Kabul et Allah aşkına

Eşiğine yüz sürem
El bağlayıp divan duram
Büyük lütfün eyle kerem
Kabul et Allah aşkına

HACI BEKTAŞ

Medet medet deyip kapma geldim
İsteğim dileğim ve Hacı Bektaş
İndim eşiğine yüzümü sürdüm
Kusurum günahım var Hacı Bektaş

Kul olanın elbet olur kusuru
Nesl-i peygambersin cihanın nuru
Alisin velisin pirlerin piri
Galma kusurlara Pir Hacı Bektaş

Her iki şiirde geçen eşiğine yüz sürmek ifadesi klasik kültüre ait bir bakış açısıdır.

Veysel,

"Güzel yüzün görülmezdi
Bu aşk bende dirilmez
Güle kıymet verilmezdi
Âşık ve maşuk olmasa

diyerek, Dîvân şiirindeki âşık (bülbül), maşuk (gül) ilişkisini yazılı (klasik) geleneğe uygun bir bakış açısıyla şiirine yansıtmıştır. Divan şiirinde gülün, sevgilinin yüzü ve yanağı ile de çok yakın bir münasebeti vardır. Âşık sevgilinin güzelliği ile mest olur. Yazılı gelenekte bu hal

bülbülün, kokusu ve diğer özelliklerinden dolayı güle bağlanışı ve onun için sarhoş oluşu şeklinde ifade edilir.

Klasik yazılı kültürde, gül, sevgiliyi sembolize eden bir çiçek olduğu için, bütün çiçeklerin sultanı olarak kabul edilir ve bundan dolayı değerlidir. Sevgi, beşeri boyutlardan İlahi (soyut) boyutlara yükselen, sınırları kesin olarak tayin edilemeyen bir duygudur. Bu duyguyu ifade etmek için bir tabiat unsuru olarak daima gül ön planda olmuştur. Bu geleneğin canlı bir şekilde sözlü kültüre yansıdığını yukarıdaki örnekle görmekteyiz.

Klasik kültürde, zıtların kötü bir şey olmadığı düşmanlık sebebi olmaması gerektiği daima vurgulanmıştır. Bu husus, Veysel tarafından şöyle dile getirilir;

"Kim okurdu kim yazardı
Bu düğümü kim çözerdi
Koyun kurt ile gezerdi
Fikir başka başk' olmasa

KAYNAKÇA

(1) GÜNAY Umay, Âşık Türk Şiiri ve Rüya Motifi, Ankara, 1993, s.8
(2) DOĞAN M. Nur, Fuzûlî'nin Poetikası, İstanbul, 1997, s. 13
(3) GÜNAY Umay , Âşık Türk Şiiri ve Rüya Motifi, Ankara, 1993, s.17
(4) DOĞAN M. Nur, Fuzûlî'nin Poetikası, İstanbul, 1997, s.20
(5) BANARLI N. Sami, "Âşık Veysel Misali", (Yavuz Bülent Bakiler, Âşık Veysel, Ankara, 1989, s.81-84'ten naklen)
(6) KURNAZ Cemal, "Âşık Veysel'in Şiirlerinde Klasik Kültürün Yeri", Divan Edebiyatı Yazılan, Ankara, 1997, s.305
(7) KURNAZ Cemal, a.g.e., s.306-307
(8) MENGİ Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi - Metinler), Ankara, 1997, s.30-31
(9) BAKİLER Yavuz Bülent, Âşık Veysel, Ankara, 1989, s.41
(10) BAKİLER Y.B., Âşık Veysel, Ankara, 1989, s.82
(11) ONAY Ahmet Talat, Eski Türk edebiyatında Mazmunlar, Ankara, 1993, s.381
(12) ONAY Ahmet Talat, a.g.e., s.9-12

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^ ^ ^ r Haziran 2002

NEVRUZ BAYRAMI VE ATATÜRK

Yard. Doç. Dr. G. Tarıman CENİKOĞLU*

ÖZET

Türk dünyasının bilinen en eski bahar bayramlarından birisi de Nevruz bayramıdır. Nevruz; Farsçadan alıntı bir kelime olup "Yeni Gün" anlamına gelmektedir.

Atalarımızın 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre, yeni yılın başlangıcı, gece ile gündüzün eşit olduğu, yani Milâdî 21 Mart gününe rast geliyor. Ayrıca Türk dünyasındaki yaygın inanışa göre, Nevruz, Göktürklerin Ergenekon vadisinden çıkışlarını, bağımsızlıklarını kazandıkları gün olarak kabul ediliyor. İşte o zamandan beri bayram olarak kutlanmaktadır.

Birçok komşu İslam ülkesinde olduğu gibi geleneksel olarak Selçuklular ve Osmanlılar zamanında da bu bayramın kutlandığını görüyoruz.

Nevruz bayramı; Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün himayesinde, askerî ve mülkî erkânın katılımlarıyla kutlanmıştır.

SUMMARY

One of the most knovvn easter of Turkish world is Nevruz. The word Nevruz derives from Persian and means 'New Day'.

According to Turkish Calender with 12 animals, the beginning of the new year comes with March, which the duration of the night and day equal (eqinouqs) Hovvever, in the common belief in Turkish world, Nevruz; is accepted as the date when Kokturks left from Ergenekon Valley and gained their independence. Since this time, Nevruz is started to be celebrated as easter.

* D.P.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi 43100/KÜTAHYA

bülbülün, kokusu ve diğer özelliklerinden dolayı güle bağlanışı ve onun için sarhoş oluşu şeklinde ifade edilir.

Klasik yazılı kültürde, gül, sevgiliyi sembolize eden bir çiçek olduğu için, bütün çiçeklerin sultanı olarak kabul edilir ve bundan dolayı değerlidir. Sevgi, beşeri boyutlardan İlahi (soyut) boyutlara yükselen, sınırları kesin olarak tayin edilemeyen bir duygudur. Bu duyguyu ifade etmek için bir tabiat unsuru olarak daima gül ön planda olmuştur. Bu geleneğin canlı bir şekilde sözlü kültüre yansıdığını yukarıdaki örnekle görmekteyiz.

Klasik kültürde, zıtların kötü bir şey olmadığı düşmanlık sebebi olmaması gerektiği daima vurgulanmıştır. Bu husus, Veysel tarafından şöyle dile getirilir;

"Kim okurdu kim yazardı
Bu düğümü kim çözerdi
Koyun kurt ile gezerdi
Fikir başka başk' olmasa

KAYNAKÇA

(1) GÜNAY Umay, Âşık Türk Şiiri ve Rüya Motifi, Ankara, 1993, s.8
(2) DOĞAN M. Nur, Fuzûlî'nin Poetikası, İstanbul, 1997, s. 13
(3) GÜNAY Umay , Âşık Türk Şiiri ve Rüya Motifi, Ankara, 1993, s.17
(4) DOĞAN M. Nur, Fuzûlî'nin Poetikası, İstanbul, 1997, s.20
(5) BANARLI N. Sami, "Âşık Veysel Misali", (Yavuz Bülent Bakiler, Âşık Veysel, Ankara, 1989, s.81-84'ten naklen)
(6) KURNAZ Cemal, "Âşık Veysel'in Şiirlerinde Klasik Kültürün Yeri", Divan Edebiyatı Yazılan, Ankara, 1997, s.305
(7) KURNAZ Cemal, a.g.e., s.306-307
(8) MENGİ Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi - Metinler), Ankara, 1997, s.30-31
(9) BAKİLER Yavuz Bülent, Âşık Veysel, Ankara, 1989, s.41
(10) BAKİLER Y.B., Âşık Veysel, Ankara, 1989, s.82
(11) ONAY Ahmet Talat, Eski Türk edebiyatında Mazmunlar, Ankara, 1993, s.381
(12) ONAY Ahmet Talat, a.g.e., s.9-12

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^ ^ ^ r Haziran 2002

NEVRUZ BAYRAMI VE ATATÜRK

Yard. Doç. Dr. G. Tarıman CENİKOĞLU*

ÖZET

Türk dünyasının bilinen en eski bahar bayramlarından birisi de Nevruz bayramıdır. Nevruz; Farsçadan alıntı bir kelime olup "Yeni Gün" anlamına gelmektedir.

Atalarımızın 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre, yeni yılın başlangıcı, gece ile gündüzün eşit olduğu, yani Milâdî 21 Mart gününe rast geliyor. Ayrıca Türk dünyasındaki yaygın inanışa göre, Nevruz, Göktürklerin Ergenekon vadisinden çıkışlarını, bağımsızlıklarını kazandıkları gün olarak kabul ediliyor. İşte o zamandan beri bayram olarak kutlanmaktadır.

Birçok komşu İslam ülkesinde olduğu gibi geleneksel olarak Selçuklular ve Osmanlılar zamanında da bu bayramın kutlandığını görüyoruz.

Nevruz bayramı; Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün himayesinde, askerî ve mülkî erkânın katılımlarıyla kutlanmıştır.

SUMMARY

One of the most knovvn easter of Turkish world is Nevruz. The word Nevruz derives from Persian and means 'New Day'.

According to Turkish Calender with 12 animals, the beginning of the new year comes with March, which the duration of the night and day equal (eqinouqs) Hovvever, in the common belief in Turkish world, Nevruz; is accepted as the date when Kokturks left from Ergenekon Valley and gained their independence. Since this time, Nevruz is started to be celebrated as easter.

* D.P.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi 43100/KÜTAHYA

it has traditionally becomc the spring festival in Ottoman timas and Seljukid period as well as like the ncighbouring Islamic countries.

Nevruz was celebrated in the Republican period under the leadership of Atatürk with the participation of military and economic el ite

Türk dünyasının bilinen en eski bahar bayramlarından biri de Nevruz bayramıdır. Nevruz; Farsça'dan alıntı bir kelime olup "Yeni Gün" anlamına gelmektedir.

Beş bin yıldan beri Türk Dünyasında çeşitli tören ve şölenlerle kutlanmakta olan bu milli bahar bayramı, Nevruz, Navruz, Novruz, Sultan Nevruz, Navrez, Nevris, Noruz, Norus, Ulusun Ulu Kum, (Ulusun Ulu Günü), Ulı Kün, Ergenekon, Bozkurt, Çağan, Baba Marta, Köklü Marta, İlk Yaz Yortusu, Yeni Gün, Yengi Gün, Mart Dokuzu, Mereke, Mevriz, Mart Bozumu... gibi adlarla anılıyor.

. Türklerin 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre de yeni yılın başlangıcı, gece ile gündüzün eşit olduğu, yani Miladi 21 Mart gününe rast geliyor. Ayrıca Türk Dünyası'ndaki yaygın inanışa göre, Nevruz, Göktürklerin Ergenekon vadisinden çıkışını, bağımsızlıklarını kazandığı gün olarak kabul ediliyor. Destanlarımızdan edindiğimiz bilgilere göre, atalarımız Göktürkler, nüfuslarının artması sonucu dört tarafı dağlarla çevrili Ergenekon vadisine sığamazlar. Buradan bir çıkış yolu ararlar. O günkü teknik imkânlarla, demir madeni ile yüklü dağları eriterek, Bozkurt'un önderliğinde bir yüklü deve geçecek kadar yol açmayı başarırlar. İşte bu tarihi - milli gün, her yıl baharda 21 Mart'ta Ergenekon Bayramı olarak kutlanmaya başlanır. Böylece o günden beri Türk toplulukları arasında milli duygu, milli şuur, hep canlı tutulmaya çalışılır.

İslamiyet'ten sonra Abbasîler döneminde Nevruz, bahar bayramı olarak kutlanmaya devam edilmiştir. Sâsânîlcrde olduğu gibi Abbasîlerde de vergiler, bu ay içinde toplanmaya başlanmıştır. Selçuklu Veziri Nizamülmülk, o günkü astronomlara hazırlatıp Sultan Melikşah'a sunduğu Celâlî Takvimi (Güneş Takvimi)'nde

eski geleneğe uyarak Nevrûz'u 1. gün yani yılbaşı olarak tespit ettirdi. Vergilerin birinci taksidi Nevrûz'la toplanmaya başlanıyor, ikinci taksidi ise hasat mevsimi sonuna bırakılıyordu; böylece vergi meselesindeki karışıklık ve şikâyetler giderilmiş oluyordu. Bu vergi sistemi, Büyük Selçuklulardan sonra bölgede egemen olan diğer devletler tarafından da uygulanmıştır. Osmanlılar da Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Akkoyunlulardan devren bu kanunları aynen uygulamış ve belli vergileri, Nevruz tarihine bağlamışlardır. Türkiye'de Milâdî takvimin kabulünden sonra 1926 Ocak ayından itibaren, Mart ayı, malî yılbaşı olarak son zamanlara kadar gelmiştir. Vergilerin bu ay içerisinde tahsil edilmesinden dolayı, - halk arasında mart ayı / dert ayı - olarak anılır ve bilinir.

Mısır'daki Kiptiler de yılbaşı olarak Nevrûz'u benimsemişlerdir.

Sâsânîler, Safevîler, Osmanlılar, Büyük Selçuklular, Abbasîler ve Moğollar döneminde İran'dan Mısır'a kadar bütün ülkelerde Nevruz ve onu takip eden bir hafta bayram olarak kutlanmıştır. Nevruz günlerinde halk, sokaklarda şenlik ve gösteriler, fener alayları, at yarışları, güreş ve cirit müsabakaları düzenleyerek eğlenirdi. Bu günlerde ateş yakmak, birbirine su serpmek âdeti vardı. Ateşin bütün kötülükleri, günahları temizleyeceğine inanılırdı. İslâmiyet'ten sonra bu töre ve törenler, Irak ve Mısır'da da devam etmiştir. Hâlen Irak'ın Musul şehrinde "Mehrecânu Rebiî" adıyla resmen kutlanmaktadır. Safevîlerin de devam ettirdiği Nevruz bayramı, bu gün İran'da Ramazan ve Kurban bayramlarından sonra halkın tamamının katılımıyla ve büyük bir coşkuyla kutlanmaktadır.[1]

İran'da Nevruz bayramında dualar yapıldıktan sonra bayramlaşma / tebrikleşme için eş-dost ve akraba ziyaretlerine gidilir. Bu gelenekler orada zamanla İslâmî bir kimliğe bürünmüştür. Bunlar:

a. Allah, dünyayı gece ile gündüzün eşit olduğu Nevruz (21 Mart) 'da

yaratmıştır.

b. İnsanların atası Hz. Âdem'in çamuru Nevrûz'da yoğurulmuştur.

c. Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yusuf, bir bezirgan tarafından

'Yeni Türk Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul 1985, s. 2652

Nevrûz'da kurtarılmıştır.

ç. Hz. Musa, âsâsıyla Kızıldeniz'i yararak tebâsını kurtardığı gün Nevruz idi.

d. Bir Yunus balığı tarafından yutulan Yunus peygamber Nevrûz'da karaya çıkmıştır.

Nevruz, sadece İranlılar ait değil bütün Türk toplulukları için de büyük önem taşımaktadır.

Orta-Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Nevruz bayramı, masalcılar ve cambazların katılımıyla coşku içerisinde kutlanır. At yarışları, güreş ve cirit oyunları düzenlenir, ateşler yakılır, şölenler verilir. Kazakistan'da 300-500 kişinin görev aldığı kalabalık ve geniş sofralarda misafirlerin ağırlandığı söylenirse, bu bayrama ne kadar önem verildiği ortaya çıkar.[3]

Özbekistan'da Nevruz bayramı ve Hıdırellez şenlikleri, başşehir olan Taşkent'in Lâle meydanında kutlanmaktadır.

Azerbaycan Türkleri'nde Nevruz bayramına mahallî şive ile "Noruz / Noyruz" denildiği gibi Ergenekon Bayramı ve Bozkurt Bayramı adı da verilmektedir. Bu bahar bayramı üç gün boyunca kutlanmaktadır.

Ergenekon / Nevruz bayramı ile ilgili gelenekler, bu gün tam anlamıyla Kafkasya'da Azerbaycan Türkleri'nde, İran'daki Türk topluluklarında ve oralardan Anadolu'ya göç eden Azerî, Karapapak, Tatar, Karaçay...vb. Türkler arasında yaşamaktadır. Şiî ve Alevî Türkler kadar Sünnî inançta olan Türkler tarafından da coşkunlukla kutlanmaktadır.

Azerbaycan'ın Nahçıvan özerk bölgesinde Nevruz bayramına "Bahar Bayramı" ve Hz. Ali'nin halife olarak tahta çıktığı gün olduğuna inanılması dolayısıyla da "Ali Bayramı" adı da verilmektedir. Buradaki kutlamalarda soğan kabuğu ve göbelek (ağaç mantarı) ile boyanan yumurtalar, eve gelen misafirler ile çocuklara armağan edilir. Nevruz'daki en büyük eğlencelerden biri de işte bu yumurtaların tokuşturulmasıdır.

[3]Abdülhalûk M. ÇAY, **Türk Ergenekon Bayramı / Nevruz,** Ankara 1993, s. 11-12

[3]Abcturrahman GÜZEL, "Türk Ergenekon / Nevruz Bayramı ve Kaygusuz Abdal'da Bir Nevruz Sabahı", **Millî Folklor,** 3 (17), Ankara 1993, s. 10

*ÇAY, age., s. 87

Nevrûz'da genç kız ve erkeklerin birbirleriyle görüşmeleri serbesttir. Birbirlerinde gönlü olan gençler haberleşip Nevruz günü rahatça buluşurlar. Nevrûz'da yapılacak olan nişan veya düğün törenlerinin çok hayırlı olacağına inanılır. Nevrûz'da doğan çocuklara da "Növruz" adı verilir ve bu çocukların talihli olduklarına dair itikatlar yaygındır.[5]

Osmanlılar'da Nevruz dolayısıyla padişahlara, vezirlere ve diğer mevki sahiplerine sunulan bütün hediyelere, gazel, kaside ve methiyelere de "Nevrûziye" denilmiştir. İstanbul'da sadrazam başta olmak üzere devlet ileri gelenlerinin padişaha armağan sunmaları kanun emriydi. Eyalet valileri de padişaha, sadrazama kubbe vezirlerine ve diğer ileri gelenlere hediyeler gönderirlerdi ki bunlara " Nevrûzi Pişkeşi" denirdi. Sadrazam, padişaha donanmış atlar, murassa silahlar ve pahalı kumaşlar sunardı. Mîr-i âhur itina ile yetiştirilmiş soylu bir at takdim ederdi. XVII. yy.'da doğrudan doğruya vali ve sancak beyine ödenen "Nevrûziye" adıyla bir de vergi çıkartılmıştı. Şairler, devlet büyüklerine sundukları Nevrûziye kasideleri karşılığında büyük caize (bahşiş, para, ihsan)' ler alırlardı.

Nevruz ve nevrûziye âdetleri II. Meşrutiyet'ten sonra terk edilmiş ve yerini Türk halkı arasında Hıdırellez geleneklerine bırakmıştır.

Osmanlı sarayında Nevruz tören ve âdetleri ile ilgili olarak II: Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu hatıralarında şu bilgileri vermektedir:

Nevruz, baharın ilk günü olduğundan bir gün önceden Eczane-i Hümayûn'da hazırlanmış olan " Nevruz macunu" denilen ve üzerine altın tozu dökülmüş, kırmızı renkte nevruz Şekeri hazırlanır, tüllerle bağlı güzel kâseler içinde haneden üyelerine, yükelâva, mevkî sahiplerine dağıtılırdı. Lezzeti pek güzeldi. Sabah erken, ac. karnına yenmesi sifalıymış. Bunun İçin gümüş tepsilere konur, yanına da " S" harfi Ue başlayan içdi türlü yiyecek dizilir, getirilirdi. " S" Ue başlayan yedi türlü yiyecek şunlardı: Susam, süt, simit, şu, salep, safran, sarımsak. Bunlardan birer parça yenilince şifa bulunacağına inanılırdı. [7]

Bülent GUL, "Nahçıvanîda (Güneşli Köyü) Nevruz Geleneği", **Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı,** Ankara 1998, ss. 379-381

,Yeni Türk Ansiklopedisi, ay.

Ayşe OSMANOĞLU, **Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım),** İstanbul 1984,s.106

Nevruz inanç ve geleneklerinin etkisiyle Türk musikisinde "Nevruz" adlı en eski mürekkep bir makam ortaya çıkmıştır. Bu makamlar şunlardır:

Nevrûz-ı Acem, Nevrûz-ı Arap, Nevrûz-ı Asi, Nevrûz-ı Beyatı, Nevrûz-ı Büzürg, Nevrûz-ı Hârâ, Nevrûz-ı Hicaz, Nevrûz-ı Hüseynî, Nevrûz-ı Irak, Nevrûz-ı İsfahan, Nevrûz-ı Sultanî, Nevrûz-ı Rast, Nevruz Kûçek, Nevruz Neva, Nevruz Buselik, Nevruz Rehâvî, Nevruz Sabâ, Nevrûz-ı Uşşak, Nevruz Zengûle, Nevruz Âvâr, Nevruz Bezek, Nevruz Hırdek'tir.[8]

Millî Azerbaycan Türk Cumhuriyeti kurulmadan önceki yıllarda, milliyetçi basının parolası "yeni gün", "kurtuluş" kelimeleri olup bayramları ise "Ergenekon / Nevruz" idi. Cumhuriyet kurulduktan sonra (1918-1920) bu bayram, resmen Ergenekon / Kurtuluş bayramı olarak kabul edilmiştir.

Ergenekon / Nevruz bayramı, bu özelliğini Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne bağlanmasından sonra da korumuştur. T.B.M.M. Tutanaklarında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hükümet başkanı Neriman Nerimanof un Mustafa Kemal Paşa'ya Nevruz bayramı münasebetiyle çektiği telgraf, bu bayram geleneğinin Anadolu Türklüğü tarafından da bilindiği ve kutlandığını göstermektedir:

Reis: Efendim, bir de Kâzım Karabekir Paşa'dan bir telgraf vardır.

Büyük Millet Meclisi Riyasetine!

Karabağ'm Merkezi olan Şûşa kaladan zât-ı devletlerinize çekilen 24 Mart 1337(1921) tarihli telsiz telgrafın sureti aynen maruzdur.

Şark Cephesi
Kumandanı Kâzım Karabekir

Telgraf;

Cenubî Kafkasya Komiseri Azerbaycan Serbest Harbiye Mektebi Talebeleri, İki Bölüklü Süvarî Askerleri ve Şuşa Muhafız Taburu Askerleri ve Topçuları, Nişancı Türk Alayı Askerleri, Türk milletinin büyük Nevruz bayramını tebrik ediyor ve biz ümid ediyoruz ki Azerbaycan İnkılâp Ordusu, kahraman Türk ordusuyla beraber Garp emperyalizm tazyikında bulunan Şark milletlerini yakında kurtarırlar. Yaşasın Şark İnkılâp başları Mustafa Kemâl!

Yoldaş Neriman Nerimanof

Müfreze Kumandanı: Vakufit
Harp Komiseri : Ahmetcez

[8] Zeynelâbidin MAKAS, **Türk Millî Kültüründe Nevruz**, İstanbul 1987 ss 49-51

İşte o yıllarda iki kardeş Türk Cumhuriyeti arasında Nevruz bayramı vesilesiyle telgraf aracılığıyla kutlamalar böyle yapılıyor, dostluk, barış ve kardeşliğinin temelleri atılıyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde de Ergenekon / Nevruz bayramı, resmî bayram niteliğinde idi. Bu bayram, askerî ve mülkî erkanın katılımıyla resmî mahiyette Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde törenlerle kutlanırdı.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, sağlığında millî konular çerçevesinde Türklük şuuruna önem vermiş, Türk kültür ve medeniyetinin araştırılmasına, ortaya çıkarılmasına, bu alanda yapılacak çalışmalara önderlik etmiş, Türk dili ve tarihinin araştırılıp incelenmesi için Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu'nu kurdurmuş, buraların ileride akademi haline gelmesi için bizzat direktif vermiştir.

Yine Mustafa Kemal Atatürk, sağlığında banknot ve pullara Türklüğün sembolü ve ongunu olan Bozkurt'u amblem olarak bastırmıştır. Bundan dolayı, Atatürk'ün kültürel konulardaki duyarlılığını bilen İngiliz gazeteci ve yazar H. C. Armstrong, Atatürk'le ilgili olarak yazdığı eserine "Bozkurt" admı vermiştir.

1925 yılında Ankara'da Nevruz Bayramı münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda yapılan geçit resmi töreninde, askerî kıtalar başlarında "Göksancaklar, Alsancaklar" olduğu halde törene katılmışlardır.

1990 yılında bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinden Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ile Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde 21 Mart Nevruz Bayramı, millî bayram olarak ilan edilmiştir. Bu Türk Cumhuriyet ve topluluklarda 21 Mart'ı takip eden günler, (1-7 gün arasında) resmî tatil olup çeşitli etkinliklerle ve halkın çoğunluğunun katılımıyla büyük bir

coşkuyla kutlanmaktadır.[9] Sevgi, saygı, birlik, beraberlik, dostluk ve kardeşliğin pekiştirildiği bayramlardan bin olan Nevrûz'un, büyük önder Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında olduğu gibi yeniden önümüzdeki yıllarda da huzur içinde kutlanmasının barışa büyük katkıda bulunacağını ümid ediyoruz.

Kütahya/21 Mart 2002

[9]ÇAY, age., ss. 239-240

Dumlupınar Üniversitesi §j|H9R$İf Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^ğfLy Haziran 2002

PLATON'DA BİR ESTETİK SORUN OLARAK İYİ VE GÜZEL

Hasan YILDIZ*

ÖZET

Platon'un estetik sorunlara bakışı iyi-güzel, mutluluk (erdem) ve sanatın bir taklit olduğu yolundaki görüşleriyle sınırlanmaktadır. Felsefesinin erken dönemlerinde güzel ve iyi kavramlan üzerinde durmuş ve 'güzel'i bilmenin aynı zamanda 'iyi'yi de bilmek anlamına geldiği, dolayısıyla mutluluğu da elde etmeye yarayacağını vurgulamıştır.

Giriş

Platon'un felsefesinde, sanat kavramı, etik veya siyaset kavramı ya da epistemolojisi ve metafiziği kadar, önemli bir yere sahip değildir. Fakat Platon'un sanat görüşü yoktur, anlamında düşünülmemelidir. Platon'un sanat görüşü vardır. Fakat onu mükemmel bir hale getirmemiştir. Bunun sebebi, belki de, onun epistemolojisinde sanatın bilgisini ve sanatçıyı, en alt düzeyde yani eikasia konumunda, gölgelerin, hayallerin ve tahminlerin sahibi kişi olarak görmesinde olabilir. En aşağı konumu verdiği sanatçıyı, yükseltmeyi düşünmemiştir. İdeal Devlet'te ve onun yumuşamış şekli olan, Yasalar'da, sanat ve sanatçı incelenirken, görülebilir ki, sanat bir eğitim aracı ve sanatçı da kontrol altında tutulması gereken bir kişidir.

Platon'un sanata bakışı olgunluk döneminde daha açık bir şekilde belirdiğinden, iyi-güzel ve eros (aşk) gibi kavramların öncelikle ele alınması gerektiği ortaya çıkar. Bundan dolayı bu çalışmada iyi-güzel kavramları detaylı bir şekilde ele alındı. Güzel

* Yrd.Doç.Dr. DPÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

coşkuyla kutlanmaktadır.[9] Sevgi, saygı, birlik, beraberlik, dostluk ve kardeşliğin pekiştirildiği bayramlardan bin olan Nevrûz'un, büyük önder Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında olduğu gibi yeniden önümüzdeki yıllarda da huzur içinde kutlanmasının barışa büyük katkıda bulunacağını ümid ediyoruz.

Kütahya/21 Mart 2002

[9]ÇAY, age., ss. 239-240

Dumlupınar Üniversitesi §j|H9R$İf Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^ğfLy Haziran 2002

PLATON'DA BİR ESTETİK SORUN OLARAK İYİ VE GÜZEL

Hasan YILDIZ*

ÖZET

Platon'un estetik sorunlara bakışı iyi-güzel, mutluluk (erdem) ve sanatın bir taklit olduğu yolundaki görüşleriyle sınırlanmaktadır. Felsefesinin erken dönemlerinde güzel ve iyi kavramlan üzerinde durmuş ve 'güzel'i bilmenin aynı zamanda 'iyi'yi de bilmek anlamına geldiği, dolayısıyla mutluluğu da elde etmeye yarayacağını vurgulamıştır.

Giriş

Platon'un felsefesinde, sanat kavramı, etik veya siyaset kavramı ya da epistemolojisi ve metafiziği kadar, önemli bir yere sahip değildir. Fakat Platon'un sanat görüşü yoktur, anlamında düşünülmemelidir. Platon'un sanat görüşü vardır. Fakat onu mükemmel bir hale getirmemiştir. Bunun sebebi, belki de, onun epistemolojisinde sanatın bilgisini ve sanatçıyı, en alt düzeyde yani eikasia konumunda, gölgelerin, hayallerin ve tahminlerin sahibi kişi olarak görmesinde olabilir. En aşağı konumu verdiği sanatçıyı, yükseltmeyi düşünmemiştir. İdeal Devlet'te ve onun yumuşamış şekli olan, Yasalar'da, sanat ve sanatçı incelenirken, görülebilir ki, sanat bir eğitim aracı ve sanatçı da kontrol altında tutulması gereken bir kişidir.

Platon'un sanata bakışı olgunluk döneminde daha açık bir şekilde belirdiğinden, iyi-güzel ve eros (aşk) gibi kavramların öncelikle ele alınması gerektiği ortaya çıkar. Bundan dolayı bu çalışmada iyi-güzel kavramları detaylı bir şekilde ele alındı. Güzel

* Yrd.Doç.Dr. DPÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

ve iyi değerlerinin, etik boyutu ortaya konuldu. Platon'a göre insanı mutluluğa, erdeme götüreceği vurgulandı. Symposion (Şölen) diyoloğunda eros ele alınmakta ve bunun tensel zevklerden farklılığı vurgulanmaktadır. Phaidros'ta farklı olan unsur aşkın doğasının tartışılmasıdır. Devlet'te ise ele aldığı ideal devlet modelinde sanatçıların ve sanatların durumunu irdelenmektedir. Platon burada sanatı bir mimesis veya taklit olarak görmekte, epistemolojik görüşleriyle sanat arasında da bir bağlantı kurmaktadır.

İyi-Güzel

Platon'un estetik görüşleri ele alındığı zaman, O'nun güzel ve sanat kavramlannı, aynı anlamda kullanmadığını ve onlardan farklı farklı şeyler anladığını görürüz. Platon'un güzel kavramını, genelde iyi kavramıyla, beraber kullandığı görülür. İyi etik değeri, güzel ise estetik değeri temsil eder. Platon Sokrates'in bilginin erdem olduğu bunun içeriğinin de iyi olduğu ve mutluluğu sağlayan şeyin, erdem oluşu fikrini kabul eden görüşlerinden hareket eder[1]. Sokrates iyi güzel ve yararlı kavramlarını, anlamdaş olarak kullanır. İyi belli bir ereğe hizmet eder. İyi herkesin istediği şeydir. Kimse bilerek kötülük yapmaz. İyi'yi kötüden ayırabilen insan, erdemli ve bilgedir. Erdemli olmak da, bilgelik anlamına gelir. O halde eudamonia'nm yolu erdemli olmaktan geçer.

Platon'un, Sokrates'in kısaca bahsedilen, erdem üzerindeki görüşlerinden etkilendiği söylenilmişti. Platon'un etiği de eudaumonisttir. (mutlulukçudur). O da en yüksek iyi'yi mutluluk olarak kabul eder. Sokrates'ten farklı olarak, etik değerlerin tanımlarını yapmaya ve insanlara mutlu olmanın yöntemlerini öğretmeye çalışmıştır. Platon'un iyi anlayışının sofistlerin dünya görüşlerine bir karşı çıkış olduğu ifade edilebilir. Protagoras kendisi ile düşüp kalkan bir delikanlının, her gün daha iyiye gideceğini ve evini idare etme sanatı ile politikada bilgisinin sürekli artacağını öne sürmektedir. Aynı zamanda insanın, her şeyin ölçüsü

[1] Necla Arat, **Ethik ve Estetik Değerler Arasında İlgi Sorunu,** İstanbul, 1979, s.4-6, 30; Bedia Akarsu, **Ahlak Öğretileri,** Remzi Kitabeyi, İstanbul, 1982, s.86; İ.Agah Çubukçu, **Ahlak Tarihinde Görüşler,** AÜİFY, Ankara, 1994, s. 14.

olduğunu iddia etmektedir[2] Oysa Platon sağlam ve güvenilir bir değer mutluluğuna varmayı istemekte ve Yasalar'da bütün şeylerin ölçüsünün Tanrı olduğunu belirtmektedir. Yine Herakleitos'un her şeyin aktığı ve sabit kalmadığı, değiştiği görüşüne karşı çıkmakta ve değişmeyen, aynı kalan varlıklar olarak idealan görmektedir. İdealar içerisinde iyi ideası, hiyerarşik bir biçimde sıralanmış olan idealar içerisinde en yüksek yeri zirveyi işgal etmektedir. Devlet diyalogunda, gerek güneş benzetmesi, gerekse mağara alegorisinde daha önce bahsedildiği gibi nesnelere varlığını ve kafaya da bilme gücünü veren iyi ideasıdır. İyi'yi bilmek erdemli olmak için gereklidir.

Güzel için neler söylenebilir ? Güzelin estetik bir anlam taşıdığı ve sanattan farklı bir şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmıştı. Platon ilk kez bir güzellik kavramı ortaya koyar. Bu konudaki düşünceleri, Phaidros, Büyük Hippias, Şölen, İon ve Yasalar adlı diyaloglarından izlenebilir. Diğer diyaloglarda, zaman zaman güzellik konusuna rastlanabilir ve Devlet'in II. ve X. kitapları estetik ve sanat konularına ayrılmıştır. Platon güzeli araştırırken, onu değer kavramlardan farklı bir şekilde ortaya koymaya çalışır. Philebos diyalogunda, en yüksek iyi hakkında araştırma yapılırken, bilgi mi, yoksa haz mı olduğu veya hangisine daha yakın olduğu tartışılır:

"Bilgelilik hazzı veya hazsız bilgeliği kimse istemez Sokrates."

-O halde ne haz, ne de bilgelik mükemmel herkesin özlediği, üstün bir iyilik değildir. "

ifadesi bize iyinin sadece bilgelik ve haz olamayacağını gösterir. O zaman iyi daha farklı bir şey olmalıdır. Sokrates, *"Şurası da muhakkak ki, aradığımız şeyi, hazla bilgeliğin birbirine güzelce karıştığı bir hayatta daha açık bir hayatta görmek ümidi vardır,* "diyerek sonra ki bir pasajda ise, iyi ve güzelin birlikteliğini vurgulamaktadır: *"iyiliğin özü, artık güzelliğe sığınıyor demek. Çünkü güzellik ve erdeme, her yerde, Ölçü ve minnet içinde, rast*

Platon, "Protagoras", **Diyaloglar 2,** Çev.Tanju Gökçül, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 318; Arat, age, s.6; FredericCopleston, **Plato, Felsefe Tarihi,** Cilt 1, İdea Yay., Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, 1985, ss.124-125.

gelinir. Fakat biz, konuşmağa bunlarla birlikte hakikatin de girdiğini söylemiştik "

Platon burada iyinin, bilgelik ve hazzın, ölçü hakikat ve uyum ile karışmasından meydana geldiğini vurgulamaktadır. Diyalogun sonlarında haz ve zekanın yerlerini belirtirken, zekaya ve bilgeliğe üçüncü sırayı, hazza ise beşinci sırayı verir. İlk sıra ölçülüğün, ikinci sıra oranın, dördüncü sıra ise ruha ait şeylere yani bilim, fen ve doğru düşünceye verilmiştir. Philebos, Platon'un yaşlılık diyaloglarından olduğu için, onun güzelliğin ne olduğunu açıkladığı diyaloglar arasında, görüşleri durmadan değiştiğinden dolayı burada farklı bir güzellik anlayışı vardır. Platon iyi ile eş tuttuğu güzeli, geometrik şekillere benzetmekte ve ondan haz alındığını vurgulamaktadır. Diyalog hazzın araştırılması üzerine kurgulandığı için diğer hazlarda olan farkını da açıklamaktadır:

> "Şayet düşüncemi iyi kavradınsa, düz çizgiden, daireden, torna, cetvel, gönye ile yapılmış ,düz ve katı şekillerden bahsetmek istiyorum. Çünkü iddia ederim ki bu şekiller ötekiler gibi herhangi bir bakımdan değil, her bakımdan ve özleri, icabı daima güzeldirler. İnsanda öyle hazlar uyandırırlar ki, bunların kaşınmadan doğan hazlarla hiçbir ilgisi yoktur."[4]

Bu pasajda, Platon'un, Pythagorasçı, görüşlerden etkilendiği dönemin izleri, açıkça görülmektedir. Bu dönemde güzeli bir töz olarak belirlemeye çalışmaktadır. Bu matematik güzellik bir düzen ve uyumu dile getirmektedir. Anlaşıldığı gibi, matematik güzellik olarak tanımlanan geometrik biçim güzelliği. daha çok nesneleri güzel kılan bir ilke olarak görülmektedir. Murdoch'un da belirttiği gibi güzellik ya da Eros, sadece matematikçiler değil, bir marangoza da ilham verebilir. Sanat araştırma güdüsüne engel olur. Ressam suda görünen nesneden memnun kalır ve Murdoch'un deyimiyle olduğu gibi kutsamak ister. Sanat bizi insan veya biçim seviyesinden felsefeye götürmesi gereken erosu engeller. Güzellik bizi iyi arzusu ile karşılaştırır, bu gerçektir ve güzellik kılığmdadır. Copleston Platon'un, çeşitli diyaloglarda farklı fikirler arasında dolaştığını ve bunlar arasında

[3] Platon, **"Philebos"** Çcv: S.Esat Siyavuşgul, M.E.B., İstanbul, 1997, 60 e, 61 b, 64 e; Arat, **age**, s.21-22, Copleston, **age**, s. 123-124, 173-174.

[4] Philebos, 51 c; Arat, age, s.2; Copleston, age, 173-174; iris Murdoch, **Ateş ve Güneş, Platon Sanatçıları Niçin Dışladı,** Ayrıntı Yay., 1. bs., İstanbul, 1992, s.60-61.

güzelin iyi ile özdeşliğinin baskın geldiğini söylemenin, mümkün olduğunu ifade etmektedir. O da güzelliğin kendisi ile güzellik algısına bağlı haz arasında fark olduğunu (Philebos 51 c) pasajını göstererek belirtmektedir.

Güzellik ya da Eros'un ne olduğunun açığa çıkması, platon'un güzelden ne anladığının, ortaya konulmasıyla mümkün olacaktır. Philebos diyalogundaki görüşleri ile, nesneleri güzel kılan bir iyi anlayışı olduğu ortaya konmuştu. Felsefenin gelişim süresinde, konu ile ilgili her diyalogda güzele bakış değişecektir. Sokratik diyaloglarda da güzel veya sanat üzerine olan tartışmalara rastlanılmaktadır. İon'da, Sokrates ve İon ozanların ve oyuncuların şiir söyleme veya temsil verme yeteneklerinin kaynağını tartışırlar. Sokrates iyi bir ozanın sadece Homeros'u değil, başka şairlere ait eserleri de iyi okuması gerektiğini söyleyince, İon diğer şairlerin eserleri karşısında uyuklarken Homeros'u okuyunca birden heyecanlanıp uyandığını ifade eder. Bunun üzerine Sokrates : *"Bunun anlaşılması o kadar güç mü ? Senin Homeros üzerinde konuşurken bilgi ve sanata dayanmadığın ortada. Eğer öyle olsaydı bütün diğer şairler üzerinde de konuşabilirdin, değil mi ? Aynı bir şiir sanatı hepsini içine alırdı. "* cevabını verir. Bir başka pasajda İon'un rapsod şairliği (başkalarının şiirini okuyan gezgin ozan) in kaynağının Tanrısal olduğunu, şu şekilde ifade eder : *"Buldum, ion, bak sana da göstereceğim. Sendeki bu, Homeros üzerine güzel konuşma vergisi, demin de söylediğim gibi, bir sanat değil, Euripides'in mıknatıs taşı dediği, ama çoğunluğun Herakles taşı adını taktıkları taştaki cinsten, Tanrılardan gelme bir nitelik. "*[5]

Sokrates, duygu şairlerinin eserlerini, Tanrısal bir ilhamla yazarken kendilerinden geçtiklerine dair olarak kozibantlar gibi (Frig dansçıları) bir çok örnekler verir. Diyalog sonuçta Homeros okumakla, komutan bile olabileceğini iddia eden îon'nun, Sokrates tarafından perişan edilmesiyle nihayete erer. Bu diyalog güzeli ele almamakla birlikte, sanatın ve sanatçının nasıl olması gerektiği konusunda bize bir takım fikirler sunabilmektedir.

Güzel-iyi değeri, geçiş dönemi diyaloglarında da karşımıza Çıkmaktadır. Protogoras'da yiğitlik ve atılganlık incelenirken güzel-iyi kavramına değinilmektedir. Yiğitlik ve atılganlık

Platon, "İon" , **Diyaloglar I,** Çev: Tacettin Ünlü, R.K., 4. bs. İstanbul, 1996, 532 e.

[5] **İon,** 533 d.

birbirinden ayrılmalıdır, aynı şeyler değillerdir. Yiğitlik veya cesaret bilgiye dayanırken, atılganlık ya da cüret ise cehalete dayanır.

> "S.-Kuyulara kimler cüretle iner biliyor musun ?
> P.-Evet dalgıçlar.
> S.-Dalmayı bildikleri için mi yoksa başka bir nedenle mi ?
> P.-Dalmayı bildikleri için.
> S.-Ya at üstünde cüretle dövüşenler ? Biniciliği bilenler mi bilmeyenler mi?
> P.-Bilenler. Aradığın şey buysa, geri kalan her şey içinde öyle : Bilenler bilmeyenlerden daha cüretlidir ve öğrendikten sonra, önceki hallerinden daha cüretli olmuşlardır.
> S.-Ama bütün bunları öğrenmedikleri halde gene de bu işlere atılan insanlara rastladın mı hiç ?
> P.-Rastladım, hem de çok cüretli bir şekilde atılıyorlardı.
> S.-Bu adamlar da cesur mu ?
> P.-O zaman cesaret çirkin bir şey olurdu, böyleleri çılgındır çünkü."[7]

Yukarıdaki pasajda Protagoras'ın itiraf ettiği gibi cahilin cüreti cesaret sayılmaz. Çünkü o zaman, atılganlık cesaretle bir tutulacak ve bir erdem olan cesaret veya yiğitlik çirkin bir konuma düşecektir. Aynı pasajın devamında Sokrates, *"Öyle ise bilgisiz oldukları halde cüretli olan insanlar cesur değil çılgındır. Az önce sözünü ettiklerimiz, en bilgili olanlar da en cüretli dolayısıyla en cesur olanlardır. O halde bilgi cesaretle aynı şeydir."* diyerek, erdemin bazen çirkin sayılamayacağını ortaya koyar. Bu imkansızdır. Çünkü erdem güzeldir. Aynı diyalogda güzel-iyi ilişkisi şu pasajda bariz bir şekilde ortaya çıkar:

> "S.-Peki söyle bakalım, erdemi güzel bir şey mi sayıyor, onu öğretmeyi meslek edindiğine göre, güzel bir şey diye mi öğretiyorsun ?
> P.-Çok güzel bir şey diye, tersini söylemek için aklımı kaybetmiş olmam gerek.
> S.-Ama bir kısmı güzel, bir kısmı çirkin midir ? Yoksa bütünüyle güzel midir ?
> P.-Bütünüyle, olunabileceği kadar güzel."[8]

[7] Protagoras, 349 e. Arat, age, s.31.
Protagoras, 350 a, b, c; Aral, age, s31.

Yine diyaloglardan Menon'da da, iyi-güzel problemine denilmektedir. Erdem üzerine gelişen tartışmada, erdemin bir mi yoksa çok mu olduğu tartışılır. Menon erdemin insanlara hükmedebilmek olduğunu söyleyince Sokrates,
" 'Hükmedebilmek' demiştin. Buna, 'yalnız adaletle hükmetmek ; adaletsizlikle değil' sözünü de eklemek gerekmez mi ? "
deyince, Menon,
"Gerçekten ben de öyle düşünüyorum Sokrates. Çünkü adalet erdemden başka bir şey değildir. "
cevabını verir. Sokrates bu defa erdem mi yoksa bir erdem mi ? sorusunu sorar. Menon bir erdemler çokluğunu sıralar cevap olarak: *"Mesela cesurluk, sonra ölçülülük, bilgelik, iyi yürekliliK, daha sonra böyle bir çok erdem sayabilirim. "*[9] der. Tartışma bundan sonra bunları erdem yapan şeyin ne olduğu üzerinde yoğunlaşır. Menon'un Sokrates'in sorduğu sorular üzerine verdiği tüm cevaplan Sokrates çürütür ve şunları söyler: *"Şimdi bana verdiğin sözü hatırla, bir bütün olarak erdemin ne olduğunu bana anlat. Yalnız bunu yaparken-hani şunu bunu kıranlar için alay olsun diye söylerler-biri, bir çok gibi göstermekten vazgeç. Erdemi sana gösterdiğim örneklerde olduğu gibi, tek ve bütün olarak ele al."* Bunun üzerine Menon değişik bir karşılık verir: *"Bana öyle geliyor ki, erdem, şairin dediği gibi, 'güzel şeyleri sevmeye, güçlü olmaya' bağlıdır. Şimdi buna göre sana erdemi tanımlayayım: Güzele duyulan istekle onu elde etmek gücü."* Sokrates bunun üzerine, *"Sana göre güzele duyulan istekle, iyiye duyulan istek bir midir ?"* diye sorar ve Menon'dan, "Evet, birdir." cevabını alır. Bu nedenle güzel ve iyi özdeş olunca, erdem, daha önce belirlendiği gibi iyiye duyulan istek olarak tanımlanır.

Platon'un Sokratik dönem diyalogları içinde, güzeli, kavram olarak belirlemeye çalıştığı eserlerinden biri de Hippias Majör veya Büyük Hippias'tır. Bu diyalogu Platon'a ait olmayanlar arasında gösterenlerin çokluğuna rağmen, Eralp bunların kuvvetli deliller gösteremediklerini ve diyalogun üslup şekil ve konuşmalar bakımından, Platon'un diğer diyalogları ile aynı olduğunu vurgulamaktadır. "Hippias ve Sokrates konuşmacıdırlar. Hippias güzele örnek olarak tek tek güzel nesneleri gösterir. Sokrates ise

[8] Platon, Menon, Diyaloglar 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 73 d, c, 74 a; Arat, age, s.31.
[9] Menon, 77 a, b; Arat, age, s.31-32.
Arat, age, s.19, H. Vehbi Eralp, Platon I, İÜEF Yay., İstanbul, 1953, s.56.

bunların birer örnek olduğunu ve kendisinin güzelliğin kendisini aradığını söyler. Diyalog iyi-güzel sorunu açısında, ikili bir güzellik anlayışına sahiptir. Kendiliğinden güzel ile tek tek güzel şeylere aittir. Arat, Platon'un, Hippias'ın önerdiği "güzel uygunluktur" tanımını çürütürken doğrudan doğruya güzel-iyj (kalokagathia) kanıtına dayandığını söylemektedir.

Platon, Büyük Hippias'ta güzelin belli başlı üç niteliğini belirler. Birincisi uygunluktur, ikincisi yararlılık, üçüncü nitelik güzelin haz veren oluşudur. Bu özellikler, biraz daha geniş bir çerçevede ele alınacak olurlarsa, Büyük Hippias diyalogunun sonuçta güzelin ne olduğunun ortaya konulamadığı halde bile, bu konuda etraflı bir eser olduğu ortaya çıkar. Birinci niteliğin yani uygunluğun, güzel olup olmadığını belirleyene kadar tartışmalar, güzel nesnelerin güzel olup olmadıkları üzerinde devam eder: *"..ve ben, güzel bir genç kız güzelse bu şeylerin güzel olmasını sağlayan bir gerçek var olduğu için bunların güzel olduğunu...* "diyerek, kızın güzelliğini sağlayan bir başka varlık arayan Sokrates, arayışını sürdürerek, *"Güzel bir kısrak, güzel değil midir ?"* diye sorar, devamla, *"Güzel bir çömleğe ne diyorsun ?"* der ve çömleğin özelliklerini sıralayarak Hippias'tan onay alır. Güzel kızın Tanrıların yanında maymun gibi kalacağı benzetmesinden sonra, Hippias, *"Senin sorduğun güzel altından başka bir şey değil."* deyince, tartışma heykeltıraş Phiedias'ın heykellerinin güzel olup olmadığı üzerinde yoğunlaşır ve tartışmanın devamı birinci niteliği ortaya çıkarır :

> "Hippias- kuşkusuz öyle diyeceğiz, yani. uygun düştüğü yerde güzel olduğunu söyleyeceğiz.
> Sokrates-ama uygun düşmediği yerde de çirkin olduğunu mu söyleyeceğim cevap ver bana ?
> Hippias-uygun düşmediği yerde çirkinleşeceğini söylemelisin."[12]

Ancak uygunluk güzelin kendisi değildir. Çünkü uygunluk, bir şeyin olduğundan daha fazla güzel göstermekte ve onun gerçek vasfını gizlemektedir. Tartışmacılardan Hippias uygunluğun, güzelliğin hem görünüşünü hem de kendini verdiğini

[12] Copleston, Plato, s.172; Eralp, age, s.57; Afşar Timuçin, Düşünce Tarihi, İnsancıl Yay. 2. bs, İstanbul, 1997, s. 142-143.
[13] Platon, "Büyük Hippias", Eflatun II, Hürriyet Yay., İstanbul, 1976, 288 a, c, d; 289 b, e, 290 a, b, c; 294 b, c; Eralp age, s.57-58; Copleston, age, s. 172, Timuçin, age, s. 142.

söylemektedir. Onun dediği gibi olsa aranan güzel bulunmuş olur ve bu uygunluk olurdu. Fakat uygunluk gerçek güzelden ziyade, onun görünüşünü vermektedir. Bu sebeple, tartışmanın ikinci aşaması, ikinci niteliğin ne olduğunu ortaya koyacaktır. Bu da güzelin yararlı veya kullanışlı olup olmadığı üzerine cereyan eder:

> "Güzel gözler, görme yetenekleri olmadığında değil, görebildiklerinde, işe yaradıklannda güzeldirler. Doğru mu bu ? Bütün mutfak gereçleri, tekerlekli araçlar, denizdeki yük gemiler, savaş gemileri, müzikte ve sanatlarda kullanılan tüm aletlerde güzel. İstersen törelerin ve. yasaları da katalım. Bunların hepsine aynı biçimde güzel diyoruz. Teker teker hepsine bakıyoruz; doğaca nasıl biçimlendirildiklerini, nasıl yapılmış olduklarına yasaların nasıl çıkarıldığına bakıyoruz. Yararlı olana güzel, yararlı olduğu yönde ve yararlı amaç için ve yararlı olduğu zamanda güzel diyoruz; bütün bu açılardan yararsız olana da çirkin diyoruz."[14]

Burada pratik olarak işe yarayan şeylere, kullanışlı denildiğini görüyoruz. İlave olarak, iktidar üzerine olan tartışmada iktidarın güzel, iktidarsızlığın çirkin olduğu vurgulanır. Devamla, *"İşte bu nedenle, bilgelik kadar güzel, bilgisizlik kadar da utanç verici hiçbir şey yok mu ?"*denilerek, Sokrates tarafından iktidarı elde etmeden bilginin gücü vurgulanır. Devam eden konuşmalar, kazanç sağlayan şeylerin güzel olduğu iddiasını gündeme getirir. Bunun üzerine Sokrates, *"Kazanç sağlayan, iyiyi yaratan şeydir. "* diyerek,

> "Öyle ise güzel, iyinin nedenidir." ve açıklamasını şöyle sürdürür: "Eğer güzel, iyinin nedeni ise; iyi, güzel dolayısıyla var olacaktır. İşte bu yüzden de bilgelik ve diğer bütün güzel şeyler konusunda istekliyiz. Çünkü onların çocuğu olan iyi, istenmeye değer bir şey. Şimdi bulduğumuz bu gerçeğe göre de güzel, iyinin babası gibi bir şey olarak görünüyor." [15]

Tartışma bu noktada, güzel ile iyinin bir olduğu ve güzelin iyinin sebebi olduğu hususunda odaklanır. Ancak güzelin, iyi ile olan bağlantısına Hippias pek sıcak bakmamaktadır. Bunu da Sokrates kabul etmek istemeyince, güzelin üçüncü niteliği için soruşturma devam eder. Bu haz üzerine olacaktır: *"Şimdi bir çıkış "olu buldum gibi geliyor bana. Bize haz veren şeyin güzel olduğunu*

[14] Büyük Hippias, 295 c, d; Eralp, age, s. 58-59.
[15] Büyük Hippias, 296 c-a, d, e; Eralp, age, s. 59; Copleston, Plato, s.172-173. Arat, age, s. 19.

söylersek, amacımıza varmada bunun bize nasıl bir yardımı olur dersin ? Bütün zevkleri söz konusu etmek istemiyorum, yalnızca görme ve işitme yoluyla bize haz verenleri göz önünde tutuyorum."[16] der Sokrates. Çünkü güzel sanatlar görme ve işitmeye dayanırlar ve Sokrates bu nedenle haz veren şeylere bunları örnek vermektedir. Resim, heykel, güzel renkler ve güzel insanlar göze hitap ederken, her türlü musiki güzel sözler, güzel masallar kulağa yani işitmeğe hitap ederler. Aynı pasajda bir başka örnek daha var. 0 da güzel töreler ve yasalar sorunudur. Onlarda bizi veya insanları görme veya işitme yoluyla mı hazza erdiriyorlar? Doğal olarak yasaların verdiği haz başkadır. Bunun üzerine duyum yoluyla alınan hazlara yönclinir. Yeme, içme ve cinsellikle ilgili hazlar ele alınır. Bunların tek başlarına insana çok güzel, yoğun hazlar yaşattıkları vurgulanır. Ancak bunlara güzel denilmesi bir çok insanı güldürebilir. Yine nesnelerin güzellikleri ile ilgili örnekler verilmiş olur ve Sokrates "Güzelin ne olduğu" sorusunu sorduğunu hatırlatarak, yine görme ve işitme yoluyla alınan hazlara dönülür. Fakat bu defa onların, gerçek güzel olamadıkları vurgulanır : *"Görme yoluyla haz verenin güzel olmasının nedeni, sanırım görme yoluyla haz vermesi değil; çünkü, güzel olmasının nedeni bu olsaydı işitme yoluyla alınan diğer haz güzel olamazdı. Demek ki, bir haz görme yoluyla edinildiği için güzel değildir."* görme yoluyla, güzel hazzını edinmenin mümkün olmaması, işitme içinde geçerli olabilir mi ? *"Aynı biçimde de işitme yoluyla haz verenin güzel olmasının nedeni, işitme yoluyla edinilmesi değildir; bu durumda da, yine, görme yoluyla alınan haz güzel olmayacaktır; demek ki bir haz işitmeyle elde edinildiği için güzel değildir."* [17] Fakat bu iki şey, ayrı ayrı ele alınınca güzel olmuyorlar. Ancak ikisini beraber güzel yapan bir şey, ikisinde de ayrı ayrı bulunmaktadır. Bu durumda güzelin ne olduğu yine anlaşılamamaktadır. Çünkü güzelliğin sebebi ortak özellik olsaydı, görme ve işitme ile gelen nazların bir arada güzel, ayrı ayrı çirkin olmaları gerekirdi. Fakat durum öyle değildir. Bu hazlar neden güzel olabilirler. Hem bir arada hem de ayrı ayrı iken en zararsız ve en iyi oldukları için olabilir mi ? Ancak diğer hazlara göre, pek üstün görünmemektedirler. Bu durumda güzel hoş olan uygun ya da elverişli olan olacaktır. Elverişlilik bir iyilik meydana

[16] **Büyük Hippias,** 298 a, b, c,; Eralp, age, s. 59-60.
[17] **Büyük Hippias,** 290 e, 300 a, b; Eralp, age, s. 60.

getirmektedir. Daha önce güzelin iyiyi ortaya koyduğundan söz edilmişti. Meydana getiren ve meydana gelen farklı şeylerdir. Bu nedenle güzel-iyi, iyi-güzel olamayacaktır. Diyalog bir çıkmazla sonuçlanır. Sokrates *"Güzel şeyler zordur."* diyerek gerçek güzelin, ne olduğu ile ilgili tartışmayı kapatır.

Phaidros diyalogu, ruhun ölümsüzlüğünden başka aşkın doğasını da içermektedir, diyalogun başlarında Sokrates, Phaidros'a Lysias'tan duyduğu nutku okumasını ister. Nutkun konusu, güzel bir çocuk ile aşık olduğu adam üzerinedir.[19]Burada adam çocuğa yüz vermemektedir. Bu yüzden yüceltilmelidir. Sokrates bunun üzerine kendisi bir nutuk söyler. Konu yine bir yeniyetme ve aşıkları üzerinedir. Bu defa çocuk kimseye yüz vermez. Aşıklardan biri hiç ilgilenmiyormuş gibi yapar ve çocuğun ilgisini çeker. Burada vurgulanan husus, açık olsun veya olmasın herkesin güzele ulaşmak istemesidir. Devamla, Sokrates, gencin peşinde olan kişinin, bilgeliğe erdiğini ve ortak tensel zevklerden vazgeçtiğini, güzelliğin vurgunu olup, onunla ilgilendiğini, artık o gence zamanında yapmış olduğu vaatlerden utanıp, kaçtığını anlatır: *"Kabuğun öteki yüzü çevrilmiş bulunuyor, aşkın ve deliliğin yerini akıl ve bilgelik almıştır. O bambaşka bir adam olmuştur."* [20]Platon gerçek güzelliği gören kişinin bir bilge olduktan sonra, artık eski davranışlarına dönmek istemediğini belirtirken, bize bilgelik hakkında ip uçları da vermiş olmaktadır. Burada Platon'un bilgesinin ağır başlı vakur, ruhunu geliştirmiş, bedensel istek ve arzulardan uzaklaşmış bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Murdoch, Şölen ile Phaidros'u edebiyatın büyük erotik metinlerine iki örnek olarak gösterir. Onun deyimiyle tinsel sevgi çok tuhaf ve yoğun fiziksel sözcüklerle ifade edilmektedir. Ruhun kanatlarını yaratması, güzel bir çocuğa yöneldiği zaman bir tüylenme, bir kıpırdamanın başlamasıyla olur. Sevgiliden ayrılınca bir acı olur. Fakat güzelliğin ardından, delice koşar, onu temsil edenin peşinden gider, tüm yakınlarını unutur. İşte buna aşk denir

Bu güzelliğin anımsanmasıyla, bilge konumuna gelen filozof,

Büyük Hippias, 304, e,; Eralp, age, s. 60, Copleston, age, s. 172-173; Timuçin, **Düşünce Tarihi,** s.143.
Platon, **Phaidros,** Çev. Hamdi Akverdi, **MEB** Yay., İstanbul, 1997, ss.231, 232, 233, 234, a, b, c, d; Timuçin, age, s.145.
Phaidros, 241 a,
Phaidros, 251 d, e ; Murdoch, **Ateş ve Güneş, s.44.**

gözünü yukarılara çevirir, dünyalık faaliyetleri unutur, o onları daima yaşamak, güzelliği doya doya seyretmek ister. İşte halk daha önce belirtildiği gibi, Tanrılık işlere dalan bu kişileri çapkınlıkla suçlar. Herkesin ya da her ruhun başaramadığı anımsama ile güzele ulaşma çabası sürdürülür. Bilindiği gibi anımsama, idealar dünyasında dolaşan ruhun cisİmleştiği veya bir bedene girdiği anda ideaları unutması ve onların kopyalarını görünce, belli belirsiz bir şekilde aklına getirmesidir[22].

Akıl ve ona bağlı olan, irade ve istek kısımlarını mitik bir açıklama şekli olan, iki atlı araba mitosunda, güzelin fonksiyonu çok iyi bir şekilde ifade edilmektedir. Arabacı veya akıl, sevgi ile iyi olan beyaz atı coşturur, güçlendirir ve harekete geçirir. Bu şekilde kötü atın direnmelerine aldırmaksızıu, arabayı rahatça sürüp ideaları dolayısıyla seyreder. Demek ki atlardan biri iyiliği, diğeri kötülüğü temsil etmektedir. İyi olan tatlı söz ile yönlendirilirken, kötü atın dizginlerinin kasılması gerekmektedir. Bu şekilde sevgi ya da eros yoluyla, güzellik ideasına ulaşılmakta ve iyiye de sahip olunduğu için insan erdemli olmaktadır. Murdoch, güzelin iyi ile ilişkisi ve anımsama üzerine şunları söyler: *"Güzellik kendini ruhun en iyi bölümüne arzulanan, ancak saygı duyulan, çok sevilen ancak sahip olunamayan bir şey olarak gösterir. Ruhun anımsadığı gibi saltık güzelliğe iffetli olunarak erişilir. Philebos'ta da söylenildiği gibi, sevgi anamnesisi harekete geçirir ve iyi, bize güzel kılığında gelir."*[23]

Platon Symposion ya da Türkçe'ye çevrilmiş adıyla Şölen adlı diyalogunda güzel ve iyi üzerine olan görüşlerini zirveleştirir. Olgunluk döneminde güzel ideasını bir töz olarak belirlemek ister ve bunu özellikle Şölen'de gerçekleştirmeye çalışır[24]. Güzelliği kavramak için yeni bir kavramı erosu (sevgi) öne sürer. Sevgi güzele kavuşmak için bir araçtır. Sevgi insanı ölümsüz kılar. Güzelde yaratıcı olmak isteği ölümsüzlüğe duyulan istekle aynıdır. Şölenin konusu şair Agathon'm evinde verdiği bir ziyafette yapılan konuşma ve tartışmalardır. Agathon'm konuklan arasında Phaidros, Pausanias, Ereksimakhos, Aristophanes ve Sokrates'te vardır. Bunlar Agathon'da dahil olmak üzere sevgi üzerine görüşlerini söylerler. En sonunda meşhur komutan Alkibiades gelir ve

Phaidros, 250 c; Murdoch, age, s.50; Copleston, age, s. 127; Timuçin, Düşünce Tarihi, s. 145; Ağaoğulları, age, s. 149.
Murdoch, age, s.50
Arat, age, s. 19.

Sokrates'in etik düzeyinin yüksekliğini gösteren bir konuşma yapar ve çıkar gider. Toplantı sanat üzerine yapılan tartışmayla (Aristophares-Sokrates arasında) son bulur.

Platon'un Sokrates'e söylettiği kendi fikirlerine gelmeden önce diğer konuşmacıların sevgi üzerine neler söylediklerinin kısaca bilinmesinde yarar vardır. İlk konuşmacı Phaidros, *"Sevgi insanlar ve Tanrılar arasında eşsiz bir yer tutan büyük bir Tanrıdır. Eşsizdir. Eşsizdir her bakımdan hele doğruyu düşünülecek olursa."* * diyerek sevgiyi bir Tanrıya hem de en eskisine ve insanlara faydalı olanına benzetir. İnsanlara hayatlarında ve ölümlerinde erdem ve mutluluk kazandırır. İkinci konuşmacı Pausanias,

> "Sevgi bir tek olsaydı, peki derdim ama bir tek değil ki, olmadığına göre de, hangi çeşit sevginin övülmesi gerektiğini önceden söylemek lazım. Ben konuyu doğruyola sokmaya çalışacağım, önce sevginin nasıl övülmesi gerektiğini söyleyeceğim, sonra da Tanrıyı gereğince öveceğim. Herkes bilir ki sevgi Aphrodite'den ayrılmaz. Aphrodite tek olsaydı, sevgi de tek olurdu, ama madem ki iki Aphrodite var, sevginin de iki olması gerek. Hem bu Tanrının ikiliği nasıl inkar edilebilir ? Biri yani en eskisi, göksel dediğimiz Aphrodite, ana karnından doğmuş değil, göğün kızıdır. Daha sonra gelen bir başkası var ki Zeus'la Dione'nin kızıdır, ona orta malı Aphrodite diyoruz."[26]

şeklindeki açıklamalarıyla iki tür sevgi olduğunu ifade eder. İnsanlar kendi yeteneklerine ve erdemlerine göre bu iki tür sevgiden birini tercih ederler. Orta malı Aphrodit'i seven insan kendisi de. orta malı ve aşağılıktır. Göksel Aphrodit'i sevenler ise, akıllı insanlardır ve akıllı insanların peşinde giderler. Dostlukları ömür boyudur. Pausanias açıkça sevmenin, gizli gizli sevmekten daha iyi olduğunu vurgular. Seven ile sevilen arasındaki sevginin en güzeli erdem uğruna, bir köleliğe katlanır gibi bu işe kendini vermektir. Sevme ile bilgiye ya da erdeme gönül verme aynı olmaktadır Pausinaisa göre.

Pausanias'tan sonra söz alan Eryksimakhos kendi mesleği olan hekimlikle sevgi arasında bir bağ kurar. Sevgi güzel ve çirkin olabilir. Onun için, *"Hekimliğe kısaca, bedende sevgi olaylarının*

Platon, "Şölen", Çev: Azra Erhat, Sabahattin Eyübоğlu, R.K., 5. bs., İstanbul, 1992, 178 a.
Şölen, 180 c, d, e, 184 d, e.

bilgisi denebilir. Bu olaylar içinde güzel sevgiyi çirkin sevgiden ayırmasını bilen hekimlerin hekimi olur. İyi bir hekim beden yapısında öyle bir değişiklik yapar ki, sevginin biri ötekinin yerine geçer." [27] diyen Eryksimakhos sözlerini, insanlar ve Tanrılar arasında en büyük etkisi olan sevginin ölçülü ve düzenli sevgi olduğunu belirterek tamamlar.

Dördüncü konuşmacı olan Aristophanes ise, sevgi olayını tamamen mitolojik olan hikaye ile anlatır. İlk önce insanlar kadın ve erkek olarak ayrı değillerdir. Yapışık durumdadırlar, Tanrılara karşı gelince Zeus onları ikiye böler ve bu günkü duruma getirir. Apollon'da ona yardım eder. Erkek kişinin bölünmesinin ardından, töreyenler erkeklere düşkün, kadın kısmının bölünmesinin ardından türeyenler ise kadınlara düşkün vs. olmaktadır. Bu şekilde insanlar daima kendilerini oluşturan diğer yarılarını arar hale gelmişlerdir. İnsanlar arasındaki gruplaşmaların, arkadaşlıkların, sıkı dostlukların, düşmanlıkların, kin ve nefretin, aşkların sebebini Aristophanes buna bağlar ve konuşmasını bitirir.

Agathon'm sevgi üzerine söyledikleri, onu tenler arasında en genci ve mutlusu olduğunu söylemekle başlar Ama bu Tanrı, Agathon'm deyimiyle, *"Demek sevgi geniştir, ama genç değil sade incedir de. Ne yazık ki Homeros gibi bir şair çıkıp ta, bu Tanrının inceliklerini anlatmamış."* [28] Fakat sevgi akıcıdır ve hayat olan her yere uğrar. Agathon sevginin erdemlerinden de bahseder. Sevgi en ölçülü varlıktır. Sevgi yiğittir. Ares bile onunla boy ölçüşemez. Bilgelik yönüne gelince, aynı zamanda şairdir ve insanı şair yapar. İsterse o insanın şiirle hiç alakası olmasın.

Tartışmanın bundan sonraki bölümü, Sokrates'in Agathon'un sevgi üzerine söylediklerini çürütmesiyle gelişir. Ona sevginin güzel olmadığını, çünkü bizde olmadığını dedirtir ve iyinin de güzel ile aynı oluşundan hareketle sevginin de iyilikten yoksun olduğunu söyleyince, Agathon tartışmadan çekilir.
Sokrates sevgi üzerine ne biliyorsa Diotima'dan öğrenmiştir. O Mantinea'lı bir kadındır. Diotima, aşkın bir Tanrı olmadığını ve sevginin ne iyi ne de kötü veya güzel-çirkin denemeyeceğini öğretir.

"-Ne diyorsun Diotima ? dedim o zaman. Demek sevgi çirkin, kötü bir şey.

[27] Şölen, 186 d, 189 d, 189-194.
[28] Şölen, 196; Arat, age, s.32.

-Ölçülü konuş, dedi. Güzel olmayan sence ister istemez çirkin midir ?
-Elbette.
-Bilgin olmayan mutlaka bilgisiz mi demektir ? Bilginlikle bilgisizliğin bir ortası yok mu sence ?
-O da neymiş.
-İnsan hesabını veremeden de doğru düşünebilir. Buna bilgi diyebilir misin ? Diyemezsin. (Çünkü bilgi, mantığa dayanmadı mı bilgi olmaz). Bilgisizlik de diyemezsin. (Çünkü bilgi, rasgele de olsa bilgisizlik sayılmaz), demek ki bilmekle bilmemek arasında doğru düşünmek diye bir şey vardır.
-Haklısın, dedim.
-Öyleyse güzel olmayan çirkin, iyi olmayan kötüdür deme. Sevgi de böyle. Onun için iyidir, güzeldir, demediğine göre, çirkindir, kötüdür de deme, ikisi arası bir şey olarak düşün sevgiyi"[29]

Sokrates devamla konuya, sevginin yani erosun bir Tanrı olup olmadığına getirir ve olumsuz bir karşılık görür :

"-Nedir öyleyse sevgi"? Ölümlü bir varlık mı ?
-Hiç de değil.
-Nedir öyleyse ?
-Demin dedin ya, ikisi ortası, ölümlü ile ölümsüz arası bir şey. -Evet ama ne ?
-Büyük bir cin, Sokrates, çünkü cin dediğimiz Tanrı ile insan arası bir varlıktır."[31]

Cinden kastedilen daimondur. İnsan ve Tann arası olan daimon, Tanrılar ve insanlar arasında bir ulak görevi görmektedir. Çünkü Tanrı insanlarla doğrudan yaşamaz, aracı kullanır bu da daimondur. Daimon çok çeşitlidir. Bilge insanda bir daimondur. Aşkta ayrıca bir daimon olmaktadır. Sokrates'in sevginin hangi ana-babadan doğduğunu sorması üzerine, Diotima sevginin ana-babasının zekanın oğlu bolluk (poros) ve yoksulluk (penia) olduğunu, yoksulluğun bir ziyafette sarhoş olan bolluk'a yaklaşmasıyla doğduğunu belirtir. Sevgi ya da eros, hırpani haklı, şurada burada yatan biridir. Fakat çok zekidir de. Hem annesinin hem de babasının özelliklerini tevasüs etmiştir. Afrodit'in doğum günü, ana karnına düştüğü için bu Tanrının kulu yoldaşı olur. Eline geçeni saçıp, savurur. Öyle sanıldığı gibi hiç de nazik biri değildir.

[29] Şölen, 201 e, 202; Timuçin, **Düşünce Tarihi**, s.143-144, Murdoch, **Ateş ve Güneş**, s.48.
[30] Şölen, 203 a; Timuçin, age, s.143-144, Murdoch, age, s.48.

Bu şekilde Platon'un eros üzerine, şölende ilk tartışmacılara savundurttuğu görüşlerden hayli farklı bir noktaya geldiği görülmektedir. Tanrı değil, bir daimondır. Ölümsüz değil, ölümlü ile ölümsüz arası bir varlıktır. Üstelik kendisi bizatihi güzel ve iyilik de değildir. Peki o zaman erosun görevi nedir ? Kendisi güzel veya çirkin ya da iyi olmayınca, insana nasıl bir yardımda bulunabilir. Eros insanı, güzele yöneltir. Güzele yönelen insan, iyinin bilgisini de elde eder. Çünkü insan çile dolu bir yaşamda, öbür dünyadan getirdiği bilgileri anımsayabilmek için aşka (erosa) ihtiyaç duyar. Bilgenin geçmişte, onu elde etmek için, sevinçle koşmasının bir sebebi de aşktır . Eros aynı zamanda filozofların da ilham kaynağıdır. Matematiğin insanı varlığa yönelttiği gibi o da güzele yöneltir. Peki güzele kimler yöneltilebilir ? Diotima'ya göre ancak ortada kalanlar yöneltilebilir:

> "Bilgi ve bilgisizliğin de ortasındadır. beden niçin: Tanrıların hiç biri bilgiyle uğraşmaz, bilgeliğe özenmez (çünkü, zaten bilgedir)bilgeliğc ermiş bir insan da artık bilgiyle uğraşmaz. Bilgisizler de öyle ne bilgiyle uğraşırlar, ne bilge olmaya özenirler. Bilgisizlik neden kötüdür ? Cahil kişi güzellikten, iyilikten, okuldan yoksunken, hepsini kendinde toplamış sanır da ondan. Yoksun olduğunu bilmeyen kimse ne diye kendinde olmayanın peşine düşsün."

Diotima devamla bilgeliğin peşine bilgeliği elde etmiş olanlarla, hiç bilge olmayanların ortasındaki insanların düşeceğini belirtir. Bu arada filozofun konumunu belirler: *"Bilgelik en güzel şeylerden biri, sevgi de bir güzelin sevgisi olduğuna göre, ister istemez bilgelik dostu, filozof oluyor."*

İnsan güzel şeyleri sevdiği zaman, onları da elde etmek ister. Platon burada güzelin yerine iyiyi koyar ve iyiyi elde eden insanın ne olacağı sorusunu ise:

"-Bu sefer cevap kolay: Mutlu olur diyebilirim.
-Evet gerçekten de mutluları mutlu eden iyi şeyleri elde etmektir. Bundan sonra; mutlu olan niye mutlu olmak istiyor ? diye sorulmaz artık" [32] ifadeleriyle yine Diotima'ya cevaplatır. İnsanlar iyiyi her zaman isterler, bu durumda sevgi, iyinin her zaman insanın kendisinin olmasını istemektedir. Bu arada aşkın değişik bir tanımı

[31] Timuçin, age, ss. 140-141.
[32] Şölen, 204 a, b; Arat, age, *s.*32.
[33] Şölen, 205 a; Arat, age, *s.*32

yapılır ve güzele ulaşmak için üç basamaklanma önerilir. Bu tene ve cana göre güzellik içinde doğurmadır. İnsanlar ve hayvanlar zamanı gelince doğarlar, bu ölümsüzlüğe atılmak için bir çabadır. Tanrılık bir iştir. İnsanlar bunu severek ve isteyerek yapıyorlar. Hayvanlar ise bunu gayri ihtiyari yaparlar. Doğurgan varlıklar güzele her yaklaşışlarında, bir dinginlik duyarlar ve sevinç içinde ürerler. Çirkin bir varlıkla karşılaşınca içine kapanır, üretmez olurlar. Verimli varlıklar düştükleri acıdan kurtulmak için güzele yönelirler.

Güzeli bulmanın yolu önce beden sevgisinden geçer. Diotima beden sevgisini ve bunun aşamalarını, sonuçlarını Sokrates'e anlatır:

> "Sırlara yolunca ermek isteyenin daha genç yaşında güzel bedenleri araması gerek. Onu yola koyan, doğru yola koymuşsa, ilkin bir tek insanı sever ve ona söyleyecek güzel sözler bulur. Sonra anlar ki, şu bedende gördüğü her bedeninkinin eşi, kardeşidir; görüş güzelliğini arayan için bütün bedenlerdeki güzelliği bir tek şey saymamak delilik olur. Bunu iyice anladın mı, bütün güzel bedenleri sever, bir tekine olan düşkünlüğü küçümser, hiçe sayar. Bundan sonra yapacağı şey can güzelliğini beden güzelliğinden üstün görmektir."[34]

Diotima devamla, bu şekilde bedenlere önem vermemeyi öğrenen bilgelik aşıkının bilimlere yönelerek oradaki güzelliği de göreceğini ve geniş bir bakış açısıyla güzelliği seyredeceği için, gerçek güzellik dışında hiçbir şeyle ilgilenmeyeceğini ifade eder. Platon, gerçek güzellikle karşı karşıya gelen adamın durumunu ise, şu şekilde tasvir eder :

> "Sevginin şimdi vardığımız yerine kadar götürülen adam, bütün güzel şeyleri birbiri ardı sıra ve gerekli düzen içinde gördükten sonra, girdiği yolun sonuna ulaşarak, birdenbire eşsiz bir güzellik, güzelliğin özüyle karşı karşıya gelecek, işte buna ermek içindi bütün emekleri. Bu güzellik artık hep var, doğumsuz, ölümsüz artmaz, eksilmez bir güzelliktir, bir bakıma güzel, bir bakıma çirkin, bu gün güzel, yarın çirkin, şuna göre güzel, buna göre çirkin...bir güzellik değildir.""

Şölen, 210 a, b, c; Arat, age, s. 19-20; Copleston, Plato, *s.*67; Murdoch, age, s.48.
Şölen, 210 e, 211 a, d; Arat, age, *s.*20; Timuçin, age, s. 144.

Artık ulaşılan güzellik, sıradan bir güzellik anlayışını çoktan aşarak Arat'ın deyimiyle güzeli bir töz olarak belirleme aşamasına gelmiştir. Buna ulaşan insan, her şeyi unutup, yalnız ona yönelir. Bu yöneliş dünya güzelliklerinden basamak basamak yükselmekle tek bedenden ikisine, oradan bütün güzel bedenlere, sonra güzel işlere, işlerden bilgilere, bu bilgilerden sonunda tek bir bilgiye varmakla olur. O tek bilgi, tek başına var olan salt güzelliğe varmak ve onun özünü tanımaktır. Diotima bu nokta için : *"İnsanın salt güzellikle karşı karşıya geldiği an yok mu, sevgili Sokrates, işte yalnız o an için insan hayatı yaşanmaya değer."* demekte ve töz olarak güzeli (auto to kalon) elde etmenin ayrıcalığına değinmektedir. Çünkü bu güzellik bir tenin güzelliğidir ve bu güzelliği görmeyi başarabilenler aynı zamanda iyiye de sahip olanlar, onun bilgisini edinebilenlerdir. Güzeli gerçekten görebilenler, gerçek erdemi oluşturabilirler. Gerçek erdemi yaratan ve besleyen ise ancak Tanrının sevdiği bir insan olabilir. İnsanlar arasında, ölümsüzlüğe erebilecek olan da, yalnızca gerçek güzeli görebilme ve bahtiyarlığına erenler olacaktır.

Sonuç

Platon'un güzele bakışı, olgunluk diyaloglarında, bilhassa Şölen'de gördüğümüz gibi, iyi-güzel ve mutluluk kavramlarının bir arada kullanılmasıyla, değişik bir görünüm arz eder. Güzeli gören iyiyi de bilmekte, iyiyi bilen erdemli olmakta ve erdemli olan ise mutlu olmaktadır. Bu şekilde güzelin ne olduğunun belirlenemediği fakat bir çok tanım denemelerinin yapıldığı ilk diyaloglardan olan farkı da ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

AKARSU Bedia, Ahlak Öğretileri, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

ARAT Necla, Ethik ve Estetik Değerler Arasında İlgi Sorunu, İstanbul, 1979.

COPLESTON Frederic, Plato, Felsefe Tarihi, Cilt 1, İdea Yay., Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, 1985.

ÇUBUKÇU İ.Agah, Ahlak Tarihinde Görüşler, AÜİFY, Ankara, 1994.

ERALP H. Vehbi, Platon I, İÜEF Yay., İstanbul, 1953.

MURDOCH iris, Ateş ve Güneş, Platon Sanatçıları Niçin Dışladı, Ayrıntı Yay., 1. bs., İstanbul, 1992.

PLATON_____"İon" , Diyaloglar I, Çev: Tacettin Ünlü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

____"Büyük Hippias", Eflatun II, Hürriyet Yay., İst., 1976.

____Menon, Diyaloglar 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

____Phaidros, Çev. Hamdi Akverdi, MEB Yay., İst., 1997.

____"Protagoras", Diyaloglar 2, Çev.Tanju Gökçül, Remzi Kitabevi, " İstanbul, 1996.

____Philebos, Çev: S.Esat Siyavuşgul, M.E.B., İstanbul, 1997.

____Şölen, Çev: Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

TİMUÇİN Afşar, Düşünce Tarihi, İnsancıl Yay, İstanbul, 1997.

Dumlupınar Üniversitesi § M B 9 M Sosyal Bilimler Dergisi
" — Sayı: 6 ^hjjSILy Haziran 2002

ETKEN ve EDİLGENLİK BAĞLAMINDA SOSYAL DEĞİŞME ve EĞİTİM

Recep YILDIZ"

ÖZET

Sosyal değişme ve eğitim arasındaki ilişkide ileri sürülen görüşler, bir yönüyle sosyal değişimin en etkili aracı olarak eğitimi etken kılarken; diğer yönüyle de sosyal değişimin ardından giderek, yaşanan değişimin topluma aktarımında en etkili aracı olarak eğitimi edilgenliğe indirgemektedirler. Bu anlamda eğitime sosyal bütünleşme bağlamında fonksiyonduk atfedilmesine karşılık; eşitsizliklerin, tabakalaşmanın meşruiyetinin en sağlam temeli olarak değerlendirilişi, özde, sosyal değişim ile ilişkin olarak eğitimin etkenliğinin veya edilgenliğinin tartışılması demektir.

Giriş

Eğitim bir süreçtir. Çünkü, eğitmek fiili, 'eğitileni' ve 'eğiteni' gerekli kılar. Eğiten kişi, eğittiğini değiştiriyor; eğitilen ise, eğitenin öngördüğü şekilde değişiyor veya değişmesi isteniyor demektir. Böyle olunca değişen şeyin de insanın davranışları olması kaçınılmazdır. Davranışların değişmesi ise eğitilenin, eğitimden geçmiş-geçmekte olduğunu ifade eder. Öyleyse eğitim belli bir döneme ait değil, hayatı kapsayan bir süreçtir. Ancak bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, o da, eğitim ile değişmenin, aslında, eğitim ile değiştirme veya değiştirilme şeklinde ele alınabilecek olmasıdır. Bu da eğiten ve eğitilenin kimler olacağı, eğitenin hangi vasıflarda olacağı, hangi kritere göre değiştireceği, eğitilenin niçin eğitilme ihtiyacında olduğu hususunu gündeme getirecektir. O halde eğiten, değiştiren iken; eğitilen, değişen veya değişme süreci içinde olan diye ifade edilebilir.

* Yrd.Doç.Dr. DPÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Sosyal değişmenin kendiliğindenliği (spontane) il, birilerince değiştirilmesi, yönlendirilmesi de önemli bir husustur. Bazı sosyologlar değişimin, idareciler, elitler, bürokratlar vs. ile yönlendirilmesini, 'bir müdahale söz konusudur' şeklinde değerlendirdikleri için, 'sosyal değiştirme' olarak adlandırmaktadırlar. Ancak sosyal değiştirmenin menfi bir mana yüklenmesi, hemen ilk akla gelen gibi gözükmektedir. Halbuki insanlar genellikle kendilerini yönlendirecek, sürükleyecek liderlere, gruplara ihtiyaç duyarlar. O halde ikna olma, benimseme, isteme yoluyla gerçekleşen sosyal değiştirme istenilen olabilir. En güzel aracı ise eğitimdir.

1. Eğitim - Sosyal Değişme İlişkisi

Eğitim ve sosyal değişme kavramları arasındaki ilişkinin ne olduğu veya ne olması gerektiği konusu ele alınırken, daha çok, birbirlerini etkileme ve birbirlerinden etkilenilmesi üzerinde yoğunlaşılır. Bu manada eğitimin sosyal değişmedeki gücünün ne olduğu tartışılır. Eğitim ile sosyal hayat arasında ne tür bir ilişki vardır? Eğitim toplumu nasıl yansıtmakta, öğrenciye neleri iletmekte, neleri öğretmektedir? Sosyal hayatta değişimi meydana getirecek olan ve aynı zamanda değişimden etkilenecek olan insan olduğuna göre, insan nasıl eğitilmelidir? Gelecek için eğitim nasıl şekillenmelidir? vb.

Toplumlar hızlı, şiddetli ve radikal değişme ve gelişmelere maruz kaldığında, genellikle eğitim sistemleri ılımlı bir yol takip ederler. Dengeden yana tavır koyarlar. Çünkü şekildeki değişmeler, çatışmanın doğmasına sebep olabilirler. Bilimsel, iktisadi, teknolojik yeniliklerin ortaya çıkardığı belirsizlik veya geç intibak, ideolojik ve siyasi çekişmenin doğurduğu anlaşmazlık veya zıtlıklar, genellikle, eğitimin gücü ve bütünleştirici fonksiyonu aracılığı ile etkisiz hale getirilmektedir. Eğitim bunu yaparken, zıtlıklar arasında denge kurmak ister. Bu denge ise, daha çok, menfaat ve beklentileri arasındaki dengeyi kapsar. Bu dengenin birleşeceği değerleri Akyüz, şöyle belirler: Menfaat birliği, kültür ve ideal ortaklığı. Böylelikle eğitim, "bir yandan toplumun devamlılığını sağlayan temel değerleri muhafaza ederken, diğer yandan da sosyal değişmeyi destekler ve bunların arasında bir

denge kurulmasına hizmet eder." [1] Ancak eğitim, toplumu meydana getiren unsurları birbirine bağlamakla kalmaz, aynı zamanda olanlardan etkilendiği için kendisini şekillendirir. Toplum ise eğitimi, hem kendisini korumak ve devamlılığını sağlamak için hem de kendi gelişimini gerçekleştirebilmek için bir araç olarak kullanır. O halde özetle eğitimin iki amacı vardır denilebilir: "Birincisi, toplumda istikrarı sağlamak ve statükoyu korumak; ikincisi ise, toplumu geliştirmek ve sosyal değişimi sağlamak."[2] Bu ise bir yönüyle eğitimden bekleneni bir yönüyle de eğitimin sosyal değişmeye etkisini ifade eder.

Eğitim ve sosyal değişmenin birbirlerini etkilemeleri noktasında, sosyal değişmenin merkeze alınıp, eğitimin sosyal değişmeye göre şekillendiği görüşü yaygın kanaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Celkan, Weber'in, eğitimin, yalnız başına şekillendirici olmadığını, aksine ekonomik, dini ve sosyal faktörlerle şekillendiğini; A. K. C. Ottaway'in de eğitimin sosyal değişmenin arkasından gittiğini ifade ettiklerini belirtir.

Modern eğitimde rasyonalizm, sekülarizm ve laiklik temel niteliklerden sayılmaktadır. Örneğin, daha iyi bir kazanç, daha konforlu yaşama isteği, aile içinde iki eşin de çalışma isteğini doğurmaktadır. Çalışan kadının çevresinde oluşan bu hava, zaman zaman politik kararlarda kendisini hissettirmektedir. Zihniyetin değişmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla eğitim sosyal değişmeyi etkileyen bir unsur olarak görünmektedir. Ancak şu soru sorulursa aynı sonuca ulaşılabilir mi? Daha iyi ve konforlu yaşama isteği o toplumun içinde bulunduğu şartlarla bağıntılı değil midir? Öyleyse eğitim ile sosyal değişme arasındaki ilişkiyi nerede aramak gerekir? Eğitim daha çok, devamedegelen değişim sürecindeki unsurları yayan, yayılmasını hızlandıran ve güçlendiren eğitim öğretim faaliyetleri olarak değerlendirilmektedir. Fakat eğitim, sosyal değişmenin temelini hazırlayabilir. Zira, istenilen değerleri toplum içinde yerleştirirken; hür ve kritik düşüncenin temellerinin atılmasıyla gelecekteki sosyal değişmelerin yönlendirilmesini ve kabulünü sağlayacaktır.

Hüseyin AKYÜZ, **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma**, M. E. B. Yayınlan, İstanbul, 1991, ss. 285-286.

Robert J. HAVİGHURST; Bernice L. NEUGARTEN, **Society and Education**, Allyn and Bacon, Inc., Boston, 1957, s. 266.

Yıldırım CELKAN, **Eğitim Sosyolojisi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1991, ss. 92-93.

Görünen odur ki. eğitim-öğretim faaliyetlerinin muhtevası genellikle, toplumları yöneten iktidarlar tarafından belirlenmektedir. Böyle olunca da devletler ya resmi ve hatta zorunlu eğitim üzerinde çalışmalar yapmakta ya da denetimi elinde bulundurmaktadırlar. Bu sebeple de okulların iç ve dış kuruluş sistemleri, ders programları, derslerin isimleri, muhtevaları, öğretmenlerin ve yöneticilerin yetiştirilmesi, merkezi hükümetler tarafından yapılmaktadır. Bu ise eğitimin, değiştirici unsur değil; değişikliklerin kabulü ve benimsenmesi için bir araç durumunda olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla da büyük, fikri, siyasi, ahlaki, kültürel ve ekonomik değişmelerin, eğitimi de etkilemiş olduğunu söylemek gerekecektir. Bu nedenle her devrin yetiştirmek istediği birey tipi de değişmektedir. Eski Yunan Isparta'sındaki savaşçı birey tipi, ortaçağda yetiştirilmek istenen dindar ve kiliseye bağlı birey tipi, aydınlanmadan itibaren yetiştirilmek istenen pozitivist, rasyonel vs. birey tipi buna güzel birer örnektirler. O halde denilebilir ki eğitim, devletlerin ekonomik, siyasal ve kültürel tercihlerinin bir aracı olarak kabul edilmekte ve iktidarların etkin bir silahı haline gelmektedir.

Sosyal değişme toplumun üst kademelerinden aşağıya doğru ise merkezi bir planlama ile daha etkili olabilir ve çabuk yaygmlaşabilir. Aşağıdan yukarıya doğru yapılan sosyal değişme ise "daha sağlam yerleşebilmekte, fakat daha çok süreye ve iyi örgütlenmiş eğitime ihtiyaç göstermektedir. Özellikle bu, eğitimin sorun çözmeye dayanmasını gerekli kılar." Şayet değişim, yukarıdan aşağıya doğru ve iktidarı elinde bulunduranların baskı ve zorlamaları ile gerçekleşiyor ise, eğitim kurumlarının büyükçe bir bölümü ile halkın tercihleri arasında bir güvensizlik durumu ortaya çıkar. Bunun sebebi de, okulun gösterdiği hedeflerin, halkın tamamı tarafından benimsenmeyişidir. Bunun sonucudur ki; Türkiye örneğiyle 'Maarif Davası' adıyla yazılı basında yer almış tartışmaların hepsinde, yerli bir unsuru, milli bir zihniyeti, sahip olunan (yeterince sahip çıkılamayan) değerleri savunmanın, bir tür görev gibi algılandığını görürüz."[3]

Toplumsal değişimi durdurmak mümkün olamayacağına göre, eğitimin bu değişim içindeki etkisinin ne olduğu düşünüldüğünde, genellikle eğitime, değişimi takip ederek topluma

[*] İbrahim E. BAŞARAN, Eğitime Giriş, Bimaş Matbaacılık, Ankara, 1978, s. 99.
[3] Ebubekir EROGLU, Sabit ve Değişken, A Yay., İstanbul, 1994, ss. 180-182-

anlatılması görevinin verildiğini görürüz. Bu anlamda sosyal düzenlemelerin biçimlendirilmesinde ya da en geniş anlamıyla sosyal yapının belirlenmesinde eğitim ve öğretim bir araç olgudur. Bu araçtan bir toplumda, hangi güçler yararlanır, niçin ve nasıl yararlanır? Örneğin, sömürgeciliğe dayanan toplum tipleri, eğitimi dolayısıyla öğrenciyi, sömürünün bir aracı olarak kullanmıştır, kullanmaktadır. Fakat eğitimi sömürücü olmayan bir toplum düşünülemeyecek midir? Amaç, böyle bir toplum değil midir? Plansız ve bireyci toplumlarda öğrenci araç değil, amaç olur ve öğrenci, kendini kurtaran 'kaptan-öğrenci'dir, diğerleri ise zamanla topluma yabancılaşır.'

Eğitim ve öğretimin bir araç olarak görülmesinden başka, eğitim ve öğretimin propaganda ile ilişkilendirildiğini görürüz. "Hiç eğitim görmemiş, okur yazar dahi olmayan insanlar eğitimin tamamen dışında kalmakta iken, yine iyi eğitim görmüş düşünen ve araştırabilen insanlar da propagandadan etkilenmemektedirler. Ancak okur-yazar olmayı öğrenip, başka bir şey öğrenmemiş insanlar propagandanın hedef kitlesi haline gelmiştir."[7] Böyle bir eğitimle propagandaya açık hale gelen kişileri George Gissing adlı romancının 'çeyrek eğitim görmüş' olarak nitelendirdiğini, Ahmet Oktay şöyle belirtir: "... okullarda sadece okuyup yazmayı öğrenen bu çeşit insanlar trenlerde, otobüslerde, tramvaylarda meşgul olacak bir şey istemezler, bütün istedikleri şey ucuz, kolay, hap gibi bilgiler, hikayeler, kısa sözler, biraz skandal, biraz şaka, biraz istatistik, biraz hokkabazlıktır." [8] Bu düşünce de bizi, eğitimin, istenilen yönde değişimin gerçekleştirilebilmesinde bir araç konumunda olduğuna götürmektedir.

Türk fikir adamları da, bu genel kanaate uygun olarak, özellikle devletin ve iktidarların eğitim sahasında yaptığı çalışmalar ve girişilen denemelerin verdiği sonuçlar karşısında, eğitimin tek başına veya en başat olarak sosyal değişmedeki rolünden ciddi olarak şüphe etmişlerdir. Buna bağlı olarak da eğitimin kendisinden değil, Türkiye'de uygulanan biçiminden yakınmışlar, Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir eğitim anlayışı getirmeye gayret etmişlerdir.

[7] Doğan ERGUN, Sosyoloji ve Eğitim, İlke Yay., Ankara, 1995, ss. 118-119.
Nur SERTER, 21. Yüzyıla Doğru İnsan Merkezli Eğitim, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 38.
[8] Ahmet OKTAY, Toplumsal Değişme ve Basın, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987, s. 20.

2. Eğitimin Değiştirici Fonksiyonu

Bir sosyal kurum olarak eğitimin ve özelde de okulun sosyal yapıyı şekillendirme ve değiştirme gücü yok mudur? Eğitim yalnızca olan değişimleri topluma aktaran ve benimsetmeye çalışan mıdır? Sosyal değişmeyi takip eden midir? Okullarda verilen pratik bilgiler ve davranış şekilleri ile, o toplumun insanlarını belirli idealler etrafında toplamaya ve milli birliği sağlamaya çalışması sosyal değişmeye etkisi olarak değerlendirilemez mi? Bu sadece sosyal değişmeyi destekleme, etkileme ve kontrol altında tutma gücü olarak mı anlaşılmalıdır? Neleri nasıl yaparsa eğitim, sosyal değişmede etkili bir faktör olarak yerini alır?

Şayet eğitim, insanlara yeni ihtiyaçlar gösterme ve insanlar arası ilişkiler kurmada etkili olma gücüne sahipse, sosyal değişmeyi sağlayabilmekte ve hızlandırabilmektedir. Ancak, eğitimin de katkısı ile ortaya çıkan sosyal değişmenin hızlanması, tekrar, çeşitli ihtiyaçları gündeme getirebileceği gibi, eğitim ihtiyacını da arttırır. Böylece, karşılıklı etkileşim içindedirler. Sosyal değişmeyi ve sosyal gelişmeyi sağlayabilmek için, eğitimin ve özelde okulun, işte bu maksatla teşkilatlanabilmesi ve programların iyi hazırlanması gerekir. Bu ise hem öğrencilerin sosyalleşmesi ve hem de sosyal gelişmenin ve toplum kalkınmasının gerçekleşebilmesi için, üzerine düşen görevlerin belirlenmesi ile ilgilidir. Ancak her toplum tipinin aynı olmadığı düşünülürse, eğitim, farklı toplum tiplerine göre farklı görev ve fonksiyonlar üstlenecektir. Nitekim, A. F. C. Wallace eğitimin, "...devrimci toplumlarda kültürel değişim ve yeni bir ideoloji ahlakı kazandırma; tutucu toplumlarda liberal entelektüel bir öğretim verme; reaksiyoner toplumlarda ise geçmiş toplum düzenlerini ve ahlak sistemlerini aynen devam ettirme"[9] fonksiyonlarını üstlendiğini ifade etmektedir.

Genel olarak toplum tiplerine bağlı olmaksızın, eğitimin iki fonksiyonundan bahsedilir. Eğitim hem toplumun kültürel değerlerini yeni nesillere aktararak toplumun bozulmadan sürekliliğini sağlamak; hem de toplumun geleceğini güven altına almak için eleştirici, üretici, keşif ve buluşlar yaparak da toplumsal değişmeyi sağlamaya çalışan kuşaklar yetiştirmek. Sosyal değişmelerin önemli faktörlerinden olan icatlar ve keşifler, uzun

[9] Mustafa ERGÜN, Eğitim ve Toplum, Ocak Yayınları, Ankara, 1992, s. 248.

yıllardan beri biriken evrensel kültürün ve uygulanan eğitimin bir ürünü olduğu gibi, icat ve buluşların halk tarafından benimsenmesi de bir eğitim işidir. Yani eğitim hem sosyal değişmeye etkide bulunacak hem de yeni şartlara uyacak birey tipini yetiştirecektir.

Sosyal değişme, bir tekamül ve bir tabii oluşum şeklinde kendini gerçekleştiriyorsa, eğitimin büyük etkisinin olacağı muhakkaktır. Öncelikle eğitim, yeni bir insan ve toplum modeli oluşturmaya çalışacaktır. Çeşitli bilim dallarının ortaya koyacağı bilgi ile ütopyalar, idealler, sosyal felsefeler, antropolojik yorumlar ve pedagojik stiller yeni bir modelin oluşmasında fikri zemini oluşturacaklardır.[10] Eğitimci de bunları işleyerek kullanılabilecek hale getirecektir. Bu fikir zemininde hareket etmesi halinde (fakat uzun vadede) ise, ideal ize edilen bir birey ve toplum modeline doğru yönlendirmesi mümkün olabilecektir.

Bir sosyal sistemde veya toplumda, her zaman ve her şey, sistemin bütünlüğü içinde üzerine düşenleri yerine getiremediğinde ortaya yeni bir problem çıkar. İşte bu noktada problemin çözümü ile yeni bir yapı meydana gelir ki, bu, önceki yapıdan farklılaşmayı ifade eder. Bu ise bir değişmedir. Eğitim bu yeni problemin çözümünde etkili bir rol alır ve eski bilgileri tekrar gözden geçirir. Günün şartlarına göre ayıklama yapıldıktan sonra da yeniden yorumlanarak eğitim programlarına alınır. Burada dikkat edilen nokta ise, problemin çözümünde maddi ve manevi kültür unsurlarının çatışmaması ve engelleyici bir özellik taşımamasıdır. Öyleyse eğitim sosyal değişmeye etkide bulunurken etkisi daha çok değişimin bunalımsız olabilmesine yardımcı olabilmektir.

Meseleye kültürel değişme açısından da bakılabilir. Eğitim doğrudan insanın zihnine hitap eder. İşlenen insan zihni de ayıklayıcı bir muhtevaya sahiptir. Bu sebeple özellikle kültürel değişmeyi, bir inkılaptan çok, bir içten içe oluş şeklinde düşünmek gerekir. Dolayısıyla içten içe mayalanarak gelen bu değişme, giderek bütün toplum katmanlarına yayılarak, eğitim aracılığıyla dengeli bir olgunlaşmanın da sebebi olabilecektir.

Erkal'ın 'tek eş ile evlilik' konusunda verdiği örnek meseleye açıklık kazandırmaktadır. "İkinci eş imam nikâhı ile alınır. Ancak, şehirleşme süreci ile kır bölgelerinin şehir niteliğini kazanması, köy-şehir ilişkilerinin gelişmesi, ulaştırma ve haberleşme ağının genişlemesi ile tek karılılığa doğru bir eğilim

[10] AKYÜZ, a.g.e., s. 279.

görülmektedir."[11] O'na göre bu eğilimin sebebi, eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesidir.

Sosyal değişme, dinamik toplumların en belirgin özelliği iken; statik toplumların -örneğin kast sistemlerinin- en belirgin özelliği de, değişme karşısında gösterdikleri direnmedir Dolayısıyla sosyal mobilite ile eğitim ilişkisi, aynı zamanda statü ve eğitim ilişkisi ile sosyal değişme ve eğitim ilişkisini de gündeme getirmektedir. Demokratik bir toplumda uygulanan eğitim, statü mensuplarının dikey şekilde hareketlenmesine yardımcı olduğu gibi, üst statü konumuna yükselen fertlerde de eğitime, özellikle de kaliteli eğitime olan talebi daha da arttırmaktadır. Böyle bir "...eğitim, kabiliyetlerin ayıklanması ve bunların yerinde kullanılmasına yönelir. Kabiliyetlerin ayıklanması ise, bir yandan toplumun tabakalarında geçişleri temin ederken, diğer yandan da yeni tabakaların oluşmasına sebep olur."[12] Bu değişme yani hareketlilik, bir bakıma ve Pareto'dan hareketle, *'kabiliyetlerin sürekli dolaşımı'* olarak değerlendirilebilir. Ancak radikal eğitimciler bu görüşü eleştirmekte ve aksini iddia etmektedirler. Eleştirileri radikal eğitim teorileri ele alınırken belirtilecektir.

Toplumun topyekün eğitim bilincine sahip çıkması önemli bir yaklaşımdır. Ancak halkın kendi kendini eğitmesi, eğitimin kendi haline bırakılması ve zamanla başıboş kalmasına sebep olabilecektir. Dolayısıyla düzenli eğitim ve öğrenim için bir usule ve bir sisteme ihtiyaç vardır. Sistem ise, kurumlaşmayı gerekli kılar. Usul de, sistemin işleyişi için vazgeçilemez değerdedir. Böylece kurumlaşan eğitim veya okul, elindeki bilgileri muhafaza yanında kullanılacak hale de getirir. Bu özelliği ile de gelişmelere açık bir yapı gösterir ki değiştirme ve geliştirme fonksiyonları üstlenmiş olur, geliştirdiği bilgileri toplumun emrine sunar. Bu ise eğitim ile toplumun işlenip yeniden kurulması demektir.[13]

Şu ana kadar ele alındığı şekliyle görülmektedir ki eğitim, sosyal değişmeye etki etmekle birlikte, değişmenin tek sebebi de değildir. Hatta etkileme hususunu, 1995 yılında düzenlenen bir sempozyumda zamanın M. E. B. Müşaviri olan Yusuf Ekinci'nin de belirttiği gibi "Eğitimin her derde deva olduğunu savunanlar arasında Archimed'i hatırlatan bir tavırla 'Bana eğitimi verin

[11]Mustafa ERKAL, **Sosyoloji**, Der Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 335.
[12]AKYÜZ, a.g.e., s. 283.
[13]EROĞLU, a.g.e., ss. 179-180 ; AKYÜZ, a.g.e. s. 157.

dünyayı değiştireyim' diyenler de vardır... -Halbuki- eğitim, toplumu değiştiren faktörlerden sadece biridir, hatta en önemlisi olduğunu söylemek bile aşın bir iddia olarak görülebilir."[14] seklinde ele almak isabetli olacaktır. O halde, toplumdaki değişmelerden memnun olmayanlar, niçin bunların düzeltilmesini eğitimden beklemektedirler? Böyle bir soruya yine Ekinci'nin cevabı ilginçtir ve örneği Türkiye ile ilgilidir.

> Her çareyi eğitimde arayan bir yaklaşım, gerçek problemleri gizleyerek bizi yanlış çözümlere götürür. Nitekim öyle de oluyor. İnsan haklan konusunda problem mi var? İnsan hakları dersleri koyalım! Çevreye ilişkin problemleri çözmek mi istiyoruz? Çevre dersi koyalım! Turizmi geliştirmek mi istiyoruz? Turizm dersi okutalım! İyi vatandaş mı yetiştirmek istiyoruz? Vatandaşlık bilgileri dersinin saatini arttıralım. Sanıyorum, daha doğrusu ümit ediyorum ki; bu yaklaşımın bir çıkmaz yol olduğu her geçen gün daha iyi anlaşılıyor. [1]

3. Değişmeler Karşısında Eğitim

Eğitim ile sosyal değişme arasındaki ilişkide, bazen eğitimin bazen de sosyal değişmenin etkili olduğunu söyledik. Ancak, sosyal değişme konusunda, eğitimin bağımlı değişken olduğunu belirtmek kanaatimce doğru olacaktır. Eğer toplum planlı bir şekilde değişmek istiyorsa veya isteniliyorsa bu hedefe ulaşmak için eğitime de bazı görevler verilebilmektedir. Ancak, toplum değişmek istemiyorsa veya değişmesi istenilmiyorsa bu taktirde, değişime direnme görevi verilebilir.

İnsanlar, herhangi bir olay karşısında ne tür bir tepki veya davranış sergilediğini düşündüğünde, 'keşke öyle değil de şu şekilde tepki gösterseydim' diyebilmektedirler. İşte bu ifade, geçmişte kalan o zaman ile bu zaman arasındaki değişime ve o kişinin eğitimden geçtiğine veya bir şeyler öğrendiğine işaret eder. Hem de değişmenin, geçen zaman göre daha iyiye olduğuna da delalet eder. Bu düşünceyi gündelik hayatta kullanagcıldığimiz aletlere çevirdiğimizde, ilk andaki bilememekten veya güvenememekten kaynaklanan bir tedirginlik yaşarız. Ancak,

[14]Yusuf EKİNCİ, "Milli Bütünlük Açısından Günümüz Eğitim Anlayışına Genel Bir Bakış", **Tartışılan Değerler Açısından Türkiye**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 215.
[1]A.g.e., s. 215.

zamanla faydasına inandıkça ve etrafta gördükçe benimser ve kullanmaya başlarız. Türkiye'de, ilk otomobil geldiğinde toplumun arabaya bakışı ile şimdiki değerlendirişi farklıdır. İşte bu bir değişimdir. Aynı örneği çamaşır makinaları, televizyon bilgisayar vs. için de verebiliriz. Asıl mesele de burada ortaya çıkıyor. Çünkü, bu aygıtlar, insan davranışlarını etkilemektedir Öyleyse, bu aygıtların insan davranışlarını etkilemesinde eğitimin payı nedir? Eğitim bu aygıtların üretiminde nasıl etkilidir? Buna bağlı olarak sosyal değişmedeki etkisi nedir? Yine bunlara bağh olarak eğitim nasıl ve ne şekilde değişmektedir? Bu değişimler hiçbir problem doğurmuyor mu? Denilebilir ki, genellikle sosyal değişmeler, kendileri İle beraber birçok problemler de getirirler. Problemlerin aşılabilmesinde eğitim, bir araç olarak değerlendirilebilir. Bu problemleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Uyum güçlükleri (toplumda görülen değişme olumlu da olsa uyum güçlüğü görülebilir, eğitimin planlanması ile çözülebilir.), sınıfların çatışması, milletlerin çatışması, köy boşalması, nesiller çatışması.[14] Bu çatışmalar, güçlü ve geliştirici bir yetişkin eğitimi yanında, yabancı etkilere karşı koruyan çocuk ve genç eğitimine ihtiyaç uyandırır. Bu da eğitimin amaçlarının, hedeflerinin ve programlarının yeniden düzenlenmesini gerektirebilir.

Ekonomik gelişmenin şu an ihtiyaç duyduğu ve gelecekte ihtiyaç duyacağı teknik elemanları, devlet ve özel işletmeler bürokrasisinin ihtiyaç duyacağı memurları okullar yetiştirmektedir. Okul, toplumun mesleki açıdan yapılanmasını belirleyen kurumlardan biridir. Ancak toplumda görülen meslek farklılaşması eğitim sistemlerini de etkilemektedir. Okul veya eğitim sistemi, sosyal değişmenin gerektirdiği yeni meslek yapısına uygun bilgileri toplayıp sistemleştirerek öğrencilere vermektedir. Verimliliği arttıracak yeniliklerin ortaya çıkışında rol almaktadır. Bu noktada potansiyel kabiliyetlerin keşfedilerek işlenmesine yardımcıdır. Sosyo-ekonomik yapıda ortaya çıkan farklı iş sahalarındaki iş fırsatlarının değişmesi karşısında, insanların veya çalışanların intibak kabiliyetlerini arttırır. Günümüz Türkiye'sinde bilgisayarın her alanda kullanılabilmesi isteği karşısında, alet, ders, müfredat olarak, bilgisayarın okullarımıza ve eğitim sistemimize girmiş

S. Ahmet ARVASİ, , Eğitim Sosyolojisi, Yazarın Kendi Yayını, İstanbul, 1976, ss. 114-115.

olması da buna bir örnektir. Böylece eğitim ve öğretim sosyal demişimi desteklemekte ve hızlandırmaktadır.[17]

Toplumdaki teknolojik, ekonomik, ideolojik ve ahlaki değişmeler karşısındaki, hasılı sosyal değişme karşısındaki tavrı hep destekleyici midir? İki yönlü tepki gösterebilir. Bu tepkileri, değişmelere uyum göstererek elemanlarını, yapısını değiştirmesi ve muhafazakar tavrıyla kontrol mekanizması oluşturarak direnmesi şeklinde belirleyebiliriz. Ama genellikle eğitim sistemleri, iktidarı elinde bulunduranlarca sıkı bir denetime tabi tutulduğundan, kendisini denetim altında bulunduran siyasi, ekonomik, sosyal sisteme uymak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu da eğitimin, sosyal değişmelerin veya değiştirmelerin ardından gittiğine delalet eder. Ayrıca, fertlerin, grupların ve toplumun, değişmelerin doğurduğu yeni durumlara intibak ettirilmesi aracıdır. Dolayısıyla sosyal değişmenin gerektirdiği yeni birey tipinin doğmasında da bir araç durumundadır. Böylelikle siyasi açıdan değerlendirildiğinde, eğitim, yeni sistemin kabulünde ve meşruiyetinin tescilinde ve benimsenmesinde bir araç konumundadır.[18]

Sosyal değişme karşısında, muhafazakar bir tavır geliştirerek direnmesi yanında sosyal değişmenin merkezinde bulunarak onu yönetmek ve tedbirler alarak muhtemel tahribatları önlemek de eğitimin fonksiyonlarından sayılmaktadır ki sosyal bütünlüğün sağlanması veya devamının sağlanması olarak değerlendirebiliriz. Bu dahi eğitimin değiştiriciliği değil; değişimin kontrolü ve takibi anlamındadır.

Her sosyal değişme sonrasında yeni bir dönem başlar. Ortaya çıkan yeni dönemin birey modelinde de değişmeler olur. Bu ise, yeni bir eğitim anlayışını da beraberinde getirecektir ve radikal değişiklikler yapacaktır. Böyle olunca, eskiye ait klasik ve alışılagelmiş eğitim anlayışı ve getirdiği kalıplar terk edilecektir. Dolayısıyla eğitim sistemi de yeniden yapılandırılmak durumunda kalacaktır.

Türk eğitim sisteminde görülen değişmelerin tahlili noktasında ise, siyasi iktidarların bir gösteri alanından öteye geçemediğini belirten Macit, eğitimimizin 'tarihsel kıstasların değişimi' görevini üstlendiğini belirtir. O'na göre bu görev, belli

[17] ERGÜN, a.g.e., ss. 247-248 ; Amiran, KURTKAN, Sosyolojik Açıdan Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 64.

[18] AKYÜZ, a.g.e., s. 278 ; ERGUN, a.g.e., s. 99; CELKAN, a.g.e., s. 93.

bir plan dahilinde ve geniş bir sürece yayılarak, büyük ölçüde başarılmıştır.

> Akrabalık ve kardeşlik ilişkilerini dostluk ve cinsel bağlarla; hukuka ve hakka dayalı toplum bilincini soyut sistemlerle; Allah'a iman ve tabiatı kutsallık için yorumlamayı akıl ve bilim yoluyla denetlemekle; ...edep ve itidali istekleri kolaylaştırmakla; entelektüel çabayı geçmişini eleştirmekle ve aşağılamakla; serveti paylaşım ve yardımlaşma aracı olmaktan çıkarıp zenginlerin arasında dönen bir meta haline getirmekle... [9]

değiştirildiğini ileri sürer. Bu ise, geleneksel toplumun çözülmesinin ve zihinsel kirlenmesinin belirtileridir.

4. Sosyal Değişme Çerçevesinde Radikal Eğitim Modelleri

Eğitim teorileri mevcut eğitim sistemlerini tahlil ve eleştirileri yanında ileri sürdükleri hedeflerle, amaçlarıyla ve kullandıkları yöntem ve teknikleri ile, fert ve toplum açısından yeni bir yaklaşım sergilemeleri ile bir anlam kazanırlar. Özellikle yirminci yüzyılın bu manada en dikkat çekici eğitim yaklaşımları, okullara yönelik radikal eleştirilerde odaklanmaktadırlar. Radikal eğitim anlayışları, eğitimi ve toplumu ıslah etmeyi isteyen değil; radikal bir şekilde değiştirmek ve hatta okulsuz bir toplum oluşturmak isteyen anlayışlar olarak değerlendirilmelidirler. Bu yaklaşımlar, örneğin, yoksulluk, suç, kentlerin düzensizliği gibi arzu edilmeyen oluşumları önlemek değil; bunları ortaya çıkaran sosyal yapıyı destekleyen tutumları sorgulamak uğraşısındadırlar.

Bu manada Illıch'e göre, toplumda, 'Toplumsal Refah Bürokratları' adını verdiği kişilerce neyin değerli ve iyi olduğu belirlenmektedir. Buna bağlı olarak da birçok ülke ekonomik kalkınma ve rekabet açısından tüketimde uçuşa geçmişlerken, çağdaş yoksulluk eşiğine gelmişlerdir. İnsanlar artık zengin düşünüp yoksul yaşamayı öğrenmişlerdir. Çünkü okul, okumayanlar için aşağılık duygusunu doğurmaktadır. Bu yaklaşımlar, aynı zamanda devlet denetimindeki okullarda eğitilen kişilerin öğrenmeye istekli ve bilgiyi ısrarla talep eden değil,

[9] Nadim MACİT, -"Tarihsel Kıstasların Değişimi ve Zihinsel Kirlenme Bağlamında Eğitimimiz", Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi, YYÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, Van, 1995, s. 75.

öğrenmek zorunda olduklarını düşündüklerini ifade ederler. Çünkü, öğretmen öğretir, öğrenciler öğrenirler.[20] Dolayısıyla da toplumsal hiyerarşide üst katmanlarda yer alamamanın yegane sebebi, Öğrencilerin, öğretilenleri öğrenememesi yani kendi başarısızlıklarıdır. Zira öğrenciler, öğretilen şeylerin standartlığına inanmaktadırlar. Bu durum fertlerin sahip oldukları konumu gönül rızası ile benimsemelerini de zorunlu kılar. Bu ise 'öğrenme, öğretimin sonucudur' mantığının bir çıkarımıdır.

Radikal eğitim savunucuları, siyasal ve sosyal sistemin buyruklarına itaatkar bir şekilde boyun eğmeyecek bir eğitim sistemi ararlar. Bu sebeple de kitle eğitimine, zorunlu eğitime, hasılı okulun varlığına karşı çıkarlar. Onlara göre amacı, devletin ihtiyacı doğrultusunda vatandaş yetiştirmek olan resmi eğitim kurumları, sosyal sınıf farkını kapatacak yerde hızlandırmaktadır. Dolayısıyla okulları ideolojik denetim aracı olarak görürler ve okuldan soyutlanmış toplum arzu ederler.

Radikal gelenek, devlet dahil, her türlü kurum ve kuralı ferdi hürriyete müdahale sayan bir yaklaşım içindedir. Çünkü okul, çocuklara gardiyanlık yapan bir kurum olarak değerlendirilir. Buna bağlı olarak da sosyal ve iktisadi yapının devamı için bilgiler öğrettiği gibi, itaat aşılar ve buna uygun roller dağıtır.

Onlara göre devlet okulları, reformlar yapabilir, gelişme gösterebilir. Fakat, temel yapısında değişikliğe kalkışmazlar. Dolayısıyla devlet okullarının reddi konusunda bütün radikal eğitim savunucuları mutabıktırlar. 18. yüzyıldaki William Godwin'den 20. yüzyıldaki Ivan Illıch'e kadar bu reddin temelindeki düşünce, hakim sınıfın çıkarları adına toplumun ahlak ve inançlarının kullanılmasında bir araç oluşudur.[21]

Radikal eğitim teorisyenlerince, okulun varlığı, toplumun, politik ve ekonomik ideolojiler tarafından kullanılmasına izin verir. Çünkü okul, toplumdaki hakim gücün ihtiyaçlarını karşılayacak bir karakterde şekillenmiştir. Dolayısıyla sosyalleştirme, devletin veya hakim gücün otoritesine boyun eğme manasına kullanılmıştır. Sosyalleşme kavramı, neredeyse toplum hayatından çıkarılıp sadece okul hayatının bir ürünü veya sonucu haline getirilmiştir.

Joel SPRING, Özgür Eğitim, Çev. Ayşen Ekmekçi, Ayrıntı Yayınları, 1997, s. 11; Ivan ILLICH, **Okulsuz Toplum**, Çev. T. Bedirhan Üstün, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 18-20.
Catherine BAKER, **Zorunlu Eğitime Hayır**, Çev. Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 64 ; SPRİNG, a.g.e., s. 8.

Dolayısıyla okul, daha fazla okul eğitimi görmüş olanların, daha az eğitim görmüş olanlara oranla daha iyi ve daha kabiliyetli oldukları anlayışını yükleyendir.

Yine radikal eğitim savunucuları nca okul, insanları yaşlarına göre kümelere ayırmaktadır ve bu kümelere ayırma işi, hiç sorgulanmamış olan üç varsayıma dayanır. 1- Çocuklar okula aittir, 2- Çocuklar okulda öğrenirler, 3- Çocuklara öğrenecekleri şeyler yalnızca okul ile verilebilir. Böylece insanların bazılarını çocuk diye ayrı bir kategori altında kümelendirmek, okul hocasına, otoritesine ve öğretilenlere boyun eğmeyi sağlamanın tek yoludur. Bununla ilgili olarak modern devletin gücünü de, zihne tahakküm etmenin önemini anlamış olmakla ilişkilendirirler.

Spring, Paulo Freire ve Tolstoy'u da, -radikal eğitimi savunanların bizzat kendilerinin- 'özgür eğitimciler' olarak isimlendirdiği eğitimciler içerisinde ele alır. Çünkü Tolstoy'un da, okulun müdahalesi olmadan, öğrencilerin öğrenmek istedikleri şeylerde özgür bırakılmalarını istediğini belirtir. O'na göre (Tolstoy'a göre) müzeler ve halk seminerleri, müdahalenin olmadığı okul örnekleridir. Ayrıca eğitim, bir insanın başka birini aynı kendisi gibi yapma çabası olarak yorumlanmıştır. Bu yaklaşımıyla da eğitim ile kültür arasında bir fark olduğunu belirtir. Eğitim, kısıtlama altındaki kültürdür; kültür ise özgürdür. Spring, Freire'i ise geleneksel eğitimin 'yığmacı eğitim yöntemi'ne dayandığını, bu yöntemin de özgürleştirici değil, itaatkarlığa katkıda bulunduğunu iddia etmesi sebebi ile özgür eğitimcilerden saymaktadır. Freire'a göre, böyle bir öğrenme sürecinde, öğrenci, bir özne değil, nesnedir. Öğretmen öznedir. Özne öğretmenler öğretir, nesne öğrencilere öğretilir.[23] Bu açıklamalar çerçevesinde radikal eğitim taraftarlarınca 'sosyal değişme', hakim sınıfın değerleri reddedilmedikçe, baskıcı bir grubun yerini yine baskıcı başka bir grubun veya bir kişinin alması anlamına gelecektir. Hakim sınıfın değerlerinin reddedilmemesi için de, okul, fevkalade önemi haizdir. Okulun reddi hakim sınıfın değerlerinin reddi olacaktır. Çünkü okul eğitimi, Illıch'in ifadesi ile, ferdi tamamen kurumların eline itmektedir, otoritesine teslim etmektedir. Ve hatta okul, kurumlaşmanın, tartışılmayan bu yaşantının meşru gösterilmesinde gizli müfredatı ile yataklık etmektedir.[24]

[21]ILLICH, a.g.e. ss. 38-41 ; SPRİNG, a.g.e. s. 26.
[22]SPRİNG, a.g.e, ss. 39-58.
^ILLICH, a.g.e., ss. 1-6.

Devletin resmi okulları, geleneksel okullar veya okullar ile radikal eğitim yaklaşımları arasındaki gerçek anlaşmazlık, sosyal değişmenin doğası ile ilgilidir. Bu manada iki farklı model ortaya çıkmaktadır. Zorunlu veya resmi okulların ortaya koyduğu model ile radikal eğitim mensuplarınca ortaya konan model. Zorunlu veya resmi okulların ortaya koyduğu model, daha düzenlidir. Daha yüksek verimlilik aracılığıyla sosyal ilerleme arayan, teknolojik ve rasyonalist bir yönelime sahiptir. Ekonomik üretkenliğin artması ve toplumsal istikrarla ilgilenir. Bu sebeple toplum, verimlilik için, 'insani kaynaklar' haline gelirler. Çocuk ise, üzerinde çalışılacak ve toplumun iyiliği için biçimlendirilecek bir nesne olarak değerlendirilir.

Radikal eğitim taraftarlarınca ortaya konan modelde ise, düzen ve verimlilik ile değil, ferdi hürriyet ve özerkliğin artması ile ilgilenilir. Dolayısıyla toplumsal değişimin hedefi, artan bireysel katılım ve toplumsal sistemin denetlenmesidir. Bu model, modern toplumsal kurumların gücünü, halkın, bu kurumların otoritesini ve meşruiyetini kabul etme 'gönüllülüğüne' dayandırır. Bu bağlamda halkın, özgürlüğü sınırlayan toplumsal otoriteyi neden kabul etmeye istekli oldukları sorgulanır. Öncelikle çocuğun zihnine yüklenen idealler, inançlar ve ideolojiler ile fertlerin kendi ihtiyaç ve arzuları ile hiçbir ilgisi olmasa da bazı faydalar için çalışmanın görevi olduğuna inanılmasıdır. Dolayısıyla da radikal eğitimi savunanlarca eğitim sistemleri, içinde bulundukları toplumları tam olarak yansıtmazlar. Ancak, eğitimin amaçları ve yöntemleri, o toplumda iktidarda bulunanların amaçlanın ve çıkarlarını yansıtır. Böylece "özgürlükçü modelin hedefi, otoriteye boyun eğmeyi istemeyen ve kendilerine maksimum bireysel denetim ve özgürlük sağlayan toplumsal bir örgütlenme talep eden, otoriter olmayan bireyleri teşvik eden ve destekleyen bir eğitim yöntemidir."[25]

Özellikle 19. ve 20. yüzyıllardaki eğitim, -okul ve öğretmenleri ile- yoksulluğun, suçun, kent düzensizliğinin vs ortadan kaldırılması aracı olarak görülüyordu.[6] Bu ise aynı zamanda, problemin ferdin kendisinde olduğunun ve dolayısıyla da sosyal sistemin değişmesi gerekmediğinin söylenmesi demektir. O halde, radikal eğitim taraftarlarınca ekonomik, siyasi ve sosyal değişmenin zorunlu bir parçası da eğitim kurumlarının

'SPRİNG, a.g.e., s. 110.
'A.g.e., s. 111.

değişmesidir veya ühch'te olduğu gibi okulun kurum olarak ortadan kaldırılmasıdır. Çünkü okul, toplum içinde merkezi denetime sahip araçlardan birisidir.

İleri sürülen eleştirilerin büyük bir kısmında haklı görünen radikal model, yalnız eleştirileriyle yetiniyor gibidir. Çünkü, 'okulun kurum olarak ortadan kaldırılması ve öğrenim ağları, müzelerin ve halk seminerleri ile müdahalesiz bir eğitimin gerçekleştirmek istenişi' bir alternatif olarak çok isabetli görünmemektedir.

Sosyoloji ve eğitim bilimleri alanında yankılar bulan bu görüşler Türkiye'de de tartışılmıştır. Bu çerçevede Türkiye için ileri sürülen birçok farklı teklifler mevcuttur. Ancak sistem kurabilme açısından en Önemli teklif İ.H. Baltacıoğlu'nun eğitim sistemi (İçtimai Mektep*) dir. İçtimai Mektep'in ana ilkelerini Baltacıoğlu, 'kişilik, çevre, çalışma, verim ve başlatma ilkeleri' olarak belirlemiştir. Günümüzde ileri sürülen iki farklı teklif, her ne kadar Baltacıoğlu gibi sistem kurabilmiş değillerse de önemi haizdir. Birincisi N. Toku'nun ileri sürdüğü sivil, spontane bir eğitim sistemi teklifi veya denemesidir ki temel düşünce, 'asgari devletçi sivil toplum felsefesi' olarak ifade edilmektedir. Diğeri ise N. Serter'in insan merkezli eğitim sistemi şeklinde ele aldığı denemedir ki ferdi özelliklerin gelişmesini ele alan, psikolojik yönü ağır basan, içinde hümanist özellikleri barındıran bir öneridir. Doğal eğitim teklif ettiği söylenebilir.

Sonuç

'Eğitim mi sosyal değişmeyi, sosyal değişme mi eğitimi etkiler?' sorusu sorulduğunda eğitimin, genellikle sosyal değişmeyi takip ettiği ifade edilmektedir. Eğitimin sosyal değişmeyi etkilemesinden çok, değişimin hızlı bir şekilde topluma ulaştırılması ve benimsetilmesi görevinin eğitime verilmesi üzerine fikirler ileri sürülmektedir. Bu sebeple de radikal eğitim teorileri ortaya çıkmış, okula, resmi eğitime eleştirilerde bulunulmuştur. Örneğin, I. Illıch için okul, devletin ve idarecilerin meşruiyetinin ve geleceğinin teminatı olarak teşkilatlandırılmış bir kurumdur. Dahası diğer kurumlara da böyle bir amaç için yataklık yapmaktadır. Bu sebeple de Illıch, 'Okulsuz Toplum' istemektedir.

Demokratik ülkelerde şayet yönetici elitler bir değişimden yana iseler, toplum üyelerinin bunu benimsemesi veya kabul etmesi ile bu değişimin gerçekleşebilmesi mümkündür. Bazen ise kabul ettirilip, sonra da benimsetilmeye çalışılır. Hem kabul ettirme ve hem de benimsetebilme yolu olarak da, çok defa, eğitim sistemlerinden istifade etmek en uygun yol olarak görülmüştür. O halde değişim ister yukarıdan aşağıya, ister aşağıdan yukarıya gerçekleşsin, önemli olan içinde yaşanılan toplumun sosyal yapısı ile kültürel yapısına uygunluğudur.

* Bkz. BALTACIOĞLU, İ. Hakkı, **İetimai Mektep,** Ankara, 1942; TOZLU, Necmettin, Ismayıl **Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma,** MEB. Yay., İstanbul, 1989.

*Bkz. TOKU, Neşet, "Türkiye İçin Alternatif Bir Model: Sivil Eğitim", **Türkiye II. Eğitim Felsefesi Kongresi,** Y.Y.Ü. Eğitim Fak. Yay., Van, 1997; SERTER, Nur, **21. Yüzyıla Doğru İnsan Merkezli Eğitim,** Sarmal Yay., İstanbul, 1997.

Kaynakça

AKYÜZ Hüseyin, **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma**, M. E. B. Yayınları, No: 2320, İstanbul, 1991.

ARVASİ S. Ahmet, **Eğitim Sosyolojisi,** Yazarın Kendi Yayını, İstanbul, 1976.

BAKER Catherine, **Zorunlu Eğitime Hayır**, Çev. Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınlan, İstanbul, 1991.

BAŞARAN İbrahim E., **Eğitime Giriş,** Bimaş Matbaacılık, Ankara, 1978.

CELKAN H. Yıldınm, **Eğitim Sosyolojisi,** Atatürk Üniversitesi Yayınlan, No: 64, Erzurum, 1991.

EKİNCİ Yusuf, "Milli Bütünlük Açısından Günümüz Eğitim Anlayışına Genel Bir Bakış", **Tartışılan Değerler Açısından Türkiye,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlan, Ankara, 1996.

ERGÜN Mustafa, **Eğitim ve Toplum,** Ocak Yay., Ankara, 1992.

ERKAL Mustafa, **Sosyoloji,** Der Yayıncılık, İstanbul, 1991.

HAVIGHURST Robert J.; Bernice L. NEUGARTEN, Society **and** Education, Allyn and Bacon, Inc., Boston, 1957.

ILLICH Ivan, **Okulsuz Toplum,** Çev. T. Bedirhan Üstün, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

KURTKAN Amiran, **Sosyolojik Açıdan Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları,** İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 2262, İstanbul, 1977.

MACİT Nadim, "Tarihsel Kıstasların Değişimi ve Zihinsel Kirlenme Bağlamında Eğitimimiz", Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi. YYÜ Eğitim Fakültesi Yayınlan, No:2, Van, 1995.

OKTAY Ahmet, **Toplumsal Değişme ve Basın,** Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987.

SERTER Nur, **21. Yüzyıla Doğru İnsan Merkezli Eğitim,** Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

SPRING, Joel, **Özgür Eğitim,** Çev. Ayşen Ekmekçi, Ayrıntı Yayınları, 1997.

TOKU, Neşet, "Türkiye İçin Alternatif Bir Model: Sivil Eğitim", **Türkiye II. Eğitim Felsefesi Kongresi,** YYÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 3, Van, 1997.

TOZLU, Necmettin, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, MEB. Yay., İst., 1989.

18. YÜZYIL KÜTAHYA ÇİNİCİLİĞİ

Dr.Cahit YILMAZ*

Türk çini ve seramik sanatının, bugüne dek bilinen iki merkezi vardı. Bunlardan biri İznik, diğeri ise Kütahya'dır.

İznik çinisi 14. yüzyıl sonlarında başlayıp, 17. yüzyıl başlarında sona eren, 300 yıllık tarihi bir misyonla seyrini tamamlayan bir çini sanatıdır. Bu kadar kısa sürede çok önemli eserler verilmesinin en önemli nedeni ise üretimin tamamen saraya endeksli olmasından kaynaklandığı bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, askeri ve idari olarak gerilemesine paralel olarak saraydan gelen taleplerin kesilmesi, İznik çinisinin sonunu hazırlamıştır."

Kütahya çinisi ise çeşitli inişli-çıkışlı gelişmelere rağmen, hiç kesintisiz olarak günümüze kadar devam ede gelmiştir. Halende misyonunu ve üretimini devam ettiren tek merkezidir. [2]

Kütahya'da çini sanatının bir merkez olarak gelişmesinin iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi; Çini için ham maddenin bol ve sürekli olmasıdır. İkincisi ise; Asırlarca süren bir seramik geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır.

Kütahya çiniciliği, İznik çiniciliği kadar **saraydan** yeteri kadar ilgi ve himaye görmemiştir. Nedeni ise başkent ve saraydan uzak olmasıdır Kütahya' lı çini ve seramik sanatçıları çıkış yolunun halka açılmakla bulmuşlardır. İznik saray çinisi yaparken, Kütahya ise halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda bir üretim yolunu seçmek zorunda bırakılmıştır. Bir nevi mahalli sanat denilebilecek bir yaklaşımla faaliyetlerini sürdürmüştür. Böylece süslemeyi ikinci plana iten, halkın günlük kullanım ihtiyaçlarını birinci plana çıkaran eserler üretmişlerdir."

Op.Dr, Göz Hastalıkları Uzmanı Kütahya SSK Hastanesi Başhekimi, Çini Araştırmacısı.

Kaynakça

AKYÜZ Hüseyin, **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma**, M. E. B. Yayınları, No: 2320, İstanbul, 1991.

ARVASİ S. Ahmet, **Eğitim Sosyolojisi,** Yazarın Kendi Yayını, İstanbul, 1976.

BAKER Catherine, **Zorunlu Eğitime Hayır**, Çev. Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınlan, İstanbul, 1991.

BAŞARAN İbrahim E., **Eğitime Giriş,** Bimaş Matbaacılık, Ankara, 1978.

CELKAN H. Yıldınm, **Eğitim Sosyolojisi,** Atatürk Üniversitesi Yayınlan, No: 64, Erzurum, 1991.

EKİNCİ Yusuf, "Milli Bütünlük Açısından Günümüz Eğitim Anlayışına Genel Bir Bakış", **Tartışılan Değerler Açısından Türkiye,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlan, Ankara, 1996.

ERGÜN Mustafa, **Eğitim ve Toplum,** Ocak Yay., Ankara, 1992.

ERKAL Mustafa, **Sosyoloji,** Der Yayıncılık, İstanbul, 1991.

HAVIGHURST Robert J.; Bernice L. NEUGARTEN, Society **and** Education, Allyn and Bacon, Inc., Boston, 1957.

ILLICH Ivan, **Okulsuz Toplum,** Çev. T. Bedirhan Üstün, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

KURTKAN Amiran, **Sosyolojik Açıdan Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları,** İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 2262, İstanbul, 1977.

MACİT Nadim, "Tarihsel Kıstasların Değişimi ve Zihinsel Kirlenme Bağlamında Eğitimimiz", Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi. YYÜ Eğitim Fakültesi Yayınlan, No:2, Van, 1995.

OKTAY Ahmet, **Toplumsal Değişme ve Basın,** Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987.

SERTER Nur, **21. Yüzyıla Doğru İnsan Merkezli Eğitim,** Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

SPRING, Joel, **Özgür Eğitim,** Çev. Ayşen Ekmekçi, Ayrıntı Yayınları, 1997.

TOKU, Neşet, "Türkiye İçin Alternatif Bir Model: Sivil Eğitim", **Türkiye II. Eğitim Felsefesi Kongresi,** YYÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 3, Van, 1997.

TOZLU, Necmettin, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, MEB. Yay., İst., 1989.

18. YÜZYIL KÜTAHYA ÇİNİCİLİĞİ

Dr.Cahit YILMAZ*

Türk çini ve seramik sanatının, bugüne dek bilinen iki merkezi vardı. Bunlardan biri İznik, diğeri ise Kütahya'dır.

İznik çinisi 14. yüzyıl sonlarında başlayıp, 17. yüzyıl başlarında sona eren, 300 yıllık tarihi bir misyonla seyrini tamamlayan bir çini sanatıdır. Bu kadar kısa sürede çok önemli eserler verilmesinin en önemli nedeni ise üretimin tamamen saraya endeksli olmasından kaynaklandığı bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, askeri ve idari olarak gerilemesine paralel olarak saraydan gelen taleplerin kesilmesi, İznik çinisinin sonunu hazırlamıştır."

Kütahya çinisi ise çeşitli inişli-çıkışlı gelişmelere rağmen, hiç kesintisiz olarak günümüze kadar devam ede gelmiştir. Halende misyonunu ve üretimini devam ettiren tek merkezidir. [2]

Kütahya'da çini sanatının bir merkez olarak gelişmesinin iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi; Çini için ham maddenin bol ve sürekli olmasıdır. İkincisi ise; Asırlarca süren bir seramik geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır.

Kütahya çiniciliği, İznik çiniciliği kadar **saraydan** yeteri kadar ilgi ve himaye görmemiştir. Nedeni ise başkent ve saraydan uzak olmasıdır Kütahya' lı çini ve seramik sanatçıları çıkış yolunun halka açılmakla bulmuşlardır. İznik saray çinisi yaparken, Kütahya ise halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda bir üretim yolunu seçmek zorunda bırakılmıştır. Bir nevi mahalli sanat denilebilecek bir yaklaşımla faaliyetlerini sürdürmüştür. Böylece süslemeyi ikinci plana iten, halkın günlük kullanım ihtiyaçlarını birinci plana çıkaran eserler üretmişlerdir."

Op.Dr, Göz Hastalıkları Uzmanı Kütahya SSK Hastanesi Başhekimi, Çini Araştırmacısı.

18. yüzyıl İznik çinisinin gerilemeye, hatta yok olmaya başladığı, Kütahya çinisinin zirveye doğru tırmandığı bir yüzyıldır. Diğer bir deyişle, Anadolu çini ve seramik alt yapı ihtiyaçlarını karşılayan tek üretim merkezinin Kütahya olduğu bilinmektedir. 1715'de Paul Lucas'ın İstanbul'dan, 1753'de Konsolos Peysonnel'in Kırım'dan verdiği bilgiler ile Suriye ve Mısır'da bulunan çok sayıda fragman Kütahya'da üretilen kap türleri ve bunların dağıtımının yaygınlığını göstermektedir.

18.yüzyıl, Kütahya çinilerinin ihraç edilir duruma geldiği bir yüzyıldır. Bu yüzyılda kullanılan renkler ise : sarı, mavi, firuze, eflatun, lacivert, aşı kırmızısı ve mangan morudur, (halk arasında patlıcan moru olarak bilinir.)Kütahya çinisini özellikle Kütahya'da simgeleyen renkler ise : sarı ve patlıcan moru'dur. Bu yüzyılda Kütahya'da çağdaş anlamda ve üslupta yeni bir çini sanatı doğmuştur. Bu dönemde üretilen eserler ise :

Fincan, zarf, hokka, sürahi matara, kadeh buhurdanlık, tütsü kabı, gülebdan, limonluk, tabak, limon sıkacağı, yumurtalık, yumurta şeklinde askı, kase, haç ve kabe tasvirli panolar, ibrik, leğen, biblo, vazo, kupa, iftariyelik, şekerlik, testi ve ibriklerdir. İbriklerin çoğu kapaklıdır. Bazılarındaki ağız, metal bileziklidir ve kapak kenardan gövdeye bağlıdır. Özellikle gövdesi kare kesitli ve yuvarlak boyunlu ufak sürahiler dikkat çekici bir estetiğe sahiptir.

Birçok ulus birbirini görerek, bazı ermeni kiliselerden Kütahya çinisi talebinde bulunmuşlardır. İnanç ve sempati nedeni ile daha çok Ermeni ustalarca gerçekleştirilmiştir.

Hıristiyan dini konu alınarak Ermenice, Rumca kitabeler, haclar, azize ve melek figürleri ile İncil ve Tevrat'tan alınmış sahnelerin işlendiği eserler üretilmiştir. Bu eserlerin büyük bir kısmı Kudüs'te St. James katedralinde görmek mümkündür.' Kudüs'deki bu kilisede 45 adet Kütahya çinisi bulunmaktadır. 1917 yılında yapıldığı kitabelerde yazmaktadır. 12 adet çinide ise Kütahya'dan vakfedilen kişi ve ailelerin isimleri yazılıdır. Katedraldeki diğer çinili eserleri motifleri çiçek, rozet, yaprak ve sarmaşık desenleri ile bezenilmiştir.

Bunlarda mavi-beyaz renk hakimdir. Diğer figürlü desenlerde sarı, yeşil, mavi, pembe, kırmızı renkler hakimdir. Kudüs'te bundan başka 18. yüzyıl Kütahya çinisi içeren eserlerden bazıları ise : St.Teodora kilisesi duvarları, St. Sargis kilisesi altarları ve St. Mark kilisesi duvarlarıdır.

Venedik'teki St. Lazzaro Ermeni kilisesinde de Kütahya çinilerinin bulunduğu bilinmektedir.

Bu yüzyılda Kütahyalı çini ustalarının Kabe tasvirli birçok çini panosu yaptığını görmekteyiz. Bu panoların yurdumuzdaki bir çok Camii süslediği bir gerçektir. Bunun en orijinal örneği ise Kütahya Ulu Camii'nde bulunmaktadır.

18. Yüzyıl Kütahya çinisinde kullanılan desenler daha çok çiçekli ve yapraklı desenlerle, çiçekli madalyonlardır. Serbest ve hafif fırça süslemeleri ile klasik çiniden farkı, mahalli bir sanat özelliği taşır. Küçük çiçekler, bitki motifleri, yapraklar, sarmaşıklar, damlalar ve madalyonlardan ibaret bir süsleme şeklinde görülür. Bunun yanı sıra kuş, balık ve yerli kıyafette insan motifleri kullanılmıştır. Çiçekli çini-seramiklerde, desen çoğu kez karmaşık ve bir çiçek tarlasını andıran kompozisyonlar görülür. Bunlar sistemli desenlerden ayrı serbest bir çalışma ve espriden kaynaklanan nahif bir sanat şeklidir.

18. yüzyıl Kütahya çiniciliğindeki bazı etkileşimlerden de bahsetmek gerekir. Bunlardan birisi İznik işi çiniciliği, diğeri ise ithal edilen Çin ve Japon porselenlerindeki motiflerin sitilize edilerek kullanılmasıdır.

Bu yüzyıl başında III Ahmet'in kızı Fatma Sultan, Saray tamiratında kullanılmak üzere 9500 adet çini siparişi verilmiştir. Bu da bize İznik'ten sonra Kütahya'nın çinicilikte yeni bir atılımını göstermektedir.[13] 1709'da sarayca Kütahya'ya çini hakkında yazılmış tek bir ferman vardır.[13] Bu ferman Kütahya çini sanatı üzerinde saray etkisinin başladığını da göstermektedir.[3] Aynı dönemde İznik çini atölyeleri büyük bir çöküş içindedir. 1719'da iznik'ten İstanbul'a getirilen ustalar Eyüp civarındaki tekfur sarayında kurulan imalathane ile İznik çinisini canlandırmaya Çalışmış ancak başan sağlanamamıştır.[15]

Yüzyılın sonunda Kütahya'da çinicilik, renk, desen ve şekil bakımından bozulmaya başlamıştır. Atölye sayısındaki azalmalar dikkat çekicidir. Yüzyıl başında 300 olan sayısı 100 atölyeye kadar düşmüştür.[13]

Zamanla gerilemeye başlayan çinicilikte astardan vazgeçilmiştir. Astarın parlaklığı kaybolmuştur. Boyalar akıntılı olmaya ve tahrirler bozulmaya başlamıştır.[14]

Her şeye rağmen 18. yüzyıl Kütahya çinicilik tarihinde verdiği özgün eserler açısından çok önemli bir yer tutar

18.Yüzyılda İznik çini atölyeleri tamamen son bulmuştur Bu olay Kütahya çiniciliğine çok Önemli bir itici ivme kazandırmıştır. Böylece Kütahya çiniciliği sürekli gelişmiş ve günümüze kadar. Yaşayan bir merkez olarak devam ede gelmiştir. Halen misyonunu devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

1-) Önen, Süreyyan: Kütahya çiniciliği.Maison française İstanbul: 1996 Sayr.15 p: 138-143
2-) Şahin, Faruk: Kütahya.Kütahya'da çinili eserler. Kütahya-1981-82.p:lll
3-) Doğer, Lale: Geçmişten günümüze geleneksel Kütahya çiniciliği. Antik-Dekor İstanbul-1996 sayı:34 p: 152-156
4-) Akalın, Şebnem: Yadigar-ı Kütahya İstanbul-1997 p:9
5-) Aslanapa, Oktay: Kütahya keramik sanatı. Kütahya-1981-1982 p:74
6-) Aslanapa, Oktay: Türk sanatı. Remzi kitabevi. İstanbul-1984 p:332
7-) Öney, Gönül. Geleneksel Türk sanatları, çini ve seramik İstanbul-1993 p:130
8-) Çini, Rıfat: Türk Çiniciliğinde Kütahya. İstanbul-1991 p: 31
9-) Aslanapa, Oktay: Çini..Gösteri.sanat dergisi. İstanbul-1989 p:18
10-) Şahin, Faruk: Türk çini sanatı süslemeciliği. Eskişehir-1989 p:16
11-) Akar, Azade.,Keskiner, Cahide. Türk süsleme sanatlarında desen ve motif. İstanbul-1971 p: 25-26
12-) Şahin, Faruk: İnsan figürlü çini tabaklar. Antik-Dekor. İstanbul-1998 sayı:45 p: 86-92
13-) Çini, Rıfat: Türk çiniciliğinde Kütahya. İstanbul-1991 p:18
14-) Altun, Ara: Osmanlıda çini ve seramiğin öyküsü. İ.M.K.B. p:237
15-) Akalın, Şebnem. Yadigar-ı Kütahya. İstanbul-1997 Vehbi Koç vakfı. p:14

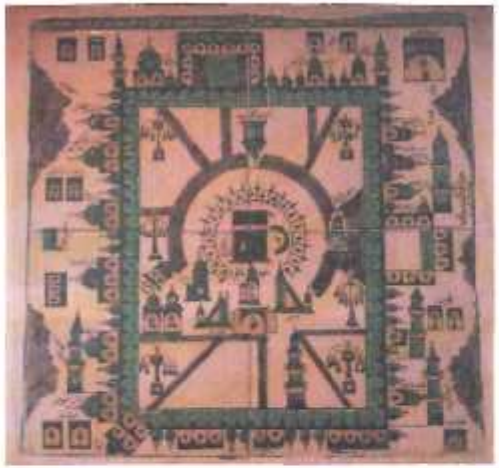

Dumlupınar Üniversitesi S Mi Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 ^wlll%L^y Haziran 2002

TÜRKİYE MİLLİ OLİMPİYAT KOMİTESİNİN SPORCU YETİŞTİRME FAALİYET VE PROJELERİ*

Adnan ERSOY**
İbrahim YILDIRAN**
A. Korkut YAPICI**

ÖZET

Olimpiyat Oyunları, bütün dünya sporcularını dört yılda bir büyük spor festivalinde buluşturan bir organizasyondur. Oyunlar, gençliğin karşılıklı anlayış, dostluk ruhu çerçevesinde eğitimi ve daha barışsever bir dünya kurulması amacını güder. Bunu da "Olimpizm Ruhu" olarak değerlendirir.

Olimpiyat Oyunlarının "Olimpik Ruhu"nu devam ettirme, yönetimini üstlenme, geliştirme ve denetiminden sorumlu "Uluslararası Olimpiyat Komitesİ"dir. Ülkemizde de Olimpik hareketi organize etmek, amatör ruhu yaymak, korumak ve kuvvetlendirmek amacıyla Uluslararası Olimpiyat Komitesi' ne bağlı olarak "Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi" (TMOK) faaliyet göstermektedir.

TMOK' un temel görevi Olimpik antlaşma kuralları ve temel ilkeler doğrultusunda Ülkemizde Olimpik hareketin ve sporun gelişmesini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda bünyesinde oluşturduğu komisyonlar aracılığıyla spor alt yapısına hizmet edecek faaliyet ve projeler gerçekleştirmektedir. Bunlardan bazıları; Ücretsiz Spor Okulları, Eğlenceli Atletizm, Olimpik Gün Koşuları, Atatürk Barajı Su Sporu Şenlikleri, 5.000 Olimpiyat Öncüsü gibi faaliyet ve projelerdir.

Bu çalışma, 2001-2002 Güz döneminde Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Doktora Programı'nda, "Olimpik Hareket; Tarihi, Felsefesi ve Geleceği" dersi dönem ödevi olarak sunulmuştur.

* Okt. Dumlupınar Üniversitesi BESYO/KÜTAHYA
*** Prof. Dr. Gazi Üniversitesi BESYO/ ANKARA

GİRİŞ

Başlangıç tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte kayıtlara geçmesi sebebiyle M.Ö.776 olarak kabul edilen Antik Olimpiyat Oyunları Tanrı Zeus adına düzenlenmiş ve insanlar arasındaki barışa hizmet etmiştir. Antik Olimpiyat Oyunlarında yapılan sportif faaliyetler, Modern Olimpiyat Oyunlarının doğuşuna da fikri kaynak oluşturmuştur.

Modern Olimpiyat Oyunları, bütün dünya sporcularını dört yılda bir büyük spor festivalinde bir araya getirmektedir. Oyunlar gençliği karşılıklı anlayış ve dostluk ruhu çerçevesinde eğitme, daha iyi ve daha barışsever bir dünya kurulmasına katkıda bulunma amacını güder ve bunu "Olimpizm ruhu" olarak değerlendirir.

Olimpiyat Oyunları, Dünya barışıyla özdeşleşen ana fikrini 20. yy. da iki dünya savaşı ve evrensel ekonomik buhrana tanıklık etmesine rağmen devam ettirmektedir.

Olimpiyat Oyunlarının "Olimpik Ruhu'nu devam ettirme, yönetimini üstlenme, geliştirme ve denetiminden sorumlu olarak "Uluslararası Olimpiyat Komitesi" kurulmuştur. Uluslararası hukuka tabii, tüzel kişiliği ve devamlı bir organizasyon olan IOC Olimpik Hareketin fikri ve fiili lideridir ve ulusal olimpiyat komiteleriyle ortak çalışır.

Ülkemizde de Olimpiyat hareketini organize etmek amatör ruhu yaymak, korumak ve kuvvetlendirmek amacıyla Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi kurulmuştur. TMOK'un temel görevi, Olimpik antlaşma kuralları çerçevesinde ve temel ilkeler doğrultusunda Olimpik Hareketin ve Sporun geliştirilmesini sağlamaktır.

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi, üstlenmiş olduğu bu görev ve sorumluluklarını yerine getirirken Uluslararası Tescilli Türk Spor Federasyonları, Uluslararası Olimpiyat Komitesi, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü gibi makamlarla işbirliği yapar. Türk sporcuların yetiştirilmesi ve onların Olimpik liyakatlerini ve müsabakalara katılma yeteneklerinin arttırılması, geliştirilme ve yaygınlaştırılması fikriyle de projeler üretir.

Bu gün TMOK, bünyesinde oluşturduğu komisyonlar aracılığıyla spor alt yapısına hizmet edecek faaliyet ve projelerini, öncelikle olimpiyatlara aday olan istanbul başta olmak üzere tüm yurda yayma uğraşındadır. Bunlardan bazıları, Yetenek Seçimi ve

Yönlendirme Projesi, Ücretsiz Spor Okulları, Eğlenceli Atletizm, 5.000 Olimpiyat Öncüsü, Sokaktaki Çocuklara Spor Yaptırma, Olimpik gün koşuları, Boğaziçi Yüzme Yelken ve Kürek yarışları, Atatürk Barajı (GAP) su sporları şenlikleri gibi faaliyet ve projelerdir.

1. ANTİK ve MODERN OLİMPİYAT OYUNLARI

Olimpiyat Oyunlarının başlangıç tarihi kaydedilme itibariyle M.Ö. 776 olarak kabul edilmektedir . Olimpiyatların kökeni yani yapılma sebebi hakkında farklı görüşler olmasına karşın, en baskın görüş, oyunların dinsel amaçlı ve Tanrı Zeus adına düzenlenmiş olmalarıdır.[2]

Antik Olimpiyat Oyunları, Mora yarım adasındaki Elis bölgesinde bulunan Olemp Dağı eteklerinde kurulu Olim-pos kentinde Zeus tapınağının bulunduğu yerde yapılırdı. Antik Olimpiyat Oyunları M.Ö. 776'dan M.S. 392 yılına kadar dörder yıllık aralarla 292 defa yapılmış ve 1168 yıl devam etmiştir. Oyunların organize sebepleri dini olmanın yanında siyasi, sosyal ve kültürel konulan da içermektedir.[4]

Sürekli savaş halinde bulunan Yunan site devletleri oyunlar boyunca aralarındaki barışın tesis edilmesi ve oyunlar boyunca Tanrı adına barışın sağlanması kararlaştırmışlardı. Antik döneme ait bir disk üzerinde bu konu şöyle ifade edilmiştir. "Olimpia kutsal bir bölgedir. Buraya silahlı olarak girmeye cesaret eden, Tanrıya günahların en büyüklerini işlemekle damgalanacaktır. Böyle bir kötü davranışın öcünü, gücü yettiği halde almayanlarda Allah'sız sayılacaktır".[5]

Antik Olimpiyat Oyunlarının yapıldığı Olim-Pos kenti, yerleşim yeri olma özelliğinden çok, siyasi, kültürel, sosyal ve sportif bir mekandı. Oyunlann düzenlendiği zaman burası, dini,

TMOK,01impik Hareket,Hürriyet Gazetesi Matbaası,İstanbul,s.7-8

– 'Dünden Bugüne Olimpiyatlar', Bilim ve Teknik,s.344,1997,s.48

[3] AFYON, YAKUP,A.,TUNÇ,A.: Beden Eğitimi ve Spor Tarihi, Damla Ofset,konya, 1997,s.46-109

[4] KARAKÜÇÜK,S.:Tarihi ve Politik Yönden Olimpiyat Oyunlan, G.S.G.M. Yayınları, Ankara, 1989,s.21

ALPMAN,C.:Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi, GSGM, Spor Eğitim Daire Başkanlığı Yayını,Y.No:160 Can Matbaacılık,Ankara 2001, s.120-124

ticari, sportif bir merkez durumunu alırdı. Oyunlar başlangıçta ölülerin ruhu 8 yılda bir dirilir inancıyla 8 yılda yapılırken daha sonra 4 yılda bir yapılmaya başlanmıştır.[6] Oyunlara Yunanlı, özgür ve erkek olmayanlar katılamazlar, sporcular çıplak olarak yarışırlar ve baş rahibe dışında hiçbir kadın da seyredemezdi.

M.S. 146 yılında Yunanlıların Roma hakimiyetine girmeleriyle Oyunlar da panhelenistik özelliğini kaybetmiş ve yabancılar da oyunlara katılmaya başlamıştır. Ayrıca Romalılar oyunları sirk havasına sokarak, oyunların barışçıl ve dini ruhunu kirletmişlerdir.

Romalıların M.S. 324 yılında Hristiyanlığı kabul etmesiyle Yunanlıların dini törelerine dolayısıyla da Olimpiyat Oyunlarına engel olmuşlardır. Buna rağmen devam eden Olimpiyat Oyunlan Fanatik bir hristiyan olan I.Theodosius tarafından M.S. 394 yılında dinsizlik ve putperestlik gerekçesiyle kapatılmıştır.[7]

Antik Olimpiyat Oyunları içinde barındırdığı, insanları yakınlaştırmak ve barışı istihdam etme fikriyle, Modern Olimpiyat Oyunlarının doğuşuna fikri kaynak olmuştur.

Siyasi ve dini amaçlarla, fanatik bir Hıristiyan olan Roma imparatoru I Theodosius tarafından kapatılan Olimpiyat Oyunları 1500 yıl kadar yapılamadı. 1892 yılında, dünyanın değişik ülkelerinde ki Olimpiyat Oyunlarına benzer şenliklerden etkilenen Fransız Baron Pierre De Coubertin'in Oyunların yeniden canlandırılması fikrini ortaya atmasıyla girişimlerde bir ivme kazandı. Olimpiyatların dünya barışının temelini oluşturacağını düşünen Coubertin, eski Olimpiyat Oyunlarının modern şartlara adapte etme fikrini araştırmış, kaybolmakta olan erdemlilik, sağlam karakteri ilik, adil rekabeti canlandırma girişimlerine başlamıştır.

Coubertin, 25 Kasım 1892 tarihinde Atletik Spor Kulüpleri Birliliğinin düzenlediği toplantıda o güne kadar kafasında olgunlaştırdığı düşüncelerini "Modern Dünyada Beden Eğitimi" adlı konuşmasında dile getirdi. İlk defa Olimpiyat Oyunlarında

[6] TMOK,S.7-8
[7] KARAKÜÇÜK,S.21
[8] ESPY,.R. The Politics of The Olimpics Games, Üniversty of California Press,Los Angeles, 1990

bahseden Coubertin sözleri anlaşılmadığı gibi taraftar da bulamadı.'

Coubertin yılmadan çalışmalarına devam etti. Fransa ve diğer ülkelerdeki spor teşkilatlarına devamlı olarak mektuplar gönderdi. Bu mektuplar 1894 yılı Haziran ayında Sorbonne'de yapılacak olan "International Atletic Congress" adlı toplantıya davet niteliğindeydi. 16 Haziran 1894 tarihinde gerçekleştirilen toplantı 37 spor kuruluşunu temsilen 78 kişi ve 9 ülkeden 20 delege ve 2000'i aşkın davetli ve-dinleyici buluşturdu. Amatörlük ve Olimpiyat Oyunlarının yeniden canlandırılması konularının işlendiği kongrede "Olimpizm" adıyla bir komite kuruldu ve başına Yunan Demitros Vikelas getirildi.[10]

Coubertin bu kurulda şöyle diyordu. "Beşeriyetin noksanlıkları Olimpia'daki atleti, Roma sirkindeki gladyatör haline getirmektedir. Bunu önlememiz gerekmektedir. Bazı ülkelerin kendi başlarına sportif kurallar yapmaları kafi değildir. Uluslar arası ortak kural bulmalıyız. İşte dört yılda bir yapılacak olan Olimpiyat Oyunları ile saf ve temiz, yüksek düzeyde sportif yarışmalar bize bu imkanı verecektir."

"Sporları kuvvetlendirmek ve yüceltmek, onların özelliğini ve devamlılığını sağlamak, modern dünyamızda spora düşen eğitici rollerini daha mükemmel bir biçimde yerine getirmelerini sağlamak üzere, cemiyet hayatı için lüzumlu olan atlet bireyin adalî faaliyetlerine şan ve şeref kazandırmak, canlandırmak için Olimpiyat Oyunları yeniden başlatılmalıdır."

Coubertin'in 23 Haziran 1894 tarihindeki konuşması ve limpiyat Oyunlarının başlatılması kararı alkışlarla ve Oybirliği ile abul edildi. Ayrıca Rahip Didon'un "Citius-Altius-Fortius" ormülü Olimpizm'in ilk resmi sembolü oldu."

Coubertin düzenlediği toplantıda Olimpiyatların yeniden başlatılması kararının yanında özetle şu ilke ve kararlarda kabul edilmiştir.

[9] TMOK,s.7-8
[10] KORYÜREK,C.;01impiyat Tarihi, Klasik ve Modern 01impiyatlar,Olimpiyatlarda Türkler, Arçelik Yayınları,İstanbul,s.8
[11] TMOK,s.7-8

ticari, sportif bir merkez durumunu alırdı. Oyunlar başlangıçta ölülerin ruhu 8 yılda bir dirilir inancıyla 8 yılda yapılırken daha sonra 4 yılda bir yapılmaya başlanmıştır.[6] Oyunlara Yunanlı, özgür ve erkek olmayanlar katılamazlar, sporcular çıplak olarak yarışırlar ve baş rahibe dışında hiçbir kadın da seyredemezdi.

M.S. 146 yılında Yunanlıların Roma hakimiyetine girmeleriyle Oyunlar da panhelenistik özelliğini kaybetmiş ve yabancılar da oyunlara katılmaya başlamıştır. Ayrıca Romalılar oyunları sirk havasına sokarak, oyunların barışçıl ve dini ruhunu kirletmişlerdir.

Romalıların M.S. 324 yılında Hristiyanlığı kabul etmesiyle Yunanlıların dini törelerine dolayısıyla da Olimpiyat Oyunlarına engel olmuşlardır. Buna rağmen devam eden Olimpiyat Oyunlan Fanatik bir hristiyan olan I.Theodosius tarafından M.S. 394 yılında dinsizlik ve putperestlik gerekçesiyle kapatılmıştır.[7]

Antik Olimpiyat Oyunları içinde barındırdığı, insanları yakınlaştırmak ve barışı istihdam etme fikriyle, Modern Olimpiyat Oyunlarının doğuşuna fikri kaynak olmuştur.

Siyasi ve dini amaçlarla, fanatik bir Hıristiyan olan Roma imparatoru I Theodosius tarafından kapatılan Olimpiyat Oyunları 1500 yıl kadar yapılamadı. 1892 yılında, dünyanın değişik ülkelerinde ki Olimpiyat Oyunlarına benzer şenliklerden etkilenen Fransız Baron Pierre De Coubertin'in Oyunların yeniden canlandırılması fikrini ortaya atmasıyla girişimlerde bir ivme kazandı. Olimpiyatların dünya barışının temelini oluşturacağını düşünen Coubertin, eski Olimpiyat Oyunlarının modern şartlara adapte etme fikrini araştırmış, kaybolmakta olan erdemlilik, sağlam karakteri ilik, adil rekabeti canlandırma girişimlerine başlamıştır.

Coubertin, 25 Kasım 1892 tarihinde Atletik Spor Kulüpleri Birliliğinin düzenlediği toplantıda o güne kadar kafasında olgunlaştırdığı düşüncelerini "Modern Dünyada Beden Eğitimi" adlı konuşmasında dile getirdi. İlk defa Olimpiyat Oyunlarında

[6] TMOK,S.7-8
[7] KARAKÜÇÜK,S.21
[8] ESPY,.R. The Politics of The Olimpics Games, Üniversty of California Press,Los Angeles, 1990

bahseden Coubertin sözleri anlaşılmadığı gibi taraftar da bulamadı.'

Coubertin yılmadan çalışmalarına devam etti. Fransa ve diğer ülkelerdeki spor teşkilatlarına devamlı olarak mektuplar gönderdi. Bu mektuplar 1894 yılı Haziran ayında Sorbonne'de yapılacak olan "International Atletic Congress" adlı toplantıya davet niteliğindeydi. 16 Haziran 1894 tarihinde gerçekleştirilen toplantı 37 spor kuruluşunu temsilen 78 kişi ve 9 ülkeden 20 delege ve 2000'i aşkın davetli ve-dinleyici buluşturdu. Amatörlük ve Olimpiyat Oyunlarının yeniden canlandırılması konularının işlendiği kongrede "Olimpizm" adıyla bir komite kuruldu ve başına Yunan Demitros Vikelas getirildi.[10]

Coubertin bu kurulda şöyle diyordu. "Beşeriyetin noksanlıkları Olimpia'daki atleti, Roma sirkindeki gladyatör haline getirmektedir. Bunu önlememiz gerekmektedir. Bazı ülkelerin kendi başlarına sportif kurallar yapmaları kafi değildir. Uluslar arası ortak kural bulmalıyız. İşte dört yılda bir yapılacak olan Olimpiyat Oyunları ile saf ve temiz, yüksek düzeyde sportif yarışmalar bize bu imkanı verecektir."

"Sporları kuvvetlendirmek ve yüceltmek, onların özelliğini ve devamlılığını sağlamak, modern dünyamızda spora düşen eğitici rollerini daha mükemmel bir biçimde yerine getirmelerini sağlamak üzere, cemiyet hayatı için lüzumlu olan atlet bireyin adalî faaliyetlerine şan ve şeref kazandırmak, canlandırmak için Olimpiyat Oyunları yeniden başlatılmalıdır."

Coubertin'in 23 Haziran 1894 tarihindeki konuşması ve limpiyat Oyunlarının başlatılması kararı alkışlarla ve Oybirliği ile abul edildi. Ayrıca Rahip Didon'un "Citius-Altius-Fortius" ormülü Olimpizm'in ilk resmi sembolü oldu."

Coubertin düzenlediği toplantıda Olimpiyatların yeniden başlatılması kararının yanında özetle şu ilke ve kararlarda kabul edilmiştir.

[9] TMOK,s.7-8
[10] KORYÜREK,C.;01impiyat Tarihi, Klasik ve Modern 01impiyatlar,Olimpiyatlarda Türkler, Arçelik Yayınları,İstanbul,s.8
[11] TMOK,s.7-8

- Olimpiyatlar, eskiden olduğu gibi her dört yılda bir yapılacaktır.

- Olimpiyatlar, Antik Yunan'da olduğunun aksine tüm dünya sporcularına açık olacak ve yarışma programı günün sporlarını içerecektir.

  Yarışmalarda sadece büyükler yer alacaktır.

- Amatörlük kuralları kesinlikle uygulanacaktır.

- Olimpiyat Organizasyonu "gezici" olacak ve her Olimpiyat Başka bir ülkede yapılacaktır

Kongrenin bu kararları almasından sonra Coubertin, Vikelas, Sloane ve birkaç kişiden oluşan ilk Uluslararası Olimpiyat Komitesi (I.O.C) kuruldu. Bu komitenin ilk aldığı karar 1.Olimpiyat Oyunlarının 1896' da Atina da yapılması oldu.[12]

2. ULUSLARARASI OLİMPİYAT KOMİTESİ (IOC)

Olimpik hareketlerin yönetimini üstlenen ve modern Olimpiyat Oyunlarının kontrolü, geliştirilmesi ve gözetiminden sorumlu olan Uluslararası Olimpiyat Komitesi, Sorbonne Kongresinde alınan Olimpiyat Oyunlarının yeniden canlandırılması karan ile birlikte oluşturulmuştur.

IOC, Ulusal Olimpiyat komiteleri ve Uluslararası Federasyonları ile birlikte Olimpiyat hareketinin baştan beridir, fikri ve fiili liderliğini yapmaktadır. Uluslararası hukuka tabi, tüzel kişiliği ve devamlı bir organizasyon olan IOC'nin merkezi İsviçre'nin Lozan kentindedir. Resmi dilleri de Fransızca ve İngilizcedir. Üyeleri ülkelerini Uluslararası Olimpiyat Komitesinde değil, Uluslararası Olimpiyat Komitesini ülkelerinde temsil ederler.

Kurulduğu günden itibaren koyduğu kurallarla Olimpik hareketi koruyan ve geliştirmeye çalışan IOC nin sorumlulukları şunlardır.[13]

- Olimpiyatları ve Olimpik Hareketi dünya genelinde geliştirme.

[12] KORYÜREK,s.8
[13] IOC, Sport Leadership Course 1. Olympic Soildarty Program of The IOC, Laussanne, 1986,s. 12-20

- Oyunlarda promosyon, fiziksel ve ahlaki kalitenin geliştirilmesi

- Yaz Olimpiyat Oyunları ve Kış Olimpiyat Oyunlarını başlatmak ve yönetmek

- Sporun gelişmesini sağlamak

- Ulusal Olimpiyat Komitelerine ve Uluslararası spor Federasyonlarına yardımcı olmak

IOC, kendi başkanını, üç başkan yardımcısını ve yönetim kurulunun yedi üyesini IOC oturumunda mutlak çoğunlukla seçer

IOC yönetim kurulu, Olimpik hareketi Uluslararası Olimpiyat Komitesinin Olimpik antlaşma uygulama metnine ve Olimpik birleşim kararlarına uygun olarak yürütülmekten sorumludur. IOC oturumlarını da Olimpiyat Oyunlarının yapıldığı yıllarda 2 defa diğer yıllarda ise bir defa yapar.

3. TÜRKİYE MİLLİ OLİMPİYAT KOMİTESİ (TMOK)

Modern Olimpiyatların kurucusu Coubertin, Olimpiyat fikrini yaymak, Beynelminel Olimpiyat Komitesine üye sayısını arttırmak üzere 1907 yılında birçok Dünya ülkesini kapsayan bir seyahat yaptı. Bu seyahat sırasında İstanbul'a da geldi ve Selim Sırrı Tarcan'la tanıştı. Osmanlı yönetiminde cemiyet kurmanın mümkün olmamasına rağmen, bir gün gerçekleşir düşüncesiyle Selim Sırrı'yi yinede IOC nin Türkiye temsilcisi tayin etti.

Nitekim, 23 Temmuz 1908' de II.Meşrutiyetin ilanıyla bu imkan doğdu ve Selim Sırrı bey Coubertin'e bir mektup yazarak durumdan haberdar etti. Başkanlığını Ahmet İhsan Tokgöz'ün, genel sekreterliğini de Selim Sırrı Bey'in üstlendiği ilk Osmanlı Milli Olimpiyat Cemiyeti (OMOC) 1908 yılında kuruldu. OMOC, Uluslararası Olimpiyat Komitesinin 23-28 Mayıs 1911 tarihlerinde yaptığı 12. Genel Kongresinde resmen tam üye kabul edildi.

1922 yılında Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi adını alan örgüt, daha sonra görevinin bir bölümünü günün spor örgütü olan

KARAKÜÇÜK,s.21

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'na devretmişti. 1936 yılında Türkiye'de sporun, iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı Türk Spor Kurumu'na devredilmesiyle Türkiye Milli Olimpiyat Komitesinin görevlerini de bu kurum üstlenmişti.[15]

1938 yılında Türk sporunun siyasi parti elinden alınarak doğrudan doğruya devlete bağlanmasını sağlayan Beden Terbiyesi Kanunu ile kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Olimpiyat işleriyle ilgilenmeye devam etti. 1936 yılından 1962 yılına kadar Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'ne başkanlık yapan kişiler devletçe atanan Beden Terbiyesi Genel Müdürleri oldular. Bu konu IOC nin de dikkatinden kaçmadı. Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin bağımsız bir kuruluş olması ve başkanının seçimle işbaşına gelmesinin Uluslararası Olimpik kurallar gereğince olduğu hatırlatılınca devlet bu konunun üzerine zorunlu olarak eğildi. Yapılan çalışmalar 1956'dan 1962'ye kadar sürdü ve sonunda Türkiye Milli olimpiyat Komitesi çıkarılan bir kanunla özerkliğine kavuştu.

TMOK'un Vizyonu

TMOK, OLİMPİK antlaşmadan aldığı bütün hak ve sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirerek, Türk Gençliği'nin ve her yaş, cinsiyet ve yöredeki Halkı'nın çağdaş, çok yönlü ve sağlıklı birer kişilik oluşturarak, Cumhuriyet ve OLİMPİZÎM ilkelerini özümsemiş, fiziksel spor aktivitelerinin keyfine ulaşmış, barışçıl ve sorumluluk sahibi yurttaş olmalarına, dünya ile bütünleşmelerine öncülük eder.

TMOK'un Amacı

IOC Statüsüne uygun olarak yurdumuzda amatör sporu ve spor ruhunu, Olimpiyat hareketlerini geliştirmek, yaymak, korumak ve kuvvetlendirmek araştırmalar yapmak ve yaptırmak, sporcuları Olimpik Liyakat esaslarına uygun hareket etmelerini sağlayıcı tedbir almak amacıyla TMOK adı altında kamu yararına çalışan bir dernek olarak kurulmuştur.

TMOK' un yönetim kurulu dokuz asil, beş yedek üyeden oluşur. 2 yıl süre ile görev yapar. Kurul üyeleri aralarında görev bölümü yapar ve başkan, iki başkan vekili, bir genel sekreter, 2

[15] FİŞEK,K.:Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi,II.Basım, Bağırgan Yayınevi Ankara, 1998,s.299

genel sekreter yardımcısı, bir sayman ve bir veznedar seçer, diğeri asil üye olarak görev yapar.[16]

TMOK' un ilke ve Görevleri

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Tüzüğü'ne göre kuruluşun ilke ve görevleri şunlardır;

Türk Toplumu bireylerinde spor bilincini ve ruhunu oluşturmak, Sporun kitlelere yayılmasını ve geliştirilmesini sağlamak, Olimpiyat ideali çerçevesi içinde spor yapma fikrini aşılamak ve bu fikrin gelişerek yaygınlaşmasını, kuvvetlenmesini ve korunmasını temin etmek; Sporcuların Olimpik liyakat esaslarına uygun surette hareket etmelerini sağlayacak önlemler almak,

Konusu ile ilgili araştırmalar yapmak ve yaptırmak,

Her türlü politik, ekonomik, dinsel etkinin dışında, bütünüyle bağımsız ve özerk olarak çalışmalarını sürdürmek,

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin temel görevi Olimpik Antlaşma kuralları çerçevesinde ve temel ilkeler doğrultusunda Olimpik Hareketin ve sporun geliştirilmesini sağlamaktadır. Komite bu amaçla; Olimpiyat ve benzeri oyunlar Türkiye'nin bir kentine verildiği taktirde, bu oyunları ilgili makamlarla işbirliği yaparak düzenler. Uluslararası kuruluşlara tescilli Türk Spor Federasyonları ile Uluslararası Olimpiyat Komitesi ve diğer ülkelerin Milli Olimpiyat Komiteleri arasında bağlantı kurar ve işbirliği yapar.

Olimpiyatlara ve benzeri oyunlara katılacak Türk sporcularının Olimpik liyakatlerini ve müsabakalara katılma yeteneklerini inceleyip onaylar, Olimpiyat ya da benzeri oyunların kafilelerini oluşturur, yönetir ve bu amaca uygun olarak her türlü gereksinimleri karşılar ve tüm denetimleri yapar. Olimpiyat işlerinden ötürü spor federasyonları arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları kesin sonuca bağlar.

Spor federasyonlarının Olimpiyat ve benzeri oyunlara katılabilmelerini kolaylaştıracak önlemler alır, uyarılarda bulunur.

Türkiye'nin Olimpiyat ya da benzeri oyunlara katılmasını, bunların Türkiye'de düzenlenmesi halinde ise gerçekleşmesini

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Ana Tüzüğü,İslanbul,(t.h.)

sağlamak amacıyla ilgili resmi kuruluşlardan yeteri kadar parasal olanak ve özel kişiler ile kuruluşlardan da yardım isteğinde bulunur. Halka açık kampanyalar düzenler. Olimpik Düşünce ve Olimpik Hareketi gerçekleştirmek amacıyla her türlü yayını yapar, yaptırır, toplantılar düzenler.

Gerekli gördüğü hallerde Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ne, Olimpik Hareket ve Olimpiyat Oyunları'nın düzenlenmesi ve yönetilmesi konularında önerilerde bulunur.

Yılda bir kez "Olimpik Gün" adı altında spor, kültür ve sanatı özendiren etkinlikler düzenler.

Ülkemiz kentlerinden herhangi birinin Olimpiyat Oyunları'nı düzenlemeye aday olması halinde, bu yoldaki girişimi uygun gördüğü takdirde, ilgili kentin yetkili makamı aracılığıyla yapılacak başvuruyu onaylar, oyunların Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ni tatmin edecek şekilde ve öngördüğü koşullar çerçevesi içinde düzenleneceğini garanti eder.

Türk sporunun kalkınmasını yönelik eğitim vb çalışmalar yapar. Doping konusunda yapılan çalışmaları destekler ve alman önlemleri denetler.[17]

TMOK'UN KOMİSYONLARI

Ulusal Olimpik Akademi Komisyonu

Ulusal Olimpik Akademi Komisyonu, Olimpik Hareketin Türk gençliğine tanıtılmasını ve yaygınlaştırılmasını sağlamak amacıyla 1985'te kuruldu. Olimpiyat Oyunları'nın amaç değil, Olimpizm idealini yaymanın bir aracı olduğu görüşünden yola çıkarak, Olimpizm'i her bakımdan incelemeyi, geliştirmeyi ve tanıtmayı amaçlayan komisyonun çalışmaları Uluslararası Olimpik Akademinin (10A) çalışmalarıyla koşutluk gösterir. Ulusal Olimpik Akademiler kendi programlarını toplumlarının yapısına ve ihtiyaçlarına göre belirlemekle birlikte, çoğu kez benzer programlar uygularlar.

Eğitim Komisyonu

Türkiye'de sporun yaygınlaştırılması ve başarı düzeyinin yükseltilmesi amacıyla kurulan Eğitim ve Araştırma Komisyonu ilk

http://www.olympist.org/2008/lmok.(25/04/2002)

toplantısını 18 Aralık 1981'de yapmıştır. 18 Eylül 1985'te yeniden organize edilen komisyon, 15 Nisan 1986'da Teknik Koordinasyon Komisyonu ile birleştirilerek Spor Eğitimi ve Koordinasyonu Komisyonu adını almıştır. Sonunda TMOK, 1994 yılında ülkemizde, antrenör, spor eğitimcisi ve spor uzmanlarının mesleki gelişmelerinin sağlanmasında yardımcı olmaya ve güncel bilgilerin kazanılmasına yönelik "Planlama ve Uygulama"yı da içeren çalışmalar yapmak üzere bünyesinde bir "Eğitim Komisyonu" kurmuştur. Komisyon kurulduğundan beri Spor Yüksek Öğretim Kurumları, Gençlik ve Spor Müdürlüğü Eğitim Dairesi Başkanlığı, Spor federasyonları ve diğer ilgili kurum ve kuruluşlarla başladığı çalışmalarını sürdürmektedir.

Sağlık Komisyonu

Sağlık Komisyonu 1981'de, TMOK'un "Spor Bilimleri ve Spor Hekimliği" alanındaki ulusal ve uluslararası faaliyetlerini yönlendirmek üzere kuruldu. Komisyonun çalışma ilkeleri, TMOK Yönetim Kurulu'nun belirlediği alanlarda çalışmalar yapmak, sporcu sağlığı konusunda yurtiçinde ve yurtdışında yapılan çalışmaları izleyerek konunun TMOK'un. ilgi ve faaliyet alanı çerçevesinde güncelleştirilmesini sağlamak, gerek Olimpiyat Oyunlan'na adaylık hazırlıkları, gerek Olimpiyat Oyunları için gündeme alınacak sporcu sağlığı konularını belirlemek ve bütün bu konularda eğitim faaliyetlerinde (yayınlar, kurs organizasyonları vb.) bulunmak olarak özetlenebilir.

Türkiye'deki sporcu sağlığıyla ilgili kuruluş ve kişilerin envanterini çıkarır, ilgili kitap ve süreli yayınların listelerini hazırlar, bunları kullanıma sunar, anti-doping aktivitelerinde Doping Kontrol Merkezi ile işbirliği yapar.

Olimpik Filateli Komisyonu

1960 Roma Olimpiyatları sırasında başlatılan Olimpiyat Pulları Yarışması, spor yarışmalarının yanında Olimpiyat madalyasının verildiği tek kültürel yarışma durumuna geldi. 10C' nin isteğiyle 1993'te TMOK bünyesinde de bir Olimpik Filateli Komisyonu oluşturuldu ve Türk Olimpik filatelistlerinin Uluslararası Olimpik Filateli Federasyonu (FIPO) üyesi olmaları

sağlandı. TMOK Olimpik Filateli Federasyonu ilk olarak 1993'te spor ve olimpiyat pullan koleksiyonu yapan filatelistleri bünyesinde topladı ve bir ekip çalışması geliştirerek sergiler düzenlemeye ve yurtiçinde ve yurtdışında sergilere katılmaya başladı. Komisyon, Türkiye Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü'yle ilişkilerini sürdürerek çeşitli spor ve Olimpiyat pullarının basımı konusunda girişimlerde bulunmaktadır.

Bayanlar Komisyonu

TMOK Bayanlar Komisyonu 1995'te kuruldu. Temel amaçları çocukların ve gençlerin spor yapmaları için olanakları arttırmak, gençleri kötü alışkanlıklardan korumak için çaba göstermek ve gençlerde rekabet içinde paylaşma anlayışını geliştirmektir. Çeşitli dallarda sporla aktif olarak ilgilenmiş 21 bayan üyeden oluşan komisyon "Ücretsiz Spor Okulları" projesini hazırlayarak İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nün yardımıyla 16 Kasım 1996'da İstanbul'daki dokuz pilot okulda uygulamaya koymuştur. Bu proje İstanbul'da maddi imkansızlıklar ve tesis yetersizliği nedeniyle spor yapma imkanından yoksun çocuk ve gençlerin spora aktif katılımlarını sağlayarak bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı nesiller yetişmesine katkıda bulunmak, onları kötü alışkanlıklardan korumak, spor yoluyla paylaşmayı ve birbirlerine saygı duymayı öğretmeyi amaçlamaktadır.

Fair Play Konseyi

1981'de kurulan TMOK Fair Play Konseyi 1983'ten başlayarak Türkiye'de Fair Play kazanan sporcuları Uluslararası Fair Play Konseyi'nc bildirmeye başladı. Türkiye'de Fair Play' in geliştirilmesi amacıyla çalışan ve Avrupa Fair Play Hareketi (EFPM)'nin kurucu üyesi olan TMOK Fair Play Konseyi, her yıl verdiği Fair Play Ödülleri ile Fair Play'i ülkemizde bir yaşam tarzı olarak benimsetmek yolunda önemli katkılarda bulunurken, Fair Play Karikatür yarışmasıyla gençlerin sanat ve spor işbirliği yoluyla Fair Play'i benimsemeleri için çalışmaktadır.[18]

http://www.olympisl.org/2008/tmokX25/04/2002)

4. TMOK' UN FAALİYET VE PROJELERİ

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi amaç ilke ve görevleri doğrultusunda amatör ruhu oluşturmak ve sporu yaygınlaştırmak amacıyla bünyesindeki komisyonlar vasıtasıyla bazı projeler gerçekleştirmektedir. Bu projelerin gerçekleşmesinde Gençlik Spor Genel Müdürlüğü ve Milli Eğitim Müdürlükleri ve Ulusal Federasyonlarla işbirliği yaparak çalışmaktadır.

Yapmış olduğumuz çalışma, TMOK'un şu anda gerçekleştirmekte olduğu veya kısa vade de gerçekleştireceği altyapı sporcu yetiştirme projelerinin amaç ve durumlarının incelemesini kapsamaktadır.

Sporda Yetenek Seçimi ve Yönlendirme Projesi

Bulgaristan, Romanya, Yunanistan gibi komşu ülkelerimizin Olimpiyat Oyunlarında ve Dünya şampiyonalarında ki başarılarının nedenleri incelenmiş ve yapılan değerlendirme bahse konu projenin ana fikri olmuştur.

Proje, İstanbul Olimpiyat Oyunları Hazırlık ve Düzenleme Kurulu (HDK) tarafından 2000'li yılların Olimpiyat şampiyonlarını çıkarmak için Marmara Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü koordinesinde yapılmaktadır.[19]

Projenin genel amacı; Ülkemizdeki uygulamaların dünya gelişen çağdaş spor bilimi ve yönetimine paralellik kazandırılması ve Türk sporunu uluslar arası seviyedeki başarılarını arttırmak için gerekli bilimsel ve çağdaş uygulamaları içermektedir. Projenin ilk hedefi Atina 2004 olup, 2008 Olimpiyat Oyunlarında derece alınması planlanmaktadır.

Proje kapsamında pilot bölge olarak İstanbul Anadolu yakası Üsküdar Bölgesi seçilmiştir. Uygulamalar Burhan Felek Spor Kompleksinde 21 Temmuz 1997 tarihinde HDK' nin de desteğiyle başlamıştır. Yaşlan 9 il 14 arasında yaklaşık 5000 çocuk üzerinde çeşitli Antropometrik ve fiziki uygunluk testleri aşamalı olarak yapılmış 4-5 aylık bir çalışmaya tabii tutulmuşlardır. İkinci elemeyle norm değerleri yüksek olan 250 yetenekli çocuk tespit

Olimpiyat Dünyası "Harika Çocuklar Basına Tanıtıldı" , S.13,1999,s.47

edilmiş 100 alt yapı çalışmalarına devam etmektedir/[21] Bu çocuklardan halen 80 kişi haftada üç gün ücretsiz olarak branşlarında çalışmalarına devam etmektedirler.

Yapılan bu çalışmalarda aşağıda belirtilen hedefler gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

- Genç sporcu adaylarının genel fiziksel ve fonksiyonel gelişimlerinin sağlanması
- Çocukların motor alışkanlıklarının pekiştirilmesi, ilgi duydukları spor dalının temel tekniklerinin öğrenilmesinin sağlanması
- Grup çalışmalarında sorumluluk duyma özelliğini kazandırmak
- Yatkın olduğu spor dalını sevdirmek ve kalıcılığı aşılamak
- Aileye ve topluma saygı kazandırmak
- Fair Play duygusunu kazandırmak

Bu projenin günlük uygulamalar ve sonuçlar yanında en temel hedefi; Türkiye'nin bölgelerine göre fiziki gelişim ve fiziki uygunluk standartlarının belirlenmesi, normların ve temel eğitimin ortaya koyulmasıdır. '

Ücretsiz Spor Okulları

Bu proje TMOK Bayanlar komisyonu tarafından "sporu yayalım şampiyonlar yaratalım projesi" adıyla 1996 yılında çalışmalarına başlamıştır. Türk sporuna çeşitli dallarda hizmet veya gönül vermiş bayanlardan oluşan bayanlar komisyonu, İstanbul valiliği onayı İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğünün desteğiyle 8 pilot okulda voleybol ve basketbol dallarında uygulamaya koyulmuştur.[22]

İlköğretim yaşı ağırlıklı olmak üzere isteyen her çocuk evine en yakın okulu seçerek çalışmalara katılabilmektedir.

[20] ÇOŞAN,F.,DEMİR,A.:Türk Çocuklarının Fiziki Uygunluk Normları, İstanbul Olimpiyat Oyunları HDK. Eğitim Yayınlan, Yayın no:1 İstanbul 1998,s.3-16
[21] Olimpiyat Dünyası, S.13,1999,s.47
[22] Olimpiyat Dünyası, "Sporu Yayalım Şampiyonlar Yaratalım", S.7.1997,s.53-54

Çocuklarda boy-kilo gibi özellikler aranmaksızın, mümkün olduğu kadar çok çocuğa hizmet verilmesi hedeflenmiştir. Çalışmalara katılan çocuklardan hiçbir şekilde ücret talep edilmemektedir.[23]

Projenin Amacı;

- Spor yapma imkanından yoksun gençler spor yapmalarını sağlamak
- Bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı gençlerin yetişmesine katkıda bulunmak.
- Çocukların ve gençlerin spora aktif katılımlarını teşvik ederek sporun faydalarını tabana yaymak
- Çocuklara rekabet içersinde paylaşmayı öğretebilmek ve Olimpizm ruhunu kazandırabilmektir.

Aktif spor yaşantılarını bitirdikten sonra sporun kazandırdıklarını yeni nesillere aktarmayı görev bilen Bayanlar komisyonu okulların Beden Eğitimi Öğretmenleri ve Beden Eğitimi ve Spor Öğrencilerinin de işbirliği ile çalışmaktadırlar. Ücretsiz spor okulları Cumartesi ve Pazar günleri olarak başlamış olmasına karşın şu an sömestr ve yaz tatillerinde de devam etmektedirler.

17 Ağustos depreminden sonra bölgeye yardım amaçla giden bayanlar komisyonu çalışmalarını buraya da kaydırmayı planladı. HDK' nin yardım kararıyla 30 Ocak 2000 tarihinde spordan sorumlu Devlet Bakanı Fikret Ünlü tarafından açılışı yapıldı ve bölgede 8 okulda faaliyetlere başladı. Ayrıca bakan bu uygulamanın yurt geneline yayılması hususunu destekleyeceğini ifade etmiştir.[24]

Bayanlar komisyonun üstlendiği ÜSO projesi 1996 yılında İstanbul'da başlamış daha sonra deprem bölgesinde de faaliyete geçirilmiştir. Yaklaşık 6.000 ilköğretim çağındaki öğrenciye spor yapma imkanı sunmaktadır. Ücretsiz spor okullarının sayısı da 2001 yılı itibariyle İstanbul da 10, deprem bölgelerinde 7 ve İskenderun da 1 olmak üzere toplam 18'dir.

ERCİNS,A.: Olimpiyat Dünyası, "Yarının Yıldızları İçin Ücretsiz Spor Okulları", S.9, 1998,s.45-47
[24] TÜRKELİ,A.: Olimpiyat Dünyası, "Ücretli Spor Okulları'nın Mimarı TMOK Bayanlar Komisyonu Deprem Bölgesinde" S. 16,2000/1,s.35-37

Projenin hedefi bugünkü şartlarda 6.000 çocuğa hizmet götürebilmekte olan ÜSO projesini Türkiye geneline yayarak milyonlarca çocuğun bu projeden faydalanmasını sağlamaktır.

Eğlenceli Atletizm Projesi

İngiliz Atletizm Federasyonu tarafından geliştirilen ve halen dünyada 31 ülkede binlerce çocuğun spora zevkle katılımını sağlayan Eğlenceli Atletizm projesi TMOK, İngiliz ve Türkiye Atletizm Federasyonları işbirliğiyle Türkiye'de de uygulamaya başlatıldı.

4 İngiliz ile 6 Türk uzmanın yer aldığı "gezici otobüs" 9-29 Mayıs 1998 tarihleri arasında 12 ilde Beden Eğitimi Öğretmenleri, altyapı Antrenörleri ve bölgelerin çocuklarına tanıtıldı.

Hem spor salonlarında hem de açık spor sahalarında uygulanabilen projenin amaçları;

- Çocukların tüm sporların temeli olarak kabul edilen atletizme ve spora zevkle katılımını sağlamak
- Çocuklara spor aracılığıyla karşılıklı anlayış ve dostluk havasında eğitme

Oyun formuyla motorsal becerileri geliştirmeyi sağlamaktır.[26]

Bu proje 7-14 yaş grubu çocukların büyük bir heyecanla spora katılımlarını sağlayan ve onların temel sportif özelliklerini geliştiren özel spor malzemeleri kullanmaktadır Örneğin; Plastik engeller, plastik tüneller, dönüş tahtaları, atma ve sıçrama dalları için uyarlanmış yumuşak füze ciritler, hızlı yanlara sıçrama aletleri çocukların katılımını zevkle sağlamaktadır

Bu proje ücretsiz spor okulları gibi HDK ve TMOK işbirliğiyle 17 Ağustos depremi mağduru çocukların rehabilitasyonu amasına yönelik 25-30 Ekim 1999 tarihleri arasında deprem bölgesinde de uygulamaya koyulmuştur. Kocaeli Üniversitesi BESYO öğrenci kulübü tarafından çadır kentlerde

[25] Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi 2001 yılı Faaliyet Raporlan, İstanbul, Kasım 2001

[26] GÜNDOĞAN.N.: "Eğlenceli Atletizm Projesi Türkiye'de", Olimpiyat Dünyası, S.10,1998/2, s.8-10

uygulanarak çocukların sporla eğlenceli saatler geçirmesi sağlanmıştır.[27]

Özellikle hem kapalı alanlarda hem de açık mekanlarda uygulama yapabilen Eğlenceli Atletizm Projesi TMOK tarafından alt yapı malzemeleriyle beraber tüm yurda yaygınlaştırma çalışmaları devam etmektedir. Uygulaması yapılan 12 ilde ve deprem bölgesindeki katılım ve heyecan Atletizm Federasyonunu bu konuda harekete geçirmiştir.

Eğlenceli Atletizm Projesi ücretsiz spor okulları projesi kapsamında devanı etmekle birlikte Atletizm Federasyonuna bağlı bölge Antrenörleri tarafından da özellikle yaz aylarında alt yapı çalışmalarında uygulanmaktadır.[28]

Olimpiyat Gençlik Evleri Projesi

İstanbul Olimpiyat Oyunları Hazırlık ve Düzenleme kurulu (HDK) 17 Ağustos 1999 Marmara depreminin ardından, bu felaketin yarattığı zararın giderilmesi, gençliğin sosyal, kültürel ve sportif amaçlarına imkan sağlayacak "Gençlik Evlerinin" oluşturulması kararı almıştır. Bu karara uluslararası Olimpiyat komitesinden de destek gelmiştir.

"Olimpiyat Gençlik Evi" esasta gençlerin Olimpiyat bilincini almaları, sosyal, kültürel ve sportif amaçlı çalışmalarına imkan sağlayacak bir tesistir. Ancak hazırlanacak projenin temci amacı;

- Projenin özellikle depremde en fazla zarar görmüş illerde gerçekleştirilmesi
- En kısa zamanda bitirilebilir yapı türünde yapılması
- Basit transformasyonlarla deprem felaketzedelerin iskanına imkan sağlaması

HDK'ca depreme maruz kalan 5 ilde İstanbul (Avcılar), Yaiova, Sakarya, Kocaeli, Bolu (Düzce)' de yapılması planlanan prefabrik yapıların uzun süre dayanımlı olarak yapılmasını öncelikle depremzede vatandaşların kullanımına verilmesi, bilahare

[27] GUNDOĞAN,N.: "Çadır Kentte Yaşayan Çocuklara Spor Yoluyla Rehabilitasyon", Olimpiyat Dünyası, S. 15,1999/3, s.28-29

• Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi 2001 yılı Faaliyet Raporlan,İstanbul,Kasım 2001

gençliğimizin sportif, kültürel ihtiyaçlarına kalıcı cevap verecek "Gençlik Merkezleri" ne dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Altyapı ve arsanın yerel yönetimler ve vilayet tarafından sağlanacağı esas alınan prefabrikler 8.5 şiddetindeki bir depreme karşı dayanıklı olacaktır. 1 ünitede 15 aile olmak üzere 5 ünitede yaklaşık 375 kişi barındırabilecektir. Üniteler 1115 m^2'lik alana sahip su, elektrik, ve kaloriferle ısıtma tesisatına sahiptir.[29] Bu üniteler 2000 Ağustos'unda tamamlanarak hizmete sunulmuştur.

Olimpiyat Gençlik Evleri esastaki amaçlarına uygun olarak ta 7-14 yaş grubu çocuk ve gençlerimizin zihinsel fiziksel sosyal ve kültürel açıdan gelişimlerine katkıda bulunmak amacıyla özellikle deprem bölgesinde halkın kullanımında olan ünitelerin dışında da faaliyet göstermektedir. Bunlar, İstanbul (Avcılar), Kocaeli (Körfez), Sakarya (Merkez), Düzce (Merkez), Bolu (İslahiye) da olan Olimpiyat Gençlik Evleridir. Bu evlerde şu anda sportif (Eğlenceli Atletizm, Masa Tenisi, Cimnastik, Basketbol, Voleybol) sosyal ve kültürel (Müzik, Resim, Tiyatro, Halk Dansları, Modern Dans, Bilgisayar, Satranç) aktiviteler uygulanmaktadır.[30]

5.000 Olimpiyat Öncüsü Projesi

TMOK, HDK, ve Milli Eğitim Bakanlığının işbirliği ile 2002-2007 döneminde her yıl ülkenin yedi bölgesinde düzenlenecek ikişer haftalık beş ayrı yaz kampında toplam 5.000 "Olimpiyat Öncüsü" nün yetiştirilmesi planlanmaktadır. Kamplar, Anadolu'nun ilk çağda Olimpiyat Oyunlarına sahne olmuş merkezlerine yakın yerleşim yerlerinde açılacaktır.

Kamplara katılacak geçler, en az üç yıldır aktif olarak bir spor dalında temel çalışmalar yapmış 15-16 yaşlarındaki öğrencilerden beden eğitimi öğretmeninin ya da antrenörünün önerileriyle seçilecektir. Kamplarda Olimpizm, Olimpiyatların tarihi, İstanbul Olimpiyat Oyunları, doping, spor, çevre konularında dersler işlenecektir.

Türkiye'nin yedi bölgesinde birer üniversitenin eşgüdümünde, her bölgedeki diğer üniversiteleri de içine alacak "Olimpik Aydınlanma" programları uygulanacaktır. Üniversiteler

[29] AKSOY,Y.: Olimpiyat Dünyası, "Deprem Yarasına Spor Desteği", S.14,1999/2,s.18-19
[30] Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi 2001 yılı Faaliyet Raporları, İstanbul,Kasım 2001

ve orta dereceli okulların birlikte yürüttüğü bu programlar Olimpizm felsefesinin oluşmasını sağlayacaktır.

Proje dahilinde Anadolu'nun ilk çağda Olimpiyat Anadolu'nun Olimpiyat Oyunlarına ilk çağda sahne olmuş merkezlerine inceleme gezileri düzenlenecek ve bütün fakülte ve bölümlerden öğrencilerin yararlanacağı "Olimpizm ve Olimpiyat Oyunları" konulu seçmeli dersler açılacaktır. Bu derslere üniversiteli öğrencilerin yanında dışarıdan da katılım sağlanacaktır.[31]

"Olimpik Başarı" seferberliği

TMOK'un desteklediği ve asıl uygulayıcısının Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün olduğu projenin ilk ve kısa vadeli hedefi 2004' de Atina'da yapılacak olan Olimpiyat Oyunlarıdır. "Olimpik Başarı İçin Sporcu Hazırlama Projesi" ne 2004 Olimpiyat Oyunlarında Milli formayı giymeye aday sporcular alınacaktır. Projeye alınacak sporcular, üç yıl boyunca devletin korumasında tutulacaktır.

Projenin ilk aşamasını Türk Milli Takımında yer alabilecek sporcuların belirlenmesi oluşturmaktadır. Daha sonra çalışmalara başlanacak ve hedeflenen amaçlara uygun performans sergileyemeyen sporcular proje kapsamından çıkarılacaktır. Üstün basan gösteren ve başarı grafiği ile Olimpiyat başarısına aday görülen sporcular ise proje kapsamında geniş imkanlarla korunacaktır.

Proje kapsamına alınan ve alınacak olan yetenekli sporcuların beslenme, psikolojik ve sosyal durumları da yakından takip edilecektir. İller bünyesinde bulunan sporcular için Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri konuyla ilgili olarak her türlü desteği sağlamak üzere bilgilendirilmişlerdir.

Proje kapsamında bulunan sporculara ayrıca kamu ve özel sektörden sponsorlarında devreye sokulması söz konusudur. Sponsorlardan burs yada aylık maaş gibi destek sağlamaları istenecektir.

[31] http://www.olympist.org/2008/trnok.(25/04/2002)

Projeye Gençlik ve Spor Genel Müdürü Yardımcılığı başkanlık edecek, Spor Eğitimi, Spor Faaliyetleri, Sağlık İşleri Daire Başkanlığından oluşan üst değerlendirme kurulu projenin yürütülmesini üstlenmiştir. Ulusal Federasyonlarla işbirliği kapsamında TMOK bu projeye gerekli desteği sağlayacaktır.[32]

Olimpik Gün Koşuları

Uluslararası Olimpiyat Komitesinin 23 Haziran 1894'te Paris'te sorbonne üniversitesin de Baron Pierre De Coubertin tarafından kuruluşunun yıldönümünü kutlamak amacıyla 1987 yılından bu yana Dünya da 200 Olimpiyat komitesi tarafından aynı hafta içerisinde düzenlenen "Olimpik Gün Koşusu" Türkiye'de de her yıl düzenli olarak yapılmaktadır.[33]

Olimpik gün koşulan, beden, irade ve ruhun niteliklerini yücelten ve dengeleyen bir yaşam felsefesi olan ve spor aracılığı ile, hiçbir ayrım gözetmeksizin, insanlar arasında karşılıklı anlaşmayı, dostluk havasını ve dayanışmayı geliştirmeyi, barışçıl bir dünyanın kurulmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Amaç, sporu her yerde insanlığın hizmetine sunmaktır.

Olimpizm'in ve Olimpik hareketin tanıtılmasına katkıda bulunmak amacıyla tertiplenen Olimpik koşuları ülkemizde ise özellikle Doğu ve Güneydoğu illerimizde sporun gelişmesinde bir adım atmak düşüncesiyle Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nce belirlenen illerimizde yapılmaktadır. Parkur koşusu şeklinde yapılan bu koşular Erkeklerde ve bayanlarda değişik yaş gruplarında tertip edilmektedir

Haziranın son haftasında yapılan Olimpik gün koşuları bu yıl 28 Haziran tarihinde Gaziantep, Konya, ve Kayseri illerinde yapılmış, çeşitli kategorilerde 3206 sporcu katılmıştır.[34]

Sokaktaki Çocuklarımız Projesi

Türkiye Avrupa da yaş ortalaması 27 olarak en genç nüfusa sahiptir. Bu önemli potansiyelimizin sportif yatırımlarla değerlendirilmesi gerekmektedir. 1997 nüfus sayımı sonuçlan

[32] http://www.olympist.org/2008/tmok.(25/04/2002)

[33] AKSOY,S.14,1999',s.18-19

[34] Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi 2001 yılı Faaliyet Raporlan, İstanbul.Kasım 2001

itibariyle 0-14 yaş grubunda 9.721.000 kız, 10.147.000'i erkek toplam 19.868.000'lik bir nüfusumuz bulunmaktadır. Bu nüfustan ilkokula devam etmesi gerekenlerin %53.44'ü okula gitmektedir.

Okullarımızda uygulanan eğitim süreleri analiz edildiğinde ortalama olarak bir yıl içinde toplam 200 günlük bir boş olduğu görülmektedir. Özel paralı okullar dışında kalan okulların çift tedrisat yapması dolayısı ile eğitimde geçen günlerin yarım gün olduğu, kalan yarım gününde boş olduğu ve yukarıda belirtildiği üzere 0-14 yaş grubu nüfusunda %10 ile %40'lık oranda okula gitmeyen çocuk ve gençlerin bulunduğu göz önüne alınırsa, boş zamanların değerlendirilmesi sorusu gündeme gelmektedir.

Ülkemiz kentlerinin, köylerinin sokaklarının da bilinçsizce vakitlerini harcayan, vakitlerini geçirmeye çalışan çocuk ve gençlerimizin çokluğu yadsınmayacak kadar fazladır. Bu çocuklar disiplinli bir ortam içinde, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bilimsel bir spor organizasyonu ve eğitimi ile bir araya toplanmalı, beraberce barışçıl bir ortamda yaşamaları öğretilmelidir

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesinin bu projedeki amacı; topluma hizmet veren kuruluşlarla işbirliği, gönül birliği yapıp, ülkenin sokaklarında zaman harcayan çocuklarını spor ile kaynaştırmak, eğitim ile yüceltmek ve topluma kazandırmaktır.[35]

Bu projede bahsi geçen çocukların bir kısmı ücretsiz spor okulları, eğlenceli atletizm, Olimpiyat gençlik evleri projelerine dahil edilmiştir. İmkanlar dahilinde ulaşılamayan büyük bir kısmı içinde gönüllü kuruluşlar ve sponsorların yardımıyla proje kapsamına alınma çalışmaları devam etmektedir[36].

Boğaziçi Yüzme, Yelken ve Kürek Yarışları

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi tarafından 1989 yılından itibaren düzenlenmeye başlayan ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin "Herkes için Spor" sloganına uygun olarak gerçekleştirilen "Asya'dan Avrupa'ya Uluslararası Boğaziçi Yüzme, Kürek ve Yelken Yanşları her yıl yapılmaktadır. 1989'da sekiz kategoride toplam 68 sporcunun katıldığı bu yarışlar, 2001 yılında sekiz ülkeden 236 yüzücü, 56 kürekçi ve 8'i erkek 5'i kadın olmak

[35] ERDEMİR : Olimpiyat Dünyası, "Sokaktaki Çocuklarımız", S.10,1998/2,s.5-7

[36] Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi 2001 yılı Faaliyet Raporları, IstanbuLKasım 2001

üzere 13 yelken takımının katılımıyla gerçekleşmiştir.

Bu yarışma dünyada, katılımcıların Olimpik Hareket'i spor yoluyla desteklemek amacıyla bir kıtadan bir başka kıtaya geçtikleri tek olaydır.[37]

Atatürk Barajı (GAP) Su Sporlar Şenlikleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin turizme açılması, GAP'ın tanıtımı, GAP'la bölgede gelişen sosyal ve ekonomik değişimin insanın doğasında varolan sporla bütünleşmesi, bölge halkının çağdaş sporlarla tanışması ve bölge gençlerinde Olimpizm ruhunun oluşması amacıyla düzenlenen Atatürk Barajı Su Sporları Şöleni ilk kez 1995 yılında gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi koordinatörlüğünde, Başbakanlık GAP idaresi, Devlet Su işleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ve Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü (GSGM) ile Şanlıurfa ve Adıyaman Valilikleri'nin tarafından gerçekleştirilen Atatürk Barajı Su Sporları Şenliğinin yedincisi, 22-23 Eylül 2001 tarihleri arasında düzenlendi. Şenliğe, Kürek-Kano, Sualtı Sporları, Su kayağı, Paletli Yüzme, Yelken ve Yüzme federasyonlarından katılan 618 Türk sporcusunun 20'si bayan, 179'u erkek olmak üzere toplam 199'u bölge sporcularındandı. Önceki yıllarda uluslararası boyuta erişen şölende Romanya 4, Bulgaristan 8 ve İsrail 4 sporcu ile temsil edilmiştir.

Atatürk Barajı Su Sporları Şöleni sayesinde bölgede su sporları yapan sporcu .sayısı giderek arttı ve GAP bölgesinde 3 Su Sporları Kulübü kurulmuştur.

SONUÇ

Barış sever bir dünya için gençlerin spor yoluyla birbirlerini anlaması ve dost olmalarını sağlamak, sporun bedensel olduğu kadar beyinsel gelişmeye de katkısı olduğunu anlatmak, Olimpizm prensiplerini tüm dünyaya yaymak, Olimpik Hareketin temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda Uluslararası hukuka tabi, tüzel

http://www.olympict.org/2008/tmok (25/04/2002)

kişiliği olan IOC'ye bağlı olarak ülkemizde de Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi 1908'de faaliyete geçmiştir

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesinin amacı, IOC statüsüne uygun olarak yurdumuzda amatör sporun ve spor ruhunun oluşmasının sağlamak, Olimpik Hareketi geliştirmek, yaymak, korumak ve kuvvetlendirmek, bu konuda araştırmalar yapmak veya yaptırmak, sporcuları Olimpik liyakat esaslarına uygun hareket etmelerini sağlayıcı tedbirler almaktır.[38] Bunu da bünyesinde oluşturduğu komisyonlar vasıtasıyla gerçekleştirmektedir.

TMOK, Türk Toplumu bireylerinde spor bilincini ve ruhunu oluşturmak, sporun kitlelere yayılmasını ve geliştirilmesini sağlamak, spor yapma fikrini aşılamak yaygınlaştırmak, kuvvetlendirmek amacıyla çeşitli projeler geliştirip uygulamaya koymaktadır. Bunlardan bazıları;

- Eğitim ve araştırma komisyonu, Olimpiyat Oyunları hazırlık ve düzenleme kurulu ve Marmara Üniversitesi işbirliğiyle gerçekleştirilen, Türk çocuklarının fiziki uygunluk normlarının tespit edilmesi,

- Bayanlar komisyonun sorumluluğunu üstlendiği "sporu yayalım şampiyonlar yaratalım" hedefli Ücretsiz Spor Okulları,

- İngiliz Atletizm Federasyonun geliştirdiği, Türkiye Atletizm Federasyonunun işbirliği ile uygulanan Eğlenceli Atletizm Projesi,

- İstanbul Olimpiyatları Hazırlama ve Düzenleme Kurulunun gerçekleştirdiği "Olimpiyat Gençlik Evleri" ve "5.000 Olimpiyat Öncüsü" Projeleri,

- Özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizde sporu yaymak amacıyla her yıl düzenli olarak yapılan "Olimpik Gün Koşuları" ve GAP su sporları şenlikleri,

- Boş zamanlarını sokaklarda geçiren çocuklarımızı sportif etkinlikler çerçevesinde eğitmek ve boş vakitlerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen "Sokaklardaki Çocuklarımız" projesidir.

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Ana Tüzüğü, İstanbul, (t.y.)

Türkiye Milli Olimpiyat Komitesinin, sporun hiçbir ayrım gözetmeksizin kitlelere yayılması amacıyla gerçekleştirdiği bu uygulamalardaki temel hedefi, başta Olimpiyatlara aday kent İstanbul ve deprem bölgeleri olmak üzere tüm yurtta bu uygulamaların yaygın olarak faaliyete geçmesini sağlamaktır.

KAYNAKLAR

1. TMOK, Olimpik Hareket, Hürriyet Gazetesi Matbaası, İstanbul, s.7-8

2. "Dünden Bugüne Olimpiyatlar", Bilim ve Teknik, S.344,1997,s48

3. AFYON, Yakup Akif, TUNÇ,AH, Beden Eğitimi ve Spor Tarihi, Damla ofset, Konya, 1997, s.46-109

4. KARAKÜÇÜK,Suat, Tarihi ve Politik Yönden Olimpiyat Oyunları, G.S.G.M. Yayınları, Ankara 1989, s.21

5. ALPMAN,Cemal, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi, GSGM, Spor Eğitim Dairesi Başkanlığı yayını, Y.No: 160 Can Matbaacılık, Ankara 2001, S. 120-124

6. ESPY..R. The Politics of The Olimpics Games, Universty of California Press, Los Angeles, 1990

7. KORYÜREK, Cüneyt, Olimpiyat Tarihi, Klasik ve Modern Olimpiyatlar, Olimpiyatlarda Türkler, Arçelik Yayınları, İstanbul, s.8

8. "Olimpiyatlar", YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Ötüken Yayınlan, Cilt 7, 1985, s.2737

9. IOC, Sport Leadership Course 1. Olympic Soildarty Program of the IOC, Laussanne, 1986, s. 12-20

10. FİŞEK,Kurthan, Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi, 1l.Basım, Bağ ırgan Yayınevi Ankara, 1998,s.299

11. Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Ana Tüzüğü, İstanbul, [t.y]

Dumlupınar Üniversitesi İİ 101 Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 N^şjje^ Haziran 2002

GÜNÜMÜZE KADAR DÜZENLENEN MODERN OLİMPİYAT OYUNLARINDA OLİMPİZM FELSEFESİNE TERS DÜŞEN POLİTİK VE IRKÇI UYGULAMALAR

Yrd.Doç.Dr. Çetin ÖZDİLEK*
Arş.Grv.Aydın ŞENTÜRK**
Sedat BEKTAŞ

ÖZET

Dünyadaki tüm ülkeleri ve bu ülkelere mensup sporcuları bir araya getirerek Dünya Barış'inin sağlanmasına katkıda bulunmayı amaç edinmiş dünyanın en büyük spor organizasyonu olan Olimpiyatlar, ilk oyunlar olan 1896 Atina'dan, 2000 Sidney oyunlarına kadar sporun özüne aykırı birçok spor dışı olaylara sahne olmuştur.

Yapılan bu çalışmada, Olimpizm felsefesi açıklanmakta ve bu felsefeye bağdaşmayan politik ve ırkçı uygulamalara örnekler verilmektedir. Araştırmamızdaki veriler konumuzla ilgili kaynaklar toplanarak elde edilmiştir.

ABSTRACT

Olympics, which is one of the biggest sport organization in the world, is trying to provide hclp for the vvorld pcace by gothering ali athlets from ali över the world. First olympics was made in Athens in 1896 and second was in Sidney in 2000. Before that many events happend that has nothing to do with sports and events that is contrary to sport.

İn this research study, the idea of OIympizm is explained and controdictory political and rocist ideas are given as examples.

This study was also found in written materials about OIympizm.

*Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üny. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
**Arş.Grv. Dumlupınar Üny. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

GİRİŞ

Antik Olimpiyatlar Eski Yunanistan da site devletleri arasındaki birliği sağlamak amacıyla Olimpia adıyla, Mora yarımadasındaki Olemp Dağı eteklerinde kurulu Olimpos kentindeki Zeus tapınağının bulunduğu yerde, M.Ö. 776 yılında başlamış ve 1169 yıl süresince 293 defa düzenlenerek M.S. 394 yılma kadar devam etmiştir. Oyunların en önemli özelliği, Olimpiyat Barışı (Erecheria) geleneğini çok uzun yıllar sürdürmesidir.[1]

Barışa hizmet eden bir spor faaliyeti olma özelliği taşıyan Antik Olimpiyat Oyunlarını yeniden canlandırmak amacıyla, tüm dünya sporcularını bir araya getiren ve her dört yılda bir düzenlenen Modern Olimpiyat Oyunları ilk defa 1896 yılında Atina da başlamıştır.

Fransız eğitimci Baron Pierre de Coubertin'in büyük çabalan sonucu ortaya çıkan Olimpiyat oyunları, günümüze kadar 21 farklı şehirde 27 kez düzenlendi. Bunlardan altıncısı 1.Dünya Savaşı, onikinci ve onüçüncüsü de II. Dünya savaşı nedeniyle yapılamamıştır.

14 ülkeden 245 erkek sporcunun katıldığı ilk olimpiyatlardan günümüze gelindiğinde oyunlar, onbinlerce erkek ve bayan sporcunun katıldığı milyarlarca insanın seyrettiği Dünyanın en büyük ve en Önemli spor organizasyonu olmuştur.

Son Olimpiyatlara 200'den fazla ülkeye mensup 10 binin üzerinde sporcunun katıldığını; Oyunları, 200 üzerinde ülkenin TV den naklen yayınladığını ve 20 milyar insanın seyrettiğini ve yine sadece TV gelirlerinin 900 milyon doların üzerinde olduğunu söyleyecek olursak bu organizasyonun ne kadar devasa olduğunu ve insanlar için nedenli önemli olduğunu açıkça ortaya koymuş olacağını zannediyoruz.

[1] Bilim ve Teknik, **Dünden Bugüne Olimpiyatlar**, İstanbul, 1997, S. 344

Modern Olimpiyatların tesis edildiği, 23 Haziran 1894 tarihinde Pariste toplanan Uluslararası Atletizm Kongresinde, Olimpiyat Oyunlannın ilkeleri belirlenmiştir.

Bu ilkelerden biri de; her türlü politik veya ekonomik baskılara ve sporda ırk, din ayrıcalıklarına karşı koymak prensibidir.

Olimpiyat oyunlarında bu ilkelerin yerine getirilip getirilmediği ise üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

En basit manada "Dünya Barışını sağlamak" amacı taşıyan oyunların bu konuda uzun yıllar çokta başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu amaçların gerçekleştirilememesini bir çok faktöre bağlayabiliriz. Özellikle Ülkeler arası rekabet, ideolojik çekişmeler, ekonomik beklentiler, profesyonellik bu amacın gerçekleşmesini engelleyen en önemli faktörlerdir.

Bazı oyunlarda umut verici sonuçlar alınmış olsa da birçok olumsuz davranış Olimpiyat oyunlarına gölge düşürmüştür. Başlangıçtaki amaçlardan büyük sapmalar olmuş ve bazen de varoluş amacının ters yönünde neticelere sebebiyet vermiştir.

Oyunların kurucusu Baron Pierre de Coubertin'in 1925 yılında aşağıdaki konuşmayı yaparak IOC başkanlığından ayrılması Olimpizm ruhunun oyunlarda gerçekleştirilemediğini ifade etmek açısından en önemli kanıt olsa gerek.

"Sporcu gençler fazla alkışlardan şımararak, olimpiyatların esas amacını unuttunuz mu?Bu para kazanmak arzusunun gençlerde uyanması ve bunun bir amaç haline gelmesi çok tehlikelidir. Olimpizm alkış toplamak, adını gazetelere geçirtmek, şöhret olmak için değil, spor sayesinde elde edilecek kuvvet, mukavemet, sıhhat ile milletine hayrı dokunan bir fikir adamı olmak için ortaya çıkarılmış bir doktrindir...Olimpizm için üzülüyorum".[2]

[2] T.M.O.K, **Olimpik Hareket**, Hürriyet Gazetesisi Matbaası, İstanbul, 1988

1. OLİMPİZM FELSEFESİ

Büyük mücadeleler vererek Modern Olimpiyatların yapılmasını sağlayan, oyunların mimarı, Baron Pierre de Coubertin in spor hakkındaki düşüncelerini bilmemiz Olimpizm felsefesini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Coubertin bir konuşmasında sporu şu şekilde tanımlamıştır; " İsteyerek, arzu ederek, kurallara uyarak, muhtemel bazı riskeri de göze alarak ve daima daha ileri gitmek üzere yapılan idali çalışmalardır. Bu çalışmalar; cesareti, iradeyi, sebatı, soğukkanlılığı, dayanıklılığı, aynı zamanda ahlakı geliştirmektedir." Yine Coubertin bir kongrede yaptığı konuşmada, "savaşların ortadan kalkacağını söyleyenlere ütopist diyoruz. Bazıları harp ihtimallerinin azalacağından bahsediyor, bunda ben ütopya görmüyorum, telgraf, telefon, ilmi araştırmalar ve beynelminel sergiler ve kongreler diplomatik münasebetlerden daha fazla sulha yardımcı oluyorlar. Ümit ediyorum ki atletizm bunun daha fazlasını yapacaktır. Sportif temaslar, yaşlı Avrupa nın örf ve adetleri arasına girerse, sulh yeni ve büyük bir destek bulmuş olacaktır. Bana yardım edin, olimpik oyunlan yaşatılım." diyerek olimpiyatların ne kadar etkili olduğunu belirtmeye çalışmıştır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Dünya barışının sağlanmasında sporun büyük rol oynayacağına inanan Coubertin bu amaçlar doğrultusunda Olimpiyat oyunlarının yapılması için büyük çabalar harcamıştır.

Bu uğraşlar sonucu Olimpiyat oyunlarını düzene koymak üzere Pariste Coubertin in öncülüğünde toplanan Uluslararası Atletizm Kongresinde Modern Olimpiyatların temel ilkeleri şu şekilde belirtilmiştir.[4]

-Barış ve sükunet içinde yaşayacak ve insan onurunun korunduğu bir toplumun oluşmasını teşvik etmek, insanların uyumlu gelişmelerini sağlamak gayesiyle sporu her konuda insanlığın hizmetine sunmak Olimpizmin temel amacıdır.

[3] KORYÜREK, C, Olimpiyat Tarihi, Arçelik Yayınlan, İstanbul, 1996
[4] G.S.G.M.-T.M.O.K., OUmpiyat Oyunlarına adayolma klavuzu, Ankara, 1991

-Fair-Play, dayanışma, arkadaşlık, karşılıklı anlayış içeren bir olimpik düşünce içinde ve hiçbir ayrıcalık tanımadan spor yaptırarak gençliği eğitmek ve bu sayede daha iyi, müreffeh, sulh ve sükunun hakim olduğu bir dünya yaratmak Olimpik hareketin amacıdır.

-Olimpik hareketin faaliyeti sürekli ve evrenseldir. Sporun en büyük festivali olan Olimpiyat oyunlarında, dünya sporcularını bir araya toplar ve Olimpik hareketi en üst düzeye çıkarır.

Açıkça ifade edildiği gibi Modern Olimpiyat Oyunları Dünya Barışını sağlamak amacı taşıyan bir ruhla başlatılmış ve tüm insanlığın sevgiyle kucaklaşmasını kendisine felsefe edinmiştir.

Olimpiyat oyunlarının sembolleri olan Olimpiyat ateşi, Olimpiyat yemini ve Olimpiyat bayrağının ifade ettiği manalar da bu ruhu ve felsefeyi yansıtmaktadır.

Olimpiyat ateşi, dürüstlük ve sürekliliği; Olimpiyat yemini, sporun şeref ve zaferini; Olimpiyat bayrağı ise Dünyanın beş kıtasının birliğini ifade etmektedir.

2. OLİMPİZM RUHUNA AYKIRI DAVRANIŞLAR

Dünya barışını sağlamak amacı güden Olimpiyat oyunları yapıldığı ilk günden itibaren bu felsefeye ve ruha aykırı davranışlara sahne olmuştur.

Bu olumsuz davranışların kaynağı araştırıldığında genellikle ülkelerin arasındaki siyasi çekişmelerin, ideolojik yayılmacılığın, profesyonelleşmenin, maddi çıkar beklentilerinin ve oyunların milli mesele haline getirilmesinin etkili olduğunu görürüz.

Günümüzdeki Olimpiyat oyunlarında yukarıdaki sorunların birçoğuyla karşılaşmamamıza rağmen, uzun yıllar boyunca bu tür uygulamalar Olimpiyat oyunlarının "Dünya Barışını sağlama" felsefesine gölge düşürmüştür.[5]

[5] SPORT EUROPE:The Previsions of Procecds for COOB'92 on a Lage scale.A bimonthly Magazine of AENOC,Roma,s.9, s.36,April 1992

2.1. Modern Olimpiyatlarda Irkçılık

"Oyunlar; dil, din, ırk ayırımı yapmadan tüm dünya sporcularına açık olacaktır" ilkesi kabul edilmesine rağmen 1. Atina Olimpiyat oyunlarına sadece beyaz ırkı temsil eden sporcuların katılmasıyla bu ilkeye uyulmamıştır.

1912 Stokholm Olimpiyat Oyunlar'ıda yine ırkçılık olaylarına sahne olmuştur. Yarışların en iyi sporcusu olan A.B.D Ii Kızıldereli atlet Jim Thorpe oyunlarda beşli ve onlu yarışlarda şampiyon olduktan sonra Ülkesinde milli kahraman ilan edilmiş olmasına rağmen kendi ülkesinin Olimpiyat Komitesi tarafından Profosyonel olduğu iddea edilerek IOC'nc şikayet edilmiş ve aldığı madalyalara el konulmuştur. Thorpe'nin haklı olduğu ancak 67 yıl sonra ortaya çıktı fakat o hayatta değildi, madalyaları geri verildi ve haklı olduğu herkezcc bilindi. A.B.D. liler Thorpe'den sonra zenci atlet Drew'cde aynı haksızlığı yaparak ırkçılığın ikinci örneğini göstermişlerdir.

Irkçı uygulamaların en fazla görüldüğü Olimpiyatlar ise; 1936 Berlin Oyunları dır. Hitler dönemindeki oyunlarda Yahudilere ve zencilere yapılan ırkçı davranışlara şahit olmaktayız.

Hitler'in ve partinin Yahudilere karşı düşmanca tutumlarını bilen bazı çevreler ve özellikle Amerika'da yaşayan Yahudi topluluğu, Olimpiyatların Berlin'de yapılmasından doğacak problemleri dile getirmişlerdir.

Berlin Olimpiyatlar'ının hazırlık döeminde Hitler, Alman Olimpiyat Komitesi Başkanı olan Theodar Lewald'ı görevden almıştır. Bunun sebebi, Lewald'ın 17 yaşında hıristiyan dinini seçmiş olmasına rağmen Yahudi asıllı olması idi. Bunun üzerine IOC ve diğer ülkelerden tepkiler geldi. Hitler, bu olayı kapatmak için Lewald'ı Olimpiyat ve organizasyon Komitleri ne danışman olarak tekrar atadı.[7]

Nazi partisi ve Hitler, Yahudilere karşı tutumlarını Alman Olimpiyat Takımını oluştururken de devam ettirdiler. Naziler,

[6] KARAKÜÇÜK, S., Tarihi ve Politik Yönden Olimpiyat Oyunları, G.S.G.M. Yayınlan, Ankara, 1989
[7] KIRŞAN, N., 1936 Olimpiyatlar, T.S.K. Yayınları, Ankara, 1935, s.31

takıma girebilecek yetenekteki Yahudi asıllı sporcuları, bir spor kulübüne üye olmadıklarını gerekçe göstererek almadılar.[8]

IOC nin ve başta Amerika olmak üzere diğer bazı ülkelerin baskısı nedeniyle Yahudiler'e karşı olan tutumlarını frenlemek zorunda kalan Almanlar, bu sefer Amerikan takımında yer alan zenci sporcuları hedef almıştı. "Nordic Superiority" diye adlandırdıkları ve Alman ırkının üstün ırk olduğunu savunan naziler, zenciler için aşağı ırk derken, bazıları daha da ileri giderek, "bunlar insan dahi değildir" diyebilmişlerdir.

Siyahi atlet Jesse Owens'ın uzun atlama yarışmasında, Hitler in şampiyon olacağından emin olduğu Alman Atlet Litz Long'u son atlayışında geçerek altın madalya alması Führer'i kızdırdı. Hitleri'in Owens'ı tebrik etmeden öfke içinde stadı terk etmesini spor çevreleri politik bir skandal olarak nitelendirmişti. Bu olay sonrası IOC, Alman hükümetini uyarmak zorunda kaldı.

Irkçılık hususunda daha da vahim olan ise Hitler tarafından horlanan A.B.D.'Ii atlet Jesse Owens Amerikalı yöneticilerce de hor görülmesi ve Olimpiyatlardan sonra yorgun olduğu için İsveç teki bir yarışmaya katılmak istememesi sonunda bunu bir başkaldırı olarak gören, AAU tarafından amatörlüğünün kaldırılması ve Başkan Roosevelt tarafından tebrik bile edilmemesidir.

Yine 1968 Meksiko ve 1972 Münih Olimpiyat oyunlarında A.B.D.'Ii atletlerin Ülkelerinin ırkçı politikalarını Protestolarını bu tür davranışlara örnek olarak verebiliriz.[9]

1936 Berlin Olimpiyatlarında Yahudilere karşı yapılan ırkçı davranışların daha kötüsünü 1972 deki Münih Oyunlarında görmekteyiz. Bu kez Yahudilerin uğradığı saldırılar Almanlar tarafından değil Filistinli örgütler tarafından yapılmaktadır. "Kara Eylül" isimli Filistinli teröristlerin sabahın erken saatlerinde olimpiyat köyündeki İsrailli sporcuların kaldığı mekana saldırmaları Oyunlara gölge düşürmüştür. Teröristler iki İsrailli'yi öldürürken, dokuzunu da rehin olarak almışlar. Rehinelerin bırakılması için teröristler pusuya düşürülmüş, fakat teröristler bütün rehineleri öldürmüşler. Kurtarma operasyonunda 9 İsrailli

[8] SAN,H.: 1976 Montreal Olimpiyat Oyunlar'ının Ardından Notlar, T.M.O.K. Dergisi, İstanbul,s.33,s.2-3,Temmuz 1976
[9] ESPY,R.: The politics of the Olympic Games,University of California Press, Los Angeles, 1990

sporcu ile birlikte 5 terörist ve 1 polis daha ölürken üç terörist de tutuklandı.

Filistinli teriristlerin amacı, İsrail de esir bulunan 200 filistinli nin serbest bırakılmasını sağlamak ve tüm dünyanın dikkatlerinin üzerinde bulunduğu olimpiyat oyunlarıyla davalarının propagandasını yapmaktı.

1964 te yapılan Tokyo Olimpiyat Oyunlarında ise Irkçılık yaptığı gerekçesiyle Güney Afrika'nın IOC tarafından oyunlara katılması engellenmiştir. 1968 oyunlarına ise Güney Afrika'nın alınması sonucu Afrika ülkeleri ve Sosyetler Birliğinin Protesto tehdidi sonucu tekrar oyunlardan çıkarılmıştır. Bu tutumları da IOC ve oyunların Irkçılığa karşı aldığı tavırları sergilemesi ve Olimpizm Ruhu'nun savunulması durumuyla önemli sayıyoruz.

Irkçı tutum ve davranışlar Olimpiyat Ruhuna aykırı olan ve oyunlara gölge düşüren en önemli meselelerin başında gelmektedir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz olaylar bu durumu ispat etmekte yeterli olmaktadır. Bu tür davranışlar oyunların yapıldığı uzun yıllar sürmüş olmasına rağmen insanlığın barış ve kardeşlik yolunda katettiği mesafeler sonucunda bu tür olaylara günümüzde pek rastlanmamaktadır. Oyunların bunda büyük paya sahip olduğu da bir hakikat olarak görülmektedir.

2.2. Modern Olimpiyatlarda Siyaset

Olimpiyatlar esasında sporcuların kendilerini temsil ettikleri spor organizasyonları olmasına rağmen günümüze gelinceye kadar her zaman ülkelerin birbirlerine üstünlük sağlamada, milli hassasiyetlerini ön plana çıkardıkları yarışmalar olmuştur.

Maalesef bu tür yaklaşımları daha ilk Olimpiyatlardan itibaren son Olimpiyatlara kadar bütün oyunlarda görmekteyiz.

Daha oyunların düzenlenme aşamasında Yunanlıların Olimpiyatları kendi milli gösterileri olarak kabul etmeleri ve sadece kendi ülkelerinde yapılması için mücadele vermeleri bu siyası davranışların başlangıcı olarak kabul edilebilir.

[10] KONİ, H., Uluslar arası Politika ve Spor, 19Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi Dergisi, Cilt 1, S. 17, 1982, s. 18
" COUBERTIN,B.P. PHILEMON, T.: The Olimpic Games of 1896,İnternational Olimpic Games in order the Presidency of prince, Costantine ofGreece. s. 108.1896

Olimpiyat oyunları tarihine bakıldığında hemen hemen her Olimpiyat oyunlarında bu tür siyasi davranışları görmek mümkündür.

Her şeyin "üstün ırk" ideolojisi propagandası için yapıldığı 1936 Birlin Olimpiyatlarındaki bazı siyasi olayları yukarıda açıklamıştık. Yine bu oyunlarda; Japonlar, Berlin'e en iyi sporcuiannm yanında 1931 yılından beri egemenlikleri altında bulunan Kore'den de bazı şampiyonları getirmişlerdi. Bunlar arasında maratonda, dünyanın en iyi derecesine sahip Koreli Sohn Kee-Chung da vardı ve adı da Kitei Son olarak değiştirilmişti. Bu atlet maratonu yeni bir olimpiyat rekoru ile kazandı. Fakat daha sonra Japon bayrağı altında yarıştığı için utanç duyduğunu söyleyen Sohn Kee-Chung, 1988 Seoul Oyunlarında olimpiyat meşalesini stada getiren en son atlet olmuştur.

Yine Berlin Olimpiyat Oyunlar' ma İspanya'nın katılmamasının ardında siyasi ve ideolojik düşünceler yatmaktadır. 1900 Olimpiyatlarından itibaren her olimpiyata katılan İspanya'da sağ ve sol çatışması başlamıştı ve anti-faşist gruplar, Nazi amblemi olan Swastika "Gamalı Haç" bayrağı altında yarışmak istemediler.

Siyasi amaç ve ideolojik yaklaşımlara bakıldığı zaman büyük çoğunlukla A.B.D. ve Sovyetler Birliği arasındaki çekişmelerin rol oynadığını görürüz. İkinci Dünya Savaşından en güçlü ülke olarak çıkan Sovyetler Birliğinin Oyunlara İdeolojik yaklaşımları IOC tarafından büyük tedirginlikle karşılanmıştır. Bu tür tavırların 1948 Olimpiyatlarından itibaren Sovyetler dağılana kadar sürdüğünü görüyoruz. O zamanki IOC başkam Edstrom, Amerika Milli Olimpiyat Komitesi başkanı Brundage'ye yazdığı mektupta fikirlerini ve endişelerini şu şekilde belirtmiştir.[12]

"Tanınma için başvuran şimdilik üç olimpiyat komitesi var: Polonya, Macaristan ve Yugoslavya. Adı geçen ülkelerde politik baskı komünizmdir. Komünist azınlık Rusya destekli oldukları için siyasi güce sahiptirler. Fakat, siyaset sporla karıştırılmamalıdır. Bunun için onları siyasi yönden komünist oldukları için reddedemeyiz. Her zaman Rusya ya karşı barışçıl ve dostça bir

TERCÜMAN SPOR ANSİKLOPEDİSİ: Olimpiyatlar.İstanbul.Cilt 3, s.922.1998
[12] ERDEMLİ, A., Olimpiyat Oyunları, Maya Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.38-39

tutum sergilemeliyiz. Bu insanların siyasi görüşleri yüzünden reddedilmesine karşıyım" 10C Başkanının bu cümlelerinde ne kadar haklı olduğunu ilerleyen oyunlarda dahada açık olarak göreceğiz. Ayrıca bu satırlar Olimpizm ruhu açısından sporun siyasete alet edilemeyeceğini ve edilmediğini göstermesi açısından önemlidir.

1948 ve 1992 yılları arası Olimpiyat Oyunlarının büyük bir çoğunda; Almanyanın bölünmüşlük sorunu, Çin ve Taiwan arası sorunlar, Kore meselesi, İsrail-Filistin arası mücadeleler, G. Afrika sorunu, IOC nin önündeki en büyük problemler olarak hep gündemde olmuştur. Tabiki hepsinin arkasında da A.B.D ve Sovyetler Birliği arasındaki Dünya hakimiyeti çekişmesi yatmaktadır.

Bu olaylara birkaç örnek verecek olursak;

1952 Olimpiyatlarında IOC, bir ikilemle karşılaştı. Almanya'da kurulan her iki devlet de bir avuç ülke tarafından tanınmıştı ve her ikisi de birbirlerinin varlığına tahammül edemiyorlardı. Dahası Birleşmiş Milletler üyeliği herikisine de verilmemişti. Bu gelişmelerden sonra IOC, bir çabayla Almanya'yı oyunlara çekti ve yürütme kurulu tam üyelik teklifi için Batı Almanya Komitesine geçici tanınma verdi. Tanınma sadece Batı Almanya için değil, bütün Almanya için geçerliydi. IOC, aslında Doğu Almanya'ya da tam tanınma kararı verebilirdi. Fakat böyle bir karar, Almanya'da iki ayrı devletin varlığını kabul ettirecekti ki bunu Almanlar kendileri bile kabul etmek istemiyorlardı. Zaten IOC, böyle bir kararı alamazdı. Çünkü, böyle bir kararı almak için, kendi kurallarını görmemezlikten gelmeleri gerekmekteydi. IOC, daha önce aldığı kararla geçici olarak tanıdığı Batı Alman Komitesini, Viyana oturumunda tam olarak tanıdı. Böylece uzun yıllar sürecek bir problem başlamış oldu. Helsinki Olimpiyatlarına katılamayan D.Almanyalı sporcular daha sonraki Olimpiyatlar'da B.Alman sporcularla birlikte yarışmalara katılabildiler. Bu sorun 1968 Olimpiyatlar'ına, D.Almanya'nın ayrı takım olarak oyunlara katılmasına kadar sürdü.[14]

Yine 1952 Helsinki Oyunlar'ında ortaya çıkan siyasi bir sorunda Çin ve Taiwan arası çekişmelerdir. Bu tarihlerde Çin'de

[14] SPORT EUROPE: A bimonthly Magazine of AENOC, Roma,s.lO,s.63,February 1992

hakimiyeti eline geçiren Komünistler Oyunlar'da da temsil konusunda sonunda istedikleri siyasi sonuçlan almışlardı. Fakat bu sorunda birçok oyunda problemlere neden olmuştu. Bu oyunlarda IOC İki ayrı komiteye dönüşümlü tanınma teklif etti fakat Milliyetçi Çin tarafından kabul edilmedi ve Milliyetçi Çin Oyunlara katılmadı. Komünist Çin ise işlemlerini tamamlayamadığı için oyunlara katılamadı. 1956 Olimpiyatlar'ında ise Milliyetçi Çin'in tanınmasını onaylamayan Komünist Çin boykot yaptı ve oyunlara katılmadı. Daha sonraki yıllarda Çin'in tanınmışından ve IOC üyesi olarak kabul edilmesinden sonra Taiwan durumu protesto ederek 1976 yılındaki Montreal Oyunlar'ınada katılmamıştır. 1980 yılına gelindiğinde IOC Milliyetçi Çin'in Tayvan adının Çin Taipei olarak değiştirilmesi ve milli marşının değiştirilmesi şartıyla IOC ye kabul edileceğini bildirdi. Tayvan buna büyük tepki göstererek bu kararlara uymayacağını belirtti ve IOC'yi bu tutumundan dolayı mahkemeye verdi.[15]

Almanya ve Çin sorunu gibi Kore sorunu da uzun yıllar sürmüştü. 1988 Seul Oyunlarında ise K.Kore Oyunları boykot ederek yarışmalara katılmamıştı.

1980 Moskova Oyunlar'ma geldiğimiz zaman ise yine siyasi sebeplerden dolayı başta Amerika olmak üzere 66 ülkenin Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden dolayı Oyunlar'ı boykotuyla karşılaşıyoruz.

1980 Oyunlar'ından hemen sonraki 1984 Losangelcs Olimpiyatlar'ını da Sovyetler'in ve yandaşı Komünist ülkelerin siyasi nedenlerle boykot ettiğini görüyoruz.

Siyasi olaylara örnek olarak yine; Rodezyan'ın Afrika Ülkelerinin boykot tehdidiyle Olimpiyatlar'a alınmamasını, 1968 Meksiko Oyunlar'ında öğrencilerin hükümeti protesto gösterileri ve 50 ye yakın kişinin ölümüne sebebiyet veren olayları eklememiz ve bunları çoğaltmamız mümkündür.

Bazı sporcuların oyunların politize edilmesi hususundaki görüşlerini de burada vermek yerinde olacaktır.

HAYAT DERGİSİ, Olimpiyatların Tarihçesi, Tifdruk Matbaacılık, cilt 2, S.32, Ağustos 1960, s. 13

Amerikalı basketbolcu Tom McMillan, bugünkü eğilimler durdurulmadıkça galibiyet ve mağlubiyet kararlarının sporculara sunulmadan konferans salonlarında alınacağını söylemiştir. Yine Amerikalı bir yüzücü olan Donna de Varona; "Olimpiyat Oyunları nın Kanada'dan sonra ayakta kalabileceğine dair hiçbir fikrimiz yok. Sporcuların aşırı milliyetçilik ve politika sayesinde gözü açıldı. Kimse sporcularla ilgilenmez oldu" demiştir. Onun bu düşünceleri, Münih katliamında yaşama mücadelesi vermiş sekiz kişiden biri olan İsrailli bir sporcu tarafından tekrarlandı; "her sporcu Olimpiyatlarda önce kendisi sonra ülkesi için başarmak ister. Bürokratlar tabi ki sadece ülkeleri için kaygılanırlar. Onlar süper ulusçulardır. Ama hala, Olimpiyatlar sporcular içindir, bürokratlar için değil"

Yukarıdaki sözler herhalde her şeyi anlatmaya yetmektedir.

2.3. Modern Olimpiyatlarda Fair-Play

Oyunlar Olimpizm felsefesine aykırı bir sürü centilmenlik dışı olaylara da sahne olmuştur. Doping olayları ise bu davranışların son noktada ki uygu lamalarıdır. Sporcuların galip gelme adına her türlü hileli yollara başvurmaları oyunların kardeşlik, dayanışma, sevgi, hoşgörü prensiplerini gölgelemektedir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Baron Pirre de Coubertin IOC başkanlığından ayrılırken yaptığı konuşmada sporcuların " hep ben ben" demeleri ve maddi çıkarlar peşinde koşmaları bu ruhun kaybolmasına neden olmuştur.

Bu tür davranışlara da birkaç örnek verecek olursak;

1932 Olimpiyatlarında Finli Atletin 5000m yarışında A.B.D'H atletin önünü keserek geçmesine engel olması, 1976 Oyunlar'ında Rus takımından Binbaşı Boris Onischenko'nun eskrim müsabakalarında hile yaptığının saptanması en basit olaylar olarak görülebilir.[16]

Yine îlk Modern Olimpiyatlar'daki maraton yarışını kazanan Yunanlı atletin Atina yollarını iyi bilmesi ve kestirmeleri

[16] OLYMPİC REVIEW: Atlanta Competition Sites Approved by the session,IOC, Loussanne,s,316, s,94,April 1994

kullanması söylentileri bu tür centilmenlik dışı davranışlara örnek verilebilir.

İlk doping olayına ise 1908 Londra Oyunlar'ında rastlamaktayız.

Maraton yarışında Güney Afrikalı Charles Hefferon ve İtalyan Doranda Pietri arasında büyük mücadele vardı. Hefferon yarışın ilerleyen metrelerinde geride kalmış, Amerikalı atlet Johny Hayes geçmişti. İtalyan Dorando stada girdiği zaman, maraton yarışının diğer bir garip olayı ile karşılaşılacaktı. Stada girdiğinde ters yönde koşma ile yürüme arasında, sendeleyerek ilerleyen Dorando hakemler tarafından uyarıldı yarışın bitimine çok az kala Dorando yere düştü ve bir daha kalkamadı. Bu arada stada Dorando'dan daha canlı olan Hayes girdi seyirciler hakemlere "kaldırın" diye bağırıyorlar, hakemler ise kurallara aykırı olduğundan Dorando'ya yardım edemiyorlardı. Daha sonra baş hakem koştu ve Dorando'yu bitiş ipine taşıdı. Dorando'nun ardından 32 saniye sonra Hayes yarışı tamamlarken, Hafferon'da üçüncü oldu. Amerikalılır, haklı olarak bu olayı protesto ederek, itirazda bulundular. Bu itiraz kabul edildi ve Dorando diskalifiye edilerek, Hayes birinci olarak ilan edildi. Dorando'ya yapılan bu muamele büyük tepkilere yol açmış, hakemler ve jüri üyeleri şiddetli suçlamalara maruz kalmışlardı. Bu olay öylesine tepkiler uyandırmıştı ki; İngiltere Kraliçesi, İtalyan atleti çok değerli bir kupayla mükafatlandırarak ona tesselli vermeye çalışmıştı. Ülkesinde milli bir kahraman gibi karşılanan Dorando, Papa tarafından takdis edilmiş ve adına şarkılar bestelenmişti. Uzun yıllar süren tartışmalar tam 48 yıl sonra, Dorando'ya yardım eden İngiliz hakemin ölüm döşeğinde söylediği şu sözlerle son bulacaktı: "Dorando Pietri doping almıştı. Ölüm tehlikesiyle karşı karşıya idi, bu yüzden koşması gerekiyordu." Büyük mücadele örneği gösteren Dorando'nun, "suçlu" olarak damgalanmasına ve Kraliçe nin önünde ölmesine hakemlerin gönlü razı olmamıştı. [17]

Bu ilginç olay daha sonraki doping olaylarının birincisi olarak tarihe geçecekti.

1976 Montreal Oyunlar'ında da Doping kullandıkları gerekçesiyle bazı Bulgar ve Polonyalı sporcular, madalya

[17] LENZ, J.: Sponsors of the Olimpic Games. IOC Television Workshop, Laussance, s,141,.April 1987

kazanmalarına rağmen, diskalifiye oldular ve madalyalarını geri verdiler.[1']

Bir başka doping olayı da 1988 Seul Olimpiyatlarında 100 m. Finalinde yaşandı. Kanadalı atlet Ben Johnson , ünlü rakibi Cari Lewis'i geçti ve bir de dünya rekoru kırdı. Dünya bu rekorla çalkalanırken, Johnson'un bu yarışta doping yaptığı saptanınca, madalyası elinden alınarak yarışta ikinci gelen Lewis'e verildi

Doping ve bu tür centilmenlik dışı davranışlar Olimpiyat hareketini tehlikeye sokmuştur. Nitekim, iki yılda bir yapılmakta olan ve altıncısı 7-8 Aralık 1988 tarihlerinde Viyana'da yapılan Dünya Olimpiyat Komiteleri Genel Kurulu toplantısında da bu tehlike dile getirilmiş ve bu konularda bazı kararlar alınmıştır.

Viyana'da toplanan ACNO Genel Kurulu nda alınan bazı kararlar şunlardır:

-Dopinge karşı tüm devlet kuruluşlarının ve Milli Olimpiyat Komiteleri'nin savaş açacağı ve sporcuları koruyacağı, bu konuda bütün imkanların seferber edilmesi kararlaştırılmıştır.

-İrk ayrımına karşı elden gelen gayret sarf edilmesi.

Birbaşka centilmenlik dışı davranışı da bazı oyunlarda bayan sporcuların erkek çıkması olarak görüyoruz.

1932 Olimpiyatlarında, Bayanlar 100 metre yayrışını Polonya da doğmasına rağmen küçüklüğünden beri Amerika'da yaşayan Stanislavva Walasiewic aldı. Amerika'da Stella Walsh diye bilinen bu atlet, olimpiyatlarda Amerika adına koşmasını sağlayacak Amerika vatandaşlığına kabul evrakları hazırlanırken, Polonya adına koşmaya karar verdi. Seçmelerde ve finalde dünya rekorunu egale eden Walsh, uzun spor hayatında pek çok başarılar elde etti. Kanada'nm Los Angeles için hazırladığı raporda "erkek gibi uzun fulelerle" koşuyor diye adlandırılan Walsh, 1980 yılında, bir süper marketten çıkarken soygun esnasında öldürüldü. Morgda yapılan otopside, Walsh'ın yarım asır sonra erkek olduğu saptandı.

Bu tür olaylar Tokyo Oyunlarında ise oldukça çoğalmıştır. Rus ve Doğu blok bayan sporcularının, bayandan çok erkeğe benzeyen görünüşleri ve rakipleri karşısında aldıkları mükemmel sonuçlar,

[18] ERLER, S., Montreal deki IOC Toplantısında Siyasi Oyunlar, T.M.O.K. Dergisi, S.30, Ekim 1976, S.3

\OC ni şüphelendirmiş ve bundan böyle bayan için "cinsiyet" kontrolü yapılacağı ilan edilmişti. Belki de bu yüzden, 80 metre engelli ve gülle atıcı Press kardeşler, Tokyo'dan sonra emekli oldular. Bununla beraber, 4x100 bayrak koşusunu Amerika, İngiltere ve Rusya gibi çok kuvvetli sprinterlerden kurulu takımları geride bırakarak altın madalya kazanan Polonya takımının son atleti, Ewa Klobukowska gözden kaçtı. Bu atlete, bir yıl sonra, uluslararası bir şampiyonada "cinsiyet" testinde "bayan olmadığı" nedeniyle, yarışmalara girmesine izin verilmedi. Bunun üzerine IOC, derhal harekete geçerek, Polonyalıların aldığı altın madalyaları Amerikalılar'a verdi.

Sporcuların yüksek performansa ulaşarak maddi ve manevi çıkarlar elde etmek, ülkelerin dünya kamuoyunda üstünlüklerini ispat etmek gibi düşünceler doping ve diğer hile usûllerini oyunlara sokmuştur.

IOC'nin bu tür davranışların artması sonucu, cinsiyet ve doping testleri yapması ve konular üzerine hassasiyetle gitmesi bu tür davranışların azalmasına neden olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanları ve ülkeleri biraraya getiren, birbirlerini tanımalarını ve kardeşçe yaşamalarını ifade eden Olimpizm Ruhunun bu amaçlarına ulaşmada büyük engellerle karşılaştığının örneklerini yukarıda çok genişçe izah ettik.

Olaylara bakıldığı zaman bu ruhun büyük yaralar aldığım görmekteyiz. Fakat günümüze gelindiğinde ise bir çok sorunun artık ortadan kalkmış olduğunu memnuniyetle görmekteyiz.

Barcelona ve Sidney Olimpiyat Oyunlarının, barış ortamı içersinde büyük bir şölen havasında geçmesi bunun en büyük göstergesidir.

1896 Yılında başlayan Olimpiyat Oyunları "Dünya Barışını" sağlamak amacıyla yola çıkmış ve bu yolda büyük başarılar elde etmiştir.

Dünyanın bir çok ülkesinin birbirleriyle savaş halinde oldukları dönemlerde ülkelerin sporcularını biraraya getirmiş, parçalanan

devletlerin sporcularını beraber yarıştırmıştır. IOC başkanı Brundage'nin 1952 yılındaki Olimpiyatlar'da D.Alman ve B. Alman takımlarını beraber yarıştırmaları sonucunda söylediği; "Politikacıların yıllardır elde edemediklerini spor alanında elde ettik" sözü çok şeyi ifade etmektedir.

Yine Irkçılığın ortadan kaldırılmasında büyük roller oynamıştır. Oyunların gücünden yararlanılarak uygulanan yaptırımların bu konuda bazı ülkelerin üzerinde olumlu etkileri olmuştur.

Bayanların Sporda etkilerinin artmasında da en büyük güç Olimpiyat oyunları olmuştur.

Ayrıca Sportif ahlakın yerleşmesinde, centilmenlik dışı davranışların üzerine önemle gidilmesi, gerekli önlemlerin alınması sonucu büyük yol alınmış sporcuların daha adil şartlarda yarışmaları sağlanmıştır. Bunun sonucu olarakta sporcuların Sportif ruhun dışına çıkmalarına engel olunmuştur.

Herşeye rağmen, artık Modern Olimpiyatlar; boykotların görülmediği, ırkçılıktan bahsedilmeyen, doping ve diğer hilelerin karıştığı yarışların olmadığı, din istismarlarına rastlanmayan, bayanların büyük sayılarla katıldığı, yüzlerce ülkenin, onbinlerce sporcunun, eğlenerek biraraya geldiği ve büyük gösterilere sahne olan, milyarlarca insanın zevkle seyrettiği Dünyanın enbüyük Organizasyonu olmuştur.

Olimpiyat tarihi boyunca , yukarıda anlattığımız örneklerde görüldüğü gibi ne kadar olumsuz olaylar yaşanmışsa da, Olimpizm Ruhunun yaşatılmasında çok büyük sıkıntılar çckilmişse de, gelinen son noktada, Olimpiyat Oyunlar'ıyla Dünya Barışını sağlamada büyük yol alındığını görmekteyiz.

Son söz olarak; Modern Olimpiyat Oyunları, Hollanda Kraliçesi Wilhelmine'nin iddea ettiği gibi bir putperest gösterisi değil, tüm dünya ülkeleri insanlarının biraraya geldiği ve birbirleriyle tanışıp kaynaştığı sevgi ve barış oyunlarıdır.

KAYNAKLAR

1. T.M.O.K, Olimpik Hareket, Hürriyet Gazetesisi Matbaası, İstanbul, 1988

2. Bilim ve Teknik, Dünden Bugüne Olimpiyatlar, İstanbul, 1997, S. 344

3. KORYÜREK, C, Olimpiyat Tarihi, Arçelik Yayınları, İstanbul, 1996

4. G.S.G.M.-T.M.O.K.,Olimpiyat Oyunlarına adayolma klavuzu, Ankara, 1991

5. KARAKÜÇÜK, S., Tarihi ve Politik Yönden Olimpiyat Oyunları, G.S.G.M. Yayınları, Ankara, 1989

6. KIRŞAN, N., 1936 Olimpiyatlar, T.S.K. Yayınları, Ankara, 1935, s.31

7. KONİ, H., Uluslar arası Politika ve Spor, 19Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi Dergisi, Cilt 1, S. 17, 1982, s. 18

8. ERDEMLİ, A., Olimpiyat Oyunları, Maya Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.38

9. HAYAT DERGİSİ, Olimpiyatların Tarihçesi, Tifdruk Matbaacılık, cilt 2, S.32, Ağustos 1960, s. 13

10. ERLER, S., Montreal deki IOC Toplantısında Siyasi Oyunlar, T.M.O.K. Dergisi, S.30, Ekim 1976, s.3

11. SPORT EUROPE: The Previsions of Proceeds for COOB'92 ON A Lage scale.A bimonthly Magazine of AENOC, Roma, s.9, s.36. April 1992

12. SAN, H.: 1976 Montreal Olimpiyat Oyunlar'ının Ardından Notlar. T.M.O.K. Dergisi, İstanbul.s.33,s.2-3.Temmuz 1976

13. ESPY, R.: The politics of the Olympic Games. University of California Press, Loa Angeles. 1990

14. COUBERTİN, B.P., PHILEMON, T.: The Oliympic Games of 1896, İnternational Olympic Games in order the Presidency of Prince, Costantine of Greece.s. 108.1896

15.TERCÜMAN SPOR ANSİKLOPEDİSİ: Olimpiyatlar.İstanbul.Cilt 3, s.922.1988

16. SPORT EUROPE: A bimonthly Magazine of AENOC, Roma.s.l0,s.63. February 1992

17. OLYMPİC REVIEW: Atlanta Competition Sites Approved by the session. IOC, Laussanne.s.316,s.94.April 1994

18. LENZ, J.: Sponsors of the Olympic Games, IOC Television Workshop, Laussanne.s.l41.April 1987

Dumlupınar Üniversitesi
Sayı: 6
Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2002

KARA HARP OKULU GÜREŞ TAKIMINDA YER ALAN TÜRK VE AZERİ ÖĞRENCİLERİN BAZI FİZİKSEL TEST ÖLÇÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kemal FİLİZ*

ÖZET

Güreş takımındaki Türk ve Azeri öğrencilerin ölçümleri karşılaştırılmış, 1.grubu oluşturan Türk öğrencilerin yaş (N=15) X=19,8 ±1,32 yıl, boyX 169,53 ± 3,54 cm, kilo X 65,260 ± 6,385 kg. dır. 2. grubu olan Azeri öğrencilerin (N=15) yaş X=18,5 ± 0,99 yıl, boy X= 170,33 ± 7 cm, kilo X= 63,660 ± 10,72 kg olan iki grup güreşçinin yaş, boy kilo ve vücut yağ yüzdelik test sonuçlan arasında $p > 0,05$ olduğundan manidar bir ilişki bulunamamış. Sağ-sol pençe kuvveti, esneklik, dik sıçrama, sırt, göğüs, press ve tam squat testleri karşılaştırılmış, yüzdelik değişim değerleri yüksek olduğu halde ilişkiler anlamlı çıkmamıştır

Kara Harp Okulunda okuyan ve gelecekte ordu saflarında subay olacak her iki ülke öğrencilerinin fiziksel açıdan bir fark olmadığı görülmüştür.

• Yrd.PoçDr.Kemal FİLİZ G.Ü.B.E.S.Y.O.

17. OLYMPİC REVIEW: Atlanta Competition Sites Approved by the session. IOC, Laussanne.s.316,s.94.April 1994

18. LENZ, J.: Sponsors of the Olympic Games, IOC Television Workshop, Laussanne.s.l41.April 1987

Dumlupınar Üniversitesi
Sayı: 6
Sosyal Bilimler Dergisi
Haziran 2002

KARA HARP OKULU GÜREŞ TAKIMINDA YER ALAN TÜRK VE AZERİ ÖĞRENCİLERİN BAZI FİZİKSEL TEST ÖLÇÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kemal FİLİZ*

ÖZET

Güreş takımındaki Türk ve Azeri öğrencilerin ölçümleri karşılaştırılmış, 1.grubu oluşturan Türk öğrencilerin yaş (N=15) X=19,8 ±1,32 yıl, boyX 169,53 ± 3,54 cm, kilo X 65,260 ± 6,385 kg. dır. 2. grubu olan Azeri öğrencilerin (N=15) yaş X=18,5 ± 0,99 yıl, boy X= 170,33 ± 7 cm, kilo X= 63,660 ± 10,72 kg olan iki grup güreşçinin yaş, boy kilo ve vücut yağ yüzdelik test sonuçlan arasında $p > 0,05$ olduğundan manidar bir ilişki bulunamamış. Sağ-sol pençe kuvveti, esneklik, dik sıçrama, sırt, göğüs, press ve tam squat testleri karşılaştırılmış, yüzdelik değişim değerleri yüksek olduğu halde ilişkiler anlamlı çıkmamıştır

Kara Harp Okulunda okuyan ve gelecekte ordu saflarında subay olacak her iki ülke öğrencilerinin fiziksel açıdan bir fark olmadığı görülmüştür.

• Yrd.PoçDr.Kemal FİLİZ G.Ü.B.E.S.Y.O.

1. GİRİŞ

Geleneksel Türk ordu yapısının temeli sayılan Yeniçeri Ocağının 1826 yılında kaldırılmasından sonra yerine kurulan yeni orduya emir-komuta edecek piyade süvari subayları yetiştirmek için devrin Padişahı II.Mahmut'un fermanıyla 1834 yılında İstanbul'da Mekteb-i Harbiye kurulur. İlk mezunlarını 1841 yılında verilir. 1920 yılında İstanbul'un işgal edilmesiyle okul Ankara'daki Abidin Paşa malikhanesine taşınır. Lozan Antlaşması ile de Harp Okulu yeniden İstanbul'a taşınır. Burada 1926 yılının Eylülüne kadar eğitimin sürdürür. Bu tarihten itibaren Ankara'da yapılan okul inşaatı tamamlanmasıyla taşınır. Daha önceleri, okul 2 veya 3 yıllık eğitim yaparken, 1974 yılından itibaren 4 yıllığa çıkarılır.

Halen modern eğitim sistemi içinde öğrenimini sürdüren Kara Harp Okulu, 1994 yılından itibaren sistem mühendisliği kurulmasıyla Piyade, Topçu, Tankçı, İstihdam, Muhabere, Jandarma, Levazım, Personel, Ordonatım, Maliye, Harita ve Kara Havacılık olmak üzere 12 ayrı sınıfta eğitime devam etmektedir. Bu sınıflara ayrılış eğitimin 3.yılın sonunda olmakta, son yıllan seçtikleri alanlarda öğrenim görürler.

Türk Cumhruyetlerinin bağımsızlığına kavuştuktan sonra kendi ülke sınırlarını korumak ve ülke güvenliğini sağlamak için 1991 yılında Türk devletleriyle yapılan bir protokol sonucunda 1992 yılından itibaren Kara Harp Okulu bünyesinde Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Arnavutluk ve Kırgızistan ordusuna Subay yetiştirmek üzere öğrenci kabul edilmiştir. Her yıl gelen öğrenci sayısı değişiklik göstermesine rağmen bu güne kadar çeşitli sınıflardan 900 civarında öğrenciyi mezun etmiş ve kendi ülkelerine gönderilmiştir.

Güreş, sikletler esasına dayanan bir spordur. Modern güreş, serbest ve grekoromen olmak üzere iki stilde yapılır. Yaş gruplarına gene değişiklik gösterir, büyüklerde 48 kg'dan başlar, 130 kg'a kadar 8 siklettir.

Güreş, karşılıklı iki kişi arasında, belirli kurallar içerisinde göğüs göğüse mücadele gerektiren bir spordur. Güce, kuvvete, tekniğe ve pratik zekaya dayanır.[7] Güreş esnasında rakibi itme,

çekme, kaldırma, fırlatma, tutma ve sıkmak için güce ihtiyaç vardır. Güç, bir dirence karşı kuvvet sarfedebilme kabiliyetidir.

İnsan kuvvetlerini ölçmek yeni değildir. 17. yüzyılda Fransız Antropologlar, kuvveti ölçmek için dinamometreyi, icat etmişlerdir. ' 1873 yılında Yale'de Tıp öğrencisi olan Sargent[26], vücudun tüm extremitelerini kuvvetlendirerek kas gücünü artırmayı amaçlamıştır. Bunun için çeşitli testler geliştirdi. Sırt ve bacak kuvvetini dinamometre ile, sağ-soğ pençe kuvvetini monometre ile, akciğer kapasitesini spirometyle, kol kuvvetini aşağı yukarı çekmeyle ölçmüştür.

Kellogg • ve Martin 'nde kuvvet testlerine büyük katkıları olmuştur. Kellogg, 10 yıllık bir çalışma sonucunda 25 kas grubunu test edebilecek üniversel dinamometreyi geliştirmiştir. Ayrıca egzersizin tedavi amaçlı kullanılmasının önemini inceledi ve egzersiz türlerinin, kasın büyüklüğüne göre ayarlanması gerektiği hipotezini ortaya atmıştır. Seaver , iri cüsseli adamın her zaman güçlü, güçlü bir adamında her zaman yüksek dayanıklılığa sahip olamayacağını savunmuştur. Sargent ve Seaver, yaptıkları araştırmalar sonucunda, vücut ve kas gücü ölçümleri, tek başına insan gücü ve kapasitesi hakkında karar vermede yeterli olamayacağını anlaşımlardır. 1905 yılında, kal ve akciğer kapasiteleri, düşünülmeden kuvvet testleri uygulandığın için bu testler, 20 yüzyılın ilk yarısına terk edilmiştir.

Rogers[25] 1925 yılında kendi geliştirdiği tezi, kuvvet ölçmek yeniden uygulamaya geçirdi. Sargent'in kolejlerde yaptığı testleri tekrar ele alarak, Fiziksel Uygunluk İndeksini (PFI) ve Kuvvet İndeksini (SI) buldu. Kuvvet indeksi, alan testindeki atletik indeksi ele «76 korelasyon uygun bulunmuştur. Yarışmada, çocuklar arasındaki farkı görmek için, uygulanabilirliğini ortaya koymuştur.[3,5] Daha sonra Chamberlain ve Smiley[2] PFI değerleri arasındaki ilişkiyi araştırmak için, Carnell Üniversitesi öğrencileri üzerinde denediler. »60 güvenirlikle[14] Hernlund[17]'un sonucuna •80'e yakın bir sonuç bulmuşlardır. Bugün, uygulanan testler ortaya çıkmıştır.

Testler geniş kullanım alanına sahiptir. Spor alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Tanım olarak "sporcunun fizik

kapasitesini, organik koordinasyonunu, fiziksel yapısını, duyucu ve sezici uygunluğunu, becerilerini direkt yada dolaylı yönden ölçme ve değerlendirmede kullanılan metotlara denir.[5] Sporcunun tanımında belirtilen özellikler hakkında bilgi veren ve bunları ortaya koyan sistemdir.

Araştırmanın amacı, Kara Harp Okulunda okuyan Türk ve Azeri güreşçilerin, fiziksel kapasite ve vücut yapısı arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

2. MATERYAL VE METOT

Araştırmaya, farklı sikletlerden 15 Türk, 15 Azeri güreşçi olmak üzere 30 denek gönüllü olarak katılmıştır.

Boy ölçümü, 0,01 m,7 sapma gösteren metal ölçüm aletiyle, kilo ölçümü, 0,01 kg hata paylı, Holtein marka tartı aletiyle alınmıştır.

Vücut yağ ölçümü, çevre ölçüm (circum terences) metoduyla üç ayrı yerden mezro ile ölçüldü. Pençe kuvveti, 0.90 güvenirliğe sahip handgrip[31] ile dik sıçrama, duvara raptedilen ölçüm sehpasına bir adım geriden hız alarak çift el ve ayakla 3 defa sıçrama sonucunda en yüksek olanı alındı.

Esneklik otur-uzan (sitondric) ölçüm sehpasına oturmuş vaziyette dizler dik bitişik ve dayalı olarak, çift elle 3 denemeden sonra en uzun nokta alındı. 12 dk koşu (cooper) testi, 400 m lik KHO sahasında gerçekleştirildi.

Sırt kaslarının kuvvetini ölçmek için, sırt dinamometreyi vücut pozisyonuna göre ayarlanarak kurallara uygun ölçüldü. Göğüs kuvvetini ölçmek için, KHO kondüsyon salonunda kurulmuş halter set ile kilo arttırarak yapıldı. Tam squat ölçümü, KHO'deki halter salonunda kilo artırma yöntemiyle halteri omuzladıktan sonra vücut dik, tam çökerek kalkması istendi.

İstatistik olarak, aritmetik ortalama (X), %'lik fark, T. Değeri, standart sapması (SD), standart hatası ile iki grup arasındaki fark 0,01 ve 0,05'e göre anlamlı olup olmadığına bakıldı.

3. BULGULAR

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Grupların Fiziksel Karakteristikleri

Değişkeni er	Grup No	N	X	SD	$X_1 - X_2$	T. değ	%lik değiş.
Yaş	1	15	19,8	1,320	1,27	1,00	-6,41
	2	15	18,53	0,990	0,27	0,642	-3,74
Boy	1	15	169,53	3,542	0,80	0,395	0,47
	2	15	170,33	7,00	0,75	0,280	0,44
Kilo	1	15	65,26	6,385	1,60	0,496	-2,45
	2	15	63,66	10,72	3,50	0,930	-5,21
VYY	1	15	13,67	2,357	0,70	0,671	-5,12
	2	15	12,95	3,280	1,36	1,081	9,50

*P<0,01, *<0,05

1. Grup Türk Güreşçiler (T.G)

2. Grup Azeri Güreşçiler

Tablo 1 'de araştırmaya konu olan gruplarda yaş, boy, kilo ve vücut yağ % lerinde aritmetik ortalamaları arasındaki farka ait T testinde T.değeri istatistiki anlamda Önemsiz bulunmuştur.

Tablo 2. Gruplara ait pençe kuvvetlerinin karşılaştırılması

Değişkeni er	Grup No	N	X	SD	$X_1 - X_{11}$	T.de ğ	%lik fark
Sağ Pençe	1	15	39,15	6,93	-2,15	0,93 4	-5,49

kuvveti	2	15	41,3	5,61	1,00	0,453	2,36
Sol Pençe kuvveti	1	15	38,9	5,60	-1,00	0,470	-2,57
	2	15	39,9	6,04	1,60	0,644	^8T~~~

** P< 0,01, *P< 0,05

Tablo 2'de de görüldüğü gibi grupların sağ ve sol pençe kuvveti ortalamaları arasındaki fark istatistiki açıdan önemli bulunmamıştır. Gruplar arasındaki %'lik değişmede ise en yüksek fark 1.grup sağ pençe ile 2.grup sağ pençe kuvveti arasında %-5,49 luk bir fark olarak görülmüştür.

Tablo 3. Araştırmaya katılan grupların 12' koşu, dik sıçrama ve esneklik test sonuçlarının karşılaştırılması.

Değişkenler	Grup No	N	X	SD	X_1-X_2	T.değ	%lik fark
12' koşu (cm)	1	15	2855.00	149,93	-11.00	0,196	0,385
	2	15	2866.00	161,72	129,41	2,512	-4,320
Durarak Dik sıçrama (cm)	1	15	41,3	5,30	2,00	1,044	4,842
	2	15	39,3	5,19	5,00	22,244	rrü28
Esneklik (cm)	1	15	29,96	4,04	-0,84	0,414	1,38
	2	15	30,80	7,26	5,10	1,857	14,24

*P<0,01, *P< 0,05

Tablo 3'te 12'lık koşu durarak, dik sıçrama ve esneklik testi ortalamalar arasındaki farka ait T testinde T değeri istatistik anlamda manidar bulunmamıştır.

Tablo.4 Gruplara ait, sırt, göğüs ve squat test sonuçları

Değişkenler	Grup No	N	X		X_1-X	T.değ	%lik fark
Sırt (kg)	1	15	151,9	20,74	-14,13	1,419	
	2	15	166.03	32,52			
Göğüs (kg)		15	100,33	28,193	-6,33	1,042	
		15	109,66	20,2			
Squat (kg)		15	86,66	14,22	9.33	1,99	11
	2	15	77,33	11,23			

Tablo'da da görüldüğü gibi sırta, göğüs ve tam squat test sonuçlan karşılaştırıldığında P < 0,05 seviyesinde anlamlı ilişki bulunamamıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada, her iki gruba ait yaş, boy, kilo ve vücut yağ yüzdesi (VYY) değerler, birbirine çok yakın bulunmuştur. (Tablo

Güreşçilerin sıkletleri, geniş bir ağırlık yelpazesi görünümündedir. Örneğin, büyüklerde 48 kg ile 130 kg arasıda değişmektedir.[10] Hafif sikletten ağır siklete doğru gidildikçe, VYY'lerinde artış olduğu gözlenmiş, bunun ise araştırmacılarca normal karşılanmıştır. Ayrıca Fox ve arkadaşları,[13] VYY ile yapılan egzersiz süresi arasında, doğru bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

1.grubun (T.G) VYY'si X— 13,67+2,357, 2.grubun (A.G) VYY s X —12,95 ± 3,280 dir. (Tablo: 1) her iki grubunu VYY 'leri

arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Güreşçilerin VYY Meri üzerinde yapılan araştırmalarda Hellickson[16] %7,6 Flecek[11] gençlerde %7,9, büyüklerde %8,7 Sharatt[29] %8,2 Scott[27] %9,45 ve % 9,81 Hursh[18] %7-10, Filiz[7] % 11,91 ± 7,95 ve 11,97 ±6,5 olarak bulmuşlardır. Bu sonuçlarla karşılaştırıldığında her iki grubunu VYY yüksek sulunmuş, medeni elit sporcular olmamasına bağlanabilir.

Güreşte esnekliğin önemli, bir yeri vardır. Esneklik, vücudun %47'si ekleme, %41 kasa, %10 tendona ve %2'si deri yapısına bağlıdır.[6] Normal esnama -15+15 cm arasında , ortalama esneme 2,5 cm, ideal esneme 2,5 ile 12,5 cm arasında kabul edilmektedir. T.G'nin esneklik X =29,96+4,04 cm. A.G'nin X =30,8+7,26 cm dir. (Tablo:3) Yapılan esneklik araştırmalarda, Dönmez, güreşçiler üzerinde yaptığı ölçümlerde 1.grubun hafif siklet X=29,75+2,38 cm, orta siklet X=32,0 + 3,09 cm, ağır siklet X=27,0 ±2,45 cm, 2.grubun hafif siklet X =29,0+6,4 cm, orta siklet X =33,33X4,99 cm, ağır siklet X =27,76+7,59 cm bulmuştur. Her iki grubuna esneklik sonuçları çok yakın çıkmıştır. Sharratt[29] ve 49 Kanadalı güreşçinin esneklik X=15,3 cm bulmuştur.

Sağ ve sol pençe kuvveti farkları 1,00 ve 1,60 % lük değişim değerleri, 2,26 ve 3,85 bulunmasına rağmen iki grubun sonuçları anlamlı çıkarmamıştı. (Tablo:2) Fleishman , pençe kuvvetinin 12-18 yaş arasında geliştirme gösterdiğini, 20-30 yaş arasında en üst seviyeye çıktığını, 10-65 yaş arasında ise düştüğünü bulmuştur. İki grubun sonuçları anlamlı çıkmamıştır. Araştırmalarda, Mathews[21] California Üniversitesinde okuyan 300 erkek öğrenci üzerinde yaptığı araştırma sonuçlan şöyle 52,210 - 63,560 kg ve yukarısı iyi, 43,130 - 51,756 kg'arası orta, 29,510 - 43,120 kg arası zayıf olarak nitelendirmektedir. Bu gruplamaya göre güreşçilerin pençe kuvvetleri zayıf ortalamada kalmaktadır. (Tablo:2)

Freischlog[15] 104 güreşçinin pençe kuvveti ortalamasını Kasım ayında X =30,72 kg, Şubat ayında ise X=42,27 kg, Scott[27], Dünya kupasına katılan 8 amerikan güreşçisinin pençe kuvveti

50,38 ile 48,75 kg arasında bulunmuştur. Bu ortalamalara göre düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Dik sıçrama testi sonucu T.G nin X=41,3±5,3 cm, A.G.nin X =39,3+5,19 cm dir. (Tablo: 3) İki testin amacı, anaerobik gücü ölçmektedir. Bu da 30-40 sn gibi kısa bir süreyi kapsar. Güreş kısa sürede çabuk hareket edebilmeyi gerektiren bir spordur. 6 dk'lık bir güreşte, %50-60 önem taşıdığını söyleyebiliriz. Scott[27] ayak gücümü 7,4 w/kg, 8,6 w/kg. ve 7,47 w/kg bulurken Horswill 8,6 w/kg. Kılıç[24], 14-16 yaş grubu güreşçilerde 45±4,10 cm aynı yaş kontrol grubunda 41,44±5,03 cm olarak bulunmuştur. (Tablo:4)

Sırt kas kuvveti testi karşılaştırılması TG X= 151,9+20,74 kg, AG X=166,03±32,52 kg bulunmuş, ortalamalar farkı X_1 - X_2=-14,13 ve %lük değeri 8 çıktığı halde anlam ilişkisi yoktur. Göğüs pressi testinde, T.G X =100,33+28,193 kg AG X=109,66+20,20 kg ölçülmüş P<0,05 seviyesinde anlamlı bulunmamıştır. Tam squat testi ise TG X=86,66+14,2 kg, AG X =77,33 X 11,23 kg, aritmetik ortalamalar farkı X ,-X_2=9,33 ve % lik değeri 11 çıktığı halde anlamlı ilişki bulunamamıştır.

Sonuç olarak harp okulunda okuyan gerek Türk gerekse Azeri güreşçilerin test sonuçları birbirine yakındır. Aynı eğitimden öğrenim sürelerince geçmeleri belki bu farkı ortadan kaldırıldığı düşünülebilir. P < 0,05 seviyesinde anlamlı ilişki bulunamamıştır.

KAYNAKLAR

AMAR, J.; The Human Motor. New York, E.P.Dutton & Co., 1920.

CHAMBERLAIN, C.G., SMİLEY, D.F.; Functional Health and the physical Fitness Index, Research Quart, Vol., 2, March, 1931.

CLARKE, H., and BONESTEEL, H., A.; Equalizing the Abilities of Intramural Teams in a small High School, Supplement to search Quart, pp: 193-196, March, 1935.

DÖNMEZ, B., MTA ve Şckerspor Serbest Talum Güreşçilerinin Seçilmiş Bazı Fizyolojik Özelliklerinin Ölçümü ve Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. SBE. BES, ABD., N:27,29,1989, Ankara

DU BOIS; Equating Opponents in Junior High School Activities, Supplement to Research Quart., pp:200-226, March, 1935.

FİLİZ, K.; Sporda Ölçme ve Değerlendirme, Basılmamış kitap, sh:7, Ankara, 1989.

FİLİZ, K., Gönül, B., Erbaş, S.; "Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümünde Okuyan Serbest ve Grekoromen Güreşçilerinin Vücut Ağırlık Merkezleri ile Vücut Yağ Oranlarının Karşılaştırılması", Spor Hekimliği Dergisi, cilt:25, sayı:4, Aralık 1990, İzmir.

FİLİZ, K.; "Güreşçilerde Müsabaka Sonrası Laktik Asit Seviyeleri" Atatürk Üni., Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, cilt.2, sayı:l, sh: 12, Erzurum, 2000.

FİLİZ, K, "Güreşçilerde Maksimal Yüklenme Sonrası, Laktik Asit Seviyeleri, Atatürk Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, cilt 2, sayı:l, sh:12, Erzurum, 2000.

FILA Uluslararası Güreş Kuralları, Türkiye Güreş Federasyonu Yayını, sh:15, Ankara, 1999.

FLECK J.S.; "Body Composition of Elite American Athletes", The American Journal of Sports Medicine,, 11(6), pp: 398-402, 1993.

FLEISHMAN, E.A.; The structure and measurement of Physical Fitness, Prentice-Hall, Inc., Enlgewood.

FOX, E.L., Brovvers, R.W., Foss, M.L.; The Physiological Basis of Physical Education and Athletics, p:422-23, New York, 1988,

FRANZEN, R.; Physical Mevsurcs of Growth and Nutrition, School Health Research Monographs, II. New York, American Child Health Associotion, 1929.

FREISCHLOG, J.; Weight Loss, Body Composition and Health of High School Wrestlers. The Physician and Sport Medicine, vol:12, pp: 121-124, 1984.

HELLICKSON, R.D.; An evaluation of maximal aerobic capocity and percent body fat in United States Olimpic class. Wrettlers, Unpub. M.A. Thesis, Univcrsity of VVisconsin, 1977.

HERNLUND, V.F.; The Selection of Physical Tests for Measuring Y.M.C. A.Secretarias, Supplement to Receach Quart. pp:235-241, March. 1935.

HURSH, L.; Food and Water Restriction in the Wrestler. JAMMA, vol:241, 915-916. 1979.

JOHNSON, G.O., CÎSAR, C.J.; "Basic Couditioning Principles for High School Wrestlers" The Physicel and Sport Medicene, vol: 15,1, p: 159 January, 1987.

KELLOGG, J.H.; The Measure of man. Research Department of the Battle Creek Sanitarium Batle Creek; Michigan, 1910.

KELLOGG, J.H.: The Value of Strength Tests in the Prescription of Exercise. Modern Medicine Library, Vol:2, 1896.

KILIÇ, R; Dairesel Çabuk Kuvvet Antremanın, 14-16 Yaş Grubu Erkek Güreşçilerin Bazı özellikleri Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, G.Ü.S.B.E., B.E.S.A.B.D. sh:41, Ankara, 1993.

SPORCU SAĞLIĞI VE OLİMPİYAT OYUNLARINDA SAĞLIK ORGANİZASYON

Hürmüz KOÇ *
Harun ÖZMADEN "
Mehmet GÖRAL ***

ÖZET

Bütün dünya sporcularını dört yılda bir yapılan spor festivalinde bir araya getiren Olimpiyat Oyunlan'nın amacı; gençliği karşılıklı anlayış ve dostluk ruhu çerçevesinde eğiterek, daha iyi ve daha barışsever bir dünya kurulmasına katkıda bulunmaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesinde sağlık organizasyonu en önemli unsurlardan biridir.

Olimpiyat Oyunlan'na ev sahipliği yapan ülkenin Hazırlık ve Düzenleme Kurulu şemasında sağlık hizmetleri önemli bir yer tutmaktadır. Oyunların yapılacağı kentin sahip olduğu sağlık hizmetleri potansiyelin hastaneler, poliklinikler, tomografi ve MR merkezi, röntgen, fizik tedavi merkezleri doping kontrol merkezleri, ilk yardım merkezleri,deneyimli personel gibi sağlık hizmetlerinin yeterli olması gerekmektedir.

Bu çalışmada, dört yılda bir yapılan olimpiyat oyunlarına katılan sporcuların, idarecilerin, teknik adamların, antrenörlerin, hakemlerin, yazılı ve görsel basın mensuplarının, seyircilerin vb. insanların sağlık ile ilgili problemlerine en mükemmel şekilde müdahale edilmesi için Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin (IOC) belirlediği sağlık organizasyonu ile ilgili kriterler 2004-2008 ve 2012 Olimpiyat Oyunlarına aday olan Türkiye'nin bu alandaki donanımları ve çalışmaları vurgulanacaktır.

*D.P.Ü B.E.S.Y.O Okt.
**G.Ü B.E.S.Y.O Dr.
" D.P.Ü B.E.S.Y.O Yrd. Doç. Dr

ABSTRACT

The aim of the Olympic Games, wich gather ali spotsmen from ali ower the world in cvery four years, is too contributc to world peace by training youngs. in the process of performing this aim, health organisation is one of the most important components.

in the seheme of hoşt cauntry which is organising olympic games. Health service takes an important part. in the city in wich the games oecurs there must be such healty facilities as hospitals policilinics centres of MR and tomography, physical treatment, first aid and skilled personnel.

in this study, the criteria of health organisation in Olympic Games is studied and as a condidate for 2008 and 2012 olympic games, the facilities of Turkcy is examincd.

GİRİŞ

Belirli amaçlara varmak için bir insan grubunun faaliyetlerini koordine etmeye yarayan kural ve işleyiş sürecinin bütünü olarak ifade edilen organizasyon spor müsabakalarının yapılabilmesinde en önemli kriterlerden biridir.

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de spora olan ilgi ve ayrılan zaman hızla artmaktadır milyonlarca uygulayıcısı taraftarı ve izleyicisi olan spor dünya gençliğini karşılıklı anlayış ve dostluk ruhu çerçevesinde eğiterek daha iyi ve daha barış sever bir dünya kurulması için bir araç olmaktadır. Bu amacın gerçekleşmesi için bütün dünya sporcuları çeşitli periyotlarda yapılan spor organizasyonlarına katılmaktadır. Bunlardan biri ve en önemlisi Olimpiyat Oyunlarıdır.

Tüm uluslar arası yarışmalarda olduğundan daha çok Olimpiyat Oyunlarının organizasyonu sırasında sağlık hizmetleri önemli bir yer teşkil etmektedir. Yarışmaların yapılacağı nüfusun geçici olarak önemli ölçüde artacak olan kentin sağlık hizmetleri potansiyelini gösteren hastaneler, poliklinikler, tomografi ve MR merkezi, röntgen, fizik tedavi merkezleri, doping kontrol merkezleri, ilk yardım merkezleri ve personel gibi sağlığa ilişkin donanımların yeterli olması gerekmektedir.

Bu çalışmada, Olimpiyat Oyunlarına katılan sporcuların, idarecilerin, teknik adamların, antrenörlerin, hakemlerin, medya

mensuplarının ve seyircilerin sağlıkla ilgili problemine iyi bir şekilde müdahale edilmesi için IOC belirlediği sağlık organizasyonu ile ilgili kriterler ve Olimpiyat Oyunlarına aday olan Türkiye'nin bu alandaki donanımları ve çalışmaları vurgulanacaktır.

OLİMPİYAT OYUNLARINDA SAĞLIK ORGANİZASYONU

Organizasyon : Bir bütünü oluşturan parçalardan her birinin kendi fonksiyonlarını yerine getirerek diğer fonksiyonlarında gerçekleşmesine imkan sağlayacak ve yardımcı olacak sonuca birlikte ulaşmaya kadar geçen zaman içindeki uygulanan parçalanmış faaliyetlerin tümünün uyumlu bir biçimde yapılmasına organizasyon denir(lO).

Tanımdan da anlaşılacağı gibi ulusla arası spor organizasyonlarında sağlık organizasyonunun optimal düzeyde oluşturulması şarttır. Olimpiyatların yapıldığı kentin yerel sağlık hizmetleri için sahip olduğu insan, hastane ve ulaşım kaynakları ile oyunlar için devreye girecek birimlerde hizmet verecek personelin verimli çalışması için iyi bir koordinasyon gerekmektedir bu bir sağlık koordinasyon merkezi ile yürütülmekte ve bu görev oyunlar esnasında olimpiyat komitesinin bir üyesi olan sağlık direktörü tarafından yapılmaktadır(2).

Sağlık direktörünün sporcu sağlığı ve spor hekimliği konularında birikimi olan saha, takım ve Olimpiyat doktorluğu deneyimi bulunan yönetim ve planlama becerilerine sahip ulusal ve uluslar arası platformda organizasyon ve akademik açıdan ilişkileri bulunan Olimpiyat organizasyonunda diğer birimlere yakın iş birliği yapacak kişilerden olması gerekir.

Sağlık direktörünün yetkileri arasında organizasyon sağlık hizmetlerinin planlaması ilgili hekim, fizyoterapist, beslenme uzmanı, hemşire, masör vb. meslek grupları ile ilişki kuran organizasyonun diğer birimleri ile temaslar sağlanması, gerekli malzemeler listesinin ve bütçenin hazırlanması birim içi ve birimler arası koordinasyon doping kontrolü ve cinsiyet tespiti planlaması ve oyunlar organizasyon komitesi toplantılarında sağlık yönünden görüşlerin belirtilmesi sayılabilir(2). Sağlık direktörü, oyunlar sırasında geçici olarak IOC sağlık komisyonu üyesi olarak kabul edilmekte ve olimpiyatlar öncesinde IOC sağlık komisyonu toplantılarına katılma hakkına sahip olmaktadır. Bu

toplantılarda oyunların sağlık organizasyonu ve gelişmelerle ilgili bilgiler sunması beklenmektedir. Gerektiğinde İOC den yardım talep edebilir. Özellikle doping kontrolü ve cinsiyet tespitinde güncel bilgi ve teknolojinin kullanılması konusunda IOC sağlık komisyonunda ile sürekli temas halinde olması gerekmektedir

OLİMPİYAT OYUNLARINDA BRANŞA BAĞLI RİSK FAKTÖRLERİ VE SAĞLIK ORGANİZASYONU

Kurallara uygun olarak yapıldığında sorunla karşılaşmadığımız her işte olduğu gibi sportif uygulamalarda güvenlik içinde yapılabilir. Sporda karşımıza çıkan sorunlar, etkinliğe (egzersiz tipine) kullanılan alete (gülle, top, eskrim, kılıç vb.)rakip oyuncuların davranışına (faul) zemine (engebeli, kaygan) hava koşullarına (soğuk-sıcak) fiziksel güç uygunluğu düzeyine, psikolojik durum organizmadaki bazı hastalıklara yaşa ve cinse bağlıdır.(13) Bu risk faktörlerinde branşa bağlı olanlar organizasyonlarda ayrı bir yer tutar.

Olimpiyat Oyunlarında sağlık organizasyonu spor dallarının risk oranlarına göre organize edilmektedir. IOC 'nin tıbbi komisyonu 1990 yılındaki bir yayında maraton, 30-50 km yürüyüş, sırıkla yüksek atlama, boks ve judo gibi ilk beş sırayı alan spor branşları birinci derece ciddi yaralanma ihtimaline ve bu yaralanmaların hayatı tahdit etme riski yüksek olan branşlar olarak bildirmişlerdir. Bu spor branşlarının yapıldığı yerlerde asgari sayıda personel (1 doktor, 1 tıbbi acil yardım teknisyeni, 1 hemşire, 3 sağlık görevlisi ve ambulans) bulundurulmalıdır. Orta derece yaralanma riski olan spor branşlarında ise pist ve kır koşuları, triatlon mukavemet kayağı sürat pateni kanoculuk gibi branşlar ilk beş sırayı almaktadır. Bu branşlarda yaralanma riski düşük veya orta derecede tehlikelidir. Minimum tıbbi personel, ekipman ve ambulans bulunur. Bu ekiplerin içinde spor terapistleri, iyi bandaj lama, tespit ve ilk yardım yapabilen elemanlar bulunmadır. Üçüncü olarak yaralanma riski az olarak okçuluk ve atıcılık, senkronize yüzme ve masa tenisi gibi branşlar ilk sıraları almaktadır. Yaralanma risk faktörü düşük olan branşların yanı sıra alanlarında minimal bir sağlık ekipmanı bulunmalıdır(7).

Açılış ve kapanış seremonilerinde sporcu, antrenör, idareci, seyirci ve tören ekipleri sayısına göre tıbbi ilk yardım ve transport ekipleri hazır bulunmalıdır. Özellikle havanın sıcaklık ve soğukluk oluşuna göre alınacak önlemler önem kazanır.

SAĞLIK HİZMETLERİ

Sporcular için sağlık hizmetleri Olimpiyat köyünde ve yarışma yerlerinde sunulmaktadır. Öte yandan ülkeler oyunlar alanında ayrılmış kısımlarda kendi takım doktorlarının çalışa bilecekleri odalar ayrılmış olmalı ve bunlar IOC kurularına göre muayene odaları özelliği taşımalıdır. Çok özel durumlarda sporcuların ambulans uçağı ile kendi ülkelerine gönderilmeleri için hazırlıklı olunması gerekir(2).

Olimpiyat Köyü Polikliniği

Tüm sporcuların yarışma dışı zamanlarda barındıkları Oyunlar Köyünde oldukça donanımlı bir poliklinik kurulması zorunludur. Konaklama yerlerine yakın konumda, danışma ve kayıt, muayene odaları, tedavi odaları, eczane ve personel odaları gibi birimlerden oluşacak ve bu poliklinik 24 saat hizmet verecek şekilde planlanmaktadır(2).

Tüm Olimpik Tesislerde İlk Yardım Organizasyonu

Yarışmaların düzenlediği saha ve salonlarda sporcular için ilk yardım ekipleri görev yapmaktadır. İlk yardım ekipleri gerektiğinde sakatlanan/hastalanan sporcuları ilkyardım istasyonlarına taşırlar. Personel olarak anesteziyoloji ve reanimasyon uzmanı, kardiyolog veya travmatolog (spor dalı özelliğine göre) ve hemşire bulunmalıdır. Ambulansa yakın yerleşimdeki bu istasyonda iletişim için gerekli malzeme (mobil telefon, telsiz gibi) bulunmalı, gerektiğinde Sağlık Koordinasyon Merkezi ile haberleşme sağlanmalıdır.(2)

Sağlık Personeli

Ülkemizde sporcu sağlığına ilişkin eğitim veren kurumlanıl sayısı artmaktadır. Ege, Ankara, Uludağ, İstanbul Üniversitesi ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi gibi eğitim kurumları spor hekimliği uzmanı yetiştirmektedir. Türkiye Spor Hekimleri Derneği, TMOK ve Türk Tabipleri Birliği Spor Hekimliği Kolu tarafından düzenlenen kurslarda yaklaşık 600 hekim sporcu sağlığına yönelik sertifika almıştır. Uluslar arası organizasyonda bu uzman hekimlerin görev yapması planlanmaktadır bu hekimlerin yanında ekipte yönetici, koordinatör, hemşire fizyoterapist, masör ve paramedikal görevliler yer almaktadır.(2)

Olimpik Hastane

Eğer ciddi bir müdahale gerekiyorsa hasta Olimpik Hastane denilen ve organizasyon boyunca bir protokolle hizmet verecek olan bir yerel sağlık kuruluşuna sevk edilir. Bu hastane aynı zamanda Olimpik Aile fertleri delege ve basın mensuplarına da hizmet vermektedir Yerleşmenin saha ve köye yakın, donanımının tam ve personelin deneyimli olması beklenmektedir.(2)

Özel Durumlarda Sağlık Organizasonu

Yarışmalar öncesi yıllık tahminlere göre organizasyon sırasında hava sıcaklığı ve nem durumunun nasıl olacağı saptanmalıdır. Özellikle maraton yarışının sağlık sorunu yaratmayacak şekilde organize edilmesi ve yarışma öncesinde sıvı istasyonlarının ve sağlık istasyonlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bazı ülkeler bazı hastalıklara karşı sporcuların aşılanarak gelmesini istemektedirler. Gelinen ülkede bir epidemik durum varsa Sağlık Direktörü bu konuda ilgililerle temas etmelidir.(2)

ULUSLARARASI OLİMPİYAT KOMİTESİ SAĞLIK KOMİSYONUNUN

ADAY ÜLKELERDEN İSTEDİKLERİ

Olimpiyat Oyunlarında sporcuların sağlık ile ilgili risk faktörlerine karşı oluşturulacak sağlık organizasyonunda IOC'nin aday ülkelerden yerine getirilmesini istediği koşullar.(9)

Sağlık Sistemi

Şehrin ve ülkenin son 10 yıla ait tüm sağlık verilerin grafiksel bir özeti.(doğum oranı, ölüm oranı, çocuklarda ölüm oranı, hastalık oranı (kişi başına düşen nüfusta hasta kişilerin •sayısı), yaş ortalaması kişi başına nüfusun hastanelendirilmesi.)

Bugünkü hastane servisleri için: (hastane sayısı ve coğrafi dağılımı, yatak sayısı teknolojik tıbbi araç ve gereçler, sağlık personeli acil servis için prosedür.)

Sağlık giderleri için sosyal güvence.

Olimpiyat oyunlarına katılacak sporcuların dışındaki insanlar için yapılan düzenlemeler.

Ülkenizdeki ve Olimpiyat Oyunlarının düzenleneceği kentteki epidemiolojik riskler taşıyan kaynakların ve bunu kontrol etmekle yükümlü sağlık organizasyonlarının belirtilmesi.

Olimpiyat Oyunlarının yapılacağı kentin ve çevre illerdeki öğrenim hastanelilerinin listesi, her biri için sağlık bölümleri ve sağlık-bilimsel ve biomekanik araştırma laboratuarlarının listesi.

Ülkede ilaçların uygulanmasında ne gibi kuralların olduğunun belirtilmesi.

Ülkedeki doping ile ilgili kuralların ayrıntıları ile belirtilmesi.

Ülkemizde son on yıl içinde sağlık kurumlarına yapılan yatırım planlarını ve gerçekleştirilecek herhangi ek bir yatırımın belirtilmesi,.

Olimpiyat Oyunlarının düzenlenmesine yönelik genel ve yerel otoritelerin planlarının uygulanabilir ve geçerli olması; kentin ve ülkenin gelişimi için garantinin sağlanacağı orijinal dokümanlar IOC ye verilmesi.

Herhangi bir doğal afet durumunda tahliye ve yardım için planların IOC ye bildirilmesi.

Sizin ülkenizde IOC tarafından kredilendirilmiş bir laboratuar var mı? Eğer var ise hiç kullandınız mı? Kredilendirilmiş laboratuar ve olimpik köy arasındaki mesafe ne kadardır? Eğer ülkenizde kredilendirilmiş bir laboratuar yok ise, doping kontrolleri için uygulanan prosedürlerin bir taslağının gönderilmesi.

Olimpik ailede, Olimpik köyler için kullanılacak hastanelerin, yatak sayısı ve mesafeyi km. ve zaman olarak belirtiniz.

Olimpik yarışlarda yer alacak sağlık servisleri için personeller, yeni üye seçimi için nasıl önerileriniz vardır? belirtiniz.

Hayvan Sağlığı

Son beş yıl içinde ülkenizdeki hayvanların nüfusunda bulunan bulaşıcı hastalıkları, bunların epidemik bir

seviyede mi? yoksa endemik hastalıklar mı olduğunu belirtin.

Ülkenizde, veterinerlik alanında, ulusunuzda veya şehrinizde epidemilojik risklerin kaynağını belirtin ve bu tür riskleri kontrol etmekle yükümlü organizasyonları listeleyin. (Eğer uygulanıyorsa)

Laboratuarlarda yapılan hayvan testlerinde başarı oranı nedir?(5,9)

IOC SAĞLIK KOMİSYONUNUN ADAY ÜLKELERDEN İSTEKLERİNE KARŞI, ADAY OLAN TÜRKİYE'NİN DURUMU

Ölüm-doğum oranları ve bebek ölümleri son on yıldır hepsi düşüş trendine girmiştir.

İstanbul'da yaşayanların yaş dağılım oranlarına bakıldığında nüfusun yüzde 32,3'ü 15 yaşın altında, yüzde 53,1'i 25 yaşın altındadır.

Ülke genelinde belli başlı, salgın hastalıklarla ilgili problemler yoktur. İstisnai bir durum olarak, düşük oranda AİDS virüsü taşıyanlar vardır.

Salgın hastalıklarla ilgili risklerin ortadan kalkması için gereken kaynaklar Sağlık Bakanlığı'nın idaresindeki özel bir bütçeyle merkezi olarak kontrol ve kanalize edilmektedir.

İstanbul'da 31063 yataklı 128 hastane görev yapmaktadır. Buna ek olarak 30 tane Anne ve Çocuk bakım merkezleri, 20 dispanser ve 154 temel sağlık ünitesi vardır.

İstanbul'da, güvenilir kaynaklara göre, her 10.000 kişide, kişi başına düşen hastane-yatak sayısı mevcut 34'den 67'ye çıkacağı tahmin edilmektedir.

Kullanılan yatak sayısı oranının, mevcut yüzde 58 oranında sürekli kalacağı düşünülürse, olimpiyat oyunlarında ortalama 12.000'den fazla boş hastane yatağı, herhangi bir yükselen talep karşısında bile hastalara hizmet vereceği beklenmektedir.

Olimpiyat oyunlarında ev sahipliği yapmak için, sağlık hizmetlerinde ek bir yatırıma gidilmesine gerek yoktur.

Olimpiyatlara katılmaya hak kazanan olimpiyat ailesi üyeleri İstanbul Olimpiyatları süresince, ülkedeki mevcut bütün sağlık hizmetlerinden yararlanmaları garanti altına alınmıştır.

Kaza sonucu sakat kalma veya ölüm durumlarında, özel bir sigorta planı tazminat ödenmesini sağlayacaktır. Bu durum izleyiciler için de geçerlidir. Ama bu kaza olduğu anda elinde o gün için geçerli bilet olmasına bağlıdır.

Oyunların organizasyonu için, spor-tıbbındaki uzmanları veya sporcu sağlığı için eğitilmiş uzmanları vasıtasıyla toplam 2000 saat harcanacaktır. Tam olarak, 2000 tıbbi personel, görev yapacaktır.

Olimpiyat ailesinin acil ihtiyaçları için, 46 tane ilk yardım istasyonu ve tam teşekküllü planlanmıştır, 39 tane ambulans grubu alarm halindedir.

Bir doktor, bir hemşire, bir koordinatör ve iki yardımcıdan oluşan bir sağlık ekibi her 3.000 seyirci için planlanmıştır. Sporcuların hizmetine verilmek üzere, 31 ambulanstan oluşan bir donanma ve 6 helikopter ve bir ambulanstan oluşan hava filosu hazır olacaktır. Sporcuların kendi ülkelerine hava ambulansıyla taşınması için de hazırlık yapılacaktır.

Olimpik Poliklinik Olimpiyat köyü alanında, oyunlardan çok önce Olimpik poliklinik inşa edilecektir.

Olimpik Tıbbi Koordinasyon Komitesi sağlık desteği için Olimpik Sağlık Organizasyonu ile ilgili bütün işlerin koordinasyonunu ve idaresini üzerine alacaktır.

Türkiye tarafından Mart 1993'de, Avrupa Konseyi Anti-Doping Anlaşması onaylanmıştır.

Türk Anti-Doping Düzenlemesi 1993 resmen ilan edilmiştir. Ankara'da 1988 yılında doping kontrol merkezi tarafından onaylanan bağımsız örnekleme görevlileri vasıtasıyla bütün spor aktivelilerinde örnekleme gerçekleştirilmiştir.

Doping Kontrol Merkezinin son kabul başvurusunun hemen ardından IOC tarafından 10 ürün örnekleri gönderilmiştir ve bu örnekler analiz edildikten sonra sonuçları yayınlanmıştır.

Ülkemizde IOC tarafından 2001 yılında ruhsat verilmiş doping kontrol merkezi mevcuttur.

Son beş yıl içerisinde, Türkiye'deki atlarda, salgın bulaşıcı hastalıklara rastlanmamıştır. (6)

DOPİNG VE DOPİNG KONTROL MERKEZİ

Uluslararası Olimpiyat Komitesi tarafından yasaklanmış madde veya yöntemlerin sporcu tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak kullanılmasına doping adı verilmektedir. (11,12) Doping konusu ilk kez 1956 Melbourne Olimpiyatları'nda gündeme gelmiş, ancak ilk resmi doping kontrolüne 1968 Meksika Olimpiyatları'nda başlanmıştır.

Türkiye'de Hacettepe Üniversitesi ile Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü arasında imzalanan protokol ile bir Doping Kontrol Merkezi kurulması 1988 yılında kararlaştırılmıştır. Üniversitenin bilimsel, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'nün maddi katkıları ile kurulan merkez, IOC tarafından yayınlanmış kullanımı yasak ve kısıtlı olan maddelerin tümünü analiz edebilmektedir. Merkezde IOC tarafından istenilen gerekli bütün cihaz, kimyasal madde, referans ve ilaçlar tamamlanmış olup, mevcut 20 kişilik personel ile araştırma-geliştirme çalışmaları sürdürülmektedir. Halen merkezde yarışma dışı doping kontrol numunelerinin analizleri yapılmaktadır. IOC tarafından gönderilen ilk 10 idrar numunesinin analizini tamamlayıp raporu ile birlikte Kasım 1995 tarihinde IOC'nin ruhsatlandı nlmadan sorumlu merkezi olan Barselona Doping Kontrol Merkezine göndermiş ve doping kontrol merkezimiz 2001 yılında ruhsat almıştır.

Yine dopingle mücadele çerçevesinde Doping Kontrol Merkezi'nde Dopingle Mücadele Vakfı kurulmuştur. Doping Kontrol Merkezi analiz çalışmalarının yanı sıra konferans, seminer, bildiri ve uluslararası bilimsel makaleler ile eğitim çalışmalarını sürdürmektedir.(3)

TÜRKİYE MİLLİ OLİMPİYAT KOMİTESİ (TMOK) SAĞLIK KOMİSYONU

Bu komisyon da TMOK'ın diğer komisyonları gibi Olimpik İdeal çerçevesinde görev yapar. Sağlık Komisyonunun hedefi, Türkiye'de sürdürülen olimpiyat oyunlarına hazırlık açısından spor bilimleri ve sporcu sağlığı konularında TMOK'a danışmanlık hizmeti sunmaktadır. Komisyon hedefleri doğrultusunda ilgili kişi ve kurumlarla da işbirliği yaparak çalışmalarını sürdürür.

Bu komisyonun ana ilkeleri ise;

TMOK Yönetim Kurulu'nun belirleyeceği alanlarda çalışmalar yapar.

Sporcu sağlığı konusunda yurtiçi ve yurtdışında yapılan faaliyetleri takip ederek konunun TMOK ilgi ve faaliyet alanı çerçevesinde kamuoyunu bilgilendirir.

Ülkemizin olimpiyat oyunlarına adaylık hazırlıkları için, gündeme alınacak sporcu sağlığı konularını belirler.

Yukarıdaki hususlarla ilgili olarak yayınlar ve kurs organizasyonları gibi eğitim faaliyetlerinde bulunur.

Çalışma Dönemi başında atanan Komisyon Başkanı, komisyon üyelerini belirleyerek TMOK Yönetim Kurulu'nun onayına sunar.

Komisyon üyeleri, sporcu sağlığı konusunda çalışmalarda bulunan, yükseköğretim veya diğer eğitim öğretim kurumlarıyla ilgili kuruluş çalışanları arasından belirlenir. Doping Kontrol Merkezi Başkanı ve Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Sağlık İşleri Dairesi Başkanı Komisyonun tabii üyeleridir. Komisyon çalışma dönemi başında toplanarak çalışma programını hazırlar ve TMOK Yönetim Kurulu'na sunar. Olimpiyat Oyunları Türk Kafilesi'nin Sağlık Ekibi Şefinin seçiminde TMOK Yönetim Kuruluna öneri getirir. Olimpiyat Oyunları Sağlık Organizasyonu için planlama yapar ve GSGM'nin çalışmalarına ışık tutar. Uluslararası Olimpik Sağlık Kuruluşlarında TMOK'nin temsil edilmesi için adayları Yönetim kurulunun onayına sunar Spor bilimleri ve spor hekimliği konularında kurs, seminer, kongre vb. düzenlenen yurt dışı faaliyetlere katılımla ilgili başvuruları değerlendirir ve yönetim kurulunun onayına sunar. Türkiye'deki sporcu sağlığı ile ilgili kuruluş ve kişilerin envanterini yapar, ilgili temel kitap ve sürekli yayınların listesini hazırlar ve kullanıma sunar. Anti-Doping aktivitelerde Doping Kontrol Merkezi ile işbirliği yapar. Ülkemizde spor bilimleri ve hekimliği konularında çalışma yapan ilgili kuruluşlarla (Gençlik ve Spor Genci müdürlüğü, Türkiye Spor Hekimleri Derneği, Spor Bilimleri Demeği, özel kuruluşlar vb.) oluşturulacak statüler çerçevesinde ödül dağıtılması için çalışmalar yapar.(1)

TMOK'UN İSTANBUL'UN ADAY OLDUĞU OLİMPİYAT OYUNLARINA İLİŞKİN SAĞLIK ORGANİZASYONU ÇALIŞMALARI

İstanbul'un Olimpiyat oyunlarına ev sahipliğini kazanması durumunda, Oyunlar süresince Uluslararası Olimpiyat Komitesi Sağlık Komisyonu'nun bütün kural ve yönetmeliklerine kesinlikle uyulacaktır. Ayrıca bütün akredite kişilere Oyunlar dolayısıyla Türkiye'de bulundukları sürece bedelsiz sağlık sigortası ve tedavi hizmet sağlanacaktı.

Oyunlar süresince bütün yarışma alanlarında sporcular için ilk yardım ekipler görevlendirilecekti. Toplam 37 yarışma alanı ve tesiste 46 ilk yardım istasyonu ve göreve hazır bekleyen 39 cankurtaran grubu planlanmaktadır. Genel olarak her 3,000 seyirci için bir medikal ekip (bir hekim, bir hemşire, bir koordinatör ve iki paramedikal eleman) ve her 8,000 seyirci için bir paramedikal ekip (iki paramedikal eleman ve bir koordinatör önerilmektedir. Kafile hekimlerine de Oyunlar dolayısıyla Türkiye'de bulundukları süre için geçerli olmak üzere geçici tıbbi lisans verilmesi planlanmaktadır

Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ne ayrılan otelde, Ana Basın Merkezi ile Uluslararası Yayın Merkezi'nin kurulduğu tesislerde ve Medya Köyü'nde tercihen zemin katlarda ve girişlere yakın bir konumda birer Sağlık Odası'nın bulundurulması planlanmaktadır.

Olimpiyat Köyü'nde, konut bölgesinin yakınında kusursuz donanımlı bir Olimpik Poliklinik oluşturulması düşünülmektedir. Olimpik Poliklinik, Oyunların başlamasından önce Ulusal Spor Sağlığı Merkezi olarak çalışmaya başlayacaktır. Öte yandan, biri 31 ambulanstan diğeri altı helikopterden oluşan iki can kurtarma filosu ve bir tekne ambulans sporcuların hizmetine sunulması planlanmıştır.

Olimpiyat Oyunları süresince sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde, spor hekimleri ile sporcu sağlığı konusunda eğitim görmüş öteki uzman hekimler toplam 2,000 saatlik (acil poliklinik hizmetlerinde 400 saat, yarışma alanlarında/salonlarında 1,600 saat) hizmet vereceklerdi. Bunun yanı sıra bir bütün olarak Oyunların düzenlenmesinde ayrıca 2,000 sağlık personeli görev alacaktır.(8)

OLİMPİYAT OYUNLARINA ADAY OLAN İSTANBUL'UN HİZMET VERECEK SAĞLIK KURULUŞLARI

Dört yılda bir yapılan olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yapan ülkelerin hazırlık ve düzenleme kurulu şemasında yer alan sağlık komisyonu, oyunların yapılacağı kentin sağlık hizmetlerini en iyi şekilde organize eder. İstanbul Olimpiyat oyunlarını yapması durumunda tabloda belirtilen hastaneler, poliklinikler, tomografi ve MR merkezi, röntgen, ilk yardım merkezleri, doping kontrol merkezleri, fizik tedavi merkezleri ve personel gibi sağlık birimleri hizmet verecektir.(4-8)

Hastaneler

HASTANELER	ANADOLU	AVRUPA
Devlet Hastaneleri	12	16
Diğer Bakanlık Hastaneleri	11	10
Üniversite Hastaneleri	1	2
Özel Hastaneler	20	63
Toplam	44	91

Poliklinikler

POLİKLİNİKLER	ANADOLU	AVRUPA
Özel Poliklinikler	183	330
Devlete Ait Poliklinikler	5	15
Devlete Ait Sağlık Ocakları	69	83
Toplam	257	428

Tomografi ve MR Merkezi

TOMOGRAFİ VE MR MERKEZİ	ANADOLU	AVRUPA
Özel Tomografi Merkezi	11	20

Özel MR Merkezi		
Devlete Ait Tomografi Merkezi		
Üniversitelere Bağlı Tomografi Merkezi		
Üniversitelere Bağlı MR Merkezi		
Toplam	21	35

Röntgen, Tahlil ve Pataloji Laboratuarı

RÖNTGEN LABORATUARLARI	ANADOLU	AVRUPA
Özel Laboratuarlar	86	211
Devlete Ait Laboratuarlar	26	23
Üniversite Laboratuarlar		
Toplam	113	237

Biyokimya Laboratuarları

LABORATUARLAR	ANADOLU	AVRUPA
Özel Laboratuarlar	96	211
Devlet Laboratuarları	24	26
Üniversite Laboratuarları	1	2
Toplam	121	239

Pataloji Laboratuarları		
LABORATUARLAR	ANADOLU	AVRUPA
Özel Pataloji Laboratuarları	14	28
Devlet Pataloji Laboratuarları	5	8
Üniversite Pataloji Laboratuarları	1	2

Toplam	20	38

Fizik Tedavi Merkezleri

FİZİK TEDAVİ MERKEZLERİ	ANADOLU	AVRUPA
Özel Fizik Tedavi Merkezleri	27	40
Devlet Fizik Tedavi Merkezleri	5	7
Üniversite Fizik Tedavi Merkezleri	33	49
Toplam	65	96

Sağlık Personeli Sayısı: Uzman hekim 5637, asistan-pratisyen 4467, diş hekimi 270, hemşire 9174, sağlık memur ve teknisyen, 2172 olmak üzere toplam 21720 kişi hizmet verecektir. Bunun yanında Üniversite hastanelerinde de tahmini olarak 1335 uzman hekim 1130 pratisyen hekim görev yapmaktadır.

İlk Yardım İstasyonları

İstanbul ilinde Acil Yardım ve Kurtarma (AYK) Hizmetleri Belediye ve Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülmektedir .Sağlık Bakanlığına bağlı 112 AYK Merkezine 19 nokta destek olmaktadır. Toplam ambulans sayısı 47 dir. Her ekipte Doktor, hemşire/sağlık memuru şoför ve hizmetli bulunmaktadır. Hizmet telsiz donanımıyla verilmektedir. Belediyeye ait Acil Yardım Merkezine 10 istasyon destek olmaktadır. Toplam ambulans sayısı 10 dur. Özel Hastane, Devlet Hastanesi, diğer Bakanlık Hastaneleri ve üniversitelere bağlı ambulanslar bulunmaktadır. Ayrıca özel sektöre ait ambulans şirketleri bulunmaktadır.

SONUÇ

Olimpiyat Oyunları ve İstanbul insanoğlunun tarihin derinliklerinden günümüze taşıdığı iki değerli mirastır. Olimpiyat Oyunları, iki kıtanın birleştiği İstanbul kentinde yapılması için TMOK bütün titizlikle çalışmış ve aday olmuştur. Fakat, olimpiyat oyunlarını iki kıtanın birleştiği noktaya taşıyamamıştır.

Türkiye ve özellikle en büyük ili olan İstanbul, geçtiğimiz 10 yıl içinde sağlık sistemini dünya standartlarının üzerine çıkaracak programlar geliştirerek uygulamaya koymuştur. Devlet ve özel sektörlerin yapmış olduğu sağlık hizmet birimleri, teknolojinin son ürünleri ile donatılmış, yüksek bir standart yakalamıştır. Bu bağlamda olimpiyat oyunları gibi büyük organizasyonları yapmayı hedeflemektedir.

İstanbul Olimpiyatlarına ev sahipliğini kazanması durumunda, IOC'nin sağlık komisyonunun istediği bütün yönetmeliklerini yerine getirerek aynen uygulayacakta". Organizasyon için İstanbul'a gelen akredite kişilere organizasyon boyunca ücretsiz tedavi hizmetleri sunacaktır. Müsabakaların yapılacağı tesislere ilk yardım istasyonları kurarak, tüm sporcu, seyirci, gazeteci, antrenör, monitör, idareci vb. insanlara hizmet sunacaktır. Olimpiyat köyüne son teknoloji ile donatılmış olimpik poliklinik ve hastane kurulacaktır. Bunun yanında 135 hastane, 685 poliklinik, 56 tomografi ve MR merkezi, 350 röntgen, tahlil ve pataloji laboratuarı, 360 biokimya laboratuarı, 58 pataloji laboratuarı, 161 fizik tedavi merkezi, 21720 sağlık personeli ve bunlara ek olarak üniversite hastanelerinde çalışan 1335 uzman, 1130 pratisyen hekimle hizmet verecektir.

Olimpiyat oyunları hazırlık ve düzenleme kurulu içerisinde yer alan sağlık organizasyonu olimpiyat oyunları ile ilgili tüm hazırlıklarını yapmış, bu oyunların Türkiye'ye verilmesini ve iki kıtanın birleştiği noktada yapılmasını beklemektedir.

KAYNAKLAR

1. ERGEN, E.: "Sağlık Komisyonu", **Olimpiyat Dünyası Dergisi,** TMOK Yayınları, S.1, İstanbul, 1995.
2. ERGEN, E.: "Olimpiyat Oyunlarında Sağlık Organizasyonu", **Türkiye ve Olimpiyat Sempozyumu,** İstanbul Teknik Üniversitesi, B.E.S. Bölümü, İstanbul, 1994.
3. TEMİZER, A.: "T.M.O.K. Doping ve Doping Kontrol Merkezi", **Olimpiyat Dünyası Dergisi,** İstanbul, 1988.
4. Olimpiyat Dosyası **II, İstanbul 2000 Olimpiyat Oyunları Hazırlık ve Düzenleme Kurulu,** İstanbul, 1994.
5. ERGEN, E.: TMOK Sağlık Komitesi Başkanı, **IOC Medikal Komisyon Talebi Raporları,** Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara, 1999.
6. ERGEN, E.: T.M.O.K. Sağlık Komisyonu Başkanı, **Komisyon Raporları,** Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara, 1999.
7. AYKUT, B. VE ARK.: "Olimpiyatlara Katılan Sporcuların Sağlık Organizasyonları", **Türkiye ve Olimpiyat Sempozyumu,** İstanbul Teknik Üniversitesi, B.E.S. Bölümü, İstanbul, 1994.
8. T.M.O.K.: **Olimpist İstanbul 2004.** İstanbul Olimpiyat Oyunları Hazırlık ve Düzenleme Kurulu Yayını, Ana Basımevi, İstanbul, 1997.
9. **Olimpiyat Oyunlarına Aday Olma Kılavuzu,** G.S.G.M. Yayınları, Ankara, 1991.
10. KOÇER,T :**İşletme Yöneticiliği,** Beta Yayınları İstanbul 2000
11. KURDAK,S.S :**Sporda Doping** ve **İlaç Kullanımı** İkinci baskı Bağırgan Yayınları Ankara 1999
12. KOÇ,H. SANİOĞLU A : **Beden Eğitimi ve Sporda Sağlık Bilgisi** Tuğru Ofset İsparta 2000
13. AÇIKADA,C. ERGEN ,E: **Bilim ve Spor** Tek Ofset Matbaacılık Ankara 1990.

Dumlupınar Üniversitesi İp jH|§ Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: 6 >bdJL<y Haziran 2002

SELİM SIRRI TARCAN'IN CİMNASTİK VE SPOR ANLAYIŞI*

* Ö.Alpaslan GENÇAY
* Mehmet ACET
*** Fatih KILINÇ

ÖZET

Selim Sim Tarcan (1874-1957) Yenişehir'de doğmuştur. Lise öğrenimini Galatasaray Sultani'sinde, yüksek öğrenimini de Mühendis Hane-i Berri Hümayun'da tamamlamıştır. 1896-1908 yılları arasında subay olarak görev yapmıştır. Bir süre Serveti Fünun dergisini yönetti. 1909 yılında İsveç'e beden eğitimi ihtisasına giden Tarcan, burada *İsveç Kraliyet Askeri Beden Eğitimi ve Cimnastik Akademisi'nde* Cimnastik eğitimi almıştır. Yurda dönüşünde ordudaki görevinden ayrılarak, 14 Temmuz 1910 yılında Osmanlı Mektepleri Terbiye-i Bedeniyye Müfettişliğine atanmıştır.

Müfettişlik ve beden eğitimi öğretmenliğinin yanı sıra, Uluslararası olimpiyat komitesi temsilciliği, millet vekilliği gibi birçok görevlerde bulunmuştur. 1926'da konuşmaları yüzünden TICI tarafından kınanması ile TMOK Başkanlığından çekilmiştir.

1930'da uluslar arası Olimpiyat Komitesi Üyeliğinden de istifa ederek aktif spor yaşamından çekilmeye başlamıştır. Bundan sonra, Cimnastik ve Beden Eğitimi hakkında halkın aydınlanmasına kitaplar ve makaleler yazarak, çaba göstermiştir.

* Bu çalışma 2000/2001 Güz döneminde G.Ü. Sağ.Bil. Enst. Bed.Eğt. ve Spor A.B.D. Dr. Programında "Çağdaş Beden Eğitimi ve Sporun Gelişimi" dersi dönem ödevi olarak sunulmuştur.

Okt. Sütçü İmam Üniversitesi BESYO, K.Maraş
"Okt.Dr. Dumlupınar Üniversitesi BESYO - Kütahya
"* Okt. Dumlupınar Üniversitesi BESYO - Kütahya

Selim Sırrı Tarcan, hayatında kendisini spor yönüyle iki kişilik olarak ele almıştır. İsveçten önceki Selim Sırrı ve İsvcçten sonraki Selim Sırrı olarak ifade etmiştir. İsveç'e gitmeden önce, Alman cimnastiğini öğrenen ve bu cimnastiği savunan bir spor anlayışına sahip iken, İsveç'e gittikten sonra, spor ve jimnastik anlayışında çok büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimi de şu ifadeyle "İsveç'e pazularımla geldim, aklımla dönüyorum" dile getirmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra da fanatik bir şekilde İsveç cimnastiğini savunmaya başlamıştır.

Selim Sun Tarcan'ın Cimnastik, Beden Eğitimi ve Sporu her anında anlatmaya çalışarak bunlar arasındaki ilişkinin iyi ayarlanmasının yanı sıra bu faaliyetlerin bir denge dahilinde yapılmasının gerekliliğini temel olarak vurguladığı görülmüştür.

ABSTRACT

Selim Sırrı Tarcan (1874-957) was born in Yenişehir. He completed his Lycee esducation in Galatasaray Lycee and his higher education in Engineering schoool (mühendis Hane-Berri Hunmayun). He worked as an army officer between 1896-1908. He edited "Serveti Funun" Journal during that time. He went to Sweden in 1909 to take Physical education training in Royal Academy

of Physical Education and Gymnastic Academy of Sweden. Upon returning to the country he left his job in the army and he was assigned as the physical education supervisor of Ottomans Schools

He worked as a representative of the olympic committee and member of parliment in addition to his jobs as superviser and physical trainer.He resigned from his post as the head of Turkish National Olympic Committee after hc was criticised by TICI for his speech he made in 1926. He then resigned from the olympic committee İn 1930 and withdrew from the aetive sport life. He devoted ali his time to write books and articles about gymnastics and physical training in order to enlighten the people on these subjects.

Selim Sırrı Tarcan regarded himself as two diffent sporting personalities as Selim Sırrı Tarcan before going to Sweden and Selim Syrry Tarcan after returning from Sweden. He had learned German Gymnastics and advocated the German system before he went to Sweden. There were important changes in his understanding of sport and gymnastics after his stay in Sweden. He stated these changes as "I came to Sweden with my museles but I am returning back with my brains".He became an ardent supporter of Sweden Gymnastics after he came back.

Selim Sırrı Tarcan tried to teach Gymnastics, Physical training and sports ali his life, emphasing the need of establishing a good balence among them.

GİRİŞ

19.yüzyılda beden eğitimi ve spor alanında önemli gelişmeler kaydedilmiş, bu alanda çalışmalar yapan eğitimcilerin faaliyetleri sistem haline gelmiştir. Bunların en önemlileri; jon-Amaros ve Ling sistemleri olarak ortaya çıkmıştır. 19.yüzyıldan itibaren bütün dünyada belli kurallar dahilinde yapılmaya başlanan beden eğitimi ve cimnastik faaliyetleri ülkemizde, Tanzimat döneminde başlamıştır.[12]

1863 yılında Mektebi Sultani'de (Galatasaray Lisesi) M.Curel'in temelini attığı ve daha sonra onun yerine gelen M. Moiroux'un sürdürdüğü spor faaliyeti sonucu ilk Türk sporcularının ortaya çıktıkları görülmüştür. Bu öğretmenlerin yetiştirdikleri öğrenciler arasında Ali Faik (Üstünidman) ilk Türk cimnastikçisi olmuştur. Faik hoca daha sonra Galatasaray Lisesi'ne cimnastik öğretmeni olmuş ve kırk yılı aşkın süre ile görevini sürdürmüştür. Moiroux, daha sonra da Mektebi Harbiye'de spor öğretmenliği yapmış, bu askeri okuldaki yetenekli öğrencilerinden Mazhar Kazancı'yı yetiştirmiştir. Faik Hoca'nın en yetenekli öğrencilerinden biri olan Selim Sırrı Tarcan'da Türk sporunun ilk büyük öncülerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Selim Sırn'da Yüksek Öğretmen Okulundaki beden eğitimi öğretmenliği sırasında pek çok genç öğrenci yetiştirmiştir. Selim Sırn Bey'in öğrencileri de yurdun dört bir yanma sporu ve spor anlayışını götürüp yaymışlardı. Selim Sırrı bey aynı zamanda yurdumuzda ilk olimpiyat fikrini ve idealini tanıtan ve yayan, Milli Olimpiyat

ÇAPAN, M.Ş.:"Selim Sırrı Tarcan'ın Beden Eğitimi ve Spor Sistemlerin Analizi,"Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, SBE,1996.

[2]GELİŞİMHACCETTE.,:"Spor"Maddesi,Cilt: 10,Sabah Yayınlan,İstanbul,[y.y]s.3814,3815.

Komitesini kuran ve uluslar arası Olimpiyat Komitesinde ülkemizi ilk temsil eden kişi olarak olmuştur.[3]

Selim Sırrı'nın spor yaşamını, cimnastik ve spor anlayışını ortaya çıkarmak çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Çalışmamız sonucunda elde edilen bulgular bununla da kalmayıp Selim Sırrı'nın diğer yönleriyle de anlaşılmasının sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışmamızın metodolojisini, konusu gereği literatür inceleme çalışması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda evrenimizi, Selim Sırrı' Tarca nm eserlerinin bir kısmı ve konu ile ilgili kitap, dergi, makale, tez'ler oluşturmuştur.

GENEL BİLGİLER

Selim Sırrı Tarcan'ın Hayatı

Doğumu, Ailesi, Çocukluk Yılları

Selim Sırrı Tarcan (1874-1957) Yenişehir'de doğmuştur. Babası Elazığ vilayetinin Kesrik köyünden" Uzun lakabı ile anılan Albay Yusuf Bey dir". Albay Yusuf Bey 1876 yılında şehit düşer, böylece Selim Sırrı iki yaşında babasız kalır, annesi Zeynep Hanım Selim Sırrı'yı ve iki kız kardeşini alarak İstanbul'a yerleşmiştir.[4][5][6]

Öğrencilik Yılları

1882 yılında ise Zeynep Hanım, oğlu Selim Sırrı'nın iyi eğitim alması için Galatasaray Sultani'sine kaydettirmiştir. Selim Sırrı burada cimnastik hocası Faik bey'le karşılaşır, onun cimnastik sevgisi ve becerisinden etkilenerek, annesinin ve çevrenin istememesine karşı cimnastik'e merak sarmıştır. Cimnastik derslerinde çok başarılı olarak bir de ödül alır. Annesi oğlunun ödül aldığını öğrenince çok sevinir. Ancak, bunun cimnastikle ilgili olduğunu duyunca *"seni mektebe okusun diye verdim, iplerin tepesine çıkasın diye değil! Hadi çekil! Ben böyle mükafat istemiyorum. Boşuna sevinmişim!"dev.* Annesi, daha ziyade

[3] ATABEYOĞLU, C: "Cimnastik." Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt :6, İletişim Yayınları, [y.y], s.1474-1518.

[4] TARCAN, S.S. : Hatıralarım, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946
Atabeyoğlu, C: "Tar" Maddesi, Meydan Larousse, Cilt: 19, Sabah Yayınları, [İstanbul], s. 66

[5] ÇAPAN, 1996, s.6.

[6] DEMİRHAN, G. : "Selim Sırrı". Hacettepe Üniv. 5. Uluslararası Spor Bil. Kongresinde Dağıtılan El Broşürü, Bağırgan Yayınevi, Ankara, 1998.

derslerde başarılı olmasını istemiştir. Fakat Selim Sırrı, cimnastik dersini ve hocası Faik Bey'i çok sevmiştir. Bundan sonraki yaşamına yön verecek adımların temelleri bu yıllarda atıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, Selim Sırrı ekonomik nedenlerle, Galatasaray Sultanisi'nden ayrılmak zorunda kalmış ve daha sonra Mühendis Hane-i Berri Hümayun'a kaydolarak yüksek tahsilini, burada tamamlamıştır.[7]

Mesleki ve Siyasi Hayatı

Selim Sırrı yüksek tahsilini tamamladığı yıl (1895) kur'a sonucu İzmir'e ataması yapılır. Yeni Kale'deki istihkam birliğinde göreve başladığında, İzmir'de aydın bir çevreyle tanışma imkanı bulan Selim Sırrı, iyi bir arkadaş gurubuna sahip olur. İzmir'deki çalışmaları 1900 yılı Ekim ayma kadar devam etmiştir. Bu tarihte Sami Paşa Zade Hasan Beyin desteği ile *"Padişah Fahri Yaver/i"*'gine atanmıştır. 1900 lü yıllar İstibdada karşı bazı çalkantıların, yeni fikir hareketlerinin olduğu yıllar olmuştur. Eski okul arkadaşlarıyla bir araya gelen Selim Sırrı, siyasi ve sosyal konuları aralarında tartışmışlardır. Bir yandan İzmir'de başladığı yazı faaliyetini İstanbul'da sürdürmeye karar verirken, diğer yandan yazılarını Servet-i Fünun Mecmuasında yazmaya devam etmiştir. Yazdığı ilk makalede, vücut sağlığını korumanın öneminden bahsederek, ana babaları çocukların vücut eğitimine özen göstermeleri konusunda uyarmak istemiştir. Bu makaleler, tophane Müşiri ve Mektepler Nazırı Zeki Paşanın dikkatini çeker ve paşa, çelimsiz oğluna verdiği cimnastik derslerinin yararlı olduğunu gördükten sonra, onu Anadolu Kavağındaki görevinden alarak Mühendis Hane-i Berri Hümayun'a cimnastik ve Eskrim hocası olarak tayin etmiştir. Selim Sırrı'nın bu göreve başlaması ile (1903) hayatında yeni bir döneme girdiği görülmüştür.

S.S.Tarcan, bir yandan öğretmenlik yaparken diğer taraftan cimnastik ve beden eğitimini tanıtan yazılar yazmaya devam etmiştir. Ancak, karşılaştığı bir olay ile cimnastikle ilgili yazdıkları ve uyguladıkları arasında bir tezat olduğunun farkına vararak. Selim Sırrı bunu şöyle anlatmıştır ; *"Serveti Fünun Mecmuasında kendime göre bazı makaleler yazıyordum. Bir gün, İkdam Gazetesinde benifena halde hırpalayan bir makale çıktı. İmzasına*

[7] TARCAN, 1946, s.17-18

baktım Dr. Kilisli Rıfat. Hiç tanımadığım bir adam söyle diyordu; "Selim Sırrı, ne yazık ki bir ilim adamı değil, eğer bir parça anatomiden, fizyolojiden anlasa idi o zaman daha istifadeli şeyler yazardı. " Bu yazılara fena halde bozuldum. Kilisli Rıfat'ı bulup ona boks dersi verecektim. Durumu anlamış olacak ki "Ben vücut pehlivanı değilim, fikir pehlivanıyım. Ben size kalemle meydan okudum, kudretiniz varsa siz de kalemle cevap verin. Öyle zannediyorum ki tuttuğunuz yol yanlıştır. Siz Fransızca biliyorsunuz, size bazı kitaplar vereyim okuyun, ondan sonra görüşelim." dedi. Dr. Philippe Tissie'nin "Yorgunluk ve Beden İdmanları" adlı kitabını verdi. Okuyunuz sonra görüşelim dedi. Bu iki kitabı dikkatle okuduktan sonra,..... iri pazularım ve cambazlık marifetimle bir köy cambazından farklı olmadığımı anladım..

Karşılaştığı bu durum karşısında, Selim Sırrı'nın bundan sonraki yazıları ve çalışmaları daha bilimsel amaçlı olmaya başlamıştır. Bununla birlikte, siyasi çalışmaları da devam etmiştir. Selim Sırrı, 11 Temmuz 1908 Meşrutiyetinin ilanı ve izleyen günlerde arkadaşı Rıza Tevfik ile beraber at sırtında hürriyet nutukları atmıştır. O günlerde yaptığı siyasi çalışmalardan ötürü arkadaşları ile arası açılmıştır.[10] Siyasetten çekileceğini ve Beden Terbiyesi muallimi görevine döneceğini söyleyen Selim Sırrı, 1908 yılında İstanbul'da özel bir Terbiye-i Bedeniye Mektebim açar. Ancak, 1909 yılında tekrar kapatmak zorunda kalır. Bundan sonra yurt dışında eğitim hayatını sürdürmek istemiştir. Daha önceden okuduğu kitaplardan etkilenerek İsveç'e gitmeyi amaçlamıştır.

Hatıralarım adlı eserinde (1946, s.44) İsveç'e gidişini şöyle belirtmiştir; *"Dr. Tissie İsveç okulunu okuduğum kitapta çok methediyordu. Artık kafama koymuştum, Avrupa'ya gidecek, yüksek Beden Terbiyesi mekteplerinden birine gidecektim. Fakat buna mali durumum müsait değildi. " Şeklinde ifade etmiştir.*

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği sırasındaki çalışmalarından ötürü ordudaki görevinden rahatsız olmuştur.

[9]ÇAPAN,1996,s.17
[10]ÇAPAN,1996,s.11,12
"TARCAN, 1946, S.44
[12]KARAKÜÇÜK,S.:Beden Eğitimi Öğretmeninin Eğitimi,Gazi Üniv.,Yay.,Ankara, 1989.
[13] KAHRAMAN, A. : Osmanlı Devletinde Spor. I.Baskı,Kültür Bakanhğı Yayınları, Yayın No: 1697 Ankara, 1995, s.662,666

Harbiye Nazırı İzzet Paşa bu durumun farkına varmıştır. Selim Sırrı artık ya çok sevdiği Cimnastik ve Beden Eğitimi ile ilgilenecek yada, siyasetle ilgilenecekti tercihini yapmıştır. Bununla birlikte, İzzet Paşa, Selim Sırrı'yı görevinden uzaklaştırmak istemiştir. Selim Sırrı'yı çağırarak, düşüncesini dile getirmiştir. İzzet Paşa, Selim Sırrı'ya, Paris'e Paris Sefareti Ateşe Militerliği'ne (Askeri Ateşe) göndermeyi düşündüğünü belirtmiştir. Selim Sini Tarcan da bu teklifi fırsat bilerek hemen "Paşam, beni yurt dışına çıkatmak istiyorsanız Paris'e değil, İsveç'e gönderin. Ben orada beden eğitiminde ihtisas yapmak istiyorum" diyerek teklifde bulunmuştur. Bu teklifi İzzet Paşa tarafından kabul edilmiştir.[14] Tarcan, bunun üzerine, İsveç'e cimnastik okuluna gitmek istediğini belirtmiştir. Gerekli izni aldıktan sonra 1909 yılında Stockholm'e cimlastik eğitimi görmek için hareket etmiştir. Burada, Kralın maiyet alayında misafir olarak kalmış ve Aynı zamanda, Yüksek Muallim Mektebinde derslere başlamıştır. Eski Direktör General Balek ve Beden Terbiyesi Üstadı Profesör Törngsen ile tanışan Selim Sırrı bunu şöyle anlatmıştır ; *"Görüştürken pazularımla ve hünerlerimle böbürlendim. Gülümsediler. Beden Terbiyesi'nin ilim ve kafa işi olduğunu anlattılar. İnsanın dünyaya bir nefes alarak geldiğini ve bir nefes vererek gittiğini; vücut egzersizlerinin fizyoloji, anatomi, psikoloji ve biyolojiye uygun bir şekilde yapılması lazım geldiğini izah ettiler. O zaman sporun, ilmi verilerle muhat olduğunu anladım. Aynı zamanda, cimnastiğin, insan hislerinin terbiye vasıtası olduğunu öğrendim " .*

Selim Sırrı 1910 yılı ilk baharında İsveç'teki Beden Terbiyesi Tahsilini tamamlayarak yurda dönmüştür.[15] İsveç'ten belli hedeflerle dönen Selim Sırrı, politikayla ilgilendiği için Mühendis Hane Müdürü tarafından başka bir göreve nakledilmek istenirse de bunu kabul etmeyerek görevinden istifa eder. İşsiz kalan Selim Sırrı, bir gün Muarif Nazırı Emrullah Beyle karşılaşır. Durumu öğrenen Nazır, Selim Sırrı'yı bir hafta sonra Bil'umum vilayet-i Osmaniye mektebinin Terbiyei Bedeniye Müfettişliğine atar. Ancak, neyi teftiş edeceğini anlayamayan Tarcan, Emrullah

ARUN, A.C.: "Selim Sırrı Tarcan", Spor Bilimleri Dergisi, Türkiye Beden Eğitimi Öğretmenleri ve Spor Kulübü Derneği, Yıl: 4, Sayı 13-16, İstanbul, 1993.
[15] TARCAN, 1946, s. 45,47
FİŞEK, K. : 100 Soruda Türkiye Spor Tarihi,Gerçek Yayınevi, [y.y], 1985.S.15-U0.

Efendiye sorar *;"Fakat efendim, neyi teftiş edeceğim? Galatasaray 'dan başka hiç bir sultani de cimnastik dersi yok! Hele kız mekteplerinde bu dersin adı bile bilinmiyor!" der,* Emrullah efendi ise; *"Azizim, sen hem müfettiş, hem de müessis olacaksın. Erkek muallim mektebinde ıslahat yaptık. Programına, haftada iki defa Beden Terbiyesi dersi koyduk. Orada sen ders verip muallim yetiştireceksin. Kız mektepleri için de sonra düşünürüz,* "demiştir.[17]

Bunun üzerine cimnastiği, kız mekteplerine sokmayı başaran Selim Sırrı, Müfettişliği yanında geleceğin öğretmenlerini cimnastiğe yatkın hale getirmek istemiştir. Selim Sırrı'mn Maarif Nezareti Müfettişliğine atanması, Nezaretin eğitimle ilgili karar ve uygulamalarında söz sahibi olmasını sağlamıştır. Bu gelişme Türk sporu için önemli bir süreçtir. Artık ülkemizde sporun bu dönemden sonra yeni bir boyut kazandığı söylenebilir.[18]

Selim Sırrı bey İsveç'ten dönünceye kadar (1911) Türk gençleri Alman usulü cimnastik (aletli cimnastik) yapmışlardır. Selim Sun Bey İsveç'ten dönüp Galatasaray Sultanisi'ne spor öğretmeni olunca, ilk defa burada İsveç usulü cimnastiği (aletsiz cimnastik) uygulanmaya başlamıştır ."Bununla birlikte, bir yandan yöneticilik görevindeyken bir yandan da, Darul muallimin-i (İstanbul Erkek Öğretmen Okulu) de beden eğitimi dersleri veren Tarcan'ın, diğer yandan da bu alanda çalışacak öğretmenlerin yetiştirilmesi konusunda çaba harcadığı görülmüştür.

Selim Sırrı'mn Etkilendiği Cimnastik Sistemleri

Fransa'da Rabelais, sonra Montaigne daha sonra da Jean Jacques Rousseau gibi filozoflar eserlerinde ve kurdukları terbiye sisteminde vücut idmanlarına yer vermişlerdi, nitekim Almanya'da Johann Bernhard Basedow (1723-1790), daha sonra, Johann Guts Muts (1759-1839) cimnastiği ve vücut idmanlarını 19.yy dan evvel yaymak istemişlerdir[22] [23]

Hatta bu nedenle, J.J Rousseau'da *"Emile"* (1762) **adlı** yapıtında eğiticinin, insanı doğal eğitiminin, beden ve düşünce için olağan üstü bir yetiştirme biçimi olduğunu savunmuştur.[24]

[17] TARCAN,1946,s.47.
[18] ÇAPAN, 1996, s.20.
[19] KAHRAMAN,1995, s.664.
[20] TARCAN, 1946. s.47.
[21] DEMİRHAN,1998,s.2.
[22] TARCAN, 1932, s.94.
[23] GELİŞİM Hachette,1993, s.3814.
[24] GELİŞİM HACCETTE, 1993, s.3814.

Hareket olgusu, Avrupa'da kısa bir sürede yaygınlık kazanarak gelişme kaydettiği görülmüştür. İsviçre'de Johann Henrick Pestalozzi (1746-1827) akılcı bir cimnastik önermiştir. Almanya'da (1755-1761) Gothe'de kendini beden hareketlerine vermiştir. Basedow'da, Dessau'da kurduğu enstitüde beden eğitiminin zihinsel eğitimle birlikteliğini sağlamıştır. Basedovv, düşünceleriyle Guts Muts'u çok etkilemiştir ,[25] Avrupa'daki bu gelişmelerin yanı sıra, Osmanlı Devletine gelen ilk modern spor cimnastik olmuştur (1863).[26] Ülkenin batıya dönük ilk kültür yuvalarından biri olan Mektebi Sultani 1868 de açılırken Fransa'dan getirilmiş olan öğretmenler arasında M. Curel adında bir cimnastik öğretmeni bulunuyordu. Bu zat okulun en geniş salonunu "spor salonu" haline getirirken, Fransa'dan getirttiği gerekli aletlerle burayı donatmış, ve okulda mükemmel bir cimnastik hane meydana getirmiştir. M. Curel burada öğrencilerine ilk cimnastik derslerini vermeye başlamıştır. M. Curelden sonra 1874 te okula M. Moiroux adında bir cimnastik öğretmeni gelmiştir. Mükemmel bir cimnastikçi olan M.Moiroux, bu okulda gerçek cimnastiğin kurucusu olurken, başta Ali Faik bey olmak üzere bir çok öğrenci yetiştirmiştir.

Mekteb-i Sultani sıralarındaki spor faaliyeti de Osmanlı İmparatorluğu için gerçek anlamda sporun yerleşmesinde önemli etken olmuştur. Mektep-i Sultani de M. CurePin temelini attığı ve daha sonrada onun yerine gelen M.Moirox'un, sürdürdüğü spor faaliyeti sonucu ilk Türk sporcularının ortaya çıktıkları görülmüştür. Bu öğretmenlerin yetiştirdikleri öğrenciler arasındaki ilk "büyük isim" , **Ali Faik** Bey (Üstünidman) dır. İlk Türk Cimnastikçisi olarak tanınan Faik Hoca, daha sonra Galatasaray Lisesine cimnastik öğretmeni olmuş ve kırk yılı geçen görevi süresince sayısız öğrenciler yetiştirmiştir.[28]

M.Moiroux, Mekteb-i Sultani'den başka Mekteb-i Harbiye'de de spor öğretmenliği yapmış, bu askeri okuldaki yetenekli öğrencilerinden Mazhar Bey (Kazancı) daha sonrada

[25] GELİŞİM HACCETTE,1993, s.3814.
[26] İŞCAN,F..Türklerde Spor, B.T.S.G.M Yayınları, Yay.,No: 55, Ankara, 1988,s.97-98.
[27] ATABEYOĞLU, C, et al.: "Olimpiyatlar." Morpa Spor Ansiklopedisi, Morpa Kültür Yayınları LTD.ŞTİ, İstanbul, 1997 s.160.
[28] ATABEYOĞLU, s. 1475.

Mektep-i Harbiye'de spor öğretmeni olarak hizmet görerek pek çok askeri öğrenci yetiştirmiştir. Faik Hocayla, Mazhar Hoca Türkiye'de Cimnastik sporunun gerçek öncüleri olmuş; biri sivil okullarda, diğeri askeri okullardaki olumlu çalışmaları ile Türk sporuna önemli katkılarda bulunmuşlardır.[29]

Türk cimnastik sporunda uzun süre sürüp gidecek olan bir anlaşmazlık da bu dönemde başlamıştır. Mazhar hoca, Almanya'dan aletli cimnastik konusunda tam bir uzman olarak yurda dönerken, Selim Sırrı bey de aletsiz İsveç cimnastiğinin ateşli taraftarı olarak Stockholm'deki öğrenimini tamamlayıp yurda dönmüştür. Bundan sonra, ülkede "aletli-aletsiz cimnastik" çatışmasının başladığı görülmüştür. Türk cimnastik sporunun kurucusu Faik Üstünidman'da aletli cimnastik tarafında ve Mazhar kazancının yanında yer almıştır. Ancak Selim Sırrı bey, yolundan asla şaşmayarak, İsveç cimnastiği üzerinde ısrarlı bir şekilde durmuştur .[30]İşte biz bu çalışmamızın temelini oluşturan Selim Sırrı'nm cimnastik ve spor anlayışında, etkilendiği cimnastik sistemlerinden kısaca bahsetmeye çalışacağız.

Jahn ve Amaros Sistemi *(Jahn 1778-1852, Amaros 1770-1848)*

Johann Friedrick Ludwig Jahn'ın sisteminde cimnastik herkes için bir vazifedir. Vatanın selameti, milletin yücelmesini düşünen her genç, vücudunu kuvvetiendirmelidir.John Millet, vatan, cimnastik bu üç kelimeyi bütün olarak kabul etmiş genel olarak askeri cimnastik ve aletli cimnastik anlayışı hakim olmuştur. ' [32]Jahn Berlin'de, sert ve gösterişli bir davranış, dik baş, sağlam vücut, gergin bacaklar gerektiren güç ve beceri yöntemi dersleri vermiştir.[33]

İspanyol subayı olan Francisco Amaros'ta her gördüğü sistemden etkilenmiş ve onları taklit etmiştir. Aletlere ve donanımlara önemli derecede yer vermiş, Jahn'ın tesirinde kalarak askeri cimnastiğe fazla önem vermiştir.[34][35]

[29]ATABEYOĞLU,s.1475.
[30] ATABEYOĞLU,s. 1507.
[31] TARCAN,1932a, s.86.
[32]FİŞEK,1985,s.15-45.
[33]GELİŞİM HACETTE, 1993, s.3814.
[34]TARCAN, 1932a, s.86.

Selim Sırrı'nın bu görüşlerden nasıl etkilendiği ilerde açıklanacaktır

Ling Sistemi *(1776-1839)*

İsveç cimnastiğinin kurucusu Pehr Henrik Ling'dir. Cimnastikte bilimsel ve Fizyolojik temellere dayalı yeni bir sistem geliştiren Ling, ülkesinin içinde bulunduğu durumdan etkilenerek gençliğe sıhhat, güzellik, cesaret verebilmek için, hareketler üzerinde esaslı bir değişiklik yaparak [36], vücudun her uzvuna fayda veren fizyolojik hareketleri bulmuştur. Ling'e göre, kimse cimnastik aletlerine vücudunu esir etmemelidir. Sırf eğlence ve marifet göstermek için insanın ekseriya zararlı bir takım hareketleri yapmaya uğraşmayacağını belirten Ling, hareketi sağlayan kanunların bilinmesi gerektiğini savunmuştur.[37] İsveç usûlü cimnastiğin kasları büyütmeyeceğini ancak, hasta ve zayıf olanlara daha yararlı olacağı savunulan bu cimnastiğe "Tıbbi Cimnastik" de denilmiştir.

Selim Sırrı Ling'in cimnastik usulüne hayranlıkla bakmaktadır. Her hareketin bir gayeye yönelik olduğu bu sistemde cambazlığa, zorbalığa yer olmayışı Selim Sırn'yı daha fazla ilgilendirmiştir.[39]

Selim Sırrı Tarcan'm Cimnastik ve Spor Anlayışı
Selim Sırrı Tarcan'm Cimnastik Anlayışı

Selim Sırrı, çocukluğunda adalelerini sertleştirmek gayesi ile cimnastik yapmış olduğunu her türlü hünerleri yapan biri olduğunu kabul etmiştir. Öğrencilik yıllarında, uzun yıllar Jahn ve Amaros sisteminin etkisinde yetişmiş olan Selim Sırrı, İsveç'ten döndükten sonra, Amaros sistemi anlayışına göre yetişen Faik Bey'in, cimnastiğin gelişmelerine vakıf olmadığı, beden terbiyesini ilim olarak kabul etmek istemediğini, daha ziyade adalelere önem verdiğini belirtmiştir.[40]

İyi bir Fransızcası olan Selim Sırrı, spor alanındaki çeşitli gelişmeleri yakından takip etmektedir. İşte, İsveç'e gidişine kadar

[35] FİŞEK, 1985,s.15,45.
[36]TARCAN,1932a,s.89,90.
[37] GELİŞİM HACETTE, 1993, s.3814.
[38] KAHRAMAN, 1995,s.662.
[39]TARCAN, 1932a, s.94.
ÇAPAN, 1996,s.30.

uzayan bu süreç sonunda Ling'in İsveç cimnastiği sistemini inceleyerek bilgi sahibi olur. Selim Sırrı, cimnastik ve spor anlavısını İsveç'ten önce ve isveç'ten sonra şeklinde değerlendirmiştir.

İsveç'ten döndükten sonra Selim Sırn, "İsveç'e Pazularımla gittim kafamla döndüm" diyerek Ling'in sisteminden ne kadar etkilendiğini açıklamıştır.[4]

İsveç'ten döndükten sonra Jahn ve Amaros sisteminin sıhhi ve terbiyevi olmadığını anlatmaya çalışır. Tarcan'm *"Amaros sisteminin çocuklara, zayıflara, kadınlara, şişmanlara, ihtiyarlara kabul-ü tasdik değildir"* dediği görülmüştür. *"Günün birinde fizyoloji ilminin muğtayatı karşısında kanaatlarım sarsıldı. Hatalarımı gördüm. Senelerce yürüdüğüm yoldan geri döndüm"* diyen Selim Sırrı, her zaman hareketlerin, eğitici olabilmesi için, şekil, şiddet ve miktarının iyi ayarlanması gerektiğini ortaya koymuştur.[44] Çeşitli sporcuların günlük gazetelerde, "Memleketimizde İsveç usûlümü? Türk usulümü?" başlıklı yazılarına kızan Selim Sırrı, bütün vücudumuzu makul bir şekilde işleten, uzuvlarımızın vazifelerini kolaylaştıran fizyoloji kaidelerine uygun İsveç cimnastiğinin milliyetinin olmadığını, bu usulü İsveçli bir alim bulduğu için adına İsveç cimnastiği denmiştir, diyerek tepkisini dile getirmiştir.

Yeni anlayışına göre cimnastiğin tarifini yapan Selim Sırrı, Spor Pedagojisi kitabında[45]; *"Cimnastik vücudumuzdaki mafsal ve adale gruplarının vazife ve ehemmiyetlerine göre tatbiki lazım gelen, hareketlerin şeklini ve miktarını bildiren bir fendir, Cimnastik sayesinde dimağımızın kışrındaki asabi muharrike merkezleri terbiye görür, bu sayede irade kudreti asap merkezlerinden hangi birine tesir ederse o merkezin idare ettiği, adale hareketi kolaylıkla yapar."* demiştir.

Selim Sırrı, Cimnastiğin vücudun tümünü dengeli bir şekilde koruyan ve çalıştıran, geliştiren bir çalışma olduğunu

TARCAN, 1932a, s.94.
ÇAPAN, 1996, *s.*32.
ÇAPAN, 1996.*S.*3I.
ÇAPAN,1996,*s.*32,33.
TARCAN, 1942.S.22.23.
TARCAN, *S.S.* : Spor Pedagojisi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943.

belirtmektedir. Spor yapmadan önce en az 30 dk cimnastik yapmanın gerektiğini önemle vurgulamıştır.

Selim Sırrı Tarcan'm Spor Anlayışı

Selim Sırrı'ya göre spor, *"Vücudun kuvvetini, çevikliğini idame eden, irade kuvvetini artıran şuurlu bir vasıtadır.... "* [7]Selim Sırrı sporu, beden eğitiminin bir parçası olarak kabul etmiştir. Vücudun sağlığını korumada bir vasıta olduğuna inanarak, spor eğitimiyle doktor, psikolog ve eğitimcilerin yakından ilgilenmesini istemiştir. Sporda, yarış ve başarının ön planda olduğunu belirtirken, spor eğitimcilerine de büyük sorumluluk yüklemiştir ,[48]

Spora, amaçlarını ve toplumsal yararlarını ayrı ayrı ele alarak yaklaşan Selim Sırrı, kişisel boyuttaki faydalarının yanı sıra, sporcunun ahlak, karakter, adalet, dürüstlük gibi basiretlerine de Önem vermiştir. Bu görüşünü hemen her yerde vurgulayan Tarcan ; *"Spor, sağlık, uzun ömür, ırkın güzelleşmesi, insan neslinin ıslahı, fert ve toplumun uyum ve mutluluğunu olumlu yönde etkiler"* [50] derken bu yaklaşımı ile İsveçli Ling'in sistemini ne derece benimsediğini göstermiştir. Sporcunun yalnızca bedenen değil, aynı zamanda zihnen gelişmesinin önemini vurgulayan Tarcan, iyi bir sporcunun yetişmesinin belli aşamalardan geçmesi gerektiğini belirtmiştir.[51] Bununla birlikte, sporcunun spor yaparken her türlü menfaatten uzak olması gerektiğini savunması, *"seyircisiz, sporcusuz spor meydanları tesis edilmeli ve bu meydanlarda koşma, atlama,atma, tenis ve futbol yerleri ayrılmalı"* sözü ile amatörlük kavramına çok önem verdiğini bir kez daha ortaya koymuştur.[52]

Sporun Teşkilatlanmasına Yönelik Çalışmaları

'TARCAN,1943,*s.*150.
[47] ÇAPAN, 1996,s.67.
[48] TARCAN, *S.S.* :Radyo Konferanslarım I., Devlet Matbaası, İstanbul, 1932b.s. 103-112.
[50] TARCAN, 1943, *s.* 19.
[51] TARCAN, 1943, s. 150.
[52] TARCAN, S. 1932a, s. 126.

Modern Olimpiyat'ların kurucusu Baron Pierre de Coubertin henüz üye olmamış devletleri yanına almak için bir Dünya gezisine çıkmış, bu arada Osmanlı Devletini de uluslararası olimpiyat komitesine üye kayıt etmek için İstanbul'a gelmişti. İstanbul'da Selim Sırrı beyle tanışmış ve Selim Sırrı ile yaptığı görüşme sırasında olimpiyat oyunlarının yeniden ihyası için gösterdiği çabalardan söz ederek, tüm Dünya ülkelerini, bu davanın etrafında toplamak istediğini söylemiş ve bir olimpiyat komitesi kurarak, Türk sporcularının olimpiyat oyunlarına gönderilmesini istemiştir.

Selim Sırrı, bu olayı Eski ve Yeni olimpiyatlar adlı eserinde şöyle anlatmıştır ; *"Coubertin'in bu teklifi çok hoşuma gitti, yalnız tatbik sahası yoktu,kendisine,bizim henüz istibdat devrinde yaşadığımızı, cemiyet teşkil değil, iki kişinin baş başa gelmesinin mümkün olmadığını, böyle bir milli olimpiyat cemiyeti kurmaya kalkarsam, bunun benim hayatıma mal olacağını söyledim, adamcağız bana hak verdi, cevaben: siz benim murahhasım olunuz, ilerde bir gün gelirde cemiyet teşkiline izin verilirse, sizde milli olimpiyat cemiyetini kurarsınız dedi ve ayrıldık..."*

Selim Sırrı bey, 1908' de Meşrutiyetin, ilanından sonra ülkeye cemiyet kurma serbestisinin gelmesi ile Osmanlı Olimpiyat Cemiyetini kurabilmiş ve durumu Baron de Pierre Coubertin'e bildirmiştir. Bununla birlikte Selim Sırrı, 28 mayıs 1909 günü Uluslar Arası Olimpiyat Komitesinin Berlin'de yapılan toplantısına Osmanlı Milli Olimpiyat Komitesi'ni temsilen resmen katılmıştır. Selim Sırrı Bey aynı zamanda yurdumuzda "Olimpiyat" fikrini ve idealini tanıtan ve yayan, Milli Olimpiyat Komitesini kuran ve uluslararası Olimpiyat Komitesinde Ülkemizi ilk olarak temsil eden kişidir.[54]

OMOC'la (Osmanlı Milli Olimpiyat Komitesi) ilgili olarak 1908-1922 tarihleri arasında hiç bir belgeye rastlanılmaması da bize gösteriyor ki, OMOC'un 1922 den önce kişisel olarak faaliyette bulunmuş ve yasal kuruluşunu tamamlayamamıştır. İstanbul'daki bazı sporcular 1923 yılında "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı" nı kurup, hükümete, yardım için müracaat

ATABEYOĞLU, s. 1477.
ATABEYOĞLU, s.1477.

ettikleri zaman hükümet bunu reddetmemiştir.[55] Bundan dolayıdır ki, Bakanlar Kurulunca 1924 Paris Olimpiyatlarına katılmak için gerekli ödenek OMOC yerine, TİCİ'ye (1922-1936) verilmiştir. 1922 yılına kadar OMOC ile spor örgütleri arasında ilişkilerde kopukluk bulunmuştur. Selim Sırrı, bu kopukluğu önlemek için 1924 yılında Türkiye Olimpiyat Cemiyetini kurduğunda, TİCİ'niıı yönetim kurulundaki üyelerden büyük çoğunluğunu burada görevlendirmiştir.[56] Bununla da yetinmeyerek 1924 yılında Cihan Müsabakalarını Hazırlama Cemiyeti'ni (CHMC) kurarak, TİCİ başkanı Ali Sami Yen'i ve Burhan Felek'i yanına almış ve Türkiye Milli Olimpiyat Cemiyeti'ni (TMOC) kurmuşlardır. Selim Sırrı 1930 yılında Uluslar arası olimpiyat komitesi temsilciliğinden kendi isteği ile ayrılmıştır.[57]

Beden Eğitimi ve Spor'a Bakışı

Selim Sırrı Tarcan sporun, ilmin gelişmesinden nasibini alması gerektiğini, insanlar niçin spor yapmalıdır? sorusunun cevabını aramakta ve bunu halka iyi bir şekilde vermenin çabası içerisine girmiştir. Bir yazısında; *"Şüphe yok ki artık sporlar zamanımızda ilim ve terbiye çerçevesi içine girmiş ve medeni alemin tabipleri, ruhiyatçıları, pedagogları bu çok mühim hayati mesele ile yakından alakadar olmağa başlamışlar, Üniversite ismini taşıyan irfan ocakları vücutla kafa arasındaki münasebeti takdir ederek sporu tababetin hıfzısıhhasının yanına almışlar "görüştünü* dile getirmiştir.[59]

Selim Sırrı, beden eğitimini ve sporun okullaşmasına ilişkin görüşlerini ise şöyle belirtmiştir; *"üniversitemizde beden terbiyesini nazari ve ameli bir ders gibi okutmak zor bir iş değildir, bu dersi okutacak mütehassıs muallimler memlekette vardır ve ilk iki sömestr için bu ders mecburi olmalıdır. Bale üniversitesinin yaptığı gibi bizde diploma verdiğimiz gençlere mektepte ve birçok müessesesinde beden terbiyesi hocalığı hakkını veren bir diploma*

[55] APAK, R.: Onbeş Yıl ve Türk Sporu. Kasım 1938, Cilt .2, no:69.,Ülkü (1933-1950): Seçilmiş Spor Makaleleri, Der.: Suat Karaküçük, Ankara, 1993, s.96-97.
[56] FİŞEK.1985,s.87-110.
[57] ATABEYOĞLU, C:"Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası/Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 7, İletişim Yayınlan,! y.y], s.2175-2195.
[58] FİŞEK, 1985, s.87,110.
[59] TARCAN, S.S. : Radyo Konferanslarım III., Ülkü Matbaası, İstanbul, 1935.

ihdas etmeliyiz, bu dersi hangi fakülteye bağlamalıdır? sualine gelince tıp, edebiyat, veya pedagoji fakültelerinden birine bağlamak mümkündür" "Beden terbiyesi ve onun şubeleri olan oyun, cimnastik sporlar müstesna kimselerin yapabileceği bir nevi cambazlık şeklinde kaldıkça bu hüner ve marifetlerin üniversitelerle hiç bir alakası olmayacağını" belirtirken, bu konudaki görüşleri doğrultusunda bir çok çalışmalar yapmıştır.[60]

Hükümet programında, bahsi geçen "Terbiye-i Bedenîye Dar'ülmuallimini" çok geçmeden Ankara'da "Gazi Terbiye Enstitüsü" adı altında faaliyete geçmiştir. Atatürk, bununla da yetinmeyip Beden eğitimi öğretmeni yetiştirecek yüksek okul açılmadan Çapa'daki Muallim Mektebinde özel bir kurs düzenlemiş ve bunun başına Avrupa'da beden eğitimi öğrenimi yapmış bulunan tanınmış spor adamı Selim Sırrı Tarcan'ı getirmiştir. 1926 yılında Çapa'daki Muallim mektebinde özel kurslar düzenlenmiştir. Bu kurslar dokuz ay süreyle her il'den yetenekli birer ilkokul öğretmeni ve ordudan bazı subayların iştirakıyla dört dönem devam etmiştir. Bu eğitim faaliyetlerinde, İdareci ve öğretici olarak İsveç'te cimnastik eğitimi görmüş olan Selim Sırı bey getirilmiştir. Kız öğrencileri yetiştirmek üzere ise İsveç'ten Inga Nerman ve Ragnar Johnsson adlarında iki bayan cimnastik öğretmeni getirilerek, bu soruna çözüm bulunmuştur. İnga Nerman Türkiye'de dört yıl kalarak bir çok bayan cimnastikçi yetiştirmiştir. [61]

Selim Sırrı, sporu ve beden terbiyesinin önemini temel alan anlayışı ile ilgili olarak, 1934 yılında yayınlanan Radyo konferanslarım adlı eserinde [62]; *"Beden Terbiyesi, kemal mertebesini bulmuş bir medeniyetin mahsulüdür. Varlığı bir milletin tam bir inkişafına mashar olduğuna delalet ettiği gibi, yokluğu içtimai düşkünlüğün bir alametidir"*dediği belirtilmişdir. Genel olarak yaşam felsefesini sporun bilimselleşmesine, kurumlaşmasına ve halk sağlığına Önem veren bir çizgide sürdürdüğü görülmüştür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

[60] TARCAN, S.S. : Spor Pedagojisi, Cumhuriyet Matbaası. İstanbul, 1943.
[61] ATABEYOĞLU, s.2187.
[62] KARAKÜÇÜK,S.:Beden Eğitimi Öğretmeninin Eğitimi,Gazi Üniv.,Yay.,Ankara, 1989.
[63] TARCAN, S.S. : Radyo Konferanslarım II., Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.

Selim Sırrı, sporu ve beden terbiyesinin önemini temel alan anlayışı ile ilgili olarak, 1934 yılında yayınlanan Radyo konferanslarım adlı eserinde [64]; *Beden Terbiyesi kemal mertebesini bulmuş bir medeniyetin mahsulüdür. Varlığı bir milletin tam bir inkişafına mashar olduğuna delalet ettiği gibi, yokluğu içtimai düşkünlüğün bir alametidir"*dediği belirtilmektedir. Genel olarak yaşam felsefesini sporun bilimselleşmesine, kurumlaşmasına ve halk sağlığına önem veren bir çizgide sürdürdüğü görülmüştür.

Cimnastikle spora bakışını ise ; *Sporcunun ve sporun hissi ve terkibi, cimnastiğin ise akli ve tahlili bir mahiyeti vardır, tahlilin terkibe, teşekkülün tekamüle tekaddüm etmesi fikir ve beden terbiyesinde, şunu hatırdan çıkarmamak lazımdır ki spor doğrudan doğruya vücudu terbiye etmez. Cimnastikle terbiye edilmiş vücudu tekamül ettirir. Sporda bütün adale grupları tam bir inbisatla çalışmazlar, buna imkan yoktur", "•herhangi bir spora heves eden gençler bilmelidirler ki; o sporun icap ettirdiği bir takım şartlar vardır, onlar ancak ilmi bir mahiyyeti terbiyevî cimnastiklerle elde edilir, böyle bir hazırlığa lüzum görmeden doğrudan doğruya spor a kendini veren gençler iyi bir netice elde demezler ve çabuk yıpranırlar".Bu* sözlerinden de anlaşılıyor ki, her ikisinin bir biri ile iç içe olduğunu ve "cimnastiksiz bir spor düşünülemez, ancak cimnastik yapan sağlıklı insanlar düşünülebilir" görüşü hakim olduğu görülmüştür.

Selim Sırrı Tarcan, girişken, çalışkan ve yenilikleri arayan bir kişilik yapısına sahip olduğu , Spor yönüyle de kendisini, iki ayrı kişilik olarak ele almıştır. İsvcçten önceki Selim Sırrı ve İsveçten sonraki Selim Sırrı olarak ifade etmeye çalışmıştır. İsveç'e gitmeden önce, Alman cimnastiğini öğrenen ve bu cimnastiği savunan bir spor anlayışına sahip iken, İsveç"e gittikten sonra, spor ve cimnastik anlayışında çok büyük değişmeler meydana gelmiştir. Bu değişmeleri de şu şekilde ifade "İsveç'e, pazularımla geldim, aklımla dönüyorum" etmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra da fanatik bir şekilde İsveç cimnastiğinin savunuculuğunu yapmıştır. Bu nedenle kendi hocası Faik Üstünidman ile görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İsveç cimnastiğinin gelişmesi ve yayılması için

[64] TARCAN, 1934, s.65.

büyük gayretler göstermiş, Öğrenciler yetiştirerek, okullarda İsveç cimnastiğinin yayılmasını sağlamıştır.[45]

Sporun teşkilatlanması, yönetimi konusunda birçok faaliyette bulunmakla beraber, okul öncesinde, ilk ve orta öğretim gençliğinin genel eğitiminde, kadınların eğitiminde, ve yaygın eğitimde beden eğitimi ve sporun yeri ve önemi üzerinde Önemle durmuş ve halkın dikkatini bu konular üzerinde toplamaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, Selim Sırrı Tarcan'ın Cimnastik ve Spor anlayışı ve bu konulardaki görüşleri günümüz uygulama ve anlayışları ile karşılaştırıldığında, önemli Ölçüde paralellik görülmektedir. Günümüzde herkes için spor mu? yoksa zirve sporu mu?, sporcu profesyonel leşti ği ölçüde sporun özünden uzaklaşırmı? tartışmaları hala yerine oturmamıştır. Ancak, Selim Sırrının bu konudaki görüşleri günümüz nesline iyi aktarıldığı taktirde spor'da yaşanan çoğu karmaşanın önleneceği en azından sporcu ahlakının korunması açısından önemli ölçüde ışık tutacağı kanaatindeyiz. Selim Sırrı Tarcan'ın yapmış olduğu çalışmaların, her biri ayrı ayn ele alınarak incelenmeli bu çabaların ve hala geçerliliğini koruyan görüşlerinin günümüz gençliğine iletilmesini sağlaması açısından önem arz etmektedir.

[45] ACET,M.:Yıldıran,:'İsveç cimlastiğinin Dünyada ve Türkiye'deki gelişimi'D.P.O.Sosyal Bil.Dergisi.yıl. 1 sayı:2(Haziran 1999)Türk Dünyası Araştırma Vakfi,İstanbul,1999.

KAYNAKLAR

1. Acet,M.:Yıldıran,:'İsveç cimlastiğinin Dünyada ve Türkiye'deki gelişimi'D.P.Ü. Sosyal Bil.Dergisi,yıl.l sayı:2(Haziran 1999)Türk Dünyası Araştırma Vakfı.İstanbul,1999
2. Apak, R. : Onbes Yıl ve Türk Sporu. Kasım 1938, Cilt .2, no:69.,Ülkü (1933-1950): Seçilmiş Spor Makaleleri, Der.: Suat Karaküçük, Ankara, 1993, s.96-97
3. Anın, A.C.: "Selim Sırrı Tarcan", Spor Bilimleri Dergisi, Türkiye Beden Eğitimi Öğretmenleri ve Spor Kulübü Derneği, Yıl: 4, Sayı 13-16, İstanbul, 1993.
4. Atabeyoğlu, C: "Cimnastik." Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt :6, İletişim Yayınları, [y.y], s.1474-1518.
5. Atabeyoğlu, C: "Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası."Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 7, İletişim Yayınları,[y.y], s.2175-2195.
6. Atabeyoğlu, C, et al.: "Olimpiyatlar." Morpa Spor Ansiklopedisi, Morpa Kültür Yayınları LTD.ŞTİ, İstanbul, 1997 s. 160.
7. Atabeyoğlu, C: "Tar" Maddesi, Meydan Larousse, Cilt: 19, Sabah Yayınları, [İstanbul], s. 66
8. Çapan, M.Ş..-"Selim Sim Tarcan'ın Beden Eğitimi ve Spor Sistemlerin Analizi."Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, SBE, 1996.
9. Demirhan, G. : "Selim Sırrı". Hacettepe Ünv. 5. Uluslararası Spor Bil. Kongresinde Dağıtılan El Broşürü, Bağırgan Yayınevi, Ankara, 1998.
10. Fişek, K. : 100 Soruda Türkiye Spor Tarihi,Gerçek Yayınevi, [y.y], 1985.S.15-110
11. Gelişim Hachette.:"Spor"Maddesi,Cilt: 10,Sabah Yayınlan,İstanbul,[y.y]s.3814,3815
12. îşean, F. : Türklerde Spor, B.T.S.G.M Yayınları,Yay.,No: 55, Ankara, 1988,s.97-98
13. Kahraman, A. : Osmanlı Devletinde Spor. I.Baskı,Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 1697 Ankara, 1995, s.662,666
14. Karaküçük,S.:Beden Eğitimi Öğretmeninin Eğitimi,Gazi Üniv.,Yay., Ankara, 1989.

15. Keten, M. :Türkiye'de Spor, 2.Baskı, Polat Ofset, İstanbul, 1992
16. Tarcan,S.S.:Beden Terbiyesi:Oyun-Cimnastik-Spor,Devlet Matbaasıjstanbul, 1932a.
17. Tarcan, S.S. :Radyo Konferanslarım I., Devlet Matbaası, İstanbul, 1932b.
18. Tarcan, S.S. : Radyo Konferanslarım II., Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
19. Tarcan, S.S. : Radyo Konferanslarım III., Ülkü Matbaası, İstanbul, 1935.
20. Tarcan, S.S. : "Jimnastikte İsveç Mektebi Nedir?". Beden Terbiyesi ve Spor Dergisi, sayı:40, Ankara, Mart 1942, s. 22,23.
21. Tarcan, S.S. : Spor Pedagojisi, Cumhuriyet Matbaası. İstanbul, 1943
22. Tarcan, S.S.: Hatıralarım, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946.
23. Tarcan,S.S. : 30.11.1936, no:22, s.4.,Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938):Seçilmiş Spor Makaleleri, Der.: Suat Karaküçük,Ankara,1992, s. 145.

npü Sosyal Bilimler Dergisi Makale Yazma Kuralları

1 Dergi için hazırlanan makaleler, bilgisayar ortamında Winword 6.0 ya da üst versiyonda yazılmış olması gerekir.

2. Makale metni, A4 kağıda soldan 5 cm, sağdan 4 cm, üst ve alttan 5 cm olarak yazılmalıdır. Yazı, çizim ya da grafikler vs. yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir.

3. Makale metni kağıdın ön yüzüne, 11 punto ve Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalıdır, paragraf ve satır aralıkları tek olacak şekilde bırakılmalıdır.

4. Makale ismi üstte ve ortada olacak şekilde, bold ve büyük karakterli harflerle yazılacak. Yazarın ismi, makale isminin sağ alt tarafına gelecek şekilde yazılmalıdır. Ayrıca, yazarın unvanı ve kurumu ilk sayfada dipnot edilmelidir.

5. Ana başlıklar ve alt başlıklar, makale metnindeki ikinci ve sonrasındaki satırlarla aynı hizada olacak şekilde başlamalı ve başlıkların metodolojik numaralandırılması 1., 1.1., 1.2., . . . şeklinde olmalıdır. Ana başlık tamamı büyük harfle ve bold; diğer düzey başlıklar ise, bold ve kelimelerin ilk harfleri büyük olacaktır.

6. Dipnotlarda uygulanacak metodoloji aşağıdaki gibi olmalıdır.

Kitap için: Yazarın Adı ve Soyadı, **Kitabın Adı,** Yayınevi, basılış sayıları, yayım yeri, yayın tarihi, sayfa numarası.

Örnek: Vural Fuat Savaş, **İktisadın Tarihi,** Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, Ankara, 1997 ,s.997

Makale için: İsim soyad, "Makale İsmi", **Dergi İsmi,** Cilt, Sayı, (Yayım Ay ve Yılı), sayfa aralığı.

Diğer bir metot olarak kaynakça bağlaçları da kullanılabilir.

(Yazarın soyadı: Basım tarihi, sayfa numarası)

Örnek: (Yıldırım: 1996,21)

7. Makalenin sonunda kaynakça bölümü olmalıdır. Kitaplarda şu sıra izlenir: YAZARIN SOYADI, Adı, **Eserin Adı,** Yayınevi, Yazılış ve basılış sayıları, varsa çeviren, Yayınlandığı il, Yayın Tarihi.

MALINOWSKJ, Branislavv, **İnsan ve Kiiltür,** Verso Yay. ikinci baskı, Çev. Fatih Gümüş. Ankara, 1990.

Aynı kişinin yazdığı eserler alt alta sıralanırken, yazar adı, yalnız birinci kaynak için verilir. İkinci ve daha sonraki eserlerde, yazar yerine, küçük çizgilerle yedi harf eninde yatay bir çizgi çizilir.,

Örneğin:

MALINOWSKI, Branislavv, İnsan ve Kültürr, Verso Yay., ikinci baskı, Çev. Fatih Gümüş, Ankara, 1990.

——, **Sosyoloji,** Verso Yay, ikinci baskı, Çev. Ali Irmak, Ankara, 1998.

Makale için: YAZARIN SOYADI, Adı, "Makale İsmi", **Dergi İsmi,** Cilt, Sayı, (Yayım Ay ve Yılı), sayfa aralığı.

8. Çizim ya da grafiklerde başlıklar 1 'den başlayacak şekilde üst tarafta, dipnot ise altta yer alır.

9. Makale başlığının hemen altına isimden sonra, 150 kelimeyi geçmeyecek şekilde makalenin Türkçe ve İngilizce özeti verilmeli, ayrıca sekiz kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler verilmelidir. Bu bölüm 9 punto ile yazılmalıdır.

10. Dergiye gönderilen yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

11. Dipnotlar 9 punto olarak yazılmalıdır. Yararlanılan kaynaklar çalışmanın sonunda ayrıca belirtilmelidir. Kaynaklarda yazar soyadı (büyük), adı şeklinde alfabetik sıralanmalıdır. Aynı yazarın farklı eserleri için tarih sırası gözetilmelidir.

12. Makale 20 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılacak ve 2 çıktı ve kayıtlı olduğu disketi ile birlikte dergi sekreterliğine teslim edilmelidir.